UNIVERSAL
LIBRARY

OU_232120

UNIVERSAL
LIBRARY

نواب عزیز جنگ بہادر مؤلف

آصف اللغات

جامع الفاظ مفردہ ومرکبۂ اصطلاحی واستعمال فارسی وامثال ومقولہای عجم ملتزم باسناد

متقدمین ومتاخرین ومعاصرین عجم وبرای ہریک لفظ ترجمہ بامحاورۂ

زبان اردو مع اسناد کلام زباندانان ہند

جلد دہم

مؤلفہ خان بہادر شمس العلما مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بہادر) وظیفہ یاب خدمتہ

سرکار آصفیہ

جمیع حقوق این تالیف وقف عام است پانصد

نسخہای این کتاب کہ طبع می شود آنرا ہم وقف کردہ ایم ہرکس

اختیار دارد کہ بپابندی قواعد مندرجۂ اعلان کہ آخر کتاب چاپ شدہ است ازین منتفع شود

سنہ ۱۳۳۱ ہجری مطابق سنہ ۱۹۱۲ء

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

اعزاز و شکرانۂ اعزاز

اعزاز (۱) مین اپنی اس تالیف کی اعلیٰ کامیابی پر خداوند کریم کا شکر گزار ہون اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے **آقائے ولی نعمت حضور پر نور بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی** کے مبارک تخلّص کو اپنے سر پر لئے ہوئے ہے اور اُس کا آغاز آپ ہی کی مبارک چہل سالہ جوبلی کی تقریب مین ہوا۔

(۲) مین ہز اکسلنسی **لارڈ منٹو بالقابہم** گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپنے براہ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کا ڈڈی کیشن آپ کے نام نامی سے کرون صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد بذریعۂ مراسلۂ نشان (۴۲۵۸) مورخۂ ۲۴ جون ۱۹۰۹ء عیسوی مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے اُنکو ایسی عالمانہ تالیف مین انکی یادگار قائم ہونے کا موقع دیا۔

اعانت (۳) مین ہز اکسلنسی ولیسرائے موصوف کا دل سے شکر گزار ہون کہ آپ نے باجلاس کونسل یہہ حکم فرمایا کہ **مؤلف** کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس جسطرح وہ شائع ہوتی جاے

پان پانسو روپیہ کا آنریریم (صلۂ تالیف) عطا کیا جاے ۔

(۴) مین اپنے آقاے ولی نعمت اعلیحضرت والی سلطنت دکن **حضور پرنور سرکار عالی ادام اللہ اقبالہ** کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا ہون کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی **مؤلف** کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس طرح وہ شائع ہوتی جاے سات سو اسی روپیہ کی امداد عطا کیجاے ۔

(۵) حیدرآباد کے امراے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر رئیس معین المہام صیغۂ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامہ کی علم دوستی کا بھی شکرگزار ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ کا اعزازی انعام مقرر فرمایا ۔

شکریۂ عملی

(۶) اگرچہ فی زمانہ اس کتاب کی ہر ایک جلد کے چار سو نسخون کی طبع کا حقیقی صرفہ مجموعۂ امداد سے زائد ہوا اور چند نسخون کی جلد بندی کا بار بھی اس کے علاوہ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہاے مطبوعہ کو بلالحاظ اپنے نفع کے معہ حق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریریز مدارس اور نیز بعض خانگی کتب خانون کے لئے وقف کر دیا ہے معزز ناظرین کتاب پر روشن ہے کہ یہ کثیر جلدون کی کتاب ہے اور **مؤلف** کی ضعیفی کی وجہ سے کمال اہتمام کے ساتھ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلدین شائع ہوتی ہین اور بظاہر مجھکو صرف خداوند کریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کرسکون ۔ **وھو علی کل شیٍ قدیر** ۔

پبلک کا فدائی

احمد عبدالعزیز نائطی (خان بہادر شمس العلما ۔ نواب عزیز جنگ بہادر)

بسم اللہ الرحمن الرحیم

للہ الحمد کہ نوبت بہ شانزدہمین جلد این کتاب رسید شکرانۂ آنکہ ولی نعمت ما سرکار عالی مدظلہ العالی کہ تا پانزدہمی جلد این کتاب در تکملۂ قیمت کاغذ مددے کافی از خزانۂ شاہی عطا فرمود کہ بوسیلۂ آن سلسلۂ این کار جاری ماند۔ حالا قیمت کاغذ روز افزون است و امداد ہر دو سرکار کفایت نمی کند ناچار عوض پانصد نسخہ ہا بر چار صد اکتفا کردیم و اے بر صد تا قدردانان کہ برائے تکمیل سلسلۂ خود گوارا نکردند کہ قیمت مزید کاغذ را ادا کنند۔

(الف) تبیر الف ـ بقول برهان بروزن نفیر (۱) دهل و کوس و نقاره و طبل را گویند و (۲)

(ب) تبیره خانهٔ را نیز گفته اند که سرگین پلیدی ها دران ریزند و هم او ذکر ب کرده مرادف الف بمعنی اوّل گوید و صراحت مزید کند که بقول بعض دهلیست که میان آن باریک و هر دو سرش پهن می باشد ـ صاحبان جهانگیری و جامع و ناصری و سراج ذکر هر دو بهر دو معنی کرده (میر عنبری ل) سوی کیوان رفته از ایوان داز میدان تو ۔ نعرهٔ کوس و تبیر و نالهٔ چنگ و رباب ۔ (منوچهری ل) تبیره زن بزد طبل نخستین ۔ شتربانان همین بندند محمل ۔ صاحب سروری ذکر الف کرده بدلیش اشارهٔ (ب) هم کرده بر معنی اوّل قانع و بذکر ب معنی دوم را هم نوشته **مؤلف** عرض کند که خیال ما این است که الف بمعنی اوّل و ب بزیادت های نسبت بمعنی دوم که ظرف سرگین و پلیدی هم مثل ظرف نقاره و این تصرف محاوره باشد که هر دو را بهر دو معنی استعمال کرده اند و هر دو اسم جامد فارسی زبان (اردو) الف و ب (۱) ڈھول و نقاره وغیره ـ نذکر (۲) وہ ٹب جس میں کچرا کوڑا اسٹیلن ڈالتے ہیں

تلینه بقول ناصری بروزن شبینه بمعنی قی و استفراغ (منه ل) دارم ز تلینهٔ شبینه ۔ درد دلم و خراش سینه ۔ صاحب سفرنگ بشرح (صد و سیزدهمین فقرهٔ نامهٔ شت و خشور زرتشت) ذکر این به همین معنی کرده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) تے ـ مؤنث ـ دیکھو اشکفته ـ

تای فوقانی بابای فارسی

تپ بقول برهان و جهانگیری و جامع و ناصری و رشیدی بفتح اوّل و سکون ثانی (۱) بمعنی اضطراب و بیقراری و بی آرامی ـ خان آرزو در سراج بذکر بمعنی بالا گوید که در اصل این مخفف تاپ است و (۲) بمعنی گرمی نیز آمده چنانکه تپ و تاب گویند و تف بفا مبدل آنست و ازین جهته (۳)

مرضی را نیز گویند که بعربی حمّی خوانند. صاحب اکسیر اعظم در جلد چهارمش بر جمیات گوید که ترجمهٔ تپ ہاست و این مرض را بفارسی تب گویند و در اصطلاح اطبا حرارت غریبی است که در دل مشتعل شود یا در عضوی دیگر افروزد و از انجا بدل آید و ازدل بواسطهٔ روح و خون بطریق شرائین و عروق در تمامی بدن منتشر گردد و آن را گرم گرداند بحدی که افعال طبیعی را ضرر رساند (الخ) و تدبیر کلی آن تنقیح و عدم تساہل و دفع سبب تپ (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد است و بر تب که بموحده گذشت اشارهٔ این کرده ایم که این مبدل آنست و بعضی از معاصرین عجم این را اصل دانند و آن را مبدل این و اللہ اعلم بحقیقة الحال (**اردو**) (۱) اضطراب۔ مذکر۔ بیقراری۔ بے آرامی مؤنث (۲) تپ۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ بخار۔ حرارت۔ گرمی (۳) تپ۔ بقولہ مؤنث۔ حمّی۔ وہ حرارت جو مادّہ کی عفونت وغیرہ سے جسم مین پیدا ہو۔

تپاس بقول ناصری و انند بفتح اوّل پارسی ریاضت است و تپاسی ریاضت کش و رنج کم خوردن و کم خواری بر خود نہادن۔ صاحب سفرنگ بشرح صد و بست و ہشتمی فقرهٔ (دساتیر آسمانی بفرزانه و خشوران و خشور) ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که تپاس بقول ساطع در سنسکرت بمعنی محنت و مشقّت آمده و تپس بمعنی ریاضت و تپسی بمعنی زاہد و مرتاض و تپشی کذلک پس فارسیان ہمین تپاس را تعریباً بمعنی ریاضت استعمال کرده اند (**اردو**) ریاضت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث زہد۔ نفس کشی۔

تپ استخوان استعمال۔ بقول خان آرزو سندی آورده که بر (تب استخوانی) گذشت۔ در چراغ ہدایت بمعنی تپ دق و از کلام ظہوری **مؤلف** عرض کند که (تب استخوانی) بموحدّه

دوم بجایش بہمین معنی گذشت کہ مرکب توصیفی است
و این فضولی است کہ محقق بنام و نشان سندش را
بہ تحریف و تبدیل موحدہ بہ بای فارسی در ینجا نقل کرد
و از ان این اصطلاح را پیدا کردہ در موضوع لیف
مختصر خود داخل کرد و این مرکب اضافی بہتر از
آن مرکب توصیفی نیست و محاورۂ فارسی اجازت
نمیدہد کہ ما این را برای تب دق کنایہ قرار دہیم
(اردو) دیکھو تب استخوانی۔

تپاک بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی
بر وزن ہلاک بمعنی تپ است کہ اضطراب و بیقراری
باشد (فخر گرگانی ؎) ہمان خون جوشیدہ در
بار تاک ہ کہ از دل بر در رنج و از جان تپاک ہ
مؤلف عرض کند کہ این مرکب است از تپ
و آک کہ بمعنی آفت و آسیب گذشت بمعنی آفت
تپ و مراد از اضطراب و بیقراری و تاپاک کہ
بہمین معنی گذشت مزید علیہ این (اردو) دیکھو
تپ۔ صاحب آصفیہ نے تپاک پر لکھا ہے۔
فارسی۔ اسم مذکر۔ اضطراب۔ بیقراری۔ دہڑکن
اختلاج۔ بیچینی۔ جیسے تپاک قلب۔

تپال بقول رشیدی کہ بذیل تاپال گوید مرادفش
مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبانست
و آن مزید علیہ این یا این مخفف آن۔ بعض معاصرین عجم
ہمین را اصل دانند و گویند کہ برای سہولت تلفظ
الف را داخل کنند چنانکہ عادت فارسیان است
(اردو) دیکھو تاپال۔

تپانچہ بقول برہان و جامع و ناصری و مؤید
(۱) ہمان تپانچہ کہ بموحدہ گذشت و (۲) کوبہ
و موجۂ دریا و معرب این طبانچہ (از ناصری
؎) تپانچہ زد بر رخ خویش زال و من حیران
؎ بپای رستم وقتی کہ زخم زد بہ پسر ہ **مؤلف** عرض
کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و بقول بعض
معاصرین عجم اصل این (توانچہ) بہ واو عوض بای
فارسی متحقق شد کہ توان بمعنی طاقت است و چہ
کلمۂ نسبت یا کلمۂ تصغیر معنی لفظی این منسوب بہ طاقت

یا طاقت اندک که در سیلی زدن از طاقت بسیار کار نگیرند اندرین صورت تبانچه که بموحده گذشت مبدل توانچه باشد چنانکه آو و آب و تبانچه مبدل تمانچه بر خلاف خیال ما که برتبانچه ظاهر کرده ایم (اردو) طمانچہ۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مذکر۔ تھپڑ۔ ہاتھ کا تھپڑ جو کسی کے رخسارے پر لگائیں طمہ۔ لپڑ۔ رہپٹ۔

تپانیدن بقول موارد بمعنی طپیدن فرمودن می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این **تپاند** **مؤلف** عرض کند که متعدی تپیدن است که می آید بمعنی مبتلای تپیدن کردن کسی را موافق قیاس (اردو) تڑپانا۔ تڑپنا کا متعدی جیسے اُس نے مجھکو تڑپا دیا۔

تپیدن بقول بحر مرادف تبیدن که بموحده گذشت کامل التصریف و مضارع این **تپید**۔ **مؤلف** عرض کند که حقیقت ماخذ همه را بنجا مذکور و دریغا همین قدر کافی است که این مبدل آنست چنانکه اسب و اسپ (اردو) دیکھو تبیدن

تپش بقول برهان بفتح اول و کسر ثانی بروزن تنش (۱) گرما و گرمی را گویند و (۲) مخفف تابش هم که فروغ و نور باشد۔ صاحب جامع این را مرادف تپ گفته یعنی بمعنی اول قانع۔ صاحب بحری این را مرادف تبش گوید بمعنی اول۔ خان آرزو در چراغ هدایت می فرماید که (۳) بمعنی شپش هم چنانکه در تذکرهٔ نصیرابادی مسطور است در احوال شمس تبشی که چون شپش را در ولایت شیراز تبش گویند و در جامهٔ او شپش بسیار افتاده بود بدین نام موسوم شد **مؤلف** عرض کند که حاصل بالمصدر تپیدن است که گذشت و همین است حقیقت معنی اول و اصلا بمعنی تپ نیست که تپ اسم مصدر است و تپش حاصل بالمصدر که معنی مصدری درین است یعنی تپندگی و نسبت معنی دوم ما این را مخفف و مبدل تابش دانیم و مشتاق سند استعمال می باشیم که استعمال این

بدین معنی از نظر مانگذشت و بمعنی سوم اتفاق افتاد ظاهراً این مبدل شپش است چنانکه خشت و خت با تحقیق خان آرزو و اشارهٔ این بر تبش هم کرده ایم (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تبش (۳) دیکھو شپش۔

تپلیس بقول رشیدی و اندراج بالکسر پای تخت گرجستان مؤلف عرض کند که وجه تسمیهٔ این متحقق نشد۔ صاحب ناصری گوید که معرب همین است تفلیس (اردو) تپلیس گرجستان کے پائے تخت کا نام ہے۔ مذکر۔

تپنچه بقول برهان و جامع و اندراج مخفف تپانچه که بعربی لطمه خوانند مؤلف عرض کند که موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم حالا بر زبان ندارند (اردو) دیکھو تپانچه۔

تپنگ بقول ناصری و جامع و سراج مرادف همان تبنگ که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که مراد همان تبنگو که بموحده دوم گذشت و ماحقیقت این را بتبنگو بیان کرده ایم (اردو) دیکھو تبنگو

تپنگوز بقول بهار و بحر و اندراج بفتحتین و نون و کاف تازی و واو مجهول مرد نادان و احمق و بی خبر (ملا فوقی یزدی ه) تپنگوزی بود زال زمانه که دائم می کند نازخرانه (مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) نادان احمق۔

تپنگه مرادف همان که بموحده دوم گذشت و ماحقیقت این همه را انجا بیان کرده ایم که این اصل است و آن مبدل این چنانکه اسب و اسپ (اردو) دیکھو تنبگه۔

تپنگ صاحب برهان ذکر هر دو کرده۔

تپنگو مؤلف عرض کند که همان تبنگ که بموحده مذکور شد مبدل این (اردو) دیکھو تبنگ۔

تپنگو صاحبان جهانگیری و جامع و سراج ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که مراد همان تبنگو که بموحده دوم گذشت و ماحقیقت این را بتبنگو بیان کرده ایم (اردو) دیکھو تبنگو

وتنبگه که بوجده و کاف فارسی گذشت و ماحقیقت این را بر تنبکه بیان کرده ایم که به کاف تازی مذکور شد (اردو) دیکھو تنبگ اور تنبگو۔

تپو بقول انند بحوالهٔ ناصری همان تاپو که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که مخففش (بحال آمعیل ۵) گرچه بخواهی مراهبت فضل باو نیست زدنگانه مرایک تپو (اردو) تابو

تپه بقول برهان وجامع ومسراج بفتح اول وثانی مشدد (۱) کوه پست وپشتهٔ بلند را گویند و (۲) کلاه زنان را نیز گفته اند وآن چیزی باشد محرابی که زنان از کلابتون ومروارید دوزند واز طلا و جواهر نیز سازند وبر پیشانی نصب کنند صاحب ناصری نسبت معنی دوم صراحت مزید کند که کلهٔ کلاه را که از ماهوت یا شال پشمینه باشد نیز تپه کلاه گویند بخاطر برآمدگی صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار (۳) کوهسار گفته وصاحب رښما بحوالهٔ سفرنامهٔ مذکور بامعنی اول اتفاق دارد وصاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم همزبانش **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی قدیم می نماید ومعاصرین عجم هم استعمالش کنند ومعنی سوم برسبیل مجاز متعلق همان وبمعنی دوم هم مجاز باشد که بوجه بلندی این کلاه برسر بدین اسم موسوم کردند (اردو) (۱) بلند ٹیلہ۔ مذکر۔ (۲) عورتوں کی ٹوپی۔ مؤنث (۳) کوہسار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ پہاڑی ملک یا مقام۔

تپیدن بقول برهان وجامع بروزن رسیدن (۱) بمعنی بیقراری واضطراب نمودن و (۲) از جای جستن و (۳) لرزیدن و (۴) کمین کردن می فرماید که معرب آن طپیدن باشد بابای ابجد هم او ولحقات گوید که (۵) بمعنی گرم شدن هم۔ صاحبان جهانگیری ورشیدی این را با تپ وتپاک نقل کرده براضطراب وبی آرامی قانع صاحب بحر ذکر هر پنج معانی کرده گوید که کامل التصریف است ومضارع این تپد صاحب موارد همزبانش وی فرماید که در عرف بطای حطی نویسند (مخلص کاشی ۱۵) مخلص بزیر تیغ ستم

این قدر متپ کہ عاشق کسی ندید چنین اضطراب
کن (عنصری ۵) چو آواز سم ستوران شنید
فلاطوس را دل همین بر تپید کہ صاحب نوادر بگ
معنی پنجم معنی اول را نوشتہ گوید کہ این مجاز است

مؤلف عرض کند کہ وضع شد بترکیب اسم مصدر
تپ ویای معروف وعلامت مصدر دن ومعنی پنجم
اصل است ودیگر ہمہ معانی مجاز آن وتپش کہ گذشت
حاصل بالمصدر ہمین۔ کم عوری برہان است کو
طپیدن را معرب این نوشت (اردو) (۱)
بیقرار ہونا۔ تڑپنا۔ (۲) اچھلنا (۳) لرزنا (۴)
گاڑا بیٹھنا۔ بقول آصفیہ (گاڑا کے ذیل میں) دشمن
کے انتظار میں کمین گاہ میں بیٹھنا۔ (۵) گرم ہونا

تای فوقانی با فوقانی

تتار بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری
وناصری بروزن قطار بمعنی تاتار وآن ولایتی
باشد از ترکستان وترکان آنجا را نیز تتار خوانند
(ابن یمین ۵) چہ باد خوش نفس بود این
کہ بشکست بیکدم قیمت مشک تتاری
خان آرزو در سراج گوید کہ قومی است مشہور
مؤلف عرض کند کہ مخفف تاتار است بہر دو
معنیش (اردو) دیکھو تاتار۔

تتارچہ بقول برہان وجامع وسروری ومؤید وسراج وزن
تغارچہ نوعی از تیر باشد وپیکان خاصی ہم دارد صاحبان
رشیدی وناصری ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ
این متحقق نشد وقیاس مقتضی آنست کہ این قسم تیر را خصوصیتی با قسم تتار
باشد یکی از معاصرین عجم گوید کہ این قسم از تیرہای معمولی کوچک باشد
واللہ اعلم (اردو) تتارچہ۔ مذکر فارسی میں تیر کی ایک قسم
کا نام ہے جو مختصر ہوتا ہے۔ شاید ملک تاتار کی صنعت ہو

تتر بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری وناصری ہمان ولایت تاتار (سعدی ۵) تتری
گر کشد مخنث را کہ تتری را عوض نشاید کشت کہ خان آرزو در سراج گوید کہ مخفف تاتار است
مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با او ومخفف تاتار ہم توان گفت (اردو) دیکھو تاتار۔

تترا بقول برهان وانند و ناصری بروزن صحرا بلغت ژند و پاژند تابستان را گویند که مقابل زمستان باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) دھوپون کا موسم یا تابستان

(الف) تترپو بقول برهان الف بروزن ابلیبو و ب باهای هوز بر دو بمعنی ظرافت و لاغ و مسخرگی می فرماید

(ب) تترپوه که الف بروزن مرغنگو هم آمده صاحبان جهانگیری و رشیدی و سروری ذکر این کرده اند (حکیم سوزنی ؎) لیکن نه بازگردم از شرم مردمان پوکاند رخ رمانخره و تترپو شوم ؎ (شهاب مهمز ؎) گشت آنکه همیشه پی هزل تترپوه ؎ از آنکه سبکتر از چه گران بود همچو کوه ؎ صاحبان جامع و ناصری بدیل الف باشاره ب هم کرده. خان آرزو در سراج ذکر الف کرده گوید که بفتح اول وسکون دوم و فتح رای مهمله و ضم موحده و واو مجهول است و باضافه ها هم و می فرماید آنکه صاحب برهان بفتحتین نوشته صحیح نیست **مؤلف** عرض کند که این فیصله خان آرزو نظر بر همین یک شعر سند است که ما آن را تسلیم نه کنیم و از اینکه صاحب جامع مؤید برهان است مارا اتفاق است با او (اردو) الف (ب) ظرافت - مؤنث -

تترونتن بقول برهان و ناصری و (جهانگیری در لغات) و موارد بروزن پهلوزدن بلغت ژند و پاژند بمعنی باریدن **مؤلف** عرض کند که فارسی قدیم است مرکب از ترون که ترشح را گویند و علامت مصدر تن (اردو) برسنا - دیکھو باریدن -

تتره بقول برهان و جامع بروزن قطره مرادف تترپو صاحب سروری هم ذکر این کرده ولیکن از سند پیش کرده اش معلوم می شود که به تشدید فوقانی دوم هم آمده (سوزنی ؎) لیکن کنم بار دگر گریبا بیشتر ؎ گر زیبا باشم گه زبر بی ریشخند و تتره ها یکی از معاصرین عجم گوید که در همین شعر بجای تتره تترپو

یافته شد **مؤلف** عرض کند که این مخفف تتر بوه است | بحذف موحده وواو (**اردو**) دیکھو تتر بو۔

تتری بقول برہان بفتح اول وثانی بروزن سفری (۱) منسوب به ولایت تتر و (۲) بسکون ثانی سماق را گویند و آن چیزی باشد ترش که در آشہا وطعام ہا کنند و باین معنی بضم اول ہم آمده و بعضی باین معنی بجای حرف ثانی ہای ابجد نوشته اند و (۳) خشخاش را نیز گفته اند۔ صاحبان جہانگیری وجامع و ناصری وسروری بر معنی دوم قانع (حکیم ناصر خسرو ۵۲) خار مدرو تا نگردد دست وانگشتان نگار ۔ کز نہال ونخم تتری نیشکر خواہی چشید ۔ صاحب رشیدی ذکر معنی اول و دوم کرده۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم وسوم فرموده نقل برہان می کند۔ صاحب محیط بر تترتیک گوید که بکسر فوقانی وتشدید تا و فوقانی ثانی وکسر آن اسم سماق است و بر سماق می فرماید که بیونانی روس اقطاو وعرب آن را سماق الدباغین وبفارسی قدیم تتم ولعامه تتری وبہندی تنزتیک وتترتیک و تاتیر گویند وآن ثمر درختی است ولقول شیخ سرد در دوم وخشک در سوم وآن قابض قائم مقام سرکه بلکه لطیف تر ازان و دران جلا وتقویت و رد ع است ومنافع دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان صاحب محیط ہرچه بر خشخاش نوشته ما ذکرش بر پوستی کرده ایم۔ (**اردو**) (۱) تاتاری یعنے تاتار سے نسبت رکھنے والا (۲) سماق۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر ایک دوا کا نام جو مسور کے دانہ کے برابر قدمین اور ترش مزے مین ہوتی ہے (۳) دیکھو پوستی

تتق بقول برہان وجامع وسروری بضم اول وثانی بروزن افق چادر و پرده بزرگ را گویند صاحب مؤید گوید که در دستور مسطور است که آنچه پیش تخت عروس وقت جلوه باشد۔ صاحب انند بحواله کشف گوید که لغت عرب است بمعنی بیان کرده صاحب دستور۔ بہار بحواله کشف

گوید که پرده و نیز آنچه پیش تخت عروس وقت جلوه باشد و بالفظ آویختن و برانداختن و بستن و زدن و کشیدن مستعمل۔ صاحب غیاث گوید که بقول کشف لغت عربی نیست۔ صاحب انجمن عالم گیری این را ذیل لغات عربی نوشته و صاحب مؤید بذیل لغات فارسی ذکر این کرده۔ صاحب مدار الافاضل می نویسد که می باید از الفاظ عربی باشد۔ صاحب کنز که محقق لغات ترکی است ذکر این کرده می طراز د که بمعنی حجاب لغت فارسی زبان است مؤلف عرض کند که ما این را لغت فارسی نه پنداریم و وجود قاف مؤید خیال ماست عجبی نیست که فارسیان بر سبیل تقریس استعمال این با مصادر فرس و ترکیب فارسی کرده باشند (اردو) چادر۔ مؤنث بڑا پردہ۔ مذکر۔ وہ پردہ جو جلوہ کے وقت دولھا اور دلہن کے درمیان باندھیں۔ مذکر۔

تتق آویختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که قائم کردن پرده باشد بمعنی حقیقی (خسرو ؎)

تخت زدند و تتق آویختند ۔ عرش دگر بر زمی انگیختند

(اردو) پردہ گرانا۔ پردہ چھوڑنا۔

تتق برانداختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی پرده دور کردن و ظاهر کردن چیزی است (جمال اصفهانی ؎) گر ضمیر غیب گوی تو برانداز

تتق ۔ بسکه تشویش عروس کله خضر اد هد ۔ مخفی مباد که سند بالا متعلق به ---

تتق برانداختن است و فرق انداختن و انداز یدن معلوم اگرچه محققین مصادر مصدر انداز یدن را ترک کرده کار از انداختن گرفته اند ولیکن اسم این مصدر انداز است و مصدر حقیقی آن انداز یدن و انداخ که اسم مصدر انداختن است مبدل انداز باشد حیف است که ما مصدر انداز یدن را بجایش ترک کرده ایم و

لهذا در اینجا تلافی مافات کرده ایم (اردو) پردہ اُٹھانا بقول آصفیہ۔ حجاب دور کرنا بھید کھولنا (دیکھو پردہ برکشیدن)

تتق پرزدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مراد از (تتق برانداختن) است (خسرو ؎) فرش کشیدند و تتق برزدند ؎ پردہ دلپذیر براختر زدند مخفی مباد که مصدر (برزدن) هم بجایش گذشت و پردہ برزدن هم که مرادف همین است (اردو) دیکھو تتق برانداختن اور پردہ برزدن۔

تتق بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی قائم کردن پرده باشد واز سندش مصدر

تتق بندیدن پیداست (انوری ؎) از سیاست آسمان بند و تتق ؎ گرچه از اندیشه سازی بارگاه ؎ (اردو) پردہ قائم کرنا

تتق سپهرگون اصطلاح۔ بقول برهان و جامع و رشیدی و سراج و (جهانگیری در ملحقات) (۱) کنایه از آسمان و (۲) ابر سیاه **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و مرکب توصیفی

و بحر و رشیدی و (جهانگیری در ملحقات) (۱) کنایه از چادر و پرده کبود است و (۲) پیاله کبودی را نیز گویند که از مینا سازند۔ خان آرزو در سراج معنی اول را تحقیقی گوید **مؤلف** عرض کند که ما اتفاق داریم با او (اردو) (۱) نیلی چادر ۔ نیلا پردہ۔ مذکر۔ (۲) نیلا پیالہ۔ مذکر۔

تتق کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تتق بستن است (وحشی بافقی ؎) ظلمت پیش خیمۂ حیوان تتق کشید ؎ ما قسمیم و ذوق چشمۂ حیوان گذاشتیم ؎ (اردو) دیکھو تتق بستن۔

تتق نیلی اصطلاح۔ بقول برهان و انند و جامع و رشیدی و سراج و (جهانگیری در ملحقات) (۱) کنایه از آسمان و (۲) ابر سیاه **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و مرکب توصیفی

(اردو) (۱) دیکھو آسمان ۔ (۲) کالی گھٹا ۔ مؤنث ۔

تتم بقول برہان وجامع وناصری وجہانگیری بضمّ اوّل وثانی وسکون میم بمعنی سماق است که در آش وطعام کنند وبفتح اوّل وضمّ ثانی نیز همین معنی دارد وبضمّ اول وسکون ثانی هم بنظر آمده صاحبان رشیدی وسراج گویند که جمیع این را لغت ترکی گفته اند وصاحب سروری بحوالهٔ صبدنهٔ ابی ریحان بیرونی گوید که پارسی است **مؤلف** عرض کند که سماق را در ترکی زبان بقول صاحب لغات ترکی توتوم گویند فارسیان بحذف هر دو واو که علامت ضمّه بقاعدهٔ ترکی بود این را مفرس کرده اند. اسم جامد است (اردو) دیکھو تتری کے دوسرے معنے ۔

تتماج بقول ناصری آشی است که از سماق پزند (بسماق الطعمه ه) نام تتماج بر زبان بردم یا ماست را آب در دهان آمد یا می فرماید که این در اصل تتم آش بود وفرماید که بعضی این را ترکی دانند وچنین است صاحب سروری بر آش آرد قانع صاحب مؤید این را به جیم فارسی وعربی هر دو آورده **مؤلف** عرض کند که باید که این را به ضم اوّل ودوم خوانیم وشک نیست که ماخذ این همان است که ذکرش صاحب ناصری کرد شین معجمه از آش به جیم عربی بدل شد چنانکه کاش وکاج وبجیم فارسی هم بدل می شود چنانکه پاشیدن وپاچیدن ۔ قلب اضافت است که از آشِ تتم ۔ تتماش شد وبه تبدیل تتماج (اردو) سماق کی آش ۔ مؤنث ۔

تتمتا بقول برہان بفتح اوّل وسکون ثانی وفتح ثالث وفوقانی بالف کشیده بلغت زند وپازند خرس را گویند وآن جانور یست صحرائی که آن را گرفته دست آموز کنند صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کرده صاحب محیط بر خرس گوید که اسم فارسی است وبعربی دب ومادهٔ آنرا

دبه و فاره گویند و کنیت آن ابوجهیم و بترکی آیو و بهندی ریچهه و بهالو نامند و آن حیوانی است معروف محیل تر و شدید القوت از حیوانات. کثیر الخوف از انسان و ذکی و قابل تعلیم انسان و به دو پا استاده نیز راه میرود گرم مزاج و کثیر الرطوبت و گوشت آن لزج و دیر هضم و گوشت و پیهه آن گرم و خشک در اول سوم و خون آن شدید الحرارت. غلیظ ابجوهر و پوستین آن بسیار گرم (الخ)

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست (اردو) ریچهه. بهندی. اسم مذکر. خرس. بهالو.

تتمتن بقول برهان و جامع بکسر ثالث و فتح رابع بروزن صف شکن شغال را گویند که بر ادر روباه است و این لغت ژندو پاژند است صاحب ناصری نقل برهان برداشته. صاحب جهانگیری در ملحقات این را آورده. صاحب محیط بر شغال می فرماید که بکسر اول اسم فارسی زبان و بعربی ابن آوی و کلب برّی نامند و کنیت آن ابو دایت و ابو لیس و ابو دال و ابو لعث و بشیرازی توره و بترکی چقا و بهندی گیدڑ حیوانی است صحرائی بقدر سگ. دراز ناخن در ویرانهٔ زمین را کاویده دران می ماند و بروز برنمی آید و بشب اطراف آبادی می گردد و فریاد می کند و خواص آنست که تعلیق چشم راست آن دفع ضرر چشم بد می کند و چون زبان آن در مکانی نهند خصومت در میان ساکنان او فتد خوردن گوشت آن مقوی اعضا و دافع امراض ریحی و بلغمی و مزمن (الخ)

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و ذکر این بهمر هم گذشت (اردو) گیدڑ. مذکر. دیکهو اهمر. دکن مین کولا.

تتمهٔ دور زمان اصطلاح. بقول انند بحوالهٔ مظهر العجائب کنایه از جناب رسالتمآب

صلی اللہ علیہ وسلم مؤلف عرض کند کہ بہ اضافت تتمہ و مرکب اضافی است (اردو) آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔ مذکر۔

تتہ بقول جامع چولتہ پست و پائین مقابل اوج و بالا صاحب ناصری این را بہ تشدید و اصح نوشتہ گوید کہ باول مفتوح و شد دوم نام شہریست از بلاد سند کہ بہ ہای ہندی تھتہ گویند و از جملہ شہرہای تتہ یکی دیول است کہ حکیم دیولی شاعر از انجا بودہ (امیر خسرو) سروی چو قدت در چمن تتہ نباشد ؎ گل ہمچو رخ خوب تو البتہ نباشد ؎ صاحب جہانگیری ہم در ملحقات این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ عجبی نیست کہ نام این شہر بدین وجہ باشد کہ آبادی آن در پستی واقع باشد و بمعنی اول الذکر اسم جامد فارسی قدیم می نماید (اردو) پست۔ بالا و بلند کا مقابل۔ نیز ایک شہر کا نام جو بلاد سندھ سے ہے۔ مذکر۔

تتی بقول برہان و جامع و ناصری و سراج بکسر اول و ثانی و سکون تحتانی (۱) صورت ہائی باشد کہ بجہت بازی کردن و مشغول شدن اطفال از خمیر نان سازند و پزند و (۲) کلمہ ہم کہ مرغان را بدان طلبند صاحب رشیدی ذکر معنی اول کردہ گوید کہ مخفف تی تی است و معنی دوم را ہم آوردہ (سنائی) طفل چون زہر مار کم داند ؎ نقش او را تتی تتی خواند ؎ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم بمعنی اول و اسم صوت بمعنی دوم است (اردو) (۱) وہ مورت جو لڑکوں کے کھیل کے لئے آٹے وغیرہ سے بنائی جاتی ہے۔ مؤنث (۲) مرغ کو بلانے کی آواز ہندوستان میں آتا ہے اور تتی نہیں کہتے۔

تجا بقول برہان وجامع وناصری بفتح اول وثانی بالف کشیدہ (۱) بمعنی تند وتیز۔ صاحب رشیدی تجا وتجار وتجارہ ہرسہ را مرادف یکدیگری بدین معنی نوشتہ گوید کہ در اکثر فرہنگہا (۲) کرہ اسپی را گویند کہ زین نکردہ باشند خان آرزو در سراج بذکر اقوال محققین می فرماید کہ این مخفف تجار است وتجارہ فرید علیہ تجار از عالم خان وخانہ **مؤلف** عرض کند کہ ما تجار را اصل دانیم وتجا مخففش ودر تجارہ ہای نسبت آخرہ کہ منسوب بہ تیزی وتندی ہمان کرہ اسپ است کہ زین نکردہ باشند (**اردو**) (۱) تند۔ تیز (۲) وہ گھوڑا جس پر زین نہ کسے ہوں مذکر

تجار بقول رشیدی مرادف تجا بہر دو معنی ودر فرہنگہا بمعنی کرہ اسپی کہ زین نکردہ باشند وخان آرزو در سراج این را اصل داند وتجا را مخفف این۔ صاحب جہانگیری گوید کہ با اول مفتوح در کتاب زند بمعنی رونده ونوندہ صاحبان جامع وناصری تجار را بمعنی مطلق تند وتیز نوشتہ واین را بہر دو معنی تجا آوردہ کہ بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت این تجا عرض کردیم (**اردو**) تجا

تجارت بقول بہار بالکسر بازرگانی کردن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حاصل بالمصدر ہم یعنی بازرگانی واین لغت عرب است فارسیان استعمال این بامصادر فرس بترکیب فارسی کردہ اند (خواجہ شیراز ؎) بہای بادہ چون لعل چیست جوہر عقل بیا کہ سود کسی برد کین تجارت کرد (**اردو**) تجارت۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ اور بقول تذکیر وتانیث۔ مؤنث سوداگری۔ **مؤلف** کی رائے میں صاحب آصفیہ کا تسامح یا کتابت کی غلطی ہے جو مذکر کہا (تسلیم ؎) لے لئے سیکڑوں دل غمزہ فروشی کر کے ہم ان حسینوں نے نکالی ہے تجارت اچھی ہم تجارت کرنا بھی اردو میں مستعمل ہے یعنے سوداگری اور بیوپار کرنا۔

تجاره بقول برہان و جامع و سروری و (جہانگیری در ملحقات) و رشیدی و سراج بر وزن شراره همان تجار. **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ این همه را نجا کرده ایم (فخر گرگانی ه) برفت از شهر گرگان یک سواره ☆ بزیرش تازی اسپی خوش تجاره ☆ (**اردو**) دیکھو تجار۔

(۳۹۵۳) **(الف) تجاہل** بقول منتخب لغت عرب است بمعنی خود را نادان نمودن **مؤلف** عرض کند که فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر و ترکیب خود با مصادر به همین معنی استعمال کرده اند و از همین مصدر است ----------

(ب) تجاہل عارفانہ که دانسته اغماض است و ----------

(ج) تجاہل کردن بمعنی دیده و دانسته اغماض کردن (ظهوری ه) حال زاهد گفت رندکس ☆ بود از عارفان تجاہل کرد ☆ (**اردو**) الف۔ تجاہل بقول آصفیہ۔ عربی۔ اپنے تئیں نادان ظاہر کرنا۔ انجان بننا۔ تالنا۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ الف کا ترجمہ جان بوجھکر اغماض ہے (ب) تجاہل عارفانہ۔ بقولہ جان بوجھکر انجان بننا۔ (ج) تجاہل کرنا۔

تجر بقول برہان بفتح اوّل و ثانی بر وزن شرر (۱) خانۂ زمستانی را گویند که در آن تنور و نجاری باشد و (۲) بزبان قزوین گنجینه و مخزن۔ صاحب جہانگیری تلی بخانه را که گذشت مرادف این بمعنی اوّل گوید و ذکر معنی دوم هم کند (حکیم نزاری ل) میان این تجر و گنبد فلک فرق است ☆ که هست این به ثبات آن ندارد آرامش ☆ چو تاب آتش می در هوای این پیچد ☆ نیافت خانه ازان تا بخانه شد نامش ☆ صاحبان جامع و سروری بمعنی اوّل قانع۔ صاحب رشیدی بذکر هر دو معنی نسبت معنی اوّل بحوالۂ قاموس گوید که تژر به زای فارسی بمعنی اوّل می آید و طرز معرب آن۔

خان آرزو در سراج همزبانش **مؤلف** عرض کند که معنی دوم مجازی نماید که مقام خزانه هم مثل خانهٔ تابستانی می باشد در زمین (اردو) (۱) دیکھو تابخانه۔ مذکر (۲) خزانه کا مقام۔ مذکر۔

تجربه بقول بهار بالفتح آزمودن۔ می فرماید که بالفظ برگرفتن وکردن مستعمل (ملا میرک جان میر تخلص ؎) بیاد تجربه از سنگ آسیا برگیر ۔ که آن دو رنگ دو سنگ اند فرق چون افتاد ۔ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است به تای مدورهٔ آخر و صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان این را به های هوز آخره بمعنی حاصل بالمصدر یعنی امتحان و آزمایش استعمال کرده اند و با مصادر فرس و بترکیب فارسی هم که در ملحقات می آید (اردو) تجربه۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر آزمایش۔ جانچ۔ امتحان۔

تجربه برگرفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی امتحان کردن و آزمودن و تجربه حاصل کردن است سندش از میر کی بلخی همان که بر تجربه گذشت و ما آن را متعلق باین ندانیم (اردو) تجربه کرنا۔ آزمانا۔ امتحان کرنا۔

تجربه داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی صاحب تجربه بودن (خزین اصفهانی ؎) تا آمده زایام نخورد ست فریبی ۔ دل تجربهٔ داشت ندانم ز کجا داشت ۔ (اردو) تجربه رکھنا۔ تجربه کار ہونا۔

تجربه کار اصطلاح۔ بقول بحر و بهار بمعنی کار آزموده (صائب ؎) مرا از تجربه کاران نصیحتی یاد است ۔ که توبه نامه بخط شکسته می باید ۔ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تجربه کار۔ دیکھو بر کار۔

تجربه کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که	ز فکر سبز زنهار ۔ من تجربه کرده ام سکون نیست
بمعنی امتحان کردن است (ظهوری ؎) از نهار ۔	(اردو) تجربه کرنا۔ امتحان کرنا۔ آزمانا۔

تجرّد بالفتحتین وضم رای مهمله بقول منتخب لغت عرب است بمعنی برهنه شدن و کوشش کردن در کاری مؤلف عرض کند که فارسیان این را بمعنی تنهائی و ترک دنیا و قطع علائق استعمال می کنند (ظهوری ؎) در تجرد مسیح مرتبه باش ۔ هست کرمالت خیال بلاست ۔ (ولہ ؎) تجرد از گران باران این راهست درماند ۔ بحر ما حرم سالک اگر احرام بردارد ۔ (اردو) تجرد۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ علیحدگی۔ تنہائی۔ فراغت۔ مجرد رہنا کا حاصل بالمصدر۔

(الف) تجرید بالفتح بقول بهار بمعنی برهنه کردن و (۲) بمعنی مجرد و برهنه مجاز است و (۳) صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید (۱) بمعنی خالی کردن لفظ از بعضی معنی چنانکه (صائب ؎) هرگز شکوه ام به ثمر بار و رنشد ۔ چون صبح گرچه پیرو رین بوستان شدم ۔ می فرماید که اگر باره ور را از بار خالی نکنند لفظ ثمر زائد می افتد (امیری لاہجی ؎) اوّلا تجرید شو از هرچه هست ۔ وانگهی از خود بشو یکبارہ دست ۔ مؤلف عرض کند که از همین سند ----------

(ب) تجرید شدن بمعنی مجرد شدن و تنها و گوشه نشین و بکنج عزلت نشستن پیدا است مخفی مباد که این لغت عرب است محققین لغات عرب این را بمعنی دوم نیاورده اند پس بخیال ما بمعنی دوم مفرس باشد (اردو) تجرید۔ (۱) برہنہ کرنا (۲) برہنہ۔ مجرد۔ صاحب آصفیہ اس کو بمعنی عریانی اور برہنگی لکھا ہے اور یہہ حاصل بالمصدر ہے معنی اوّل کا (۳) صاحب آصفیہ نے تجرید پر لکھا ہے کہ علم بیانکی ایک صنعت کا نام ہے جس مین زوائدات کو دور کرکے صرف ایک

معنے سے غرض رکھتے ہیں جیسے گل جس کے معنے ہیں گلاب کا پھول مگر اب قاعدہ مجتہد یہ ملحوظ ہے پھول کہتے استعمال ہونے لگا مؤنث۔

تجلّی بفتحتین وتشدید لام مکسور بقول بہار بمعنی جلوہ کردن وفرمایدکہ برق از تشبیہات اوست وبالفظ تراویدن وداشتن ودمیدن وشکستن وکردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است صاحب منتخب بمعنی روشن وآشکارا شدن وجلوہ کردن آوردہ فارسیان این را بمعنی روشنی وفروغ بترکیب فارسی استعمال میکنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تجلی بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ آشکارا ہونا۔ روشنی۔ نور۔ جلوہ۔ جھلک۔ چمک۔

(الف) تجلّی افروختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ (خزین اصفہانی ؎) شاخ از شکوفہ صبح تجلّی فروزشد ؎ چون زلف یار ظلمت شب تار تار شد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ از سندش مصدر **(ب) تجلّی افروزشدن** بمعنی روشن شدن پیداست استعمال این بحذف الف عیبی ندارد کہ افروزو (فروز مخفف آن) ہر دو یکی است و (تجلّی افروز) اسم فاعل ترکیبی است ازین سند مصدر الف پیدا کردن عجب است ودر سند مذکور استعمال مصدر افروختن ہم نیست بلکہ افروزیدن است پس بخیال ما از سند (تجلّی افروز) مصدر (تجلّی افروزیدن) قائم کردن ہم درست نباشد باقی حال الف را بمعنی فروغ ظاہر کردن توان گرفت (اردو) الف فروغ ظاہر کرنا۔ (ب) روشن ہونا۔

تجلّی اوّل اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ مظہر العجائب کنایہ از سرور عالم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس ومرکب توصیفی است (اردو) سرور کائنات

صلی اللہ علیہ وسلم ۔ مذکر ۔

تجلّی تراویدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فروغ ظاہر شدن است (زلالی خوانساری ؎) تجلی می تراود از لب بام ہمہ در عکس ساقی می رود کام (اردو) تجلی ظاہر ہونا ۔ روشنی نظر آنا ۔ تجلی ٹپکنا بھی کہہ سکتے ہیں ۔

(الف) **تجلّی خاستن** مصدر اصطلاحی

(ب) **تجلّی خیز** صاحب آصفی ذکر ہر دو کردہ از معنی ساکت ۔ بہار بذکر ب می فرماید کہ معروف **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم الف و ب ہر دو را بر زبان دارند الف بمعنی بلند شدن روشنی و ظاہر شدنش و ب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی روشن و ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **تجلّی خیز شدن** مرادف الف و د

(د) **تجلّی خیز کردن** متعدی آن کہ روشن کردن باشد (ظہوری ؎) زہی طلعت تجلی خیز شد چشم تماشائی ؛ نظرہا جملہ رخشان گشتہ رخسار اینچنین باید ؛ (ولہ ؎) کرد آئینہ را تجلی خیز ؛ از مہ و مہر ساختش لبریز ؛ (اردو) الف و ج ۔ روشن ہونا ۔ (ب) روشن (د) روشن کرنا

تجلّی داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی روشن بودن است (اثر شیرازی ؎) در دل ہر ذرہ چون دارد تجلی حسن او ؛ تر سم اندازد ہوایش بر در دلہا مرا ؛ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بمصدر داریدن است (اردو) تجلی رکھنا ۔ روشن ہونا ۔

تجلّی دمیدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ظاہر شدن تجلی است (ثانی مشہدی ؎) کوی سلمی کہ تجلی دمد از خاک آنجا ؛ طور عشقست و کلیمش من غمناک آنجا ؛ (اردو)

تجلّی - فروغ - روشنی ظاهر ہونا -

تجلّی زادہ اصطلاح - بقول بہار و اند معروف **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ از معشوق باشد یعنی کسی کہ سرتاپا روشن و نورانی باشد - (سراج المحققین ص) نویسم کہ بوصف آن تجلّی زادہ مصراعی ؎ برنگ رشتہ ہای شمع سوزد تا رسطرہا ؎ (اردو) معشوق - مذکر -

تجلّی زار اصطلاح - بقول بہار و اند معروف **مؤلف** عرض کند کہ از عالم گلزار یعنی جائی کہ دران روشنی بسیار باشد (جامی ص) غنچہ سان از دست بردغمزۂ خوبان مرا ؎ ہر تجلّی زار چاک سینہ صبح محشر است ؎ - (اردو) تجلّی زار اُس مقام کو کہہ سکتے ہین جہان بہت روشنی ہو - مذکر -

(الف) **تجلّی ساختن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی روشن کردن باشد و از سند پیش کردہ اش - - - - - - - - - -

(ب) **تجلّی سازنہ** پیداست کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی روشن کنندہ (حزین ص) دران محفل کہ شمع من تجلّی سازی می آید ؎ اگر طور است چون پروانہ در پرواز می آید ؎ مخفی مبادکہ (سازیدن) مرادف ساختن است کہ بجایش می آید و ب تعلّق با سازیدن دارد نہ ساختن

(اردو) الف روشن کرنا (ب) روشن کرنیوالا

(الف) **تجلّی سنج** اصطلاح - بہار بذکر الف برمعروف

(ب) **تجلّی سنج شدن** قانع **مؤلف** عرض کند کہ اسم

(ج) **تجلّی سنج کردن** فاعل ترکیبی کنایہ از روشن کنندہ (ظہوری ص) عشق ہرجا کہ شد تجلّی سنج ؎ بہ ترازو زر طور سنگ نہاد ؎ و (ب و د) بمعنی روشن شدن

(د) **تجلّی سنجیدن** است و ج متعدّی آن بمعنی روشن گردانیدن (ولہ ص) تجلّی سنج خود را می توان کرد ؎

نگه میدار ریزان دل شب ۔ مخفی مباد که تجلی سنج از عالم سخن سنج است که شاعر را گفته اند (اردو) الف ۔ روشن کرنے والا ۔ روشن ۔ ب ۔ و (د) ، روشن ہونا (ج) ، روشن کرنا ۔

تجلی شکستن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از عندش (تجلی شکستن در آئینه) پیداست پس این بمعنی زائل کردن تجلی باشد (ظهوری ه) تجلی در آئینهٔ جان شکست ۔ اگر نقش با ساده رویان نشست ۔ (اردو) فروغ زائل کرنا ۔ روشنی مٹانا ۔

تجلی شهودی اصطلاح ۔ بقول اند بفتحتین و تشدید لام ظهور وجود است که مسمّی است باسم النور آن ظهور حق است بصور اسماء در اکوان اسماء و صور الٰهیه اند و آن ظهور نفس الرحمن است مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی باشد (اردو) تجلی باری تعالیٰ شانہٗ ۔ مؤنث ۔

تجلی فروزشدن مصدر اصطلاحی ۔ همان تجلی افروزشدن است که بجایش گذشت و سند این همه را بخاندکور (اردو) دیکھو تجلی افروزشدن

تجلی قیامت استعمال ۔ بهار بذکر این گوید که از اسمای محبوب است و سندش از تلا بخود جامی است (ه) در آتشم نشاند تجلی قیامتی ۔ پهلو بشمع طور زند عکس من در آب ۔ مؤلف عرض کند که از سند بالا قیامت نشاندن بمعنی قیامت قائم کردن است و فاعل آن تجلی پس سند بالا برای تجلی قیامت نیست اگر از تجلی قیامت کار گیریم کنایه از آفتاب قیامت توان گرفت مرکب اضافی (اردو) دیکھو آفتاب قیامت ۔ مذکر

تجلی کده استعمال ۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مقام تجلی را گویند (خان آرزو ه) تا دلم گشته تجلی کدهٔ حسن ۔ چو شمع ۔ آرزو هر قدمم سجده گهی نیست مرا ۔ (اردو) تجلی کده اس مقام کو کهه سکتے ہیں

جهان روشنی هو تجلی گاه ۔

تجلّی کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پرتو افگندن و ظاهر کردن فروغ است (واله هروی ؎) بدون پرده تجلی چو کرد حضرت حسن ؛ یکدفعه کفر نیامیخت و دین بدین نشست ؛ (ظهوری ؎) تجلی کرد برطور تماشا شعله حسنی ؛ که ذکر پرتوش در قصهٔ ایمن نمی گنجد ؛ (اردو) تجلی کرنا ۔

تجلّی گاه استعمال ۔ بهار بر معروف قانع

مؤلف عرض کند که مراد ف همان تجلّی کده (میرزا محمد زمان راسخ ؎) هوائی تاخت بر جان آه گر دید ؛ دلی خون شد تجلی گاه گردید ؛ (اردو) تجلی گاه بروزن ۔ اُس مقام کو کہہ سکتے ہین جہان تجلی ہو جیسے خوابگاہ ۔

تجلّی نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مشاهدهٔ تجلی کنانیدن کسی را (عرفی ؎) آنکس که بیچراغ در آید بخلوتم ؛ بنمایش تجلی طور از حریم خویش ؛ (اردو) تجلی دکھانا ۔

(الف) **تجیر** بقول روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی حصار ۔ صاحب رهنما بر دیوار پارچه قانع که چار سو باشد و صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که تجیر و تجیره هر دو مرادف قنات خیمه که ذکرش بر (ازارخرگاه) گذشت ۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید که همان غنات **مؤلف** گوید که غنات مفرس قنات ترکی است و ما تجیر را اسم جامد فارسی جدید دانیم و تجیره که می آید مزید علیه این و صاحب روزنامه ۔۔۔۔۔۔

(ب) **تجیر کشیدن** را بمعنی (۱) احاطه کردن آورده ذکر (تجیر کشیده) بمعنی احاطه کرده می کند **مؤلف** عرض کند که این کنایه باشد و معنی حقیقی این (۲) قنات قائم کردن است (اردو)

(الف) قنات ۔ مؤنث ۔ دیکھو از خیمہ (ب) (۱) احاطہ کرنا (۲) قنات کھینچنا یا گھیرنا بقول آصفیہ ۔ پردے کی دیوار کھڑی کرنا خیمہ کے چار طرف یا صحن مین کپڑے کا پردہ لگانا ۔

تکبیرہ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار و بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم مرادف همان تکبیر که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که مرد علیہ آن (اردو) قنات ۔ مؤنث ۔ دیکھو تکبیر

فوقانی با حای حطی

تحت بقول منتخب بالفتح لغت عربست بمعنی زیر که مقابل فوق است **مؤلف** عرض کند که در بعض مرکبات این را بمعنی قبل استعمال میکنند چنانکه در تحت القهوه ای آید (اردو) تحت بقول آصفیہ عربی اسم مذکر نیچے کا حصہ بخلاف فوق ۔ نیچے تلے

تحت الحنک اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و وارسته بفتح حای دوم و نون نوعی از بندش دستار و آنچنان است که زهاد در اثنای بستن عمامه یک پیچ را از زیر زنخ می گذرانند و این در بعضی از مذاهب مسنون است و حنک بتحریک زیر زنخ (صائب ۵) هیچکس منکر تحت الحنک و اعظ نیست ۔ با این قدر هست که چسپان ترازین می باید یکی صاحب تحقیق الاصطلاح می فرماید که شعار ارباب عمایم امامیه است که زیر زنخ را بگوشۂ دستار بندند همین است تحت الحنک **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم این مرکب فارسی زبان را استعمال فارسیان دانند (اردو) تحت الحنک ۔ عمامہ بندی کے ایک خاص طریقہ کا نام ہے جس مین ایک پیچ زیر زنخدان بھی ہوتا ہے ۔ مذکر ۔

تحت الشعاع اصطلاح ۔ صاحبان بحر و اند گویند که کنایه از دور روز یا سه روز که در آخر هر ماه جرم قمر از غایت باریکی بزیر شعاع شمس از نظر معدوم می گردد ۔ بقول صاحب غیاث این ایام منحوس است **مؤلف** عرض کند که

صاحب انند این را استعمال عرب گفته و موضوع صاحب بحر بر خلاف آنست (اردو) وہ دو یا تین دن جو آخر ماہ مین واقع ہوتے ہین جن مین چاند کمال باریکی کی وجہ سے شعاع آفتاب مین چھپا رہتا ہے۔ مذکر۔

(الف) **تحت القہوہ** اصطلاح۔ بقول بہار و بحر قدری از طعام کہ پیش از خوردن قہوہ خورند از عالم ناشتا شکنی (محمد سعید اشرف ے) ز تحت القہوہ خوانہا آنچنان پر کہ نتوان کرد ما فوقش تصور ہی فرمایند کہ ------

(ب) **تحت القہوہ کردن** بمعنی خورن۔ تحت القہوہ مستعمل چنانکہ گویند "شما تحت القہوہ کردہ اید" خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر (الف) کردہ گوید کہ لفظ عربی است و صاحب انند ہم این را لغت عربی داند **مؤلف** عرض کند کہ تحت در اینجا بمعنی قبل است بر سبیل مجاز و (ب) (از قبیل ناشتہ کردن) و استعمال این مرکب با فارسی زبان مخصوص (اردو) الف وہ ناشتا جو کافی پینے سے پہلے کرین (ب) کافی پینے سے پہلے نہار شکنی کرنا۔

تحرمزادگی بقول بہار حرام زادگی می فرماید کہ این تصرف فارسی زبانان متعلست و در ملحقات برہان ذکر این آمدہ کہ بفتحتین است و ضم میم و گویند کہ این لفظ را فارسیان وضع کردہ اند و از حرام زادہ مشتق صاحبان سروری و مؤید ہم ذکر این فرمودہ اند **مؤلف** عرض کند کہ این مشتق از حرام زادگی نیست بلکہ این اسم جامد فارسی است کہ بصورت مصدر عربی از مادۂ حرام زادہ وضع شدہ بعضی از معاصرین فارسی دان گویند کہ این ظرافت است و نباید ما را استعمال این کردہ گوئیم کہ چنین گفتن حماقت است معاصرین عجم استعمال این قسم الفاظ را غلط ندانند و تفرلیس ہمین است (اردو) حرام زادگی۔ مؤنث۔

تحریر (الف) بقول بهار و وارسته بمعنی (۱) نوشتن می فرمایند که فارسیان (۲) بمعنی خطوطی استعمال کنند که برگرد اگرد کاغذ و تصاویر کشند (سالک یزدی ۵۲) مانی از شرم رخت تصویر نتواند کشید ۱۲ ورکشند همچون خطت تحریر نتواند کشید ۱۲ (محتشم کاشی ۵۲) تا خطت یافته تحریر رخ ساده رخان ۱۲ پیش رخسار تو نقشی است که نی تحریر است ۱۲ بهار صراحت مزید کند که بانقوط شدن و کردن و کشیدن مستعمل و گوید که (۳) بمعنی پیچیده آواز کشیدن موسیقیان است (ظهوری ۵) از نغمه شاه زهره کیچ افتاد است ۱۲ اینجا نغمات جمله هیچ افتاد است ۱۲ مرغوله شود صد از تحریر تراشش ۱۲ زان رو ره گوش پیچ پیچ افتاد است ۱۲ **مؤلف** عرض کند که لغت عربست بمعنی اول یعنی کتابت و بمعنی دوم وسوم مفرس باشد و معنی دوم مجاز معنی اول طرز تحقیق بهار نسبت معنی سوم خوش نمی نماید بلکه بمعنی سوم کشش است که فارسیان استعمال جمع آن هم بقاعدهٔ عربی کرده اند و خان آرزو در چراغ هدایت ذکر معنی دوم کرده و صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر معنی سوم فرموده (اردو) تحریر بقول آصفیه مؤنث (۱) کتابت (۲) ہلکی لکیر وہ باریک خط جو موقلم سے نقوش و تصاویر وغیرہ پر کھینچ دیتے ہیں۔ مطلق لکیر۔ مطلق خط (۳) آہنگ۔ دیکھو آہنج کے پانچوں معنے۔

تحریر رنجیتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تحریر کشیدن است بمعنی دوم تحریر (ظهوری) اگر از تحریک باد موجهٔ آب بنجای تحریر ریز است ۱۲ (اردو) دیکھو تحریر کشیدن

تحریر شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی نوشته شدن و رقم یافتن و رقم شدن است لازم تحریر کردن که می آید۔ معاصرین عجم بر زبان دارند گویند که نامه بنام نامی شان

تحریر شد (اردو) لکھا جانا۔

تحریر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی نوشتن است (سنجر کاشی ؎) نیاز نامہ فرستادہ ام بدین مضمون ؎ چنین بخون دل و دیدہ کردہ ام تحریر ؎ (اردو) تحریر کرنا۔ لکھنا۔ رقم کرنا۔

تحریر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

بمعنی جدول و خط کشیدن بر صفحات کتابت یا اطراف نقش و تصویر سند این بر لفظ تحریر گذشت (اردو) تحریر کھینچنا۔ کسی تصویر یا کتابت کے صفحہ کے اطراف جدول کھینچنا۔

تحریر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مراد از تحریر شدن است (نثر نصیرای بدخشانی) رسالہ در حل معما تحریر یافتہ و بشجرۂ مبارکہ موسوم گشتہ۔ (اردو) تحریر پانا۔ تحریر کیا جانا۔ تحریر ہونا۔ لکھا جانا۔

(الف) **تحریک**
(ب) **تحریک کردن** استعمال۔ ب۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار بمعنی حکم دادن **مؤلف** عرض کند کہ الف لغت عربست و بقول منتخب بمعنی جنبانیدن۔ فارسیان این را بمعنی سلسلہ جنبانی چیزی استعمال کنند و با مصادر خود ہم ترکیب فارسی (ظہوری الف ؎) جو بیگانہ جو ربود آری ؎ بہ تحریک آشنا می کرد ؎ و استعمال ب بر سبیل مجاز است و معنی حقیقی آن سلسلہ جنبانی کردن (اردو) الف تحریک۔ مؤنث۔ سلسلہ جنبانی (ب) تحریک کرنا۔ سلسلہ جنبانی کرنا۔ حکم دینا۔

تحسین بقول بہار آراستن و نیک شمردن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است با لفتح و کسر سین مہملہ فارسیان استعمال این بمعنی آفرین و مرحبا می کنند و با مصادر فارسی ترکیب

هم چنانکه در ملحقات می آید (صائب ؎) صائب دو چیزی می شکند قدر شعر را ۔ تحسین بیوقوف و سکوت سخن شناس ۔ (ظهوری ؎) گر دون زره زیم ظهوری ببر کشید ۔ بر برزه دهان تیر به تحسین شست ماست ۔ (اردو) تحسین ۔ بقول آصفیه ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ آفرین ۔ مرحبا

تحسین برآمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بلند شدن صدای تحسین و آفرین باشد (ضیای فارسی ؎) دوش بر چرخ عطارد گر از شعر تو خواند ۔ که به یکبار برآمد ز کواکب تحسین ۔ (اردو) صدای تحسین و آفرین بلند ہونا ۔

تحسین خواستن استعمال بمعنی حقیقی است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (ظهوری ؎) از تو تحسین صبری خواهم ۔ شکوه از اضطراب ما غلط است ۔ مخفی مباد که سند بالا متعلق است با مصدر خواهیدن که بجایش می آید و آن مرادف خواستن ۔ (اردو) تحسین و آفرین چاہنا ۔

تحسین داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قابل تحسین بودن است (امیر شهرستانی ؎) بصف آرائی میدان محبت لازم ۔ کشته و مرده این معرکه تحسین دارد ۔ (اردو) قابل تحسین و آفرین ہونا ۔

تحسین شنیدن استعمال ۔ بمعنی حقیقی یعنی تحسین و آفرین سماعت کردن ۔ مورد تحسین شدن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) ظهوری شهره شهر است در حسن او آری ۔ اگر دشمن از و تحسین شنید ست آفرین کردست ۔ (اردو) تحسین و آفرین سننا

تحسین کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کنند کہ بمعنی آفرین گفتن و تعریف کردن (صائب ۵) رتبۂ فکر ترا صائب عروجی دیگر است کہ می کند تحسین خود ہر کس کند تحسین تو۔ (اردو) تحسین کرنا۔ آفرین کہنا۔ تعریف کرنا۔ واہ واکہنا۔ سراہنا۔

(الف) **تحصیل** بقول منتخب لغت عرب است بالفتح و کسر صاد مہملہ بمعنی جمع کردن و بدست آوردن چیزی برآوردن **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان بمعنی جمع و محاصل و حاصل استعمال این می کنند و با مصادر فارسی ہم مرکب می سازند کہ در ملحقات می آید۔ بہار ذکر این بمعنی آمادہ کردن و بذکر

(ب) **تحصیل دار** از شفیع اثر سندی آوردہ از معنی ساکت (۵) تا برون از دیر آئی سجدہ اش خورشید را پاصبح صادق بر سرش استاد چون تحصیلدار۔ صاحب انند نقل نگاہ بہار بخیال ما (ب) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی جمع کنندہ و محاصل وصول کنندہ (اردو) (الف) تحصیل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث بمزاج محصول **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ جمع اور محاصل اور حاصل (ب) تحصیلدار بقولہ۔ اسم مذکر محصل۔ وصول کرنے والا۔ وہ سرکاری عہدہ دار جو زمین کی مالگذاری اور محاصل وصول کرتا ہے۔

تحصیل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از کلام اثر شیرازی کہ بر تحصیل دار۔ گذشت سند این آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ تسامح اوست کہ داریدن و داشتن دو مصادر مرادف یکدیگر است و تحصیل دار متعلق بہ مصدر داریدن نہ داشتن و تحصیل داشتن بمعنی جمع داشتن است و بس (اردو) جمع رکھنا۔ محاصل وصول شدہ رکھنا۔

(الف) **تحصیل فرمودن** استعمال۔ صاحب

(ب) **تحصیل کردن** آصفی ذکر ہر سہ

(ج) **تحصیل نمودن** کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که الف وب وج بمعنی حاصل کردن است (ناظم هروی ه) زشاه مصریم بر طبق مقصود ۴ سفارش نامه ها تحصیل فرمود ۴ (صائب ه) چون لاله درین منبر حمین داغ جگر سوز ۴ تحصیل بخونابه بسیار توان کرد ۴ (نشتر حزین اصفهانی ه) در مبادی احوال مدرسه نشینی اختیار و قلیل تحصیل نمود ۴ (اردو) الف حاصل فرمانا ب وج حاصل کرنا

تحصیلین بقول صاحب بول چال بجوالهٔ معاصرین عجم بمعنی مورچال و حصار مؤلف عرض کند که در عربی زبان بقول منتخب بالفتح و کسر صاد مهمله بمعنی باره برآوردن گرد شهر است پس استعمال معاصرین برای مورچال بسبیل تفریس می نماید. مورچال در فارسی زبان مغلی را گویند که بجهت گرفتن قلعه ها در اطراف آن کنند و نیز حصار (اردو) مورچا بقول آصفیه. مذکر. وہ گڑھا جو قلعہ کے چاروں طرف کھود دیتے ہین. کھائی. خندق. حصار.

تحفه بقول بهار بالضم (۱) ارمغان و تحائف جمع آن و برگوار از صفات اوست. می فرماید که با لفظ بستن بمعنی تحفه ترتیب دادن مستعمل. خان آرزو در چراغ هدایت می فرماید که لفظ عربست و (۲) بمعنی غریب و عجیب مجاز آن چنانکه گویند ۴ فلان چیز تحفه است ۴ و (۳) بمعنی تحفگی هم مؤلف عرض کند که لغت عرب است به تای مدوره فارسیان بقاعدهٔ خود استعمال این. به های هوز آخره می کنند و با مصادر خود ترکیب فارسی استعمال می نمایند که در ملحقات می آید و هیچ تخصیص مصدر بستن با او نیست (ظهوری ه) بر کمر تحفهٔ جان قاصد دل گشته روان ۴ این از راه زنان باد فرستاده ماست (سلیم ه) باغبان خلد از گلزار ما گل می برد ۴ همچو تخم گل به تحفه تخم بلبل می برد ۴ مخفی مباد که معنی دوم بهار خوب است که اکثر تحفه و ارمغان

خوش و خوب می باشد (اردو) تحفہ (۱) بقول آصفیہ عربی۔ مذکر۔ ارمغان۔ ہدیہ۔ سوغات (۲) عجیب۔ انوکھا۔ طرفہ۔ عمدہ۔ بہتر۔ اچھا نفیس۔ نادر (۳) تحفگی بقولہ۔ اسم مونث۔ عمدگی خوبی لیکن معنی سوم کا خالص ترجمہ۔ تحفہ دینا ہے بمعنی حاصل بالمصدر۔

تحفہ آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کہ این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است مرادف آوردن ارمغان کہ در ممدودہ گذشت (عرفی ؎) کنون کہ معرفت حاصل است زود بیار پ باستعانت آن کحل تحفۂ مقدور پ (اردو) تحفہ لانا۔ دیکھو آوردن ارمغان۔

تحفہ برداشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قبول کردن تحفہ و ارمغان است (ناظم ہروی ؎) برداشت تحفہ نشست غباری زخاک ما پ آن خود گذشتہ کہ بہ کوی فنا گذشت پ (اردو) تحفہ قبول کرنا۔ تحفہ لینا۔

تحفہ بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بردن ارمغان باشد (کاتبی نیشاپوری ؎) سوی آن تحفہ ہمی جان زمن ای باد ببر پ نیست چیزی دگرم ہرچہ خداداد ببر پ (اردو) تحفہ لے جانا۔

تحفہ بستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی گوید کہ تحفہ ترتیب دادن باشد **مؤلف** عرض کند کہ تحفہ قرار دادن و درست کردن است (والہ ہروی ؎) تحفہ زجان بستہ ام نثار ہری را پ روز دم روح القدس بہار ہری را پ۔ (اردو) تحفہ قرار دینا۔ تحفہ تیار کرنا۔

تحفہ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ متعدی مصدر گذشتہ یعنی تحفہ قرار یافتن است

(نظیری نیشاپوری ؎) دل شکسته بود تحفهٔ خزینهٔ ما ۔ نگین ملک توان ساخت ز انگبینهٔ ما ۔ (اردو) تحفہ ہونا تحفہ قرار پانا۔

(الف) **تحفه پذیر** استعمال۔ ب بمعنی

(ب) **تحفه پذیرفتن** تحقیقی یعنی قبول کردن

تحفهٔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) عشق اگر تحفه پذیرست دل و جانی هست ۔ شوق اگر بر سر لطفست گریبانی هست ۔ مخفی مبادکہ (الف) درین شعر اسم فاعل ترکیبی است بمعنی قبول کنندہ تحفہ (اردو) الف تحفہ قبول کرنے والا (ب) تحفہ قبول کرنا۔

تحفه خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی خواہش ارمغان کردن (اثیر اخسیکتی ؎) تحفه می خواست عفت گفتمش ۔ نیست عالی جز بجانم دسترس ۔ (اردو) تحفہ چاہنا

تحفه دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی پیش کردن تحفہ (حافظ شیراز ؎) بروای زاہد و بر درد کشان خرده مگیر ۔ کہ نداد ند جز این تحفه بما روز الست ۔ (اردو) تحفہ دینا۔

تحفه داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (شفای اصفہانی ؎) بہتر ز آفتاب فلک تحفه داشت ۔ دادش بخاک پای تو و تو تیا گرفت ۔ (اردو) تحفہ رکھنا۔

تحفه شدن استعمال۔ بمعنی قرار یافتن تحفه **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (ظہوری ؎) شکر فرصت فوت می گردد و فرن بر انتقام ۔ جملہ تقصیرات باید تحفهٔ نسیان شود ۔ (اردو) تحفہ ہونا۔

تحفه فرستادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (مولوی رومی ؎)

خاک سکان درت تحفه فرستم بچشم ☆ تا ببرم زیر خاک بهر مباهات را ☆ (اردو) تحفه بھیجنا۔

تحفه کردن اصطلاح۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تحفه قرار دادن است (عرفی ؎) می خواست تحفه توکند باغ خلد را ☆ از سر روی همت تو حیا کرد و زر گلا ☆ (اردو) تحفه قرار دینا۔

تحفه کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مواظبت نمودن تحفه باشد (ظهوری ؎) کشیدند از تحفه های مصر چندان ☆ که شد گنجینه دار عقل حیران ☆ (اردو) تحفه پیش کرنا۔

تحفه گردیدن استعمال۔ مراد از تحفه شدن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) گر تحفه ز هر چشم تو گردد ☆ همه چاشنیها ز شکر گرفتند ☆ (اردو) دیکھو تحفہ شدن۔

تحقیق بالقول بهار۔ منتخب درست و راست کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر قاف۔ فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر مرکب میکنند با مصادر فرس که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) در ره شرح عشق می پویم ☆ بر ره تحقیق پی بمذهب ما ☆ (ایضاً ؎) در دلم نگذاشت رازی بر لبم حرفی نماند ☆ زین همه تحقیق بیدارم که محرم عاشقست ☆ (اردو) تحقیق بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ جانچ۔ پہچان۔ تلاش۔ درست۔ راست۔

تحقیق داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که واقف بحقیقت بودن (حسابی نظری ؎) شب او بود دست وغیر و صحبت مے خلوت خالی ☆ من این تحقیق حال از پی بصحبت بردہ دارم ☆ (اردو) حقیقت حال سے واقف ہونا۔

تحقیق کردن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بحقیقت رسیدن است (حافظ شیرازی) جهان و کار جهان جمله هیچ در هیچ است ۴ هزار بار من این نکته کرده ام تحقیق ۴ (اردو) تحقیق کرنا۔

تحکم قول بهار معنی حکومت نمودن بر کسی می فرماید که بالفظ بردن و کردن مستعمل مؤلف عرض کند لغت عرب است بفتح اول و دوم و ضم کاف مشدد و فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر گرفته با مصدر خود مرکب کرده بمعنی مصدری استعمال می کنند و سند این در ملحقات می آید (اردو) حکم بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ زبردستی کی حکومت۔ دعوی۔ زبردستی

تحکم بردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که حکم راندن (سعدی ع) تحکم کند سیر بر بوی گل ۴ (اردو) حکومت کرنا۔ تحکم کرنا بھی بمعنی حکم قبول کردن و مورد تحکم شدن و اطاعت کردن (سعدی شیرازی ع) سخت است پس از جاه تحکم بردن ۴ خو کرده بناز جور مردم بردن ۴ (اردو) حکم کی تعمیل کرنا۔ اطاعت کرنا

تحکم کردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که متعدی مصدر گذشته بمعنی حکومت کردن مرادف تحکم بردن است (ناظم هروی ع) تحکم تا کی از مینا کشد سنگ ۴ تحمل بیش از زین تنگ آورد تنگ ۴ (اردو) دیکھو تحکم بردن۔

(الف) تحلیل قسم اصطلاح۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات کار کردن بقدر حلال کردن قسم و این را در محل تحلیل فعل استعمال کنند مثل خطبه خطیب و استعمال این در اشعار

عربی بسیار و در فارسی هم آمد (میر آزاد بلگرامی ؒ) قدر تخلیل کردن سوگند پ برگفت دست او قرار دارم پ **مؤلف** عرض کند که محقق نازک خیال از کلام جد ماجد خود سندی که آورد ازان اخذ اصطلاح درست نکرد از همین سند شاعر هندنژاد ... صدر ...

(ب) تخلیل کردن سوگند پیداست قسم را بجای سوگند نشاندن عیبی ندارد که مراد سوگند است ولیکن الف از شعر میر آزاد نمی برآید (**اردو**) قسم کو حلال کرنا یعنی بسم اللہ کے لئے قسم کھائی ہے اس کو ہاتھ لگانا۔

تحمّل بقول آصفی و منتخب لغت عرب است بمعنی برخود رنج و مشقت نهادن و از جفا کشی برداشتن **مؤلف** عرض کند که فارسیان استعمال این بمعنی برداشت می کنند و استعمال این بامصادر فرس چنانکه در ملحقات می آید (ظهوری ؒ) بر شعله نگاه نکردیم جان سپند ما سوخت بر تحمّل ما اضطراب را پ (**اردو**) تحمّل۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ برداشت صبر شکیبائی۔

تحمّل آزمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که امتحان صبر و شکیب کردن است (مختشم کاشی ؒ) تحمّل بجفا آزمودتا می خواست پ وگر غلط نکنم خواهد آزمود هنوز پ (**اردو**) صبر و تحمّل کو آزمانا۔ امتحان کرنا۔

تحمّل بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که صبر و شکیب حاصل بودن است (عصمت بخاری ؒ) ناگاهش از وزیدن باد صبا کمر شکست بیچاره را تحمّل بار گران نبود پ (**اردو**) تحمّل ہونا۔ صبر و تحمّل ہونا برداشت ہونا

تحمل داشتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی متحمل بودن و از صفت شکیبائی متصف بودن (عرفی شیرازی ؎) پیش از وجود صلب فلک بود ذات تو پاکی داشتی تحمل بار گران علم ؎ (اردو) متحمل ہونا۔

تحمل کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که صبر و شکیبائی کردن است (حافظ شیرازی ؎) ساغر ما که حریفان دگری نوشند ؎ ما تحمل نکنیم از تو روا می داری ؎ (اردو) تحمل کرنا یعنی صبر کرنا۔ برداشت کرنا۔

تحمیق بقول بهار کسی را احمق خواندن۔ فرماید که بالفظ کردن مستعمل (خواجه شیرازی ؎) نجنده گفت که حافظ علام طبع توام ؎ بدین گناه بجایی رسید تحمیق ؎ **مؤلف** عرض کند که بالفتح و کسر میم بقول اند لغت عرب است فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر گرفته بامصدر کردن بمعنی مصدری استعمال کردند (اردو) احمق بنانا جیسے "وہ مجھکو احمق بناتے ہین"۔

تحویل بقول آصفی سپردن و اظهار کردن۔ صاحب منتخب این را بمعنی برگردیدن و برگردانیدن آورده۔ صاحب غیاث بحوالهٔ کشف اللغات بمعنی سپردن و حواله نمودن و داخل شدن هم نوشته **مؤلف** عرض کند که فارسیان این را بالفتح و کسر واو بمعنی تفویض و سپردگی استعمال کرده بامصادر فرس هم مرکب سازند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) تحویل دل است صبر و طاقت ؎ خرجش بحساب بی حساب است ؎ (اردو) تحویل بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ سپردگی۔ ودیعت۔ حوالگی۔ امانت۔

تحویل باشیدن استعمال۔ بمعنی سپرد بودن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و باشیدن بجایش گذشت (ظہوری ؎) ہر دم کند مسیحا جانی بجسم خود نقل ؎ روزی کہ عنصر جیش تحویل باد باشد ؎ (اردو) سپرد کیا جانا۔ تحویل مین ہونا جیسا "یہہ مال ان کے تحویل مین ہے وہ اس کے ذمہ دار ہین"

تحویلدار اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و آنند آنکہ چیزی تحویل او کنند۔ صاحب آصفی مصدر (تحویل داشتن) را بہ حوالۂ تحویلدار قائم کردہ **مؤلف** گوید کہ تسامح اوست تحویلدار اسم فاعل ترکیبی است و تحویلداشتن محاورۂ زبان نیست و نہ دارا مر حاضر مصدر داشتن بلکہ متعلق بہ داریدن بالجملہ تحویلدار بر زبان معاصرین عجم بمعنی خزانہ دار و خزانچی مستعمل است و بلحاظ ہمین تخصیص ما استعمال

(۳۹۵۹)

این را نفرس می گوئیم (اردو) تحویل دار۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ بمعنی خزانچی اور فوطہ دار

تحویل شدن استعمال۔ بمعنی سپرد شدن است **مؤلف** عرض کند کہ لازم تحویل کردن (ظہوری ؎) خرچ کردم صبر و آرامی کہ داشت تحویل دل ؎ باقی نگذاشتم از ذوالجلال دفتر است ؎ (اردو) تفویض ہونا۔ حوالہ کیا جانا۔ سپرد ہونا۔

تحویل کردن چیزی مصدر۔ اصطلاحی بحر (۱) معروف و (۲) اظہار کردن چیزی (ملا ساحبی ؎) صحت ذات ترا بہر تصدق ہر روز ؎ خازن مہر بخورشید کند ز تحویل ؎ (تاثیر ؎) نار تحویل کند آنکہ بعاشق شب و روز ؎ چہ حسابست کہ ہرگز نگرفتش بحساب ؎ بہار ذکر (تحویل کردن) بہر دو معنی کردہ و نسبت معنی اول می فرماید کہ سپردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) (۱) تحویل کرنا (۲) کسی چیز کو ظاہر کرنا

تخ بقول برہان و ناصری و جامع و سراج بفتح اول و سکون ثانی ثقل کنجد و رغن کشیده را گویند صاحب غیاث گوید که کنجار و کنجاره هندی کهلی نامند مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است (ا ر د و) کهلی مخفف ۔ دیکھو زیشه ۔

(الف) **تخار** بقول ناصری و انند بالضم نام پادشاه دهستان که بلخ و بامیان باشد و او از مبارزان لشکر گیخسرو بوده و

(ب) **تخارستان** بالعرب این تخارستان است علیا و سفلی دارد در جانب شرقی بلخ و غربی جیحون و از تخارستان علیا تا بلخ سی فرسنگ و تخارستان سفلی در شرقی تخارستان علیا و ایضاً در غربی جیحون و پای تخت تخارستان شهر طالقان و دیگری اندراب و سمنگان میباشد و حد شرقی آن بدخشان متصل می شود و قهندز نام شهر کهنه که کهن دز را معرب کرده قهندز گویند مؤلف عرض کند که الف علم است و ب موسوم به الف (ا ر د و) الف تخارستان کے پادشاه کا نام (ب) تخارستان ایک ملک کا نام ۔ ندکر ۔

تخت بقول بهار (۱) بمعنی اریکه می فرماید که بدین معنی مشترک در عربی و به تخت نشاندن و نشاندن محاوره مقرر است ۔ صراحت مزید کند که (۲) مخفف تخته که شاهها و دیباها و امثال آن دران نهاده اطراف آن را بطناب نگهم ببندند تا از وصمت چین و شکنج محفوظ باشد و نیز (۳) کنایه از حوضهٔ پیل و عماری (ابو طالب کلیم ؎) تخت نی خرم گلستانی زمرد سبزه اش ؎ آبش الماس است و گل لعل است و شبنم گوهر است ؎ (نظامی ؎) زگنجینهٔ ماتهی کرد رخت ؎ بدو را ز درج بر بود و دیبا ز تخت ؎ (ولہ ؎) چهل پیل با تخت و برگستوان ؎ بلند و قوی

سخت استخوان پی وارسته مذکر معنی اوّل گوید که (۴) چاق شدن دماغ از نشئه (محسن تاثیر سه)
چیست تخت دماغ سخن مکو تاثیر پی که شاه بیت بلند تو باب اورنگ است پی خان آرزو
چراغ هدایت گوید که لفظ عربی است بمعنی سریر و فارسیان بکمال رسیدن دماغ مطلق و رسیدن
افیون خصوصاً آرند چنانکه گویند افیون فلانی تخت شده و همان سند تاثیر را در اینجا نقل می کند که
بالا گذشت صاحب جامع برمعروف قانع که مقصودش غیر از معنی اوّل نباشد. صاحب سراج التقبل
این را بمعنی اوّل عرب داند و می فرماید که لغت فارسی است بمعنی لوح و سریر. صاحب غیاث
که یکی از علمای معاصر عجم بود نسبت بمعنی اوّل گوید که سندلی فراخ و بلندی که پادشاهان بر
بران نشینند و می فرماید که اینکه برخی آن را تازی هم دانسته اند درست نیست زیرا که تخت
چم در پارسی پیش از آمیزش زبان فارسی بود با تازی و اگر تازیان آن را به همین چم بکار برده
باشند هم پروائی نیست پایانش اینکه آن را مانند آدم و زمان و دولت و کرسی و بسیاری از دیگر
نامها همان گونه که بوده است بکار آورده اند. بتازی آن را (اریکه و عرش و سریر) نامند
و در فرهنگ تازی بچم جامه دان یا هرچه در ان رخت نهاده شود. صاحب روزنامه سفر نامه
ناصرالدین شاه قاچار گوید که (۵) پلنگ بیمار را نام است. صاحب رهنما بر مطلق پلنگ قانع و
تخصیص بیمار نمی کند و ماخذش هم همان سفر نامه ناصرالدین شاه قاچار. مؤلف عرض کند
که شک نیست که این مخفف تخته بمعنی بچم حقیقی است و بدین معنی اسم جامد فارسی زبان مطلق پلنگی
که برای نشستن و استراحت کردن از تخته های چوب سازند و بمعنی اوّل برای تخت شاهی مجاز
و معنی سوم هم مجاز باشد که اشاره پی میل و قرینه لازم است چنانکه برای معنی اوّل هم قرینه و

اشارہ تخت شاہی ضرور است و معنی چہارم فصولی و استہ و خان آرزو ست کہ ہر دو غور بر معنی شعر تاثیر نکردہ اند و حقیقت این بر (تخت تریاک) عرض کنیم و در ینجا ہمین قدر کافی است و معنی چہارم بر سبیل مجاز بلندی و عروج باشد و بلند ہم مخفی مباد کہ معاصرین عجم این را (۶) بمعنی صندوق ہم استعمال کردہ اند و این ہم مجاز است کہ بر (تخت بستہ) می آید (اردو) (۱) تخت بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ سریر۔ دیہیم۔ بادشاہ کے بیٹھنے کی چوکی (۲) وہ تختہ جو قیمتی پیڑون جیسے شال وغیرہ کو اس پر لپیٹیں یا اُن پر باندہ دیں۔ مذکر (۳) عماری۔ مؤنث۔ (۴) بلندی۔ مؤنث۔ بلند (۵) تخت۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ چوکی۔ سنگھاسن۔ پلنگ جسکو دکن مین تخت پلنگ کہتے ہین (۶) صندوق۔ مذکر۔

(الف) تخت آبنوس
(ب) تخت آبنوسی

اصطلاح۔ الف بقول خان آرزو در سراج کنایہ از شب۔ صاحب برہان ب را بہمین معنی آوردہ صاحبان بحر و بہار و ناصری (در ملحقات) و جامع و رشیدی و جہانگیری (در ملحقات) متفق با برہان مؤلف عرض کنند کہ الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی و بنظر بر اتفاق ہمہ محققین (ب) را صحیح دانیم اگرچہ از الف ہم ہمین معنی حاصل می شود و جا دارد کہ در کتابت الف تحتانی ترک شدہ باشد یا ایجاد خان آرزو۔ (اردو) رات۔ مؤنث۔ شب۔

تخت آوردن

مصدر اصطلاحی۔ مناسب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن تخت و تاج است۔ (قاسمی گونابادی ؎) بہ کوشش گرفتند شاہان خراج ہمہ زمادر نیاورد کس تخت و تاج۔ (اردو) تخت و تاج حاصل کرنا۔ بادشاہی ساتھ لانا۔

تخت اردشیر اصطلاح ۔ بقول جہانگیری و برہان و جامع و سروری و ناصری و رشیدی و سراج نام نوائیست از موسیقی (منوچہری ؎) بر بید عندلیب زند بند شہریار ؎ بر سر زند نواف از زند تخت اردشیر ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و بقول بعض معاصرین سکندر عجم این نوا مخصوص بود بدربار اردشیر کہ چون او بر تخت جلوس می کرد نواختہ می شد (اردو) ایک خاص راگ یا باجے کا نام تخت اردشیر ہے جو تخت کے روبرو گایا اور بجایا جاتا تھا ۔ مذکر ۔

تخت بباز و نہادن مصدر اصطلاحی بقول صاحب آصفی تخت نہادن بمعنی بار کردن تخت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قائم کردن تخت بہ زور بازو (حافظ شیرازی) ما ملک عافیت نہ بہ لشکر گرفتہ ایم ؎ ما تخت سلطنت نہ ببازو نہادہ ایم ؎ (اردو) زور بازو سے تخت قائم کرنا ۔ جنگ کر کے پادشاہت حاصل کرنا ۔

تخت بتارک بر نہادن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ تعظیم تخت شاہی کردن (ارشدی سمرقندی) آسمان مر تخت آن شہ را بتارک بر نہد ہنگام دست بیش این شہ بر زمین بنہد جبین ؎ (اردو) تخت کو سر آنکھوں پر رکھنا ۔ تخت کی تعظیم کرنا ۔

تخت بخشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عطا کردن شاہی و حکومت باشد (نظامی) در آن خانہ کہ بود امروز رختش ؎ بصاحب خانہ بخشید مذ تختش ؎ (اردو) تخت عطا کرنا ۔ حکومت عطا کرنا ۔

تخت بر داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حامل تخت شدن و خدمت و اطاعت

کردن (حسن غزنوی ؎) خورشید کہ زہرہ
تخت او بردارد ہمنام تراچہ تاج برسر دارد
بہ (اردو) خدمت کرنا۔ اطاعت کرنا۔

تخت بستہ اصطلاح۔ صاحب روضۃ الصفا
بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ
بمعنی صندوق مقفل است **مؤلف** عرض
کند کہ مرکب توصیفی است و این تصرف
عجم است کہ تخت را بمعنی صندوق استعمال
و اشارہ این بر معنی ششم تخت مذکور (اردو)
مقفل صندوق۔ ہند صندوق بصندوق بستہ

تختپوش اصطلاح۔ بقول بہار و انند (۱)
پوششی باشد از قشقہ (ملا طغرا در جلوسیہ)
آوردہ) اگر بمقتضای فرمان تخت پوش از
دارائی سفید می بود بہ آب جواہر الوان چون
شال گلبندی گوناگون می نمود ؎ صاحب
سواء السبیل این را بوجہ چہارم معرب
گفتہ می فرماید کہ (۲) بمعنی مکانی کہ از خانہ برای

نشست مردان مخصوص باشد **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی اول اسم فاعل ترکیبی است و کنایہ از
پارچۂ زرین و ریشمی قیمتی کہ بر تخت شاہان می
گسترانیدند و بمعنی دوم حصۂ مکانی را نام است
کہ دیوارہای تختہ دار دبرای علیحدگی مقام مردان
زنان و بدین معنی اسم مفعول ترکیبی است۔
(اردو) (۱) زرین و ریشمی قیمتی کپڑا جو
تخت شاہی پر اڑایا جاتا تھا۔ مذکر (۲) مکان
کا وہ حصہ جو تختے کی دیوار سے مردوں کے لئے
جدا کیا گیا ہو۔ مذکر۔

تخت تریاک اصطلاح۔ بقول بحر عروج
نشۂ تریاک **مؤلف** عرض کند کہ دیگر کسی از
محققین زباندان و اہل زبان ذکر این نکرد
مرکب اضافی است و کنایہ موافق قیاس۔
فارسیان گویند (دماغت تخت نیست) یعنی
دماغت بلند نیست و ازین بلندی دماغ معنی
عام عالی دماغی مراد است و معنی خاص عروج

تشه چنانکه تاثیر در کلام خود استعمال کرده و عطش
بر معنی چهارم (تخت) کرده ایم و همین را خان
آرزو در انجا بتعریف خوشی نه نوشته که اشاره
آن همدر انجا کرده ایم پس بلحاظ معنی چهارم تخت
عروج نشه را (تخت تریاک) گفتن می توان
که موافق قیاس است (اردو) عروج نشه

تخت جمشید اصطلاح - بقول ناصری از
آثار قدیم پادشاهان ایران است که در شهر تخت
که استخری نامیدند و اکنون جز قلعه خراب و نامی
کهن از ان نمانده ساخته شده مجملی از بیان آن
آنرا اینکه جمشید بپای کوهی دکه ساخته مربع و از
سنگ سیاه بنیاد نهاده و طرف شرقی آن کوه
پیوسته و سه طرف دیگر بجانب صحرای وسیع کشاده
است از ارتفاع سطح آن دکه قریب سی گز سنگهائی
که در انجا بکار رفته بطول دو سه گز است و از
دو طرف این دکه دو راه که نردبان دارد پله پله
است سنگهای عریض و طویل در ان انداخته

و صورت های غریب در ان منقش کرده گویند بر بالای
ستونهائی که هنوز بعضی از انها برپاست و مجدد
گرنطول داره عمارت نشست گاه جمشید بوده.
آن آنرا چهل ستون می نامیده اند هر ستونی از
سه پارچه سنگ سفید بوده و چنان متصل است
که بدقت نظر در ان پیدا نمی شود و بر ان سنگها
صلب چنان نقاریها کرده اند که بر چوب نتوان
و صور جانوران غریب بر سنگها در کمال خوبی و
استادی ساخته اند و صورت جمشید را در چند جا
بطورهای مختلف بر سنگ منقور و منقوش کرده اند
که معلوم می شود که جمشید با مجمر آتش در برابر خورشید
ایستاده بقانون خود عبادت می کند و در دستی
کمانی دارد و بالای سر منار شکل شتر و گردن کشیده اند
و در بعضی جا صورت جمشید است که بدستی شاخ
گردن گرفته و بدستی خنجر شکم آن فرو برده و صور
سندلی و گاو و عراده و شتر و اسپ که بار بقطار
می برند کشیده اند و شکل دانه غریب کشیده اند

کہ باین ہیئت جانوری دیدہ و شنیدہ نگردید و
خانہ در ان جبال بر کوہ ساختہ یعنی سنگ را تراشیدہ اند
کعبۂ زردشت بودہ بعد از جمشید پادشاہان
فرس آن بنا را زینت و وسعت دادہ عزیزی داشتند
ہمای چہر آزاد در انجامی زیست چون اسکندر
ایران بگرفت از عداوتی کہ داشت نخواست
کہ چنین آثاری بزرگ از ملوک ایران بماند بسوختن
و خراب کردن آن امر کرد ہنوز سیزدہ منارہ از
چہل ستون آن برپاست می فرماید کہ وقتی در انجا
شبی توقف افتاد و اشعار عبرت انگیز منظوم شد
زیرا کہ شہری کہ بیست و پنج میل طول آن بودہ
کہ تخت جمشید در ان است و اکنون بجز این اجزا
ازان شہر اثری باقی نمانده است و برجی نوشتہ اند
این شہر از حد حفرک الی نہایت را مجرد چہار ده
فرسخ طولاً و دہ فرسخ عرضاً بودہ واللہ اعلم۔
مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است یعنی
دار السلطنت جمشید (اردو) تخت جمشید

مذکر۔ جمشید کا دار السلطنت۔

تخت حاسبان اصطلاح۔ بقول بہار و
رشیدی و انند تختہ را گویند کہ محاسبان خاک بران
ریختہ بمیل آہنین یا چوبی حساب بران نویسند
(خاقانی ع) ز خاک پای مردان کن چو تخت حاسبان
تاجت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی
است (اردو) اس تختہ کا نام ہے جس پر
محاسب مٹی بچھا کر لکڑی یا لوہے کے ٹکڑے سے
اس پر حساب لکھتے ہیں۔ مذکر۔

تخت حسباب اصطلاح۔ بقول انند و
غیاث ہنجمان را تختہ ایست کہ بران خاک انداختہ
نقوش حساب طالع درست کنند **مؤلف** عرض
کند کہ مرکب اضافی و مرادف ہمان تخت حاسبان
(اردو) دیکھو تخت حاسبان۔

تخت حیران اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
نام کوہ در حوالی تفت کہ جائی است در یزد
(محسن تاثیر ع) از لالہ و گل چو طفل معجم بہ باغ خندان

همیشه خرم و قرص مه و خور که برتر آمد ز کوه
تنور او برآمد و هر جا جبلی ست تا بدخشان و
از جبرتیان تخت حیران و خان آرزو در چرخ
هدایت ذکر این بحوالهٔ مثنوی محسن تاثیر کرده مؤلف
عرض کند که بعض معاصرین عجم گویند که کسی که برین کوه
فراز آید از عجائبات آن مقام حیران می ماند
ازینجاست که بدین اسم موسوم شد والله اعلم
(اردو) تخت حیران ایک پہاڑ کا نام ہے جو حوالی
تفت مین واقع ہے۔ مذکر۔

تخت خانه اصطلاح۔ بقول بہار (۱) معروف
و (۲) نام قہوہ خانۂ در صفاہان (نظامی لہ)
سوی تخت خانه زمین در نوشت و به بالا شدن زآسمان
برگذشت و صاحب اند بذکر هر دو معنی نسبت معنی
اوّل صراحت مزید کند که مرادف تختگاه **مؤلف**
عرض کند که بمعنی اوّل قلب اضافت خانۂ تخت
که تختگاه سلاطین باشد و یای تخت و بمعنی دوم بقول
معاصرین عجم ازین شهرت دارد که خانۂ چوبین
بود و تخت مخفف تخته (اردو) (۱) دیکھو تختگاہ
مذکر (۲) تخت خانہ۔ مذکر۔ ایک قہوہ خانہ کا نام
جو اصفہان مین واقع تھا۔

تخت خسرو اصطلاح۔ بقول ناصری و اند
نام تخت پرویز که طاق مانند بود و مانند آسمان
صور بروج و کواکب دران منقش یافته بود۔
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است بمعنی
حقیقی (اردو) خسرو پرویز کا تخت۔ مذکر۔

تخت خوابی اصطلاح۔ بقول روزنامه
بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار۔ پلنگ
مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است و صراحت
پلنگ بمعنی ششمش گذشت (اردو) دیکھو
پلنگ کے چھٹے معنے۔ مذکر۔

تخت خورشید بر سر ضرغام اصطلاح
بقول ملحقات برهان و بکرکنایه از بودن آفتاب
در برج اسد۔ صاحب مؤید تعریف خوشی کرده
ای آفتاب در برج اسد **مؤلف** عرض کند که

تعریف مؤید بهتر از دیگر محققین که آفتاب را نام است که در برج اسد باشد و کنایه ایست لطیف و موافق قیاس (اردو) آفتاب جو برج اسد مین هو۔ مذکر۔

تخت دادن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کرد و عطا کردن تخت باشد (نظامی) که چون شد ماه کسری در سیاهی ۔ به هرمز داد تخت پادشاهی ۔ (اردو) تخت دینا تخت عطا کرنا

تخت دار اصطلاح۔ بقول برهان و ناصری و بهار و سراج بروزن بختیار (۱) جامهٔ سیاه و سفید و (۲) جامهٔ خواب و معرب آن دخدار است صاحب بحر گوید که جامهٔ سیاه و سفید جامهٔ خواب صاحب جهانگیری باتفاق برهان نسبت معنی دوم صراحت مزید کند که همان جامهٔ خاک که بربالای تخت گسترانند صاحب جامع همزبان جهانگیری مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی دوم معنی

پلنگ پوش و این اکثر رنگین باشد بالوان مختلفه و سیاه و سپید و معنی اول بر سبیل مجاز مطلقاً (اردو) (۱) وہ کپڑا جو سپید اور کالا ہو یعنے یہہ دونون رنگ اس مین ہون مذکر (۲) پلنگ پوش وہ کپڑا جو پلنگ پر بچھائین۔ مذکر۔

تخت داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که صاحب تخت و تاج بودن (نظامی) گر ایشان داشتندی تخت یا تاج ۔ تو تاج و تخت می بخشی به محتاج ۔ (اردو) صاحب تخت و تاج ہونا۔

تخت داؤد اصطلاح۔ بقول بهار مرادف (تخت حیران) که گذشت (محسن تاثیر) نه منظر و اختران مسعود ۔ او رنگ نشین تخت داؤد ۔ صاحب بحر ذکر هر دو یکجا کرده گوید که نام دو کوه است در حوالی تفت۔ خان آرزو در چراغ هدایت همزبان بحر مؤلف عرض کند که ظاهرا مرکب اضافی است ولیکن وجه تسمیه

این بوضوح نہ پیوست (اردو) تخت داؤد ایک پہاڑ کا نام ہے جو حوالی تفت مین واقع ہے مذکر

تخت روان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و مؤید (۱) کنایہ از آسمان و (۲) تخت حضرت سلیمان (۳) اسپ روندہ خوش راہ (۴) چہار ستارۂ نعش از بنات النعش صاحب رشیدی معنی چہارم را ترک کردہ صاحب ناصری در ملحقات متعلق باو نیز صاحب سواء السبیل (تخطروان) را کہ بہ طائی حطی سوم است معرب تخت روان گوید کہ بمعنی (۵) قسمی از ہودہ کہ بران زنان پردہ نشین سوار شوند و (۶) نوعی از سواری است کہ عروس را بران نشانند و (۷) حجلہ را نیز گویند۔ ہمار گوید کہ (۸) تختی کہ در سواری پادشاہان باشد کہ در ہند کہاران بر دوش بردارند و در ولایت بر دو شتر را ہموار ہموار تعبیہ کنند۔ (میر معز فطرت ۵) شہ اقلیم فقر م بخود دی تخت روان من بہ نہ چون فرہاد مزدورم نہ چون مجنون زمیندارم ۲ ذکر معنی اول و دوم ہم کردہ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول و دوم و سوم کردہ گوید کہ صاحب برہان ذکر معنی چہارم ہم کردہ و بذکر معنی ہشتم می طراز د کہ این تصنع مخصوص پادشاہان ہند است و شہان دیگر نمانند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و بہ ہفت معانی کنایہ لطیف (اردو) (۱) دیکھو آسمان۔ مذکر (۲) دیکھو تخت سلیمان مذکر (۳) وہ گھوڑا جس کی چال بے تکان ہو مذکر (۴) بنات النعش کے چار ستارے۔ مذکر (۵) عماری۔ مؤنث۔ (۶) وہ پردہ دار تخت جس پر اہل عجم دلہن کو سوار کرتے ہین (۷) وہ پلنگ جسکو مسہری سے آراستہ کرتے ہین جس کو فارسیون نے حجلۂ عروسی کہا ہے (۸) وہ تخت جس پر پادشاہ سوار ہوتے ہین اور ہند مین اسکو کہار اٹھاتے ہین اور عجم مین دو

اونٹوں کے درمیان لٹکایا جاتا ہے۔ صاحب آصفیہ نے تخت روان پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ مذکر ہوادار۔ وہ تخت جس پر بادشاہ سوار ہو کر نکلتا ہے

تخت روندہ اصطلاح۔ بقول برہان کنایہ از آسمان و تخت سلیمان و اسپ خوش رفتار۔ صاحب بحر باتفاق برہان شتر ہم گوید صاحبان جامع و ناصری و بہار این را مرادف تخت روان گفتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است کہ آن مرکب از اسم حال است و این مرکب از اسم فاعل (خواجہ نظامی ؎)

بفیروز رائی شہ نیک بخت ؎ بہ تخت روندہ برآمد ز تخت ؎ روندہ یکی تخت شاہنشہی ؎ نشیندہ از پویہ بی آگہی ؎ سبق بردہ از آہوان درشتاب ؎ بگرمی چو آتش بہ نرمی چو آب ؎ خان آرزو در سراج این را مخصوص کند باسہ معنی اوّل الذکر تخت روان و بخیال ما شامل بر ہمہ معانیش (اردو) دیکھو تخت روان۔

تخت زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی تخت گستردن (خواجہ شیراز ؎) تخت زرّین زد است گل بچمن ؎ راح چون لعل آتشین در ریاب ؎ (ظہوری ؎) عشق جائیکہ تخت قدر زند ؎ عقل را پایۂ تعقّل نیست ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تخت بچھانا

تخت ستان استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مقابل (تاج دہ) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تخت و تاج حاصل کنندہ و تخت و تاج دیگرے زائل کنندہ (خسرو ؎) گرچہ کہ سلطان جہانم بملک ؎ تاج دہ و تخت ستانم بملک ؎ (اردو) تخت و تاج حاصل کرنے والا اور کسی اور سے زائل کرنے والا۔

تخت سراج اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و بہار بفتح سین بی نقطہ و رای قرشت بالف کشیدہ بجیم زدہ نام مدرسۂ شیخ ابو اسحق کازرونی

است گویند شیخ دران مدرسه چراغی بدست خود روشن کرده اند واکنون چهار صد سال زیاده بران شد آن چراغ همچنان افروخته است صاحب رشیدی گوید که این چراغ تا چهار صد سال روشن بود خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا می فرماید که اگر همان چراغ هیئات مجموعی است از کرامات آن شیخ بزرگوار است واگر چراغ همان است و وروغن وفتیله پیش از تمامی نوکرده باشند از برکات شیخ است (قدس سره العزیز) **مؤلف** عرض کند که ماشاء الله چه خوش تحقیق صاحب سراج اللغات است نسبت تخت سراج نمی داند که مرکب اضافی است بمعنی اول (۱) این کنایه مقبول شمعدان توان گرفت ومعنی مجازی این (۲) نام مدرسه مذکور واگر وجود چراغ تا بحال یا تا چهار صد سال دران باشد کرامتی نیست بلکه نشان حکمت شیخ است که از فلز (ریڈیم) ساخته باشد و ریڈیم بلال هندی لغت انگلیسی است گویند که یک ذره آن مثل چراغ دائما روشن باشد

(اردو) (۱) شمعدان۔ مذکر (۲) شیخ ابو اسحٰق کازرونی کا قائم کیا ہوا مدرسہ تخت سراج سے موسوم تھا۔ مذکر۔

(الف) تخت سلیمان
(ب) تخت سلیمانی

استعمال۔ بقول بہار الف نام کوہی در وسط کشمیر کہ تخت حضرت سلیمان در انجا فرود آمدہ والحال مردم برای زیارت آن می روند وب تختی کہ حضرت سلیمان بران نشستہ در ہوائی فتند (محمد قلی سلیم ؒ) از ہجوم مرغ دلہا نیست رہ در کوی عشق یا آخر این بیاد بر تخت سلیمانی نشست ؎ صاحب اند نقلش برداشتہ **مؤلف** عرض کند کہ الف مرکب اضافی است بمعنی حقیقی تختی کہ سلیمان بران می نشست ودر ہوا پرواز می کرد وب مرکب توصیفی بہ یای نسبت یعنی منسوب بہ تخت سلیمان وکنایہ از کوہ مذکورہ وجاداردکہ ہر دو بمعنی دوم باشد ومعنی اوّل را خصوصیت است

باب جی دانیم که هر دو محققین بالا بر قواعد فرس
توجه نه کرده اند و معانی بیان کرده شان معکوس
مشتاق سند استعمال معنی اول هی باشیم که معاصرین
عجم ازین مسافت و محققین زباندان و اهل زبان
هم الف را بمعنی اول ترک کرده اند (اردو)
صاحب آصفیه نے دونون کے مقابله مین لکھا
فارسی اسم مذکر (۱) ایک پہاڑ کا نام جو مغرب
کشمیر مین واقع ہے۔ لوگون کا خیال ہے کہ یہان
حضرت سلیمان کا تخت ٹھیرا تھا (۲) وہ تخت
جس پر حضرت سلیمان علیہ السلام بیٹھکر اڑا کرتے
تھے) مگر آپ کے بیان کو دونون کے متعلق الف و
نشر مرتب قرار دین تو ہماری تعریف سے موافق
ہے یعنے الف بمعنے دوم و ب بمعنی اول۔

(الف) تخت شدن افیون	معادر
(ب) تخت شدن تریاک	اصطلاحی
(ج) تخت شدن دماغ	بهار بذکر

الف و ب گوید کنایه از کمال نشه مند شدن

به انیها چنانکه گویند ما افیون فلانی تخت شده (محمد
قلی سلیم ؎) گل از بستان کشیده سوی او رخت که
شقائق را در و تریاک بر تخت ؎ (ظهوری ؎)
این نشه کسی کی یافت صاحب تخت است ؎
به ترسم دلان جدائی او سخت است ؎ شاهنشه
نشه ؎ اگر نیست چرا ؎ گویند که هے فلونیا بر تخت
بذکر ج می فرماید که چاق شدن دماغ از نشه و
مطلق رسیدن دماغ (میرزا محسن تاثیر ؎) چو
نیست تخت دماغت سخن مگو تاثیر ؎ که شاه بیت
بلند تو باب او رنگ است ؎ صاحب اندر ای
الف و ب اسناد ذیل آورده (میرزا عبد الغنی
قبول ؎) نه نوشم تا شراب از عیش دوران لبی
نصیبم من ؎ دماغم تخت در وقتی که شد اورنگ
زیبم من ؎ (اسمعیل ایما ؎) از محتسب ندارم
مانند می کشان باک ؎ داریم پادشاهی چون تخت
گشت تریاک ؎ مؤلف عرض کند که هر سه سند
بهار بکار هر سه مصدر نمی خورد و سند اسمعیل ایما

(تخت گشتن تریاک) سن وجه متعلق به الف و ب که افیون و تریاک هر دو یکی است و شدن و گشتن مرادف یکدیگر و سند عبد الغنی قبول (ج) راست یا بجمله الف و ب، حاکم شدن تریاک بر دماغ و تأثیر کردن سکر آن بر دماغ باشد و ج بلند شدن دماغ از نشه و متاثر شدن دماغ ازان (ا ردو) الف و ب افیون کا اثر دماغ پر ہونا (ج) دماغ نشہ سے متاثر ہونا۔

(الف) تخت طاقدیس
(ب) تخت طاقدیسی

اصطلاح۔ الف بقول بہار ورشیدی (۱) تخت کیخسرو که بصورت بروج و کواکب منقش بود و (۲) نام نوائی از نواهای باربدی (حکیم سوزنی ؎) بزیر تخته خواهد بود جایم ؎ اگر سلطان تخت طاقدیسم ؎ صاحب بحر الف و ب را مرادف یکدیگر بهر دو معنی بالا گفته و بصراحت فرید معنی دوم گوید که نام لحن پنجم از سی لحن باربد و نام نوائی از موسیقی خان آرزو در سراج بذکر الف گوید که بقول علی قوسی تخت پرویز و لیکن تحقیق آنست که علم تخت اوست اما نسبت به طاقدیس آنچه بخاطر می رسد آنست که چون تخت مذکور در خانهٔ کسری مقابل طاق کسری واقع شده بود و در رفعت و علو قدر طاقدیس گفته یعنی طاق مانند چه دیس بلغت فارسی بمعنی مانند است چنانچه بیاید (الخ) صاحبان برهان و جامع هر دو معنی بالا را متعلق به ب کرده ذکر الف نکرده اند۔ صاحب سروری بذکر ب بمعنی دوم قانع (نظامی ؎) چو تخت طاقدیسی ساز کردی ؎ بهشت از طاقها آواز کردی ؎ مؤلف عرض کند که الف مرکب اضافی باشد و ب مرکب توصیفی است و هر دو شامل بر هر دو معنی و طاقدیس بمعنی طاق مانند و از بنکه این تخت همچو طاقی می نمود فارسیان این را بدین اسم موسوم کردند و همین اسم نوائی راست گردانید تخت نواخته می شد بعض معاصرین عجم گویند که ایجاد

این نوای خاص برای تخت بود کہ غیر از دربار جائی دیگر نواختہ نمی شد (اردو) الف وب (۱) تخت کیخسرو۔ مذکر (۲) ایک خاص راگ جو اس تخت کے آگے دربار شاہی میں گایا جاتا تھا۔ مذکر

تخت طاؤسی اصطلاح۔ بقول بہار و انند نام تختی کہ بامر صاحبقران ثانی شہاب الدین محمد شاہ جہان پادشاہ غازی مرتب شد وصورت طاؤس مرصع بجواہر بران تعبیہ بود و بتاریخ ۷ ر صفر ۱۱۵۱ھ نادر شاہ کہ از ایران بغصب ہند آمدہ بود از قلعۂ دار الخلافۂ شاہجہان آباد با سائر تختہا و جواہر و خزائن و نفائس و تحائف این دیار متصرف شد چنانچہ عبارت (غصب ہند) مادۂ تاریخ این قضیہ است (خان آرزو) دگرچہ حاجت کیخسروی و طاؤسی است کہ عشق را دل پر داغ تخت طاؤسی است ☆ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) تخت طاوس۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ اُس تخت کا جسے شاہجہان نے اپنے ایجاد سے چھ کرور روپیہ لگا کر بنوایا تھا اسکے اوپر ایک مرصع مور پنکھہ پھیلائے ہوے کھڑا تھا۔ اس تخت کو ۱۱۵۱ھ آمین ہندوستان سے نادر شاہ لوٹ کر لیگیا۔

تخت عاج اصطلاح۔ بقول بحر (۱) روز و (۲) سرین۔ صاحب مؤید گوید کہ بمعنی حقیقی (۳) تخت دندان پیل است و صراحت مزید کند کہ بمعنی اوّل و دوم کنایہ باشد و می فرماید کہ (۴) شرمگاہ ہم۔ صاحب انند ہمرہانش مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و معنی اوّل و دوم و چہارم کنایہ موافق قیاس و لطیف و بخیال ما در معنی دوم و چہارم اینقدر اضافہ لازم است کہ سپید باشد (اردو) (۱) دن۔ مذکر (۲) سرین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ چوتڑ (۳) ہاتھی دانت کا تخت۔ مذکر (۴) شرمگاہ۔ بقولہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث

جاے ستر عورت ۔ اندام نہانی ۔

تخت فیروزہ اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و بہار و (ناصری در ملحقات) و جامع (۱) کنایہ از آسمان و (۲) تخت کیخسرو را نیز گویند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است (**اردو**) (۱) دیکھو آسمان (۲) کیخسرو کا تخت ۔ مذکر ۔

تخت قباد استعمال ۔ بمعنی تخت شاہ قباد یا تخت پادشاہ عظیم الشان (ظہوری ؎) خواہم سری نہادن روزی بر آستانش ۔ گر زیر پای بختم تخت قباد باشد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است کہ قباد بالضم نام یکی از پادشاہان کیان و نام پدر نوشیروان و ہر پادشاہ عظیم الشان را گویند (**اردو**) تخت قباد ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ۔ مذکر ۔

(الف) تخت کشادن مصادر اصطلاحی

(ب) تخت کشودن صاحب آصفی ذکر ب کردہ از بمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

(۱۹۶۵)

سندی کہ از بمعنی بخشایش آوردہ برای الف است کہ مرادف (تخت کشیدن) باشد (؎) ابر بفشاند ہمی از شاخہا گنج درم ۔ باد بکشاید ہمی در باغہا تخت حریر ۔ (**اردو**) دیکھو تخت کشیدن

تخت کشیدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول برہان و بحر و انند بمعنی تخت گستردن (میر معزی ؎) وقت آن آمد کہ فرمانی کشیدن بامداد ۔ تخت زیر گلستان و رخت زیر لالہ زار ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ کشیدن بمعنی دراز کردن می آید (**اردو**) تخت بچھانا ۔ قائم کرنا

(الف) تخت کے استعمال ۔ صاحبان رشیدی و سراج

(ب) تخت کیخسرو بر (ب) گویند کہ کنایہ از آسمان است **مؤلف** عرض کند کہ الف مخفف ب و ہر دو بمعنی حقیقی مرکب اضافی و ب را بقول محققین بالا بمعنی آسمان گرفتن خلاف قیاس ۔ تخت فیروزہ بمعنی تخت کیخسرو و آسمان بجایش گذاشت صاحب رشیدی ب را

تخت تعریف (تخت فیروزه) قائم کرده تسامح کاتبین واو عطف را ترک کرده مخرب تعریف شده و خان آرزو در سراج ازین کتابت رشیدی سکندر خورد (اردو) کیخسرو کا تخت ـ مذکر ـ

تختگاه استعمال بقول بحر (۱) نام قهوه خانه ایست در صفاهان ـ بهار گوید که (۲) مرادف تخت خانه یعنی مقام تخت (معنی اول هم نیز) صادق دست غیب (ص) گردد چون شوق خضر راهست ۲ نماید راه تختگاهت ۲ وارسته بر معنی اول قانع وسند بالا را متعلق داند باو صاحب غنائی که یکی از علمای معاصر عجم بود ذکر معنی اول نکرده ونسبت معنی دوم گوید که شهری را گویند که پادشاه یک کشور در انجا بود و باش می نماید واز ان رو که آن شهر آرمش جای تخت شاهی است آن را تختگاه و پای تخت نیز می نامند مؤلف عرض کند که ماسند بالا را متعلق بمعنی دوم دانیم وبرای معنی اول مشتاق سند دیگری باشیم که محققین

اهل زبان ازین ساکت اند و معاصرین عجم هم از معنی اول بی خبر (اردو) دیکھو تخت خانہ۔

تخت گرفتن (الف) استعمال ـ صاحب **تخت گیر** (ب) آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حاصل کردن تخت است (ابوحنیفه غزنوی ص)

دشمن تو گر بجنگ رخت تو بگرفت ۲ دیو گرفت از نخست تخت سلیمان ۲ صاحبان بحر و بهار وانند نسبت ب گویند که بمعنی پادشاه است ما می گوئیم که اسم فاعل ترکیبی است (نظامی ص) سپه را مدد زانجا به تخت و سریر ۲ که تا بر بلند آن تخت را تخت گیر ۲ (اردو) الف تخت حاصل کرنا۔ (ب) پادشاہ۔ مذکر۔ یہ ترکیب فارسی تخت گیر کہہ سکتے ہیں۔

تخت لگن اصطلاح ـ یعنی لگنی که در ان شمع افروزند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است و مرکب اضافی (ظهوری ص) نمیدهند به پروانه پادشاهی

(۱۰۴۸)

شب ہ شبی کہ شمع بتخت لگن نمی آید ہ (اردو) وہ شمعدان جس کے نیچے لگن ہو۔

تخت محاسبان شود مقولہ۔ بقول انند بجوالۂ مؤید۔ ای خاک بر سر افتد و گرد آلود شود و صاحب مؤید بحوالہ قنیہ این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم گوید کہ (تخت محاسبان) تختی را گویند کہ خاک بران گسترده از قلم میل آہنی کارگیرند فارسیان چون کسی را نفرین کنند و دعا بد دہند گویند کہ تخت محاسبان شود یعنی بر سرت خاک افتد و برباد شود و در خاک رود (اردو) مٹی مین ملے۔ خاک پڑے۔

تخت مہتابی اصطلاح۔ بقول بحر و بہار دانند چوترہ کہ برای سیر مہتاب سازند و تنہا مہتابی و ماہتابی نیز گویند (میر صیدی ؎) تخت مہتابی حوضش کہ مربع شدہ است ہ بیع مسکون زمین را خلف اولاد است ہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی (اردو) مہتابی۔

بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ ایک اونچا بڑا کھلا ہوا کٹہرے دار چبوترا جو اکثر محل کے سامنے یا صحن باغ مین چاندنی کی بہار دیکھنے کے واسطے بنا دیتے ہین یعنی چبوترے کے آگے جو بیچ مین نکلا ہوا چبوترہ ہوتا ہے (نصیر ؎) شوق گر قلیان کشی کار ہے تو مہتابی پہ بیٹھ ہ اے مرے سلطان خوبان شب کو کر و فر سمیت ہ

تخت میل اصطلاح۔ بقول بہار تخت محاسبان و بقول بحر تخت محاسبان کہ خاک بران ریختہ میل آہنی یا چوبی حساب بران نویسند۔ صاحب شیدی ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تخت حاسبان است (اردو) دیکھو تخت حاسبان

تخت مینا اصطلاح۔ بقول خان آرزو در سراج کنایہ از آسمان **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی و موافق قیاس است و تخت مینا کہ بہمین معنی می آید مزید علیہ آنست (اردو) دیکھو آسمان۔ مذکر۔

تختن بالضم مصدر ریست مخفف توختن که اشاره این بر اسم مفعول این می آید بمعنی ادا کردن قرض و امانت باشد صراحت ماخذ بر توختن کنیم اگرچه توختن بر معانی مذکوره مستعمل ولیکن این بعد تخفیف مخصوص شد بایک معنی بالا (اردو) ادا کرنا قرض ہو یا امانت۔

تخت نشین اصطلاح۔ بقول مندرجہ آنندراج فرہنگ فرنگ از علم مسند نشین **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی نشیندہ بر تخت و کنایہ از پادشاہ صاحب جہانگیری در لغات ذکر جمع این تخت نشینان کردہ (اردو) تخت نشین بذکر پادشاہ

تخت نشینان خاک اصطلاح۔ بقول برہان بکسر و تحتانی (۱) کنایہ از پادشاہان و (۲) ارواح (۳) اہل سلوک و (۴) ساکنان زمین۔ صاحبان جامع و رشیدی و سراج معنی چہارم را ترک کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی چہارم قریب بمعنی حقیقی کہ تشبیہ خاک را بہ تخت آوردہ و بمعنی اول کنایہ غیر مطبوع و معانی دوم و سوم موافق قیاس۔ (اردو) (۱) شاہ۔ مذکر (۲) ارواح۔ مؤنث (۳) اہل سلوک (۴) زمین پر بیٹھنے والے۔

تخت نشینی اصطلاح۔ بقول فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود روزیست کہ پادشاہ تازہ بر تخت می نشیند (جلوس سلطنت) و نشست خسروی **مؤلف** عرض کند کہ بہ یای مصدری موافق قیاس (اردو) تخت نشینی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مؤنث۔ راج تلک۔ راج گدی۔ تخت سلطنت پر بیٹھنا۔ (حاصل بالمصدر)۔

تخت نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی گستردن و بصلہ بر کنایہ از بار کردن تخت (خواجہ شیراز ؎) ما ملک عافیت نہ بہ لشکر گرفتہ ایم ؎ ما تخت سلطنت نہ بہ بازو نہادہ ایم ؎ (خواجہ نظامی ؎) چو بر پشت پیلان نہم تخت عاج ؎ ز ہندوستان آورندم خراج ؎ صاحب بحر بر تخت گستردن قانع **مؤلف** عرض کند

ما اتفاق داریم با او و هیچ فرق در هر دو معنی با ما نیست (اردو) تخت بچھانا۔ تخت رکھنا۔

تخت و رسبتن مصدر اصطلاحی بقول فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود بمعنی کامیاب و نیک بخت شدن است در کاری **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس نیست خیال داریم که اصل این (تخت درسبتن) به دال مهمله باشد غلطی کتابت و تسامح محقق این را به واو چهارم قائم کرد (اردو) کامیاب ہونا۔ نیک بخت ہونا۔

تخت و رخت اصطلاح۔ بقول ہنڑ بجوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار پلنگ و (فرش آن یعنی بالین) **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) پلنگ اور بچھونا۔

تختہ بقول برہان بضم اول و فتح ثالث (۱) مخفف توختہ که بمعنی ادا کرده و گذارده باشد اعم از قرض و دین و امانت و نماز۔ صاحب جامع بذکر معنی اول گوید که (۲) بفتحتین معروف بهار بدیل تخت۔ ذکر این کرده گوید که همین اصل است و تخت مخفف این بمعنی دوم۔ خان آرزو در سراج بر معنی اول قناعت کرده۔ صاحب روزنامه بجوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاچار گوید که (۳) فرش سنگ باشد۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود بصراحت معنی دوم گوید که به پایۂ چوب پهن را گویند و آن در کمتری از جاها و کارها است که انبار باشد و (۴) نیز بجهت آن چوب یا چارپایه ایست که مرده را بران نهاده بگورستان می برند می فرماید که تازیان هم این را تخنج گویند **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم مفعول تختن است که گذشت و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و معنی چهارم مجاز همین معنی دوم و معنی سوم ایجاد معاصرین عجم و ما این را هم اسم جامد دانیم و مجاز معنی دوم که

فرش سنگ ہم در عرض وطول مثل تختہ می باشد (اردو) (۱) اداکیا ہوا (۲) تختہ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ پٹڑا لکڑی یا سطح چوڑا چپٹا ہوا ٹکڑا۔ پارچہ چوب (۳) فرش سنگ۔ مذکر۔ (۴) جنازہ۔ بقول آصفیہ تختہ تابوت۔ مذکر۔

تختۂ آسیا اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان وبحر (۱) چوبی کہ آہن گاو را بران نصب کنند بجہت شیار کردن زمین **مؤلف** عرض کند کہ ما باعتبار ہر دو محققین معنی بالا را ذکر کردہ ایم واین معنی برخلاف قیاس ومجاز معنی دوم گیریم و (۲) تختہ کہ آسیا بران قائم کنند مرکب اضافی است (اردو) (۱) وہ لکڑی یا تختہ جس پر آہن جفت قائم کرتے ہیں۔ دیکھو آہن جفت مذکر۔ ہل۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ قلبہ زمین جوتنے کا آلہ۔ دیکھو آماج کے تیسرے معنے (۲) وہ تختہ جس پر چکی قائم کرتے ہیں۔ مذکر۔

تختۂ استرش اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان تختہ چوبی کہ گاو آہن را بدان محکم کنند بجہت شیار کردن زمین۔ صاحب بحر ہمزہ بالش وگوید بضم ہمزہ وفتح رای مہملہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است واسترش بمعنی آہن جفت آہن گاو بجایش گذشت بالجملہ این مراد ہا ہمہ (تختۂ آسیا) بمعنی اول اوست۔ صاحب سفید مساحت مزید کند کہ بہندی آن را ہل نامند واسترش را پھال (اردو) دیکھو تختۂ آسیا کے پہلے معنے۔

تختۂ اوّل اصطلاح۔ بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وبحر وبہار وسراج (۱) کنایہ از لوح محفوظ است و (۲) تختۂ اطفال کہ بران الف وبا وتا نویسند (خواجہ نظامی) تختۂ اول کہ قلم نقش بست ۔۔۔ بر در مجوبۂ احمد نشست **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی وبہر دو معنی موافق قیاس (اردو) (۱) لوح محفوظ۔ مؤنث (دیکھو ام الکتاب)

(۲) تختی بقول آصفیہ اردو اسم مؤنث تختہ مشق۔ مؤلف عرض کرتا ہے وہ چھوٹا سا تختہ جس پر کھڑیا لگا کر لڑکوں کو الف با تا کی مشق کے لئے دیا جاتا ہے جو مشق کے بعد اسکی کھڑیا کو دھو دیتے ہیں اور پھر نئی کھڑیا چڑھا کر کام کرتے ہیں

تختہ برداشتن از دکان مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند بمعنی وا کردن (حسین سنائی ؎) تو بزم ساز بعشرت کہ صبح بادہ فروش ہنوز تختہ برداشت تو این تختہ از دکان برداشت مؤلف عرض کند کہ در ایران ہمچون دکن رسم است کہ در دکانہا از تختہ ہای متعدد ہا شب ہنگام چون خواہند دکان را بندکنند تختہ را قائم کردہ در وسط آن یک سیخ آہنی طویل بگذارند و در وسط آن قفل اندازند و چون خواہند کہ دکان را بکشایند تختہ ہا از جای خودش بردارند از ہمین عادت این اصطلاح قائم شد (اردو) دکان کھولنا۔

تختہ بر سر شکستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و انند بمعنی خراب و رسوا کردن (محمد قلی سلیم ؎) ہر جا کہ شمہ شیوہ تعلیم سر کند شاگرد تختہ بر سر استاد بشکند (ساک بیزدی ؎) خرد مشمار کہ ما قطرہ ملوفان را نیم شب تختہ بر سر شکند شورش ما دریا را مؤلف عرض کند کہ این مرکب دو سند بالا متعلق بہ مصدر شکستن است شکستن و فرق شکستن و شکیدن بجایش می آید و این مصدر اصطلاحی مخصوص است از اطفال زیر تعلیم کہ تختہ مشق در دست دارند و از ہر دو سند ہم اشارہ آن پیدا است اگر برای غیر اطفال استعمال این شود آن را مجاز دانیم و تعمیم بیان کردہ بہار را نمی پسندیم معاصرین عجم گویند کہ در استعمال این مصدر برای غیر اطفال ہم اشارہ مجازی اطفال دران لازم است (اردو) خراب کرنا۔ رسوا کرنا تختی سر پر توڑنا یعنے کسی شریر لڑکے کا تختی سے استاد پر حملہ کرنا۔

(الف) تخته بر سر کسی زدن مصادر اصطلاحی
(ب) تخته بر سر کسی شکستن بهار ذکر الف کرده و نوشته و بجز (ب) را آورده **مؤلف** عرض کند که ما صراحت معنی الف بر اصطلاح گذشته کرده و سند (ب) هم همدرا معنی مذکوره و خیال ما هم همان که گذشت (خواجه آصفی ۵) لوح قبرم که می کند فرهاد ۵ می زند تخته بر سر استاد ۵ - **(اردو)** دیکھو تخته بر سر شکستن -

(الف) تخته بستن مصدر اصطلاحی بمعنی
(ب) تخته بسته آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت و صاحب رشیدا بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر (ب) کرده گوید که بند میز **مؤلف** عرض کند که این تخت چوبی است که چهار پایه دارد و بالای آن سطحی صاف و پاک از تخته های چوبی که اهل ولایت قریب انوشته کار خط و کتابت و مطالعهٔ کتب و امثال آن و بالای آن طعام گذاشته تناول می کنند که میز هم

مانندش یکسر اول چنانکه می آید و پائین بعض این خانه ها هم می باشد - معاصرین عجم همین میز خانه دار را چون بند باشد تخته بند نام کردند نسبت الف عرض می شود که این مرادف (تخته بندیدن) است که می آید صاحب آصفی بندی که این را مستند می کند آن هم متعلق به (تخته بندیدن) است **(اردو)** (الف) دیکھو تخته بندیدن (ب) بند میز - مذکر - وہ میز جس کے خانے بند ہوں

(الف) تخته بند اصطلاح بقول برهان (۱) پارچه را گویند که چون کسی را دست بشکند یا از جا بدر رود تخته ها بران نصب کنند و آن پارچه را بران تخته ها و دست شکسته پیچند و (۲) محبوس و در بند افتاده را نیز گویند - صاحب جامع می فرماید که دست شکسته را تخته بستن و بمعنی محبوس - صاحب سروری در ملحقات گوید که عضو شکسته را گویند که تخته بند کنند و کنایه از حبس کردن (انوری ۵) در احسان بگو که بند کنند ۵

بوالحسن را چو تخته بند کنند ۴ صاحبان ناصری و رشیدی هم همین قسم تعریف بهرو و معنی کرده خان آرزو در سراج بر نقل قول محققین قانع. صاحب بحر نسبت معنی اول گوید که پارچه که بر دست شکست پیچند و نسبت معنی دوم می نویسد که محبوس و کنایه از انست که سراپای عاصی در تخته کشند مؤلف عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اول که قماش کم عرض و طولانی دراز را نام است تا بر دست شکسته بالای پارچه های چوبین می پیچند برای اینکه پارچه تخته ها دست را راست دارد و خود را بجای خود هم قائم بدارد که آن را در هندی پٹی و در انگلیسی بینڈیج گویند و معنی دوم اسم مفعول ترکیبی است که کسی که تعزیر آدر تخته ها بندند است آن را تخته بند نامند یعنی بسته شده در تخته ها و بر سبیل مجاز محبوس را هم نام است و (۳) بمعنی مطلق بند کرده شده چنانکه بهار بدیل الف آورده (فقره ملا نصیرای همدانی در خطبه الخطب

دکان خود فرشی در بازار را تخته بند است یعنی بند کرده شده و استعمال .....

(ب) **تخته بند کردن** (۱) بمعنی تعزیر دادن بشکنجه تخته ها است چنانکه در سند نوری گذشت و همین مصدر (۲) بمعنی عام هم می آید یعنی چیزی را از تخته ها بند کردن چنانکه .....

(ج) **تخته بند کردن دکان** که بقول بحر بمعنی

(د) **تخته بند گذاشتن دکان** بند کردن دکان (شوکت ۵۲) ازین زلف او صد کاروان مشک می آید ۴ کنید ای زلف خوبان تخته بند از شانه دکان را ۴ و هم او گوید که (تخته بند شدن دکان لازم (ج) باشد و بهار بدیل الف .....

(ه) **تخته بند گردانیدن** را هم بهمین معنی دوم ب آورده (فقره میرزا صائب در استعمال فرمان عدم مزاحمت شراب) جلاجل را تخته بند گردانیدند (اردو) الف (۱) پٹی بقول آصفیه - هندی - اسم مؤنث - زخم بند - وه کپڑا

جوز خم یا قفس پیاندہا جاتا ہے۔ بندسن مؤلف عرض کرتا ہے کہ انگریزی مین بیانڈیج یہی ہے (۲) تختہ بند۔ فارسی مین وہ شخص جو سزاءً تختون مین بند کیا گیا ہو ایران مین بعض خاص مجرمین کو تختہ بندی کی سزا دیجاتی تھی یعنے اون کو سیدہا کھڑا کرکے دونون جانب سے تختہ بند کردیتے تھے کہ وہ ہل نہ سکے اور اسی حالت مین اُسکی موت واقع ہوتی تھی۔ قیدی۔ محبوس (۳) بند کیا ہوا (ب) (۱) انسان کو تختہ بند کرنا یعنے تختہ بندی کی سزا دینا۔ (۲) کسی اور چیز کو تختون سے بند کرنا۔ (ج اور د) دکان کو بند کرنا (ہ) بند کرنا۔ قید کرنا۔

تختہ بندیدن استعمال۔ مرادف تختہ بستن است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ تعریف بستن و بندیدن بجایش مذکور و این بمعنی حقیقی کہ بستن چیزی بواسطہ تختہ ہاست و (تختہ بند) کہ گذشت تعلق دارد بہمین (اردو) تختہ باندھنا

تختہ پل استعمال۔ بقول بہادر و اند بضم باے فارسی پلی کہ از تختہ ہا بر خندق قلعہ سازند تا در قلعہ آمد و رفت واقع شود (حکیم زلالی ؎)

قلعہ قہقہہ دہان کردہ ہ تختہ پل بر درش زبان کردہ ہ مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت پل تختہ و این پلی باشد کہ ہر وقت کہ خواہند بردارند و بر چرخ آہنی از رود یا خندق می بردارند و باز می گذارند (اردو) تختہ کا پل۔ مذکر۔

تختہ پوست اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و وارستہ ہمان پوست تختہ مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا موجود (ابونصر نصیرای بدخشانی ؎) باکلاہ نمدینہ تختہ پوست شہریاریم و تاج و تخت اینست ہ (اردو) دیکھو پوست تختہ۔

تختہ تابوت اصطلاح۔ بقول انند معروف (شیخ شیرازی ؎) ترا بتختہ تابوت ہم کشد روزی ہ اگر خزانہ و لشکر ہزار خواہد بود

مؤلف عرض کند کہ این ہمانست کہ بر معنی چہارم تختہ گذشت مرکب اضافی است (اردو) اشارہ۔ مذکر۔ دیکھو تختہ کے چوتھے معنے۔

تختہ تخت یا تختہ تابوت مثل۔ اصطلاح۔ در امثال خزینۃ الامثال و امثال فارسی و محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان در بیان ثباتی دنیا استعمال این مثل کنند یعنی ہمان تختہ است کہ گاہی بہ تخت است و گاہی بہ تابوت (اردو) دکن مین کہتے ہین "پلنگ پر سوئے یا سلا کر روئے" یہہ کہاوت قریب قریب اسی فارسی مثل کے مطابق ہے یعنے پلنگ وہی ہے جس پر آرام کرتے ہین یا لاش کو اس پر لیجاتے ہین

تختہ تعلیم اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ و بہار اوحی کہ اطفال بران مشق کنند (خواجہ آصفی ؒ) مارا سر تعلیم خرد نیست برین در پا از سر ہوس تختہ تعلیم نہادیم **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و مراد ف تختہ اول (معنی دوم) مش موافق قیاس (اردو) دیکھو تختہ اول کے دوسرے معنے۔

تختہ جوہری اصطلاح۔ بقول بحر و ملتقط برہان (۱) رنگ سبز و کبود و (۲) کنایہ از رنگ نیز **مؤلف** عرض کند کہ جوہری بر تختہ جملہ اقسام رنگ جواہر درست می کند برای مبتدیان و خریداران و ہمین تختہ را فارسیان بر سبیل مجاز بدین دو معنی استعمال کردہ اند و بہر دو معنی کنایہ باشد و معنی اول از آنکہ اکثر بر تختہ جوہری جواہر سبز و کبود رنگ می باشد (اردو) (۱) سبز اور کبود رنگ۔ مذکر (۲) رنگ برنگ۔

(الف) **تختہ حاسبان** اصطلاح۔ خان آرزو در سراج بذیل (تختہ بر محاسبان) گوید کہ مراد فش۔ صاحب انند بحوالہ مؤید نسبت (ب) میفرماید کہ ای تختہ حساب کہ آن را تختہ خاک ہم گویند و ہم او بر تختہ خاک گوید کہ تختہ

(ب) **تختہ حساب شناسان**

محاسبان وزمین مؤلف عرض کند که همان (تخت محاسبان) که گذشت (اردو) دیکھو تخت حاسبان

تختهٔ حمام اصطلاح - بقول بحر و ارسته و بهار و اند سنگی که در حمام برای ادای نماز گذارند (محسن تاثیر ۵) هر بنا ری را که عادت کرده باسوز جگر پا تختهٔ اش جز تختهٔ حمام نتواند شدن پا مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) وہ تخت جو حمام مین ادای نماز کے لیے بچھا رہتا ہے - مذکر -

تختهٔ خاک اصطلاح - بقول ملحقات برہان و مؤید و اند (۱) زمین و (۲) تختهٔ محاسبان صاحب بحر بذکر معنی اول گوید که (۳) قالب انسان مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و این کنایه ایست لطیف و موافق قیاس بهر دو معنی اول و برای معنی سوم مشتاق سند استعمال می باشیم که معاصرین عجم بر زبان مذارند و دیگر تحقیق از ان ساکت و لطافت هم ندارد (اردو) (۱) زمین (۲) دیکھو تخت حاسبان (۳) قالب انسان

(الف) تختهٔ در استعمال - بقول بہار و آنند معروف و همچنین بقول ہردو

(ب) تختهٔ دکان مؤلف عرض کند که الف بمعنی یک پارهٔ دروب یکی ازان تختها که دکان را ازان بندند و کشایند (صائب ۵) صائب ز گفتگوی تو گرم است بزم عشق پا خاموشی تو تختهٔ دکان آتش است پا (اردو) الف پٹ - بقول آصفیه تختهٔ در - کواڑ - ب دکان کا پٹ - دکان کا تختہ - ان تختون مین سے ایک جن سے دکان بند کرتے ہین - مذکر -

تختهٔ رقوم اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برہان تختهٔ رمال و منجم - صاحب مؤید مطبوعهٔ صراحت فرماید کند که منجمان بران پانزده انداخته حساب استکمال کنند مؤلف عرض کند که مرکب اضافی و موافق قیاس - صاحبان مؤید قلمی این صراحت را نه نوشته اند و تصرف مطبع معلوم می شود و غلط می نماید که پانزده اندازی

کار منجم نیست بلکہ کار رمال است (اردو) تختہ رقوم۔ اُس تختہ کا نام ہے جس پر منجمین اپنا حساب لکھتے ہین۔

تختہ زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان وبحر وسروری وجامع (۱) کنایہ از پینہ را حلاجی کردن باشد کہ بتازی ندف گویند بہار گوید کہ نظامی تصحیف تختہ زدن بہای فارسی است چرا کہ تختہ بمعنی پنبہ آمدہ۔ صاحب مؤید بذکر معنی بالا بجواب قفیہ گوید کہ (۲) آگندن قبا و امثال آن محلوج خان آرزو در چراغ ہدایت بذیل این تعریف (تختہ زدن ترسا) کردہ کہ بجایش می آید **مؤلف** عرض کند کہ در حلاجی از دستہ آلہ معروف بر تختہ آلہ می زنند پس وجہی نیست کہ بر خلاف زبان و تصدیق محققین اہل زبان تصرف در لفظ کنیم۔ صاحب آصفی گوید کہ (۳) بمعنی تخت گستردن است و ما بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم (اردو) (۱) دُھنکنا۔ دُھنا۔ دیکھو بخیدن (۲) قبا یا رضائی

بچھونا۔ (۳) تخت بچھانا۔

تختہ زدن ترسا مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار آنست کہ ترسایان وقت سحر در معبد خود تختہ بر تختہ میزنند۔ صاحب بحر بذیل تختہ زدن ذکر این کردہ وخان آرزو در چراغ ہدایت ہم۔ (میر نجات ؎) ہست آواز شلنگ تو باین زیبائی کہ زند تختہ بہنگام سحر ترسائی **مؤلف** عرض کند کہ بترکیب اضافی موافق قیاس (اردو)۔ ترساؤن کا عبادت مین تختہ تختہ پہ مارنا۔

تختہ زدن دکان مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار وبحر وانند کنایہ از بند کردن دکان (مخلص کاشی ؎) صرفہ نتوان برد از کاری کہ شد بسیار دست پا تختہ زد زاہد دکان شید در ماہ صیام **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ تختہ ہای متعدد عوض در دکان می باشد کہ دکاندار در بست وکشاد دکان ازان کار می گیرد (اردو) دکان بند کرنا۔

تختهٔ زرنیخ اصطلاح ـ بقول برهان و بحر و جامع کنایه از انگشت و زغال افروخته. **مؤلف** گوید که مرکب اضافی است و زرنیخ جوهریست کافی که ذکرش برا رسانیقون گذشت پس زغال افروخته را نظر بر فروغ آن تختهٔ زرنیخ گفتن کنایهٔ لطیف است (اردو) روشن کوئلے سے جلے ہوئے کوئلے۔

تختهٔ زنگار اصطلاح ـ تختهٔ سبزه را گویند **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی که زنگار بقول ابهار بمعنی سبزه و سبزی می آید (ظهوری ؎ دارم غم پیکان او می برد زنگ سینه ام ۔ چون پیش آن سنازم نشان این تختهٔ زنگار را ۔ (وله ؎) صیقلی بود از نگاه آئینهٔ روشندلان ۔ سینهٔ تاریک جانان تختهٔ زنگار بود ۔ (اردو) سبز تختہ۔ مذکر۔

تختهٔ سالخورد اصطلاح ـ بقول برهان و بحر و جامع و بهار و (ناصری و جهانگیری در لغات ورشیدی و سراج کنایه از حکایات گذشته (خواجه نظامی ؎) گذارندهٔ تختهٔ ساخورد ۔ چنین در کشد منقش براجورد ۔ **مؤلف** عرض کند که معنی لفظی این تختهٔ کهنه و کنایه از تختهٔ کاغذیا تختهٔ چوبی که بران یادداشت روزمره سلف تحریر می کردند که بر سبیل تاریخ محفوظ می ماند۔ (اردو) گذشتہ حکایات۔ مذکر۔

تختهٔ سنگ اصطلاح ـ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید بی همزه مکینه اضافت می آید و ذکر معنی این نکرده **مؤلف** عرض کند که بمعنی تخت سنگی است که بر روشهای باغها برای نشستن درست می کنند (وحید قزوینی ؎) در عرصهٔ باغ تختهٔ سنگی ۔ افتاده چو پشته در النگی ۔ (اردو) پتھر کا تخت۔ مذکر۔

تختهٔ شدن دکان مصدر اصطلاحی بقول بحر و بهار و انند بمعنی بند شدن دکان **مؤلف** عرض کند که لازم (تخته کردن دکان) است (صائب ؎) جوهر آئینه ما گر نماید خویش را

تختہ از بال و پر طوطی شود دکان ما بند (اردو) دکان بند ہونا۔

تختہ شدن یاقوت مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بحر و بہار مسطح و ہموار شدن شعر (محسن تاثیر ؎) مفتون راہ و رسم ہنر و زر نمی شود / یاقوت اگرچہ تختہ شود در نمی شود / **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است بر سبیل مجاز و کنایہ الیت لطیف (اردو) یاقوت کا مسطح ہونا۔ اور تختی کی شکل میں پھیلا ہوا ہونا۔

(الف) تختہ شلنگ اصطلاح۔ بقول بحر و رزش کشتی گیران است کہ ہفت ہشت تختہ بدیوار قائم کردہ و زنگہا بستہ بوضع معہود بران شلنگ زنند **مؤلف** عرض کند کہ شلنگ بفتحتین و شین معجمہ و لام مفتوح بمعنی جستن و پا فشاندن شاگردان و کشتی گیران است بہ نہجی کہ پاشنہ پای ایشان بہ سر بن ایشان می رسد (کذا فی البحر) و ہم او ...

(ب) تختہ شلنگ زدن را بی اضافت آوردہ کہ بمعنی جست کردن بقاعدہ مذکورہ است (میر نجات ؎) دل دگر گرم طپیدن شدہ در سینہ تنگ / پا می زند آن بت طناز مگر تختہ شلنگ / پا وا رستہ و بہار و خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر (ب) کردہ اند و بخیال ما حق آنست کہ اصل این (شلنگ تختہ زدن) با ضافت شلنگ است و بقلب اضافت ہم مستعمل (خان خالص ؎) چنین گر در بر مردم شلنگ تختہ خواہی زد / بآخر تو کشتی گیر خواہی شد (اردو) الف کشتی گیروں اور پہلوانوں کی جست اور چھلانگ جو تختے کھڑا کر کے اُس پر سے چھلانگ مارتے ہیں۔ مؤنث۔ (ب) استادہ تختوں پر سے چھلانگ مارنا یہ فوجیوں اور پہلوانوں کی ایک ورزش ہے

تختہ شیار اصطلاح۔ بقول مؤید بمعنی تختہ کہ بر سر آن آہن باشد (کذا فی زفانگویا) **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است۔ ہمان قلبہ کہ بر تختہ آسیا گذشت (اردو) دیکھو تختہ آسیا۔

تختۂ عاج اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان مرادف تخت عاج **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و بہ ترسیم تعریفش خیال خود را ہمدرد نمایہ کردہ ایم (اردو) دیکھو تخت عاج۔

تختۂ قماش اصطلاح۔ بقول بہار آنچہ از دو تختہ چوب سازند و دران قماش ہا را نگاہ دارند و بازہ طناب محکم بندند **مؤلف** عرض کند کہ بعض اقسام قماش ریشمی را بر یک تختہ یا چند و برای قماش پشمی دو تختہ از دو جانب طاقہ قائم کنند بالای آن طناب کشند تا گرم ماند و کرم نخورد (محسن تاثیر ؎) افتادہ ام بہ بند نگہداری عیال ۔ چون تختۂ قماش کہ بند طناب ۔ (اردو) وہ تختہ جس پر ریشمی کپڑا لپیٹا جاتا ہے یا اونی طاقوں کی دو جانب رکھ کر کستے ہیں تاکہ کیڑے سے محفوظ رہے۔ مذکر۔

تختۂ قماد اصطلاح۔ بقول بہار و انند بالفتح تختۂ کہ قماد و حلوائی شیرینی ہا بران چینند **مؤلف** عرض کند کہ قماد بہ تشدید نون۔ حلوائی را نام است و این مرکب اضافی است (ابو نصیر نصیرای بدخشانی ؎) گلرخ غنچہ دہان من بگل شد خندہ زن ۔ از شکر ریزی چمن را تختۂ قماد کرد ۔ (اردو) وہ تختہ جو حلوائی کی دوکان کے آگے بچھایا جاتا ہے جس پر مٹھائی جائی جاتی ہے مذکر

تختۂ قیمہ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند تختۂ چوبی کہ گوشت را بران ببرند و قیمہ کنند (وحید ؎) دلم دائم از وی سر اسیمہ است ۔ از و سینہ ام تختۂ قیمہ است ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و این پارۂ تنۂ درختی باشد خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ (اردو) کندہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ قیمہ کوٹنے کی لکڑی۔

تختہ کردن دکان مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی بند کردن دکان مرادف (تختہ زدن دکان) **مؤلف** عرض کند کہ صراحت

کافی همدرانجا کرده ایم (محمد سعید اشرف ۵) تا قدت نرخ نازکرده بلند پا تخته کرد دست سرو دکان را پا منخفی مباد که از سند بالا (تخته کردن دکان را) پیداست. عیبی ندارد (اردو) دکان بند کرنا۔

(الف) **تخته کلاه** اصطلاح۔ بقول بهار و بحر (۱) کلاه چوبی که رنگلها بدان بندند و بر سر مجرمان گذارند و رسوا کنند که آن را کلاه تخته و کلاه رنگله نیز گویند (ملا شریف ۱) از که آموختی این عدل که از اسپ کسان پا توکنی نعل و مرا تخته کله فرمائی **مؤلف** عرض کند که از سند بالا .....

(ب) **تخته کله فرمودن** یعنی رسوا کردن پیداست پس الف بمعنی رسوا باشد و مجاز (۲) بمعنی رسوائی هم۔ بهار ذکر این کرده ولیکن بتعریف خوشی نکرد (محمد سعید اشرف ۵) نازند شهان اگرچه بر تخت و کلاه پا درند هب ما تخته کلاه است است اینجا پا منخفی مباد که کله مخفف کلاه است و در سند اول استعمال همین مخفف (اردو) (الف) (۱) رسوا (۲) رسوائی۔ مؤنث (ب) رسوا کرنا۔ رسوائی کرنا۔

تخته گردن اصطلاح۔ بقول بحر و انند مرکب تخته گردن که عنان برابر بنا بد **مؤلف** عرض کند که بمعنی سخت گردن دارنده که پروای لگام نکند اسم فاعل ترکیبی است استعمال این اکثر بصفت اسپ می شود معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) سخت گردن۔ شریر گھوڑا منہ زور گھوڑا۔

تخته گوی اصطلاح۔ بقول بحر چوگان که سر آن مانند چمچه باشد و بدان گوی بازند **مؤلف** عرض کند که تشبیه کفگیر به از چمچه می نماید و فک اضافت (تخته گوی) است که مرکب اضافی است چوگان را مانند و حالا بر زبان معاصرین عجم همین چوگان است۔ صاحب ملحقات برهان این را (تخته گوئی) به دو تحتانی نوشته خیال ما

این است که غلطی کتابت راه یافته یا یای وحدت را داخل اصطلاح دانست. تسامح اوست

(اردو) چوگان. بقول آصفیه (فارسی). اسم مذکر. گیند کا بلا گلی کا ڈنڈا اور ڈنڈا جو سر دارند (اردو) دیکھو تختہ گوی.

تختہ گوی بازی اصطلاح. بقول

با پنجم و ششم فارسی ترجمہ بطبلا باسب عربی و آن چوبکی است که خواطیان راست می کنند و در

و بر سیمان پچیده بچه گان در زمین زنند گردد

و آواز کند لٹو و بھنورہ نامند (کذا فی اللغیم)

و اقول این تقریر بالفظ (تختہ آبی) است

زیرا چه لتو گردی شود مؤلف عرض کند که بچه ها خود

نمیدانند که چه چیز است و ناحق بنا بید قصه ایشان

را براہ غلط می برد این همان (تختہ گوی) باشد

که گذشت و لفظ بازی بران اضافه شد و سپس

این را برشته های سخت مثل تار عنکبوت می بافند

که تار و پودش دور دوری باشد که شبکه ها

ظاهری شود تا گوی محفوظ می ماند محقق با نام و نشان

این را مشاہدہ نکردہ باشد از اینجاست که در عصر

این سکندری خورد معاصرین عجم با ما اتفاق

دارند (اردو) دیکھو تختہ گوی.

تخت ہا کو اصطلاح. بقول ناصری

است از دربند باکو به تا لنبداد و از

تا سرحد روم و در حقیقت بایستی مراغه را باید

نام خوانند زیرا که تختگاه هلاکو خان بوده و در

رحلت نموده و قبرش در میان دو آب بمرغ

است سواقف

(اردو) تخت ہاکو

سود دربند باکو

سرحد روم تک واقع ہے.

تختہ ہی سیمان اصطلاح. بقول لمحات

برہان و بحر (۱) کنایه از زمین است. بہار

گوید که (۲) مرادف همان تخت سلیمان و

کنایه از زمین. صاحبان رشیدی و سراج هم همین

گفته اند **مؤلف** عرض کند که ما این را مراد فش دانیم و معنی اول را خلاف قیاس پنداریم و از بنیکه محققین زبانداران اعنی سروری و ناصری و جامع از معنی دوم ساکت اند بدون سند استعمال معنی اول را تسلیم نکنیم (اردو) (۱) ازمین ۔ مؤنث (۲) دیکھو تختۂ حاسبان اور تخت محاسبان ۔

تختۂ محاسبان شود مقولہ ۔ بقول ملحقات برہان و بحر خاک بر سر افتد و گرد آلود شود و بعضے عرض کند کہ فارسیان چون کسی را بد دعا دہند ہمین مقولہ را استعمال می نمایند کہ موافق قیاس است (اردو) تم پر خاک پڑے ۔

(الف) تختۂ مشق اصطلاح ۔ بقول برہان و مؤید بہ اضافت و بی اضافت (۱) تختہ کہ الفبا و بسط ان بران مشق کنند و (۲) ہر چیزی کہ بسیار بہ استعمال آید (صائب ۵۲) لوح دلی کہ آئینۂ راز عالم است ۔ حیف است حیف تختۂ مشق ہوس کنی ۔ (محسن تاثیر ۵) بی ستون آئینۂ صورت احوال من است ۔ تختۂ مشق جنونانۂ اعمال من است ۔ **مؤلف** عرض کند کہ از سند اول . . . . .

(ب) تختہ مشق کردن یعنی تختہ مشق قرار دادن پیدا است (اردو) الف تختۂ مشق بقول آصفیہ (۱) وہ تختی جس پر لڑکے مشق کرتے ہیں لکھنے کی پٹی ۔ لوح (۲) وہ چیز جو بہت استعمال میں آئے (باضافت و بے اضافت) (ب) تختہ مشق بنانا ۔

تختۂ میل اصطلاح ۔ بقول خان آرزو در سراج (بدیل تختۂ محاسبان) ہمان تختۂ حاسبان **مؤلف** عرض کند کہ از ین کہ کتابت بر خاک و این تختہ از میل آہنی می شود این را بدین اسم موسوم کردند (اردو) دیکھو تختۂ محاسبان ۔

تختۂ مینا اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر عجم و ناصری و جہانگیری در ملحقات) کنایہ از آسمان است **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی و موافق قیاس باشد (اردو) دیکھو آسمان ۔

(الف) **تخته نرد** اصطلاح. بقول بحر تخته که بر آن بازی نرد بازند و هم او بر ..... (ب) **تخته نرد آئینوسی** گوید که (۱) فلک البروج است صاحب ملتقط برهان (ب) را آورده صاحب رشیدی گوید که فلک است. خان آرزو در سراج (ب) را بحذف تحتانی آخره تخته نرد آئینوس نوشته بذکر معنی اول گوید که (۲) کنایه از شب نیز **مؤلف** عرض کند که (ب) مرکب توصیفی است و بقول خان آرزو مرکب اضافی و معنی دوم هم موافق قیاس (**اردو**)

الف) وه بساط تخته جس پر نرد کھیلین. مذکر. (ب) (۱) آسمان. مذکر (۲) رات. مؤنث

تخته یخ اصطلاح. بقول بهار پارچه یخ که از کمال برودت هوا در حوض یا رودها می بندد و بغایت شفاف می باشد مانند آئینه قدنما (یحیی شیرازی ه) وه چیز رخست اینکه چو در تاب شد ؛ آئینه چون تخته یخ آب شد ؛ **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است (**اردو**) یخ کا ٹکڑا. مذکر.

تخجم بقول برهان و جهانگیری بفتح اول و ضم جیم بروزن انجم (۱) بمعنی حریص و بقول جامع (۲) صاحب شرف صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید که به حای مهمله صحیح نه به خای معجمه و لغت عرب است نه فارسی (خاقانی ه) نامهم همای دولت و شهباز خضر تست ؛ نه کرگس قرخجه و نی زاغ تخجم است ؛ (وله ه) پیش دل شان سپهر و انجم ؛ این بوده و رخ و آن تخجم ؛ صاحب رشیدی اشاره می کند به شعر دوم خاقانی که از ان فتح دوم و تشدید جیم عربی هم ظاهر است. خان آرزو در سراج بذکر قول رشیدی گوید که میتواند که از عالم پر و قز بود که مشدد و مخفف هر دو آمده آنانکه مشدد را مخفف کرده اند چنانکه ضابطه فارسیان است که در الفاظ عربیه نیز چنین تصرف

کنند پس قول جهانگیری خطا نبود **مؤلف** عرض کند که تجمّ به حای مهمله دوم در عربی زبان بمعنی برآمدگی پستان و هر چیز نوشته پس بی غوری صاحب ناصری است که ایراد درین لغت می کند ما باعتبار صاحب جامع که محقق اهل زبانست و باعتماد دیگر محققین تحقیق پسند این را لغت فارسی زبان دانیم اگر در عربی زبان به حای مهمله عوض خای معجمه به همین معنی می بود دران حالت ما این را مفرّس می گفتیم برسبیل تبدیل (اردو) (۱) حریص (۲) صاحب شر۔

تخزه خان آرزو در سراج بحوالهٔ قوسی گوید که مخفّف تسخزه بمعنی تمسخر است و می فرماید که عربی الاصل بود که فارسیان دران تصرّف کرده باشند دیگر همه محققین ازین لغت ساکت **مؤلف** گوید که اگر سند استعمال این پیش شود ما این را اسم جامد فارسی زبان توانیم گفت محض بیان محقق بالا برای این کفایت می کند (اردو) تمسخر۔ مذکر ٹھٹھول ظرافت۔

تخس بقول برهان وسروری وناصری وجامع بفتح اول وثانی بروزن عسس تافتن دل باشد از غم والم وبعض می فرمایند که بسکون ثانی هم گفته اند و به این معنی بجای حرف اول بای ابجد هم بنظر آمده **مؤلف** عرض کند که همین لغت بموجده بمعنی پژمرده برنشان اوّلش وبمعنی گداز و رنج بر نشان سومش گذشت و صراحت ماخذش همدر انجا مذکور پس این را مبدّلش دانیم چنانکه تبکوب وتبکوت (اردو) دیکھو بخس کے پہلے اور تیسرے معنے۔

تخش بقول برهان بفتح اول بروزن رخش بمعنی (۱) بالا و صدر مجلس و (۲) نوعی از تیر هم و (۳) تیر آتشبازی را نیز گفته اند و بقول البعض (۴) نوعی از کمانست که تیر بسیار کوچکی دارد۔ صاحب جامع گوید که تخشیدن بمعنی در صدر نشستن می آید پس صدر مجلس را تخش گویند و ذکر دیگر

سعانی هم کرده صاحب ناصری معنی چهارم را ترک کرده صاحبان رشیدی و سروری بر معنی چهارم
قناعت کرده و نسبت معنی اوّل همین قدر گویند که کسی که بالانشست می گویند که تخشید خان آرزو
در سراج می طراز د که صحیح آنست که تخشیدن بمعنی بالانشستن آمده و تیر آتشبازی را بهمین نسبت
تیر تخش گویند که در هوا بسیار بلند رود و ظاهرا ناوک را بمجاز تخش گفته باشند که تیر آن در هوا بلند
رود اگرچه اندا ختن تیر ناوک در هوا رسم نیست (لله بردارش بهار) که معنی چهارم گوید که بعضی
گویند تخش بان کمان است که در جنگ های هند سر و بند و آن آهنی باشد مجوّف که از بارود پر کرده آتش
دران زنند و جانب خصم در هوا اندازند مقصود بهار در اینجا از معنی سوم است (ظاهر و پیدا
است) تو گوئی چوبند تیر تخش بلند پاکه کرده است این ریشه در خاک بند (و ارسته متفق با
بهار که خود بهار نقلش برداشته. صاحب تحقیق الاصطلاحات بر معنی سوم قانع (ظهوری گوید)
بعطری که عطار گیسو دهد پ به تیریکه از تخش ابروجهد (ما تقی) زهر سو اندیشه پرنده رخش
پ بد انسان که تیر از کمانهای تخش (مؤلف) چون کمان را بقول بعضی معاصرین سالخورد و عجم اسم
جامد فارسی زبان است که بمعنی تیر است قدری غور دارد که تیر انداز را با کدست آن را بطرز
می زنند که اوّل بالای رود و باز بر سر نشانه می افتد پس معنی دوم اصل است و معنی سوم مجاز آن
این تیر آتشبازی همانست که آن را در هند باتن گویند و معنی چهارم مجازش که کمان تیر را بهم تخش
گفتند که خم آن مثل تیر تخش باشد و معنی اوّل هم مجاز معنی دوم که صدر نشین هم بلندی دارد چنانکه
تیر تخش اوّل بلندی شود و این بمعنی اوّل اسم مصدر تخشیدن است که بجالش می آید (معنی مبارک
بعض معاصرین عجم این را بمعنی چهارم اسم جامد دانند و معنی دوم را مجاز آن که تیر تخش شبیه بکمان

است و معنی سوم ہم مجازش کہ تیر آتشبازی معنی بان ہم خمیدہ باشد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) صدر نشین۔ میر مجلس۔ پریسیڈنٹ (۲) وہ تیر جس کو فارسیون نے تیر تخش کہا ہے جو کسی قدر خمدار ہوتا ہے اور بلند ہو کر نشانہ کے سر پر بیٹھتا ہے۔ مذکر (۳) بان۔ مؤنث۔ بقول آصفیہ وہ تیر جو ازقسم ہوائی ہے جو اگلے زمانہ کی لڑائیون مین دشمن پر چھوڑا کرتے تھے (۴) کمان۔ مؤنث دیکھو افعی قربان۔

تخشا بقول برہان و جہانگیری و جامع بہ فتح اول بر وزن احشا بمعنی سعی کنندہ و کوشندہ (در آنشت بہرام یزدی ؎) بگو تخشا بکار تو نہ پیوست ؎ ہمی باشید و می دارید پیوست ؎ صاحب نوادر ذکر این بذیل مصدر تخشانیدن کردہ گوید کہ این مجاز است چرا کہ در بالا رومی سعی را دخل تمام است **مؤلف** عرض کند کہ درست گوید ولیکن از حقیقت چرا خبر نمی دہد کہ این اسم مرکب است با مر حاضر تخش و الف فاعلی کہ افادۂ اسم فاعل کند چنانکہ دانا و بینا و جویا و پویا و این اصلا اسم جامد نیست بلکہ بقاعدۂ فارسی لغظی است کہ از مشتقات مصدر پیدا شد (اردو) کوشش کرنے والا۔ ساعی۔ سعی کرنے والا۔

(الف) تخشیدہ
(ب) تخشیدن

الف بقول برہان بر وزن بخشیدہ بمعنی بالا نشست چہ تخش بمعنی بالا و صدر مجلس ہم آمدہ و ہم او نسبت ب گوید کہ بر وزن بخشیدن بمعنی بالا نشستن صاحبان ناصری و بحر و مؤید و انند و موارد و نوادر ذکر ب کردہ اند صاحب بحر صراحت کند کہ کامل التصریف است و مضارع این تخشد و صاحب موارد می فرماید کہ حاصل بالمصدر این تخش **مؤلف** عرض کند کہ الف ماضی مطلق ب و ب مرکب از تخش کہ اسم مصدر است و یای معروف و علامت مصدر دن۔ برہان الف را

اسم جامد دانست غلط کرد (اردو) الف بلندی پر بیٹھنا (ب) بلندی پر بیٹھنا۔

تخفیف بقول بہار سبک کردن می فرماید کہ بالفظ دادن وکردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح۔ فارسیان استعمال این بمعنی سبک بامصادر وترکیب فارسی کردہ اند کہ در لحقات می آید (اردو) تخفیف بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث کمی۔

تخفیف تصدیع استعمال۔ بقول بہار مرادف تخفیف زحمت **مؤلف** عرض کند کہ استعمال این در فارسی زبان بسیار کم است۔ البتہ تخفیف زحمت بر زبان است بمعنی کمی زحمت (اردو) تخفیف تصدیع تخفیف زحمت دونون وکمن مین مستعمل ہین بمعنی حقیقی یعنے تکلیف کی کمی

تخفیف دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی سبک کردن وآسانی پیدا کردن است (طالب آملی ؎) حدیث عشق دراز است ویار نازک طبع ہا دماغ در دسرش نیست می دہم تخفیف بگو (اردو) ہلکا کرنا۔ بار گھٹانا۔ آسان کرنا۔

(الف) **تخفیف زحمت کردن** استعمال

(ب) **تخفیف کردن** صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش الف پیدا است از نیجاست کہ ما او را جا دادہ ایم کہ بمعنی زحمت کم کردن است وب ہم بمعنی کم کردن مستعمل۔ (حافظ شیرازی ؎) خاک کویت بر نتابد زحمت ما بیش ازین ہمہ لطفہا کردی بتا تخفیف زحمت می کنم ؎ (اردو) الف۔ تخفیف زحمت کرنا تکلیف کو کم کرنا ب کم کرنا تخفیف کرنا ہلکا کرنا

تخفیفہ بقول بہار دستار کوچکی کہ ہنگام خواب وخلوت بسر پیچند نسبت بعمامہ سبک باشد (محسن تاثیر ؎) اگر خفت نمی آرد بسر ترک ادب کردن

یا چیرا برسر نہد تخفیفہ ہر کس بی تکلف شد پہ مخلص
کاشی ۵) کجاست راحت تخفیفہ و سبک روی
پہ علاقہ نیست بدستار اعتبار مرا پہ خان آرزو در
چراغ ہدایت گوید کہ لغت عربست۔ صاحب
تحقیق الاصطلاحات گوید کہ ہای نسبت با

لغۃ تخفیف مرکب کردند **مؤلف** عرض کند
کہ استعمال این بہمین معنی در عربی یافتہ
نشد۔ این را مفرس دانیم **(اردو)** وہ مختصر
رومال جو عمامہ سے چھوٹا ہوتا ہے جسکو خلوت میں سونے
وقت سر میں لپیٹ لیتے ہیں۔ مذکر۔

تخلص خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ (۱) لفظی کہ شاعر برای خود مقرر کند و (۲)
بیتی کہ شاعر تخلص خود در ان کند (کمال نجند ۱۲) تخلص ہای تو بس نامدار است پہ **مؤلف**
عرض کند کہ صاحب انند می فرماید کہ عربی است و در اصطلاح شعرا (۳) نام ممدوح آوردن
است (کذا فی الجامع الصنائع) اما در اساس الفضلا کہ تصنیف قاضی شہاب الدین
باشد مندرج است کہ حسن تخلص آنست کہ خروج از غزل و دخول در مدح
بہ احسن وجہ باشد و درین معنی لغوی مرعی می شود زیرا چہ رستن از غزل است
مؤلف عرض کند کہ در عربی زبان مطلق بمعنی رسیدن است و معنی اول یافتہ نمی شود
معلوم می شود کہ مفرس است و فارسیان بمعنی اول استعمال کردہ اند و
بہ معنی دوم مقطع مستعمل است نہ تخلص و بمعنی سوم استعمال عرب است نہ فارسی
(اردو) تخلص۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر (۱) شاعر کا وہ مختصر اور فرضی نام جو شعر میں
ڈالا جاتا ہے **مؤلف** عرض کرتا ہے یہ شاعر کا وہ مختصر اور فرضی نام ہے جسکو شاعر اپنے اشعار
میں اپنے آپ کو اس نام سے موسوم کرتا ہے (۲) مقطع۔ بقولہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔

غزل یا قصیدہ کا آخری شعر جس مین شاعر کا تخلص واقع ہو۔ قدما شعرا اوّل مین بھی تخلص ڈالدیا کرتے تھے کبھی فارسی اور اردو مین مطلع کو بھی مقطع بنا ڈالتے ہین **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ مطلع کی کیا خصوصیت ہے درمیان اشعار کسی ایک شعر مین بھی تخلص لایا جاسکتا ہے لیکن اُسکو مقطع نہین کہہ سکتے اور نہ اُس مطلع کا نام مقطع جس مین تخلص ہو (۳) ممدوح کا نام جو اشعار مین لایا جاے۔ عربی مین تخلص کہا جاتا ہے مگر فارسی اور اردو مین ان معنون مین مستعمل نہین ہے

تخلّف بقول بہار واپس استادن از چیزی **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بمعنی تخلّف و بقول منتخب واپس ماندن۔ فارسیان این را بمعنی رسائی نہ شدن و پست ہمتی و عدم الیفا با مصادر فارسی استعمال کنند کہ در ملحقات می آید (**اردو**) (۱) رسائی نہ ہونا کا حاصل مصدر یعنے عدم رسائی مؤنث۔ پست ہمتی۔ مؤنث۔ عدم الیفا۔ مذکر۔ وعدہ خلافی۔ مؤنث۔

تخلّف افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش معنی رسائی نشدن پیدا است (علی خراسانی ے) بود این نکتہ پر روشن کہ در باب جناب تو بتخلّف تا اید افتاد در اقوال انسانی ؛ (**اردو**) رسائی نہ ہونا

تخلّف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش معنی پست ہمتی شدن پیدا است (علی خراسانی ے) بر چہرۂ ما خاک در دوست گواہ است ؛ کز طاعت می خانہ نکردیم تخلّف ؛ (**اردو**) پست ہمت ہونا۔ انکار کرنا۔

تخلّف ورزیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش پیدا است

که بمعنی وفا نکردن است (خان آرزو ۵) می کند وعده و اغیار و تخلف و رزد ۵ چه کند	آرزوی ما که با و امیدم نیست ۵ (اردو) وفا نکرنا ۔

تخلہ بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری بفتح اوّل و لام و سکون ثانی بمعنی (۱) نعلین و (۲) عصا و (۳) ریزہ و خردۂ ہر چیز ۔ صاحبان سروری و ناصری و مؤید بر معنی اوّل و دوم قانع (شمس فخری ۵) ایا شاہی کہ ہر سال کہ آید ۵ بدرگاہ تو بی دستار و تخلہ ۵ (منجیک ۵) اندر فضائل تو قلم گوئی ۵ چون تخلہ گلیم میر شد ۵ خان آرزو در سراج متفق با برہان مؤلف عرض کند کہ صاحب انند صراحت کند کہ لغت فارسی است ۔ اسم جامد فارسی قدیم دانیم و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) (۱) نعلین ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ مذکر ۔ دونوں جوتیاں ۔ جوتوں کا جوڑا (۲) عصا بقولہ عربی ۔ اسم مذکر ۔ لاٹھی ۔ سونٹا ۔ چوب دستی ۔ دیکھو بازر (۳) ہر چیز کا خردہ ۔ ریزہ ۔ مذکر ۔

تخم بقول برہان بضم اوّل و فتح ثانی و سکون میم (۱) پارچہ باشد کہ نثار چینان بر سر چوب بندند و بدان از ہوا نثار بر بایند و بسکون ثانی (۲) دانہ و اصل ہر چیز و (۳) مر معنی را نیز گویند بعربی بیضہ خوانند و (۴) مطلق بیضہ را نیز گفتہ اند اعم از ماکیان و غیر ماکیان و (۵) بمعنی منی و آب پشت ہم ہست کہ مادۂ وجود حیوانات است و (۶) بمعنی اصل و نسب و نژاد نیز آمدہ صاحبان جہانگیری و سروری بر معنی اوّل قناعت کردہ اند ۔ صاحب جامع بذکر ہمہ معانی نسبت معنی چہارم تخصیص بیضۂ مرغ کند ۔ معنی دوم بخصوصیت بیان نکرد ۔ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل و دوم معنی چہارم را مخصوص بامرغ کردہ و ذکر معنی ششم ہم فرمودہ صاحب مؤید

اشارهٔ معنی دوم کرده گوید که آن اصل هر چیز است و نیز (۷) اولاد صاحب غیاثی می فرماید که دانه
هر چیز که بکارند و سبز شود و خوشه ها یا میوه ها بر آرد و آنچه بتازی بیضه خوانند و آن را خاگ هم نامند
و تخم کبوتر و کنجشک و مانند آن و (۸) خایهٔ مردم نیز (شمس فخری له) بگه آنگاه شاه زنگبار بچرخ
سازد زمرط ابر تخم بخان آرزو در سراج گوید که بمعنی اصل و نژاد است و مطلق بیضه و اغلب
که این هر دو در اصل مجاز بود که شهرت گرفته چه تخم در اصل دانه را گویند و بذر بمعنی اول می فرماید
که این تصحیف تخم است صاحب محیط بر تخم می فرماید که اسم فارسی بزر است و بعض طیور را نیز شامل
و سراج بمقام خود مسطور چنانچه در بزر نیز اشارت یافته مؤلف عرض کند که حقیقت بیضه بجایش مذکور
بهار گوید که اصل و نژاد و تخم غله و درخت چون تخم کدو و تخم ریحان و تخم گل و تخم سنبل و
امثال آن و بمعنی بیضهٔ مرغ و مطفه مجاز است و بالفظ افگندن و بالیدن و بر خاک افشاندن
و پریشان کردن و در خاک کردن و دمیدن و سبز شدن و فرو کردن و کاشتن و کردن و نهادن
مستعمل تا می گوئیم بمعنی اول تخم به بای فارسی اصل است چنانکه اشارهٔ این همه را بجا کرده ایم
و صراحت ماخذ بر تخم گذشت و این را مبدل تخم دانیم و همین مثال اول این تبدیل است و
بمعنی دوم اصل دیگر همه معانی مجازیه هم جامد فارسی زبان و معنی سوم مجازش که آن را تخمه هم نامند
که این مرض پیدا می شود از نیکه تخم در غذای غیر پخته هضم نمی شود و تخمه عائد می گردد ما این را بدین معنی
مخفف تخمه دانیم و تخمه بقول صاحب منتخب در عربی زبان بمعنی مطلق ناگواری طعام است صاحبان
اند و غیاث تخمه را بمعنی بد هضمی طعام از امثلا لغت عرب گویند و معنی چهارم و پنجم و ششم و هفتم
و هشتم همه مجاز معنی دوم موافق قیاس است و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید (اردو)

(۱) دکھیو بچم (۲) دکھیو بزر (۳) تخمہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کی قے جو بدہضمی یا فساد غذا سے ہو جاتی ہے اس مین اور ہیضہ مین یہہ فرق ہے کہ ہیضہ اخلاط غذا مین فساد ہو کر ہوتا ہے اور تخمہ غذا کے فساد سے (۴) تخم۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ بیضہ۔ انڈا (۵) منی بقول آصفیہ۔ عربی اسم مؤنث۔ آب پشت۔ آدمی کا بیج۔ نطفہ۔ وہ سفید مادہ جو آدمی کے عضو تناسل سے بروقت جماع خارج ہوتا ہے اور اُس سے حمل قرار پاتا ہے (۶) تخم۔ بقولہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نسل (۷) تخم۔ بقولہ مذکر۔ اولاد (۸) تخم۔ مذکر۔ بقولہ۔ خایہ۔

تخمار بقول برہان و جامع بضم اوّل بروزن بلغار تیریست کہ پیکان ندارد و بجاے پیکان گرہی دارد صاحب رشیدی گوید کہ این را تخمار و تکمہ ہم گویند صاحب ناصری گوید کہ بجای پیکان گرہی دارد بشکل تخم کبوتر و ازان اورا تخمار گویند و تخمار ہم منسوب بہ تکمہ و گوید کہ در بہار عجم آوردہ و در فرہنگہا نیافتیم **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو ماخذ بیان کردۂ صاحب ناصری موافق قیاس و این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) تخمار یا تخمار تیر کی ایک قسم کا نام ہے جس مین پیکان کے عوض ایک گرہ ہوتی ہے۔ مذکر۔

تخم افشاندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالۂ بہار کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بوئیدن و کاشتن تخم باشد

در خاک (صائب ؎) ہر کسی تخمی بخاک افشاند و ما دیوانگان ؎ دانۂ زنجیر در دامان صحرا کاشتیم

؎ (ظہوری ؎) شراب از خوی برویش تخم افشاند ؎ توان خورشید از رویش درو کرد ؎ (**اردو**) بیج بونا دکن مین بیج چھڑکنا بھی کہتے ہین۔

تخم افگندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ مرادف تخم افشاندن است

مؤلف عرض کند که صراحت معنی همدرانجا کرده ایم (ثنائی مشهدی ؎) بسکه با من گلرخی افگنده ام پ (اردو) دیکھو تخم افشاندن۔

تخاق بقول بهار صحیح بهرد وقاف افزار چوبی که بر سر میخ زنند تا میخ در زمین خوب فرو رود و استوار باشد (میر یحیی کاشی ؎) اول با ما عشق زنرمی دم زد پ پس صدمهٔ سخت قضای هم زد پ تا بندگرد د بزمین اول میخ پ تخاق به فرقش نتوان محکم زد پ **مؤلف** عرض کند که تخاق بهمین معنی لغت ترکی است (کذا فی لغات ترکی) فارسیان بحذف واو و تبدیل قاف بخای معجمه (چنانکه برق و برخ) این را مفرس کرده بالضم خوانده اند (اردو) دکن مین موگری کہتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے موگری پر فرمایا ہے۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ زمین کوٹنے کا چوبین آلہ جسکو بھی اردو مین مستعمل ہے۔

تخم انداختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی نے کرکے گویدکہ مرادف تخم افشاندن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (نوعی جنوشانی ؎) قطرهٔ بر خاک دل از آب آنک انداختم پ تخم پاکی یافتم بر جای پاک انداختم پ (اردو) دیکھو تخم افشاندن۔

تخم اہر اصطلاح۔ بقول محیط اسم لسان العصافیر است **مؤلف** عرض کند که بر لسان العصافیر

کردن از درد خویش پ تخم خواب اندر دماغ پاسبان افگنده ام پ (اردو) دیکھو تخم افشاندن۔

هرچه نوشته مانقلش بر (بہشتک ... ان) کرده ایم (اردو) دیکھو بہشتک ... دان۔

(الف) تخم باختن مصدر اصطلاحی بقول صاحب آصفی بمعنی وارستہ ... روز وعید به بیضه های رنگین بازی کرد... این از طغرای مشهدی شعری آورده که از آن

(ب) تخم بازی پیداست (؎) که در باغ هنگامه سازی کند پ زروی طرب تخم بازی

کند ؛ مؤلف عرض کند کہ واسطہ ذکر تخم بازی
بہ ہمین معنی کردہ و صاحبان بحر و بہار ہم این را
آوردہ ام گوئیم کہ اگر از ب خواہیم کہ مصدر قائم
کنیم الف درست نباشد بلکہ . . . . . .

(ج) **تخم بازیدن** | مصدر آنست و از سند
بالا مصدر مرکب . . . . . .

(د) **تخم بازی کردن** | پیدا است کہ صاحب
بحر ذکر تخم بازی بمعنی کردہ وب حاصل بالمصدر
(ج) است و بس (اردو) الف و ج و د
لڑکوں کا نوروز کے دن انڈوں سے کھیلنا۔
(ب) اسی کھیل کو فارسیوں نے تخم بازی کہا ہے

تخم بالیدن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی گوید کہ بمعنی سبز شدن تخم است مؤلف
عرض کند کہ معنی لفظی این کلان شدن تخم از بالیدگی
است و کنایہ باشد از پیدا شدن درخت از و
(صائب ؎) در گذر زین عالم پر شور و شر
صائب کہ تخم ؛ در زمین شور بالیدن نمیدہند

ابجیت ؛ (اردو) پیداگنا زمین سے پیدا ہونا

تخم بخاک فرو کردن | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی (تخم بر خاک فرو کردن) را نوشتہ
گوید کہ بمعنی کاشتن تخم است مؤلف عرض کند
کہ از سندش مصدری کہ پیدا شود و موافق تحا
آن را قائم کردہ ایم صلہ بر را ہیچ تعلق نیست
(کلیم ہمدانی ؎) دہقان بہ نوبہار ہوس کرد تا نہ
نہال تاک ؛ ہم بجای تخم کہ دہقان فرو کند ؛

(اردو) تخم بونا۔

تخم بر چیدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
آصفی برداشتن آن مؤلف عرض کند کہ تصفیہ
از حاصل کردن تخم است (عرفی ؎) ہر کہ تخم
آزرہ چیدی ؛ ہمین عطا فرستادی ؛ (اردو)
تخم حاصل کرنا۔

(الف) **تخم بر خاک افشاندن** | استعمال۔

(ب) **تخم بر خاک ریختن** | صاحب آصفی
ذکر ہر دو بمعنی کاشتن تخم کردہ سند الف بر تخم

افشاندن گذشت (دانش شهیدی ؎) شبهایرنگ دیگر گردش افلاک ریخت ؛ دانه های اشک بلبل تخم گل بر خاک ریخت ؛ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بیج بونا۔

تخم برخیزیدن استعمال۔ مرادف تخم برخاستن یعنی پیدا شدن درخت از زمین (ظهوری ؎) کجا بر سینهٔ آلوده داغش می شود خرمن ؛ که تخم گرم خوئی از زمین پاک برخیزد ؛ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) بیج اگنا دکن مین مولکا نکلنا کہتے ہین۔

تخم بنگ استعمال۔ بقول برہان آنست که بعربی بذر البنج نام است و آن را خداع الرجال نیز گویند و آن سه نوع می باشد سفید و سیاه و سرخ و بهترین آن سفید۔ بعد ازان سرخ و سیاه و آن زهر است و سرد و خشک در یسیم۔ **مؤلف** گوید که صاحب محیط ذکر این نکرد و بر بزر البنج برای هتوز حوالهٔ بنج می دهد و بذر البنج می فرماید که بر شاخهای آن ثمر در غلاف شبیهه به گل انار در شکل و آن مملو از تخم شبیهه تخم کشوت وغیر مدور و آن سه نوع است سیاه و سرخ و سپید و قوت تخم آن تا یکسال باقی می ماند و آن مختلف الطبع است چنانچه سیاه آن سرد و خشک در آخر سوم و سرخ آن در اوّل سوم و سفید آن گرم و جمیع اقسام آن مخدّر منوّم مجفف مسکن اوجاع ضرباتی و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) بنگ کے بیج مذکر۔

تخم پاشیدن استعمال۔ صاحب آصفی گوید که بمعنی تخم افشاندن باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اوحدی کرمانی ؎) در بوم بر زمانه جنت ؛ تخم گل آفتاب پاشید ؛ (اردو) دیکھو تخم افشاندن۔

تخم ترشه اصطلاح۔ صاحب محیط گوید که بفارسی تخم حماض را نام است و بر حماض گوید که بفارسی ترشه **مؤلف** عرض کند که صراحت

ترشه بجایش می آید (اردو) دیکھو ترشہ یہہ اُس کے بیج ہین۔ مذکر۔

تخم تونر اصطلاح۔ بقول محیط دوائی است ہندی بشکل کباب بخندان در مزاج گرم وخشک۔ نافع ریاح و درد شکم واہل ہند عرق این می کشند و بہ استعمال می آرند و در مطبوخات نیز واگر بقدر چہار دام گرفتہ در یک آثار آب بجوشانند کہ سوم حصہ بماند وصاف کردہ مضمضہ نمایند نافع درد دندان است **مؤلف** عرض کند کہ حیف است کہ خود محیط صراحت این نکرد کہ چہ چیز است و نام این بنگیر السنہ ہم نہ نوشت۔ بجز این چارہ نیست کہ برین قناعت کنیم (اردو) تونر کے بیج۔ افسوس ہے کہ تونر کا مشہور نام معلوم نہ ہوسکا۔ تخم تونر مذکر

تخم جاروب اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و سراج دوائی است کہ آن را برو فی اطربلال خوانند صاحب جامع بر نام دوائی قانع **مؤلف** عرض کند کہ صاحب محیط ہرچہ نسبت اطربلال نوشتہ ما ذکرش در مقصورہ کردیم و برخی ازان بر آغربلال در ممدودہ حیف است کہ وجہ تسمیہ این متحقق نشد کہ چرا فارسیان این را تخم جاروب گفتند (اردو) دیکھو آغربلال

تخم جہود اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و سراج کنایہ از پراگندہ و پریشان۔ بہار گوید کہ وجہ این بر فقیر ظاہر نیست **مؤلف** عرض کند کہ صاحب انند صراحت کافی بر جہود کردہ گوید کہ جہود نام درختی است بلند و بالا کہ بہندی تاڑ نامند و چون میوۂ او پختہ گردد از میان بتر قد چنانکہ خستہ او بغایت متفرق و پراگندہ شود بجہت یکہ اگر بخواہند کہ آن را در یابند یکایک بیابند ازینجاست کہ فارسیان تخم جہود پراگندہ و پریشان را گفتند (اردو) پراگندہ و پریشان۔

تخم چیزی برافتادن مصدر اصطلاحی بقول بحر و وارستہ بمعنی نابود و معدوم شدن

آن بحثیتی کہ نام و نشان از و نماند (طغرا ے) تا کف کشودیم بر شاخ عشرت پر شد قحطی گل تخش برافتاد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ ایست موافق قیاس و با این اصطلاح را مخصوص بہ نباتات دانیم و سند بالا ہم تقاضائے آن نمی کند اگر سندی دیگر بہ تعمیم معنی بدست آید البتہ اعتبار را شاید مخصوص اہل زبان و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) نابود ہو جانا ۔ معدوم ہو جانا ۔

تخم حرام اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار ۔ حرام زادہ و ولد الزنا (محسن تاثیر ے) دختر رز نشین کافتی تو زبام آخر پگیرد پسر نل و دین از تو این تخم حرام آخر پدید خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی نسل حرام دارند (اردو) حرام زادہ ۔ ولد الزنا ۔ دیکھو بچہ کو ۔ اسم مذکر ۔

تخم خلال اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و سراج و محیط ہمان تخم جاروب کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این ہم بوضوح نہ پیوست واللہ اعلم و اشارۂ این بر آطر لال بقول محیط گذشت (اردو) دیکھو تخم جاروب اور آطر لال ۔

تخم خلیل اصطلاح ۔ بقول برہان بکسر خا و تحتانی مجہول تخمیست بمقدار تخم کرفس و شکل و اندام زیرہ دارد و کمود رنگ می باشد و در غایت تلخی بود و منبات آن را بعربی زنبل الغراب و حرز الشیاطین نامند **مؤلف** عرض کند کہ اشارۂ این بقول محیط بر آطر لال کردہ شد (اردو) دیکھو آطر لال ۔

تخمدان اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و بحر زمینی را گویند کہ دران شاخہای درختان فرو بردہ باشند یا چیزی کاشتہ باشند کہ بعد از سبز شدن بجای دیگر نقل کنند و ارستہ صراحت

کند که این زبان اہل شیراز است (میر نجات ع) چشمم سیاد قد تو ای سرو خوشخرام ۔ از گریه تخمدان نہال صنوبر است ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت و سراج هم ذکر این کرده (تاثیر ع) زمعمال ممسک چون زمین تخمدان باشد ۔ کی بیاد مال او آخر نصیب دیگران باشد ۔ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و کنایه باشد (اردو) وه زمین جس مین درختون کی شاخین دابین یا تخم بوئین جن کی جڑین پیدا ہونے یا پیڑ نکلنے پر دوسری زمین مین منتقل کرتے ہین ۔ مونث ۔

تخم در خاک کردن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند که بمعنی تخم کاشتن است (صائب ع) این تخم تو به را که تو در خاک کرده ۔ موقوف آبیاری اشک ندامت است ۔ (اردو) بیج بونا ۔

تخم در زمین کردن استعمال ۔ بقول صاحب آصفی کاشتن تخم است مؤلف عرض کند که اگرچه سند استعمال پیش نکرد ولیکن عیبی ندارد زیرا موافق قیاس است (اردو) تخم زمین مین بونا

تخم درودن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سند او بکار ش نمی خورد و برای تخم کشتن است که می آید (کمال اصفہانی ع) چه تخم ہای برومند را بباغ وجود ۔ زمانه کشته و بس نارسیده بدرود ۔ مخفی مباد که محقق ہند نژاد بر معنی شعر غور نکرد (اردو) ناقابل ترجمہ

تخم دمیدن استعمال ۔ بقول صاحب آصفی بمعنی سبز شدن تخم مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (کلیم ہمدانی ع) چنین که تخم بتعجیل می دمد از خاک ۔ قریب دانه ورین دامگه نخورد شکار ۔ (اردو) پودہ پیدا ہونا ۔ دکن مین مولکا نکلنا ۔

تخم رستن استعمال ۔ بقول آصفی بالضم

مرادف تخم دمیدن است **مؤلف** عرض کند بمعنی حقیقی است (انوری ؎) تخمی که نروید از چه کارم؟ چیزی که نیابم از چه کارم؟ **مؤلف** عرض کند که این سند تخم روئیدنست که مرادف این بجای خودش می آید (اردو) دیکھو تخم روئیدن

تخم رسیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و همان سند کمال اصفهانی را برای این آورده که تقلش بر تخم درودن گذشت **مؤلف** عرض کند که قوت امتیاز لفظ و معنی و اخذ مصادر ندارد لغو است و لغو (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تخم روئیدن استعمال۔ مرادف تخم رسیدن است که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که سند انوری که در انجا نقل شد سند این است بمعنی دمیدن تخم باشد (اردو) دیکھو تخم دمیدن

تخم رهل اصطلاح۔ بقول محیط اهل است **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت اهل را انجا عرض کرده ایم و وجه تسمیهٔ این بوضوح نپیوست و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو اهل۔

تخم ریحان استعمال۔ بقول صاحب انند و مؤید بعربی بزر الریحان دوائی است محلل جمیع اورام۔ صاحب محیط ذکر این نکرد و بر بزر الریحان گوید که تعریف این در ریحان می آید و بر ریحان گوید که تخم آن گرم و خشک در اول و خوردن سفوف آن با شکر صبح و شام نافع دوار و منافع بی شمار دارد **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) ریحان کے بیج۔ مذکر۔

تخم ریختن استعمال۔ صاحب آصفی سند این را بر (تخم بر خاک ریختن) نقل کرده که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که هر دو یکی است بمعنی حقیقی (اردو) دیکھو تخم بر خاک ریختن۔

تخم ریز اصطلاح۔ بقول سروری (۱) خاگینہ و آن را خایہ نیز گویند صاحب رشیدی ذکر این کردہ صاحب بحر گوید کہ خاگینہ و (۲) قیمہ کہ در وقت بریان کردن تخم مرغ بران ریزند (۳) زراعت کنندہ و (۴) محل زراعت۔ بہار بر معنی اول قانع۔ صاحب مؤید بحوالۂ علمی نہربان بحر در معنی دوم می فرماید کہ چندان کہ چہ زنند کہ یکذات می شود و سنبوسہ ازان سازند و با نان نیز خورند کہ برای قوت نافع بلکہ انفع خان آرزو در سراج بر ذکر معنی اول و دوم قانع مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول تخم در اینجا بمعنی بیضہ و در معنی دوم طرز و تعریف محققین آن را معنی جداگانہ ظاہر کردہ حقیقۃً ہمان معنی اول است و مراد از قیمہ۔ قیمۂ تخم مرغ است و بہ این معنی اسم مفعول ترکیبی است و بہ معنی سوم اسم فاعل ترکیبی و تخم در اینجا بمعنی برز و بمعنی چہارم اسم مفعول ترکیبی و در اینجا ہم تخم بمعنی برز باشد (اردو

(۱) خاگینہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ آپ فرماتے ہیں کہ خاگینہ دراصل خایہ گینہ تھا۔ تلے ہوئے انڈے اور کتری ہوئی پیاز ملا کر قیمہ کی طرح پکایا ہوا سالن (۲) ناقابل ترجمہ (۳) کاشتکار۔ مذکر (۴) زراعتی زمین۔ مؤنث۔

تخم زرداب اصطلاح۔ بقول محیط بفارسی ثومون است و بر ثومون گوید کہ بعضے آن را ثومرون و ثرمون نوشتہ اند و بفارسی تخم زرداب و بہ ترکی صفرا اودی نامند تخم نباتی است شبیہ بخاکشی۔ نبت آن جاہای سایہ گیاہ و آن شبیہ بہ سداب تخم آن تلخ و تند و ریزہ و گویند تر بدزرد یخ و در افعال مشابہ ضریق گرم و خشک در سوم و تخم آن قوی الحرارت و تقی و مسہل اخلاط مراری و غلیظ و مخرج اقسام کرم معدہ و جنین میت و مدر بول و حیض و محلل اورام بارد و مؤلف عرض

کند کہ تخم تربداست ولیں (اردو) تربد کے بیج۔ مذکر۔

تخم سرشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی مخلوط کردن تخم در خاک و آب وامثال آن (فقیر ؎)

در خاک و خون خویش سرشتند تخم داغ ۔ تا لالہ از خاک شہیدان برآمدہ

مخفی مباد کہ از ہمین سند

تخم سرشتن در خاک کنایہ از کاشتن تخم پیدا می شود (اردو) بیج بونا۔

تخم شربتی اصطلاح بقول محیط تخم بادروج باشد **مؤلف** عرض کند کہ بادروج بجائش گذشت و این تخم ہمان است و از بنکہ فارسیان استعمال تخم این مثل تخم ریحان در شربت یا کنند یعنی در شربت پاشیدہ می نوشند بنا علیہ بدین اسم موسوم کردند وحق آنست کہ بادروج ہم قسمی از ریحان است (اردو) بادروج کے بیج۔ مذکر۔ دیکھو بادروج اور اوقیمن۔

تخم شہوہ اصطلاح۔ بقول محیط اسم خاکشی است **مؤلف** عرض کند کہ خاکشی بجائش مذکور شود وظاہراً وجہ تسمیۂ این جزئین نباشد کہ خاکشی مبہی است (اردو) خاکشی کے بیج۔ مذکر دیکھو خاکشی۔

(۱) **تخم فشان** مصدر اصطلاحی۔ ب

(۲) **تخم فشاندن** مخفف ہمان تخم افشاندن کہ گذشت و الف اسم فاعل ترکیبی کنایہ از کاشتکار کہ تخم می افشاند (ظہوری ؎) در مزرع غم تخم فشان گشت ظہوری ۔ وز کشت زبان حرمین تو فیر برآورد ۔ (ولہ ؎) بی ذکر تو از سبحہ اگر تخم فشاندم ۔ ناخنہ شد از خرقہ پشمینہ برآمد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ہمچنین است۔۔۔

(۳) **تخم فشان گشتن** مرادف (۲) کہ از سند اول ظاہر است (اردو) (۱) کاشتکار کا کام کرنا۔ مذکر (۲و۳) تخم بونا۔ بیج ڈالنا۔ دیکھو افشاندن

(۹۹۵)

تخم - دکن مین بیج چھڑکنا بھی مستعمل ہے -

تخم قنب استعمال - بقول محیط اسم این در فارسی شہدانج - صاحب برہان بر شہدانہ گوید کہ تخم بنگ را نام است و معرب آن شہدانج مؤلف عرض کند کہ تخم بنگ بجایش گذشت و قنب بنگ را نام است و مرکب اضافی است (اردو) دیکھو تخم بنگ - مذکر -

تخم کاج اصطلاح - بقول محیط بفارسی چلغوزہ را گویند مؤلف عرض کند کہ کاج بقولہ اسم صنوبر است پس معنی لفظی این مرکب اضافی تخم صنوبر باشد و از نیکہ چلغوزہ را کہ می آید در عربی زبان حب الصنوبر کہا را نام است این ہم موافق قیاس و تعریف کامل بر چلغوزہ مذکور شود (اردو) چلغوزہ - بقول آصفیہ فارسی - مذکر - ایک قسم کا میوہ جو مقوی دماغ ہے درخت صنوبر کا پھل -

(۱) تخم کاجیرہ اصطلاح - بقول محیط بفارسی

(۲) تخم کاجیرہ حب القرطم را نامند مؤلف عرض کند کہ ہم او بر قرطم گوید کہ بہ گیلانی تخم کاجیرہ و تخم کازیرہ نامند و قرطم را در فارسی خشک دانہ نام است و تخم کافشہ ہم و تعریف خشک دانہ بجایش می آید درین جا اگر مہوس است - ہمین قدر بس است - مخفی مباد کہ (۱) مخفف (۲) باشد (اردو) خشک دانہ -

(الف) تخم کاریدن استعمال - صاحب

(ب) تخم کاشتن آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی بوئیدن تخم باشد (ظہوری ؎ زاشک شور دران دشت تخم می کارم ہ کہ آب برق بجوی گیاہ می سوزد ہ (طالب آملی ؎) تخم مہری کہ بامید وفا کاشتہ ایم ہ بسر دوست کہ نا کاشتہ انگاشتہ ایم ہ و ما الف را ازین قائم کردہ ایم کہ مرادف ب است و مقننین فارسی زبان مشتقات یکی را در دیگری شریک کردہ اند و

و مصدر کاریان را ترک فرموده و ما هردو را بجایش ذکر کنیم و سند اقل متعلق بالف است که محققین زبانداران آن را هم متعلق بباب دانسته اند (اردو) تخم بونا۔

تخم کافشه استعمال۔ همان تخم کاجیره که گذشت

مؤلف عرض کند که ما اشاره باین بقول محیط همدرا نجا کرده ایم۔ مرکب اضافی است و صراحت کامل برخشک دانه می آید (اردو) دیکھو خشک دانه۔

تخم لبکو اصطلاح۔ بقول محیط حب النیل است وهم او برحب النیل گوید که بفارسی این را تخم لبکو و تخم نیلو فریچ نامند و در انگریزی یومیا سرولیا و بهندی کالہ دانہ و کسوا و مرچائی وزیرکی و کواڈوری بالجمله دانه ایست سیاه رنگ کوچکتر از نخود۔ غبر مدوّر و مغز آن سپید گرم و خشک در سوم۔ طلای آن جالی و نافع برص و بهق ابیض و منافع بسیار دارد **مؤلف** عرض کند که باشاره باین تعریف این برانجلک هم کرده ایم و این ظاهرا مرکب اضافی معلوم می شود ولیکن حقیقت کیفیت هیچ معلوم نشد و وجه تسمیهٔ این بوضوح نپیوست واشارهٔ این برانجلک هم گذشت (اردو) کالا دانہ۔ مذکر۔ دیکھو انجلک۔

تخم کتان استعمال۔ بقول ناصری و اندنباتیست که در دواها بکار برند و اسپرزه گویند و عرب آن را معرب کرده بذر قطونا خوانند **مؤلف** عرض کند که حقیقت این برا سپرزه گذشت (اردو) دیکھو اسپرزه۔

تخم کردن اصطلاح۔ بقول بهار که صراحتش بذیل خایه گذاشتن کند مرادفش که (۱) کنایه از بیضه دادن مرغ است و بقول آصفی (۲) کردن کاری که ننگ و عار بار آرد چنانکه گویند فلانه کس خایه نهاد و تخم کرد و هم او گوید که (۳) بمعنی کاشتن تخم است (خسرو ۵۳) گل که بروید ز زمین سرخ و زرد ۔ تنگهٔ زردان که کفش تخم کرد

؎ (ظہوری ۳) تخمی کہ گریہ کرد بہ دامان ہای ہای
؎ در فصل خندہ قہقہہ روید زکشت ما ؎ (ولہ
۳) نغمہ گر تخم کنم نوحہ بہ انبار برم ؎ خاطر
اہل تمنا ہمہ حسرت خیز است ؎ مؤلف عرض
کند کہ برای معنی اوّل و دوم مشتاق سند استعمال
می باشیم کہ محققین اہل زبان ذکر این نکردہ اند
و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱)
مرغ کا انڈا دینا (۲) ایسا کام کرنا جس سے
ندامت حاصل ہو (۳) تخم بونا۔

تخم کرفس رومی استعمال۔ بقول محیط
اسم بکافیطوس و ہم او بر بکافیطوس گوید کہ
تخم کرفس رومی و بشیرازی ماش دارد و بہ
لاطینی آبیکہ و بفرنگی جودہ و بہندی لگروندہ
نامند۔ بقول شیخ گرم و ردوم و خشک در
سوم۔ مفتح سدد و منقی و جلای آن بہر اعضای
باطنی بیشتر از اسخان آنست و دران قوّت
مسہلہ و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف
عرض کند کہ آنچہ صاحب محیط بر کرفس نوشتہ
ترجمۂ آن در ہندی اجمود است کہ ماصراش
بر او و اسالیون و اجمود کردہ ایم و این چیزے
دیگر است کہ در اصطلاح نامش تخم کرفس رومی
است و در حقیقت تخم نیست بلکہ نباتیست و
ثمرش غیر کنایہ نباشد نظر بہ شباہت کہ این ثمر بشکل
تخمی می نماید (اردو) اکلروندہ۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک درخت اور اُس کے
پھل کا نام جو مزے مین ترش اور رنگ مین
سرخ ہوتا ہے لوگ اس کا اچار ڈالا کرتے ہین

تخم کشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ گوید کہ بمعنی کاشتن تخم است مؤلف
عرض کند کہ کشتن مخفف کاشتن است و ہر دو
یکی و این بمعنی حقیقی است (قربی دماوندی
۵) تخمی کہ بمزرعۂ محبت کشتیم ؎ نخلی شد و
حاصل بر مہجوری داد ؎ (اردو) بیج بونا۔

تخم کلملی اصطلاح۔ بقول محیط دانہ ہندی

است بقدر خاکشی سفید و املش که سرد تر است و نزد بعضی گرم و خشک. استعمال آن از خارج جائز. چون در آب یا شیر گاو سائیده کلف و لمش و برش دور سازند. براق و روشن نماید و گویند تخم کرملی همین است و آن در حاشیش خواهد آمد و هم او بر حاشیش گوید که همین را بفارسی حسن یوسف و بهندی تخم کرملی و کلملی گویند و بقول صاحب قانون دوای ارمنی است و نیز فارسیس گویند و آن دانه هائی است بسیار کوچک و سفید از خشخاش کوچکتر و سخت. گرم و خشک در چهارم و بسیار تند و شخصی که درد شدید داشته باشد اگر آن را نیم درم به آب گرم بخورد قی شدید آورد و چیزی شبیه بخون قی می نماید و از ان نجات یابد و منافع بسیار دارد. **مؤلف** عرض کند که کرملی ترجمهٔ هندی حاشیش است فارسیان تخم خشیش را بتر کیب اضافی تفرنیگا به تبدیل یای مهمله به لام استعمال کرده اند دیگر هیچ (اردو) حاشیش. ایک دوا کا نام ہے جس کو ہندی مین تخم کرملی کہتے ہین مذکر

تخم کنب اصطلاح. بقول محیط بفارسی شهدانج است و هم او بر شهدانج گوید که شاهدانج و شاهدانک و شهدانق نیز گویند و همه معرب شهدانه فارسی است و معنی آن سلطان الحبوب و بسریانی ذرع آدم و نیز بفارسی تخم کنب و قنب نامند و آن بقول شیخ تخم درخت قنب باشد. و بقول شیخ گرم و خشک در سوم. محلل و مجفف القوت و خلط آن قلیل ردی و مصدع بحرارت خود و دران لطافت و جلاست و منافع دارد. **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی می نماید که هم او بر کنب گوید که اسم فارسی بنگ است پس این همان تخم بنگ باشد که گذشت (اردو) دیکھو تخم بنگ۔

تخم کونچه اصطلاح. بقول محیط بافلای مصری است. **مؤلف** عرض کند که حقیقت

باقلا بجایش و بر باسمیر نوشته ایم و هم او بر کونجه گوید که اسم هندی کمیکج است و کمیکج بقولش باقلا نیست اندرین صورت معلوم می شود که این کنایه ایست مقرس برای باقلا (اردو) دیکھو باقلا و باسمیر۔

تخمگان بقول برهان و مؤید و سراج بر وزن استخوان (۱) بیضه های آدمی را گویند و بعربی خصیتین خوانند و (۲) تخم روئیدنی ها را هم مانند عموماً و (۳) تخم خرفه را خصوصاً۔ صاحب ناصری بر معنی اول و دوم قانع مؤلف عرض کند که ظاهر القاعدهٔ فارسی جمع تخمه و از آنکه تخم بمعنی خصیه و بزرگذشت و تخمه بهر دو معنی بالا نیامده پس می بایست که جمع تخم را تخم ها گویند و این متصرف فارسیان است که های زائده بر لفظ تخم زیاده کرده جمع آن بقاعدهٔ خود تخمگان کردند معنی های آخره بدل کردند به کاف فارسی و پس ازان الف و نون جمع در آخرش زیاده کردند چنانکه بچگان و سفلگان ما این استعمال را مشتاق سند استعمال می باشیم که محققین اهل زبان اعنی صاحبان سروری و جامع ازین ساکت قول ناصری که او هم صاحب زبان است البته اعتبار را شاید و معنی سوم مجاز معنی دوم باشد (اردو) (۱) خصیے۔ مذکر (۲) عموماً بیج مذکر (۳) خرفے کے بیج۔ مذکر۔

تخم گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که (۱) کاری کردن که ننگ و عار بار آرد چنانکه فارسیان گویند "فلان کس روز جنگ هزار تخم وخایه بگذارد" مؤلف عرض کند که معاصرین عجم تصدیق این معنی می کنند که کنایه ایست و (۲) بمعنی حقیقی تخم نهادن و بیضه نهادن طیور است (اردو) (۱) ایسا کام کرنا جس کا مآل ندامت ہو (۲) انڈے دینا۔

تخم گل استعمال۔ بقول بهار گل که علم ورداست

وآن را قلم می نشانند درین صورت مراد از تخم گل گلهای دیگر باشد مثل لاله و نافرمان و نیفر ما که گمان دارم که مراد ازان زردی گل است که درمیانه گل باشد وآن را زرگل و خرده گل نیز گویند صاحب محیط می فرماید که عبارت از ثمرهٔ آنست مانند تخمه می باشد در افعال مانند و لیکن است که عبارت از ثمر گل سرخ و صحرائی باشد و گویند ثمر گل سرخ آنست که بعد ریختن برگ گل ظاهر می شود سرخ رنگ و از غلاف گوچک تر و گیلانی می نویسد که بزر الورد آنست که در داخل گل سرخ بود و آن در حقیقت تخم آن نیست چون خشک آن بر لهات بپاشند خون آن قطع کند و بهترین آن خوشبو. سرد و خشک در دوم و دران قبض ظاهر و تجفیف است و افعال آن مائل به تبرید و تجفیف و متقوی اعضا و محکم کنندهٔ آن و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که طبع آزمائی اول بهار فضول محض است ما اتفاق داریم با معنی بیان کردهٔ صاحب محیط و همین است اصل زرگل که مرکب اضافی است (اردو) زرگل بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پھول کے اندر کا ریزہ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ زرگل کے نیچے گھنڈی کی شکل مین ایک چیز ہوتی ہے۔ جس پر زرگل کے ریزے ہوتے ہین درحقیقت فارسیون نے تخم گل اسی کو کہا ہے۔

تخم مرغ اصطلاح۔ بقول بحر و انند و مؤید بمعنی بیضهٔ مرغ است صاحب رہنمای سہولت بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاہ قاچار ہم ذکر این کرده و صاحب محیط آنچه بذیل بیض آورده ما نقلش بر بیضه کرده ایم **مؤلف** عرض کند که تخم بہ معنی بیضہ بجایش گذشت و این مرکب اضافی است (اردو) مرغ کا انڈا۔ مذکر بیضهٔ مرغ بھی بقاعدهٔ فارسی کہہ سکتے ہین۔

تخم نہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب

آصفی ذکر این کرده گوید که معنی بیضه نهادن باشد تا بچه برآید **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) انڈے دینا۔

تخم نیلوفر پیچ اصطلاح بقول محیط لغاری اسم حبّ النیل است و برحبّ النیل اشاره کرده که ما نقش برانگک کرده ایم **مؤلف** عرض کند که حیف است که وجه تسمیه بوضوح نه پیوست خیرین که نیلوفر پیچ را اسم فاعل ترکیبی است صفت تخم قرار دهیم و معنی لفظی این تخمی که نیلوفر را در پیچ و تاب دارد (اردو) دیکھو انگلک۔

تخمه بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و رشیدی بضم اول و سکون ثانی و فتح ثالث (۱) مرضی است که آدمی و حیوانات دیگر را از خوردن بسیار عارض شود خصوصاً کبوتر را که بعربی بیضه خوانند و (۲) بمعنی اصل و نژاد هم (حکیم سنائی ؎) تخمه چون با نهمه تباه شود ؎ معده پژمرده و دو تاه شود ؎ (فردوسی ؎) یکی آنکه از تخمهٔ کیقباد ؎ همی از تو گیرند گوئی نژاد ؎ خان آرزو در سراج گوید که بهر دو معنی ها برای نسبت است غایتش در معنی دوم افادهٔ تشبیه کند و نسبت معنی اول بر برهان قاطع اعتراض کرده می فرماید که مرض مذکور دیگر حیوانات را نشود مگر طیور را و ناگواری طعام نیست که باو عارض شود و آن را بیضه خوانند بلکه تخمه مرض آدمی است بفتح تا که در اصل واو بوده مشتق از وخامت و آن لفظ عربی است پس بمعنی اول نوعی از بیماری مرغان خصوصاً کبوتران را و آن دانه ایست که بشکل تخمی بر پایا بر منقار پیدا می شود صاحب فدائی بر معنی دوم قانع **مؤلف** عرض کند که تخمه بضم اول و فتح دوم لغت عرب است بقول منتخب بمعنی ناگواری و ناگواری طعام پس فارسیان همین را بسکون دوم برای مرضی خاص استعمال کردند که از قصور هاضمه عارض انسان شود و همین را صاحب اکسیر اعظم در دومی جلدش

گوید کہ ازین مرض طعام در معدہ اصلا ہضم نشود وہمچنان باقی ماند وعلاج این بعد قی بآب و نمک ہرچہ در علاج فساد ہضم مذکور شد حسب سبب بکار برند (الخ) و آنچہ طیور وخصوصاً کبوتر را عارض شود دانہ ہاست بر منقار یا بر پای شان ومعنی دوم ہم موافق قیاس کہ تخم بمعنی خصیہ ہم آمدہ وشک نیست کہ ہر دو معنی لفظ تخم وہای نسبت در آخرش شامل وتخم کہ بمعنی اول این بر معنی سوم گذشت مخفف ہمین می نماید (اردو) (۱) تخمہ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دیکھو تخم کے تیسرے معنے اور دکن مین کبوترون اور پرندون کے اس مرض کو بھی تخمہ کہتے ہین جس سے پاؤن اور چونچ پر دانے نکل آتے ہین۔ مذکر۔ (۲) اصل ونژاد۔ پشت

تخمہ فروش اصطلاح۔ بقول بحر کسی کہ حبوب برشتہ فروشد۔ بہار گوید کہ کسی کہ کنجد سیاہ دانہ وغیرہ مصالح نان بفروشد (میرزا طاہر وحید (ے) چہ گویم زبیداد تخمہ فروش ۔ کہ در سینہ ام سوخت دل را زجوش ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت در تعریف این با صاحب بحر متفق۔

مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) وہ دکاندار جو بھونے ہوے تخم فروخت کرتا ہے جسکو فارسیون نے تخمہ فروش کہا ہے

(الف) تخمیر بقول بہار بمعنی سرشتن وی فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با ترکیب مصدر کردن می کنند یعنی

(ب) تخمیر کردن بمعنی خمیر کردن وسرشتن است (ملا ابو البرکات منیر ے) چون شوم نابود از غم باز بہر سوختن ۔ عشق از آب وگل پروانہ تخمیرم کند ۔ مخفی مباد کہ ازین سند مصدر مرکب

(ج) تخمیر کندن بہ ضم کاف پیداست وتعریف کردن وکندن بجای خودش می آید (اردو)

(الف) خمیر بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ سڑا ہوا آٹا یا کوئی اور چیز جس مین جوش وخم پیدا

ہو جاے۔ جوش ابال (ب و ج) خمیر کرنا کھ سکتے ہین۔ سرشتن کا ترجمہ۔

(۳۹۷۶) **تخمین** لغت عرب است بالفتح وبقول منتخب بگمان وقیاس سنجیدن گفتن۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث بذکر معنی بالا گوید کہ اندازہ کردن ہم مؤلف عرض کند کہ فارسیان بہمین معنی استعمال این در فارسی زبان می کنند (ظہوری ؎) قیاسی ندارد زمہرم چہ پرسی ہ کسی مہر در دل بہ تخمین نہ چیند ہ (اردو) تخمینہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ اندازہ۔ تکدمہ۔

(الف) تخوار بقول برہان دسروری بضم اوّل وواو معدولہ بروزن دوچار نام پادشاہ دہستانست کہ از مبارزان لشکر کیخسرو بودہ صاحب رشیدی گوید کہ این ملک را.....

(ب) تخوارستان نام است۔ خان آرزو در سراج بذکر (الف) ذکر (ب) ہم بذیل کردہ می فرماید کہ طغارستان معرب آنست وصراحت مزید کند کہ الحال نام موضعی است در نواحی بلخ ونام ملکی نیست مؤلف عرض کند کہ (ب) موافق قیاس است از قبیل ترکستان وہندستان (اردو) الف۔ تخوار۔ فارسی مین دہستان کے پادشاہ کا نام (ب) تخوارستان۔ دہستان کو کہتے ہین۔ مذکر۔

(۳۹۷۷) **تخیل** بفتح اول ودوم وتشدید تحتانی مضموم بقول منتخب لغت عرب است بمعنی در خیال آوردن۔ فارسیان استعمال این بمعنی خیال می کنند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) کردہ سیرم از تماشای ہمہ ہ در تخیل آنکہ مہمان من است ہ (ولہ ؎) دیگر کمر نہ بست شکیب وتحمل ش ہ ہر کس کہ در تخیل تاب کمر نشست ہ (اردو) خیال بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تصور۔ دیکھو بند کے بارہوین معنے۔

فوقانی با دال مہملہ

(الف) تدارک بقول بہار دریافتن و بدست آوردن (مخلص کاشی ؎) متصدیم در تدارک ہر ما حضر مکش ؛ داری چو سر کہ ونکی در دسر مکش ؛ وارستہ گوید کہ اسم مصدر است بمعنی بالا مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وبقول منتخب دریافتن چیزی را فارسیان بمعنی تلاش و انتظام استعمال این می کنند ومعاصرین عجم ہم۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار

(ب) تدارک دیدن بمعنی انتظام کردن نوشتہ (اردو) الف تدارک بقول آصفیہ تدبیر۔ بندوبست۔ انتظام (ب) انتظام کرنا۔

(الف) تداوی بقول بہار خود را بچیزی وا رد کردن (ملا طغرا ؎) اگر سنبل از ضعف دل شد سقیم ؛ تداوی بعنبر کند از شمیم ؛ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین بمعنی درمان کردن مطلق و فارسیان بمعنی مطلق درمان استعمال این می کنند واین را با مصدر کردن مرکب کردہ

(ب) تداوی کردن را بمعنی درمان کردن استعمال کردہ اند چنانکہ از سند ملا طغرا پیداست (اردو) الف درمان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ علاج۔ چارہ۔ معالجہ دوا۔ دارو (مومن ؎) درد ہے جان کے عوض ہر رگ و پے مین ساری ؛ چارہ گر ہم نہین ہونیکے جو درمان ہوگا ؛ (ب) علاج کرنا۔

تدبیر بقول بہار نیکو اندیشیدن می فرماید کہ خصم بند و ولایت کشای از صفات اوست

و بالفظ آوردن و دادن و ساختن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر موحده فارسیان استعمال این ترکیب الفاظ فارسی می کنند و بدون ترکیب بمعنی حاصل بالمصدر یعنی (۱) اندیشه و فکر و (۲) موقع هم مستعمل و بیان مرکبات این در ملحقات می آید مخفی مباد که معنی دوم مجاز معنی اوّل است (ظهوری ؎) هوس گنج بر آورده ز تعمیر مرا ؎ ترک تدبیر علم کرده به تدبیر مرا ؎ **(اردو)** (۱) تدبیر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ مؤنث۔ علاج چارہ۔ درمان۔ فکر۔ اندیشہ۔ غور و تامل۔ کوشش (۲) موقع۔ مذکر۔

تدبیر آوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی فکر و تامل کردن در کاری است (نظامی ؎) دران غم که تدبیر چون آورد ؎ کزان سایه خود را برون آورد ؎ **(اردو)** تدبیر کرنا۔

تدبیر اندیشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تدبیر کردن است (انوری ؎) چون کنم تدبیر کاری چون کنم ؎ چون دل تدبیر اندیشم نماند ؎ **(اردو)** تدبیر کرنا۔ دیکھو تدبیر آوردن

تدبیر دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی موقع دادن و این مجاز است متعلق به معنی دوم تدبیر (علی خراسانی ؎) پس سر اسیمه بود از دم تیغ شه دین ؎ دشمنش را ندهد حادثه تدبیر فرار ؎ **(اردو)** موقع دینا۔

(الف) تدبیر داردن مصادر اصطلاحی

(ب) تدبیر داشتن صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سندش مصدر الف پیداست و هر دو بمعنی تدبیر مهیا بودن و صاحب تدبیر بودن است (عالی شیرازی ؎) طپیدن سوختن

در خاک و خون غلطیدن و مردن ؛ بحمد الله که در دعا شقی تدبیرها دارد ؛ مخفی مباد که تعریف داریدن و داشتن بجایش بیان کنیم (اردو) صاحب تدبیر ہونا۔ مدبر ہونا۔

(الف) تدبیر ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده

(ب) تدبیر سازیدن از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سنبدیش ساختن کرده اش مصدر ب پیداست و تعریف ساختن و سازیدن بجایش می آید ہر دو بمعنی تدبیر کردن است (سعدی ؒ) چه تدبیر سازم چه در مانم کنم ؛ کز اندوه جانم بر آمد بتنم ؛ (اردو) تدبیر کرنا۔

تدبیر سگالیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فکر تدبیری کردن است (معزی نیشاپوری ؒ) ضمیر تو چو سگالد نخجسته تدبیری ؛ خدای جل جلاله چنان کند تقدیر ؛ (اردو) تدبیر کی فکر کرنا۔ ارادۂ تدبیر کرنا۔

تدبیر شناس اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی مردم عاقل و حکیم و دانا۔ مؤلف عرض کند که آسم فاعل ترکیبی است۔ صاحب ملحقات برہان ذکر جمع این (تدبیر شناسان) بہمین معنی کرده و صاحبان انند و مؤید (تدبیر شناسندگان) را بہمین معنی آورده که موافق قیاس است (اردو) عاقل۔ حکیم۔

تدبیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی تدبیر ساختن و نمودن است (سنجر کاشی ؒ) دریغ و درد که کردم بخود بسی تدبیر ؛ کزین طلسم برآیم نشد زہی تقدیر ؛ (اردو) تدبیر کرنا۔

تدبیر کسی کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر فعل تنبیع بمعنی لوالطت بمعنی [illegible] عرض کند که دیگر کسی از محققین اہل زبان

ذکر این نکرده و سند استعمال هم پیش نشده و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند بنابرین سند استعمال نمی باشیم (اردو) لوالط کرنا۔

تدبیر کند بنده تقدیر زند خنده مثل صاحب محبوب الامثال ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان این مثل را بحق کسی زنند که شرائط تدبیری ادا کند و با وجود آن در مقصود خود ناکام بماند و خصوصاً بحق کسی که با وجود تدبیر معالجه بمیرد نیز گویند ؎ فکر صد سال می کند بنده ؎ مرگ بر فرق می زند خنده ؎ (اردو) دکن مین کہتے ہین "لاکھ تدبیر کی مگر تقدیر نے ایک نہ چلنے دی" اس

تدبیر گر اصطلاح۔ بقول بہار و انند معنی تدبیر اندیش (میر معزی ۹) آباد بران کلکت کز بخت لقب دارد ؎ تدبیر گر دولت تصویر دوران ؎ **مؤلف** عرض کند که معنی لفظی این صاحب تدبیر است و این از قبیل چاره گر و باشد اسم فاعل ترکیبی (اردو) خیر اندیش

تدبیر نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر نکرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مراد از تدبیر کردن است (ناظم ہروی ۹) ہمان بہتر تدبیری نمایم که پاک از گردن خواری برآرم (اردو) تدبیر کرنا

تدرنخ بقول مؤید مطبوعه ای آتش انگشت **مؤلف** عرض کند که در نسخ قلمی همین لغت را به همین معنی آتش انگشت دان تل زرنیخ نوشته و در بعض نسخ قلمی (تل زونخ) در بنجا همین قدر کافی است که تصحیف مطبع نولکشور است (اردو) دیکھو تل زرنیخ۔

تدرو بقول ناصری بفتح اول و ثانی بواو کشیده نام مرغی است صحرائی شبیه به خروس در نهایت خوش رفتاری و آن را تدرو نیز گویند و معرب آن تدرج است و به تدرو معروف گویند

بادرخت سرو رغبتی دارد صاحب محیط بر تدرو حوالهٔ تدرج کرده **مؤلف** عرض کند که او هرچه برتدرج نوشت ماخذش بر بلد چین کرده ایم واشارهٔ این هم بهمدرانجا موجود (خسرو) آنکه پدیدی زپرخود تدرو ۔ پاندره چو پرگم شدگان زیرسرو ۔ (اردو) دیکھو بلد چین۔

تدرو بهاری اصطلاح ۔ بقول انند بحوالهٔ مظهر العجائب از اسمای معشوق است **مؤلف** عرض کند که کنایه ایست موافق قیاس نظر برخوش رفتاری معشوق (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

تدرو زرین پر اصطلاح ۔ بقول مؤید بحوالهٔ قنیه بانهم فارسی مفتوح کنایه از آتش آفتاب **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است ولیکن مقصودش غیر از فروغ آفتاب نباشد که آن را آتش نوشت وحق آنست که آفتاب را نام است که رفتار خوشش مثل تدرو است وصفت زرین براشاره بخطوط شعاعی اوست دیگر همه محققین ازین ساکت (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

تدری بقول محیط بالضم همان تودری که می آید **مؤلف** عرض کند که درینجا همین قدر کافی است که مخفف تودری است بحذف واو (اردو) دیکھو تودری ۔

تدرو بقول برهان بفتح اول وثانی بواو کشیده (۱) نام مرغی است صحرائی شبیه بخروس در نهایت خوش رفتاری ۔ صاحبان جهانگیری وجامع گویند که بضم دوم (۲) جانوری است سرخ رنگ که بیشتر درحماها پیدا شود صاحب رشیدی این را کرم سرخ رنگ گوید صاحب ناصری باتفاق جهانگیری می فرماید که این را بعربی ابن دردان گویند ۔ خان آرزو در سراج گوید که عجب از صاحب برهان که بمعنی مرغ صحرائی نوشته حالانکه بدین معنی تدرو است بدال ورای مهمله

غالب دہلوی در قاطع برہان اعتراض بر برہان کردہ و قاطع القاطع در جوابش باستناد سروری سکندری خوردہ کہ صاحب سروری ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ بقول بعض معاصرین خصوصاً از اصفہانیان این تخفف تدر واست کہ می آید و اینان در تلفظ خود رای مہملہ را می اندازند پس صاحب برہان خطائی نکرد و جزین کہ حقیقت لفظ را بمعنی اول ظاہر نکرد و ما صراحت ماخذ معنی دوم بر تذکر کنیم کہ بذال معجمہ می آید (اردو) (۱) دیکھو تدرو (۲) دیکھو تذرو۔

(الف) **تدویر** بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات در اصطلاح اہل ہیئات فلک کوچک در شکم فلک بزرگ و علامہ چلپی تبریزی در تعریف فیل گوید (ع) آفاق بہ تشخیص در و جلوہ گر آید ؛ مجموعۂ اشیاست چہ ارضی چہ سمائی ؛ گردون تن و تدویر سر و چشم بعینہ ؛ چون کوکب حلوی کہ کند ذرہ گرائی ؛ صاحب آصفی می فرماید کہ گردگردانیدن چیزی باشد (مغربی نشاپور ع) فلک زشکل دوآتش ہمی خورد تدویر ؛ قمر زرفتن تکلکش ہمی بود سیار ؛ **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر واو و بہر دو معنی بالالغت عرب است فارسیان بترکیب این بامصدر خوردن

(ب) **تدویر خوردن** بمعنی دور کردن و مدور شدن استعمال کردہ اند۔ صاحبان بحر و بہار (ب) را بمعنی چرخ زدن آوردہ موافق قیاس است و مجرد الف در معنی دور فارسی بمعنی حاصل بالمصدر یعنی دور و چرخ است و بس (اردو) الف۔ دور۔ مذکر (ب) دور کرنا۔ چکر لگانا۔

تدہ بقول برہان و جامع بفتح اول و ثانی بمعنی تنیدہ می فرمایند کہ از تنیدن مشتق است۔

صاحبان سروری و جهانگیری و رشیدی و سراج ذکر این کرده اند (نزاری ق) وسواس بدسگال نوگشته کفن برو ؛ چون تار کرم پیله که برخود زخود تنده ؛ **مؤلف** عرض کند که چرا نمی گویند که مخفف تنیده است بحذف نون و یای تحتانی (اردو) دیکھو تنیدن یہہ اُس کے اسم مفعول کا مخفف ہے۔

فوقانی با ذال معجمه

تذرج بقول برهان بفتح اوّل وثانی و سکون رای بی نقطه وجیم معرب تذرو است که می آید **مولف** عرض کند که فارسیان استعمال این معرب هم می کنند از ینجاست که صاحب برهان ذکر این کرده (اردو) دیکھو تذرو۔

تذرو بقول برهان وبهار وجامع وسروری وسراج باواو ومعنی تدرج است که مرغ صحرائی شبیهه بخروس باشد (میرزا رضی دانش ق) پنجهٔ رنگین ساقی سایه بر مینا فگند ؛ بر سر سروی تذروی بال خود را باز کرد ؛ **مؤلف** عرض کند که در ینجا همین قدر کافی است که این مبدل تدرو است که گذشت چنانکه آذر و آذرو بعضی برانند که همین اصل است وتدرو به دال مهمله مبدل این۔ خیال ما برخلاف ایشان باشد ما تدرو را اصل می دانیم واین را مبدل فارسیان عربی دان همان تدرو را به ذال معجمه خواندند ولین مسلم است که تذرو لغت عرب نیست ولحاظ ذال معجمه لغت فارسی هم نباشد (اردو) دیکھو تدرو۔

تذرو رنگین اصطلاح۔ بقول رشیدی بمعنی آفتاب **مؤلف** عرض کند که غیر از رشیدی دیگری ذکر این نکرد وشتاق سند استعمال می باشیم واز ینکه آفتاب هم رفتار خوشی دارد فارسیان این را کنایتہ بدین اسم موسوم کرده باشند کنایہ خوشی نیست و (تذرو زرین) بهتر ازین است

که بهمین معنی می آید (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔ مذکر۔

تذرو زرنیخ اصطلاح۔ بقول برہان و سراج و انند کنایہ از انگشت و زغال افروختہ صاحب بحر گوید کہ مرادف تختۂ زرنیخ است کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ زرنیخ جوہریست کانی کہ ذکرش برار سانیقون گذشت۔ (اردو) دیکھو تختۂ زرنیخ۔

(الف) تذرو زرّین اصطلاح بقول جامع و سراج و (جہانگیری و ناصری در ملحقات) کنایہ از آفتاب **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی و کنایۂ لطیف است و فارسیان آفتاب را شعاعی خورشید زرّین پر را مانند صاحب برہان (ب) را (۲) بمعنی آتش ہم گفتہ و صاحب برہان (ب) را (۲) بمعنی آتش ہم گفتہ و صاحب آفتاب قانع **مؤلف** عرض کند کہ اسامی برہان است کہ معنی دوم پیدا کرد موافق قیاس ہم نیست و لطافتی ہم ندارد و معاصرین عجم ہم پسند نمی کنند۔ و وجہ کنایہ ہم پیدا نیست (اردو) الف و ب دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

تذکرہ خانہ اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار یعنی مکانی کہ ازان برای سفر ممالک پروانۂ راہداری عطا می شود کہ ہمین را محکمۂ راہداری ہم نام است **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت و اصطلاح معاصرین عجم است و موافق قیاس (اردو) وہ محکمہ یا دفتر جہان سے سفر ممالک غیر کے لئے پروانۂ راہداری دیا جاتا ہے۔ مذکر۔

تذرو بقول برہان و جامع بفتح اوّل و ثانی بواو کشیدہ جانوریست سرخ رنگ و پردار کہ بیشتر در حمّاہا و متوضّاہا باشد و آن را بعربی ابن وردان گویند۔ صاحب سروری صراحت مزید کند کہ او را سنگم ہم نام است **مؤلف** عرض کند کہ ہمان تدرو بمعنی دوم اوست کہ

گذشت ۔ اسم جامد فارسی زبان و این جزین بناشد که معرب اوست یا متصرف عربان فارس که دال مهمله را به ذال معجمه بدل کردند ۔ صاحب محیط بر سبات و روان هرچه نوشته با تفلش بر (تاتو) کرده ایم صاحب برهان بر سنگم گوید که قسمی است از جعل که در مقام مرطوب پیدا می شود و

بقول بعض کرمی ما می گوئیم که تاتو اصل است و اسم جامد فارسی زبان و تدوکه به دال مهمله گذشت مبدّل و مخففش که الف حذف شد و فوقانی بدل شد به دال مهمله چنانکه زرتشت و زردشت (اردو) پاترنی ۔ مؤنث ۔ دیکھو تاتو جس پر کامل بیان ہے ۔

فوقانی با رای مهمله

تمر بقول برهان و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) مرغکیست کوچک و کم سکون و خوش آواز که بعربی صعوه خوانند و می فرماید که به این معنی با رای نقطه دار هم آمده و (۲) نقیض خشک و (۳) کنایه از شخصی که با ندک چیزی از جا در آید و در قمار منازعت کند با آنچه باخته باشد پس گیرد و (۴) کنایه از مرد ملوث و فاسق هم ۔ صاحب سروری بر معنی اول و دوم قانع و صاحب ناصری معنی چهارم را گذاشت صاحب رشیدی بذکر معنی اول گوید که (۵) برای تفضیل نیز آمده چون خوشتر و بهتر ۔ خان آرزو در سراج بذکر هر چهار معنی اول الذکر نسبت معنی اول می فرماید که صحیح بدین معنی تمر به رای معجمه است چنانکه قوسی آورده صاحب تحقیق الاصطلاحات می طراز دکه (۶) بمعنی شرمنده (صائب ؎) عاشق گستاخ سازد منفعل معشوق را شمع با آتش زبانی ها تر پروانه است ؎ صاحب فوائی بذکر معنی دوم نسبت معنی چهارم می گوید که چون پارسای خود پسند را که همیشه نماز کند برای آنکه مردم به بینند و باو گرویده شوند ۔

خشک می گویند هرکس که چنان نباشد او را تر گویند و نیز (۷) بچم چالاک. صاحب سخندان پارسی می فرماید که بمعنی بچم لغت سنسکرت هم. بهار بذکر معنی دوم گوید که چون ابر تر و اشک تر و بوسه تر و شربت تر و شعر تر و شکر تر و کافور تر و کباب تر و ناله تر و (۸) بمعنی تازه و آبدار و صاف و پاکیزه و نسبت معنی پنجم می طراز و که کلمه تر علم تفضیل است در فارسی با کلمه که ملحق او شود در صورت ترکیب افاده معنی مبالغه کند و بذکر معنی ششم گوید که مجاز است و بالفعل آمدن و شدن و کردن مستعمل و تر آوردن متعدی آن. صاحب محیط ذکر این معنی اول نکرد و بر صعوه گوید که گنجشک کوچک است که بفارسی تیرندک و سنسکانه گویند **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول و دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و دیگر همه معانی مجاز آن و استعمال مرکبات این در ملحقات می آید

(اردو) (۱) دیکھو سنسکانہ. صاحب آصفیہ نے صعوہ پر لکھا ہے. اسم مذکر. ایک چڑیا کا نام جسکی لمبی دم. ہر وقت اور جلدی جلدی حرکت کرتی رہتی ہے جسکو اللہ میاں کی دھوبن کہتے ہین. (۲) تر. بقولہ گیلا. بھیگا ہوا (۳) اوچھا. بقولہ. تنگ ظرف. کمینہ. سبک وضع. **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ اوچھا شخص اُس شخص کو کہتے ہین جو صبر و تحمل سے کام نہ لے. اور ذرا سی بات پر الجھ جاے (۴) تر دامن. دکن مین مرد ملوث اور فاجر و فاسق کو کہتے ہین (۵) تر. بقولہ. زیادہ. افزون. بڑھا ہوا (۶) شرمندہ (۷) چالاک (۸) تر. بقولہ تازہ.

تر آمدن مصدر اصطلاحی. بقول بحر و آنند (۱) تنگ آمدن (ندیم اصفہانی ؎) تر آمد یار از سیل سرشک من ندانستم ؎ که خواهد ساخت جانم شوخی که گشته خون دلم از نیمگاهش ؎ گل در چمن

خون فشانم ما جرا امشب ؎ بہار گوید که (۲) بمعنی خجالت کشیدن است (محسن تاثیر ؎)

ترآمده از شوخ و شنگیش ، مؤلف عرض کند
که معنی اوّل مجاز معنی دوم باشد (اردو)
(۱) تنگ آنا بقول آصفیه عاجز آنا۔ ناچار ہونا
دق ہونا۔ (۲) خجل ہونا۔ نادم ہونا۔

ترآوردن مصدر لسطلاحی۔ بقول آصفی

و بهار متعدّی ترآمدن مؤلف عرض کند که ما این را
خلاف محاورهٔ فرس دانیم استعمال این از نظر مانگذشت
و بدون سند استعمال مجرد قول محققین هندنژاد
اعتبار را نشاید (اردو) (۱) تنگ کرنا۔
(۲) شرمندہ کرنا۔

ترا بقول برهان بفتح اوّل بروزن سرا (۱) دیوار بلند و رفیع را گویند مانند دیوار خانهٔ پادشاه
و دیوار قلعه و کاردان سرا و دیواری را نیز گویند که در پیش چیزی کشند یعنی سدّی و دیواری که
باکاه و گل و گلابه استوار کرده باشند و (۲) بضمّ اوّل ترکیبی باشد از لفظ تو و را که در محاورات
و کتابت واو را می اندازند و (۳) بمعنی خود را۔ صاحبان جهانگیری و جامع بر معنی اوّل قانع
و متعرّضش مجرّد دیوار رفیع و بلند است (رضی الدّین نیشاپوری ؎) زبیم تیغ جهانگیر همچو خورشیدش
همیشه ماه ترا بسته باشد از خرمن ، صاحب سروری در معنی اوّل با جهانگیری متّفق و در
معنی دوم و سوم با برهان (نظامی ؎) گفت با من فروش باغ ترا ، تا دهم روشنی چراغ ترا ،
صاحب ناصری بر ذکر معنی اوّل و سوم قانع و برای معنی سوم از نظامی سند آورده
که بالا مذکور شد۔ خان آرزو در سراج این را بهر سه معنی آورده و در چراغ هدایت میفرماید
که بمعنی دوم کلمهٔ خطاب است بمعنی مفعول و گاهی مضاف الیه نیز آمده درین صورت
حرف را بمعنی برای خواهد بود۔ زله بردارش بهار نقل نگارش مؤلف عرض کند که بمعنی
اوّل اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم ضمیر مخاطب منفصل و معنی سوم نتیجهٔ معنی

دوم است و آن اصل نیست و اصل همان معنی دوم است (اردو) (۱) بلند دیوار مؤنث (۲) تجھے۔ تجھکو (۳) اپنے آپ کو۔

تراب بقول برہان و جامع بفتح اول بروزن شراب (۱) بمعنی ترشح و تراویدن و کم کم چکیدن آب و شراب و روغن و امثال آن از کوزہ و سبو و مشک و امثال آن و (۲) بمعنی خیزہ زبان آوری ہم و بضم اول بعربی خاک را گویند۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی اول گوید کہ مصدر این ترابیدن است (مولوی معنوی ؎) خموش آب نگہدار ہمچو مشک دراست ۔ ۔ ۔ ور از شگاف بریزی تراب معیوبی ۔ صاحب سروری بذکر معنی اول بحوالۂ تحفہ می فرماید کہ (۳) بمعنی آبی یا روغنی کہ از ظروف اندک اندک می چکد (امیر معزی ؎) اگر تراب ز دست تو آیدی بزمین ۔ ۔ ۔ بجای سبزہ زبرجد بروییدی ز تراب ۔ صاحب ناصری بر رشحہ و چکہ آب قانع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی چکیدن آب و امثال آن و تراو مبدل این **مؤلف** عرض کند کہ معنی سوم حقیقی است و این اسم مصدر ترابیدن است کہ می آید و ترالش حاصل بالمصدر آنست بمعنی ترشح و تراوش کم کم و بعض محققین و بیخبری از قواعد زبان است کہ معنی اول را قائم کردہ اند و بمعنی (دوم) باعتبار صاحب جامع اسم جامد دانستہ (اردو) (۱) دیکھو تراوش۔ مؤنث (۲) حیلہ۔ مذکر (۳) وہ پانی جو تھوڑا تھوڑا ٹپکے۔

ترا با آب می برم و تشنہ می آرم مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجای می زنند کہ مقصودشان از اظہار کمال بی نصیبی ہست (اردو) دکن میں کہتے ہیں "تمدی کو جائے

اور پیاسا آئے ہے یہہ بدقسمتی کے بیان مین مستعمل ہے۔

تراب آلودہ اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی خاک آلودہ (صائب ؎) بوسہ از تشنہ لبی سینہ گذارد بر خاک ہے تا شد از خط آب لعل تراب آلودہ ہے **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) خاک آلودہ۔ آلودۂ خاک۔ وہ چیز جس پر مٹی لگی ہو۔ مؤنث۔

(الف) ترابد بقول برہان بروزن و معنی تراود است کہ مشتق از تراویدن و تراوش باشد یعنی تراوش می کند و می تراود چہ در فارسی با بہ واو و برعکس تبدیل می یابد صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر .....

(ب) ترابش کردہ گوید کہ حاصل بالمصدر (ج) باشد صاحب برہان بذکر .....

(ج) ترابیدن گوید کہ بروزن و معنی تراویدن و ترشح کردن مطلقا۔ اعم از آب و شراب و روغن وامثال آن از ظروف صاحب سروری بذکر الف می فرماید کہ مستقبل ترابیدن یعنی آب وغیرہ تراوش می کند (استاد خسروانی ؎) بخل ہمیشہ چنان ترابد از ان روی ہے کاب چنان از سفال نونہ ترابد ہے و ہم او ذکر ب بمعنی تراویدن کردہ یعنی (۱) چکیدن آب از ظروف صاحب بحر (ج) را مرادف تراویدن و کامل التعریف گفتہ و الف را مضارع ش داند صاحب موارد بذکر معنی اول (ج) می نگارد کہ (۲) ظاہر شدن ہم و بہر دو معنی مرادف تراویدن **مؤلف** عرض کند کہ تراویدن اصل است و (ج) مبدلش بہ ہمہ معانی تراویدن کہ بجایش مذکور شود چنانکہ آو و آب و آن وضع شد از اسم مصدر تراو کہ در فارسی قدیم بمعنی قطرہ آمدہ دستوران زردشت تصدیق این می کنند و حقیقت تراو بجایش عرض کنیم

در اینجا همین قدر کافی است که فارسیان بزیادت یای معروف وعلامت مصدر ردن مصدری وضع کردند که معنی لفظی این قطره کردن و مراد از تراوش کردن باشد و تراوش حاصل بالمصدر آنچه صاحب سروری الف را مستقبل گفته شاید او ست که محقق اهل زبان از قواعد زبان خود بی خبر است ونمی داند که تراود مضارع (ج) است که شامل باشد بر معانی حال واستقبال.

(اردو) الف وب وج دیکھو تراویدن جس کا مضارع تراود ہے اور حاصل بالمصدر تراوش

تراترا اصطلاح - بقول مؤید مطبوعه ای ملوّثان دنیا وفاسقان **مؤلف** عرض کند که در نسخ قلمی (تواترا) به همین معنی آمده که صراحتش بجای خودش کنیم تصحیف کتابت مطبع باشد که واو درم را بشکل رای مهمله نوشت (اردو) دیکھو تواترا.

تراتیزک بقول برهان سبزئی است که به (تیره تیزک) اشتهار دارد و ترمذ کش نیز گویند وبعربی جرجیر خوانند. صاحب ناصری گوید که اصل این (ترهٔ تیزک) است صاحب محیط ذکر (ترهٔ تیزک) کرده اشارهٔ جرجیر کند وبر جرجیر گوید که بکسر اول وسکون ثانی وکسر جیم اسم عربی است وبه یونانی اودیمن وبسریانی کرگیر وبفارسی کیکر وکلنج وکهرک وکهنزل وبهندی ترمرا نامند می فرماید که بعضی از عدم تحقیق فارسی آن ترهٔ تیزک وتخم آن را بهندی هالون وهالم نوشته اند وحالانکه این اسمای حرف است بالجمله دو نوع می باشد نوع دوم را در فارسی زبان ترهٔ تزک نام است گرم وخشک در دوم وگویند صحرائی آن گرم در سوم وخشک در آخر دوم وبستانی آن گرم در دوم وخشک در اول. مهیج باه ومسخن وملطف مفتح سدد و مدر بول ومنافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت این بر انداده ایم

بیان کرده ایم (اردو) دیکھو انداد۔

تراج بقول برہان بروزن ومعنی دراج است و آن پرنده باشد صحرائی که شکارش کنند و بخورند صاحب ناصری می فرماید که (۱) بضم اوّل مرادف دراج است و (۲) بفتح اوّل ترجمهٔ لفظ آمین که بعد دعا بجهة استجابت گویند (۱) دیکھو بذیل چین اور پور (۲) آمین بقول صاحب سفرنگ در پنجاب و دومین فقره (نامهٔ وخشور طهمورث) ذکر معنی دوم کرده۔ خان آرزو ذکر معنی اوّل کرده می فرماید که مبدل دراج باشد۔ مؤلف عرض کند که معنی اوّل مبدل دراج است که بر اپور گذشت چنانکه زردشت و زرتشت و معنی دوم لغت زندو پاژند (اردو) آصفیه عربی۔ ایک کلمہ ہے جو اجابت دعا کے واسطے استعمال کیا جاتا ہے۔

تراز بقول برہان وجامع وجهانگیری بروزن نماز (۱) رشتهٔ ریسمان خام را گویند و (۲) نام درخت صنوبر و (۳) نام شهریست در ترکستان که منسوب است بخوبان و معرّب آن طراز صاحب ناصری بذکر معنی سوم گوید که (۴) بمعنی علم جامه خصوصاً و زینت و آرایش عموماً و بذکر معنی اوّل می فرماید که تار ابریشم هم (قطران ۱) از غم هجر طراز همه خوبان تراز ؎ زرد و باریکم و لرزانم چون تار تراز ؎ (فرخی ۲) یاد باد آن شب کان شمه خوبان تراز ؎ بطرب داشت ما تا بگه بانگ نماز ؎ (ولہ ۳) غزلی خوان چو حلّه که بود ؎ نام خسرو بر و بجای تراز ؎ هیچ شه را چنین نبود وزیر ؎ مملکت دار و کارملک تراز ؎ صاحب رشیدی بر معنی سوم و چهارم قانع و گوید که بکسر اوّل نیز گفته اند و می فرماید که طراز به طای حطّی معرّب آن و بمناسبت علم جامه مطلق زینت و آرایش را نیز گویند و فرماید که در فرهنگ بالفتح بمعنی رشتهٔ ریسمان خام

و درخت صنوبر. خان آرزو در سراج بذکر اقوال محققین گوید که بقول قوسی طراز بفتح سنجاف جامه و طراز آستین و گریبان و آن زینتی است که قبل ازین می کرده اند و بکسر شهری معروف در ترکستان که اهل آن بکمال حسن شهره اند و جامه های نیکو در انجا بافند و نقش و نگار و علم نیز آمده پس طراز بمعنی زینت حقیقت است غائیش طای آن از عالم طپیدن و افعال از باب آن می آید چنانکه طراز دو به طراز (انتهی) **مؤلف** عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق محقق با نام و نشان است که سر و پائی ندارد ما می گوئیم که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم هم که صنوبر را نام است و حقیقت آن برارس گذشت و وجه تسمیه نام شهری همین یافته می شود که همین لغت بمعنی زینت و آرایش بر معنی چهارمش مذکور و مراد از ان نقش و نگار هم. پس جا دارد که نظر بر خوبرویان این شهر آن را ملقب به طراز کرده باشند و از همین معنی چهارمش بر سبیل مجاز (۵) معنی رقم هم پیدا می شود و بدین معنی اسم مصدر طراز یدن است که می آید و طراز و طرازیدن به طای حطی مبدلش و این تصرف علمای عرب باشد که در فارس سکونت ورزیدند (قطران ۵) اگر نگشت هوا جای آهوان ختن ۴ وگر نه گشت زمین جای تنگران طراز ۴ چو آهوان ختن آن چرا ست مشک فشان ۴ چو بت گران ترا زین چرا ست نقش ترا ز ۴ (**اردو**) (۱) رشته. کچا تاگا. تار ریشم. مذکر (۲) صنوبر. دیکھو ارس (۳) ایک شہر کا نام ترا ز ہے جو ترکستان مین واقع ہے جس کے باشندے حسین ہوتے ہین. مذکر. (۴) زینت. آرایش. مؤنث. نقش و نگار. مذکر (۵) تحریر کتابت. مؤنث.

ترازو بقول برہان (۱) آلتی باشد که چیزہا را بدان وزن کنند و (۲) نام برج میزان هم

که از جمله دوازده بروج فلکی است و (۳) عدل و عدالت را نیز گویند و (۴) بمعنی ادراک و درک هم آمده صاحب ناصری بذکر هر چهار معنی بالا گوید که (۵) بمعنی هم قوت و هم پایه صاحب فدائی بر معنی اول قانع. بهار هنر بانش مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بس (ظهوری ؎) فقر را در پایه داری باغنا سنجیده ام ؛ در ترازوی زند موا ندک و بسیار ما ؛ (اردو) ترازو (۱) بقول آصفیه. فارسی. اسم مؤنث. تکھڑی تک. میزان. وزن کرنے کا آلہ (۲) برج میزان. تلا راس. (۳) عدل و انصاف مذکر (۴) ادراک. مذکر. دیکھو ادرک (۵) هم قوت. هم پایه.

ترازو بر افراختن مصدر اصطلاحی. بقول بحر و بهار بمعنی ترازو نصب کردن مؤلف عرض کند که معنی این ترازو بلند کردن است و این عمل از نصب کردن و آویختن ترازو در مقامی هم پیدا می شود یا بدست گرفتنش (خواجه نظامی ؎) بسیر سپهر انجمن ساختند ؛ ترازوی انجم برافراختند ؛ (اردو) ترازو لٹکانا. کھڑا کرنا.

ترازو بر زمین زدن مصدر اصطلاحی بقول بحر (۱) ابرام و سماجت طلب شدن بهار بذکر معنی بالا گوید که در حق معشوق عاشق کش می گویند. مؤلف عرض کند که ما با تعریف بالا اتفاق نداریم معنی این (۲) آماده دکانداری شدن و مجازاً (۳) آماده کاروبار شدن است. عادت است که چون دکاندار آماده بکار خود شود پلهٔ ترازو را اول بر زمین زند تا صاف و پاک شود و بعد ازان آغاز وزن کشی شئی زیر بیع کند (سلیم ؎) بدور او فلک خود فروش چند زند ؛ ز مهر و ماه عبث بر زمین ترازو را ؛ (اردو) (۱) دیکھو

ابرام کردن (۲) دکانداری پر آماده ہونا۔
(۳) آماده کار و بار ہونا۔

ترازو بر سنگ زدن مصدر اصطلاحی

بقول بہار ظاہرا مرادف مصدر گذشتہ (میر حسن ؎) فلک یک تہہ برون ناورد ہمسنگش
بمورونی پگر زہرہ کنون بر سنگ خواہد زد
ترازو را پ مؤلف عرض کند کہ ازین شعر ہم معنی سوم مصدر گذشتہ ظاہر می شود کہ ہمدرانجا نوشتہ ایم (اردو) دیکھو ترازو بر زمین زدن کے تیسرے معنے۔

ترازو بر زمین زدن مصدر اصطلاحی

بقول انند مرادف (ترازو بر زمین زدن) کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ تحقیق خود ہمدرانجا عرض کردہ ایم (اردو) دیکھو (ترازو بر زمین زدن)۔

ترازو چشمہ داشتن مصدر اصطلاحی

بقول برہان و سروری در ملحقات) کنایہ از زیادتی و سنگینی یک پلہ ترازو ست از پلہ دیگر۔ بہار باتفاق برہان گوید کہ عرب گوید فیہ عین (شاعر ؎) چو غر نیچی بہ محشر زندہ گردد پ بسنجد طاعتش ایزد بمیزان پ کم آید طاعتش گوید خدایا پ ترازو چشمہ دارد بگردان پ مؤلف عرض کند کہ محققین قوت تعریف ندارند معنی این مصدر کنایہ الیست از راست وزن و صحیح نبودن ترازو۔ عادت است کہ چون در یک پلہ ترازو سوراخ پیدا می شود وزن آن از پلہ دیگر کم شود و نتیجہ لازمی این است در ترازو خرابی پیدا شود و راستی باقی نماند۔ زاہد با خداوند تعالی ہمین گوید کہ خداوندا آنچہ طاعت من بہ میزان تو کم نماید وجہ این ہمین است کہ ترازو نقصانی دارد بناء علیہ اغماض کن (اردو) ترازو میں نقصان پیدا ہونا اسکی راستی جاتی رہنا۔

ترازو خسیس است ہر سو زیادت یافت

سرفروبرد مثل - صاحبان خزینه وامثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان این مثل را بحق کسی زنند که در رای خود مستقل نباشد می گویند که آغا همچون ترازوی خسیس هستی بهر سو که زیادت است سرفروبری معنی چنانکه ترازو بسوی وزن سرفروبرد تو بغلبهٔ دیگران اتفاق می کنی و برای خود مستقل نمی مانی (اردو) دکن مین کہتے ہین "جناب کی رائے کیا ہی ترازو ہے جدہر اوردون کی رائے دیکھی آپ اُدہر جھک گئے۔

(الف) ترازو دارد اصطلاح - بهار بذکر این از معنی ساکت (سیفی ۵) سنگ گرکم تر دی ما ترازو دارم ؛ باز دل همچو ترازو نشدی بسیار ؛ می فرماید که ترازو برج میزان را هم گویند ازین جهته ما وطرف ایهام پیدا کرده صاحب آصفی ازین سند - - - - - - - - - -

(ب) ترازو داشتن پیدا کرده او هم از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که سبحان الله همین است تحقیق که هر دو معنی شعر نفهمیده اند یا قوت تعریف ندارند (ترازو داشتن) بمعنی حقیقی است یعنی بدست داشتن ترازو و آمادهٔ سنجیدن بودن و (ترازو دار) اسم فاعل ترکیبی است مراد از کسی که آمادهٔ سنجیدن بود (ظهوری ۵۲) تا میان دل و جان بخش کنم ذوق حضور ؛ از خدنگ ستمش سینه ترازو دارد ؛ (اردو) الف ترازو دار بقاعدهٔ فارسی کہہ سکتے ہین۔ وہ شخص جسکے ہاتھہ مین ترازو ہو اور تولنے پر آمادہ ہو (ب) ترازو رکھنا۔ تولنے پر آمادہ ہونا

ترازو روان کردن مصدر اصطلاحی بقول بهار و بحر کنایه از ترازو نصب کردن۔ **مؤلف** عرض کند که نه چنین باشد بلکه بکار گرفتن ترازو و از ترازو کار گرفتن و آمادهٔ وزن بودن (نظامی ۵) ترازوی همت روان می کنم ؛ سبک سنگی خسروان می کنم ؛ (اردو)

تولنے پر آمادہ ہونا۔ ترازو سے کام لینا۔

ترازو زدن مصدر اصطلاحی۔ بہار گوید که چون روستائی در شهر وارد شود بازاریان ترازوی مس یا برنج بردارند و در قفای او روان شده آن ترازو را بهم زنند تا آوازی ازان برآید و مردم شهر مطلع شده هنگامه رشیخند را گرم کنند (ملا سالک قزوینی ؎) از پی عقل جنون گرم ترازو زدن است ☆ شهر دیوانه کند مردم صحرائی را۔ صاحبان بحر و مصطلحات همزبان بهار یا بهار نقل نگار وارسته خان آرزو در چراغ هدایت هم همین تعریف کرده مؤلف عرض کند که عادت روستائیان شهر عجم است که چون کسی از پیش دکان بگذرد یک پله ترازو را بر پله دیگر زده آواز می کنند و این حسن طلب خریدار است یعنی بیا اینجا و خرید کن شئ مطلوب را چون کسی از اهل قریه بشهری آید و به بازار رود ازین آواز ترازو پریشان می شود و روستاییان رشیخند کنند ملا سالک یزدی همین مضمون را در کلام خود نظم کرده و محققین نازک خیال در تعریفش به ترکستان رفته اند معاصرین عجم با ما اتفاق دارند (اردو) گاہک کو آواز دینا۔ بلانا۔ دیہاتی کو پریشان کرنا۔

ترازو شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول برهان وجامع ورشیدی (۱) کنایه از برابر شدن دو غنیم باهم در شجاعت و زور۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که در بعضی از فرهنگ ها (۲) بمعنی افتادن و (۳) بمعنی پیچیدن و (۴) بمعنی گرفتن از جنگ مرقوم۔ صاحب ملحقات برهان متفق با ناصری در همه معانی۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که (۵) گذشتن تیر از چیزی و مانند نصفی یا نزدیک نصفی ازان بر طرف کماندار چنانکه گویند تیرش ترازو شد و هم او در چراغ هدایت می فرماید که گاهی برگذشتن شاخ گاو و غیره از چیزی بوضع مذکور آمده (وحید در توصیف

مینا مسجد گوید (ع) کشیده زهر سو بحر خ برین
پ تراز و شده شاخ گاو زمین پ صاحب بحر ذکر
معنی اول و پنجم کرده و در معنی پنجم نقل خان آرزو
فرموده. زآله برداریش بهار بر معنی اول قانع
و می فرماید که ----------

تراز و شدن تیر از چیزی بیرون رفتن
و گذشتن یک نصف تیر از نشانه و برین قیاس.

تراز و شدن شاخ و کمان و مژگان و
مانند آن (مخلص کاشی ع) حاشا که کشد آه دل
از زخم جفایت پ گر تیر تو گردیده تراز و نکشیدست
(صائب ع) چون کمان هر چند مشت استخوانی
گشته ایم پ می شود از جوش گردون تراز و تیر ما
(وله ع) نیم آگاه از زلف بلندش اینقدر
دانم پ که از دلها تراز و گشت مژگان رسای
او پ و هم او گوید که (تراز و شدن کمان) محض
ادّعاست مثل مادر بختن و حالانکه مادر بخطا
نظیست مشهور و این نوعی از تفنن بود (سید
عبد الله خانی ع) نه خالست آنکه ظاهر از میان
آن دو ابرو شد پ زشوخی این کمان پیش از
خدنگ از دل تراز و شد پ **مؤلف** عرض
کند که باعتبار محققین اهل زبان معنی اوّل قرین
قیاس و هیچ تخصیص بالشکر نباشد بلکه بمعنی عام
برابر شدن باشد و معانی دوم و سوم و چهارم
بیان کرده ناصری و ملحقات برهان خلاف قیاس
و بدون سند استعمال اعتبار را نشاید معلوم می شود
که هر دو محققین از غور کار نگرفته اند و تعریف معنی
پنجم درست نیست هیچ خصوصیت با تیر و شاخ
و مژگان نباشد بلکه معنی عام دارد یعنی گذشتن
چیزی طویل از میان چیزی بقدر نصف اعم از نکه
تیر باشد یا شاخ یا سوزن یا چیز دیگر مماثل آن
که هیئات این مشابه تراز و باشد که نصف آن
این طرف است و نصف دیگری آن طرف و این
هم کنایه ایست مثل معنی اول و آنچه بهار نسبت
(تراز و شدن کمان) محض ادعای شاعری

خیال کرده تسامح اوست واین (۶) بمعنی حقیقی است یعنی شاعر گوید که کمانِ ابروی او ترازو گردید ازینکه یک خال میان دو ابرو آمد و هر دو ابرو را شبیه ترازو کرد مخفی مباد که در بعض اسناد بالا عوض شدن. گردیدن و گشتن مستعمل است عیبی ندارد. (اردو) (۱) دو چیزون کا برابر ہونا مساوی ہونا (۲) دیکھو افتادن (۳) دیکھو پیچیدن (۴) بھاگنا (۵) کسی لانبی چیز کا کسی چیز مین سے اسطرح گذرنا کہ نصف اُدہر رہجاے اور نصف اِدہر جیسے (ع) جون ناک مین مرغی کا پر آدہا اِدہر آدہا اُدہر ؛ (۶) ترازو بنجانا جیسے آپ کے ابرو ترازو بن گئے ہین ۔

ترازو شکستن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که در سندش ترازو شکن مستعمل که بمعنی چیزی است که ترازو را بشکند (اسم فاعل ترکیبی) بمعنی حقیقی پس معنی این مصدر هم حقیقی است (نظامی) زنان را ترازو بود سنگ زن ؛ بود سنگ مردان ترازو شکن ؛ (اردو) ترازو توڑنا

(الف) ترازو کردن استعمال. صاحب آصفی ذکر الف کرده

(ب) ترازو کردن تیر از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی ترازو قرار دادن (فطرت شهدی) (ج) در همان گرمی کشد بر سیخ تا نخچیر را پای تا گوش راست صاف او ترازو کرده است ؛ همان ذکر (ب) کرده گوید که متعدی ترازو شدن تیر که مثالش در مبحث (بر سیخ کشیدن) گذشت **مؤلف** عرض کند که بیچاره از همان سند فطرت این مصدر اصطلاحی پیدا کرده است می گوئیم ازو که هیچ خصوصیت تیر درین نیست وتعمیم الف کافیست فتامل (اردو) ترازو کر دینا. ترازو قرار دینا ۔

(الف) ترازو گردیدن استعمال. صاحب

(ب) **ترازو کردیدن تیرازچیزی**

(ج) **ترازو گشتن**

آصفی ذکر این کرده بتبدیل آن (ب) را نقل کرد **مؤلف** عرض کند که این همان است که بر (ترازو شدن) تیرازچیزی) گذشت و سند این هم با سند ج همدر انجا مذکور و صراحت تعریفش همدر انجا کرده ایم (اردو) دیکھو ترازو شدن تیرازچیزی) .

(الف) **ترازو نهادن** مصدر اصطلاحی بقول بهار کنایه از ترازو نصب کردن (خواجه نظامی ؎) بزرگان ایران بفرهنگ او ؎ ترازو نهادند بر سنگ او ؎ می فرماید که جناب خیر المدققین در شرح این بیت می فرماید یعنی ترازو نصب کردند برامید سنگ دو قرا یعنی خواستند که موازن و مقدار او شوند و عقل و فراست که او داد دانیان را هم حاصل باشد یا آنکه ترازوی امتحان در دست داشتند و سنگ خرد هریکی را امتحان می نمودند. چون نوبت بر عقل وی رسید و آن را بر دست خردهای خویش یافتند دانستند که ترازوی قیاس ما تحمل نمی تواند کرد و خواهد شکست. ترازو از دست افگندند و ازان اندیشه باز آمدند (انتهی) صاحب بحر همزبان بهار در معنی نصب کردن ترازو. **مؤلف** عرض کند که بیچاره یا خیر المدققین ذوق زبان ندارد ازینجاست که معنی شعر را نفهمیده هرچه در دلش می آید می نگارد عادت دکانداران است که همیشه سنگ ترازو یعنی اوزان را بجائی محفوظ کنند و بالای آن ترازو می نهند شاعر نازک خیال در کلام خود همین نقش را صورت بسته می فرماید که بزرگان ایران ترازو را بدست گرفتند و خواستند که سنگ ترازو را در ترازو کردند و وزن فرهنگ ممدوح کنند هرگاه پیش ازین امتحان از فرهنگش واقف و مطمئن شدند ترازو را بر سنگ ترازو گذاشتند و ازامتحان باز آمدند

این است حقیقت این مصدر اصطلاحی که بمعنی از دست نهادن ترازو ست نه قائم کردن و
(ب) ترازو نهادن بر کسی آماده امتحان او شدن است (ظهوری) ـه سنجیدن ترازو
نهادن بر کسی کس را در پله ما نحو دل و خروار گران است پ مؤلف عرض کند که در ین اصطلاح
البته بمعنی قائم کردن ترازو پیداست و لیکن از کلام نظامی که بر الف گذشت این معنی را
پیدا کردن مستم است بر نظامی (اردو) الف ترازو رکھدینا (ب) امتحان پر آمادہ ہونا
ترازوی آهنین دوش اصطلاح بقول
بحر و مؤید و اند بمعنی ترازوئی که دسته او آهنین
باشد مؤلف عرض کند که موافق قیاس و مرکب
توصیفی است (اردو) وہ ترازو جسکی دنڈی
لوہے کی ہو۔ مذکر۔
ترازوی انجم اصطلاح بقول بحر و مؤید
برہان و بہار و مؤید و اند اسطرلاب مؤلف
عرض کند که کنایه ایست موافق قیاس (اردو)
اسطرلاب عربی۔ وہ آلہ جس سے آفتاب اور
ستارون کی بلندی معلوم ہوتی ہے۔ مذکر۔
ترازوی پولادسنجان اصطلاح بقول برہان و
رشیدی و بحر و (ناصری و سروری و ملحقات)
کنایه از نیزه و سنان مبارزان است (نظامی)
ـه) ترازوی فولاد سنجان بمیل پ زرکنه کفه
همی راند سیل پ بهار گوید که مزید علیه ترازوی
پولاد سنج است که ترکیب توصیفی است و
ترازو کنایه از نیزه که صورت ترازو دارد
وحق آنکه در وسط آن جای قبض می باشد
و هر دو طرف آن را که یکی را بزبان هندی پهل
خوانند و دوم بوری بدو کفه ترازو مناسبت
است و می توان گفت که الف و نون درین
ترکیب علامت جمع است و پولاد سنج کنایه از
مردم مباشر با سلحه چنانچه در لفظ پولاد سنج گذشت
و برین تقدیر ترازوی پولادسنجان کنایه از نیزه

مبارزان بود **مؤلف** عرض کند که در خیال ما مرکب اضافی است و پولاد سنجان بمعنی دلاوران و مبارزان بکایش مذکور رشد و نیزه و سنان را ترازو ازین نام شد که مبارزان بر وسط چوبش دست گذارند نصف در پائین باشد و نصف بالا (اردو) نیزه. مذکر.

ترازوی چرخ اصطلاح. بقول بحر و ملحقات برهان و مؤید و آنند کنایه از برج میزان **مؤلف** عرض کند که کنایه ایست لطیف و موافق قیاس (اردو) برج میزان. مذکر.

ترازوی زر اصطلاح. بقول برهان و جامع و ملحقات ناصری و بهار و آنند و رشیدی و بحر کنایه از آفتاب **مؤلف** عرض کند که ترازوی یک پله هم می باشد ازینجاست که این کنایه لطیف قرار یافت (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے. مذکر.

ترازوی زهره از گرانی ستارگان

نشکند مثل. صاحبان خزینه و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم ازین ساکت و غیر از هر دو محققین بالا دیگری نسبت کنایه ترازوی زهره چیزی نه نوشت. خیال می کنیم که ترازوی زهره کنایه باشد از برج میزان. فارسیان استعمال این بجائی کنند که مقصودشان این باشد که شخص موزون بکاری ازان کار خسته نمی شود و بآسانی کند (اردو) دکن مین کہتے ہین "کاردان اپنے کام سے نہین تھکتا".

(الف) **ترازوی سنگ زدن** مصدر اصطلاحی. بقول بهار مثل ترازوی قلب و آن را تنها سنگ زن نیز گویند. صاحبان بحر عجم و آنند همین معنی بر ---------

(ب) **ترازوی سنگ زن** نوشته اند و طرز تحریر و تعریف بهار و سندش هم تقاضای آن می کند که ما در الف تسامح کاتب خیال کنیم

مؤلف عرض کند که ب موافق قیاس و اسم مفعول ترکیبی و مراد از ترازوئی که پاسنگ دران نزنند از نیکه قلب است (خواجه نظامی ؎) زنان را ترازو بود سنگ زن ؎ بود سنگ مردان ترازو شکن ؎ هم او می فرماید که بعضی از محققین برانند که درین بیت بمعنی مذکور نیست زیرا که در مصرع دوم بیان زور و دلیری است پس معنی بیت آن باشد که ترازو زنان را سنگ زن است یعنی زنان همین قدر زور دارند که ترازو برداشته و ترازو اینها را سنگ می زند و سنگ و قدر مردان چنانست که ترازو را می شکند یعنی زن چنان باید و مرد چنین پس این انشائی است در صورت اخبار **مؤلف** عرض کند که بهار را رب بوسیلهٔ همین سند نظامی معنی ترازوی قلب که پیدا کرده ایجاد بنده را ماند اگرچه گنده ترازوی سنگ زن ترازوی قلب را نگویند بلکه ترازوئی را گویند که دران بضرورت پاسنگ کشیده باشند نه بوجه قلب ترازو و نظامی علیه الرحمه در وصف نزاکت و سبکی وزن زنان بمقابلهٔ مردان گوید که اگر مرد در ترازو نشیند از وزن سنگینش ترازو بشکند و چون زن در ترازو نشیند مظنهٔ سبکی زن بدون پاسنگ ترازو بصحت نیاید و این انتهای مبالغه در اظهار سبکی و نزاکت است که ترازو بوجه سبکی شان از حالت اصلی خود هم بلندی شود و بدون پاسنگ بحالت اصلی نیاید لطف معنی را غیر از سخن سنج دیگری نداند (**اردو**) وہ ترازو جس مین کسی ضرورت سے پاسنگ رکھے ہوں یہ

ترازوی عدل اصطلاح - بقول بحر (۱) ترازوئی که به سنجیدن در هر دو پلّه آن کمی و بیشی نباشد صاحبان اند و غیاث متفق با بحر **مؤلف** عرض کند که بدون سند استعمال این معنی را تسلیم نه کنیم ظاهرا (۲) ترازوی عدل عدل باشد که تشبیه عدل با ترازو درست است که فریقین را مساوی داند و فصل خصومت کند و این اتحاد

فارسی باضافت تشبیهی است یعنی عدل مثل ترازو
واگر بدون سند این معنی را پیدا کنند غلط نباشد
ولیکن پسند خاطر ما نیست که ذوق زبان ندارد
(اردو) (۱) سچی ترازو۔ مؤنث (۲) عدل مذکر
ترازوی فلک اصطلاح۔ بقول بحر والله
میزان **مؤلف** عرض کند که کنایه ایست واضح
و مرکب اضافی که برج میزان بر فلک است۔
(اردو) برج میزان۔ مذکر۔
ترازوی فولاد سنجان اصطلاح۔
بقول جامع همان ترازوی پولاد سنجان که گذشت
مؤلف عرض کند که پولاد اصل است و فولاد
مبدلش دیگر هیچ پس این مبدل آن چنانکه پیل
و فیل و سپید و سفید (اردو) دیکھو ترازوی
پولاد سنجان۔
ترازوی قلب اصطلاح۔ بقول بهار
و بحر ترازوئی که یک طرفش کم بود و طرف دیگر
زیاده **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی مراد
از ترازوی پاسنگ خور که وزن یک پله اش با
پلهٔ دیگر مساوی نباشد (واعظ هروی خطاب به آفتاب
ع) ای کرده ترازو نمایان ؛ میزان وحمل دو
کفهٔ آن ؛ سنجیده دغل همیشه بازوت ؛ قلب
است بهر دو سر ترازوت ؛ مخفی مباد که از الفاظ
سند بالا ترازوی قلب پیدا نیست ولیکن از
مضمونش ترازوی قلب را پیدا توان کرد۔
(اردو) جھوٹی ترازو۔ ناقص ترازو۔ پاسنگ
دار ترازو۔ مؤنث۔
ترازوی قیامت اصطلاح۔ بقول بهار
و انند ترازوئی که روز قیامت اعمال مردم
بدان سنجند (میرزا صائب ع) مهیا شود لا
در عشق انواع ملامت را ؛ که سنگ کم نمی باشد
ترازوی قیامت را ؛ **مؤلف** عرض کند که
کنایه باشد از انصاف قیامت۔ آنانکه ذوق
سخن ندارند می دانند که در قیامت ترازوئی
قائم شود و نمیدانند که عدالتی قائم شود که بی ترازو

کار ترازو کند از انصاف (اردو) قیامت کا انصاف۔ مذکر۔

ترازوی نارنج اصطلاح۔ بقول بهار واننده۔ اطفال جهت بازی از پوست ترنج ولیمو وغیره ترازوئی می سازند (ملا جامی ؒ) برمه آنروز ترنج دفتنش می پرسید ؛ که بسازیچه ز نارنج ترازوی می ساخت ؛ **مؤلف** عرض کند که لفظاً سند بگارش نمی خورد و معنیً ازان ترازوی نارنج پیدا توان کرد (اردو) نارنج کی ترازو جو لڑکے کھیلنے کے لئے بناتے ہیں مؤنث

ترازوی نظم اصطلاح۔ بقول بحر و بهار کنایه از علم عروض که اوزان و بحور شعر ازان معلوم می شود **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) علم عروض۔ مذکر۔

ترازیدن بقول بهار بفتح اوّل (۱) ساختن و (۲) آراستن (عرفی ؒ) زمانه

گفت تو پرویز و من ترنج زرم ؛ بکام خود ترازم چنانکه میدانی ؛ (واله هروی ؒ) سپاه حسن اگر میدان ترازد بهر کین جوئی ؛ نه بینی از سر شوریدهٔ خالی سنانی را ؛ صاحب بحر بذکر معنی بالا می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این ترازد صاحب موارد هم این را بمعنی دوم آورده می فرماید که حاصل بالمصدر این ترازو **مؤلف** عرض کند که ترازو که گذشت هم مصدر این است نه حاصل بالمصدر و حاصل بالمصدر این ترازش باشد و بر زبان فارسیان (۳) بمعنی توشتن هم (کمال اسمعیل ؒ) فلک زشرم پر تیر پر نبهد هرگه ؛ که نوک خامهٔ بنده شود مدیح ترازد ؛ صاحب موارد صراحت مزید کند که در عرف بط خطی می نویسند تا شتبه نشود به برازد برای موحده که هم بمعنی آرایش است مخفی مباد که معنی دوم اصل است و معنی اوّل و سوم مجاز آن (اردو) (۱) بنانا (۲) بناؤ کرنا سنوارنا (۳) لکھنا۔

تراس صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که بمعنی مهتابی و مقام بلند بی سقف است

و در انگلیسی زبان ٹرٹیس نامندش **مؤلف** عرض کند که مفرّس دانیم که تای هندی بدل شد به فوقانی و فوقانی بدل شد به الف (**اردو**) چبوترہ۔ مذکّر۔

تراش بقول برہان و جامع بفتح اوّل بروزن نواش (۱) طمع و توقع و (۲) تراشیده را گویند صاحب سروری گوید که معروف و مقصودش از معنی دوم باشد که همین معروفست و می فرماید که (۳) بمعنی اخذ و گرفتن نیز و (۴) تراشنده و (۵) امر به تراشیدن۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم می طراز د که بمعنی تراشیدن چیزی (ظهوری ۱۵) در تراش اهل دل خوش دلخراش افتاده اند پ می کنم همواره خود را در تراش دیگرم ۲ صاحب رشیدی بر معنی اوّل قانع وارسته بر معنی اوّل و دوم قناعت فرموده۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل معنی دوم را تراشیدن و تراشیده گوید **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم مصدر تراشیدن است که می آید بمعنی دوم تراشیده و تراشیدن نباشد بلکه بقول معاصرین عجم لغت قدیم است بمعنی شق عجب است که محقّقین بالا این معنی را ترک کرده اند و بخیال اینکه همین تراش حاصل بالمصدر تراشیدن هم است معنی تراشیده نوشتند و درین صورت هم تراشیده غلط است می بالیست که تراشیدگی نویسند و آنانکه تراشیدن را داخل معنی دوم کرده اند مقصودشان همان حاصل بالمصدر است نه مصدر و بمعنی سوم هم اسم جامد و اسم مصدر دانیم که بمعنی اختراع است و مصدر تراشیدن از همین معنی است صاحب ناصری تعریف خوشی نکرد و بمعنی چهارم تراش نمی آید تا آنکه با اسمی مرکّب شود چنانکه بت تراش که اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی پنجم امر حاضر تراشیدن است۔

(**اردو**) (۱) طمع۔ توقع۔ مؤنّث (۲) تراشا ہوا۔ تراشیدگی۔ مؤنّث۔ شق۔ مؤنّث۔ صاحب

آصفیه نے تراش پر فرمایا ہے۔ مونث۔ کاٹ۔ قطع و برید۔ کاٹ چھانٹ۔

تراش پاشیدن بر کسی مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند و آصفی قرار دادن چیزی کہ در اصل نبود و باشد (زلالی خانساری ؎) بخود مسعود شاہی بر تراشند ؎ تراش رشک بر محمود پاشند ؎ **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بمعنی سوم استعمال و مصدر پاشیدن مستعمل کہ محاورۂ زبان است (اردو) تراشے ہوئے مضمون کو کسی سے منسوب کرنا۔

تراش زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند بمعنی (۱) تراشیدن و (۲) تہ زدن (مولوی عبد الرزاق فیاض ؎) خط رازدی تراش و جہان در زند لمعت ؎ مصحف سفید گشت و نشان قیامت است ؎ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول تراشیدن محاورۂ فارسیان است و بمعنی دوم ہم درین شعر یافتہ نمی شود بلکہ تراش پیدا کردن است یعنی اختراع متعلق بہ بمعنی سوم

تراش واگر بمعنی دوم بیان کردہ بہار ہم گیرد کہ کلام موزون و مضمون مصرع دوم سند تائید آن من وجہ می شود و برای معنی اول مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو تراشیدن (۲) موڈنا۔

تراش کردن استعمال۔ بقول بہار و بحر و آنند عبارت ازان است کہ مانند چیزی کہ خواستہ باشند بسازند و آن چیز کہ ساختہ شود بعینہ مانند منقول عنہ گردد **مؤلف** عرض کند کہ تعریف بالا خوب نیست متعلق است بمعنی سوم تراش و ترجمہ اش اختراع است کہ در ساختن چیزی اختراع خود را ہم دخل دہند (اردو) اختراع کرنا۔

تراشم بقول برہان بفتح اول و رابع (۱) بمعنی آخر تراش است کہ تراشیدہ شدہ و (۲) آنچہ از تراش برآمدہ و (۳) ہلال واری از خربزہ و ہندوانہ را نیز گویند صاحب جامع بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم گوید کہ قاچ باشد۔ صاحب

سروری بمعنی اول قانع صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که آنچه بهنگام تراشیدن قلم وچوب فرو ریزد (صه) گر این مقوله در باره در جهان آید ؎ تراشهٔ قلمت را بدیده برباید ؎ خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم وسوم کرده گوید که از تراشیدن است **مؤلف** عرض کند که نه خیر. های نسبت بر تراش زیاده کرده اند و تراشه و تراشیدن هر دو از تراش پیدا می شود (اردو) (۱) تراشی ہوئی چیز اور (۲) اُس کا برادہ (۳) خربزہ یا تربز وغیرہ کی قاش۔ دیکھو برش۔

تراشهٔ چین اصطلاح۔ بقول بهار بمعنی ریزه چین (طالب آملی صه) خورشید رخش بخواب دیدم ؎ صد همچو قمر تراشهٔ چین داشت ؎ (نجیب الدین جربادقانی صه) دلش چو بحر دو صد ابر را نوالد هد ؎ کفش هزار چو دریا تراشهٔ چین دارد ؎ (کمال اسمعیل صه) تراشهٔ چین کمالش سپهر بی سر و پای ؎ نوالهٔ خوار نوالش جهان بی بن و بار ؎ **مؤلف** عرض کند که از معنی اول تراشیدن قلم مقصود باشد که تعریفش درست نیست و خراشیدن برای آن بکار نمی خورد اسم مصدر این همان تراش است عرض کند که اگرچه معنی لغطی این همان تراشهٔ بی کار را بردارنده و حاصل کننده است ولیکن مجازاً بمعنی زلّه ربا و خوشه چین باشد یعنی کسی که از دیگری فیض حاصل کند (اردو) زلّه ربا۔ اسم مذکر مرادًا خوشه چین۔

تراشیدن بقول بحر بروزن ومعنی (۱) خراشیدن و (۲) هموار کردن و (۳) انگیختن و (۴) انگاشتن و (۵) توقع وطمع داشتن و (۶) ساختن و (۷) ایجاد کردن می فرماید که کامل التصریف است ومضارع این تراشد صاحب موارد بذکر معنی هفتم این قدر اضافه کند که بمعنی (۸) بهم سائیدن و (۹) بریدن و (۱۰) ستردن و (۱۱) قرار دادن وهم او تراش را حاصل بالمصدر گوید۔ استعمال این ترکیب فارسی در ملحقات می آید **مؤلف** عرض

کہ بجایش گذشت و بلحاظ معانی اسم مصدر بمعنی پنجم و ہفتم و نہم و دہم اصلی است و دیگر معانی مجاز آن (اردو) (۱) چھیلنا (۲) ہموار کرنا (۳) برانگیختہ کرنا (۴) لکھنا (۵) طمع کرنا (۶) بنانا (۷) ایجاد کرنا (۸) حاصل کرنا (۹) کاٹنا (۱۰) مونڈھنا (۱۱) قرار دینا۔

تراشیدن آشنا مصدر اصطلاحی۔ بقول موارد بذیل تراشیدن بمعنی بہم رسانیدن آشنا (قدسی ؎) زچوب خشک خوبان می تراشند آشنا قدسی ؎ مگر چون زلف شان از شانہ ہر سو محرمی دارد **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بمعنی ہشتم تراشیدن است (اردو) آشنا پیدا کرنا۔

تراشیدن بخود مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراشیدن گوید کہ بمعنی قرار دادن بخود است کہ معنی یازدہم تراشیدن باشد (زلالی ؎) بخود مسعود شاہی بر تراشید ہ تراش رشک بر محمود پاشید ہ **مؤلف** عرض کند کہ

از سندش مصدر بر تراشیدن پیداست (اردو) اپنے آپ کو قرار دینا جیسے زید نے اپنے آپ کو بکر قرار دیا۔

تراشیدن خامہ مصدر اصطلاحی بمعنی درست کردن خامہ بہ تراش **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بمعنی اول تراشیدن (ظہوری ؎) گو ظہوری خامہ بتراش و ورق در ہم مکش آرزوی مدحت تولا رخان خوش غالب است (اردو) قلم چھیلنا

تراشیدن خط مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر۔ تراشیدن موی نو دمیدۂ رخسار **مؤلف** عرض کند کہ متعلق بمعنی دہم تراشیدن و ہیچ خصوصیت خط ندارد با موہم استعمال توان کرد (اردو) خط رخسار کو مونڈنا۔

تراشیدن رزق مصدر اصطلاحی بقول موارد (بذیل تراشیدن) بمعنی بہم رسانیدن رزق **مؤلف** عرض کند متعلق بہ معنی ہشتم

(۷۸۴)

تراشیدن است (صائب ص) می تراشم رزق خود چون ماه از پهلوی خویش ؛ می کنم تا هست ملکن حفظ آب روی خویش ؛ (اردو) رزق پیدا کرنا ۔ حاصل کرنا ۔

تراشیدن سخن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب موارد بذیل تراشیدن گوید که یعنی فراهم کردن سخن است **مؤلف** عرض کند که نه خیر این را تعلق است با معنی ششم تراشیدن که سخن ساختن باشد (محسن تاثیر ص) از سخن حاصل او آئینه سان دو رنگی است ؛ ساده لوحی که تراشد سخن از روی سخن ؛ (اردو) بات بنانا ۔ بات پیدا کرنا ۔

تراشیدن طعنه مصدر اصطلاحی ۔ یعنی طعنه زدن **مؤلف** عرض کند که من وجه متعلق بمعنی هفتم تراشیدن دانیم (ظهوری ص) زبان تیشهٔ فرهاد همچنان تیز است ؛ هنوز طعنه تراش از برای پرویز است ؛ (اردو) طعنه مارنا

تراشیدن وفا مصدر اصطلاحی یعنی بهم رسانیدن مهر و وفا باشد **مؤلف** عرض کند که متعلق بمعنی هشتم تراشیدن (ظهوری ص) اگر مهر و وفا باید تراشید ؛ به از غرهاد بود من منتی نیست ؛ (اردو) مهر اور وفا پیدا کرنا ۔

تراشیده اصطلاح ۔ بقول قدائی (۱) هر چیز که از تراشیدگی و پرداخت رنگین و هموار شده باشد (۲) هر سخنی که با سنجیدگی گفته شود (۳) هر مردیکه از دانش پرورش یافته خداوند خوبیهای ستوده شده باشد ۔ صاحب اند این را (۴) مرادف تراشه گوید صاحب نوادر گوید چون خامه تراشیده و ناخن تراشیده و سم تراشیده و می فرماید که حکیم الملک محمد حسین شهرت این را بمعنی تراشه بسته و این محل نظر است (ص) مه نو که بر آسمان جای اوست ؛ تراشیدهٔ ناخن پای اوست ؛ **مؤلف** عرض کند که در اصل اسم مفعول مصدر تراشیدن است و بمجاز معانی بالا پیدا کرده

(اردو) (۱) بذریعۂ تراش درست کی ہوئی چیز جیسے جوہر تراشیدہ (۲) سنجیدگی سے کی ہوئی بات۔ مؤنث (۳) تعلیم یافتہ شخص مذکر (۴) دیکھو تراشہ۔

تراق بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آواز بلند **مؤلف** عرض کند کہ ظاہراً لغت ترکی زبان یافتہ می شود ولیکن لغات ترکی از ین ساکت ما این را فارسی جدید خوانیم کہ بر زبان معاصرین عجم است بتحقق نشد کہ از کدام زبان مفرس کردہ اند قیاس غالب ہمین کہ تقریس از ترکی است کہ در ترکی زبان تاراق فرق سر را گویند و بامعنی دوم تراک ہم متعلق می نماید کہ بکاف عربی عوض قاف می آید (اردو) بلند آواز۔ مؤنث۔

تراک بقول برہان وجامع بفتح اوّل ورابع ساکن بروزن ہلاک (۱) بمعنی چاک وشگاف و (۲) آوازی را گویند کہ از شکستن یا شگافتہ شدن چیزی بگوش رسد و (۳) صدای رعد را نیز گفتہ اند وطراق عربی آنست۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل و دوم قانع (حکیم خاقانی سلہ) بر دل شیر ولینگ افتد آنگاہ تراک ؎ کہ بشست تو برآید زکمان تو ترنگ ؎ (فرخی سلہ) تراک دل شنود خصم تو زسینۂ خویش ؎ چو از کمان تو آید بگوش خصم تراک ؎ صاحب سروری ہم ذکر معنی اوّل و دوم کردہ۔ صاحب ناصری بذکر معنی دوم گوید کہ مصدرش ترکیدن و فرماید کہ طراق معرّب این است۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معنی گوید کہ اغلب کہ معنی سوم مجاز باشد **مؤلف** عرض کند کہ بہر سہ معنی اسم جامد فارسی زبان۔ ویکی از معاصرین عجم گوید کہ ترک بمعنی چاک وشگاف اصل است وتراک اسم صوت شگاف است فارسیان تراک را بمعنی اوّل ہم استعمال کردہ اند بخیال ما ترک اسم مصدر ترکیدن است (اردو) (۱) چاک۔ شگاف۔ مذکر (۲) تڑاق۔ بقول آصفیہ

مذکر کبھی سخت چیز کے ٹوٹنے کی آواز چٹاخ (۳) رعد کی آواز۔ مؤنث۔

ترانگبین اصطلاح۔ بقول انند و مؤید بفتحتین با کاف فارسی موقوف (۱) شیرۂ کہ از خار شتر خار بدر آید مانند شہد کذا فی الشرفنامہ و در مدارک مذکور کہ (۲) آسمان ہمچو برف می بارید بر قوم موسی علیہ السلام وقت صبح و آن را بتازی من می گویند۔ صاحب محیط گوید کہ معنی آن عسل تر و بعربی عسل الحاج نیز گویند و بیونانی سخاروون و بہندی شکر جواسا و بانگریزی مینا آف دی درٹ و آن شبنمی است از آسمان بر اشجار خار شتر در ملک شام و خراسان و ماوراء النہر و گیلان و گرجستان و ہمدان و نواح آن می نشیند و منعقد می گردد و گرم تر در اول و گویند معتدل در حرارت و رطوبت و برای حفظ صحت نیکو و نافع محرور و معتدل مزاج و یابس المزاج و مسکن تشنگی و ملین سینہ و حلق و مرطب آن و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ مرکب است از ترنج و انگبین و (۲) اطبا از ترنج و انگبین ہم شربتی سازند کہ دافع صفرا است و این اصل است و بمجاز آن را نام شد (**اردو**) ترنجبین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث (۱) ایک قسم کی شکر ہے جو اکثر درخت خار (اونٹ کٹارا) کے کانٹوں پر شبنم کی طرح خراسان مین گر کر جم جاتی ہے۔ مسہل مین اکثر کام آتی ہے (۲) افشردہ لیمو جسمین کھانڈ ڈالکر پیتے ہین۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ اطبا ترنج اور شہد سے بناتے ہین۔

ترانہ بقول برہان و جامع بروزن بہانہ (۱) جوان خوش صورت و شاہد تر و تازہ و صاحب جمال و باصطلاح اہل نغمہ (۲) تصنیفی است کہ آن سہ گوش داشتہ باشد۔ ہر کدام بطرزی یکی بیتی و دیگری مدح و یکی دیگر تلاوتلالا و در لغت نقش و صورت و دو بیتی سرود و نغمہ را خوانند و (۳)

دهن خوانی وطرز وخوش طبعی و (۴) بذخوئی وحیله روئی هم ـ صاحب سروری بر معنی اوّل و دوم قانع ونسبت معنی دوم گوید که دوبیتی سرود باشد وبس (هفت پیکر ۱۲) هر نسفته دری دری می سفت ؛ هر ترانه ترانه می گفت ؛ (استاد فرّخی ۱۲) از دل آویزی وتری چون غزلهای شهید ؛ از غم انجای وخوشی چون ترانه بوطلب ؛ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید که دوبیتی معنی رباعی ونغمه وخوانندگی و می فرماید که بعضی این لغت را بضمّ اوّل مخفّف تورنه دانند یعنی خوبان منسوب به توران ـ صاحب رشیدی هم بر معنی اوّل و دوم قناعت کرده وصاحب جهانگیری همزبانش ـ خان آرزو در سراج بحوالهٔ برهان ذکر همهٔ معانی کرده بهار بذکر معنی دوم گوید که موج از تشبیهات اوست وبالفظ بستن وبلند کردن وزدن وسرودن وسنجیدن وگفتن مستعمل ـ **مؤلّف** عرض کند که معنی اوّل حقیقی است ومرکّب می نماید از لفظ تر وانه یعنی منسوب به تر وتازگی ومعنی دوم وسوم مجازش ومعنی چهارم البته بامجاز هم تعلّق ندارد نظر باعتبار صاحب جامع که صاحب لسان است اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) (۱) تر وتازه لڑکا خوش جمال ـ خوش صورت ـ مذکّر ـ صاحب آصفیه نے ترانه پر فرمایا ہے ـ (۱) لغوی معنے جوان رعنا (۲) نغمه ـ گیت ـ ایک خاص قسم کا گیت جسکو عوام تلّانه بولتے ہین ـ ایک خاص لے یا سُر (۳) ظرافت ـ خوش طبعی ـ مُونّث (۴) بذخوئی ـ مُونّث ـ حیله ـ مذکّر ـ

ترانهای خزانگی اصطلاح ـ بقول بحر وغیاث ترانه های عمده وترانه هائی که پادشاهی انند یا امیری تصنیف کرده باشد **مؤلّف** عرض کند که اوّل کسی که این اصطلاح را نوشت صاحب غیاث است دیگر هر دو محقّقین نقلش برداشته اند وما این را خلاف ذوق زبان دانیم ومحقّقین

صاحب زبان ازین ساکت بدون سند استعمال این را پسند نکنیم (اردو) وہ عمدہ ترانے جن کے مصنف امرا یا بادشاہ ہوں۔ مذکر۔

ترانہ برخاستن مصدر اصطلاحی آغاز شدن ترانہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) بر سادہ دلیم نقش بستند ؎ ناصح بنشین ترانہ برخاست ؎ (اردو) ترانہ آغاز ہونا

ترانہ بستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی آغاز شدن و سرودہ شدن ترانہ باشد موافق قیاس (حسن مشہدی ؎) ز گل بسینۂ بلبل ہزار خار شکست ؎ کنون ترانہ بوصف بہاری بندد ؎ (اردو) ترانہ گانا بجانا

(الف) ترانہ پرداختن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و مقابل آن ترانہ پرداز بحوالۂ بہار نوشتہ گوید کہ ترانہ پرداز و ترانہ ریز ہر کدام معروف

مؤلف عرض کند کہ .....

(ب) ترانہ پرداز کسی را گویند کہ ترانہ آغاز کند و کنایہ از مطرب و سراینده ترانہ باشد و الف بر زبان نیست (اردو) ب مطرب ترانہ گانے والا۔

ترانہ ریز اصطلاح۔ بقول بہار مرادف ترانہ پرداز **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است کنایہ از مطرب (نثر ظہوری) جلاجل اوراق درختان بہوای او ترانہ ریز ؎ (اردو) دیکھو ترانہ پرداز۔

(الف) ترانہ زدن مصدر اصطلاحی

(ب) ترانہ زن صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت بہار ب را مرادف ترانہ پرداز گوید **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی ترانہ سرودن است و ب اسم فاعل ترکیبی (سلمان ساوجی ؎) سودای زلف خشکم بر باد داد حاصل ؎ مطرب بزن ترانہ ساقی

(۱۱۹۷۳)

بیار بادہ ؛ (میر خسرو ؒ) از نوای ترترانہ زنان ؛ ہر دو تن خاستند نازکنان ؛ (اردو) الف ترانہ گانا ب دیکھو ترانہ پرداز۔

(الف) ترانہ ساختن مصدر اصطلاحی **(ب) ترانہ ساز** صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت بہار نسبت (ب) گوید کہ مرادف ترانہ پرداز است **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی ترانہ تالیف کردن است و ب اسم فاعل ترکیبی بمعنی ترانہ پرداز (ب) را با الف تعلق نیست بلکہ تعلق دارد با ترانہ سازیدن کہ بمعنی سرودن ترانہ است (باقر کاشی ؒ) خونم زدیدہ مطرب امشب روان ساخت ؛ یارب چہ درد داشت کسی کان ترانہ ساخت ؛ (ظہوری ؒ) گریہ رقاصی تواند کرد ؛ ہایہای ترانہ ساز آید ؛ (اردو) الف ترانہ تصنیف کرنا (ب) دیکھو ترانہ پرداز

(الف) ترانہ سرا اصطلاح۔ الف بقول

(ب) ترانہ سرائیدن بہار مرادف ترانہ پرداز صاحب آصفی ذکر ترانہ سرودن کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است و ب بمعنی ترانہ سرودن و الف را با ب تعلق است نہ با (ترانہ سرودن) (اردو) الف دیکھو ترانہ پرداز۔ (ب) ترانہ گانا۔

ترانہ سنجیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترانہ سرائیدن است (طالب آملی ؒ) لبم بعشق نہ سنجد ترانۂ زہار ؛ ولی ز آشنگ من این مدعا برون آید ؛ (اردو) دیکھو ترانہ سرائیدن۔

ترانہ شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار مرادف افسانہ شدن کہ شہرت گرفتن است (اسیری لاہجی ؒ) در کسوت اغیار چو نمود رخ آن یار ؛ این قصہ در آفاق جہان گشت ترانہ

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است اگرچه در سند استعمال (ترانه گشتن) است عیبی ندارد (اردو) مشہور ہونا۔

ترانه شنیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی سماعت کردن ترانه (صائب ؎) بشنو ز من ترانهٔ عبرت فزای را ؎ گر مردی ای سپند نگهدار پای را (اردو) ترانا سننا۔ سماعت کرنا۔

ترانه گشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف ترانه شدن است که گذشت و سند این همه را نجا مذکور (اردو) دیکھو ترانہ شدن۔

ترانه گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تصنیف ترانه کردن است چنانکه سخن گفتن (نظامی ؎) هر نه سفته دری دری می سفت ؎ هر ترانه ترانه می گفت (اردو) ترانہ تصنیف کرنا۔ ترانہ کہنا۔ جیسے شعر کہنا۔

تراو بقول برہان بسکون واو بمعنی تراوش که از تراویدن و ترشح کردن باشد صاحب نوادر بذیل تراویدن ذکر این کرده گوید که بمعنی رشحه و چکره **مؤلف** عرض کند که ما بر (ترابیدن) اشاره این کرده ایم که در فارسی قدیم بمعنی قطرهٔ آب آمده و در اینجا عرض کنیم که همین است ماخذ مصدر (ترابیدن) که می آید و تراوش حاصل بالمصدرش یعنی تراویدگی پس صاحب برہان تسامح کرد که این را بمعنی تراوش نوشت و فرقی در اسم مصدر و حاصل بالمصدر نکرد و آنچه می فرماید که این از تراویدن است غلط است تراویدن مرکب شد ازین البته می توانیم گفت که این امر تراویدن هم هست (اردو) قطرہ۔ ندکر۔

تراود بقول برهان بروزن عداوت مشتق از تراویدن و تراوش یعنی آب و شراب و امثال آن تراوش می کند صاحب سروری گوید که مستقبل تراویدن است (مصرع) از کوزه همان برون تراود که دروست ؛ صاحب مؤید هم مستقبل گوید مؤلف عرض کند که هر سه محققین بنام ونشان وخصوصاً یکی از ان اهل زبان ودیگری مؤید الفضلا مارا معاف دارند که ما اینها را از قواعد زبان بیخبر دانیم تراود مضارع مصدر تراویدن است نه مستقبل ودر مضارع ومستقبل فرق نکردن کار محققین نیست آنچه صاحب برهان این را مرادف تراوش داند او بی خبر است از فرق مصدر وحاصل بالمصدر وشاید که حاصل بالمصدر اشتقاق ندارد برخلاف آن مصدر واز تعریف برهان پیداست که او این را حاصل داند وحق آنست که این مضارع است ولیس وضرورت بیان این نبود که مصدر این تراود می آید (اردو) ٹپکنے۔ تراویدن کا مضارع

(الف) **تراوش** بقول بهار مرادف تراویدن وفرماید که بمعنی چکیدن است و بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که بخرین نباشد که ----------

(ب) **تراوش کردن** بمعنی (۱) چکیدن آمده (صائب ۵) نیست در دست بجوی من عنان اختیار پ را زعشق از دل تراوش گر کند معذور دار پ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود تراویدن وتراوش را یک جا نقل کرده گوید که زمیدن آب ومانند آن مؤلف عرض کند که ما فدائی را دیده ایم و نمی دانستیم که از قواعد زبان خود بیخبر است الف حاصل بالمصدر است نه مصدر و ب موافق قیاس ولیکن (۲) بمعنی ظاهر شدن هم که مجاز معنی اول است بهار در پیروی فرهنگ

سکندری خورده است (اردو) الف چواو۔ تقاطر۔ ترشح۔ ب (۱) ٹپکنا۔ (۲) ترشح ہونا۔ ظاہر ہونا۔

تراول بقول برہان وجامع وسراج بکسر واو بروزن ہلاہل برگ گیاہیست نامعلوم صاحب مؤید گوید کہ برای معجمہ عوض رای مہملہ ہم آمدہ وبتقدیم واو بر الف ہم **مؤلف** عرض کند کہ صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است ازین ہر سہ ساکت وہرچہ محققین بالا نوشتہ اند صراحت مزید آن نتوانیم کرد (اردو) تراول ایک قسم کی گھانس کا نام ہے۔ مؤنث۔

تراویدن بقول برہان وجہانگیری وجامع بروزن دواویدن (۱) بمعنی چکیدن وتراوش کردن آب وشراب وامثال آن صاحب جامع این قدر بیفزاید کہ بمعنی اول تراب ہم یعنی ترشح صاحب بحر عجم می فرماید کہ بمعنی ترشح کردن وکم چکیدن آب وروغن وامثال آن از کوزہ وسبو وشک ومانند آن و (۲) بسوی محسوسات عقلیہ ہم اسناد کنند تا دلالت کند بر کثرت آن (غنی ع) صفای حسن بتان می تراود از دل ما بدو می فرماید کہ کامل التصریف است ومضارع این تراود۔ بہار این را مرادف تراوش نوشتہ چنانکہ ہمہ را بجا ذکرش کردہ ایم وہم او در نوادر این را مرادف ترابیدن نوشتہ۔ صاحب موارد بذکر معنی اول ودوم می فرماید کہ بمعنی (۳) برآمدن ہم چون (تراویدن آتش) وتراوش وتراورا حاصل بالمصدر این گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ معنی سوم در معنی دوم داخل است وتراوہم این مصدر است چنانکہ بجایش نوشتہ ایم نہ حاصل بالمصدر وترابیدن کہ گذشت مبدل این چنانکہ آوو آب (اردو) (۱) قطرہ قطرہ ٹپکنا (۲) ظاہر ہونا (۳) نکلنا۔

تراویدن آتش مصدر اصطلاحی۔ صاحب

موارد بذیل تراویدن ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که در ممدوده بر (آتش تراویدن از چیزی) گذشت (اردو) دیکھو آتش تراویدن از چیزی۔

تراویدن از زبان مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر این کرده گوید که بمعنی برآمدن از زبان باشد (عرفی ؎) حاجتی یابم که از تکفیر من کافر شوند ۔ گر تراود از زبانم لیس فی دلقی سواه ۔ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) زبان سے ٹپکنا۔ زبان سے نکلنا۔

تراویدن تبسم مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که این همانست که بر (تبسم تراویدن) گذشت۔ (اردو) دیکھو تبسم تراویدن۔

تراویدن تجلی مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراویدن این را بمعنی ظاهر شدن تجلی نوشته **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (زلالی ؎) تجلی می تراود از لب بام ۔ همه در عکس ساقی می رود کام ۔ (اردو) تجلی ٹپکنا۔ ظاہر ہونا۔

تراویدن جوانی مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراویدن این را بمعنی ظاهر شدن جوانی نوشته **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) جوانی می تراود از لب بام ۔ جهان پیر برنائی رساند است ۔ (اردو) جوانی ٹپکنا۔ جوانی ظاہر ہونا۔

تراویدن حاجت مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر این بمعنی ظاهر شدن حاجت کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) ظهوری راست خواهد شد که از خود بیگاه عرض حاجت می تراود ۔ (اردو) حاجت ظاہر ہونا۔

تراویدن خروش مصدر اصطلاحی۔ صاحب

موارد بذیل تراویدن ذکر این بمعنی برآمدن خروش کرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (میرزا بیدل ؎) خروش ناتوانی می تراود از شکست من ؎ زبان سرمه آلود دست موی خویش چینی را ؎ (اردو) آواز نکلنا۔

تراویدن خیال مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد ذکر این بمعنی برآمدن خیال کرده مؤلف عرض کند که ظاهر شدن خیال است (قاسم مشهدی ؎) شام هجر از بس خیالش می تراود از دلم ؎ هر ورق در جیب تا بگذاشتم تصویر داشت ؎۔ (اردو) خیال ٹپکنا۔ ظاہر ہونا۔

تراویدن درد مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد ذکر این بذیل تراویدن بمعنی برآمدن درد کرده مؤلف عرض کند که ظاهر شدن درد است (قاسم مشهدی ؎) ز اعضایم تراویده چنان درد ؎ که چون رنگ از رخم گشته عیان درد ؎ (اردو) درد ظاہر ہونا۔

تراویدن ذوق مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر این بمعنی برآمدن ذوق کرده مؤلف عرض کند که بمعنی ظاهر شدن ذوق است (طالب آملی ؎) لاله زاری شد جهان از کشتهٔ ناز و هنوز ؎ می تراود ذوق خون از خنجر جلاد من ؎ (اردو) ذوق ٹپکنا۔ ظاہر ہونا۔

تراویدن راحت مصدر اصطلاحی۔ صاحب موارد بذیل تراویدن ذکر این بمعنی برآمدن راحت کرده مؤلف عرض کند که بمعنی ظاهر شدن راحت است (ظهوری ؎) به نیش غمزهٔ دل در خریدار ؎ ز ریش سینه راحت می تراود ؎ (اردو) راحت ٹپکنا۔ راحت ظاہر ہونا۔

تراویدن رقم مصدر اصطلاحی۔ بمعنی ظاهر شدن و برآمدن رقم است مؤلف عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) تراود از قلم خبر رقم حسرت آب ؎ نامهٔ تشنه لبان جمله بیک مضمون است ؎ (اردو) لکھا جانا۔

(۱۲ سطر)

تراویدن زهر مصدر اصطلاحی بمعنی ظاهر شدن زهر است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) شهد نصیحتا چو نیفتاد سودمند ۔ زهری برون تراود اگر از سخن مزخ ۔ مخفی مباد که اگرچه از سند بالا (زهر برون تراویدن) پیداست ولیکن زهر تراویدن هم محاورهٔ زبان است (اردو) زهر ٹپکنا۔ زهر ظاهر ہونا۔

تراویدن ناله مصدر اصطلاحی بمعنی برآمدن ناله باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) این ناله ام از کام و زبان برنتراود ۔ کز و رد تو برهم نفشارد جگرم را ۔ مخفی مباد که اگرچه از سند بالا (بر تراویدن ناله) پیداست ولیکن (تراویدن ناله) هم محاورهٔ زبان است (اردو) ناله ٹپکنا۔ نکلنا۔

تراهی بقول برهان و جامع و ناصری بروزن تباهی بمعنی میوه نوباوه و نورسیده صاحب جهانگیری برنوباوه قانع (سعدی ؎) بود بوستان بان بایوان شاه ۔ تراهی ولی هم زبستان شاه ۔ خان آرزو بذکر این گوید که بعض را لبند این اشتباه است **مؤلف** عرض کند که این اشاره باشتباه رشیدی است و ما این اشتباه را لغو دانیم که محقق اهل زبان اعنی جامع تصدیق این معنی می کند۔ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) پہلا میوہ۔ مذکر۔

ترایمان بقول برهان و رشیدی و جامع و جهانگیری و سراج بروزن انار دان نام مرض اسهال است۔ صاحب مؤید گوید که بهندی هنس و نام مرض اسهال **مؤلف** عرض کند که نظر باعتبار صاحب جامع که اهل زبان و محقق زبان خود است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) اسہال کا مرض۔ مذکر۔

تراویدن بقول برهان وجهانگیری بای ای
حطی بروزن ومعنی تراویدن وتراوش کردن
صاحب بحر گوید که کامل التصریف است وضمائر
این تراید صاحب موارد هم این را آورده
وهلوی بر برهان اعتراض کرده این را غلط
وتراویدن را صحیح انگارد وصاحب قاطع
جواب باردی دهد وپی بحقیقت نمی برد یک
جواب دندان شکن که غالب را مغلوب می کند
همین که واو در فارسی زبان به تحتانی بدل
می شود چنانکه انگور وانگیر وانگول وانگبیل
پس این مبدل تراویدن است وماخذ
تراویدن بجای خود مذکور پس وجهی نیست
که بقول موارد بر برهان وجهانگیری وبحر
غالب را ترجیح باشد شک نیست که محققین
صاحب زبان اعنی سروری وناصری وجامع
این را متروک کرده اند **مؤلف** عرض کند که ما هم
در محاوره فرس استعمال این ندیدیم ولیکن در صحت این
لغت تامل نیست (اردو) دیکھو تراویدن کے پہلے معنے

ترب بقول برهان بفتح اول وسکون ثانی وبای ابجد (۱) مکر وحیله وزرق وتزویر و (۲)
گزاف و (۳) زبان آوری وبضم اول (۴) معروف است که عربان فجل خوانند. صاحب
جهانگیری بر معنی اول قانع. صاحب سروری بذکر معنی اول می فرماید که صاحب فرهنگ معنی قدرت وقوت
هم آورده که آنرا ترف نیز مانند وبذکر معنی چهارم می فرماید که قسمی از سبزی است که بیخش
مانند وسفید باشد که هم برگ وهم بیخش خورند ها ضم طعام وبغایت مسهی است (یونانی طبیب
۵۴) ترب نیکو باشد از بهر سعال پا بول راند چشم را روشن کند ها صاحب ناصری بذکر
معنی اول وسوم ذکر ترف هم کرده. صاحب رشیدی بر معنی اول قناعت فرموده صاحب
جامع ذکر معنی اول ودوم فرموده. صاحب محیط می فرماید که بشیرازی ترنبزه وبسریانی مغالا

و برومی وقیون و بفرنگی رغانس و بیونانی افاتیس و با بوس و بعربی فجل و بهندی مولی نامند.
بقول جالینوس مسخن و مجفف در درجهٔ دوم اما ترب صحرائی قویتر و طبع آن گرم و تر در اول و منافع
بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند که همین است حقیقت معنی چهارم و آنچه صاحب سروری اشارة
ترف کرده صراحتش بر (ترپ) می آید که بیای فارسی است و آن را با این لغت هیچ تعلق نیست
و ما بهمه معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم مخفی مباد که ما در معنی سوم بیان کرده برهان تأملی داریم
که لفظ زبان آوری را بی محل استعمال کرده و بر معنی اصطلاحی غور نکرده و ظاهر المقصودش از معنی
دوم باشد (اردو) (۱) مکر و حیله. مذکر (۲) لاف و گزاف مؤنث. دیکھو بلند پروازی (۳)
زبان آوری. مؤنث. شاعری صاحب آصفیه نے زبان آور بمعنی شاعر کہا ہے (۴) مولی. بقول
آصفیه. ہندی. اسم مؤنث. ایک قسم کی جڑ کا نام جسے کھاتے ہین. عربی مین فجل. فارسی مین ترب
مزاجًا اول درجه مین خشک دوم مین گرم.

تربالی بقول برهان و جهانگیری و رشیدی بر وزن چنگالی نام عمارتی است بسیار عالی بنا
کردهٔ اردشیر بابک در شرقی شهر گوی که از شهرهای فارس است و چون معرب آنست گویند که بر
سر آن بنا آتشکدهٔ ساخته بودند و در برابر شهر کوهی است و از ان کوه آبی به آن آتشکده می آید
صاحب جامع ذکر این کرده. صاحب ناصری منقل قول برهان گوید که آنچه درین لغت مرقوم شد
از فرهنگ ها نقل افتاد دران چند خطاست اول آنکه طربال به طای حطی عربی و بمعنی عمارت
عالی که بنا کنند یعنی هر کوه و سنگ و هر پاره از کوه و سنگ بزرگ و بلند بود که از کوه پیش آمده
و برآمده باشد و دیوار دراز و بلند و چینهٔ بالائین دیوار است طرابیل السام صومعای ملک شام

و اینکه نوشته اند نام آن شهر گون است هم خطاست جور است و آن نام قدیم شهر فیروز آباد بوده و در جور مرقوم خواهد شد مؤلف عرض کند که اگر تصریح ناصری را صحیح دانیم طای حطی بدل شده به فوقانی چنانکه در اکثر لغات دیده شد و یای نسبت در آخر تر بال آمده (اردو) ترمالی ایک عمارت عالی کا نام ہے جو اردشیر کی بنا کی ہوئی شہر گون مین واقع ہے۔ مؤنث۔

تربامان بقول برہان بروزن مشتاقان بیونانی نام گلی است لاجوردی و برگهای آن دراز می باشد و گل و شاخ و برگ آن همه تلخست و آن را غافث بروزن آفت نیز گویند و بجای بای ابجد یای حطی هم آمده۔ صاحب محیط بر غافث گوید که اسم عربی است و بیونانی او قطاریون (الخ) مؤلف عرض کند که ما بر او قطاریون صراحت کامل کرده ایم (اردو) دیکھو او قطاریون۔

تربت بقول بهار بالضم خاک و مجازاً بمعنی گور و بالفظ شگافتن و کشادن مستعمل (ظهوری ؎) ز زهر کینهٔ خسرو هنوز از تربت شیرین بگیاه تلخ می روید پی فرهاد می لرزد ها مؤلف عرض کند که بتای مدوره لغت عربست بمعنی خاک و این تفریس فارسیان است که تصرف در رسم الخط کرده بتای دراز نوشتند و بمعنی گور استعمال کردند و استعمال این ترکیب فارسی در ملحقات مذکور شود (اردو) تربت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ قبر۔ گور۔ مزار (ثاقب ؎) مانگنا گو ہے بُرا پر جو ملے مانگے سے ہا اپنی تربت کے لئے کوچۂ جانان مانگون ہا

تربت خانه اصطلاح۔ بقول بهار مقبره (حکیم زلالی ؎) ایاز از شبنم مژگان و منو کرد ها به تربت خانهٔ محمود رو کرد ها مؤلف عرض کند که قلب اضافت خانه تربت است (اردو) مقبرہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر جای قبر۔ قبرون کا مقام۔

تربت خوردن مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر (تربت خوردن بیمار) کرده می گوید که چون بیماری از دوازائل نشود خاک تربت امام رضی اللہ عنہ بنیت شفای خورانند (تاثیر اصفهانی سه) نه گرد سرمه باشد جلوه گر زان نرگس جادو تو خاک تیره بختان خورد تربت چشم بیمارش، مؤلف عرض کند که این بمعنی خاک خوردن است و بلحاظ استعمال فارسیان خاک مزار خوردن و ازینکه خاک مزار مبارک امام علیه السلام را خاک شفا نام است مومنین بیمار خاک تربت علیه السلام می خورند و در هند رسم است و عجبی نیست که این رسم عجم هم باشد که بعد مرحومی بیمار شود و از دار و صحت پذیر نشود او را خاک تربت مرحوم می خورانند و خیال ایشان است که غم مرحوم با نخطاط پذیرد و بیمار تندرست شود پس همین است ماخذ تربت خوردن (اردو) قبر کی مٹی کھانا۔

تربت شکافتن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که شکافتن تربت بمعنی حقیقی است (طالب آملی ۵) تربت بشکافم ز هم سودن مستی، در حوصلهٔ مرگ من افسوس نگنجد، (اردو) قبر کھولنا قبر کو توڑ کا دینا۔

تربت کشادن مصدر اصطلاحی. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (حافظ شیراز ۴) بکشای تربتم را بعد از وفات بنگر بگرد آتش در و دود از کفن برآید، (اردو) قبر کھولنا۔

تربد بقول برهان و جامع بکسر اول و ثالث و سکون ثانی و دال ابجد (۱) نام شهریست غیر معلوم و بضم اول و ثالث (۲) دوائیست معروف که اسهال آورد و باین معنی بکسر اول و ثالث هم آمده و (۳) چوب و نی خالی را نیز گویند. صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید که همانا ترمذ را به تصحیف تربد خوانده اند درین صورت معلوم است که شهری غیر معلوم خواهد شد برخلاف ترمذ که شهریست

معروف و رهورا النهر و بلا خلطه ترتیب حروف تهجی در محل خود می آید. خان آرزو در سراج بذکر هر سه معنی بالا گوید که تحقیق آنست که همان روای مشهور است که بهترش مجوف و خالی بود چنانکه از کتب طبیعیه بوضوح می پیوندد. صاحب محیط بر ترمذی فرماید که بسریانی طورمذ و بیونانی فوطر و بهندی نسوت و ناک پتر نامند بهترین آن مجوف سفید باطن. گرم در اول سوم و خشک در آخر آن خشکی آن زیاده از گرمی و تجفیف آن قوی و در طعم آن اندک قبض و منافع بی شمار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که حقیقت معنی اول بوضوح نه پیوست. جادارد که همان ترمذ باشد که صاحب ناصری ذکرش کرد و این مبدل آن باشد چنانکه غرم و غرب. و بدین وجه که صاحب جامع که صاحب زبان است تصدیق این لغت کرده است ما این را غلط ندانیم و نسبت معنی سوم خیال ما این است که اسم جامد باشد بر سبیل مجاز چنانکه خیال خان آرزو است (**اردو**) (۱) تربد ایک شہر کا نام۔ تذکر۔ دیکھو ترمذ (۲) تربد ایک دوا کا نام جسکو ہندی مین نسوت اور ناک پتر کہتے ہین۔ مؤنث (۳) نے۔ مؤنث۔

تربرہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی بر وزن غرغره نام نوعی از انگور است. خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم باشد (**اردو**) انگور کی ایک قسم کو فارسیون نے تربرہ کہا ہے۔ تذکر۔

(الف) تربز بقول برہان و جہانگیری و جامع و سراج بفتح اول و ضم ثالث (۱) ہندوانہ **(ب) تربزہ** و (۲) خیار و بادرنگ و (۳) بضم اول ترب را گویند که بعربی فجل خوانند (نیاز الدین نجشی ۵) آنچه نه بینید نمودن که چه؟ تربزه بی مزه بودن که چه؟ بهار بر معنی اول

الف قانع (مناطغرا ۵) بود تخم دنیا و دین کاشتن یک دو تر بر یک دست برداشتن (۶) صاحب محیط بر ب همین قدر نوشته که اسم ترب است مؤلف عرض کند که ما ذکر ترب بجایش کرده ایم و آنچه صاحب محیط بر هندوانه نوشته مالقلش بر بای شیخی کرده ایم و خیالش نسبت معنی اول باد رنگ نوشته ایم و ما این هر دو لغت را اسم جامد فارسی زبان دانیم و در ترکیب الف لفظ تر مرکب است با تر. تر بمعنی بارد و بر بمعنی بخش که زمین است و معنی ترکیبی این زمین تر دارنده و بالنده در زمین تر و در ب های نسبت باشد یعنی منسوب بزمین تر و قیاس می خواهد که ب را اصل دانیم و الف را مخففش (اردو) (۱) دیکھو بابا شیخی (۲) دیکھو باد رنگ (۳) دیکھو ترب .

ترابسم بقول برهان وجهانگیری وجامع بروزن مدرسه قوس قزح را گویند صاحب رشیدی گوید که بالضم وبالفتح هر دو آمده خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا می فرماید که ترسه هم بهمین معنی آمده واین مخفف آنست بحذف موحده مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او واین اسم جامد فارسی قدیم است معاصرین عجم این را لغت ژند و پاژند گویند (اردو) قوس قزح دیکھو اغلیسون .

ترابسی بقول محیط بکسر تای فوقانی وسکون رای مهمله وکسر موحده وسین مهمله وسکون تحتانی اسم باد رنگ است مؤلف عرض کند که تعریف باد رنگ بجایش گذشت وشک نیست آن بسیار سر داست واین مرکب است با تر بمعنی بارد و بس بمعنی بسیار و یای نسبت یا زائده ظاهرا اسم جامد فارسی زبان وموافق قیاس می نماید وآنچه استعمال این بکسر موحده بیان

شده تصرف محاوره بیش نیست (اردو) دیکھو بادرنگ ۔

تربک بقول برهان وجامع و رشیدی بضم اول بروزن ادرک نام نوعی از انگور است ۔ خان آرزو در سراج گوید که در کتب دیگر دیده نشد و در کتب طبی (روباه تربک) بمعنی سگنکور نوشته اند پس غلط در لفظ و معنی کرده باشند و صحیح تربک بمعنی کشک سیاه که قراقروت باشد چنانکه در جهانگیری و برهان است مؤلف عرض کند که محقق با نام و نشان اگر در دیگر کتب این لغت را بمعنی انگور ندیده باشد خطای اوست و اگر مقصودش از (دیده نشد) بنظر نیامده باشد خطای چشم اوست صاحب جامع که محقق اهل زبان است ذکرش کرده و صاحب برهان هم آورده که نیم عجم است و از محققین هند نژاد صاحب رشیدی ذکرش کرده که تحقیق معتبر است باوجود این هر سه شاهدان معتبر این لغت صحیحه را تسلیم نکردن که معاصرین عجم هم ازین واقف اند و بنظر سطحی اشکال پیدا کردن شایان تحقیق نیست و آنچه بمعنی قراقروت است بهای فارسی است نه عربی یکی از معاصرین عجم گوید و ما با او اتفاق داریم که فارسیان بر لغت تربک کاف تصغیر زیاده کرده انگور کوچک را نام نهادند دیگر هیچ (اردو) انگور کی ایک قسم بہت چھوٹے انگور (نذیر)

تربک کندن مصدر اصطلاحی بقول بحر و بهار و انند بالضم کنایه از جماع کردن است (بلا فوقانی یزدی) چه تربهاکه نکندم بطرز خود که فلک بزیر پای من انداخت (حافظ ترخانی) مؤلف عرض کند که معنی لفظی این فعل کندن از زمین و محاوره لوطیان و سوقیان است (اردو) جماع کرنا

تربن بقول برهان وجامع وجهانگیری و ناصری بفتح اول وضم ثالث وسکون ثانی ونون ترنجبین بسیار سخت را گویند صاحب رشیدی لفظ بسیار را ترک کند خان آرزو در سراج بذکر این

می فرماید که لیکن ترسن بدین معنی می آید مؤلف عرض کند که طرز بیانش ترسن را صحیح داند ونسبت ترین نقل قول رشیدی کند واین طرز تحریر وتعریف او در اکثر الفاظ سهل انگاریش راظاهر کند ونمی خواهد که زحمت تحقیق بردارد یکی ازمعاصرین عجم درست گوید که معنی لفظی این بنیاد ترد ارنده یعنی زمینی که در آن کاشت تری می شود واین قسم زمین درگرما بسیار سخت می باشد وصراحت مانند ترسن بجایش کنیم (اردو) سخت زمین۔ مؤنث۔

تربند بالقبول برهان وناصری وجامع بروزن سربند پارچه باشد که آن را ترکنند وبر زخم کارد وشمشیر وامثال آن بندند تا خون بایستد۔ خان آرزو در سراج گوید که مقابل این خشک بند است مؤلف عرض کند که این طبع آزمائی واظهار این است که ما هم جدتی پیدا کرده ایم۔ ایجاد بنده است اگرچه گنده باشد بدلیل لغت خشک در ملحقاتش خشک بند را خود خان آرزو ذکر نکرده نه خشک بند بر زبان معاصرین عجم است تربند۔ بندشی است که پارچه بالای زخم را در آب یا برف ترکنند که رطوبت جریان خون را زود بندی کند ازینجاست که این را تربند نام نهادند وبلا خصوصیت تری همین پارچه را زخم بند گویند وتخته بند هم قسمی ازین است که برای اعضای شکسته بکار می برند باجمله خشک بند چیزی نیست جز این که پیدا کرده خشک دماغان است (اردو) بھیگی ہوئی بیانڈیج جو زخمون پر باندھا کرتے ہین تاکہ خون جلد رکجائے مؤنث

تربو بقول برهان وجهانگیری وجامع ورشیدی بفتح اول وسکون ثانی وثالث بواو کشیده پارچه را گویند سفید وسفت وباریک۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا می فرماید که لیکن پرتو بمعنای فارسی تردیک به همین معنی گذشت مؤلف عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است

پرتو بمعنی فروغ و عکس و روشنائی گذشته است محقق با نام و نشان می طراز د که آن نزدیک بهمین معنی است مقصودش بهترین باشد که پرتو مهتاب یا آفتاب هم مثل پارچه باریک است نمیدانیم که ازین صراحت بی معنی چه مفاد است و بچه ضرورت جزین که در تسلیم تعریف این لفظ بوجه لفظ (لیکن) اشتباهی پیدا می شود قلب بعض نیست که در ماخذ این مدعی بدست آید حق آنست که نظر باعتماد محققین اهل زبان ما این را اسم جامد فارسی زبان تسلیم کنیم و اینقدر اضافه کنیم که همین لغت بموحده اول و تای فوقانی سوم بجایش گذشت و صراحت ماخذش همدرانجا کرده ایم و در اینجا اینقدر اضافه کنیم که این را قلب بعض آن دانیم که فوقانی سوم آن در این لغت حرف اصل است و موحده اولش در اینجا حرف سوم (اردو) سفید باریک اور مضبوط کپڑا۔ مذکر۔

تربو بقول انند بحوالهٔ مؤید جامهٔ سفت و باریک۔ صاحب مؤید همین لغت را بدون الف آخر (تربو) نوشته که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که غلطی کتابت اند می نماید که بزیادت الف آخر قائم کرد اگر سند استعمال پیش می شد مزید علیه تربو می گفتیم (اردو) دیکھو تربو۔

تربه بقول ناصری همان تربک که مذکور شد صاحب سروری بر قرا قوت قانع خان آرزو در سراج گوید که بای فارسی مرادف ترپ است و گویند طرفک معرب این **مؤلف** عرض کند که غلطی کتابت باشد که موحده قائم شد و بای فارسی سوم بجایش می آید اگر سند استعمال پیش می شد این را مبدل تربه می گفتیم و صراحت کامل بر ترپ کنیم (اردو) دیکھو ترپ۔

تربیت بقول بهار بمعنی پرورش و آموختن می فرماید که بالفظ دادن و کردن مستعمل۔ **مؤلف** عرض کند که لغت عربی است و بقول منتخب بمعنی پرورش کردن فارسیان این را

بقاعدهٔ خود با مصادر فرس مرکب کردند و در رسم الخط هم تای مدوره را به تای دراز بدل کردند و بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تعلیم استعمال کردند که در ملحقات می آید (ظهوری ؒ) از تربیت خود یم فارغ ؛ یادش ما را از ما گرفته است ؛ (اردو) تربیت ۔ عربی مؤنث تعلیم ۔ تادیب ۔

(الف) **تربیت باشیدن** مصادر اصطلاحی پذیرا بودن ۔

(ب) **تربیت بودن** صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت و سندی که پیش کرده برای الف است (شفای اصفهانی ؒ) تربیت گرفته اینچنین باشد ؛ حال این هر دو عکس این باشد ؛ **مؤلف** عرض کند که هر دو بمعنی تربیت حاصل شدن است (اردو) تربیت ہونا ۔

تربیت پذیرفتن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تربیت حاصل کردن و از سندش تربیت پذیر بمعنی حاصل کنندهٔ تربیت اسم فاعل ترکیبی ظاهر است عیبی ندارد (عرفی ؒ) فلان مربی و من تربیت پذیر این بس ؛ ز فضل خود چه زنم لاف های طولانی ؛ (اردو) تربیت پانا ۔ تربیت

تربیت خواستن استعمال ۔ بمعنی حقیقی خواهش تربیت کردن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (ظهوری ؒ) تربیت خواهی بسعی دل رسان خود در العشق ؛ مرحمت نبگر که گریبانگانه آمد خویش رفت ؛ (اردو) تربیت چاہنا

تربیت دادن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تربیت کردن و تعلیم دادن است (النوری ؒ) اگر مسعود ناصر تربیت داد ؛ عیاضی را بخلعت های فاخر ؛ (اردو) تربیت کرنا تعلیم دینا ۔

تربیت کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

که بمعنی تعلیم دادن است (صائب ؎) اگر از سختی ایام شود آدم نرم ؎ روی من تربیت سیلی استاد کند ؎ (جمال اصفهانی ؎) گر نکردی لطف تو اهل هنر را تربیت ؎ بر بساط اشرفت کے دم زدی چون من گدا ؎ (اردو) تربیت کرنا تعلیم دینا۔

تربیت نا اہل را چون گردگان بر گنبد است مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که فارسیان این مثل را بحق نا اہلان زنند و گویند که نا اہل به تربیت هم اہل نشود چنانکه گویند (ع) ناکس به تربیت نشود ای حکیم کس ؎ (اردو) صاحب محبوب الامثال نے کہا ہے کبھی گدھا بیٹے سے گھوڑا ہوتا ہے۔ دکن مین کہتے ہین

تربیت یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که به معنی حاصل کردن تربیت است و موافق قیاس و بمعنی حقیقی (عزت شیرازی ؎) از نیاز آن شاخ گل سامان رنگ و بو دهد ؎ چون نهالی تربیت یابد ثمر نیکو دهد ؎ (اردو) تربیت پانا۔ تعلیم پانا۔

کم ظرف کو تربیت لاحاصل ؎

تربیت نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تربیت کردن است که گذشت (کوکب مازندرانی ؎) ز پهلوی دل روشن شدم همچو صدف ویران ؎ نمودم قطره را تربیت سیلاب خود کردم ؎ (اردو) تربیت کرنا دیکھو تربیت دینا

ترپ القول برہان بفتح اول بروزن چرب کشک سیاه را گویند و به ترکی قراقروت۔ صاحب جامع گوید که بعربی طرق و مصل نامند۔ بهار گوید که قروت سیاه است (طاهر وحید در تعریف سبزی فروشی ؎) از دو دیده چون آن لب نوشخند ؎ سیه پوش چون ترپ گردید قند

پس صاحب رشیدی می طرازد که ترف و ترپک و ترپه هم به همین معنی باشد کشک سیاه را نام است ـ صاحب محیط ذکر این نکرد و کشک سیاه را هم نه نوشت و ترف و ترپک و ترپه را هم ترک کرد و طریق را هم نیاورد و بر مصل گوید که اسم عربی است و گویند عجمی و به اصفهانی قارا و بفارسی قرقوط و به ترکی قروط نامند و آن بقول شیخ از آب پنیر می سازند و بر جنین هم نامند و گویند آن مائیست دوغ است و نیز بفارسی کشک و بعربی مصل نامند سرد و خشک در دوم مسکن حدت صفرا و خون و تشنگی و حرارت معده و جگر و اسهال صفراوی و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) پنیر کا پانی جسکو فارسی میں کشک بھی کہتے ہیں ـ مذکر ـ

(الف) **ترپک** بقول برهان الف بر وزن کشک و ب بر وزن حرفه همان ترپ را گویند که گذشت صاحبان رشیدی و جامع هم ذکر این کرده اند ـ و صاحب سروری ذکر الف کرده گوید که معرب این طریق است

(ب) **ترپه**

باشد (مولوی معنوی ؎) چو نوشیدم زتهاجش فرو کوبید چون سیرم چو ترپک رو ترش کردم کزان شیرین بریدستم **مؤلف** عرض کند که مزید علیه همان ترپ است بزیادت کاف و های هوز و دیگر هیچ (اردو) دیکھو ترپ ـ

ترت بقول اند بحواله مؤید و کشف اللغات در فارسی زبان بالفتح بمعنی پریشان و مرتب ضد آنست مثل دغل و مغل و قریش و درویش مترادف این باشد **مؤلف** عرض کند که طالب سند استعمال می باشیم از نظر نگذشت و محققین اهل زبان ازین ساکت و معاصرین عجم بیخبر (اردو) پریشان ـ

ترترک بقول برهان وجهانگیری وجامع بفتح اول وفوقانی بر وزن شب پرک (۱) نام مرغکی است که آن را در ره وراه الفهر دختر صوص می گویند وبعربی صعوه وبضم اول وفوقانی (۲) جائیست در کوه چل مقام شیراز که مردم به انجا روند وسنگی در زیر خود نهاده از بالا لغزیده بپائین آیند وبکسر اول وفوقانی (۳) مردم سبک ودنی تمکین را مسند صاحب سروری نسبت معنی اول گوید که ترندک است وذکر معنی دوم وسوم کرد صاحب ناصری ذکر معنی اول کرده نسبت معنی سوم گوید که در برهان وجهانگیری آمده والله اعلم ونسبت معنی دوم می فرماید که فقیر مؤلف در ایام سکونت شیراز از انجا دیده ولی نام آن کوه را چل مقام نشنیدم کوهی است قریب باغ دلگشا که مرقد شیخ مصلح الدین سعدی در دره آن واقع وآن را سرسرک گویند وبجای تا سین آورند چه بلفظ شیرازی سرسین بمعنی لغزیدن است. خان آرزو در سراج بذکر هر سه معنی بالامی فرماید که ظاهرا در نزبرک وترندک تصحیفی شده والعلم عندالله سبحانه **مؤلف** عرض کند که این الهام است به محقق هندنژاد ما تحقیق جامع را که محقق زبان خود است معتبرتر از خان آرزو دانیم واین لغت را بهر سه معنی اسم جامد فارسی زبان خوانیم. ترندک بمعنی صعوه می آید ونزبرک بجای خودش باشد این لغت را باوجود آنکه محققین زبانداران اسم جامد تسلیم کرده اند تصحیف خیال کردن کار هندنژادان نیست. تعریف صعوه بر ترندک در همین ردیف می آید (اردو)

(۱) دیکھو ترپدک (۲) شیراز میں ایک مقام کا نام۔ مذکر (۳) سبک۔ ہلکا شخص۔

ترتک بقول سروری بضم هر دو تا وسکون رای مهمله در نسخه میرزا تذرو باشد واورا تورنگ وجورپو رنیز گویند. می فرماید که در مؤید بجای رای مهمله زای معجمه آمده ودر فرهنگ

بمعنی کبک آورده. صاحبان جهانگیری و جامع ذکر این کرده اند. صاحب رشیدی گوید که صحیح ترنگ مخفف تورنگ است. خان آرزو در سراج بذکر قول محققین گوید که تحقیق آنست که تدرو است چنانکه قوسی گوید مؤلف عرض کند که صاحب محیط بر کبک صراحتی که کرده دران اشارهٔ ترنگ نیست پس خیال باهم همین است که باتفاق محققین این اسم جامد تدرو است (اردو) دیکھو تدرو۔

ترت ومرت بقول برهان وجهانگیری وجامع وسروری وناصری وبحر بروزن هرج ومرج آنرا لغت از اتباعست بمعنی تاخت وتاراج وزیر وزبر وپراگنده وپریشان وبزیان رفته ونقصان آمده واز هم افتاده (حکیم سنائی ؎) ای بسا باد وبوش انگیزان پای ترت ومرت از دعای مسکینان پای (محمد بندو شاه ؎) عالمی کردی زتاب تیغ بران ترت ومرت پای کشوری کردی زسهم تیر پران تاروماریٔ صاحب رشیدی گوید که مرادف تاروماراست خان آرزو در سراج با محققین بالاتفاق۔ صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار این را بهمین معنی آورده مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو تاروما۔

ترتیب بقول اصفیا نهادن چیزی بر موضع آن چیز وبالفظ دادن وکردن مستعمل مؤلف عرض کند که لغت عرب است وبقول منتخب بمعنی راست کردن درجهٔ هر چیز وگذاشتن هر چیز در مرتبهٔ خود۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این کنند وآنچه استعمال این بترکیب است در ملحقات می آید (اردو) ترتیب۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ ذیل بندی۔ صف بندی۔ درستی۔ انتظام آراستگی۔ مؤلف عرض کرتا ہی کہ کسی کام کو درستی اور سلسلہ سے کرنا کا حاصل بالمصدر۔

ترتیب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرتب کردن و سلسلہ بسلسلہ نہادن و مجازاً بمعنی آراستہ کردن (سنجر کاشی ؎)

آنچہ بر شاہدان حسن رواست ۔ جملہ ترتیب داده برانداز ۔ (اردو) ترتیب دینا۔ بقول آصفیہ ربط دینا۔ سلسلہ وار رکھنا۔ سجانا ٹھکانے سے چننا۔ قطار جمانا۔

ترتیب ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترتیب دادن است کہ گذشت (کمال اصفہانی ؎) ہمین ساز دفلک ترتیب خیل بندگانش را ۔ زماہ چارده طاسک زرلف تیره شب پرچم ۔ (اردو) مرتب کرنا۔ دیکھو ترتیب دادن۔

ترتیب کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترتیب دادن و ساختن و نمودن است (نظامی ؎) سلاحی ملک وار ترتیب کرد ۔ بجوشن بر ازتیغ ترکیب کرد ۔ (اردو) ترتیب دینا۔ مرتب کرنا۔ دیکھو ترتیب دادن۔

ترتیب نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترتیب دادن و کردن و ساختن است (نظامی ؎) زہی قدرت کہ در عبرت فزودن ۔ چنین ترتیب ہا داند نمودن ۔ (اردو) ترتیب دینا۔ مرتب کرنا۔

ترتیب نہادن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترتیب دادن است کہ گذشت (ابوالفرج رونی ؎) ترتیب ملک و قاعدۂ دین و رسم و داد ۔ عبد الحمید احمد عبد الصمد نہاد ۔ (اردو) ترتیب دینا

ترتیزک بقول بہار مخفف ترہ تیزک (ملا فوقی یزدی ؎) سخن ترتیزک بستان فکر است

سخن طوطی هندستان فکراست ؛ مؤلف عرض کند که صراحت کامل این برتره تیزک می آید ۔
(اردو) دیکھو ترہ تیزک و ترہ تندک ۔

ترجمان بقول برہان بروزن نردبان (۱) شخصی راگویند که لغتی را از زبانی بزبان دیگر تقریر نماید می فرماید که در قاموس هم باین معنی نوشته و (۲) نیازی رانیز گویند که بعد از گناه و تقصیر گذرانند صاحب جامع هم ذکر این کرده (حکیم خاقانی ؒ) اهل زبان را بزبان خرد ؛ از ملکوت و ملکم ترجمان ؛ صاحب ناصری گوید که اصل این در فارسی زبان (ترزبان) بوده و آن را نیز معرّب کرده (ترزفان) کردند و ترجمان لفظ عربی است ۔ وارسته گوید که در فارسی این را پچواک گویند و ذکر معنی دوم هم کند (مجدالدین علی قوسی ؒ) کار بر قانون ساقی کن در ایّام بهار ؛ ترجمان داری نهی گر بر زمین پیمانه را ؛ صاحب سواء السبیل ترجمان را معرّب خیال می کند از یونانی ترگموس ۔ بهار بنقل قول مجدالدین علی قوسی کند که ترجمان در السنه وافواه بفتح تا وضم جیم مستعمل امّا از هیچکدام ائمه لغت مسموع نشده وحی توانند که به فتح اوّل وضمّ ثالث فارسی باشد ۔ بهار صراحت مزید کند که بالفظ دادن وکشیدن وگرفتن مستعمل ۔ صاحب جهانگیری بر معنی اوّل قانع ۔ صاحبان رشیدی وسراج این را ترک کرده اند وصاحب انند این را لغت عرب گفته بالفتح وضمّ جیم بمعنی فصیح و تیز زبان وخوش تقریر وکسی که داننده دو زبان باشد که صاحب یک زبان را بصاحب دیگر زبان بفهماند وفرماید که معرّب ترزبان وضمّ جیم از ان است که زبان بضمّ اوّل است وبفتح نیز آمده وبعد معرّب کردن این لفظ مصدر وافعال واسماء از ان اخذ کردند صراحت مزید

فرماید که از رسالهٔ معربات ملا عبد الرشید رشیدی و در کشف و مدار و منتخب نیز بضم جیم است و در مؤید بفتح جیم و در صراح بضم و فتح جیم بمعنی ترجمانی و نسبت بمعنی دوم گوید که بمعنی تاوان نیز آمده (انتهی) **مؤلف** عرض کند که آنانکه این را معرب ترزبان گرفته اند کار از تحقیق نگرفته اند و هیچ تعلق از ترزبان ندارد و ما این را معرب هم نگوئیم بلکه لغت عربی است و صاحب منتخب صراحت سه گانه اعراب این کرده است که بضم اول و سوم و فتح هر دو و فتح اول و ضم سوم آمده و نمیدانیم که فارسیان در این لغت چرا اینقدر کاوش کرده اند و خواسته اند که اصل این را ترزبان قرار دهند و ترزبانی را چه تعلق است با ترجمانی محققین نامدار اعنی رشیدی و خان آرزو خوب کردند که این لغت را ترک کردند که لغات عرب در موضوع شان داخل نیست. فارسیان این لغت عرب را بترکیب خود استعمال کرده اند که در ملحقات می آید و بمعنی دوم البته لغت عرب نیست فارسیان مجازاً بمعنی تاوان استعمال کردند یعنی جرمانه و تاوان یا تقصیرانه یا نیازمندانه که ادا می شود آن در حقیقت ترجمهٔ این می کند که مرتکب قصور اند و بس (اردو) (۱) ترجمان بقول آصفیه. عربی. اسم مذکر. مترجم ایک زبان سے دوسری زبان مین بتلانے والا (۲) تاوان. مذکر. دیکھو برسی.

(الف) **ترجمان باشیدن** استعمال. صاحب آصفی ذکر ب **ترجمان بودن** کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سندش مصدر الف پیدا می شود که بمعنی حقیقی است (رافعی نیشاپوری ۵) چون سخن نیکو بود باشد خرد را تربیت ۴ چون زبان شیرین بود باشد روان را ترجمان ۴ (اردو) مترجم ہونا.

ترجمان دادن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تاوان دادن است متعلق بمعنی دوم

ترجمان (ظهوری ؒ) گفتش افراسیاب و هر گشتم منفعل ؛ خواندمش نوشیروان عدل داد م ترجمان ؛ (اردو) تاوان دینا۔

ترجمان داشتن استعمال۔ بمعنی حقیقی است

مؤلف عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؒ) چه آسودم که ناصح دیدت و انصاف لب بستش ؛ نصیحت های بیجا کردچنین ترجمان دارد ؛ (اردو ؒ) فجل باش اندکی از صید پنهان غیر را میزد ؛ سرت گردم کند افگن نگاهت ترجمان دارد ؛ مخفی مباد که از شعر اول ترجمان بمعنی لفاظی و سخن پروری یافته می شود و این مجاز باشد و به اصول ما این هر دو اسناد متعلق به ترجمان داریدن است نه داشتن و بحث داریدن و داشتن بجای خود ش می آید (اردو) مترجم رکھنا۔ لفاظی کرنا۔ سخن پروری کرنا۔ بات بنانا۔

ترجمان شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی مترجم شدن است (لولوی مشهدی ؒ) توئی که خنجر تو شد مکان آتش و آب ؛ زبان رمح تو شد ترجمان آتش و آب ؛ (اردو) مترجم ہونا۔

ترجمان کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پیدا کردن ترجمان باشد (ظهوری ؒ) عشقم دلیر ساخته در شکوه اینچنین ؛ لطف تو هم اگر بکشد ترجمان من ؛ (اردو) مترجم پیدا کرنا۔

ترجمان گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی قرار دادن مترجم است و کار ترجمه گرفتن (طغرا ؒ) بر مندش اگر نفشاند گل نشاط ؛ گیرد صبا ز بلبل تصویر ترجمان ؛ (اردو) مترجم قرار دینا۔ ترجمہ کا کام لینا۔

(۱) **ترجمه** صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که

بفتح اول و ثالث گردانیدن زبانی بزبان دیگر و بقول منتخب زبانی که زبان دیگر شود **مؤلف** عرض کند که همین است حاصل بالمصدر و فارسیان به همین معنی استعمال این کنند و با مصادر خود هم مرکب سازند چنانکه ـــــــــــــــ

(۲) **ترجمہ کردن** لمعنی مصدری است یعنی گردانیدن زبانی بزبان دیگر (اثر شیرازی ـــ ۵) مصحف صنع تر اترجمہ باسرخی کردہ قلم نامیہ از لالہ و گل بستان ؛ (اردو) (۱) ترجمہ دیکھو یای تحتانی (۲) ترجمہ کرنا ۔

ترجیح بقول بہار افزونی دادن و افزونی کردن میفرماید کہ بالفظ دادن و داشتن و کردن و نہادن لصیغہ بر مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربست و فارسیان لمعنی حاصل بالمصدر استعمال این میکنند و با مصادر فارسی مرکب کہ در ملحقات می آید (اردو) ترجیح بقول آصفیہ عربی مؤنث غلبہ ۔ افزونی ۔ فوقیت ۔

ترجیح دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فوق عطا کردن است (صائب ـــ ۵) ہر کہ دید از بادۂ لعلی بسامان شیشہ را ؛ می دہد ترجیح بر لعل بدخشان شیشہ را ؛ (اردو) ترجیح دینا

ترجیح داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فوق داشتن و فائق بودن است (نثر ابوالفضل) ہر چند سخن دران باب ناکردن بر سخن کردن ترجیح داشت ؛ (اردو) ترجیح رکھنا ۔ مرجح ہونا ۔

ترجیح کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترجیح دادن است (سیفی اسفرنگی ـــ ۵) ایکہ ترجیحی نکردی خویشتن را بر فلک ؛ مانعی دیگر نمی دانم جز انسانی ترا ؛ (اردو) ترجیح دینا ۔ دیکھو ترجیح دادن ۔

ترجیح نہادن استعمال ۔ صاحب آصفی

ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترجیح دادن است (انوری ؎) آنکہ گردون را برو ترجیح نتواند نہاد ؎ عقل کل

در ہیچ معنی جزء کہ در رتقدیم ذات ؎ (اردو) ترجیح دینا۔ دیکھو ترجیح دادن۔

ترجیع بند اصطلاح۔ بقول بحر چند غزل متفق الوزن و مختلف قوافی است کہ در آخر ہر یک فردی ذوالقافیہ کہ بحسب معنی یا بیت سابق مناسبتی دارد مکرر آرند۔ صاحبان انند و غیاث گویند در اصطلاح آنکہ شاعر چند بند در بحر موافق و بقوافی مختلف تصنیف نماید و بعد ہر بند یک بیت معین را کہ متفق الوزن و مختلف بہ قوافی ہر دو بند باشد بار بار بیارد بشرطیکہ آن بیت مکرر بمضمون بیت آخر ہر بند مربوط باشد **مؤلف** عرض کند کہ تعریف بالا درست نیست حقیقت بند بر معنی پانزدہمش بیان کردہ ایم کہ بیتی را گویند کہ شعرا بعد از چند بیت بر ردیف و قافیہ دیگر بیاورند پس بند نام ہمان بیت آخر است و ترجیع بند نام این قسم اشعار باشد کہ دران بعد از چند اشعار متفقی یا مردف اعادۂ بیت واحد شود و مجازاً آن را ہم ترجیع بند گویند کہ در بند بیتی دیگر آرند کہ ردیف یا قافیۂ آن خلاف اشعار باشد و اتحاد بحر در ہمہ لازم است (اردو) ترجیع بند بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ لغوی معنی بند کو پھر بیان کرنا۔ اصطلاح عروض مین جب شاعر چند ایسے اشعار جو بحر مین موافق اور قافیہ مین مختلف ہون بیان کرتا اور ہر ایک بند کے بعد ایک اسی وزن اور مختلف قافیہ کی معین بیت اسطرح بار بار لاتا ہے کہ بیت ہر بند کی بیت آخر کے مضمون سے مربوط ہو تو اُسے ترجیع بند کہتے ہین **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ محقق دہلوی نے بند اور اشعار بالائے بند کو اپنی تعریف مین ملایا ہے۔ بند اُسی بیت کا نام ہے جو چند اشعار کے

بعد قافیۂ مختلف سے لائی جاے اور اشعار بالاے بند کا نام بند نہیں ہے اور اس مجموعہ کا نام ترجیع بند ہے۔

ترحّم بقول بہار بخشودن و مہربان شدن می فرماید کہ بالفظ آمدن و فرستادن و کردن بصلۂ بر مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیہ است فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی بخشش و مہربانی و رحم بامصادر فرس استعمال می کنند (ظہوری ؎) دانستہ بر لب گلہ انگشت می نہم ؛ پیدا دش از برای ترحّم بہانہ ایست ؛ (اردو) ترحّم۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ کرپا۔ مہربانی۔ ترس۔ خوف خدا۔

ترحّم آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی رحم آمدن (مخلص کاشی ؎) اگر بہ پرسشم آن بیوفا نمی آید ؛ ترحّمش زچہ بر حال ما نمی آید ؛ (اردو) رحم آنا جیسے "میرے حال زار پر انکو رحم نہین آتا۔ یہہ دکن کا استعمال ہے صاحب آصفیہ نے اس کو ترک کیا ہے اور رحم کرنا یا رحم کھانا کو لکھا ہے۔

ترحّم بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترحّم آمدن است (سعدی ؎) فقیرم بجرم گناہم مگیر ؛ غنی را ترحّم بود بر فقیر ؛ (اردو) دیکھو ترحم آمدن۔

ترحّم داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی رحم کردن است (عالی شیرازی ؎) عشق دارد با دل سوزان ترحّم بیشتر ؛ خون خورد آتش چو اشکی از کباب آید برون ؛ (اردو) رحم کرنا۔

ترحّم دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این

کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سندش برای ترحم بیندن است و هر دو بمعنی رحم یافتن (جمال اصفهانی ؎) منصبی را چه کنی خواجه که از بهر نااهل ؛ گه تعرض کشی و گاه ترحم بینی ؛ (اردو) رحم پانا۔

ترحم فرستادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی رحم کردن و فاتحه خواندن است (سعدی ؎) چو نوبت رسد زین جهان غربتش ؛ ترحم فرستند بر تربتش ؛ (اردو) رحم کرنا۔ فاتحہ پڑھنا۔

(الف) **ترحم فشان** مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر کرده از معنی

(ب) **ترحم فشاندن**

ساکت واز سندش الف پیداست مؤلف عرض کند که ب محاوره زبان نیست و الف بمعنی رحم کنان و پر از رحم مستعمل (عرفی ؎) هر نفس گرم ترحم فشان ؛ وز نگریه تبسم چکان ؛ (اردو) رحم کرنے والا۔ پر از رحم۔

(الف) **ترحم کردن** استعمال۔ صاحب آصفی

(ب) **ترحم نمودن** ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی رحم کردن است (سلیم ؎) ای کاش زخم سینهٔ ما وا کند کسی ؛ شاید ترحمی به دل ما کند کسی ؛ (آرزو اکبرابادی ؎) ای غنچه حیا که تبسم نموده ؛ بر بیکسی دل که ترحم نموده ؛ (اردو) رحم کرنا۔

ترنج بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی بفتح اول و سکون ثانی و خای نقطه دار (۱) گیاهی است غیر معلوم و (۲) ترنج را نیز گویند و آن میوه ایست معلوم که بوست آن را مربا کنند صاحب سروری بر معنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که قوسی بمعنی اول بفتحتین آورده۔ صاحب محیط که محقق مفردات است می فرماید که ترجمهٔ گیاه است و ذکر معنی دوم نکرده مؤلف عرض کند که حقیقت معنی اول معلوم شد۔ هیچ یکی از محققین بالا غور نکرده گویند

خاص دانست وحقیقت معنی دوم بر باتس عرض کرده ایم واین بهر دو معنی بالا اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) گمانس. مؤنث (۲) ترنج. مذکر. دیکھو باتس.

ترخان بقول برہان وجہانگیری وجامع بروزن مرجان (۱) شخصی باشد که پادشاهان قلم تکلیف از و بردارند و هر تقصیر و گناهی که کند مواخذه نکنند و (۲) نوعی از سبزی که با طعام وغیر طعام خورند و (۳) نام ابونصر فارابی و (۴) قومی از ترکان چغتائی (حکیم نزاری قهستانی ؎ اگر صد خون بیک غمزه بریزی کس نمی پرسد ؎ مگر ترلیج ترخانی ز سلطان ایلخان داری ؎ (ابو الحسن طعمه ؎) می نهم از شاخ ترخان زلف بر روی پنیر ؎ می کشم از برگ نعنا وسمه بر ابروی نان ؎ صاحب سروری معنی سوم را ترک کرد. صاحب ناصری نسبت معنی اوّل این قدر صراحت مزید کند که لقبی است از القاب سلاطین ترکستان که ایشان را خان گویند و بکسی دهند که هر وقت خواهد بی احضار بحضور پادشاه رود و نسبت معنی دوم می فرماید که مخفف (ترہ خوان) است و بجوالهٔ منتخب گوید که لغت خراسان است و عرب آن را معرب کرده طراخنه جمع بسته اند و می فرماید که لغت ترکی مغربی است نه خراسانی و نسبت معنی سوم گوید که لقب معلم ثانی ابونصر فارابی است که از مشاهیر حکماست. صاحب رشیدی هم معنی سوم را ترک کرد. خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل می طراز د که در عرف حال بمجاز بمعنی (۵) مسخره نیز مستعمل و وجه مناسبت ظاهر و بذکر معنی سوم گوید که تحقیق آنست که ترخان در اینجا به همان معنی اوّل است چه یکی از اجداد قوم ترکان مذکور بدین لقب موسوم شده که قوم مذکور بدین لقب ملقّب شد و همچنین بزبان خراسان (۶) بمجاز هر سردار را گفته اند و نسبت معنی چهارم گوید که لقب ابونصر نیست بلکه لقب پدر یا اجداد

اوست چنانکه در تاریخ حکما مسطور و آن هم ظاهر بهمان مناسبت است چه ابونصر از فاراب بود که شهریست در اقصای ترکستان و صحیح آنست که این لفظ فارسی نیست بلکه ترکیست بسبب اختلاط ترکان با ایرانیان در فارسی شائع. صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر معنی اول کرده می فرماید که این عهده ایست ترکی و صاحب بول چال هم بحوالهٔ معاصرین عجم ذکر معنی اول کرده **مؤلف** عرض کند که از لغات ترکی اینقدر متحقق که لغت ترکی است و صاحبش بر معنی چهارم قانع و معنی اول معتبر دانیم که لقبی یا خطابیست و شک نیست که معنی سوم و چهارم هم تعلق دارد از معنی اول چنانکه خان آرزو صراحتش کرده و معنی پنجم و ششم را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و اگر بدست آید مجاز معنی اول دانیم حق آنست که این معنی پیدا کرده خان آرزوست که صراحتش بر ترخانی می آید و قیاس هر چه می خواهد همین که اگر سند استعمال بدست آید بمعنی تمسخر باشد نه مسخره. حالا عرض می شود نسبت معنی دوم که صاحب محیط آن را ترک کرد ولیکن متحقق است که این بمعنی پنجم تبرخون است و آن را ترخون هم گفته اند و صاحب محیط بر طرخون ذکر کرده و ما حقیقت این را بر معنی پنجم تبرخون نوشته ایم و بدین معنی مبدل ترخون دانیم که واو بدل شد بالف چنانکه وَرج و وارَج (اردو) (۱) ترخان ترکی مین ایک خطاب ہے جس کا پانے والا بادشاہ کے روبرو بے روک ٹوک چلا جاتا تھا اور اس کو سزا معاف تھی۔ مذکر (۲) دیکھو تبرخون کے پانچوین معنے (۳) ابونصر فاریابی کا لقب بھی ترخان تھا مذکر۔ (۴) چغتائیون کے ایک قوم کا نام بھی ترخان ہے۔ مؤنث (۵) مسخرہ۔ مذکر (۶) سردار مذکر

ترخانی بقول بہار (۱) مرادف معنی اول ترخان و (۲) طنز و تمسخر (محسن تاثیر ۲) کار باترخانی و طنز و مزاح افتاده است ؎ خدمت صد ساله و فضل و هنر منظور نیست ؎ خان آرزو در چراغ

بدایت ذکر این کرده صاحب فدائی که یکی از معاصرین علمای فارس بود می فرماید که نزدیکان تخت خسروی را برتر از ان شدنی نیست و آن چنانست که هر که بران پایه سرافرازی یافت بی بازیافت در هر جا چه بارگاه و چه هواری می تواند پیش شاه برود **مؤلف** عرض کند که حقیقت معنی اول و پنجم ترخان بجایش گذشت. کم غوری بهار است که این را مرادفش بمعنی اول گفت که آن لقب و خطاب است و این بیای نسبت صاحب خطاب ترخان بنسبت معنی دوم عرض می شود که طنز و تمسخر را گویند ما می گوئیم که بمعنی مسخره نه تمسخر و ترخان البته بمعنی تمسخر باشد بر سبیل مجاز که صراحتش همدرانجا کرده ایم. وحق آنست که معنی دوم پیدا کرده خان آرزوست از سند محسن تاثیر و تاثیر ترخانی را بمعنی اولش استعمال کرده. بهار نقل نگار اوست و صاحب فدائی ذکر معنی دوم نکرده و ما هم معنی دوم را تسلیم نکنیم (**اردو**) (۱) صاحب خطاب ترخان (۲) مسخره.

ترخنه بقول برهان و جامع و انند بفتح اول و ثانی بروزن شلخنه نوعی از ماهی بغایت عریض و پهناور و این ماهی در رود خانهٔ اندلس می باشد و آن شهریست در حدود مغرب **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط ذکر این نکرد. اسم جامد فارسی زبان است (**اردو**) مچھلی کی ایک قسم جو زیادہ عریض ہوتی ہے۔ افسوس ہے کہ اردو میں اس کا خاص نام معلوم نہ ہوسکا۔

ترخرا بقول جامع و برهان بفتح اول و سوم نوعی از ترب صحرائی. صاحب انند صراحت فرمایند که نوعی از بدران است و تخم آن را بیونانی قردمانا و قرطمانه گویند **مؤلف** عرض کند که ترب بجایش گذشت و بدران هم (**اردو**) دیکھو ترب اور بدران۔

ترخنبیه خان آرزو در سراج بحوالهٔ رشیدی گوید که نوعی از طعام و ماحصر که مردم فقیر بجهت زمستان

سازند و آنچنان بود که گندم ملغور کرده باد و یه گرم در آب جوشانند تا نیک پخته شود و قوام گیرد
انگاه گلوله ساخته در آفتاب خشک کنند و هنگام حاجت قدری ازان بکار برند و گاهی وقت
جوشاندن غوره داخل کنند تا محتاج فاتق نشود و بخاطر میرسد ظاهرا ترفینه است که بمعنی آش ترش
مستعمل است ازینجاست که این در فرهنگهای معتبره دیده نشد **مؤلف** عرض کند که لغت عربی
و ترکی نیست. فارسی تسلیم نکنیم تا آنکه سند استعمال فارسیان پیش نشود همه محققین اهل زبان ازین
ساکت بخیال ما این تحریف ترخینه است که می آید (اردو) دیکھو ترفینه اور ترخینه۔

ترخندہ بقول برهان و جامع بروزن شرمنده بمعنی (۱) طعنه و طنز بیهوده و (۲) مکر و حیله
و فرمایند که باین معنی بجای خای نخند. فاو قاف هر دو نظر آمده۔ صاحب بحر گوید که (۳) بمعنی خنده
شادی و خنده از بهر تخییل غیر نیز بهار گوید که خنده زدن بقصد مخالت دادن کسی صاحب ناصری
بذکر معنی اول و دوم گوید که محرف ترفنده باشد **مؤلف** عرض کند که خای معجمه به فا بدل نشود برخلاف
این فا به خا بدل شود چنانکه فلاده و خلاده و آنچه به قاف اول می آید همین ترخنده باشد که خای
معجمه به قاف تبدیل یابد چنانکه خماخ و قماق برخلاف این فا به قاف بدل نمی شود و صراحت
ناخدش همدرا نجا کنیم۔ آنچه صاحب بحر ذکر معنی سوم کرده است موافق قیاس است و موجد
معنی بهار معلوم می شود و صاحب بحر نقل نگارش ازینکه همه محققین اهل زبان ازین ساکت اند
مشتاق سند استعمال می باشیم (خنده تر) بمعنی خندهٔ خوب بجایش می آید اگر این را قلب اضافت
بمعنی سوم دانیم. می توان و لیکن تخصیصی که به تعریفش بیان شده محتاج سند است (اردو)
۱ و ۲ دیکھو ترفنده (۳) خوشی کی ہنسی۔ مؤنث۔ یا وہ ہنسی جو کسی دوسرے کو خجل کرنے

کسے لئے ہنسین۔

ترخوانہ بقول برہان و ناصری با واو معدولہ بروزن مردانہ۔ نوعی از طعام کہ مردم فقیر و نادار بجہتہ زمستان سازند و آن چنانست کہ گندم را بلغور کنند و با داروہای گرم در آب بجوشانند تا نیک بپزد و قوام گیرد و قدری آب غورہ دران ریزند و اگر میسّر نباشد شیر گوسفند و آن را گلولہ ہا سازند و خشک کنند و بوقت حاجت قدری ازان بجوشانند و بخورند۔ صاحب جہانگیری بذکر این می فرماید کہ ترخینہ ہم بہ ہمین معنی می آید و صاحب جامع ہمزبانش۔ صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ ترینہ ہم بہ ہمین معنی باشد **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم گوید این مرکب ترخوان وہای نسبت۔ ترخوان قلب اضافت خوان تر است یعنی خوان نعمت و فقرا غذای مرکب خود را منسوب بہ آن کنند و ترخینہ کہ می آید مبدل این کہ الف حذف شد و واو بدل شد بہ تحتانی چنانکہ انگور و انگیر (اردو) فقرا کی ایک خاص غذا۔ مؤنث۔

ترخون بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و جامع بروزن ملعون (۱) مردم خونی و تونی و بی باک و دزد و اوباش را گویند و (۲) چوب بقم را نیز گفتہ اند کہ چیزہا بدان رنگ کنند و (۳) دارویی باشد کہ آن را (عاقرقرحا) خوانند و (۴) سبزیست معروف کہ با طعام و حاضری خورند گویند چون تخم سپند را در سرکہ کہنہ بیاغارند مدتی تا طبع و مزاج آن بگیرد بعد ازان کہ بکارند ترخون برآید و معرب آن طرخون است۔ قوت باہ را نقصان دارد (خواجوی کرمانی ۱) تو ترخان و ترخون زجور تو خواجو ؎ دل از غم چو خانی و رخ زرد خانی ؎ (حکیم اسدی ۲) گیاہا بدا زخون ترخون شدہ ؎ دل خارہ زیر و زبر خون شدہ ؎ صاحب سروری

برمعنی چهارم قانع وی فرماید که بدین معنی طرخون معرب این است بطای حطی. صاحب ناصری بر معنی اوّل و دوم وسوم قناعت کرده. خان آرزو در سراج بذکر هر چهار معانی صراحت کند که آنچه تیرخون بهمین معنی چهارم گذشت تصحیف است ونسبت معنی سوم گوید که نام تره ایست که هم آنرا عاقرقرحا نام است ونسبت معنی دوم میفرماید که بمعنی تیرخون گذشت واین تصحیف باشد صاحب محیط بر تیرخون میفرماید که فارسی طرخون است **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط آنچه بر طرخون نوشته ناصر احتش بر معنی پنجم تیرخون و (ارن شیر) کرده ایم وصراحت معنی دوم بر بقم گذشت وحقیقت عاقرقرحا بر الکرا مذکور حالا عرض می شود نسبت معنی اوّل که این مخفف (ترکخون) است وبس وملحقات این معنی بر سبیل مجاز (**اردو**) (۱) خونی چوریندر اوباش (۲) دیکھو بقم (۳) دیکھو الکرا (۴) دیکھو تیرخون کے پانچویں معنے۔

ترخیئه بقول برهان وجهانگیری وجامع وسروری بروزن کشکینه بمعنی ترخوانه (مولوی معنوی ؎)

چون بروی زین جهان سوی خرابات جان ؛ درعوض می بگیری مزه ترخیئه ؛ **مؤلف** عرض کند که این مبدّل ترخوانه باشد که صراحتش همه ذکر کرده ایم (**اردو**) دیکھو ترخوانه۔

تردامن اصطلاح۔ بقول برهان وجامع وسروری وبحر وبهار و (جهانگیری وناصری در ملحقات) کنایه از فاسق وفاجر وبدگمان وعاصی ومجرم وگنه کار وآلوده معصیت ومعیوب و ملوّث (مجیر الدین بیلقانی ؎) تردامنی که ننگ وجود ست گوهرش ؛ در میان نشسته خشک لب از دامن ترش ؛ خان آرزو در سراج هم ذکر این کرده. غالب دهلوی در قاطع برهان بر برهان اعتراض کند که بدگمان را چرا داخل معنی کرد صاحب قاطع القاطع جواب باردی دهد **مؤلف** عرض کند که اعتراض غالب حق بجانب است دیگر محققین صاحب زبان وزبان دان

هم معنی بدگمان را بذیل تردامن نوشته اند و تردامن اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که دامن او از جرم و گناه آلوده است (اردو) فاسق فاجر۔ گنہ گار۔ مجرم۔ ملوث۔ عاصی۔ آلودہ معصیت

تردامنی اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید و انند بمعنی گناہگاری **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کامل بر تردامن کردہ ایم و این بزیادت یای مصدری است صاحب روز نامہ ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این کردہ (اردو) تردامنی بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ گناہگاری۔

تردد بقول بہار آمد و شد کردن و گردیدن۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی آمد و رفت باشد **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتح اول و دوم و تشدید دال مہملہ مضموم بمعنی بیان کردۂ بہار فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تردد بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ آمد و رفت

تردد کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی آمد و رفت کردن است (صائب ؎)

برگ باز نماند سالکان زطلب ؎ ہمان تردد خود می کند بخواب مگس ؎ (اردو) آنا جانا آمد و رفت رکھنا۔

(الف) تردست اصطلاح۔ الف

(ب) تردستی بقول برہان و بحر بر و زن سرمست مردم جلد و چست و چابک را گویند و ب بقول شان بروزن سرمستی۔ جلدی و چابکی صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر الف کردہ و صاحب جامع الف را ہم آوردہ صاحب ناصری بذیل الف اشارۂ ب ہم فرمودہ و صاحب سروری در ملحقات از سراج الدین راجی سند آوردہ (ب) بہ تردستی اگر صورت پسندی ؎ از ان صورت گل معنی دمیدی ؎ خان آرزو

ہم متفق با برہان۔ بہار گوید کہ درین ترکیب لفظ تر بمعنی چست و چالاک۔ غایتش کنایہ از کسی است کہ عمل بدست کند چون نقاش و مصور و امثال آن (ظہوری ؎) از بحر شود بخشک لعل معبر ؛ در فن سبک رویش تر دستی بین ؛ (صائب ؎) زاہدان خشک می ترسند از برق فنا ؛ ما برین آتش تر تر دستی کباب افگندہ ایم ؛ صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود نسبت ب می طراز د کہ آن تیز دستی و چالاکی است کہ بازیگران و چشم بندان ہنگام نمودن ہنر خود بکار می برند و صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار این را بمعنی مطلق چالاکی آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ الف کنایہ موافق قیاس است و ب تر یادت یائے مصدری بر الف (**اردو**) الف بقول آصفیہ چست۔ تیز۔ ہوشیار۔ جلدی سے کام کرنیوالا دیکھو کشکول کے تیسرے معنے (ب) چالاکی بمونث

تر دستی نمودن استعمال۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار چالاکی کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (**اردو**) چالاکی کرنا۔

تردک بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری بروزن مردک کرم گندم خوار صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بازای فارسی ہم آمدہ۔ صاحب سروری صراحت میکند کہ بزای معجمہ عوض رای مہملہ ہم۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی بای فارسی عوض تای فوقانی فوقای عجمی عوض رای مہملہ ہم گفتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ تردک بہ بای فارسی اول و رای فارسی دوم باشد اصلست حیف است کہ بجایش مذکور نشد و تردک مبدلش کہ بای فارسی بدل شد بہ فوقانی چنانکہ تخم و تخم و زای عجمی بدل شد بہ زای ہوز چنانکہ تزند و زند و این مبدلش چنانکہ برغ و برغ (**اردو**) وہ کیڑا جو گیہون میں پیدا ہوتا ہے۔ مذکر۔

تر دماغ اصطلاح. بقول بهار تازه دماغ (ملا طغرا) زنفوارهٔ نی در کف آورده باغ پ که از نغمهٔ او شود تر دماغ پ صاحب بحر گوید که سرخوش و نیم مست مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تازه دماغ. اور تر دماغ بھی کہہ سکتے ہین۔

تر دماغ شدن استعمال. بهار بذیل تر دماغ گوید که بمعنی تر دماغ نقل سند این کرده مؤلف عرض کند که بمعنی تازه دماغ شدن است و سندش همین جا (اردو) تازه دماغ ہونا۔

آرده و صاحب بحر بذیل تر دماغ گوید که بمعنی حالت عقل و شعور و فرحت و سرور و مستی معتدل و تازگی مؤلف عرض کند که یای مصدری بر (تر دماغ) زیاده کرده اند موافق قیاس است (اردو) فرحت۔ مستی۔ تازگی۔ مؤنث۔

تر دماغی استعمال. صاحب انند ذکر این

تر دد بقول برهان و جامع و ناصری و رشیدی بروزن پرده (۱) قبالهٔ باغ و خانه و امثال آن و (۲) اجرت آسیا کردن گندم و مزد آسیا تیز کردن هم و فرماید که باین معنی با زای منقطه دار هم بنظر آمده صاحب جهانگیری بذکر هر دو معنی گوید که بمعنی اول تر زده هم آمده خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی فرماید که این مخفف تر زده معلوم می شود که می آید مؤلف عرض کند که درست است (اردو) (۱) قبالہ۔ مذکر۔ وہ کاغذ جو کسی مکان کی سند ہو (۲) چکی چلانے کی یا رہانے کی اجرت۔ مؤنث۔

تر زبان اصطلاح. بقول برهان و بحر و سراج بروزن همزبان (۱) بمعنی زبان آور و شخصی که گرم گفتگو شود و سخنهای تر و تازه گوید و (۲) بمعنی ترجمان که گذشت. بهار گوید که بمعنی خوش زبان و درین ترکیب لفظ تر بمعنی چالاک و چست بلکه بدین معنی مرکب نیز آمده غالبش کنایه از کسی که سخن با آب و تاب گوید و بذکر معنی دوم گوید که ترجمان معرب آنست (ظهوری)

بگو قاصد ارزانی این ترزبانی ؛ زلال وصال
از خبری تراود ؛ صاحب ناصری در ملحقات
بر معنی اول قانع و هم او بر لغت ترجمان نوشته
که این عربی است و اصل آن در فارسی ترزبان
صاحب رشیدی ذکر این با ترجمان کرده و در استعمالات
گوید که بمعنی خوش زبان و اشارهٔ بمعنی دوم هم فرماید
و ترزفان را که می آید مرادف این قرار دهد مؤلف
عرض کند که معنی اول اصل است و معنی دوم را
مجاز توان گفت برین قیاس که ترجمان هم ترزبان
می باشد نه هر ترزبان ترجمان۔ اسم فاعل ترکیبی
است (اردو) (۱) ترزبان۔ وہ شخص جو
خوش بیان ہو (۲) دیکھو ترجمان۔

(الف) **ترزبان داریدن و داشتن بچیزی**

(ب) **ترزبان شدن**

(ج) **ترزبان گردیدن و گشتن**

استعمال۔ الف بمعنی گویا کردن و ب و ج بمعنی
خوش بیان شدن و ترجمہ کردن (ظہوری ؎

تشنگی را ترزبان دارد همان و در شکنج خود ؛ ابر رحمت
گرچه در کار گیا تقصیر کرد ؛ (عرفی ؎) تو هم
زحرف تنگ مایه ترزبان نشوی ؛ بگو که صورت
این مژده از چه معنی زاد ؛ (ظہوری ؎)
ترزبان گردیده خضر از العطش گویان تست ؛
زاد راه تفته جانی آب حیوان برگرفت ؛ مؤلف
عرض کند که هر سه موافق است (اردو) الف
ترزبان کرنا جیسے ؛ آپ کے کرم نے مجھ کو
آپ کی شکر گزاری میں ترزبان کیا ۔ ب و ج
ترزبان ہونا۔

ترزبانی استعمال۔ بقول بعضی خوش بیانی
مؤلف عرض کند که یای مصدری بر ترزبان
زیاده کرده اند پس وجهی نیست که معنی ترجمانی هم
ازین پیدا نکرد و خیال ما که بر ترجمان ظاهر کرده ایم
همین است که ترجمان مخصوص بمعنی ترجمه باشد و
ترزبان معنی ترجمان ندارد و تائید خیال ما ازین
تعریف ترزبانی می شود (اردو) ترزبانی

(۹۹۷۶)

گفته سکتے ہیں بمعنی خوش بیانی مؤنث۔

ترزبانی داشتن استعمال بمعنی ترزبان بودن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ؎) بشکر دیده ترترزبانی دارم ؎ که زهر گریه طراوت ده شکر خند است (اردو) ترزبان ہونا۔ ترزبانی رکھنا۔

(الف) ترزده بقول برهان و جهانگیری و انند و جامع و سروری و ناصری بروزن سرزده مرادف معنی اول ترده و بفتح ثانی بر وزن تبرزه هم آمده (شمس فخری ؎) قاضی گردون چو دیده عدل و ملک و رای او ؎ ملکت را تا ابد بسته بنامش ترزده ؎ صاحب رشیدی گوید که حالا بحذف رای مهمله ترده مستعمل است **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و از سند بالا استعمال با مصدر بستن یعنی

(ب) ترزده بستن بنام کسی بمعنی قبالہ کرنا بنام او و سند ملکیت دادن بنامش (اردو) الف دیکھو ترده کے پہلے معنے ب قبالہ لکھدینا۔

ترزفان اصطلاح بقول جهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری مرادف ترزبان بهر دو معنی (حکیم سوزنی ؎) وصف تو آنست کز زفان تو گفتم ؎ سن بمیان راست ترزفان بیانم ؎ **مؤلف** عرض کند که مبدل ترزبانست و بس که موحده به فا مبدل شد چنانکه زبان و زفان (اردو) دیکھو ترزبان۔

ترزین بقول مؤید مطبوعه بالفتح آرامیده گردانیدن **مؤلف** عرض کند که تصحیف و تحریف مطبع نولکشور است و در دیگر نسخ قلمی یافته نمیشود و لفظ با معنی نسبتی ندارد و ناقابل قبول و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند (اردو) ناقابل ترجمہ۔

ترس بقول برهان و رشیدی بضم اول و سکون ثانی و سین بی نقطه (۱) بمعنی سخت و محکم می فرمایند که در عربی سپر را گویند که ترکان قلقان خوانند و بضم اول و ثانی (۲) زمین

(۳۹۷۸)

سخت و باین معنی بفتح اول وضم ثانی هم گفته اند و (۳) بفتح اول وسکون ثانی معروف است که خوف وبیم باشد (شیخ نظامی ؎) بر وسینهٔ همچو پولاد ترس ؛ بحدیث تنوندیش خود میرس ؛ صاحب جهانگیری برمعنی اول قانع وصاحب جامع برمعنی اول و دوم وصاحب سروری برمعنی دوم قناعت فرموده صاحب ناصری بذکر همهٔ معانی بالامی فرماید که در شعر نظامی (پولاد ترس) قلب اضافت ترس پولاد است مامی گوئیم که ایجاد بنده را ماند و تهمت بر نظامی که لغت زبان خود را ترک کرده از لغت عرب کار گرفت ـ صاحب سخندان گوید که در سنسکرت تراس بمعنی سوم ترس آمده بهار برمعنی سوم قناعت کرده می فرماید که بالفظ خوردن وکردن مستعمل خان آرزو در سراج غیر از معنی دوم وسوم ذکر معنی اول نکرد مؤلف عرض کند که معنی اول مفرس است از لغت عرب که بمعنی سپر بود و فارسیان بمعنی مطلق سخت استعمال کردند و معنی دوم مجاز است که زمین سخت راهم گویند و بمعنی سوم هم مفرس از لغت سنسکرت است که الف را حذف کردند و اختلاف اعراب نتیجهٔ لب ولهجهٔ مقامی است و همین است بمعنی سوم اسم مصدر ترسیدن که بجایش می آید (ظهوری ؎) بستان نبردم رخ زرد خود را ؛ که از ترس رنگ خزان برنتردد ؛ (اردو) (۱) سخت (۲) سخت زمین ـ مؤنث (۳) خوف ـ ڈر ـ مذکر ـ صاحب آصفیه نے ترس کو اردو استعمال مین بمعنی خوف لکھا ہے ـ اسم مذکر ـ

ترسا بقول برهان وجامع بروزن تنها بمعنی (۱) ترسنده وبیم زده وواهمه کننده و (۲) نصرانی و آتش پرست هم ـ صاحب ناصری بذکر هر دو معانی نسبت معنی دوم گوید که بتازی راهب گویند (وصال شیرازی ؎) صبح که رهبان این کبود کلیسا ؛ برسر گیتی کشید چادر ترسا ؛ می فرماید که صاحب

جهانگیری بمعنی آتش پرست گفته و آن خطاست زیرا که ترسا پیروان حضرت مسیح را نام است و آتش پرست را گبر خوانند چنانکه سعدی گوید (ع) گبر و ترسا وظیفه خور دارید ز بهر (ظهوری ۵۲) گاهی از عشق سخت می ترسم ۔ شیخ دین چند گاه ترسا ماند ۔ صاحب قدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود گوید که بمعنی پیرو عیسی است خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده مؤلف عرض کند که ما اتفاق داریم با صاحب ناصری که فرق گبر و ترسا را ظاهر کرده ولیکن فارسیان بمجاز آتش پرست را هم گویند و بمعنی اول بالف فاعلی است از قبیل دانا و بینا (اردو) (۱) ڈرنے والا (۲) ترسا بقول آصفیہ ۔ رومی ۔ اسم مذکر ۔ نصرانی ۔ آتش پرست ۔

ترسابچه اصطلاح ۔ بقول اتد بحواله کشف (۱) پسر نصرانی که آتش پرست است و دین عیسی علیه السلام دارد (۲) در اصطلاح سالکان مرشد کامل و پیر مکمل را گویند و وجه تسمیه مرشد کامل به ترسابچه آن معنی که در ولادت معنی نسبت کامل او به کامل دیگر که متصف بصفت ترسائی و تجرد و انقطاع بوده باشد می رسد و آن کامل را یا زنده به کامل دیگر ربطاً بعد ربطٍ که طریق اولیاء الله است تا سلسله منتهی به حضرت رسالت پناه محمد مصطفی صلی الله علیه الصلوٰة والسلام می شود علم و راثت جز باین طریق میسر نمی گردد مؤلف عرض کند که قلب اضافت بچه ترسا است و معنی اول لفظی است و معنی دوم اصطلاحی و میتوان در معنی دوم ترسا بمعنی ترسنده هم گیریم (اردو) (۱) پسر نصرانی ۔ مذکر (۲) مرشد کامل ۔ مذکر ۔

ترساختن استعمال ۔ بمعنی حقیقی ترکردن است مؤلف عرض کند که موافق قیاس (ظهوری ۵۱) از خوی سعی جبه ساخته تر بپا تا بجا ماند آبروی هنر پ (اردو) بھگونا ۔ ترکرنا

ترسازاده اصطلاح ۔ بقول اتند بمعنی همان

(۳۹۷۹)

ترسا بچه کرگذشت (فیضی ؎) حریف آن مسیحا
مشبرهم گرسا غرعشرت ؎ به ترسازاده نوشد شراب
پرتگالی را ؎ (ظهوری ؎) ترسکاری رانی ارزد
دست طرهٔ گیر ؎ پنجهٔ شیخ حرم در زلف ترسا
زاده بود ؎ مؤلف عرض کند که قلب اضافت
زادهٔ ترسا موافق قیاس است (اردو) دیکھو
ترسا بچہ۔

ترس استودان اصطلاح۔ بقول برہان
و ناصری و جامع بفتح اول وسکون ثانی و ثالث
و ہمزهٔ مفتوح وسین دیگر موقوف و فوقانی بواو
رسیده و دال به الف کشیده ہنون زده۔ دعای
زند و پازند خواندن فارسیانست۔ سه روز بر
سر دخمهٔ میت بواسطهٔ آنکه گویند چون روح از
قالب مفارقت نماید سه شبانه روز بر سر قالب
خود می باشد و او را درین سه شبانه روز ترس
و بیم بسیار است لہذا در این سه روز بر سر دخمه
او نسک خوانند تا روح ازان ایمن گردد و
معنی ترکیبی این لغت خوف قبر است چه ترس
بمعنی خوف و بیم و استودان دخمه و مقبره را گویند
خان آرزو در سراج گوید که ترس معلوم و استودان
نسک خواندن فارسیان است و معنی ترکیبی این
خوف قبر است **مؤلف** عرض کند که معنی مجازی
این نسک خوانی است و بس (اردو) آتش
پرستوں کی دعا جو قبر پر تین دن تک پڑھتے ہیں۔

ترسان صاحب نوادر ذکر این بدیل ترسا نیده
کرده گوید که مرادف ترسنده **مؤلف** عرض
کند که (۱) اسم حال است از ترسیدن که می آید
بهار غور نکرد که این چه چیز است و (۲) امر حاضر
است از ترسانیدن فقاعل (اردو) (۱)
اب ڈرنے والا۔ ترسان بھی اردو میں مستعمل
ہے (۲) ڈرا۔ ڈرانا کا امر حاضر۔

ترسان دل راچه پری وچه عفریت مثل۔ صاحبان
خزینه وامثال فارسی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

کہ فارسیان این مثل را بحق شخص خوفناک می زنند مقصود ہمین است کہ دل خوف زدہ را عفریت و پری ہر دو یکسان است (اردو) دکن مین کہتے ہین "ڈر پوک اپنے سایہ سے بھی ڈرتا ہے"

ترساندن صاحب موارد ذکر این کردہ گوید کہ (ترسانیدن) ہم مرادف این است بمعنی بیم کردن (کامل التصریف) کہ مضارع مردود ترساند باشد **مؤلف** عرض کند کہ متعدی ترسیدن کہ می آید (قاسمی ے) قاسما آن ہمہ گستاخ نگاہ توچہ شد کہ غالبا غمزۂ او چشم ترا ترساندہ است؟ (اردو) ڈرانا۔

ترساندن چشم مصدر اصطلاحی بقول دارستہ متعدی ترسیدن چشم است کہ بمعنی نفرت کردن از دیدن چیزی است وسند قاسمی را نقل کند کہ بر (ترساندن) گذشت **مؤلف** عرض کند کہ قائم کردن این مصدر فضولی است و ہیچ ضرورت تخصیص باچشم ندارد اصل این ہمان ترساندن است (اردو) دیکھو ترساندن

ترسانیدن بقول بحر وموارد و نوادر بالفتح متعدی ترسیدن (کامل التصریف) ومضارع این ترساند **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارہ این بر (ترساندن) کردہ ایم (اردو) دیکھو ترساندن۔

ترس برافتادن مصدر اصطلاحی بمناسبت آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ خوف وبیم عائد حال شدن است وبس (فردوسی ے) برافتاد ترس اندرین لشکرم دژ ندانم کہ تیمار او چون خورم (اردو) ڈر اور خوف لاحق ہونا۔

ترس خوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خوفناک وبتلای خوف شدن (طغرا ے) سپہدار زہد آنقدر ترس خورد کہ

عنان تافتن جان سپردن (اردو) ڈرنا۔ مبتلائے خوف ہونا۔

ترسک بقول ناصری وانند با تا و سین مضموم و سکون کاف عربی (۱) بمعنی سنگ ریزہ درگل کہ درمیان نہر آب و اطراف نہر بسیار صلب و محکم شدہ کہ با کلنگ و فولاد آن را می شکنند و بعضی ازان سنگ آسیا میازند و بسیار دوام می کند و آنچہ بسیار صلب و محکم نشدہ و زود شکند آن را سنگج گویند صاحب مؤید می فرماید کہ (۲) بالضم و فتح سوم پرندہ ایست سبز فام **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول و دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و برای معنی دوم طالب سند استعمال باشیم کہ مجرد بیان مجمل صاحب مؤید اعتبار را نشاید و صاحب محیط ازین لغت ساکت است (اردو) (۱) وہ پتھر کے گول ٹکڑے جو نہرون اور ندیون سے برآمد ہون۔ مذکر (۲) ایک پرندہ جس کا رنگ سبز ہوتا ہے۔ مذکر۔

(الف) **ترسکار** بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند بر معروف قانع و ہر دو از کلام میرخسرو سند دہند (ے) ہمہ جا ترس خویش یارم دار پ برد رخویش ترسکارم دار پ وظہوری در کلام خود ۔۔۔

اشک سائلی کردی ۔ (اردو) خوف کرنا ڈرنا (ب) ترسگری بقولش ہیبت و احتشام مؤلف

(الف) ترسگر اصطلاح ۔ صاحب سفرنگ بشرح بستی فقرۂ (نامۂ وخشور گلشاہ) گوید کہ بفتح تای فوقانی وسکون رای مہملہ وسکون سین مہملہ وفتح کاف فارسی وسکون رای مہملہ مرز بہیبت کہ از دیدنش ترسی در دل آید ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

عرض کند کہ معنی الف خوف دہندہ وکنایہ از شخص مہیب وب بزیادت یای مصدری است بمعنی ہیبت و احتشام (اردو) الف مہیب بقول آصفیہ عربی ۔ خوفناک ۔ خطرناک ہیبت ناک ہیبت دینے والا ۔ ڈراونا (ب) ہیبت ۔ مؤنث

ترسل بقول بہار نکاتیب کہ برای اطفال بہم چسپانیدہ دہند تا سواد روشن گردد ۔ (سعید اشرف ؎) رحل خطش راز دور چہرہ مصحف در کنار ۔ پود سر زلف خم اندر خم ترسل در بغل ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید کہ لفظ عربی است وآن چیزیست کہ پارہ از نظم ونثر فراہم آورند بخطوط مختلف نویسند واطفال دبستان را برای خواندن دہند تا از ہر قسم خط و عبارت مطلع شوند ودر ہندوستان مرسوم است کہ مکاتیب مختلف الخطوط والمطالب را باہم پیوستہ باطفال دہند تا سواد ایشان روشن شود وآن را املاطفہ گویند واز شعراستادان ہمین معنی مستفاد می شود زیرا چہ زلف را تشبیہ ترسل داده اند واین معنی دوم مناسب مؤلف عرض کند کہ صاحب منتخب ترسل بہ تشدید سین مہملہ را بمعنی نامہ را از خود انشا کردن نوشتہ وازینکہ فارسیان در استعمال خود متصرف در معنی کرده اند ما این را مفرس دانیم (اردو) خطوط کا وہ مجموعہ جو ایک کو دوسرے کے ساتھ جوڑ کر لڑکوں کو پڑھنے کے لئے دیتے ہیں تاکہ مختلف طرز تحریر اور مضامین مختلفہ سے وہ واقف ہو جائیں ۔ مذکر ۔

ترسم بقول بہار یعنی می اندیشم و فرماید کہ بعد از وی مثبت و منفی ہر دو آید۔ خواہ جملۂ اسمیہ بود خواہ جملۂ فعلیہ (خواجۂ شیراز ؎) ترسم کہ صرفۂ نبرد روز بازخواست ؎ نان حلال شیخ ز آب حرام ما ؎ (ولہ ؎) ترسم کہ اشک در غم ما پردہ در شود ؎ دین را ز سر نہفتہ بعالم سمر شود ؎ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ از ترسیدن کہ می آید صیغۂ واحد متکلم مضارع است کہ افادۂ معنی حال و استقبال کند یعنی می ترسم و خواہم ترسید۔ محقق نامور شاید این را اسم جامد خیال کرد ورنہ قائم کردن این ضرورت نداشت (اردو) مین ڈرتا ہون۔

ترسناک بقول بہار و انند نقل نگار معروف **مؤلف** عرض کند کہ مرادف خوفناک و ہیبناک موافق قیاس است (ملا عبد اللہ ہاتفی ؎) نہ ایم از ہجوم عرب ترسناک ؎ ز بسیاری وحش صحراچہ باک ؎ (اردو) خوفناک۔ دیکھو ہیبناک۔

ترسو بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی خوفناک **مؤلف** عرض کند کہ این محاورۂ معاصرین عجم است بزیادت واو نسبت چنانکہ ہندو (اردو) ڈرپوک بقول آصفیہ بزدل۔ کم ہمت۔ بودا۔ دیکھو بزدل کے پہلے معنے۔

ترسہ بقول برہان و جامع (۱) بفتح اول قوت و اہمہ را گویند و (۲) بضم اول قرس قرح صاحب جہانگیری معنی دوم را بفتح اول و سکون دوم گفتہ از معنی اول ساکت صاحب رشیدی بذکر معنی دوم این را مرادف ترسبہ گوید کہ گذشت۔ صاحب ناصری بذکر ہر دو معنی نسبت معنی دوم می فرماید کہ ترسبہ و ترسیہ و سرسبہ و سرسیہ مرادف این۔ خان آرزو در سراج بر معنی اول قانع **مؤلف** عرض کند کہ ما بر ترسبہ نوشتہ ایم کہ اصل است و این مخفف آن

بمعنی دوم ومعنی اوّل این مجاز معنی دوم می نماید که قوّت واهمه هم همچون قوس قزح بلند شود وجا دارد که برای معنی اوّل این را مرکب از ترس وهای نسبت گیریم که واهمه هم قریب به ترس است وآنچه بسین اوّل می آید مبدّل این باشد همچون تیز وسیز یعنی سرسه مبدّل ترسه وسروسیه مبدّل ترسیه که موحّده هم به واو بدل می شود چنانکه آب وآو وترسیه بجایش مذکور نشد ازینکه اهل لغت ازان ساکت اند ونظر باعتماد ناصری آن را فرد علیه ترسه دانیم (اردو) (۱) قوت واهمه ۔ مؤنث ۔ واهمہ کی قوت (۲) دیکھو ترسہ ۔

ترسیدن بقول بحر بالفتح (۱) بیم کردن و (۲) واهمه کردن و (۳) آزرده گردیدن بسبب ظرافت کردن کسی (کامل التصریف) ومضارع این ترسد (ظهوری ۵) ازان ترسم که طوق گردنم گردد رگ گردن بنکردم حلقه بهر گوش خود فرمان نیوشی را (۴) صاحب غدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود گوید که خوف کردن وبیمزده شدن است صاحب موارد بذکر معنی اوّل گوید که (۴) نفرت کردن هم چون ترسیدن چشم ودیده از چیزی که در ملحقات می آید وصاحب نوادر بر معنی اوّل وچهارم قانع **مؤلف** عرض کند که همان ترس که گذشت اسم این مصدر است فارسیان بزیادت یای معروف وعلامت مصدر دن آن مصدری وضع کردند که بالاصول ما اصلی است ازین که اسم مصدر این لغت فارسی زبان است ومعنی اوّل حقیقی است ومعنی دوم مجاز آن ومعنی سوم وچهارم را هم مجاز دانیم وترسندگی حاصل بالمصدر این است (اردو) (۱) ڈرنا (۲) وہم کرنا (۳) آزردہ ہونا (۴) نفرت کرنا ۔

ترسیدن چشم از چیزی مصادر اصطلاحی

ترسیدن دیده از چیزی بقول بهار نفرت

کردن چشم از دیدن وی می فرماید که ترسانیدن چشم متعدی آنست ۔ صاحب بحر بر ترسیدن چشم قناعت کرده و وارسته همزبانش (باقر کاشی ؎) بسکه از خوبان ملامت دیده ام ۔ چشم من از عاشقی ترسیده است ۔ (میرزا رضی دانش ؎) بسکه در کثرت سرای دهر وحشت دیده ام ۔ چشم ترسید است از جمعیت مژگان من

(طالب کلیم ؎) بسکه می بیند زما دیوانگی ۔ دیدهٔ داغ جنون ترسیده است ۔ (ولہ ؎) دیدهٔ بیدل چسان از چشم می ترسد کلیم ۔ چشم داغ من زمرهم آنچنان ترسیده است ۔ **مؤلف** عرض کند که معنی خوف کردن چشم از دیدن هم توان گرفت (**اردو**) مشاہدے سے آنکھ کا نفرت کرنا۔ خوف کرنا۔

ترش بقول بہار بضمتین و بسکون دوم طعم معروف (سنجر کاشی ؎) رو ترش کردانده سوال بوسه و لب پیش داد ۔ داد شفا لوچو دندانم زآلو کند شد ۔ صاحب مؤید گوید که چنانکه مزهٔ سرکه صاحب فدائی هم ذکر این کرده صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که در کلام صائب بسکون دوم هم مستعمل (؎) در جواب تلخ زادن ترش روئی می کند ۔ چون شود در عهد این بی حاصلان سائل سفید ۔ **مؤلف** عرض کند که ترجمهٔ این در عربی حامض است و این لغت فارسی زبان است بهر دو اعراب مذکور و صاحب غیاث هم بهر دو اعراب نوشته (**اردو**) ترش ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی کھٹا ۔ حامض ۔

(الف) ترشابه الف و ب بقول ناصری بضم (۱) سماق را گویند و آن معروف است که از ان آش پزند و خورند

(ب) ترشاوه

و آن آش را تتماج گویند صاحب رشیدی بر ب گوید که سماق است صاحب غیاث بر سماق گوید که بالضم و تشدید میوهٔ باشد ترش **مؤلف**

عرض کند که صاحب محیط بر سماق هرچه نوشت
مانقلش برتتری کرده ایم و معاصرین عجم (۲)
میوه را گویند عموماً که آب ترش دارد همچون
لیمون و نارنج و امثال آن مخفی مباد که ب
مبدل الف است چنانکه آب آو (اردو)
الف و ب (۱) دیکهو تتری (۲) ترشا به دکن
مین اُس میوے کو کہتے ہین جو ترش ہو جیسے لیمو
نارنگی وغیرہ۔

ترشدن بقول برہان (۱) کنایه از اعراض
کردن و (۲) آزرده گردیدن بسبب ظرافت
صاحب جامع بر معنی دوم قانع۔ صاحب
سروری در ملحقات گوید که معروف کنایه از
اعراض شدن بسبب شرمندگی از ظرافت و هزل
و امثال آن (شاه طاهر ۵۲) ترشو دلاله چو
بر داغ دل پرخونش ۵ زیر لب خنده زند غنچه
و نرگس چشمک ۵ صاحب ناصری در ملحقات
می فرماید که کنایه از اعراض که بسبب شرمندگی
و هزل روی دهد۔ صاحبان بحر و سراج و رشیدی
همزبانش و ارسته بر مجرد منفعل شدن قانع مؤلف
عرض کند که (۳) بمعنی حقیقی است یعنی ترگشتن
در آب یا خوی و امثال آن و معنی دوم مجاز آن
و ما تعمیم و ارسته را پسندی می کنیم و معنی اول بیان
کرده برہان لغو است که قوت تعریف نداشت
و بالفاظی تعریف کرد که معنی خاص قائم شد۔
(اردو) (۱) اعراض کرنا (۲) آزردہ ہونا
شرمندہ ہونا (۳) بھیگنا۔ تر ہونا۔

ترشدن چشم مصدر اصطلاحی۔ آب در
چشم آمدن از رنج وغیر ذلک مؤلف عرض کند
که موافق قیاس است (ظهوری ۵) تا نه بیند
ره و ترشد چشمش ۵ دیده در راه تو پانتوان
کرد ۵ (اردو) آبدیدہ ہونا۔ آنکھ مین پانی
آنا۔ دکن کا استعمال ہے۔

(الف) ترش رخسار اصطلاح۔ الف
(ب) ترش رخساره بقول بحر ناخوش و

(۳۵۷۰)

بید ماغ مرادف ترش رو۔ بهار برب گوید که مرادف الف (میر خسرو ؒ) ملک را بود زنگی پاسبانی ؎ ترش رخسار و کج مج زبانی ؎ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) ترش رو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ناخوش بید ماغ۔ ناراض۔ مکدر۔

(۱) ترشرو | (۱) بقول بحر مرادف ترش رخسار۔ بهار بزیادت تحتانی

(۲) ترشروئی | آخره مرادف (۱) گوید (حافظ شیراز ؒ) ای دل تو شاد باش که آن یار تند خوی ؎ بسیار ترش روی نشیند ز بخت خویش ؎ صاحب فدائی نسبت (۲) گوید که یک گونه درهم کشیدگیست چهرهٔ مردم را که نشانهٔ خشم و بد دلی است مؤلف عرض کند که (۱) اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس مرادف ترش رخسار و (۲) بزیادت یای مصدری بمعنی ناخوشی و بی دماغی این هم موافق قواعد فارسی (طالب آملی ؒ) ترش روئی های صبرم تلخی حسرت فزود ؎ خالگ امداد صفرا می کند لیموی من ؎ (اردو) (۱) دیکھو ترش رخسار۔ (۲) ترش روئی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ بد مزاجی۔ بد دماغی۔ چڑچڑا پن۔

ترش شیرین | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و آنند طعمیکه از امتزاج ترشی و شیرینی بهم رسد و آن را مینوش و بتازی مُرّ (بضم میم و تشدید زای معجمه) خوانند (مولانا امام الدین ریائی ؒ) در تبسم به جنبش چین است ؎ حسن شوخش چه ترش شیرین است ؎ مؤلف عرض کند که کنایه ایست لطیف (اردو) وہ مزاج جس میں ترشی اور شیرینی شامل ہو۔ مذکر۔

ترشک | اصطلاح۔ بقول برهان و جامع بضم اول بروزن اردک (۱) نام پرنده ایست سبز رنگ و (۲) برگ گیاهی است ترش مزه صاحب سروری بذکر هر دو معنی بالا گوید که

(۳) نام دو قسم میوه نیز. صاحب ناصری ذکر معنی اول کرده نسبت معنی دوم گوید که این را ترش گیاهم خوانند. خان آرزو در سراج بذکر معنی اول فرماید که ترنک بهر دو فوقانی است و می فرماید که تصحیف ترنک معلوم می شود که بجای تای دوم نون باشد بمعنی طائری و ذکر معنی دوم هم فرموده صاحب محیط ذکر این بمعنی اول نکرده و از مجرد پرنده سبز رنگ حقیقتش ظاهر نمی شود و هم او بر ترنک هم ذکر پرنده سبز نکرده و بر ترشک گوید که انبه را گویند و ذکر انبه بجا گذشت و خیال ما این است که معنی سوم متعلق به همین است و نسبت معنی دوم بر تحامض بعید تا که بیونانی طوطاق و اغریون و بفارسی ترشه و سرخ پای و علیمون و بلغت تنگابن ترشه و اش و بهندی چوکا نامند و بزبان فرنگی بستانی آن را اشلیه کیاتم و برزی آن را اشلیه یاتم گویند بقول شیخ سرد و خشک در دوم و بقول بعضی سرد در اول و خشک در دوم و قسم ترش قابض تر و آنچه بسیار ترش نیست غذائیت زیاده دارد و این شبیه به کاسنی بستانی است و همه اقسام آن قاطع صفراست ولیکن مضر به صدر و تعلیق آن بر بازوی چپ بالخاصیت مانع آبستن زن است و منافع بی شمار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که در وجه تسمیه این کاف تصغیر الفظ ترش مرکب است و انبه را هم ترشک گفتند که ترشی خفیف دارد (**اردو**) (۱) ایک سبز رنگ پرنده۔ مذکر۔ جسکو فارسیون نے ترشک کہا ہے افسوس ہے کہ اسکی مزید تعریف معلوم نہ ہوسکی (۲) چوکا۔ دیکھو۔ اشکیل چشم۔ (۳) دیکھو انبہ۔

(الف) **ترش کردن** استعمال۔ صاحب	عرض کند که معنی حقیقی این ظاهر است و از
معنی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**	سنش مصدر ----------

(ب) **ترش کردن رو** پیدا است بمعنی ناخوش شدن (سنجر کاشی ه) رو ترش کرد از سوال بوسه و لب پیش داد ۔ داد شفتالو جو دندانم زآلو کند شد ۔ (اردو) الف کھٹا کرنا ب ترش رو ہونا۔ ناراض ہونا۔

ترش گیا اصطلاح۔ بقول برہان گیاہی است ترش خصوصاً و ہر گیاہ ترش را توان گفت عموماً خان آرزو در سراج بدون ہای ہوز آخرہ ذکر (ترش گیا) کردہ گوید کہ گیاہی است و غالباً ترشک و ترش گیا و ترشک یکی باشد **مؤلف** عرض کند کہ صاحب ناصری بر ترشک اشارہ این کردہ کہ مرادف آنست و ما صراحت کامل ہمدرآنجا کردہ ایم۔ ترہ راگیاہ گفتن خبر می دہد از نیکہ محققین بالاخور نکردہ اند مخفف ترش گیاہ است بحذف ہای ہوز آخرہ (اردو) دیکھو ترشک کے دوسرے معنے۔

ترشہ بقول برہان بضم اول و ثانی و فتح ثالث (۱) نام میوہ ایست و (۲) رستنی باشد کہ تخم آن را بہ عربی برزاالحماض و حب الرشاد خوانند و اگر قدری از آن تخم در مغز فندق بریان کردہ بخورند چپ بندند مادام کہ باخود دارد آب بیرون نشود صاحب جامع ہمہ ترش بمعنی اول نسبت بمعنی دوم گوید کہ عرب آن را حماض گویند صاحب سرمہ بر میوہ معروف قانع و گوید کہ تروشہ تیز مند صاحب ناصری بہ نقل قول برہان می نماید کہ ترشک ہم بمعنی دوم می آید صاحب رشیدی بر ترشہ و تروشہ می فرماید کہ میوہ معروف کہ بعربی حماض گویند **مؤلف** عرض کند کہ صاحب محیط آنچہ بر حماض نوشتہ ماذکرش بر معنی دوم ترشک کردہ ایم و تسامح صاحب جامع معلوم می شود کہ ترجمہ این بمعنی اول حماض نوشت و آنچہ ہمہ محققین بر معنی اول نام میوہ نوشتہ اند مقصودشان از ہمان انبہ باشد کہ اشارہ آن بر معنی سوم ترشک گذشت و در وجہ تسمیہ این ہا ہے

نسبت بالفظ ترش مرکب شده دیگر هیچ (اردو) (۱) دیکھو ابنہ (۲) دیکھو ترشک کے دوسرے معنے

ترشیز بقول ناصری و انند بضم اول و کسر سوم نام شهریست از بلاد خراسان مشتمل بر دیهات و قری و قصبات - پای تخت آن را سلطانیه گویند که حاکم نشین آنجاست سمت شرقی آن ارض اقدس و مشهد مقدس حضرت سلطان خراسان صلوات علیه است و جنوب آن ولایت تربت حیدریه سمت قبلهٔ آن ولایت طبس کیلک است و غربی آن پائین ولایت سبزوار شمال آن ولایت نشاپور است و شهر ترشیز واقعست در اواسط شهرهای معروف خراسان اتفاق عجبی است که قرب و بعد آن نسبت بهمهٔ شهرهای تساوی دارد و قنوات و میاه جاریه و دیهات بسیار دارد و بسیار خوش آب و هواست میوجات آن ولایت به آن لطافت و خوبی بهیچ جای دیگر نیست چنان معلوم می شود که پادشاهان ایران آنجا را تنگاه کرده بودند و کشاسب در انجا بازرد شت ملاقات نموده و سرو کشمیری را در انجا کشته بود گویند ترشیز از بناهای کشاسب بن لهراسب است مؤلف عرض کند که وجه تسمیه این بوضوح پیوست (اردو) ترشیز بلاد خراسان سے ایک مشہور شہر کا نام ہے - مذکر -

ترشلیک بقول برهان بروزن گل چینک بر وزن گل چینک بر معنی باشد بوستانی که بعربی حماض گویند و تخم آن را بزر الحماض خوانند صاحب جامع می فرماید که مرادف بمعنی دوم ترشه که گذشت خان آرزو در سراج هم بر حماض قانع مؤلف عرض کند که فارسیان بر لفظ ترش یا و نون نسبت باکاف تصغیر مرکب کرده همان ترشه و ترشک را نام نهادند و ما اشارهٔ این بقول ناصری بر ترشه کرده ایم و حقیقت این را بر ترشک نوشته ایم (اردو) دیکھو ترشک کے دوسرے معنے

ترصدا بقول بهار و بحر و انند مرادف ترنم کسی که صدا سیراب داشته باشد (بلا طغرا) شده خطبه خوان بلبل ترصدا یه گرفته زمنقار در کف عصا یه مؤلف عرض کند که فارسیان در صفت صدا تر را آورده اند و کنایه باشد از آواز خوش دیگر هیچ و این قلب اضافت صدای تر و اسم فاعل تر هم (اردو) خوش آواز۔

ترغ بقول برهان و جامع بضم اول و ثانی و سکون غین نقطه دار اسپی باشد سرخ رنگ که آن را گهر خوانند۔ صاحب ناصری ذکر این بحواله برهان کرده گوید که در دیگر فرهنگها نیافتیم خان آرزو در سراج به نقل قول برهان گوید که در فرهنگها نیست اغلب که ترکی باشد و شهرت اضافت دارد و ظاهر اللهجه اهل ایرانست مؤلف عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است برهان جامع را ندید و می گوید که در فرهنگها نیست صاحب جامع محقق اهل زبان است و بقول صاحب لغات ترکی (تو روق) لغت ترکی است بمعنی اسپ کمیت پس فارسیان این را مفرس کردند و واو دوم حذف و قاف را بغین معجمه بدل کردند چنانکه چناق و چاغ و آروق را آروغ اینست حقیقت این لغت که محقق نامور به پرایه تحقیق اصل حقیقت را در نیافت (اردو) کمیت۔ دیکھو بور کے پہلے معنے۔

ترغازه بقول برهان بروزن اندازه (۱) غالب و صاحب حکم و سرکش و کسی که آرزوی غالبیت حکمها و سرکشی کند و (۲) سرکشی کردن هم۔ صاحبان جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری بر معنی اول قانع (مولوی معنوی رح) همین کوشم خاموشی ولیکن زین شکر خاموشی چو گرفتم زین شکر نوشی گرفتم خوی آن غمزه چو که کنز اکنت مخفیاً و قد احببت ان اعرف چو

برای جان مشتاقان بر خم نفس ترغازه یا خان آرزو هم در سراج بر معنی اول قناعت کرده
مؤلف عرض کند که مقصود برهان از معنی دوم سرکشی باشد که حاصل بالمصدر است از
(ترغازه کردن) طرز بیانش درست نیست و ما بهر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم۔
(اردو) (۱) وہ شخص جو سرکشی کرے۔ سرکش (۲) سرکشی۔ مؤنث۔

(الف) ترغاق بقول برهان بفتح اول بروزن چقماق پاس داشتن شبها و خبردار بودن
و بضم اول هم آمده۔ صاحب رشیدی این را مرادف ترغاک گوید که می آید و می فرماید که اگر این
لغت فارسی است پس قاف از استعمال متاخرین است چه قاف در اصل فرس نیامده و
(ب) ترغاک بقولش بالضم پاسی که در شب دارند تا دزد دست نیابد (مظهری)
بر درگه میمون تو در نوبت ترغاک ؛ میران وجهان بر عدد ریگ براری ؛ صاحب
سروری ذکر الف و ب هر دو کرده صاحب جامع بر الف قانع۔ خان آرزو در سراج
بذکر الف گوید که ترکی باشد یا استعمال متاخرین عراق **مؤلف** عرض کند که الف لغت ترکی
نیست۔ لغات ترک ازین ساکت و ب اصل ؛ اسم جامد فارسی زبان است و معاصرین
فرس و متاخرین بر سبیل تبدیل استعمال الف هم عوض ب کرده اند چنانکه کند و قند و کم و لقم
و کسط و قسط و معنی هر دو پاسبانی است **(اردو)** الف و ب پاسبانی۔ نگاہبانی حفاظت نگہبانی

ترغده بقول برهان و سروری و ناصری و سراج با دال ابجد بروزن طبقچه (۱) گرفته شده
و تر بخیده و هر عضوی و بندی و مفصلی که بسبب دردمندی و آزار حرکت نتوان کرد گویند
ترغده شده است و بروزن عمگده هم آمده که بفتح ثالث باشد (منجیک ص) زلبس

کوب از زمانه یافت دشمنت ۔ همه اعضای او گشته ترغده ۔ صاحب جهانگیری بذکر معنی بالا گوید که با اول مفتوح و ثانی زده و غین مکسور (۲) نوعی از زردآلو صاحب جامع بذکر معنی اول گوید که مرادف ترغده هم که بهمین معنی بزیادت نون می آید مؤلف عرض کند که ترکیدن و ترقیدن بمعنی شگاف شدن می آید و ترکنده اسم فاعلش فارسیان استعمال اسم فاعلش را بحذف نون و تبدیل کاف عربی بغین معجمه کردند چنانکه کشکاو و غشکاو و تبدیل خفیف در معنی برسبیل مجاز است و نسبت بمعنی دوم صراحت کامل خواص و طبیعت بر لغت ترغش کنیم که بعد ازین می آید و ازینکه زردآلوی پخته می ترکد بدین اسم خواندند (اردو) (۱) وہ عضو جس میں درد ہو۔ مذکر (۲) دیکھو ترغش۔

ترغش بقول برهان و جامع و ناصری و سراج و رشیدی بکسر ثالث بروزن و رزش نوعی از زردآلو مؤلف عرض کند که صاحب محیط هرچه پرزردآلو نوشته ما نقلش برآلوی زرد کرده ایم و این اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) دیکھو آلوی زرد۔ مذکر۔

ترغنده بقول جامع همان ترغده که گذشت ماخذ همه را انجا کرده ایم که آن مخفف این است

مؤلف عرض کند که ما اشارهٔ این باصراحت (اردو) دیکھو ترغده۔

ترغو بقول برهان و جامع و (جهانگیری در ملحقات) بروزن بدگو نوعی از بافتهٔ ابریشمی است سرخ رنگ۔ خان آرزو در سراج بذکر قول محققین فرماید که ترنو بمعنی پارچهٔ سفت و باریک گذشت و اغلب که یکی ازین دو تصحیف باشد و لهذا صاحب رشیدی که جمیع لغات جهانگیری آورده این را نه نوشته مؤلف عرض کند که مرکب یافته می شود از ترغ که اسپ کمیت را نام

است و واو نسبت چنانکه هندو۔ اسم جامد فارسی قدیم است و ترپور را هیچ تعلق ازین نیست
(اردو) ایک ریشمی لال رنگ کا کپڑا۔ مذکر۔

ترف بقول برهان و جهانگیری و سروری و ناصری بروزن برف کشک سیاه را گویند و
آن را بعربی مصل و به ترکی قراقروت خوانند و کشک سفید و پنیر خشک را نیز (حکیم سوزنی ؎)
تشبیب این قصیده بهتر نقد ترف طعم ؎ مخلص بمدح او شده طعم ترف فقد ؎ صاحب جامع
گوید که همین است ترپ که بجایش گذشت (خاقانی ؎) ترف عدو ترش نشود زانکه بخت
او ؎ گاو ولیست تنگ شیر ولیکن لگدزنست ؎ مؤلف عرض کند که ما صراحت کامل این ترپ
کرده ایم و این مبدل آنست چنانکه سپید و سفید (اردو) دیکھو ترپ۔

ترفاس بقول برهان و ناصری و جامع و انند بضم اول و سکون ثانی و فا به الف کشیده پسین
بی نقطه زده نوعی از کمانست و آنرا هکل نیز گویند و آن رستنی باشد که از زیر خم ها و جاهای
نمناک روید صاحب محیط بر ترفاش به شین معجمه می فرماید که همان فطر است و بر فطر گوید که بکسر
فا و بضم نیز و بسکون طاء مهمله و رای مهمله بفارسی سمارو غ و شما و کلاه زمین و کلاه باران
و بسریانی فطر و بروی سوکوطیس و بیونانی اونطر شیا و بعربی بنات الرمد و بهندی پهپن و کھمبی
و آن نباتی است که در زمین نمناک و عقب بارش در بعضی بلاد زمین منشق شده برمی آید
و شکل نصف بیضهٔ مرغ که و از گون باشد بی برگ و گل انواع دارد۔ ماکول آن سرد در سوم
گویند سرد در دوم۔ محدث امراض شدید البرد مثل خدر و فالج و رعشه و سکته۔ جهت بیاض
چشم و تقویت باصره و جرب پلک نافع (الخ) مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است

ذکر این برا کارس هم گذشت (اردو) دیکھو اکارس ۔

ترفان بقول برہان وجہانگیری وجامع وشرفنامۂ منیری وناصری ومؤید بروزن دربان مخفف ترزفان است که ترجمان وشخص زبان آور باشد **مؤلف** عرض کند که ترزفان مبدل ترزبان بجایش گذشت واحقیقت معنی ترزبان بجایش نوشتیم دریجا همین قدر کافی است که فارسیان درمحاوره زای موزر احذف کردند (اردو) دیکھو ترزبان ۔

ترفبا بقول برہان وسروری وناصری بفتح اول وسکون ثانی وثالث وبای ابجد بالف کشیده آشی راگویند که قاتق آن قراقروت باشد چه ترف بمعنی قراقروت وبا بمعنی آش است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس می باشد (اردو) وہ آش جو قراقروت سے بنائی جاتی ہے ۔ مؤنث ۔

ترفروش اصطلاح ۔ بقول برہان وسراج کنایه از کسی است که بظاہر خود را خوب وانماید وبباطن بد باشد صاحب جامع ذکر این بدیل ترکرده ۔ صاحبان سروری وجہانگیری وناصری ذکر این در ملحقات کرده اند (حکیم سنائی ؎) کم شنیدم چو تولت انبانی پر ترفروشی وخشک جنبانی **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس اسم فاعل ترکیبی است (اردو) گندم نما جو فروش بقول صاحب آصفیه ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ وہ شخص جو اپنے آپ یا کسی چیز کو ظاہری ٹیپ ٹاپ سے رکھے اور درحقیقت ویسا نہو ۔ مکار ۔ فریبی ۔ دغاباز ۔ عیار ۔ چالاک ۔ دھوکے باز ۔

ترفج بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری وناصری وسراج بفتح اول بروزن شطرنج راه باریک ودشوار راگویند (شیخ روزبہان ؎) ره دوزخ خوش ونغز وسیع است ره مینو

بس دشوار و ترفنج ؛ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بس و حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست (اردو) نازک راستہ۔ تنگ راستہ۔ دشوار گزار راستہ۔ مذکر۔

(الف) ترفند بقول برہان الف بروزن فرزند و ب بروزن شرمندہ بمعنی (۱) محال و بیہودہ و دروغ و تزویر و مکر و حیلہ و بدیل ب گوید کہ بجای حرف ثالث

(ب) ترفندہ قاف ہم بنظر آمدہ و (۲) بمعنی ترس و بیم ہم (حکیم سنائی ؎) نزد من قبلہ دوست عقل و ہوا ؛ ہرچہ زین دو برون ہمہ ترفند ؛ صاحبان جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری بر معنی اول قانع صاحب ناصری ذکر معنی اول الف کردہ می فرماید کہ بکاف عوض فاہم می آید خان آرزو بذکر ہر دو بمعنی اول گوید کہ ظاہرا ترفند بمعنی تزویر است و ترکند بکاف بمعنی بیہودہ و ہرزہ مؤلف عرض کند کہ این تفریق در معانی غیر موجہ اصل این (ترقندہ) بہ قاف و ہای ہوز در آخر اسم فاعل مصدر ترقیدن است کہ می آید و ب مبدلش کہ قاف بہ فا مبدل شود چنانکہ چاق و چاف و آنچہ بہ خای معجمہ اول گذشت ہم مبدلش چنانکہ برق و برخ و آنچہ بکاف اول می آید ہم مبدل آن چنانکہ باق و باک و الف مخفف ب و معنی اول مجاز باشد از معنی حقیقی ترکندہ نسبت معنی دوم ب شتاق سند استعمال می باشیم۔ غالب دہلوی در قاطع برہان گوید کہ ترفند بفا بمعنی سخن ہای بی اصل است باقی ہمہ لغو۔ صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی دہد ما ہم تائیدش کنیم کہ نظر باتفاق ہمہ محققین در معنی اول الف و ب خصوصا باعتبار محققین اہل زبان در صحت لفظ کلامی نیست و فضولی غالب در اعتراض است (اردو) الف (۱) بیہودہ جھوٹ (مکر۔ حیلہ۔ مذکر) (ب) (۱) دیکھو ترفند (۲) ڈر۔ خوف۔ مذکر۔

ترقیبہ بقول برہان وجہانگیری ورشیدی وجامع وناصری وسراج بروزن کشکینہ آشی را گویند کہ قاتق آن را قراقروت کردہ باشند (مولوی معنوی ص) من مست ابد باشم نہ مست زباغ رز ۔ من لقمۂ جان خوردم نہ لقمۂ ترقیبہ ۔ مؤلف عرض کند کہ آش قراقروت است وبس مرکب از ترف کہ مبدل ترب است ویا ونون وہای نسبت (اردو) قراقروت سے بنائی ہوئی آش ۔ مؤنث ۔

ترقانیدن بقول بحر بفتحتین متعدی ترقیدن کہ می آید (کامل التصریف) ومضارع این ترقاند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است وصراحت ماخذ بر ترقیدن می آید (اردو) دیکھو ترقیدن یہہ اس کا متعدی ہے ۔

ترقندہ بقول برہان بروزن شرمندہ مراد از معنی اول ترفندہ کہ بہ فاگذشت مؤلف عرض کند کہ صراحت ماخذ این ہمہ را نجا کردہ ایم (اردو) دیکھو ترفندہ کے پہلے معنے ۔

(الف) **ترقہ** بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی (۱) آتشبازی خاص کہ آوازے مثل تفنگ کند وہم او بر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **ترقہ انداختن** گوید کہ (۱) آتش دادن بہ ترقہ و (۲) شور وغل کردن صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بذکر معنی بالا گوید کہ الف (۲) بمعنی چیزی کہ از فلزات مثل کلاہ کوچک سازند وبر بالای دستۂ تفنگ بجائے خاص کہ برای او معین است می نہند وچون مضرب تفنگ بر او افتد ۔ آتش از و داخل رود وبندوق سر شود مؤلف عرض کند کہ این را در اردو (بندوق کی ٹوپی) خوانند والف اسم جامد فارسی جدید است اصل این تراقہ بود مرکب از تراق وہای نسبت

الف حذف شده ترقه ماند (اردو) الف (۱) پٹاخا بقول آصفیه اردو. اسم مذکر پٹاکا ایک قسم کی آتشبازی (۲) بندوق کی ٹوپی (ب) پٹاخا چھوڑنا (۲) شور وغل کرنا۔

ترقی بقول بهار وانند بلند شدن. می فرماید که بانقطه خواستن و دادن و کردن مستعمل و معکوس و واژون از صفات اوست **مؤلف** عرض کند که لغت عربست به تشدید قاف و بقول منتخب ببالا برشدن فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر و ترکیب فارسی می کنند که در ملحقات می آید (اردو) ترقی. بقول آصفیه. عربی. اسم مؤنث. بلندی برتری. مؤنث۔

ترقی خواستن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی کشائش و بلندی خواستن است (تاثیر اصفهانی ؎) دل عاشق ترقی در دو یار عشق می خواهد ؛ عقیق ما امید نیکنامی از زمین دارد ؛ (اردو) ترقی چاہنا۔

ترقی دادن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بلند کردن و فزون کردن (ایماے اصفهانی ؎) کی ترقی می تواند داد احوال مرا ہمی بر دبالا سپہر دون ہمی سال مرا ہمالا ترقی دینا. بلند کرنا. زیادہ کرنا۔

(الف) **ترقی داریدن** (ب) **ترقی داشتن** استعمال. صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بحالت ترقی بودن و قریب است بمعنی ترقی کردن (تاثیر ؎) گہر را در صدف نشو ونما تاثیر می باشد ؛ اگر دارد ترقی پاک طینت در وطن دارد ؛ مخفی مباد که سند بالا متعلق بمصدر داریدن است از بنجا که الف را قائم کرده ایم و حقیقت داریدن بجای

خودش عرض کنیم (اردو) حالت ترقی مین ہونا۔ ترقی کرنا۔

ترقیدن بقول بحر بفتحتین از ہم جدا شدن و چاک گردیدن۔ می فرماید کہ کامل التصریف است و مضارع این (ترقد) صاحب موارد بدیل ترکیدن ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی شق شدن است **مؤلف** عرض کند کہ ترک بمعنی آواز شکستن یا شکافتہ شدن چیزی بجایش گذشت و طراق معرب آن فارسیان طراق را بہ تبدیل طای حطی بہ فوقانی تراق کردند چنانکہ بعطاق و لعتاق و بحذف الف اسم مصدر این قرار دادند و بقاعدۂ مصادر جعلی بترکیب یای معروف و علامت مصدر دن مصدرے ساختند (ترقیدن پوست بدن) و (ترقیدن زبان) مرضی است کہ صاحب اکسیر اعظم ذکرش کردہ ترکیب نام این امراض از ہمین مصدر است (اردو) ترکنا۔ چاک ہونا۔

ترقی کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بلندی حاصل کردن (فدائی شیرازی ؎ فلک سرسبزت ارسازد مرید بید مجنون شد کہ ہر چنار ترقی می کند سرسبز زمین دارد) (اردو) ترقی کرنا۔

ترقی معکوس اصطلاح۔ بہار ذکر این بدیل ترقی کردہ گوید کہ معکوس از صفات ترقی است **مؤلف** عرض کند کہ این محاورۂ معاصرین عجم است بحق کسی زنند کہ عوض ترقی تنزل پذیرد (اردو) ترقی معکوس۔ دکن مین اُس تنزل کو کہتے ہین جو ترقی کے پیرایہ مین ظاہر ہو مثلاً زید کو عہدے کی ترقی ملی اور تنخواہ مین ترقی ہوئی لیکن اس ترقی سے اس کا مرتبہ کم ہوگیا یا اور کوئی نقصان پہنچا تو کہتے ہین "واہ یہہ تو ترقی معکوس ہے" یعنے تنزل ہے۔

ترقین بقول برہان بروزن تلقین بلغت بنطی (۱) خطی است که محرران در بعض محل میان دو حرف بی مدکشند و بمعنی باطل کردن عبارتی باشد از دفتر و حساب و دیوانی۔ بہار گوید که (۲) رقم کردن و نزدیک بہم نوشتن سطرہای کتاب و لفظ و اعراب و (۳) آرایش دادن کتاب را و نسبت معنی اوّل گوید که سیاہ کردن موضع از دفتر حساب تا گمان نشود که این جا را سپید گذاشته اند برای نوشتن حساب و فرماید که صاحب نفائس الفنون گوید که خط کشیدن بر حساب نوشته تا ظاہر شود که نوشته در حساب آمده بود و بعد ازان گردانیده شد (صنعانی بلمی ؎) دفتر فضل ترا تیرست یک ترقین طراز ؎ مجلس عیش ترا نامید یک رامش گری ؎ (انوری ؎) کرده ترجیح حشو اشعارت ؎ باز رصیت دیگران ترقین ؎ وارسته هم ذکر این کرده گوید که الترقین تسوید الموضع لئلا یتوهم انه ابیض لئلا یقع فیه الحساب **مؤلف** عرض کند که لغت عربست و صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی اوّل کرده اند که برای این لغتی دیگر در زبان خود ندارند و برای دیگر معانی استعمال این از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم (**اردو**) (۱) سطر تحریر سے کسی عبارت یا حرف پر لکیرین کھینچکر اسکو سیاہ کردینا۔ کاٹ دینا (۲) الفاظ اور اعراب اور سطرون کو درآوردہ اور گنجان لکھنا (۳) کتابت کو آرایش دینا۔

(۳۹۷)

ترقی نمودن استعمال۔ مرادف ترقی کردن که گذشت **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ؎) ترقی کی نمایش را در کاربندیہا ؎ که خود را در بلای روز افزون بیندازد ؎ (**اردو**) دیکھو ترقی کردن۔

ترقی واژون اصطلاح ـ بهار ذکر این تبدیل ترقی کرده گوید که واژون از صفات اوست **مؤلف** عرض کند که این مرادف ترقی معکوس است که گذشت معاصرین عجم این را هم برزبان دارند و صراحت کامل بر ترقی معکوس گذشت (اردو) دیکھو ترقی معکوس ـ

ترک بقول برهان بفتح اوّل و ثانی و سکون کاف (۱) خندقی را گویند که بر دور حصار و باغ و قلعه و امثال آن بکنند و (۲) نام رود خانه ایست نزدیک بدربند شیروان و (۳) حلوائی از قند و نشاسته و تخم ریحان پزند و (۴) دختر بکر و دوشیزه و (۵) صدای رعد و (۶) آوازی که از شکستن و ترکیدن چیزی آید و (۷) رخنه و تراک باشد و (۸) مصغّر ترهم که نقیض خشک است و (۹) بسکون ثانی کلاه خود باشد یعنی کلاه آهنی که در روزهای جنگ بر سر نهند و بعربی مغفر خوانند و (۱۰) بخشها و سوزهای کلاه و خیمه و امثال آن و (۱۱) گذاشتن و گذشتن و ترک دادن و خلاصی از تعلقات جسمانی و خواهش نفسانی گشتن از ماسوی الله بجذبات حقّانی و فرماید که باین معنی عربی است و (۱۲) نام قصبه ایست از مضافات آذربایجان بضمّ اوّل و سکون ثانی (۱۳) معروف است که نقیض تازیک باشد و گویند ترکان از اولاد یافث بن نوح اند و (۱۴) ولایت ترکستان هم بطریق مجاز ترک گویند و (۱۵) کنایه از مطلوب و معشوق و غلام (خواجه عمید لویکی ؎) قدرت تست باغبان ربیع زعیش مزرعی ؎ فیض بحر سبع راساخته گرداو ترک ؎ (فردوسی ؎) منارهٔ برآرم بشمشیر و گنج ؎ زبیتال ناکس نیابم برنج ؎ چو باشد منارهٔ به پیش ترک ؎ بزرگان ترکان ستانند چک ؎ (اطعمه ؎) تخم ریحان این ترک بر دست ؎ از دلم غصّهٔ خط دلبر ؎ (فردوسی ؎) یکی تیغ زد بر سر ترک او ؎ که از

ترک جان گفت و جان ترک او ؛ (کلامی اصفهانی ۱۰) خیمه نه ترک گردون سائبان جاه تست
؛ قطب ها بر سر طرف چون میخ و گوهر چون طناب ؛ (میر رضی اریتمانی ۱۱) در کلاه فقر می باید
سه ترک ؛ ترک دنیا ترک دین و ترک سر ؛ (استاد دقیقی ۱۲) اکنون فکنده بینی از ترک تا مین
؛ یکچند گاه زیر پی آهوان سمن ؛ (حافظ ۱۵) اگر آن ترک شیرازی بدست آرد دل ما را ؛
بخال هندوش بخشم سمرقند و بخارا را ؛ صاحب جهانگیری ذکر معنی اول تا چهارم و نهم و دهم
و دوازدهم کرده صاحب جامع معنی اول تا هفتم و نهم و دهم و دوازدهم تا پانزدهم نوشته
صاحب رشیدی ذکر اکثر معانی کرده معنی پنجم تا هشتم و معنی یازدهم را ترک کرد. صاحب سروری
معنی سوم و نهم و دهم و یازدهم و سیزدهم و چاردهم و پانزدهم را نوشته صاحب ناصری
معنی پنجم تا هشتم و معنی یازدهم و چهاردهم را ترک فرموده خان آرزو در سراج معنی هشتم و یازدهم
را ترک کرد و در چراغ هدایت می فرماید که (۱۶) مجازاً بمعنی آنچه در کتاب از سهو مانده باشد و بر
کنار صفحه نویسند (تاثیر ۱۶) گم گشته زتنگی دهنش همچو میانش ؛ ترکیست ازان مصحف رخساره
و دهانش ؛ صاحب مؤید بذکر بعض معانی گوید که در دستور بمعنی پرکاله کلیم آمده. که مرادش از
معنی دهم است نه چیزی دیگر. بهار بذکر معنی یازدهم گوید که بالفظ دادن و کردن و گرفتن و
گفتن مستعمل صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی هفتم قانع و صاحب بهار
بحوالهٔ معاصرین عجم همزبانش مؤلف عرض کند که معنی هفتم بر ترک هم گذشت و مابهٔ معانی
این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و در معنی هشتم کاف تصغیر است و از معنی دهم پاره های
پارچه کلاه و خیمه باشد که آن را با هم دوخته کلاه و خیمه و امثال آن درست کنند و بمعنی

نہم و یازدہم لغت عربست و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید و معنی سیزدہم اصل
است گویند کہ ترک نام ابن یافث بن نوح است کہ سلسلۂ ترکان باو می رسد از ینجاست کہ
نام اینہا قوم ترک شد و معنی چہاردہم مجاز آن و معنی پانزدہم ہم مجاز باشد کہ حسن ترکان معروف
(ع) سعدیا روز ازل حسن بہ ترکان دادند ۔ معنی شانزدہم نہ آنست کہ خان آرزو از سند
تاثیر پیدا کرد بلکہ از ہمان سند ترک بمعنی مقامی در کتابت کہ بذریعۂ پارچہ کاغذ درمیان کتاب
وقت مشاہدہ برای نشان مقام می دارند و باز از انجا دور کنند گویا عدم و وجود آن در کتاب
یکسان است و تاثیر ہمین را با دہن یار تشبیہ دادہ اگر خان آرزو معنی شعر را بہ نزاکت شاعری
می فہمید در تعریف معنی شانزدہم غلطی نمی کرد (اردو) (۱) خندق ۔ مؤنث ۔ (۲) ترک ایک
ندی کا نام ہے جو متصل شروان واقع ہے ۔ مؤنث (۳) ایک خاص قسم کے حلوا کو فارسیون
نے ترک کہا ہے ۔ مذکر (۴) باکرہ عورت ۔ مؤنث (۵) بجلی کی کڑک ۔ مؤنث (۶) ہر چیز کے
ٹوٹنے کی آواز ۔ مؤنث (۷) دیکھو تراک کے پہلے معنے (۸) وہ چیز جسمین خفیف تری ہو ۔ مؤنث
(۹) خود ۔ دیکھو بیضۂ فولاد (۱۰) ٹوپی یا ڈیرے کے وہ ٹکڑے جن کو ملا کر سینے سے ٹوپی یا خیمہ
تیار ہو جاتا ہے ۔ مذکر (۱۱) ترک ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ واگذاشت ۔ فروگذاشت
دست برداری ۔ چھوڑنا کا حاصل بالمصدر (۱۲) ایک قصبہ کا نام ترک ہے جو مضافات
آذربایجان مین واقع ہے ۔ مذکر ۔ (۱۳) قوم ترک ۔ مؤنث (۱۴) ترکستان ۔ مذکر (۱۵) معشوق مذکر
(۱۶) وہ مقام جہان اوراق کتاب مین ایک پرچہ کاغذ یا گتے کے ذریعہ سے پڑہنے کے وقت قائم
کرتے ہین اور بعد ضرورت وہ پرچہ نکال لیتے ہین ۔ مذکر ۔

ترکاری بقول بهار بمعنی ارداد و ترتیب صاحب بحر می فرماید که از زیاد ترتیب است مؤلف عرض کند که مرکب است از ترکار و یای مصدری و کنایه ایست موافق قیاس و بخیال ما معنی این بروت رسانی است و تعریف بیان کرده بهار بهتر از صاحب بحر عجم است که از و تسامح راه یافته (تا ظهر اثر) ترکاری نکهت بید مشک بگرد و باغ گل و لاله خشک بو (اردو) برودت رسانی یعنی سرد کرنے کا حاصل بالمصدر

ترک اشقر اصطلاح - بقول ملحقات برهان و بحر و (مؤید بحواله قنیه) کنایه از کوکب مریخ است مؤلف عرض کند که بالضم و مرکب تو صیفی باشد (اردو) مریخ - مذکر - دیکھو اختر پنجم

ترکان چرخ بقول برهان و بحر و مؤید و بهار و جامع و سراج کنایه از سبعه سیاره که زحل و مشتری و مریخ و آفتاب و زهره و عطارد و ماه است مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و ترک بمعنی آخر اوست و معنی لفظی این محبوبان چرخ توان گرفت (اردو) سبعه سیاره - دیکھو انجم گردون پیما -

ترکانی بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی و سراج بروزن قربانی بالاپوشی را گویند از جنس فرجی که زنان ترک می پوشند (شرف شفرده ه) چون رفت خبر سوی ملک شاه ۲ حالی ز طرب کفن به بخشید ۲ ترکان بموافقت در آمد ۲ ترکانی پیرهن به بخشید ۲ مؤلف عرض کند که یای نسبت بمعنی منسوب به ترکان است و کنایه از ملبوسی خاص (اردو) ترکانی اُس بالا پوش کا نام ہے جو ترک عورتیں پہنا کرتی ہیں

ترکانیدن بالفتح - بقول بحر متعدی ترکیدن می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این ترکاند مؤلف عرض کند که موافق قیاس و صراحت ماخذ این بر ترکیدن می آید (اردو)

ترکانا ـ ترکنا کا متعدی ـ دیکھو ترکیدن ـ از اسمای محبوب مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است

ترک بدخو اصطلاح ـ بقول انند بحوالهٔ مظهر الاعجاب وموافق قیاس که محبوبان بدخو باشند (اردو) محبوب معشوق

ترکتاز بقول جهانگیری وناصری بر اول مضموم (۱) تاخت آوردن بی خبری وبیک ناگاه بر سبیل تاراج وغارت ـ صاحب سروری بذکر معنی بالا گوید که بمعنی جولان نیز ـ صاحب رشیدی میفرماید که بمعنی تاخت بی خبر است وهم او بجای دیگر گوید که (۲) بمعنی غارت گر است ـ خان آرزو در سراج می طراز د که بمعنی تاخت ترکان باشد وبمجاز بمعنی مطلق تاخت مستعمل وبحوالهٔ رشیدی ذکر معنی دوم کرده گوید که مشهور بمعنی اول است ـ بهار بذکر معنی اول می فرماید که بالفظ آوردن وبرده اشتن وزدن وکردن مستعمل ـ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که ما اتفاق داریم با خان آرزو ورشیدی که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دوم وبمعنی اول قلب اضافت تازی (ظهوری ؎) غمزه در اقلیم جان بیدلان کرد آنچه کرد ؛ این زمان از زخم ترک ترکتازش نازکست ؛ (اردو) (۱) دیکھو تاخت (۲) غارت گر ـ

ترکتاز آمیدن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی نشستن ترکتاز است یعنی واقع نشدن تاخت (واصف بخاری ؎) ترکتاز الم وشام غم وصبح طرب ؛ آرمیدست و رمیدست و درمیدست امروز ؛ (اردو) تاخت واقع نہونا ـ

ترکتاز آوردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تاخت آوردن است (طالب آملی ؎) سپهدار غمش در سینه ام زان ترکتاز آرد ؛ که تسخیر بلاد آئین بود لشکر پناهان را ؛

(اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے۔

ترکتاز برداشتن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی برپا کردن ترکتاز و تاختن بمعنی سوش (سالک قزوینی ؎) عشق چون ترکتاز برداردی سوار ند آسمان فرسان ہ معنی بیان کہ سند بالا متعلق بمصدر برداریدن است و (برداریدن) مرادف برداشتن بجالیش می آید کہ صراحت ماخذ ہمدرانجا کنیم (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے۔

ترکتاز بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترکتاز کردن است مرادف معنی سوم تاختن (قاسمی گونابادی ؎) بلاد عجم راشدم چارہ سازہ بہ بزم عرب می برم ترکتازہ (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے۔

ترکتاز زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ترکتاز کردن و معنی سوم تاختن۔ (مخلص کاشی ؎) قربان آن زمان کہ نگاہش بہ تیغ نازہ برقلب عاشقان زند از عشوہ ترکتازہ (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے۔

ترکتاز کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب سروری در ملحقات گوید کہ بمعنی تاخت کردن باشد (صادق شیرازی ؎) عبیر آمودہ دیدم جیب و دامان گل و سنبل ہ صبا خوش ترکتازی کردہ است امروز بر رویت ہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو تاختن کے تیسرے معنے۔

ترکتازی بقول برہان و جامع بروزن مرغبازی (۱) تاخت آوردن بشتاب و تعجیل و بی خبری و ناگاہ بر سبیل تاراج و غارت و (۲) بمعنی جولان کردن ہم۔ خان آرزو در سراج

گوید که بمعنی غارت گری است ـ بهار این را مرادف ترکتاز گوید و صاحب بحر همزبان او **مؤلف** عرض کند که ترکتاز بمعنی غارت و غارت گر است و این بزیادت یای مصدری بمعنی غارت گری این است حقیقت معنی باعتبار لفظ و سند این در ملحقات می آید فارسیان در استعمال فرق هر دو نکردند و هر دو را مرادف یکدیگر دانند ـ معنی دوم مجاز باشد بمعنی حاصل بالمصدر (اردو) (۱) غارت گری ـ مؤنث (۲) جولانی ـ مؤنث ـ

ترکتازی آموختن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تعلیم غارتگری حاصل کردن باشد (شرف اصفهانی ؎) سر زلفت به یغما برد دلها ؛ سپاهت ترکتازی از که آموخت ؛ ـ (اردو) غارتگری سیکھنا ـ غارت گری کی تعلیم پانا ـ

ترکتازی کردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که غارتگری کردن است و تاخت و تاراج آوردن (ظهوری ؎) غمزه شب باز ترکتازی کرد ؛ عجز را عشق چاره سازی کرد ؛ (اردو) غارتگری کرنا ـ دیکھو تاختن کے تیسرے معنے ـ

ترک جفاگیر اصطلاح ـ بقول اند بحوالهٔ مظهر العجائب نام محبوب است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و مرکب توصیفی ولیکن کنایه خوب نیست تسامح صاحب اند می نماید که (ترک جفاگر) را (ترک جفاگیر) نوشت و معاصرین عجم با ما اتفاق دارند (اردو) معشوق ـ مذکر

ترک جوش اصطلاح ـ بقول برهان و جامع و ناصری و سراج با جیم بر وزن سرخ پوش بمعنی گوشت نیم پخته ـ صاحب بحر گوید که معمول ترکان است (مولوی معنوی ؎) ترک با جوشی کرده ام من نیم خام ؛ از حکیم غزنوی

بشنو تمام ہ صاحبان سروری و جہانگیری ہم در ملحقات آوردہ اند مؤلف عرض کند کہ کنایہ ایست موافق قیاس و اسم مفعول ترکیبی (اردو) نیم پختہ گوشت۔ مذکر۔

ترک چرخ اصطلاح۔ بقول بحر مریخ۔ مؤلف عرض کند کہ ترکان چرخ بمعنی سبعہ سیارہ بجایش گذشت و این تخصیص با مریخ خلاف قیاس نیست ولیکن غیر از بحر دیگری ذکر این نکردہ و ترک فلک بمعنی مریخ و آفتاب می آید (اردو) مریخ۔ مذکر۔ دیکھو اختر پنجم۔

ترک چین اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و رشیدی و سراج و بہار و مؤید کنایہ از آفتاب عالمتاب مؤلف عرض کند کہ وجہ کنایہ لطیف نمی نماید حیف است کہ سند استعمال پیش نشد مرکب اضافی است و باعتبار صاحب جامع کہ محقق زبان خود است این را جاداد الخ (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

ترک حصاری اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و (جہانگیری در ملحقات) و سراج و بہار و انند بکسر ثالث و حای بی نقطہ (۱) کنایہ از ماہ و (۲) آفتاب را نیز گویند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و از نیکہ آفتاب و ماہ از دور خود حصاری می کشند بدین کنایہ موسوم گردند (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) چاند۔ مذکر۔ دیکھو آیت آیام۔

ترک خرگاہی اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ از معشوق ازین روی کہ کار ترکان یعنی سپاہیان نیزہ بازی و تیر اندازی در میدان جنگ است و محبوبان آن سپاہیان اند کہ بہ تیر غمزہ و کمان ابرو و شمشیر غمزہ با شیفتۂ خود در عین خرگاہ جنگ می اندازند و مظفر و منصور می شوند (خواجہ نظامی ۵) دران ترک خرگاہی آورد دست بہ سلاح نقابش ز رخ برشکست ہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و صاحبان بحر و انند

هم اتفاق دارند ظاهراً مرکب توصیفی است (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

ترک خطائی اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب کنایہ از معشوق است **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

ترک خوردہ اصطلاح ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ بالفتح بمعنی دریدہ شدہ **مؤلف** عرض کند کہ این اصطلاح جدید معاصرین عجم است کہ از قیاس کم کارگیرند وازینکہ برای ترک پارۂ از کاغذی دارند ترک خوردہ را بدین معنی استعمال کردند وجا دارد کہ بمعنی لغطی جدا کردہ شدہ ہم گیریم کہ تائید کنایہ می کند (اردو) پھٹا ہوا ۔

ترک دادن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر بمعنی ترک کردن است صاحب آصفی ذکر این کرد و از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اتفاق داریم با صاحب بحر (صائب ؎) نشست شعلۂ آواز بلبلان صائب ؎ برای خاطر گل ترک آہ و نالہ کرد ؎ (اردو) ترک کرنا ۔ چھوڑ دینا ۔

ترک دلستان اصطلاح ۔ بقول انند بالضم وکسر دال مہملہ کنایہ از معشوق **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و دلستان اسم فاعل ترکیبی بصفت ترک (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

ترک دلکش اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب بالضم کنایہ از معشوق **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل (ترک دلستان) است موافق قیاس (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

ترکردن استعمال ۔ صاحب آصفی گوید کہ (۱) بمعنی سرشتن چیزی بچیزی نیز **مؤلف** عرض کند کہ (۲) بمعنی تحقیق تری رساندن بچیزی (سلمان ساوجی ؎) آنم کہ باد صبح بزلفت گذر کند ؎ مشک ختن بہ خون جگر چہرہ تر کند ؎ برای معنی اول مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) (۱) کسی چیز

کسی چیز کے ساتھ ملا کر گوندنا (۲) بھگونا۔

ترکردن جیحون مصدر اصطلاحی یعنی آب در جوی آوردن است وخصوصیت باجیحون نیست بلکہ باجوی ونہر وامثال آن ہم استعمال توان کرد (ظہوری ے) بر لب خشک باچہ می خندی پاگریہ ترکردہ نیل وجیحون را ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ندی یا نالہ یا نہر میں پانی لانا۔ (۳۸۸۲)

ترکردن چیزی درکاری مصدر اصطلاحی یعنی استعمال کردن وشریک کردنش **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ے) خواست شیرین ترکند درکار زہر خویش را ؛ عشق اول شور بختان را صلای نوش زد ؛ (اردو) شریک کرنا۔ استعمال کرنا کسی چیز کو کسی چیز میں۔ (۳۸۸۳)

ترکردن زبان مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر وبرہان در ملحقات (۱) کنایہ از سخت نوزشت گفتن و (۲) لقمہ در دہان گذاشتن **مؤلف** عرض کند کہ در معنی اول از ترآلودگی مراد است و در معنی دوم معنی حقیقی (اردو) (۱) سخت سست کہنا (۲) لقمہ منہ میں لینا۔

ترکردن لب مصدر اصطلاحی۔ بمعنی خوردن چیزی از مائعات **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ے) لب ترنمی کند بشراب آن فرشتہ خو ؛ تا از دل برشتہ کبابش نمی دہند ؛ (اردو) لب ترکرنا۔ پینا۔ (۳۸۸۴)

ترک روز اصطلاح۔ بقول سروری در ملحقات کنایہ از آفتاب (شیخ عطار ے) ترک روز آمد ابا زرین سپر ؛ ہندوی شب را بتیغ افگند سر ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس ومرکب اضافی است (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

ترک روستایان اصطلاح۔ بقول بحر وبرہان وجامع کنایہ از سیر براد ریاز است

که بعربی ثوم و فوم خوانند. صاحب محیط ذکر این
نکرده و برسیر گوید که اسم فارسی است و بلغت
زند و پازند شمش و در انگریزی ایلیم سی ٹالی و
و بعربی ثوم و فوم و تریاق اللحوم و بروی مقوین
و بهندی لهسن گویند و آن صحرائی و بستانی و کوهی
است. مزاج این بقول شیخ گرم و خشک در سوم
و تا چهارم. ملین و محلل و جالی و مفتح و مفرح جلد
و منافع بی شمار دارد (الخ) مؤلف عرض کند
که معنی لفظی این معشوق روستایان است که فرو
این بسیاری شود و مثل نمک لابد برای بخت و

(اردو) لہسن. مذکر. دیکھو اسکندروس کے پہلے معنے

ترکستان استعمال بقول برہان در ملحقات ملک
ترکان باشد مؤلف عرض کند که از قبیل هندوستان
و گلستان که ستان مرکب شد با ترک و حقیقت
ستان بر استان گذشت (اردو) ترکستان
ترکون کا ملک جیسے ہندوستان. مذکر.

ترک سلطان شکوه اصطلاح بقول لغات
برهان و بحر کنایه از آفتاب عالمتاب مؤلف عرض
کند که ترک در اینجا بمعنی معشوق است (اردو)
دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے. مذکر.

ترکش بقول برهان و جامع و ناصری و سروری و بحر بفتح اول و کاف بر وزن سرکش مخفف تیرکش
است که تیردان باشد. خان آرزو در سراج گوید که اگر مخفف تیرکش بود که در هر کلمه تجنانی باشد
آن کاف هر دو مکسور باید و اگر مخفف تیرکش که کش ماخوذ از کشیدن بود پس کسر اول باشد و
حال آنکه مشهور عوام و خواص بفتح اول و کاف است و این تصرف صاحب برهان را سبب معلوم
نیست. صاحب بحر ترکش و تیرکش را مترادف یکدیگر گرفته. صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر
عجم بود ذکر این کرده و صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار این را بمعنی خانه
تیر آورده مؤلف عرض کند که برهان تصرفی نکرده و ماخذ خوشی نوشت اگر محاوره کسر اول را

بفتح بدل کرد خطای برهان غیبت اتفاق جامع و ناصری و سروری که هر سه محققین اهل زبانند
با برهان است پس خان آرزوی هندنژاد را که می پرسد (ظهوری ه) پشت بنمود مذعفهای
شکیب ؛ هرنگاهش تیر روی ترکش است ؛ (اردو) ترکش بقول آصفیه فارسی۔ مذکر
تیردان۔ تیر رکھنے کا نلوان۔ تون۔

ترکش انداختن استعمال۔ بهار گوید که
این را دو وجه می تواند شد یا از جهت خالی شدن
ترکش از تیر بسبب تیراندازی یا از جهت حمله
بر دشمن زیرا که وقت جنگ هرچه بدست
آید بر دشمن انداخته شود و احتمال دارد که
ترکش انداختن بمعنی انداختن کیش فدا بود و آن
چنانست که امرا و سلاطین ترکش مرصع با خود
دارند تا اگر حریف قصد ایشان بکند و ایشان
بر و دست نیابند و بگریزند۔ ترکش مذکور
را در راه بیندازند تا دشمن مشغول گرفتن آن
شود۔ درین فرصت از جنگ دشمن رهائی
یابند (خواجه نظامی ه) سواران همه تیر پرداخته
؛ گهی تیر و گه ترکش انداخته ؛ می فرماید که دیگر

معنی اول مناسب است (کذا افاده الاستاذ)
مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی دور
کردن ترکش از بازوی خود (اردو) ترکش
پھینکدینا۔

ترکش بستن استعمال بمعنی ترکش را بر بازوی
خود قائم کردن بمعنی حقیقی است **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است (سعدی ه) بدیدش
روزی که ترکش نه بست ؛ بزیبکان پولادش
آتش نجست ؛ (اردو) ترکش باندھنا ترکش
اپنے بازو پر قائم کرنا۔

ترکش جوزا اصطلاح۔ بقول برهان و بحر
(۱) ستارهائی را گویند که در برج جوزا بصورت
ترکش واقع شده اند و (۲) تارهای روی

(۳۹۸۵)

سازها را گویند صاحب سروری بر معنی اول قانع وخان آرزو در سراج هم بر معنی اول قناعت کرده مؤلف عرض کند که مرکب اضافی باشد و معنی اول حقیقی است و معنی دوم کنایه باشد ولیکن محققین اهل زبان از معنی دوم ساکت اند مشتاق سند استعمال باشیم که استعمالش از نظر ما نگذشت و بگوش ما نخورد (اردو) (۱) برج جوزا کے ستارے۔ مذکر (۲) تارہای ساز۔ مذکر۔

ترک شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی دور شدن است (وحید قزوینی ؎) دیده تا دیده جمالش دل و جان ترک شده ؛ دلم از داغ جنون لاله صد برگ شده ؛ (اردو) دور ہونا۔

(الف) ترکش دوختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر الف کرده از معنی ساکت و سندش (ب) راست و بهار بذکر ب گوید که معروف مؤلف عرض کند که الف بمعنی حقیقی سوراخ در ترکش کردن است و ب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که ترکش را سوراخ کند مخفی مباد که ب را با مصدر (ترکش دوزیدن) تعلق است (سیفی اسفرنگی ؎) ماه ترکش دوز قربان شد دل زارم از و ؛ سینه همچون ترکش قیمه است انگارم از و ؛ (اردو) الف ترکش کو سوراخ کرنا (ب) ترکش دوز اس شخص کو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں جو ترکش کو سوراخ کرے

ترکش سهم الغیب اصطلاح۔ بقول بحر و بهار بلای ناگهانی (محسن تاثیر ؎) کیست کز غمزۂ تو تیر نهانی نخورد ؛ صف مژگان کجت ترکش سهم الغیب است ؛ مؤلف عرض کند که بخیال ما هر دو محققین بالا سکندری خورده اند مجرد سهم الغیب بمعنی بلای ناگهانی توان گرفت

ترکش را داخل اصطلاح کردن دور از تحقیق و سند محسن تاثیر هم اجازت آن نمی دهد و قیاس هم همین خواهد (اردو) بلای ناگہانی۔ یا ناگہانی بلا۔ وہ آفت جو یکایک نازل ہو مؤلف

ترکش قیمہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت و سندش از سیفی همان که بر ترکش دور گذشت **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم گویند که این مرکب اضافی است و کنایه از کیسه که فارسیان همچون ترکش بر دوش قائم کنند و گوشت و قیمه و امثال آن که از بازار خرید کنند در وی اندازند۔ مخفی مباد که قیمه بقول صاحب کنز لغت ترکی است بمعنی گوشت پارہ پارہ (اردو) وہ جھولنا جو اہل عجم کھانے پر لٹکاتے ہین اور بازار سے گوشت اور خیمہ اور ترکاری وغیرہ خرید کر کے اس مین رکھ لیتے ہین جسکو فارسیون نے (ترکش قیمہ) کہا ہی بذکر

ترکش گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

بمعنی حقیقی ترکش قرار یافتن است (جمال اصفہانی ؎) دل پر دلان ترکش تیر گشتہ ؛ سر سرکشان تن زبیدق گرفتہ ؛ (اردو) ترکش ہونا۔ ترکش قرار پانا۔

ترکش نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) بمعنی گذاشتن ترکش را از پیش خود بہ ارادہ آنکہ من بعد جنگ نہ کنند (شیخ شیراز ؎) بنہ انداخت شمشیر و ترکش نہاد ؛ چو بیچارگان دست بر کش نہاد ؛ می فرماید کہ جناب خیر المدققین در شرح این بیت (۲) سلاح سخن بست و ترکش نہاد ؛ ز جعبہ کمان تیر ارش کشاد ؛ بیفزاید کہ (۲) ترکش نہادن عبارت از گذاشتن ترکش پیش خود چنانکہ سپاہیان در وقت غلبہ حریف شستہ تیر اندازی می کنند و در بعض نسخ کہ در مصرع اول کشاد و در مصرع دوم نہاد واقع شدہ خطاست (انتہی) بہار گوید کہ ممکن است

کہ نہادن دریں جا بمعنی خواستن باشد بر قیاس عذر نہادن۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول ترکش را از خود دور کردن و انداختن بر زمین و بمعنی دوم ترکش را بالای دوش نہادن و قائم کردن است دیگر ہیچ **(اردو)** (۱) ترکش رکھدینا۔ تیراندازی سے باز آنا (۲) ترکش باندھنا یا ترکش قائم کرنا۔ یعنی تیراندازی پر آمادہ ہونا۔

ترک طنّاز اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ مظہر العجائب ہر دو از اسمای معشوق است **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی و کنایہ ایست و بس **(اردو)** معشوق۔ مذکر۔

ترک فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترک کردن است (فغانی شیرازی ؎) عشق چون بر لوح ہستی قرعۂ توفیق زد ۔ دیگران را ترک فرمود و رقم بر ما کشید ؎ **(اردو)** ترک کرنا۔ چھوڑ دینا۔

تُرک فلک اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر (۱) کنایہ از کوکب مریخ و (۲) آفتاب بہار و رشیدی و سراج بر معنی اول قانع۔ **مؤلف** عرض کند کہ کنایۂ لطیف برای معنی اول است و باعتبار صاحب جامع کہ صاحب زبان است معنی دوم را ہم تسلیم کنیم اندرینصورت ترک را برای معنی دوم بمعنی شاہد گیریم و برای معنی اول سپاہی **(اردو)** (۱) مریخ۔ مذکر (۲) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

ترک کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کنارہ کردن و گذاشتن چیزی را (خسرو ؎) گفتی کہ ترک من کن و آزاد شو ز غم ؎ آسان بہ ترک ہمچو توئی کی توان گرفت ؎۔ **(اردو)** ترک کرنا چھوڑ دینا۔

تُرک گردون اصطلاح۔ بقول بحر و بہار کنایہ از ستارۂ مریخ **مؤلف** عرض کند کہ

مرادف معنی اول ترک فلک است و هیچ خصوصیت باگردون ندارد برای همه مراد فانش استعمال این کنایه توان کرد چنانکه ترک چرخ و ترک سپهر وامثال آن (اردو) دیکھو ترک فلک کے پہلے معنے۔

ترک گرفتن استعمال۔ بقول بحر مرد و بمعنی

ترک گفتن ترک کردن که گذشت مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (صائب ؎) تا ترک آشنائی عالم گرفته ایم ؛ با عالم تمام بمعنی بیگانه منست ؛ (حافظ ؎) حافظا ترک جهان گفتن دلیل خوشدلی است ؛ تا نه پنداری که احوال جهانداران چه شد ؛ (اردو) دیکھو ترک کردن۔

ترکمان اصطلاح۔ بقول برهان و جامع۔ بمعنی (۱) ترک مانند و (۲) لقب طائفه هم از ترکان بی اعتدال۔ گویند که این طائفه از اولاد یافث بن نوح است صاحب ناصری می فرماید که نام طائفه مشهور و معروف از گرگان استراباد تا خوارزم و از انجا تا بلخ و بخارا و سمرقند و مرو و خرس و بلات۔ ایشان صحرانشینی کنند و به خیمه و خرگاه و الاچیق ییلاق و قشلاق گزینند و چندین طائفه اند و بعضی از ایشان در آذربائجان سالها سلطنت داشتند و در تواریخ مسطور است۔ خان آرزو در سراج گوید که چون از اتراک پایه کمتر دارند چنین موسوم شدند یعنی مانند ترک و نظیر این لفظ مسلمان است که اول بر اعاظم اطلاق کرده اند و بعد ازین معنی وصفی آن از لحاظ رفته بمعنی مطلق مسلم مستعمل شد مؤلف عرض کند که معنی دوم مجاز معنی اول است (اردو) (۱) مثل ترک کے (۲) ایک قوم کا نام ترکمان ہے جو مثل ترکون کے ہے اور درجہ مین ترکون سے کم (مؤنث)

ترک معربد اصطلاح۔ بقول برهان و سراج و بحر باضافت کاف و بضم میم و کسر موحده کنایه از

مریخ باشد صاحب جامع این را مرادف ترک فلک بهرد و معنی گیرد یعنی آفتاب را هم داخل معنی کند مؤلف عرض کند که معنی لفظی این ترک عربده ساز است و موزون تر برای فلک باشد ولیکن محققین بالا این را ترک کرده اند و ما این را بمعنی مجرد مریخ سن وجه درست دانیم تسامح صاحب جامع باشد که آفتاب را هم نوشت ـ (اردو) دیکھو ترک فلک ـ

ترکند بقول برهان بر وزن فرزند و شرمنده بمعنی دروغ و تزویر و مکر و حیله و فریب باشد

ترکنده صاحبان جهانگیری و جامع و رشیدی و مؤید و سراج هم ذکر این کرده اند (حکیم سوزنی ؎) جز مدح تو ترکنده بود هرچه نویسیم ؎ کردم قلم از یافه و ترکند شکسته ؎ مؤلف عرض کند که این مبدل ترقند و ترقنده است که گذشت چنانکه باق و باک و حقیقت ماخذ همه زبانی مذکور (اردو) دیکھو ترقند اور ترقنده ـ

ترکنم پای را مقوله ـ بقول مؤید مطبوعه یعنی از چپ آغاز می کنند و بسوی راست می روند ـ چنانچه سخن گویم و لقمه در دهان کنم مؤلف عرض کند که این مقوله مهمل تصحیف مطبع منشی نولکشور می نماید در دیگر نسخ قلمی مؤید یافته نمی شود (اردو) ناقابل ترجمہ ـ

ترک نمودن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف ترک کردن است (محتشم کاشی ؎) تو خود آن نیستی کز مهر بیچون ستم بخشی ؎ نمائی ترک اغیار و ز بیگانگی شوی یارم ؎ (اردو) ترک کرنا ـ

ترک نیمروز اصطلاح ـ بقول برهان و جامع و بحر و رشیدی و سراج کنایه از آفتاب جهان آراست مؤلف عرض کند که موافق قیاس و مرکب اضافی است (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ـ

ترکون بقول جامع وسروری با اوّل مفتوح و ثانی زده و کاف عربی مضموم و واو فتراک باشد (منجیک ؎) تا بدر پادشاه عادل فرشند ۔ پیوسته به ترکون درون فضول و خطار ۔ (فلکی شروانی ؎) تا طراز نده ایلق ایام را ۔ از بهر تو ۔ مه پلاس و سایهٔ خورشید ترکون ساخته ۔ خان آرزو در سراج گوید که بکاف فارسی است و دیگر هر دو محققین بالا به کاف عربی آورده اند

مؤلف عرض کند که صاحبان برهان و جهانگیری و ناصری هم این را بکاف فارسی می آورند صاحب ناصری صراحت مزید کند که لغت تاتاریست ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و آنچه بکاف فارسی می آید اصل است و این مبدل آن چنانکه گشتی و کشتی (**اردو**) فتراک بقول آصفیه فارسی ۔ اسم مذکر شکاری بند ۔ وہ چمڑے کے تسمے جو زین کے دائین بائین جانب شکار یا ضروری سامان باندھنے کے واسطے لگے ہوتے ہین (مصحفی ؎) کیا عہد کوئی اس بت سفاک سے باندھے ۔ سر کاٹ کے عاشق کا جو فتراک سے باندھے ۔

ترکه بقول صاحب سواد السّبیل که محقق معربات است لغت فارسی است بمعنی خود آهنین

مؤلف عرض کند که دیگر کسی از محققین اهل زبان و زبان دان ذکر این نکرده اگر سند استعمال این پیش شود اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) خود ۔ مذکر ۔ دیکھو بیضهٔ فولاد ۔

ترک هندوخال اصطلاح ۔ بقول انند بحوالهٔ مظهر العجائب از اسمای معشوق

مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است و موافق قیاس و هندو خال اسم فاعل ترکیبی است (**اردو**) معشوق ۔ مذکر ۔

ترکی بقول ملحقات برهان و انند (۱) منسوب به ترک و (۲) اسپ معروف (۳) خار پشت تیر انداز ۔ صاحب مؤید هم ذکر هر سه معنی کرده

معنی سوم را بحوالهٔ زفانگو یامی آورد **مؤلف** عرض کند که معنی اول موافق قیاس است به بای نسبت و معنی دوم مجاز معنی اول باشد یعنی مخفف اسپ ترکی که محض ترکی را برای اسپ ترکی استعمال کردند و معنی سوم اسم جامد فارسی زبان دانیم وسکوت محققین اهل زبان تعجب خیز است یکی از

معاصرین عجم گوید که خارپشت در ترکستان کمتر پیدا می شود از اینجاست که مثل اسپ ترکی آن را هم به ترکی موسوم کردند صاحب محیط نسبت خارپشت هرچه نوشت ما نقلش بر همین رنگ کرده ایم (اردو) ترکی (۱) ترک سے منسوب (۲) ترکی آصفیہ ترکستان کے کمیت کا گھوڑا۔ مذکر (۳) دیکھو خارپشت

ترکیب بقول بهار (۱) پیوستن و برنشاندن چیزی در چیزی می فرماید که بالفظ دادن و کردن و گرفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عربیست بالفتح و کسر کاف۔ صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر خود مرکب سازند که در ملحقات می آید صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که (۲) بمعنی شکل و بجای دیگر می نویسد که (۳) بمعنی لباس است ما عرض می کنیم که این استعمال معاصرین عجم است و بدین معنی اسم جامد فارسی جدید دانیم (اردو) (۱) ترکیب بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث بناوٹ ساخت۔ تناسب۔ (۲) شکل۔ مؤنث (۳) لباس۔ مذکر۔

ترکیب آوردن مصدر اصطلاحی صناعی رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که بهم پیوستن پارچه های هر چیز **مؤلف** عرض کند که محاورهٔ معاصرین عجم است و خلاف قیاس نیست (اردو) ٹکڑوں اور تھگلیوں کو جوڑنا۔

ترکیب بند اصطلاح۔ بقول بهار مثل ترجیع بند است و فرق همین قدر که هر فردی

ذوالقافیہ کہ در ترکیب بند بعد غزل می آید جداگانہ می باشد۔ صاحب انند بہ حوالہ غیاث گوید کہ آنکہ شاعر چند بند بحر موافق و بقوافی مختلفہ تصنیف نماید و مابین ہر بند بیتی علیحدہ غیر مکرر متفق الوزن و مختلف القوافی حائل کند **مؤلف** عرض کند کہ تعریفی خوشی نکردہ اند تعریف این در ترجیع بند گذشت و فرق در ہر دو ہمین کہ دران شعر سوم مسدس یا شعر پنجم مخمس در ہمہ اشعار واحد باشد و درین مختلف (**اردو**) ترکیب بند بقول آصفیہ۔ مذکر ترجیع بند اور ترکیب بند مین صرف اتنا فرق ہے کہ اُس مین ایک معیّن بیت کو ہر بند کے بعد لاتے ہین اور اِس مین ہر بند کی جداگانہ گرہ [illegible]

ترکیب خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی ارادۂ ترکیب کردن (ظہوری ؎) ہمتش ترکیب لفظ کم نخواست ۔ کاف سرکش زاختلاف میم باد ۔ (**اردو**) ترکیب کا ارادہ کرنا۔

ترکیب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مرکب کردن است (انوری ؎) چو از دوران این نیلی دوائر ۔ زمانہ داد ترکیب عناصر ۔ (**اردو**) ترکیب دینا بقول آصفیہ ملانا۔ بنانا۔ مختلف ادویات کو ملا کر ایک خاص مزاج پیدا کرنا۔

ترکیب کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) مرکب کردن و (۲) ترکیب عبارت ظاہر کردن (نظامی ؎) سلاحی ملک وار ترتیب کرد ۔ بپوشید از تیغ ترکیب کرد ۔ (**اردو**) (۱) مرکب کرنا۔ (۲) عبارت کی ترکیب کرنا۔

ترکیب گرفتن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مرکب شدن است لازم ترکیب دادن (طغرا) مگو جام را لاله بیجا گرفت ؛ که هر سبزه ترکیب بیجا گرفت ؛ (اردو) ترکیب پانا ـ مرکب ہونا ـ

(الف) ترکی تمام شد مثل ـ صاحبان **(ب) ترکی تمام شدن** خزینه وامثال فارسی ذکر الف کرده از معنی ومحل استعمال ساکت وصاحب بحر نسبت ب گوید که (۱) عزم کسی به آخر رسیدن وظاهر گشتن عجز ـ بهار وواردات هم این را آورده گویند که متعدی این (ترکی تمام کردن) است **مؤلف** عرض کند که فارسیان مثل الف را از ب قائم کرده اند چون عزم کسی باقی نماند واو عاجز شود استعمال الف کنند وب موافق قیاس (ظهوری ؎) چو در ترکتازی کنند اهتمام ؛ شود ترکی ترک گردون تمام ؛ خان آرزو در سراج بر ب می فرماید که (۲) بانتها رسیدن کاری که مهم باشد ـ **مؤلف** عرض کند که ایجاد بنده باشد اگرچه نگذره تا آنکه سند استعمال این از اهل زبان بنظر نیاید ادعای محقق هندنژاد اعتبار را نشاید ـ (اردو) الف دکن مین ترکی تمام شد کا استعمال بطور کہاوت اُس مقام پر کرتے ہین جب کہ کسی کا غرور باقی نہ رہے اور کوشش کی حد ختم ہوجاے (ب) (۱) کسی کا غرور باقی نہ رہنا ـ عاجز ہونا (۲) کسی مہم کا سر ہونا ـ

ترکی چغتائی اصطلاح ـ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاجار گوید که زبان قبیلہ چغتا خان ابن چنگیز خان شاہ ترکستان که الی الان در بعض ممالک ترک رواج آنست **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (اردو) ترکی چغتائی ایک خاص زبان کا نام ہے جو چغتا خان ابن چنگیز خان کے قبیلہ کی تھی اور اب تک بعض

ممالک ترک مین بولی جاتی ہے۔ مؤنث۔

(الف) ترکیدن الف بقول بحر بفتحتین **(ب) ترکیده** (۱) شکستن و (۲) شکافتہ گردیدن و رخنہ شدن و (۳) شگافتن (کامل التصریف) و مضارع این ترکد صاحب مؤید این را مرادف ترقیدن گوید کہ بجایش گذشت و بر معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ اسم این مصدر همان تراک است کہ گذشت فارسیان بحذف الف آن را بایای معروف و علامت مصدر دن مرکب کردہ مصدر ساختند۔ صاحب فدائی کہ یکی از علماے معاصرین عجم بود ذکر ب کردہ گوید کہ این از ترکیدن است یعنی شکستہ شدن چیزی بگونہ کہ دو پارچہ نگردد و ازہم جدا نشود ما عرض میکنیم کہ اسم مفعول الف است و معنی اول مجاز باشد و معنی دوم حقیقی است و استعمال این بمعنی سوم بر سبیل مجاز است ولیکن از نظر ما نگذشت و بدون سند استعمال تسلیم نکنیم **(اردو)** (۱) ٹوٹنا اور توڑنا (۲) شگافتہ ہونا ترکنا سوراخ ہونا (۳) چیرنا شگاف دینا۔

ترکی ضرب اصطلاح۔ بقول انند و غیاث نوعی از اصول نواختن ساز **مؤلف** عرض کند کہ فک اضافت ضرب ترکی و موافق قیاس۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند **(اردو)** اصول موسیقی سے بجانے کا ایک طریقہ جس کے موجد ترک ہین۔ مذکر۔

ترکی کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و انند و رشیدی و سراج و (ناصری و جہانگیری در ملحقات) کنایہ از عنف و اشتلم و نافرمانی کردن (شیخ عطار ؒ) ز ترکی کردن باد جہندہ ۔ بہ ترکستان فتاد آن نیم زندہ ۔ (نظامی ؒ) ممکن ترکی ای ترک چینی نگار ۔ بیا ساعتی چین در ابرو میار ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ترکی را مجازاً بمعنی تعدی و نافرمانی

گرفته اند (اردو) ظلم کرنا۔ نافرمانی کرنا۔

ترکی ہنر است مقوله۔ صاحبان خزینة الامثال وامثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان قدیم این مقوله را بحق ظالم استعمال میکردند یعنی چون کسی را بوجه جبر و تعدی او کامیاب می دیدند می گفتند که آغا چرا کامیاب نشوی که ترکی ہنر است (اردو) دکن مین کہتے ہین "زبردستی کا بیڑا پار" یعنے زبردستی کامیاب کرتی ہے۔

ترک بقول مؤید خود و مرادف معنی نهم ترک که بکاف عربی گذشت **مؤلف** عرض کند که آن مبدل این چنانکه گذو کند (اردو) دیکھو ترک کے نوین معنی۔

ترگر دیدن لب مصدر اصطلاحی یعنی طراوت پیدا کردن لب بسخن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری) لبش هنوز نگردید تر بدشنام ز دعا نه ازته دل می کنم اثر تنگست (اردو) دکن مین لب تر ہونا بمعنی بات کرنا مستعمل ہے۔ (۹۷۶)

ترگشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) منفعل شدن و آزرده گشتن بسبب ظرافت کسی۔ **مؤلف** عرض کند که (۲) بمعنی حقیقی هم (اشرفی سمرقندی) ز آه سینه من ماند جرم گردون خشک ز اشک دیده من گشت روی هامون تر (اردو) (۱) منفعل ہونا (۲) بھیگنا

ترگون بقول برهان و ناصری و اندبروزن مجنون دوال و فتراک باشد **مؤلف** عرض کند که صراحت کافی بر ترگون کرده ایم که بکاف عربی گذشت این اصل است و آن مبدل این (اردو) دیکھو ترگون

ترلال بقول ناصری و اند بکسر تای فوقانی و سکون را نام ملوکی است که بر جانب جنوب شهر کشمیر افتاده و اصل آن تین لال بوده زیرا که از قسمت سه لعل آنجا آباد شد و به لغت کشمیر تین سه را گویند

ولال نام پارسی اصل لعل است ولعل معرّب لال واین لغت از لغت کشمیری و پارسی مرکّب شد واین بلوک مشتمل بر چهل پاره قریه و مزرعه خوب دلگشاست خاصه قریهٔ شیخ زین الدّین که مرقد شیخ مذکور مغفور است رحمة الله **مؤلّف** عرض کند که این وجه تسمیهٔ موافق قیاس است (اردو) ترلال کشمیر مین چند مواضع کا ایک پرگنه ہے جس مین چالیس مواضع اور مزرعے واقع ہین۔ تذکر

ترلک بقول برہان وجامع بکسر اوّل ولام وسکون ثانی وکاف۔ جامه آستین کوتاه پیش باز صاحب سروری برقسمی از قبا قانع (شاعر ؎) ترک خنجر کش لشکر شکن ترلک پوش ۔ بت خورشید بناگوش ومه ساغر نوش ۔ می فرماید که در فرهنگ جامه کوتاه پیش از آستین کوتاه باشد صاحب ناصری گوید که مرادف ترلیک وصراحت کند که این لغت در فرهنگها نیست ودر برہان بی برہان آورده ظن غالب اینست که پارسی نباشد بلکه ترکی باشد اما چند بیت بسند این در جهانگیری یافته می شود (ابن یمین ؎) ترک نیلی قبای ترلک پوش ۔ آفتابی است مشتری در گوش ۔ (ظ) گشتم چنان ضعیف که خیّاط روزگار ۔ از بند ترلک تو بدوزد قبای من ۔ **مؤلّف** عرض کند که قول صاحبان جامع وسروری که محققین اهل زبانند اعتبار را شاید ترلک در ترکی زبان بمعنی اجرت است چنانکه صاحب لغات ترکی آورده وصاحب کنز که محقّق ترکی زبانست این را نیاورده پس در فارسی بودن این تأمّلی است۔ اسم جامد است وبس (اردو) وہ قبا جس کی آستین کوتاہ ہون اور آگا کھلا ہوا۔ مؤنّث۔ دیکھو ترلیک۔

ترلیک بقول برہان وسروری بکسر اوّل وسکون ثانی ولام به تحتانی رسیده وبکاف زده مرادف ترلک است (نزاری قهستانی ؎) معطّر است دماغم ز بوی ترلیکش ۔

ملازم بدل وجان زدور ونزدیکش ؛ صاحب ناصری آنچه نوشته ذکرش برترلک کرده ایم خان آرزو در سراج گوید که ترلیک اصل است وترلک مخفف آن که در هند آن را تلک گویند **مؤلف**

عرض کند که همان پیشوا زاست که بجایش گذشت هندیان همان را تلک نامند وصاحب آصفیه هم ذکرش کرده (اردو) تلک بقول آصفیه ایک قسم کی زنانه پوشاک پیشوا زمؤنث ۔

ترمتای بقول برهان وجامع وسراج بضم اول وسکون ثانی وسیم وفوقانی بالف کشیده و به تحتانی زده پرنده ایست شکاری بمقدار مغوا زجنس سیاه چشم ۔ صاحب ناصری گوید که ظن غالب این است که لغت ترکی باشد وصاحب جهانگیری پارسی گمان کرده وصاحب رشیدی ترکش کرده (نزاری قهستانی ه) نر دسیمرغ جلال رفعت ؛ نسر طائر کمتر است از ترمتای ؛ **مؤلف** عرض کند که لغات ترک ازین ساکت ما باعتبار جامع که محقق صاحب زبان است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم حیف است که از صراحت مزید این پرند قاصر یم صاحب محیط ذکر این نکرد (اردو) ترمتای ایک شکاری پرند کا نام ہے جو سیاہ چشم ہوتا ہے مذکر ۔ صاحب آصفیہ نے ترمتی پر لکھا ہے ۔ اردو ۔ اسم مؤنث ۔ ایک قسم کا شکاری پرند مثل بہری وباز اور شکرا وغیرہ جسکو ترکی مین ترمتای کہتے ہین **مؤلف** عرض کرتا ہے ترکی مین نہین بلکہ فارسی مین ۔

ترمذ بدال مهمله آخر بقول ملحقات برهان نام شهر لیست که سادات آنجا صحیح النسب اند صاحب ناصری گوید که مشهور در خراسان از جمله ولایات چغانیان از بلاد ماوراء النهر که قاعده ولایات چغانیان وحاکم نشین آن بلاد است وچغانی رود منسوب بچغانیان (حکیم سوزنی ه)

سمرقند یثرب شد و مکه ترمذ / زنگه به یثرب خرامید سیّد / (حکیم انوری ه) گفتم ای بخت بهشت است سواد ترمذ / گفت راضی مشو از روضهٔ رضوان بگیاه / **مؤلف** عرض کند که بتحقیق ناصری اعتبار را شاید که محقق صاحب زبان است و همین را بذال معجمه ترمذ هم خوانند **(اردو)** ترمذ ایک شہر ہے خراسان سے ۔ مذکر ۔

ترمذی بقول انند و غیاث بحرکات ثلثه و کسر میم یا ضم آن و ذال معجمه منسوب بشهر ترمذ که آنطرف جیحون است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است **(اردو)** منسوب بشہر ترمذ

ترمزی بهار و نگر این کرده از معنی ساکت و از سندش معلوم می شود که همان ترمذی است که بذال معجمه گذشت ولیکن در سند سیفی منقول به زای معجمه است **مؤلف** عرض کند که خیال ما این است که تحریف کتابت باشد یا تبدیل چنانکه بذله و بزله **(ه)** یک ترمزی شراب که خوردم حکیم وار / آمد بجوش بحر دل و در فغان شدم / **(اردو)** دیکھو ترمذی ۔

ترمس بقول برهان بفتح اوّل و ضمّ ثالث و سکون ثانی و سین بی نقطه (۱) نام گیاهی است ترش مزه که در آشها کنند و (۲) باقلای مصری و شامی را نیز گویند گرم و خشک است در اوّل و دوم اگر قدری از ان بجوشانند و آب آن را با عسل بخورند کرم های بزرگ و کوچک که در معده باشد بیرون آرد و بهق و برص را هم نافع ۔ صاحب جامع باقلای مصری و شامی را با شین معجمه گوید صاحب مؤیّد هم ذکر این کرده ۔ خان آرزو در سراج بذکر این گوید که ترمش به شین معجمه مبدّل این است صاحب سواء السّبیل که محقق معربات است گوید که این از مهوس یونانی باشد که قسمی است از ماش و صاحب محیط گوید که بفارسی باقلای مصری است یا شامی

یا رومی وهم او هرچه بر باقلا نوشت ما نقلش بر باسمر کرده ایم و بر ترمس گوید که یونانی اماریس و غالالوطی و فول طیفو و قیطا فول و بهندی جهالر گویند. ساق نبات آن شبیه بساق باقلا صحرائی لین قوی تر و بهترین آن سفید تازه و بزرگ دانه. بقول شیخ گرم در اول و خشک در دوم. آنچه دران تلخی است جالی و محلل بلا لذع. روی عسر الهضم مولد خلط خام در عروق و منافع دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (**اردو**) (۱) ایک ترش مزہ گھانس جو آش مین شریک کی جاتی ہے۔ **مؤنث** (۲) بقول محیط جهالر۔ دیکھو باقلا۔ کہا گیا ہے کہ یہہ باقلاے مصری یا شامی یا رومی ہے۔ مذکر۔

ترمسم بقول سروری بفتح تا و سین مهمله و سکون رای مهمله قوس قزح باشد کذا فی التحفه می فرماید که بضم تا نیز آمده **مؤلف** عرض کند که دیگر همه محققین ازین ساکت و باعتبار سروری این را لغت فارسی زبان دانیم و حقیقت قوس قزح بر اغلیسون گذشت (**اردو**) قوس قزح۔ **مؤنث** (دیکھو اغلیسون)

ترمش بقول برهان بفتح اول و ضم ثالث و سکون ثانی و شین نقطه دار بمعنی اول ترمس که به سین مهمله گذشت صاحب سروری فرماید که نام گیاهی که آن را تورو ترمس بسین مهمله نیز گویند کذا فی المؤید و اصح آنست که باقلای مصریست **مؤلف** عرض کند که این مبدل آنست چنانکه کستی و کشتی (**اردو**) دیکھو ترمس کے پہلے معنے۔

ترمشیر بقول برهان و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بفتح اول و ثالث بر وزن اردشیر نام دارویی است از اجزای اکسیر و کیمیا۔ صاحب سروری گوید که به سین مهمله هم آمده **مؤلف**

عرض کند که صاحب محیط ذکر این نکرد و حقیقت کامل این معلوم نه شد که چه چیز است و در دیگر آسنه چه نام دارد (اردو) ایک دوا جو کیمیا کے اجزا سے ہے۔ مؤنث۔ افسوس ہے کہ مصنف مزید نہ ہو سکی۔

ترمک بقول برہان و جامع بکسر اول بر وزن خرسک بمعنی قساوت باشد و آن آنست که چون زحمتی بدیگری رسد بر و آسان گذرد و در دل او رحم و شفقت نباشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) قساوت بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ سخت دلی۔ سنگدلی۔ بیرحمی۔ سیاہ دلی جیسے قساوت قلب۔

(الف) ترفلش صاحبان برہان و جامع ذکر ب کرده گویند که بر وزن سرنوشت بمعنی **(ب) ترفلشت** بدکرداری است۔ خان آرزو در سراج ذکر این بحوالۂ برہان کرده و صاحب جہانگیری در ملحقات الف را آورده **مؤلف** عرض کند که الف اصل است مرکب از ترہ و نلش و موافق قیاس وب مزید علیہ آن بزیادت فوقانی در آخر چنانکه پاداش و پاداشت و فراش و فراشت (اردو) بدکرداری۔ بدروشی۔ مؤنث۔

ترمہ بقول برہان بفتح اول و ثالث و سکون ثانی (۱) نمدزین را گویند که تکلتو باشد و (۲) ترب را نیز گفته اند که از بقول است و فرماید که بضم اول هم آمده صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع و می فرماید که آن آذرم و آذرمه نیز گویند۔

(حکیم سوزنی ؒ) زین با ترمه نگه کن چو خوی گشت
سوار پاکا تا نیفتی چو شوی جمله بر و جمله پذیر پاصاحبان
جامع و سروری و ناصری همزبانش۔ صاحب رشیدی گوید که صحیح آترمه و آذرمه است صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید که

(۳) شمالی است که در کشمیر و کرمان و مشهد می باشد فرهنگ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و قول رشیدی گوید که عجب از وجه زیادتی الف در اوائل کلمات که در اصل بود. در فارسی زیاده از حد است درین صورت تغلیط بیجا است و نیز مبدل را مرادف گفتن خطاست و بذکر معنی دوم بحوالهٔ برهان می فرماید که ظاهراً تصحیف است زیرا که ترا مترتب دیده و آن را ترب خوانده و آن خطاست چرا که آن و ترب است بمعنی کرو فر و این لفظ جداست **مؤلف** عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است آدرم و آدرمه در ممدودهٔ گذشت و آترمه یا اترمه بمقصوره مذکور نشد ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم بمعنی اول و آدرمه مزید علیه این و هم مبدل که الف ممدودهٔ زیاده کردند در اول و فوقانی را بدل کردند به دال مهمله چنانکه زرتشت و زردشت و اگر آترمه یا اترمه را هم تسلیم کنیم هر دو مزید علیه این است و نسبت معنی دوم البته مشتاق سند استعمال باشیم که از نظر ما نگذشت و غیر از برهان دیگر کسی از محققین ذکر این نکرد و نسبت معنی سوم صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار گوید که سنجاف اطراف جامه و امثال و بدیل (ترمه وزری) گوید که ترمه قسمی است از شال صاحب بولچال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که شال حاشیه دار است ما می گوئیم که این اسم جامد فارسی جدید معاصرین عجم است و بس (اردو) (۱) دیکھو آدرمہ کے پہلے معنے (۲) دیکھو ترب (۳) حاشیہ دار شال جو

ترمہ وزری اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار شال زربافت

مؤلف عرض کند که ترمه بمعنی مطلق شال حاشیه دار بجایش گذشت و او عطف است و بعد ازان زری بمعنی منسوب به زر بیائی نسبت ضرورت و او عطف نداشت ولیکن محاوره

زبان محتاج قواعد نیست اسم جامد فارسی جدید دانیم (اردو) زرین شال ۔ مؤنث ۔

ترن بقول برہان و ناصری و جامع و رشیدی و سراج بروزن چمن (۱) گل نسرین و نسترن و (۲) بمعنی دشت و بیابان ہم آمدہ صاحب سروری بر معنی اول قانع صاحب ناصری بذکر ہر دو معنی گوید کہ بمعنی اول مخفف نسترن می نماید صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار می فرماید کہ (۳) بمعنی کالسکۂ دخانی است **مؤلف** عرض کند کہ در ماخذ معنی اول اتفاق و ایہام با صاحب ناصری و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی سوم مفرس کہ معاصرین عجم لغت انگلیسی (ٹرین) را کہ بہ تای ہندی است بحذف تحتانی و تبدیل تای ہندی بہ فوقانی ترن کردند و بکسر اول و دوم مستعمل است صاحب محیط ذکر معنی اول کردہ گوید کہ نسترن است و بر نسترن گوید کہ نسرین بری است و بر نسرین می طراز د کہ بعض این را لغت عرب و بعضی یمنی گویند و بفارسی گل مشکین و در بعض بلاد عنبرین و در اصفہان مشکینچہ و در ہندی ترن و سیوتی نامند و آن گلی است معروف طبع آن گرم و خشک در دوم منقی و ملطف و گل آن مخصوص بدان و نافع جہت سردی عصب و منافع بسیار دارد (الخ) (اردو) (۱) نسترن بقول آصفیہ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ سیوتی ۔ ایک قسم کا خوشبودار سفید گلاب ۔ کوجا ۔ (۲) جنگل ۔ مذکر (۳) ٹرین ۔ انگریزی ۔ ریل گاڑی ۔ مؤنث ۔

ترناس بقول برہان و جامع و ناصری بفتح اول بروزن کرپاس صدا و آوازی کہ بوقت تیر انداختن از چلۂ کمان برآید صاحب جہانگیری می فرماید کہ با اول مفتوح و ثانی زدہ باشد و در وی ے) دل سرکشان پر زر و سواس بود و ہمہ دشت پر بانگ ترناس بود ۔ صاحب رشیدی

گوید که در شعر فردوسی سرپاس دیده شد بمعنی گزر و الله اعلم خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا بحوالهٔ رشیدی گوید که او در شعر فردوسی سرپاس بجای فارسی گرفته اما تحقیق آنست که سرپاش بمعنی گزر است بشین معجمه چنانکه در رسوری است و اینکه در سین مهمله نیز آورده و همین مستند اوست تصحیف است چه لفظ سرپاش که سرا پاش پاش کند و دلالت صریح دارد که بشین معجمه است **مؤلف** عرض کند که محقق نامدار در تحقیق ترپاش در فکر سرپاش و سرپاس افتاده و این مقام آن نیست و هیچ تحقیق نسبت ترناس ظاهر نکرد حق آنست که ترناس باعتماد صاحب ناصری و جامع که محقق زبان خود اند اسم جامد فارسی زبان است و اقوال هر دو معتبر تر از محقق هندیست و تصرف در اسناد استاد ان بر مراد خود کردن فضولی است (حکیم اسدی ؎)

کمان بر و بارانش الماس بود ؎ همه کوه پر بانگ ترناس بود ؎ ما می گوئیم که در ین شعر سرپاش نمی توان قافیه شد و اگر سرپاس را بسین مهمله گیریم معنی شعر لطفی ندارد و گزر را با مضمون مصرع اول لطفی نیست که دران ذکر کمان است (اردو) وہ آواز جو تیر چلاتے وقت چلّے سے نکلتی ہے **مؤلف** **ترنانه** بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سراج بروزن مردانه نانخورش را گویند یعنی هر چیزکه آن را با نان توان خورد همچو ماست و پنیر و دوشاب و مانند آن و بعربی ادام خوانند (مولوی معنوی ؎) سائلی آمد بسوی خانهٔ ؎ خشک نانی خواست با ترنانهٔ ؎ (وله ؎) چون رود گردد می رود از بهر کسب و بهر کد ؎ تا خشک نانه او شود از مشتری ترنانهٔ ؎ صاحب ناصری به تعریف این ماخذ را ظاهر کند می فرماید که چیزکه نان را تر کند **مؤلف** عرض کند که بهای نسبت آخره چیزی که منسوب به تری نان است مثلاً شوربا و امثال آن مقابل خشک نانه که در

کلام مولوی معنوی آمده و آن چیز خشک است که بانان خورند (اردو) وہ رقیق چیز جو روٹی کے ساتھ کھائی جاوے۔ جیسے شوربا یا دودھ وغیرہ۔ مؤنث۔

ترنج المقول برہان بضم اوّل و ثانی و سکون ثالث و جیم (۱) میوہ ایست معروف کہ پوست آن را مربا سازند و بعربی تفاح ماؤی خوانند و (۲) بمعنی چین و شکنج و سخت درہم فشردہ و درہم کشیدہ باشد و (۳) امر بہ این معنی ہم و (۴) بمعنی خشک گردیدہ و درشت شدہ ہم و بفتح ثانی ہم گفتہ اند و بفتح اوّل و ثانی (۵) بمعنی فراہم نشاندن۔ صاحب جہانگیری بر معنی اول و دوم قانع صاحب جامع بہ ترک معنی سوم متفق با برہان۔ صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل و دوم و سوم کردہ صاحب سروری ہمزبان برہان بہ ترک معنی پنجم (فردوسی ؎) اگر تند بادی برآید ز گنج ۔۔۔ بہ انجا کہ افگند نارسیدہ ترنج ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و دوم می فرماید کہ (۶) بمعنی محکم بستن میان و تنگ برکشیدن کمربند و امر بدین معنی ہم (ناصر خسرو ؎) لختی بہ ترنج از قبل و نیست میان سخت ۔ از بہرتن ست میان سخت ترنجی ۔ خان آرزو در سراج ذکر ہمہ معانی بیان کردہ برہان کردہ۔ بہار گوید کہ معنی دوم اصل است و معنی اوّل مجاز آن کہ بواسطہ کثرت چین و شکن کہ در پوست ترنج است آن را چنین خواندہ اند و این مجاز است صاحب محیط بر ترنج ہرچہ نوشتہ ما آن را بر باالتش بیان کردہ ایم **مؤلف** عرض کند کہ بعض علمای معاصرین عجم گویند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان باشد و معنی دوم مجاز آن و ما می گوئیم ہمین است اسم مصدر ترنجیدن کہ بمعنی سخت درہم کشیدن و گرفتہ شدن و چین بہم رسانیدن و درشت گردیدن می آید پس معنی چہارم سختی و درشتی است و معنی ششم پیدا کردہ ناصری داخل معنی

دوم است که چستی و تنگی است و معنی پنجم نیز بسبیل مجاز متعلق بمعنی دوم باشد که غیرت الهی و ناهمواری هم داخل آنست و معنی سوم امر حاضر همان مصدر باشد که می آید (اردو) (۱) ترنج ۔ مذکر ۔ دیکھو بالس (۲) چین شکن ۔ سختی ۔ درشتی ۔ مؤنث (۳) ترنجیدن کا امر حاضر اور اسکے تمام معنون پر شامل (۴) ناہمواری ۔ مؤنث (۵) غیرتی ۔ مؤنث (۶) چستی تنگی ۔ مؤنث ۔

ترنجان بقول برہان و انند بضم اوّل معرّب ترنگان که بادرنجبویه باشد که آن هم معرّب بادرنگبویه است صاحب محیط گوید که نوعی از بادرنجبویه است که بجای سبزی می خورند **مؤلف** عرض کند که ماحقیقت بادرنجبویه همدر انجا عرض کرده ایم (اردو) دیکھو بادرنجبویه ۔

ترنجبین اصطلاح ۔ بقول انند بفتح اوّل و ثانی و سکون نون و ضمّ جیم معرّب ترانگبین است صاحب محیط هم اشاره این کرده **مؤلف** عرض کند که صراحت کامل بر ترانگبین کنیم در اینجا همین قدر کافی است که فارسیان استعمال این هم کرده اند (اردو) دیکھو ترنگبین ۔

ترنج جلد کتاب اصطلاح ۔ بقول بهار و انند صورت ترنج که بر روی مقوّای جلد کتاب از طلای محلول بر قالب زنند ۔ (محسن تاثیر ۵) و فارغ قید علائق فتاد چشم مدار بترنج جلد کتاب است بونی دارد ۔ **مؤلف** عرض کند که مرکّب اضافی است و این نقشی است که ذریعهٔ قالب بر جلد کتاب زنند نه بر قالب

(اردو) ترنج کا وہ زرین نقش جو جلد کتاب پر قالب کے ذریعہ سے کرتے ہین ۔ مذکر ۔

ترنج در سمور پنهان شدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بهار و بحر ۔ نهایت خوبی سمور است که ترنج و نارنج در تیغهٔ سمور پنهان شود و تیغهٔ مژهٔ سمور ۔ سمور جانوریست که عرب آن را اوشع گویند (اشرف ۵) سمور

خط مشکینش چنان خوش تیغه افتاده است ۵ که می گردد ترنج غبغب او در میانش گم ۵ - **مؤلف** عرض کند که از سند بالا (ترنج در سمور گم گردیدن) پیداست و این چیزی نیست و بشکل مصدر اصطلاحی قائم کردن فضولی است ازینجاست که دیگر همه محققین این را قائم نکرده اند (**اردو**) ناقابل ترجمہ -

ترنج ذقن استعمال - بقول بهار مانند ذقن خوبان مثل سیب ذقن **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی با اضافت تشبیهی یعنی ذقنی که مثل ترنج است پس ترنج ذقن - ذقن باشد (صائب ع) صائب گزیده شود از میوه بهشت ۵ دستی که با ترنج ذقن آشنا شود ۵ (**اردو**) ترنج ذقن بقاعدہ فارسی زنخدان معشوق کو کہہ سکتے ہین جیسے سیب ذقن اور سیب زنخدان -

(الف) ترنج زدن عروس مصدر اصطلاحی

(ب) ترنج زدن عروس بر داماد

صاحب بحر ذکر الف کرده گوید که خان آرزو می گوید که رسمی است در ولایت که چون داماد عروس را بخانه خواهد که بیارد بر سر دروازه داماد بر عروس و عروس بر داماد ترنج می زنند (غنائی ع) نشان سنگ ستم ساز دوش زمحرم راز ۵ عروس و هر کسی را که زد بمهر ترنج ۵ و ازینجا می توان گفت که ترنج زدن و ترنج طلا زدن آنست که در قدیم الایام رسم بود که دختر پادشاهی چون بسن شعور میرسید بر لب بامی برمی آمد پادشاه زاده هائی که از اطراف بخواستگاری می آمدند پای دیوار حلقه می نشستند هر کرا خوش می کرد ترنج طلا از بالای بام بر سرش می زد و بهمان جوان عقد او می بستند (تاثیر ع) ای آفتاب دم شب وصل از وفا مزن ۵ زنهار این ترنج طلا را بما مزن ۵ بهار بدین اقوال بالا بحوالہ صاحب نگارستان می نویسد که گشتاسب از پدرش رنجیده در لباس مجهول بروم شتافت دران وقت تورہ سلاطین آنجا آن بود که چون دختر را

وقت شوہر شدی ہجوم خلائق را جمع آوردندی تا دختر یکی را منظور ساخته ترنج طلا بجانب او انداختی قضارا دران ایام ہمین ہجوم بود و دختر قیصر روم جمال گشتاسب شده ترنج بر او انداخت **مؤلف** عرض کند که صاحب بحر که الف را که قائم کرد در است و اضافه (بر داماد) در ب فضولی می نماید آنچه خان آرزو در چراغ ہدایت بیان کرده است که صاحب بحر نقلش کرده تصدیقش از معاصرین مجمع نمی شود (اردو) دولہن کا شوہر کو منتخب کرنا

ترنج زر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و (جہانگیری و ملحقات و رشیدی) و سراج (۱) کنایه از آفتاب عالمتاب بہار گوید که (۲) گویند که پرویز ترنجی از زر ناب دست افشار ساخته بود و ہرگاه می خواست با ندک زور دست چون موم نرم می شد (عرفی ؎) زمانه گفت تو پرویز و من ترنج زرم بکام خود بطراز چنانکه میدانی **مؤلف** عرض کند که معنی دوم بلا لحاظ ترنج پرویز حقیقی است و معنی اول کنایه باشد (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) سونے کا ترنج۔ مذکر۔

ترنج طلا اصطلاح۔ بقول بحر آفتاب را نام است بہار گوید که مرادف ترنج زر که گذشت **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و کنایه باشد (اردو) دیکھو ترنج زر۔

ترنج طلا زدن مصدر اصطلاحی و آرته ہر چه برین نوشت ما نقش بمضمن قول بحر بر (ترنج زدن عروس) کرده ایم و سند این ہم از کلام تاثیر ہمدرا نجا گذشت و این مرادف آنست و بس (اردو) دیکھو ترنج زدن عروس۔

ترنج کتاب اصطلاح۔ بقول بحر صورت ترنج که بر مقوای جلد کتاب از قالب زنند **مؤلف** عرض کند که ہمان (ترنج جلد کتاب) که گذشت و صراحتش ہمدرا نجا مذکور (اردو) دیکھو ترنج جلد کتاب۔

ترنج منبر اصطلاح۔ بقول بحر و بہار شکلی

که بر منبر بصورت ترنج سازند (ملا طغرا ۵)
چون ترنج منبر از لذت ندارد بهره‌ها وعظ من
بشنو و بچین بهوده زین بستان انارها (خاقانی ۵)
مجذوم چون ترنج است ابرص چو سیب دشمن تو
کش جوهر حسامت معلول کرده جوهرها الحق
ترنج و سیب را بی چاشنی و لذت چون بی نمک
بندان یا چون ترنج منبر را مؤلف عرض کند
که ترنج منبر منبر باشد مرکب اضافی باضافت
تشبیهی (اردو) منبر۔ ندکر۔

ترنج مهرگان اصطلاح۔ بقول برهان
و بحر و سراج و رشیدی و جامع و مؤید و جهانگیری
در طلقات اول ترنج زرد است که کنایه باشد
از آفتاب مؤلف عرض کند که معنی لفظی این
ترنج خزان است که مهرگان بمعنی ماه خزان و
آن مدت ماندن آفتاب است در برج میزان
(اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

(الف) ترنجیدن الف بقول سروری

(ب) ترنجیدن بضم تا و را و سکون نون
(۱) یعنی سخت و نیک درهم شد (ابو العباس
۵) جان ترنجیده از غم هجران مرا
وصل کن درمان مرا و فریاد کن (۲) بمعنی کشیدن
نیز (استاد عنصری ۵) بیار است خود را چو
مردان جنگ ترنجید بر بارگی تنگ تنگ
صاحب برهان گوید که ماضی ترنجیدن است
و هم او ذکر ب کرده گوید که (۱) بمعنی درهم
کشیدن و (۲) کوفته شدن و (۳) چین بهم
و (۴) درشت گردیدن۔ می فرماید که بفتح اول
و ثانی هم آمده صاحب سروری گوید که سخت
نیک درهم شدن و بحوالهٔ مؤید گوید که خشک
شدن پوست و جزان و درشت شدن صاحب
بحر نکته هر چهار معانی بیان کرده برهان می فرماید
که کامل التصریف است و مضارع این ترنجید
صاحب موارد بر سخت و درهم و کشیده شدن
و خشک شدن اعضای آدمی و کشیدن قانع

(مولوی معنوی ؎) شیخ بگفت ای ترنج از چه ترنجیدۂ پ گفت من از چشم بدمی شنوم خود جدا پ **مؤلف** عرض کند که اسم این مصدر همان ترنج است که بجایش گذشت و ما اشارۂ این همه را انجا کرده ایم فارسیان بترکیب با یای معروف و علامت مصدر دن مصدری ساختند معنی سوم حقیقی است و معنی اول و دوم و چهارم مجاز آن (اردو) (۱) درہم ہونا (۲) کوٹا جانا۔ (۳) پرشکن ہونا (۴) سخت ہونا۔

ترنجیده بقول برہان و جہانگیری و ناصری و رشیدی بضم اول و ثانی بروزن غرمیده یعنی چین و شکن بہم رسانیده و درہم کشیده (مولوی معنوی ؎) سیب بگفت ای ترنج از چه ترنجیدۂ پ گفت من از چشم بدمی نشوم خود جدا پ صاحب جامع گوید که شامل بر همۂ معانی مفعولی ترنجیدن که گذشت (شاعر ؎) جان ترنجیدۂ و شکسته دلم پ گوئیا از غمی فرو گسلم پ **مؤلف** عرض کند که مقتنین فارسی زبان این را اسم مفعول نمی گویند از بنکه مصدر لازم است و بقبول شان های هوز بر آخر ماضی زیاده شده افادۂ معنی مفعولی می دہد (اردو) دیکھو ترنجیدن یہہ اس کے تمام معانی مفعولی پر شامل ہے۔

ترند بقول برہان و جامع و ناصری و رشیدی و سراج بروزن سمند مرغکی است کوچک و کم پرواز و متحرک و خواننده که او را بعربی صعوه خوانند و بعضی گفته اند نوعی از وطواط است که بعربی وصع گویند صاحب سروری این را ترجمۂ وصع داند و وارسته بر صعوه قناعت کرده (تاثیر ؎) نخجیر دو چشم باز آن آهوی زند پ گر خیل کبوتر است در جوق ترند پ بہار همزبان وارسته صاحب محیط ذکر این نکرده و بر ترندک گوید که این را بعربی صعوه و بفارسی سرپچه و بہندی مموله گویند **مؤلف** عرض کند که ما بر (ای شه لب جوی) اشارۂ این کرده ایم

یکی از معاصرین عجم گوید که ترندک اسم جامد فارسی زبان است و ترنده مبدلش و ترند مخفف آن حیف است که صاحب محیط صراحت کامل بر صعوه نکرد و برهان گوید که اسم فرنگی است و بعربی ابو الملیح و ابو الفصل و طیر الملوک و بیونانی طابوس و طرافلوس و طرغلو و یس و بفارسی دم جنبانک و دیچه و بشیرازی مرغک سقا و بهندی ممولا گویند. مرغی است قریب به گنجشک. خاکستری رنگ مائل به زردی و سبزی و منقار آن باریک و دم آن اندک دراز و بران نقطه های سپید و در موسم سرما بیشتر ظاهر می شود و کم پرواز می کند. گرم و خشک در دوم گوشت بریان آن با ماء العسل جهت شکستن سنگ گرده و مثانه و عسر البول بسیار نافع و مدر قوی است (اردو) دیکھو (ای شہ لب جوی) صاحب آصفیہ نے ممولا پر فرمایا ہے۔ اسم مذکر۔ ایک چھوٹے پرند کا نام جو چڑیا کے برابر ہوتا ہے صعوہ بیرکیہ چھانپو۔ دھوبن۔

ترندر بقول برہان در ملحقات همان ترندک که گذشت صاحبان انند و رشیدی و مؤید هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که فرید علیه همان ترنداست بزیادت رای مهمله چنانکه شنا و شنار (اردو) دیکھو (ای شہ لب جوی)

(الف) ترندک الف بقول برہان

(ب) ترنده بفتح ثانی و رابع و سکون کاف همان صعوه می فرماید که بکسر اول و ثانی هم درست است صاحبان سروری و جهانگیری و جامع و رشیدی و مؤید و سراج هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که ما بر ترند حقیقت این بیان کرده ایم که همین اصل است و اسم جامد فارسی زبان و ب مبدل این چنانکه

تارک و تاره یا مزید علیه ترند مخفی مباد که ذکر (ب) غیر از خان آرزو دیگر کسی از محققین زبان ما و اهل زبان نکرد و مجرد بیان محقق سند نتواند بود سند استعمال اعتبار را نشاید معاصرین عجم هم زبان ندارند (اردو) دیکھو (ای شہ لب جوے)

ترن راه افتادن مصدر اصطلاحی صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که بمعنی روان شدن کالسکهٔ بخار است و ترن بدین معنی بجا نیش گذشت و راه افتادن بمعنی روان شدن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) ٹرین روانہ ہونا۔

ترن عوض شدن مصدر اصطلاحی بقول رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار بمعنی از یک کالسکهٔ بخاری بکالسکهٔ دیگر سوار شدن و تبدیل کالسکهٔ بخاری است مؤلف عرض کند که ترن به همین معنی بجا نیش گذشت و موافق قیاس است (اردو) ٹرین بدلنا یعنے ایک ٹرین سے دوسری ٹرین میں سوار ہونا۔

ترنغمه اصطلاح۔ بقول بحر مرادف ترصدا که گذشت بهار گوید که کسی که نغمهٔ سیراب دارد باشد (ملا طغرا ے) به ترنغمگی در چمن آبشار نمی افتد از پایهٔ اعتبار ساقط مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) دیکھو ترصدا۔

ترنفسی اصطلاح۔ بقول بحر و بهار مرادف ترزبانی مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (سعید اشرف ے) اشرف اندیشه ازین ترنفسی کن چو حباب ہمکابر و برطرف از نیم نفس می گردد (اردو) دیکھو ترزبانی

ترنگ بقول برهان بفتح اول بروزن خدنگ (۱) صدا و آواز کمان بوقت تیر انداختن و (۲) صدای رسیدن پیکان تیر و خوردن گرز و شمشیر

بجائی و (۳) شکستن تیغ و (۴) آواز نواختن
تار و (۵) انگیز و جست و خیز و (۶) غرقاب و
(۷) تارک سر و (۸) فرق میان سر و (۹)
مطلق زخم خواه زخم شمشیر و کارد خواه دمبل و
امثال آن می فرماید که بمعنی اوّل بکسر اوّل و ثانی
هم آمده و بضم اوّل (۱۰) مرغ و خروس صحرائی
که آن را تذرو خوانند و (۱۱) بمعنی بندی خانه
و زندان و بکسر اوّل (۱۲) خوب و خوش و زیبا
گوید- صاحب جامع بذکر همهٔ معانی و بترک معنی
هشتم گوید که مصدر این ترنگانیدن است
که می آید. صاحب جهانگیری ذکر معنی اوّل و دوم
و چهارم و پنجم و ششم و هفتم و دهم تا دوازدهم کرده
و صاحب سروری بمعنی اوّل و دوم و چهارم
و هفتم و دهم و دوازدهم آورده. صاحب
رشیدی ذکر معنی اوّل و دوم و چهارم تا هفتم
و دهم تا دوازدهم فرموده و صاحب مناصری
معنی اوّل و دوم و چهارم تا هفتم و دهم تا
دوازدهم را نوشته. خان آرزو در سراج
معنی اوّل تا هفتم و نهم و دهم و دوازدهم بیان کرده
نسبت معنی سوم گوید که از کلام خوانساری می
شکستن شیشه هم پیداست و نسبت معنی نهم
گوید که در برهان مذکور است و در دیگر کتب
معتبره دیده نشد. بهار بر معنی اوّل و دوم
و سوم قانع مؤلف عرض کند که اسم جامد
فارسی زبان است و بتحقیق ما (۱۳) اسم
مصدر ترنگیدن و ترنگانیدن که می آید (منظامی
۱) ترنگ کمان رفته در مغز کوه ☆ فشانش
کیا تیر بر هر گروه ☆ (سیف اسفرنگی ۲) بر دات
زخم گرز گرانش بیک ترنگ ☆ از بالش در نگ
سر کوه زیر خواب ☆ (خوانساری ۳) چون
ترنگ شیشه در گوش آمدش ☆ دل درون
سینه در جوش آمدش ☆ (ناصر خسرو ۴) انگشت
نیز چشم و گوشم ☆ رنگ قدح و ترنگ طنبور
☆ (شیخ اوحدی ۵) شب کنی روز روز در

کارش پ درنوسی بدرج طومارش پ بازشعرش
برترنگانی پ بتقاضا قدم بلنگانی پ (منصوری
۷۵) زتیغ غصہ عدوی ترا بریدہ گلو پ زسنگ
حادثہ خصم ترا شکستہ ترنگ پ (سعود سعد سلمان
۷۶) لاجرم چون چنین گران جانم پ ناخوش
وناترنگ ونادانم پ (اردو) (۱) وہ
آواز جو تیر چلانے کے وقت کمان سے نکلے
مونث (۲) تلوار یا تیر وغیرہ نشانہ پر لگنے کی
آواز۔ مؤنث (۳) تلوار یا شیشہ کے ٹوٹنے
کی آواز۔ مؤنث (۴) تار کی آواز جیسے طنبور
کی آواز۔ مؤنث (۵) کود پھاند۔ مؤنث
(۶) غرقاب (۷) تالو۔ مؤنث۔ دیکھو تارک
(۸) فرق۔ مذکر۔ مانگ۔ مؤنث (۹) زخم۔
مذکر (۱۰) دیکھو تذرو (۱۱) محبس۔ قیدخانہ
زندان۔ مذکر (۱۲) نیک۔ اچھا۔ خوش۔
(۱۳) مصدر ترنگیدن کا اسم بلحاظ اس کے
تمام معنون کے۔

ترنگا ترنگ اصطلاح: بقول برہان و
وبحر و سروری بفتح اول وثانی (۱) صدای
انداختن تیر ہا۔ پی درپی و (۲) آواز چلّہ کمان
و (۳) آواز تارہای ساز (مولوی معنوی ۷۷)
سنج درآمد بہ ترنگا ترنگ پ زہرہ بیکبارہ فروریخت
چنگ پ صاحب انند بحوالہ غیاث گوید کہ آواز
زدن شمشیر برچیز سخت است **مؤلف** گوید کہ
ہر دو سکندری خوردہ اند قول محققین اول الذکر
اعتبار را شاید کہ صاحب سروری ہم داخل
آنست کہ محقق زبان خود است۔ چیزی نیست
جز ازین کہ الف وصلی درمیان دو لفظ ترنگ
آمدہ چنانکہ زنگار زنگ (اردو) (۱) پے درپے
تیر چلانے کی آواز۔ مؤنث (۲) چلّہ کمان کی
آواز۔ مؤنث (۳) تارہائے ساز کی آواز مؤنث

ترنگان بقول برہان وناصری وجامع بضم
اول بروزن ومعنی ترنجان است کہ بادرنگبو
وبالنگبویہ باشد وترنجان معرب آنست وآن را

بعربی مفرح القلب المحزون خوانند خان آرزو در سراج گوید که این مرکب است از ترنگ که بدل ترنج است بمعنی میوهٔ معروف و الف و نون نسبت **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با خان آرزو (اردو) دیکھو با در نگبویہ۔

ترنگانیدن بقول برہان مصدر ترنگ است و بمعنی (۱) بصدا آوردن چلّهٔ کمان۔ صاحب بحر بذکر معنی اول گوید که (۲) آواز کردن پیکان تیر وقت رسیدن بجائی و صدا کردن شمشیر هنگام خوردن آن بجائی و (۳) آواز کردن شمشیر وقت شکستن و (۴) آواز کردن تار هنگام نواختن ساز و (۵) آواز کردن قدح به انگشت زدن و (۶) انگیز و جست و خیز کردن۔ می فرماید که مضاعف این ترنگد (سالم التصریف) صاحب رشیدی بر ترنگ ذکر ترنگیدن و ترنگانیدن کرده گوید که مصدر ترنگ است و صراحت معنی مصدری نکرد (اوحدی ۵) باز شعرش بر ترنگانی (بتقدیم

قدم بلنگانی) صاحب موارد می فرماید که این مصدر متعدی ترنگیدن است که می آید و بر معنی اول قانع و متفق با برہان صاحب نوادر صراحت معنی نکرد و بر متعدی ترنگیدن قناعت کرده صاحب مؤید متفق با برہان **مؤلف** گوید که صاحب بحر در معنی سکندری خورد و ترنگیدن را هم ترک کرد و همهٔ معانی ترنگیدن را بذیل این نوشت با اتفاق داریم با برہان که این متعدی بد و مفعول ترنگیدن است و شامل بر همهٔ معانی ترنگیدن۔ مخفی مباد که ترنگ که گذشت اسم مصدر را این است (اردو) دیکھو ترنگیدن یہہ اسکے تمام معنون پر شامل ہے بحیثیت متعدی بد و مفعول۔

ترنگبین بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری و سراج بر وزن و معنی ترنجبین است و آن داروئی باشد شیرین گویند مانند برخار شتر می نشیند و بعربی من گویند (الخ) (سعدی شیرازی ۵) ترنگبین و صالم مده که شربت بجرہا میکنند

خفقان فواد را تسکین ؛ **مؤلف** عرض کند که ما صراحت کافی بر ترانگبین کرده ایم (اردو) دیکھو ترانگبین۔

ترنگو همان تانگو که اشارهٔ این همه را نجا کرده ایم معه صراحت ماخذ (اردو) دیکھو تانگو

ترنگیدن صاحب سروری ذکر ترنگد کرده گوید که بمعنی صدا کند تار روی سازها و مثل آن (مولوی معنوی ؎) دلم از چنگ غمت گشت چو چنگ۔ ؛ نه خروشد نه ترنگد چه کند ؛ و هم او نسبت این گوید که (۱) صدا کردن شمشیر و گرز و تبر در وقت زدن برجای و (۲) صدا دادن زه کمان در تیر اندازی و چاشنی و (۳) صدا کردن تار روی سازها (ادمانی ؎) زکوب گرز و ترنگیدن حسام بود ؛ فضای معرکه همچون دکان آهنگر ؛ صاحب رشیدی ذکر این بالفظ ترنگ بلا صراحت معنی مصدری کرده صاحب نوادر ذکر هر سه معانی فرموده و صاحب موارد همزبانش **مؤلف** عرض کند که اسم این مصدر همان ترنگ که بجایش گذشت و ترنگانیدن متعدی بد و مفعول یعنی برآوردن صدا از شمشیر و امثال آن و چله و تار ساز و ترنگد مضارع این (اردو) (۱) تلوار یا تیر وغیرہ کا شائیں پر لک کر آواز کرنا (۲) تیر یا تلوار یا گرز وغیرہ چلتے وقت آواز کرنا۔ (۳) کسی باجے کے تار کا آواز کرنا۔ جیسے سارنگ کا تار آواز کرتا ہے۔

ترنم بقول بهار سرود کردن می فرماید که بالفظ رستن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی سرائیدن فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود کنند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) رخساره برفروخته باغ از گل قدح ؛ با عندلیب باش که مست ترنم است ؛ (اردو) راگ۔ نغمہ۔

ترنّم داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ترنّم پیدا شدن است (ظہوری ؎) زلیخا داشت با خود این ترنّم ہا کہ آمد شاہ خندان چون تبسّم ہا (اردو) گانا۔

(الف) ترنّم رستن مصدر اصطلاحی۔ **(ب) ترنّم روئیدن** صاحب آصفی ذکر **الف** کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو بمعنی پیدا شدن ترانہ (ظہوری ؎) ترنّم روید از کام و زبانی ہا کہ با آہ و فغانی ہمدم افتد ہا مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ ترنّم روئیدن است از اینجا است کہ ب را قائم کردہ ایم۔ (اردو) راگ پیدا ہونا۔

ترنّم شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ترنّم پیدا شدن است (ظہوری ؎) کند ماتمی نوحہ گر ہمہ ہا ترنّم شود چون برارد نفس ہا (اردو) ترنّم پیدا ہونا۔ راگ پیدا ہونا۔

(۱) ترنّم شناختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر **(۲) ترنّم شناسیدن** الف کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ واقف بودن از موسیقی (نظامی ب ؎) ترنّم شناسان دستان نیوش ہا ز بانگ نغمی گرفتند گوش ہا (اردو) راگ سے واقف۔ فن موسیقی سے واقف ہونا۔

ترنّم فشان اصطلاح۔ بقول بہار و بحر کنایہ از بسیار سرایندہ (ملّا طغرا در تعریف قاصدان ؎) صنم پیکران از لباس زری ہا ترنّم فشان وقت جولانگری ہا **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بہت گانے والا۔

ترنّم فشاندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بسیار سرودن باشد سندش ہمان کہ بر ترنّم فشان گذشت (اردو) بہت گانا۔

ترنّم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند سرودن است (حسن غزنوی ؎) شاید که بدین شعر کند مدح تفاخر ؎ شاید که بدین مدح کند عقل ترنّم ؎ (اردو) گانا۔

ترنّم گری اصطلاح۔ بقول بحر و بهار عجم بمعنی سرودن **مؤلف** عرض کند که بمعنی نغمه سرائی است حاصل بالمصدر سرودن تهرو محققین بالا بر نزاکت معنی مصدر و حاصل بالمصدر غور نکرده اند و صاحب انند نقل نگار رهرو۔ (ملا طغرا ؎) چکاوک ز حسن ترنّم گری ؎ ز نشناخت خود می ستاید پری ؎ (اردو) گانا کا حاصل بالمصدر نغمه سرائی ترکیب فارسی کهه سکتے هین مؤنث

ترنّم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سرودن است (فغانی شیرازی ؎) هر جا که از پی تو فغانی کشیده آه ؎ ستانه رفته و ترنّم نموده ؎ (اردو) گانا۔

ترنند بقول ملحقات برهان ترجمهٔ تموّج است **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم باشد معاصرین عجم این را بفتح اوّل و فتح نون سوم دانند لیکن بر زبان ندارند۔ (اردو) تموّج۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ مذکر۔ موج زنی۔ جوش۔ تلاطم۔

(الف) ترنوا اصطلاح۔ بقول بحر مطرب تر دست **مؤلف** عرض کند که ظاهرا اسم فاعل ترکیبی است و هم او ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) ترنوازی را بمعنی (۱) خوش خوانی و (۲) بمجاز خوش زبانی نوشته۔ بهار بذکر معنی اوّل صراحت مزید کند که خوش خوانی مطرب است (حکیم زلالی ؎) زدی رود در رو ان در پرده سازی ؎ بگوش خشک مغزان ترنوازی ؎ و نیز فرماید که معنی دوم از اهل زبان بتحقیق پیوسته که عبارت از کار خوب کردن است

آما بیشتر استعمال ترنواز بمعنی مطرب تر دست بود (مخلص کاشی ؎) زخم از مژگان ترباید زدن بر تار اشک پی بنغمه دلکش نسبت تا مطرب نباشد ترنواز پی **مؤلف** عرض کند که سند حکیم زلالی هم متعلق به الف است و بزیادت یای مصدری ب هم موافق قیاس باشد و ارسته نسبت ب باسمی اول و دوم بیان کرده بهار اتفاق دارد که اسم فارسی ترکیبی است (**اردو**) **الف** ـ قوال ـ مذکر ـ ب (۱) قوالی ـ مؤنث (۲) خوش زبانی ـ مؤنث ـ

ترن وائی اصطلاح ـ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی عجلۂ کہ همچو کالسکہ بخار در قدو قامت باشد و در آبادی ها بر راه آهنی بواسطۂ اسپان یا بذریعۂ قوت برقی سیری کند که در انگلیسی زبان ٹریموے نام دارد **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم از همین لغت انگریزی سفر کردند بحذف تحتانی و تبدیل میم به نون چنانکه پام و پان و کجیم و کجین و زیادت الف بعد واو صاحب بول چال هم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کرده (**اردو**) ٹرام وے ـ وہ گاڑی جو آہنی سڑک پر آبادی میں بذریعۂ قوت برقی یا گھوڑوں کے ذریعہ سے چلائی جاتی ہے ـ مؤنث ـ

ترنیان بقول برهان و ناصری بروزن سختیان ـ سبدی و طبقی باشد پهن که از چوب شاخهای بید بافند و فرماید که به تقدیم تحتانی بر نون هم بنظر رسیده که بروزن نریمان باشد صاحبان جهانگیری و جامع هم ذکر این کرده اند صاحب رشیدی تریان را بدون نون سوم ذکر کرده بدیل آن ذکر این هم کند و میفرماید که در سامی به تقدیم تحتانی است **مؤلف** عرض کند که همین اصل است بقول معاصرین عجم و آنچه به تقدیم تحتانی آید قلب بعض این

وتریان مخففش یا مخفف این اسم جامد فارسی زبان است (اردو) بید کی ٹوکری ۔ مؤنث ۔

تروال بقول برہان وجامع بروزن احوال برگ سیاہ را گویند و با زای نقطہ دار و زای فارسی ہم باین معنی آمدہ صاحب ناصری گوید برگ گیاہ است و فرماید کہ با زای نقطہ دار ہم باین معنی آمدہ یعنی تزوال ۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ در بعضی نسخ برہان ہم بعوض برگ سیاہ برگ گیاہ نوشتہ معلوم می شود کہ بہ تصحیف کتابت برگ سیاہ مرقوم شد ۔ بعض معاصرین عجم تژوال بہ زای فارسی را اسم جامد فارسی قدیم دانند و تزوال بہ زای ہوز را مبدلش چنانکہ ژند و زند و این مبدل تزوال چنانکہ تبرغ و وبرغ (اردو) گھانس کی تپیان ۔ مؤنث ۔

تروتازہ استعمال بمعنی حقیقی است ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ظہوری استعمال این کردہ است (ع) اشک را طرز سراسر روی آموختہ ام ۔ گریہ و سیر خیابان تروتازہ صبح ہے (اردو) تروتازہ ۔

تروخشک اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان (۱) معروف است و (۲) کنایہ از نانخورش و (۳) بغیر نانخورش بمعنی اندک و بسیار و امثال اینہا ۔ صاحب بحر گوید کہ با نانخورش و بغیر نانخورش و اندک و بسیار صاحب مؤید می فرماید کہ با نان خورش و بغیر نان خورش و نان اندک و بسیار **مؤلف** عرض کند کہ بر زبان محققین بالا بغلط می اندازد معنی اول حقیقی است و معنی دوم بیان کردہ ملحقات برہان درست است و معنی سوم ہیچ معاصرین عجم با ما اتفاق دارند (اردو) (۱) بھیگا ہوا اور خشک (۲) نانخورش یعنے وہ سالن یا مٹھائی جو روٹی کے ساتھہ کھاتے ہین ۔ مؤنث ۔

(۹۲۴۷)

تروده صاحب مؤید مطبوعه بحوالهٔ ادات گوید که بمعنی تروده باشد در دیگر نسخ قلمی هم یافته می شود **مؤلف** عرض کند که بخیال ما (ترزده) را که گذشت بتصحیف کتابت چنین نوشته اند واللہ اعلم. دیگر کسی از محققین زبان دان و اهل زبان ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش می شد ما این را مزید علیه تروده بزیادت واو خیال می کردیم. معاصرین عجم ازین بیخبر (اردو) دیکھو تروده.

تروشه بقول برهان وجهانگیری وجامع بضم اول وثانی بواو رسیده وفتح شین نقطه دار (۱) نام میوه. صاحب رشیدی گوید که مرادف ترشه که میوهٔ معروف است وبعربی حماض صاحب ناصری بذکر قول برهان ورشیدی می فرماید که تره ایست ترش مزه ترجمهٔ حماض وهمین است ترشهٔ خان آرزو در سراج می فرماید که (۲) مراد از میوهٔ معروف ترنج است وترشه بحذف واو که گذشت مخفف این وحماض که رستنی است **مؤلف** عرض کند که ما صراحت کامل بر ترشه کرده ایم که مخفف این باشد آنچه خان آرزو نسبت معنی دوم ترنج گوید موافق قیاس معلوم می شود (اردو) (۱) دیکھو ترشک (۲) دیکھو ترنج.

تروسیده بقول برهان وجهانگیری وجامع وناصری ورشیدی بفتح اول وواو مجهول ومیم مکسور بروزن صبوچیده بمعنی (۱) آمیخته و (۲) اندوخته وصاحب برهان فرماید که بکسر اول بروزن نکوهیده هم آمده صاحب سروری این را مرادف تروهیده به های هوز عوض میم گوید بهردو معانی بالا. خان آرزو در سراج بذکر هردو می فرماید که اغلب که ازین هردو یکی تصحیف است **مؤلف** عرض کند که سبحان اللہ چه خوش تحقیق است بخیال ما واتفاق

معاصرین عجم تروه که می آید اسم جامد فارسی زبان است بمعنی جفت و زوج فارسیان از همین اسم جامد مصدری ساختند بترکیب یای معروف و علامت مصدر دن جفت شدن و ترویدن مبدلش چنانکه باصره و باسره هر دو مصدر حالا متروک التصریف است و از کتب قانون زبان خارج و بر زبان معاصرین عجم هم نیست و ترومید و ترومید ماضی مطلق هر دو و بزیادت های هوز آخرش افادهٔ معنی مفعولی کند یعنی زوج شده و هر دو معانی بالا بر سبیل مجاز است و بس (اردو) (۱) ملا ہوا (۲) جمع کیا ہوا۔

ترون صاحب آصفی گوید که اسم زیره باشد و بر زیره می فرماید که کسر اول اسم فارسی است و بعربی کمون معرب از خامون یونانی یا کمون سریانی و نیز بعربی سفوت و بیونانی کرمیتون و گویند بروی و بروی استیقوس و در انگریزی کیومن و بهندی نیز زیره و جیره نامند و آن تخم نباتیست از بادیان باریکتر گرم در دوم و خشک در سوم۔ دران تحلیل و تفتیح سدد و تقطیع و تجفیف و تلطیف و قبض است و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که بعض معاصرین عجم ترون را هم فارسی قدیم دانند که اسم جامد است (**اردو**) زیره۔ فارسی۔ اسم مذکر کمون۔ ایک خوشبودار باریک تخم کا نام جو اکثر گرم مصالحہ مین پڑتا ہے۔

ترفند بقول برہان و جامع بروزن فرزند (۱) میوهٔ نورس و نوباوه را گویند و (۲) بمعنی مکر و حیله و تزویر و دروغ و فریب۔ صاحبان سروری و ناصری و رشیدی بمعنی اول قانع۔ خان آرزو این را مراوف ترفند و ترونده گفته می فرماید که بمعنی اول مرکب است از تر بمعنی تازه و وند که کلمهٔ نسبت است و بمعنی دوم مبدل ترفند **مؤلف** عرض کند که

ماخذ بیان کرده اش درست است و ماخذ ترفند بجایش عرض کرده ایم (اردو) (۱) نیا میوه - مذکر - دیکھو نورس اور نوباوه (۲) دیکھو ترفند کے پہلے معنے -

تروندہ بقول برہان وجہانگیری وجامع بروزن ارزندہ بمعنی تروند (مولوی معنوی ؎ ۱) تروندۂ پالیز خان ہرگاو وخر را کی رسد ؎ ازین میوه های نادره زیرک ولی کز برخورد ؎ (ابن یمین ؎ ۲) میوۂ شیرین بکام دوستان تازه شاخ ؎ از پی تلخی عیش دشمنان آید پدید ؎ زان چنان آزاده شاخی اینچنین تروندۂ ؎ ہم ز بخت خسرو خسرونشان آید پدید ؎ صاحبان رشیدی وسروری وسراج این را مرادف ترفند و ترفندہ گویند. صاحب ناصری بمعنی اول قانع مؤلف عرض کند که مزید علیه تروند است بمعنی اول و مبدل ترفندہ بمعنی اولش (اردو) دیکھو تروند -

تروه بقول برہان وناصری باواو مجہول بروزن اندوه جفت را گویند و بعربی زوج می فرمایند که بروزن شگوفه نیز بابن معنی آمده صاحب جامع ہم ذکر این کرده خان آرزو در سراج بذکر برہان گوید که ہیچ یک سند ندارد قابل اعتماد نباشد و تصحیف را دخل تمام است ازینکه در شرفنامه توروه و در لسان الشعرا توره مرقوم است مؤلف عرض کند که ہمین است تحقیق محقق بانام ونشان که تصحیف بر زبان اوست ما باعتبار ناصری وجامع که ہر دو محققین صاحب زبان ومتفق با برہان اند این لغت را صحیح دانیم (اردو) جفت - مذکر - طاق کا مقابل -

تروه بقول برہان وجامع وسراج بروزن اندوه بضم ثالث ونیز بروزن سرفه ہر دو مرادف تروده باشد مؤلف عرض کند که مخفف تروده که گذشت (اردو) دیکھو تروده -

تروہیدن بقول برہان وجہانگیری وجامع وناصری وسروری بفتح اول وہای ہوز بکسر

بروزن صبوحید بمعنی اندوخته و آمیخته. صاحب برهان می فرماید که بکسر اول هم درست است مؤلف عرض کند که ما حقیقت این را برتر و میده بیان کرده ایم (اردو) دیکھو تروبیدہ۔

تروبیج بقول بهار بمعنی رواج دادن (ظهوری ۵) از روی کار غم ظهوری بی تروبیج و آن یکاد دادیم ۵ صاحب منتخب گوید که روانی دادن متاع و درم را مؤلف عرض کند که لغت عرب است بمعنی رواج فارسیان با مصادر فرس ترکیب فارسی استعمال این می کنند که در ملحقات می آید (اردو) رواج۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دیکھو بازار کے تیسرے معنے۔

تروبیج دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که رواج دادن است و سند این بر ترویج از ظهوری گذشت (اردو) رواج دینا۔

تره بقول برهان بفتح اول و تخفیف ثانی (۱) دندان های کلید را گویند و (۲) گیاه تیزی که بر سر دانه های جو و گندم در خوشه می باشد می فرماید که باین دو معنی بازای فارسی هم آمده و با تشدید ثانی (۳) هر سبزه که با طعام خورند عموماً و (۴) گندنا را گویند خصوصاً و باین معنی به تخفیف ثانی هم درست است۔ صاحب جامع بر معانی سوم و چهارم قانع۔ صاحب سروری گوید که بهمه معانی مرادف تره که به زای فارسی می آید۔ صاحب ناصری بر معنی سوم قناعت فرموده مؤلف گوید که رسم است بر خوان ملوک که تره اول بود و حلوا آخر (کمال اسمعیل ۵) گرچه در خدمت صدر تو هنرمندانند ۵ وین ره بی بار دل و زحمت خاطر باشد ۵ لیک رسم است که بر خوان ملوک آیام ۵ تره اول بود و حلوا آخر باشد ۵ (ابن یمین ۵) بهای تره یک روزه خوان همت اوست ۵ هران ذخیره که در بحر و کان بود مخزون ۵ صاحب رشیدی هم بر معنی سوم

قانع خان آرزو به نقل قول رشیدی گوید که بمعنی مطلق سبزیست چنانکه قوسی گفته ولهذا شاه ترره نام داروئی است ونسبت معنی چهارم گوید که در بعض بلاد بدین معنی مستعمل **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان باشد مبدّل ترشه که زای فارسی بدل می شود با رای مهمله وهمین است مثال اوّلش ومعنی دوم مجاز معنی سوم وبمعنی سوم مرکّب است از ترّه وهای نسبت وکنایه باشد از هر سبزه که با طعام خورند معنی مقبولات وبمعنی چهارم هم مجاز که ذکرش بر احریط کرده ایم آنچه خان آرزو این را بمعنی مطلق سبزی نوشته از ذوق زبان کار نگرفته بلکه بر معنی حقیقی رفته **(اردو)** (۱) کنجیون کے دندانے۔ مذکر۔ دیکھو ترشه (۲) وہ تیز پتیاں جو جواور گیہون کے خوشون پر ہوتی ہین۔ مؤنث (۳) ترکاری۔ مؤنث (۴) دیکھو احریط۔

تّرہات بقول برہان بضمّ اوّل وفتح وتشدید ثانی بروزن امّهات بمعنی بیهوده وهرزه وخرافات ومهملات می فرماید که گویند عربی است۔ صاحب جامع ذکر این کرده گوید که ظاهرا عربی است۔ صاحبان انند وغیاث گویند که جمع ترّهه۔ لغت عربی است که بمعنی باطل آمده غالب دهلوی در قاطع برهان گوید که لغت فارسی است مرکّب از ترّه وآت که لفظی است بمعنی مثل ومانند اما ترّه پودینه وگندنا وامثال آن را گویند که بطریق تفنّن خورند لاجرم کلمات نشاط انگیز را ترّهات گویند یعنی جز انبساط خاطر مدعای دیگر در ضمن آن مضمر نیست صاحب قاطع التقاطع جوابش داده وتردیدش کرده **مؤلف** عرض کند که ترّهات بمعنی بیان کرده غالب دهلوی مستعمل نیست ونه لفظ فارسی باشد شک نیست که لغت عرب است که فارسیان استعمالش کرده اند وقول صاحب جامع هم همین که محقّق زبان است پس برهان خطائی نکرد

که ذکرش کرده و اشاره بلغت عرب هم نموده البته لغت عرب در برهان خارج از موضوع برهان است ولیکن خطائی فاحش نیست که ذکرش را گناه دانیم فضولی غالب دهلوی است و آرای امورین بحث مغلوب است (اردو) خرافات۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ خرافت۔ بیہودہ باتین۔ یاوہ گوئی۔ ہرزہ درائی۔

ترۂ بیابانی استعمال۔ بقول محیط اقیسوس را نام است و هم او بر اقسیوس می فرماید بفتح همزه وسکون قاف وفتح سین مهمله وضم یای تحتانی و سکون واو اقیسوس هم گویند بیونانی و معنی این حدقی است بجهت مشابهت این نبات بحدقهٔ انسان و آن را بفارسی ترۂ بیابانی نام است منافع آن قریب بمنافع افیوس و ازین معلوم می شود که این همان افیوس است و برافیوس گوید که آن نباتی است مابین شجر و گیاه و بسیار بلند نمی شود و ساق آن زعب دار و باریک دو یا سه عدد شبیهه بچوب اذخر گرم و خشک در دوم۔ حار حاد۔ لذاع۔ مقی و مسهل و آشامیدن اعلای بیخ آن مقی قوی و منافع دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو) ترۂ بیابانی ایک پودے کا نام ہے۔ مؤنث۔

ترۂ تندک اصطلاح۔ بقول برهان ترۂ تیزک را گویند و آن سبزی باشد که بعربی جرجیر خوانند صاحب انند نقل بر دارش **مؤلف** عرض کند که ماحقیقت این را بر اندراو بیان کرده ایم (اردو) دیکھو اندراو۔

ترۂ تیزک اصطلاح۔ بقول انند مرادف ترۂ تندک که گذشت۔ صاحب محیط هم ذکر این کرده می فرماید که اسم جرجیر است **مؤلف** عرض کند که آنچه بر جرجیر نوشت ما ذکرش بر تراتیزک کرده ایم (اردو) دیکھو تراتیزک اور ترۂ تندک۔

ترۂ خراسانی استعمال۔ بقول برهان هر سه نی باشد

ترش مزه واو را در خراسان ساق ترشک خوانند چه ساق آن بسیار ترش می باشد و در عربی بقلهٔ حامضه گویند سرد و خشک است و قابض صاحب ناصری هم ذکرش کرده مؤلف عرض کند که ماحقیقت این بر اوقیمین عرض کرده ایم (اردو) دیکھو اوقیمین۔

تره در کوره بریانست مقوله بقول بحر و بهار و انند در جائی که چیز خوردنی یافت نشود هر طعام سهل حکم بریان دارد چون تره که صورت بره پیدا کند **مؤلف** عرض کند که قیاس و معاصرین عجم هم بر زبان دارند (اردو) دکن میں کہتے ہیں "بھوکے کو دلیا ہی پلاؤ ہے"

تره شیر اصطلاح۔ بقول برهان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری و سراج باشین نقطه دار و یای حطی و رای بی نقطه. تره باشد شبیهه به تبر خون لیکن بغایت تلخ **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیهٔ این متحقق نشد و تبر خون بجایش مذکور شد. مخفی مباد که خیال ما این است که (تره تیز) را کاتبین بتصحیف نوشتند و الله اعلم بحقیقة الحال (اردو) دیکھو تبر خون۔

تره گربه اصطلاح۔ بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و ناصری همان باد رنجبویه که گذشت و گربه را باین تره محبت بسیار است **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و بس (اردو) دیکھو باد رنجبویه۔

تره میر اصطلاح۔ صاحبان سروری و جهانگیری گویند که تره ایست که بتازی ایهقان خوانند صاحب جامع گوید که خردل صحرائی است صاحب رشیدی می فرماید که این تره دراز می شود و شگوفهٔ سرخ دارد و برگش پهن و خورده می شود صاحب محیط بر خردل بری گوید که آن را بسان گویند و هم او بر ایهقان می فرماید که جرجیر تری است و هر چه بر جرجیر نوشت ما ذکرش بر تراتیزک کرده ایم **مؤلف** عرض کند که خیال ما این است

که تره تیز را کاتبین تصحیف کرده اند و محققین غوری بران نکرده والله اعلم بحقیقة الحال ۔ (اردو) دیکھو تره تیزک ۔

تره میر اصطلاح ۔ بقول ناصری و برهان و سراج و مؤید بکسر میم و سکون یا و فتح راء سبزی است که بتازی آن را ایهقان گویند **مؤلف** عرض کند که همان (تره میر) است که گذشت های هوز در آخر این زائد و درینجا هم خیال ناصری است که تره تیزه باشد ولیکن همه محققین متفق در املای اینند و وجه تسمیه بوضوح نه پیوست (اردو) دیکھو تراتیزک ۔

ترهنده بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سراج بروزن شرمنده هر چیز آراسته و باطراوت باشد (خواجه عمید اویکی ؎) شد زمین معدلت آراسته ترهنده باز پاچون زسیر خسرو سیارگان روی فلک ؎ صاحب ناصری بذکر این گوید که ازین شعر چنان بخاطر می رسد که صاحبان فرهنگ خبط و خطا کرده اند و ترهنده را مرادف آراسته دانسته اند و شاعر گفته باشد در مدح ممدوح که ممدوح خسرو سیارگان و هند را بافلاک تشبیه کرده باشد و اگر غیر این باشد و آراسته و ترهنده مرادف باشند شعر ناقص گردد **مؤلف** عرض کند که اگر خیال ناصری را درست دانیم های هوز را از ترهنده حذف باید کرد درین صورت البته معنی شعر درست می شود قطع نظر از شعر بالانسبت ترهنده گوئیم که باتفاق همه محققین بالاکه دران صاحب جامع محقق زبان خود هم شامل است این اسم جامد باشد و ظاهر بصورت اسم فاعل یافته می شود و مصدر این که حالا متروک است ترهیدن به ترکیب لفظ تره که منسوب به تراست بزیادت یای معروف و علامت مصدر دن بمعنی ترشدن والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) طراوت دار اور آراستہ چیز ۔ مؤنث ۔

تری بقول برهان وجامع بروزن کری (۱) رطوبت را گویند و با تحتانی مجهول (۲) دیوار بلند وسدی که در پیش چیزی کشند. صاحب جهانگیری این مرادف (ترا) گوید که بمعنی دیوار رفیع گذشت صاحب ناصری بذکر هر دو معانی بالا به حواله برهان گوید که در رشیدی اصلا نیامده و صاحب رشیدی بر (ترا) اشاره این هم کرده گوید که امالهٔ تراست بمعنی بلند صاحب مؤید بر معنی دوم قانع. وارسته گوید که (۳) بمعنی بیدماغی و ناخوشی و (۴) ظرافت (میر الهی همدانی ع) دل بی حوصله را تاب ظرافت نبود ۔ از تری داغ شود آینه گر فولاد است ۔ (سعید اشرف ع) از تری های جهان است مکدر دل ما ۔ همچو آئینه که از نم زصفا می افتد ۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول و دوم کرده و در چراغ هدایت می فرماید که بمعنی (۵) درشتی و سختی و آزردگی است (اشرف ع) با تریهای حسودان چرب نرمی میکنم ۔ جامهٔ روئین بود آسیب باران را علاج ۔ وی فرماید که ظاهرا ترآمدن از همین عالم است پس بمعنی آزردگی انسب باشد مؤلف عرض کند که معنی اول حقیقی است بیای نسبت مقابل خشکی و نسبت معنی دوم جادارد که الف (ترا) را به تحتانی مبدل دانیم چنانکه حساب و حیب که غیر از امالهٔ چیز دیگر نیست و در شعر اول سعید اشرف هم ماتری را بمعنی اول گیریم مقصود شاعر از سنگدلی جهان است و برای معنی سوم پیدا کرده وارسته سند دیگر خواهیم. که استناد او از همین شعر اشرف است و معنی چهارم را هم غیر از سند درست ندانیم که پیدا کرده محقق هندنژاد است بدون سند التعمال و این معنی از هر دو اسناد میر الهی و اشرف پیدا نیست و با معنی پنجم پیدا کرده خان آرزو هم اتفاق نداریم که ماخذش شعر دوم اشرف است و در ان هم تریهای دشمنان بمعنی سرد مهریهای

دشمنان است نه آزردگی (اردو) (۱) تری خشکی کا مقابل۔ مؤنث (۲) بلند دیوار مؤنث (۳) ناخوشی۔ مؤنث (۴) ظرافت مؤنث (۵) درشتی سختی۔ آزردگی۔ مؤنث۔

تریاق بقول بہار مرادف تریاک (۱) بالکسر مرکبی است معروف کہ تریاق فاروق قسم اعلای آنست۔ می فرماید کہ ہر دو کلمۂ یونانی است و معرب و بمعنی مطلق پادزہر و راست ہم ذکر این کردہ۔ صاحب سواد السبیل گوید کہ معرب و تیریاکی در یونانی دوائی است برای دفع زہرہا اکسیر۔ صاحب محیطی طراز دکہ تریاق را افیون را گویند **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و صراحت افیون بجایش گذشت (ظہوری ۵) در بند زدافعی فراقم ؎ تریاق وصال در عراق است ؎ (اردو) (۱) تریاق بقول آصفیہ معرب۔ اسم مذکر۔ زہر مہرہ۔ فاد الزہر۔ ایک خاص قسم کی معجون جو شہد اور دیگر ادویات نباتی و حیوانی سے زہر کے دفع کرنے کے لئے بناتے ہیں۔ تریاق فاروق بھی یہی ہے۔ دیکھو افیون

تریاق پارسی اصطلاح۔ بقول بحر پازہر صاحب برہان بر (تریاق فارسی) گوید کہ ہمین را در عربی حجر التیس نامند۔ معاصرین عجم بر زبان دارند صاحب محیط ہم این را پادزہر گفتہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و صراحت پازہر بجایش گذشت (اردو) دیکھو پازہر۔

تریاق ترکی اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و اند و محیط مومیائی را گویند و آن انسانی و کانی ہر دو باشد **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کامل بر مومیائی می آید در اینجا ہمین کافی است مؤنث کہ مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو مومیائی

تریاق روستائی اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و اند سیر برادر پیاز است کہ بعربی ثوم

وفوم خوانند **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است. ما صراحت کافی بر (اسکندروس و ترک روستایان) کرده ایم (**اردو**) ملاحظہ مذکر۔ دیکھو اسکندروس کے پہلے معنے۔

تریاک فارسی اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و انند و محیط ہمان تریاق پارسی کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است۔ (**اردو**) دیکھو تریاق پارسی اور پادزہر۔

تریاک بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سروری و وارسته بفتح اول بروزن افلاک (۱) پادزہری فرمایند کہ معرب این تریاق است و (۲) افیون و صاحب برہان گوید کہ بکسر اول ہم آمدہ (حکیم سنائی ؎) یک جہان زیر گنبد افلاک ؎ کام پرزہر و خانہ پر تریاک ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ بعض محققین کہ بالفتح گفته اند محل نظر است چرا کہ معرب این تریاق و دلالت صریح دارد بر مکسور الاول **مؤلف** عرض کند کہ این اسم زبان یونانی است پس در بالفتح بودنش محل تاملی نیست بعض فارسیان کہ این را بالکسر خوانده اند تفرس باشد و از ہمین تفرس تعریب واقع شده پس کسر معرب دلیل آن نباشد کہ صحت لفظ بالکسر باشد (**اردو**) (۱) تریاک۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دیکھو تریاق (۲) دیکھو افیون۔ مؤنث۔

تریاک آفریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ پیدا کردن تریاک است بمعنی حقیقی۔ (سعدی ؎) تریاک در زبان رسول آفرید ؎ حق ؎ صدیق ہر آنچہ غم بود از زہر جانگزا (**اردو**) تریاق پیدا کرنا۔

تریاک اکبر اصطلاح۔ بقول (برہان در ملحقات) و بحر کنایہ از پادزہریست کہ عاشق

به معشوق دهد **مؤلف** عرض کند که معنی لفظی
این تریاک بزرگ و معرّب است یعنی آن تریاق
فرضی و شاعرانه که عاشق برای دفع زهر چشم
معشوق بکار برد (**اردو**) تریاک اکبر بقاعدہ
فارسی کہہ سکتے ہین وہ تریاک جو عاشق معشوق
کو دیتا ہے۔ مذکر۔

تریاک بردن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ہاکت **مؤلف** عرض کند
بردن در اینجا بمعنی تلاش کردن است و این تصرف
محاوره باشد چنانکه عرفی گوید (ے) کنون
اگر نرسی کی رسی بفریادم ؎ مرا چو جان بلب آید
کجا برم تریاک ؎ (**اردو**) تریاک ڈہونڈنے جانا

تریاک بریدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار بمعنی (۱) نشاء افیون زائل شدن است
و (۲) تریاک گذاشتن صاحب بحر بمعنی دوم
قانع و آرستہ ہنر بانش (اشرف (۱) رباعی)
یاران مکشید تیغ بیباکی را ؎ مہجور مسازید من
خاکی را ؎ دشوار ترا ز بریدن شاہ رگ است
؎ تریاک اگر بریدہ تریاکی را ؎ (عشرتی ۲ے)
یک لطف نمایان تو در حق من این بود ؎ کز
وعدۂ تریاک تو تریاک بریدم ؎ (شفیع اشر
۲ے) بریدن از تو بر نگ بریدن تریاک ؎
رسانده است بلب جان ناتوان مرا ؎ **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**)
(۱) افیون کا نشہ زائل ہونا (۲) افیون ترک
کرنا۔ چھوڑ دینا۔

تریاک خوردن مصدر اصطلاحی بقول
بہار و بحر (۱) و ہلاک خود کوشیدن (میرزا
طاہر وحید ے) بمن گفتی ای آفتاب غلام
؎ کہ افیون حلال است و صہبا حرام ؎ چنانم
حدیث تو از کار برد ؎ کہ خواہم ازین غصہ
تریاک خورد ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مجازاً
بمعنی (۲) افیون خوردن است کہ معنی حقیقی
است و حق آنست کہ تریاک زہر است اگر معدل

اقل کہ زہر نیست پس معنی اول من وجہ درست است کہ تریاک خوردن زہر خوردن باشد (میرزا اسمعیل ایماء) ترک خواہشہا کند گر تلخ کامت باک نیست ؎ چارۂ بہر ہوا جز خوردن تریاک نیست ؎ (محمد قلی سلیم ؒ) محبت کرد ازبس تلخ بر من زندگانی را ؎ اگر زہرم نمیداد آسمان تریاک می خوردم ؎ (اردو) (۱) زہر کھانا (۲) افیون کھانا۔

تریاک رسیدن مصدر اصطلاحی بقول بہار واند تکلیف شدن بہ تریاک **مؤلف** عرض کند کہ ذوق سخن مارا اجازت نمی دہد کہ این را تسلیم کنیم معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) افیون سے حالت نشہ مین ہونا۔

تریاک روستایان اصطلاح۔ بقول رشیدی بمعنی سیر کہ برادر پیاز است۔ صاحبان جہانگیری و ناصری در ملحقات ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ باشد از نیکہ روستایان سیر را ہمچون تریاک بکثرت می فروشند کہ سیر خوران ہمچو تریاک خوران زنہار ترکش نمی کنند بوجہ اینکہ گویند سیر بسیار ہاضم است و عموماً زیر استعمال خاص و عام صراحت کافی بر اسکندروس گذشت (اردو) دیکھو اسکندروس۔

تریاکی بقول انند و غیاث (۱) بمعنی افیونی کہ عادت خوردن افیون دارد و (۲) نام شاعری **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول بیای نسبت است و بمعنی دوم تخلص شاعریست نہ نامش (اردو) (۱) دیکھو افیونی کے پہلے معنے (۲) تریاکی ایک شاعر معروف کا تخلص ہے۔ مذکر۔

(الف) تریاکی چیزی شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از مالوف و معتاد چیزی شدن و ہم او گوید کہ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) تریاکی چیزی کردن بمعنی مالوف و معتاد چیزی کردن (ملا طغرا در تعریف گل کو کنار

ه) شقائق ازان برلب جوشده ۱ که تریاکی صحبت اوشده ۱ (میرزا معز فطرت ه) در نداقم سخن تلخ گوارده گردید ۱ تالب لعل تو تریاکی دشنامم کرد ۱ صاحبان بحر و اند هم ذکر این کرده اند۔ **مؤلف** عرض کند که مجاز از معنی حقیقی تریاک است که تریاک هم تریاکی را مالوف و معتاد خودش می کند (**اردو**) الف کسی چیز یا کام کا عادی ہونا (ب) کسی چیز یا کام کا عادی کرنا

تریان بقول برهان بکسر اول بروزن گریان طبق چوبین و طبقی را نیز گویند که از شاخ بید بافند می فرماید که بروزن مرجان هم آمده صاحبان جهانگیری و رشیدی گویند که مرادف همان ترینان که گذشت۔ صاحب جامع بر طبق بید قانع۔ صاحب سروری از شمس فخری سندی آورده (ه) زحل بر طبخت از کشت زار چرخ آرد ۱ بقول بر طبق مه بصورت تریان ۱ می فرماید که تربیان بفتح تا و سکون رای مهمله و کسر با نیز بدین معنی آمده آنا در سامی فی الاسامی تربیان بوزن کریمان بمعنی سبد عریض است صاحب ناصری گوید که مرادف ترینان و ترینان۔ خان آرزو در سراج میفرماید که این مخفف یکی از انها **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با او (**اردو**) دیکھو ترنیان۔

(الف) **تریت** بقول برهان بفتح اول و کسر ثانی و سکون تحتانی و فوقانی (۱) ریزه کردن نان در میان دوغ و شیر و شربت و آبگوشت و مانند آن و هم او ---

(ب) **تریدن** را به همین معنی آورده۔ صاحب ناصری بذکر هر دو گوید که همین را شکنه نیز گویند و بتازی ثرید خوانند (لسبحق اطعمه الف ه) روغنی کز پاچه جمع آورده پیر کله پنه ۱ کفچه کفچه بر تریت شیردان خواهم فشاند ۱ (مولوی معنوی ب ه) بس کن واین سر تنور بنه ۱ تا که نانها را تریدکنند ۱ صاحبان جامع و سروری و جهانگیری هم ذکر هر دو کرده اند (لسبحق ب ه)

آنکه منعم کند از عشق ترید پا چه پا تا بخوردش ندهم بر منش انکاری هست پا خان آرزو در سراج بنکر هر دو می فرماید که ترید بنای مثلثه معرب ترید است مؤلف عرض کند که الف مبدل ب باشد چنانکه زردشت و زرتشت و بخیال ما (۲) اسم مصدر ترییدن است که می آید بمعنی کشش و بهر دو معنی اسم جامد فارسی زبان باشد (اردو) الف و ب (۱) روٹی کو ٹکڑے ٹکڑے کر کے دودھ یا شربت یا شوربے وغیرہ میں ڈالنا کا حاصل بالمصدر (۲) کشش مؤنث

تریدن بقول برهان و ناصری بفتح اول بر وزن و معنی (۱) کشیدن و بیرون آوردن باشد و (۲) بضم اول بمعنی رسیدن صاحب برهان گوید که بمعنی اول بازای نقطه دار هم آمده صاحب جهانگیری بذکر معنی اول میفرماید که با اول مضموم ریدن. صاحب جامع بذکر معنی اول نسبت معنی دوم رسیدن نوشته. صاحب رشیدی بهر دو معنی با برهان متفق و می فرماید که مرادف توریدن است و اصح معنی کشیدن تریدن است که در باب نون و فصل زای فارسی بیاید. صاحب سروری بر معنی اول قانع و صراحت کند که بازای معجمه نیز آمده صاحب مؤید هم بر معنی اول اکتفا کرد. خان آرزو در سراج بانکه قول رشیدی گوید که درین بیت وجه تامل چیزا که توریدن بنون اول بمعنی شرمنده شدن است در حضور خصم پس مرادف آن نمی تواند شد و نیز درین صورت مخفف بودنه مرادف و تریدن به زای منقوطه در اکثر فرهنگها آمده پس احتمال دارد که تریدن به نون و زای فارسی نیز آمده باشد و الله اعلم بحقیقة الحال. صاحب بحر با تفاق برهان در هر دو معنی می فرماید که سالم التصریف است که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیامده و هم او ذکر تریدن به زای معجمه دوم عوض رای مهمله بهر دو معنی بالا هم کند. صاحب سوار در ذکر معنی اول می فرماید که صحیح به زای تازیست چرا که مخفف توریدن است

و ذکر بمعنی دوم هم فرموده و هم او بدیل توریدن به رای مهملهٔ سوم ذکر این بمعنی دوم کرده صاحب نوادر همز بانش و بدیل توریدن این را بمعنی دوم آورده گوید که مخفف اوست **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول مرکب است از تریدکه گذشت بزیادت علامت مصدر دن و حذف یک دال

از دو دال جمع شده و بمعنی دوم مخفف توریدن که می آید و آنچه بهرد و معنی بالا به زای هوز باشد بدل این چنانکه برغ و بزغ آنانکه معنی دوم را بریدن و رسیدن نوشته اند مصحف کاتبین باشد صراحت کامل معانی برتریدن می آید **(اردو)** (۱) کھینچنا۔ باہر لانا (۲) رم کرنا۔ وحشت کرنا۔

تریز بقول برهان بکسر اول و ثانی و سکون تحتانی مجهول و زای نقطه دار (۱) شاخ جامه و قبا را گویند و آن دو مثلث باشد از دو طرف دامن جامه و (۲) بال و پر مرغان را هم گفته اند۔ صاحب جهانگیری بر معنی اول قانع و می فرماید که تیریز هم آمده (مولانا ملک قمی ؎) ای ازل بر قد تو چست قبای ابد دامن کشان در پای ۔ هفت سات هفت بند در چپ و راست ۔ شش تریز است و شش جهت بر راست ۔ صاحب جامع بذکر هر دو معنی بالا اکتفا نموده که مخفف تیریز است و این قدر اضافه کند که بفتح اول هم آمده بروزن نذیر۔ صاحب رشیدی بر معنی اول اکتفا فرموده۔ خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی بحوالهٔ برهان کرده می فرماید که آنچه صاحب برهان تریز بهر دو رای مهمله بمعنی و بروزن نذیر آورده ظاهرا غلط است که همان نذیر عربی را چنین خوانده اند و این از عجائب است **مؤلف** عرض کند که البته در بعض نسخ برهان تریز بهر دو رای مهمله بمعنی نذیر نوشته و لیکن در بعض نسخ تریز متروک است ما بجد یکه خیال می کنیم تریز لغتی در فارسی زبان نیست و آنچه صاحب جامع این را بکسر اول بروزن شتیر و از

جهت اظهار فتح اول بروزن نذیر نوشته و ران صراحت معنی نذیر کرده نه تریر را بمعنی نذیر آورده از همین صراحتش بعض کاتبین مطابع و محققین هم در بعض نسخ بر همان غلط فهمی خود تصرف بیجا کرده تریر را لغتی دیگر بمعنی نذیر قائم کرده اند۔ بای حال لغت زیر تعریف اسم جامد فارسی زبان است و مخفف تیریز و معنی دوم مجاز معنی اول (اردو) (۱) ملبوس کی کلی جو مثلث ہوتی ہے (۲) پرندوں کے پر اور پھوٹے۔ مذکر۔

(الف) تریشہ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت و سند علی قلی بیگ ترکمان پیش می کند تا معنی تریشه از و پیدا کنیم (ه) جلدی به تن خسته این زار نماند است بکه تراج غمت بسکه کشید است تریشه بکه صاحب فرهنگ افغانی که یکی از علمای معاصر عجم بود می طراز د که آن خرده چوبهاست که هنگام تراشیدن چوبها و تیرها از دم شیشه یا رنده می ریزند و آن را که از دندانه های اره می ریزد خاک اره گویند **مؤلف** عرض کند که الف اسم جامد فارسی زبان است و از سند بالا مصدر۔

(ب) تریشہ کشیدن بمعنی پوست چوب از شیشه یا رنده ها بر آوردن باشد (اردو) الف لکڑی کا پوست۔ مذکر (ب) لکڑی کا پوست نکالنا۔

تری کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر طرافت کردن است **مؤلف** عرض کند که دیگر کسی از محققین زبانداں و اہل زبان ذکر این مصدر اصطلاحی نکرده و معاصرین عجم هم بر زبان نه رانده و صاحب بحر که هندی نژاد است سند استعمال این پیش نکرده استاد ماست و خیلی تحقیق پسند بود عجبی نیست که استعمال این در کلام فارسی دیده باشد حیف است از نظر ما نگذشت و بدون سند استعمال این را تسلیم نه کنیم (اردو) ظرافت کرنا۔ تمسخر کرنا۔

ترنیان بقول ایشان بروزن نریمان طبق پهن چوبین و طبق و سبد پهنی را گفته اند که از شاخهای باریک چوب بید بافند می فرماید که بگیر تخته ای هم آمده که بروزن سختیان باشد صاحبان جامع و رشیدی و انند هم ذکر این کرده اند **مؤلف** عرض کند که باشارهٔ این بر ترنیان کرده ایم که بروزن سوم گذشت (اردو) دیکھو ترنیان۔

ترینه بقول برهان بروزن قرینه (۱) نوعی از قاقم که مردم نامراد و فقیر در آش های آرد کنند و طریق ساختنش آنست که نان تنور نیم پخته را ریزه ریزه کرده با فلفل و زنجبیل و زیره و سیاه دانه کوفته و سبزیها ریزه کرده مانند شلغم و چغندر و گندنا و پودینه و امثال آن مجموع را در تغاری کنند و سرکه و دوشاب بر بالای آن ریزند و مشت بسیاری زنند تا خوب خمیر شود و در آفتاب نهند و همچنین تا چهل روز بدین دستور هر روز سرکه و دوشاب دران ریزند و برهم زنند و در آفتاب نهند تا بقوام آید و بعد از چهل روز قرصها ازان سازند و خشک کنند و در وقت احتیاج قرصی ازان در آب گرم اندازند تا نرم شود و قاقم آش کنند و (۲) اقسام سبزیها را نیز گویند و (۳) طعامی باشد که آن را با گوشت و گندم و سرکه بپزند که آن را بعربی عولیشه خوانند صاحب جهانگیری ذکر معنی اول و دوم کرده نسبت معنی دوم گوید که انواع سبزیها را نامند۔ ترهٔ بادام و ترهٔ تیزک و باد رنجبویه و ترب و گندنا و امثالهم صاحب ناصری بذکر هر سه معنی نسبت معنی سوم می فرماید که بر ترخوانه و ترخینه گذشت صاحبان سروری و رشیدی و جامع ذکر هر سه معانی فرموده اند خان آرزو در سراج گوید که ظاهرا مخفف ترفینه است که گذشت و بمناسبت ترشی این را نیز می گفته اند **مؤلف** عرض کند که ماخذ بیان کرده

قرین قیاس می نماید (حکیم سنائی ۱۲) ترینہ گر بخورد مرد سفلہ پیش از مرگ ؎ پس از وفات چہ لذت زتربۂ حلواش ؎ (ناصر خسرو ۱۲) شکر چہ نہی بخوان اندر نداری ؎ بخوان اندر مگر سرکہ ترینہ ؎ بخیال ما ترکیب این لفظ بالفظ تر بمعنی خودش ویا ونون وہای نسبت یافتہ می شود نظر باعتبار محققین اہل زبان بہرسہ معنی درست دانیم (اردو) (۱) دیکھو ترفینہ وترخوانہ (۲) سبزیون کے اقسام مذکر (۳) ایک قسم کی غذا جو مثل حلیم کے گوشت اور گیہون سے پکاتے ہین مؤنث۔

تریو بقول برہان وجامع باواو مجہول بروزن بدخو پارچہ سفید باریک۔ صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ میرزا یعنی بالا را نوشتہ بحوالۂ فرہنگ فخر قواس گوید کہ جامۂ باریک کہ بدن از زیر آن نماید ویکی از اکابر استعمال این کردہ (ے) تا باز نماید چو می از شیشۂ صافی ؎ ساقی تن گلرنگ خود از جامۂ تریو ؎ صاحب ناصری ذکر این بحوالۂ برہان کردہ **مؤلف** عرض کند کہ بترکیب لفظ تری باواو نسبت معلوم می شود چون ہندو (اردو) وہ باریک کپڑا جس کے پہننے سے جسم نظر آئے۔ مذکر۔

تریوہ بقول برہان وجامع وسروری ورشیدی وناصری وسراج بفتح اول ورابع کہ واو باشد وکسر ثانی وسکون تحتانی مجہول راہ پشتہ پشتہ ناہموار وپست وبلند را گویند (لطیفی ے) چون باز پرندہ برگریوہ ؎ چون باد رونده بر تریوہ ؎ (شہیدی در صفت اسپ ے) برگریوہ راہ چون چہ چون عقاب اندر ہوا ؎ بر تریوہ راہ چون چہ ہمچو بر صحرا شمال ؎ **مؤلف** مذکر عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ (اردو) ناہموار راستہ نیچا اونچا راستہ

تزر بقول برهان وجامع بفتح اول وسکون ثانی (۱) کل وکچل راگویند یعنی سری که زخم یا جای زخم
دران باشد و (۲) نام مرغکی است خوش آواز وکم سکون وبیشتر در گلستان ها می باشد وآن را
بعربی صعوه میگویند و (۳) دندانه کلید و (۴) برگ نوبرآمده از درخت صاحبان رشیدی و
جهانگیری معنی چهارم راترک کرده (حکیم سوزنی ۱) نخواهم مغز کوزاز بهر آن را پاک که مغز کوز
خوردن سرکند تزپاک (استاد رودکی ۲) بس لطیف آید بوقت نوبهار بانگ رود و بانگ
کبک و بانگ تزپاک (شاعر ۳) دهکار بی دهست وشتربان بی شترپا پالان بی خراست وکلید
تهی زتزپاک صاحب سروری بر معنی دوم وسوم قانع. صاحب ناصری بذکر هر دو معنی بالا معنی
سوم راغلط داند ومعنی چهارم راکه بحوالهٔ برهان نقل کرده می فرماید که در رشیدی نیست. خان آرزو
در سراج معنی اول ودوم راآورده نسبت معنی سوم گوید که صاحب جهانگیری بمعنی سرگشتن
ودندانه کلید نوشته ورشیدی آن راغلط گفته گوید که صحیح تزر به نون وزای فارسی ورای خود ظاهر
کند که تزر به نون وزای عجمی است ودر جهانگیری هم بدین معنی است وچون هیچ یکی سند ندارد وجزم بر
تصحیف هیچ یک نمی توان کرد و هر بیتی که بسند معنی کچل آورده در جهانگیری سند معنی سرگشتن است
ومعنی صاحب رشیدی در بیت مذکور من حیث الطلب درست نمی شود ومی فرماید که در برهان بمعنی
برگ نوبرآمده آورده وقوسی بدین معنی به زای فارسی گفته وصحیح همین است **مؤلف** عرض کند
که تزر به زای فارسی بمعنی دوم وچهارم می آید ما آن را اصل دانیم واین را باعتبار محققین صاحب
زبان مبدلش چنانکه تزند وزند وبمعنی اول وسوم اسم جامد فارسی زبان است آنچه خان آرزو
بحث های بیکار بمیان آورده ومعنی سرگشتن راکه بحوالهٔ برهان نوشته فضولی اوست که در هیچ

نسخه برهان نیست مخفی مباد که صاحب محیط نسبت معنی چهارم گوید که آن را بهندی کوپل گویند و نسبت معنی دوم هرچه برصحوه نوشته ما ذکرش بر معنی اول ترکرده ایم (اردو) (۱) وہ سر جو گنجا ہو۔ مذکر (۲) دیکھو ترکے پہلے معنے (۳) کنجی کے دندانے۔ مذکر۔ (۴) کوپل دیکھو کوپل

تزاو بقول برهان بفتح اول و ثانی بالف کشیده و به واو زده نام سپاهی بود تورانی که داماد افراسیاب بوده و گیو او را زنده گرفت و بانتقام برادرش بقتل آورد و می فرماید که بازای فارسی هم آمده صاحب ناصری هم ذکر این کرده (فردوسی ؎) چنین گفت با گیو جنگی تزاو ؎ که تو چون عقابی و من چون چکاو ؎ صاحب انند نقلش برداشته **مؤلف** عرض کند که معنی این لفظ معلوم نشد و آنچه بازای فارسی می آید اصل است و این مبدلش که مستعمل شد چنانکه ژند و زند (اردو) تزاو ایک تورانی پہلوان کا نام ہے جو افراسیاب کا داماد تھا۔ مذکر۔

تزنگ بقول برهان و جامع و جهانگیری و ناصری بضم اول و فتح فوقانی بروزن مرغک تفنگ دهن را گویند و آن چوبی باشد میان خالی بدرازی نیزه که با گلوله گل سرد و خشک و امثال آن را بدان زنند۔ صاحب سروری بحوالهٔ نسخهٔ میرزا ذکر معنی بالا کرده (از ناصری ؎) جهان خصم از قهر سیمرغ افگنت بر شاخ عمر ؎ باد لرزان و طپان چون گنجشک از تزنگی ؎ صاحبان رشیدی و مؤید و سراج همین لغت را به نون سوم عوض فوقانی آورده اند **مؤلف** عرض کند که غیر ازین هر سه محققین آخر الذکر همه محققین بالا این را به فوقانی سوم گفته اند و قول ناصری و جامع و سروری که هر سه صاحب زبانند معتبر تر از محققین هند تزاو اگر در استعمال به نون

سوم پیش شود مبدلش دانیم چنانکه بختو و بخنو (اردو) وہ خالی تلی جس کے ذریعہ سے مٹی کی گولیاں چڑیوں پر مارتے ہیں۔ مؤنث۔

ترده بقول برہان وجامع بفتح اول وثالث که دال ابجد باشد وسکون ثانی (۱) مطلق اجرت را گویند عموماً واجرت راست کردن آسیا را خصوصاً و (۲) قبالهٔ خانه وباغ وامثال آن صاحبان جهانگیری ورشیدی بر معنی اول قانع وجهانگیری باترزده هم ذکر این کرده صاحب ناصری بر ذکر معنی اول قناعت کرده گوید که به رای مهمله غلط است وهمین را به زای فارسی هم آورده که می آید۔ خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی می طراز د که آنچه به رای مهمله گذشت تصحیف این باشد **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول مبدل ترده است که گذشت چنانکه برغ و بزغ وبمعنی دوم مخفف ترزده که بجایش مذکور شد (اردو) (۱ و ۲) دیکھو ترده۔

(الف) **تزریق** بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات اشعار بی معنی معقول نما چنانچه علاء الدوله قزوینی در ترجمهٔ نسیم استرابادی گفته وصاحب بحر

(ب) **تزریق بیان** را بمعنی کاذب ودروغ گو آورده صاحبان غیاث وانند همزبانش وصاحب انند نسبت الف گوید که لغت عرب است بمعنی ریا ونفاق ودروغ **مؤلف** عرض کند که فارسیان الف را که لغت عرب نیست بشکل لغت عرب بمعنی خاص استعمال کرده اند ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم واین قسم اشعار بی معنی معقول نما نیز گفته ایم که هزل است ویکی ازان هدیهٔ ناظرین می کنیم (مؤلفه ۵) سخنوران بلبب بدور آتش سنگ پر روان بحر منافع نهند خسرو تنگ پر ودب مرکب فارسی زبان است (اردو) الف وہ اشعار جو بی معنی ہوں

مذکر (ب) جھوٹا۔ کاذب (الادری الف ۵) بھیجا خدا نے خالق اکبر پہ فاتحہ ۱ یعنے نبی کے خاص پیمبر پہ فاتحہ ۲

ترغ بقول برہان وجامع بفتح اول وسکون ثانی وغین نقطہ دار چوب تاغ راگویند وآن ہیزمی است کہ آتش آن بسیار بماند وبضم اول ہم بنظر آمدہ صاحب ناصری ذکر این بحوالہ برہان کردہ۔ خان آرزو ہم بحوالہ برہان ذکر این فرموده گوید کہ این تصحیف است چہ بدین معنی در فرہنگہای معتبر نیست۔ ترغ راکہ بمعنی تاغ بلکہ ترغ مبدل آن چنانچہ قوسی نوشتہ چنین خواندہ است **مؤلف** عرض کند کہ صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست معتبر تر از خان آرزوی ہندنژاد باشد وما باعتبار ش این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (**اردو**) دیکھو تاغ کے پہلے معنے۔

ترف بقول برہان بفتح اول وسکون ثانی وفای معقص (۱) ریحانی باشد کہ از کشک سازند و (۲) بمعنی تری وتازگی ہم گفتہ اند و (۳) نعمت وآسایش رانیز گویند وفرماید کہ بضم ثانی ہم بنظر آمدہ۔ صاحب جامع بر معنی دوم وسوم قانع۔ خان آرزو در سراج نسبت معنی اول گوید کہ این تصحف وخطاست وصحیح بہ رای مہملہ چنانکہ گذشت ونسبت معنی دوم وسوم گوید کہ در کتب معتبرہ اثری از ین معانی نیست وصحیح بہ رای مہملہ لغت عربی است **مؤلف** عرض کند کہ ما بمعنی اول این را مبدل ترف دانیم کہ بجایش گذشت چنانکہ برغ وبزغ شک نیست کہ غیر از برہان وجامع دیگری ذکر این نکرد وما این را غلط ندانیم از ینکہ معاصرین عجم این را بدین معنی لغت فارسی قدیم گویند واز ینکہ فارسیان لغت عرب ترف راکہ بہ رای مہملہ است بہ تبدیل رای مہملہ بہ رای معجمہ بمعنی دوم وسوم استعمال کردہ اند وصاحب جامع ہم این لفظ را آوردہ پس این را

بمعنی اوّل مجاز معنی دوم دانیم و نسبت معنی دوم و سوم هم باعتبار صاحب جامع این را مبدّل لغت عرب و مفرّس می شماریم **(اردو)** (۱) دیکھو ترف (۲) تری۔ تازگی۔ مؤنث (۳) نعمت آسایش۔ مؤنث۔

ترفان بقول برہان و جامع بفتح اوّل و فای بہ الف کشیدہ بروزن چسپان مخفّف ترزفان است کہ ترجمان باشد خان آرزو در سراج بجوالۂ برہان ذکر این کردہ و صاحب انندہم آورد **مؤلف** عرض کند کہ باعتبار جامع کہ کہ محقّق صاحب زبان است این را مخفّف ترزفان دانیم و بحث کامل ہمدرانجا۔ مذکور **(اردو)** دیکھو ترزفان۔

ترک بقول بہار بضم اوّل (۱) معروف و فرماید کہ لغت ترکی است و (۲) بمعنی ترکش۔ (سنجر کاشی ۲) فوج صد بوالہوس از ناوک آہی شکنم ہ ترک سینہ پر از ناوک دلدوز من است ہ وارستہ ہمزبان بہار۔ صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم است بنسبت معنی اوّل صراحت کند کہ باہر دو پیش بمعنی آرایش و آراستگی و آئین باشد صاحب لغات ترکی ذکر این بمعنی اوّل کردہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این بمعنی اول در زبان خود ہم کردہ اند و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان دانیم بہ استناد کلام سنجر کاشی یکی از معاصرین عجم گوید کہ ما این را بہ رای ہملہ مخفّف ترکش دانیم کہ فارسیان قدیم ترک ترکش را می گفتند پس اندرین صورت در شعر سنجر غلطی کتابت باشد **(اردو)** (۱) ترک۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ترتیب۔ انتظام۔ ضابطہ لشکر۔ (۲) دیکھو ترکش۔

ترلب بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری و ناصری و سراج بسکون ثانی بروزن

مطلب ۔ دنبۂ برشتہ شدہ را گویند کہ بر روی آشہای آرد ریزند (منوچہری صفت لاخشہ کہ نوعی از آش آرد است می گوید ؎) از چشمہ مہتاب کن ضم پر و زقرصۂ آفتاب بہنہ خوان پر دوغش خوش و روغنش مروق پر سیر اندک ترلبش فراوان پر **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) بکرے یعنی دنبے کی وہ دم جو بھون کر اسکی چربی کو آش مین شریک کرتے ہین مؤنث

ترزم بقول برہان وجامع وسروری واند بفتح اول بروزن غرم میغ را گویند وآن بخاری وابر تنکی باشد کہ بر روے زمین پہن شود واین را بعربی ضباب خوانند صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بجای حرف اول نون وبجای حرف ثانی زای فارسی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل شبنم کہ بہندی آن را کہر گویند۔ اسم جامد فارسی زبان وصاحب منتخب برضباب گوید کہ تریہا مانند شبنم افتد (اردو) کہر بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث شبنم۔ وہ بخارات جو سردی کے موسم مین صبح اور شام کو دہند کا عالم کر دیتے ہین۔ کہاسا۔

ترندر بقول برہان وجامع بروزن سمندر۔ مرغکی است کہ او را بعربی صعوہ گویند صاحب سروری بحوالۂ لسان الشعرا ذکر این کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ غالباً تصحیف ترندر است کہ در فصل رای مہملہ گذشت ومی تواند کہ برعکس باشد وثانی اقوی چہ تر بہ زای معجمہ بدین معنی آمدہ وآن را مخفف دانیم **مؤلف** عرض کند کہ تر بہ رای مہملہ ہم بدین معنی گذشت و ترندر بہ رای مہملہ ہم پس تر را مخفف ترندر ہم توان گفت پس ازین ہر دو یکی را ہم اقوی نمی توان گفت ما ہر دو را اسم جامد فارسی زبان دانیم کہ تبدیل رای مہملہ بہ زای معجمہ و برعکس این ہر دو آمدہ چنانکہ ببغ و بزغ (اردو) دیکھو ترندر۔

ترنگ صاحبان رشیدی وسراج ذکر این کردہ اند ہمان ترنک است کہ بہ فوقانی سوم

گذشت مؤلف عرض کند که تعریف و اشاره این همه را بجا کرده ایم (اردو) دیکھو ترتک ۔

تروال بقول برہان و ناصری بروزن احوال برگ گیاه را گویند و بازای فارسی هم آمده **مؤلف** (اردو) دیکھو تروال ۔

عرض کند که همان اصل باشد و این مبدلش چنانکه زند و ژند و آنچه به زای مهمله بهمین معنی گذشت مبدل این چنانکه برغ و برغ

تزویر بقول بهار بیار راستن و نیکو گردانیدن و راست کردن چیزی کذافی الکنز و دروغ ظاهر کردن کذافی المنتخب **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است فارسیان بمعنی مکر و فریب هم استعمال کنند که مجاز معنی دروغ است و با مصادر خواهش که در ملحقات می آید (ظهوری ؎ مرشدی کده غم چو می خالص داد ۔ داد بس توبه زسالوسی و تزویر مرا ۔ (اردو) تزویر ۔ بقول آصفیه ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ مکر ۔ فریب ۔

تزویر کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مکر و فریب کردن است (حافظ شیراز ؎ می خور که شیخ و حافظ و مفتی و محتسب ۔ چون نیک بنگری همه تزویر می کنند ۔ مخفی مباد که بالا بتحقیق ماند (تزویر کردن) است و صراحت کردن و کندن بجایش می آید (اردو) مکر و فریب کرنا ۔ تزویر کرنا بھی کھہ سکتے ہین ۔

تزیدن بقول برہان و جامع بروزن و زیدن بمعنی بیرون کشیدن و برآوردن صاحب بحر گوید که بروزن و معنی تریدن است که گذشت (سالم التصریف) که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید ۔ صاحب موارد تو زیدن را اصل داند و این را مخفف آن و این را کامل التصریف گوید و مضارع این تزد و بقولش (۱) فراهم آوردن و اندوختن و (۲) برکشیدن کینه و (۳)

فرو بردن و فرو کردن و (۴) گذاردن و (۵) تاخت و تاراج کردن و (۶) خواستن و (۷) جستن

مؤلف عرض کند که ما بر تبوخت بیان تفصیلی این مصدر و ماخذ این کرده ایم خان آرزو در سراج این را مرادف تریدن گفته (**اردو**) (۱) جمع کرنا (۲) انتقام لینا (۳) چھونا (۴) ادا کرنا (۵) لوٹنا (۶) چاہنا (۷) ڈھونڈنا دیکھو موارد مین توختن اور توزیدن اور تزیدن۔

تزیک بقول برہان در ملحقات بفتح اول مخفف تازیک است که غیر عرب و ترک باشد **مؤلف** عرض کند که ما بر تازیک صراحت کامل کرده ایم (**اردو**) دیکھو تازیک۔

تزئین بقول بہار آراستن فرماید که بالفظ دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدرش یعنی زینت بامصادر فارسی می کنند که در ملحقات می آید (**اردو**) تزئین۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ آراستگی۔ آرایش۔ زینت۔

تزئین دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی زینت کردن است (آصف طہرانی ؎) ادب ملاحظه می کرده ام که تا غایت بمداد ام بثنای تو شعر را تزئین ؎ (**اردو**) زینت دینا آراستہ کرنا سنوارنا۔

تزئین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تزئین دادن است که گذشت۔ (معزی نیشاپوری ؎) مسافری تو و گرد جہان مسافر وار ہمی شوی و جہان را ہمی کنی تزئین ؎ مخفی مباد که ازین سند مصدر (تزئین کردن) پیداست و تعریف کردن و کندن بجایش می آید (**اردو**) دیکھو تزئین دادن۔

تزئین یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

که لازم تزئین کردن است بمعنی زینت یافتن و آراسته شدن (فصیحی هروی ؎) ای روے ترا	ترجمہ زردین مصحف پاؤ زرخال وخط یافتہ تزئین مصحف پاؤ (اردو) زینت پانا۔ آراستہ ہونا۔

فوقانی بازاری فارسی

تژه بقول برہان وجامع وناصری بکسر اول وسکون ثانی (۱) برگ درخت نو برآمده وگیاه نو رسیده راگویند وآن را بعربی حقل خوانند و (۲) مرغکی باشد حقیر چشمه وآواز حزینی هم دارد وعربان آن را سعوه گویند۔ صاحب جامع بالفتح گوید۔ صاحب جهانگیری بذکر هر دو معنی نسبت معنی اول فرماید که برگ گیاه نو برآمده وبالفتح باشد۔ صاحبان رشیدی وسروری بر معنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که صاحب برہان در معنی دوم غلط کرده که آن معنی تزاست که به زای تازی گذشت **مؤلف** عرض کند که ما قول صاحبان جامع وناصری را که هر دو محققین اهل زبانند معتبر تر از خان آرزوی هندی تژاد دانیم واین را بهر دو معنی بالاصل گیریم وتژ را مبدل این چنانکه ژند وزند مخفی مباد که این ظاهرا بمعنی اول مخفف تژاول است که می آید (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تژ کے چوتھے اور دوسرے معنے۔

تژاو بقول برہان وجهانگیری وجامع ورشیدی وسروری وناصری وسراج بفتح اول وثانی بالف کشیده وبواو زده نام داماد افراسیاب مرادف تژاو که به زای تازی گذشت (حکیم فردوسی ؎) چنین گفت باگیو جنگی تژاد ۔ که تو چون عقابی ومن چون چکاو ۔ **مؤلف** عرض کند که این اصل است وآن که به زای تازی گذشت مبدل این چنانکه ژند وزند۔

(اردو) دیکھو تزاد۔

تژاول بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی بہ کسر واو بروزن ہلاہل بمعنی تروال است کہ برگ گیاہ باشد خان آرزو گوید کہ ہمین لغت بہ رای مہملہ عوض زای فارسی ہم گذشت وصحیح بہ زای فارسی وتژ کہ بہ ہمین معنی مذکور شد مخفف این است **مؤلف** عرض کند کہ طرز بیان محققین تراول را گیاہ خاص قرار دادہ وازین لفظ معلوم می شود کہ آن مرادف این است وآنچہ بہ زای تازی گذشت مبدل این چنانکہ ژند وزند وآنچہ بہ رای مہملہ مذکور شد مبدل تراول چنانکہ برغ وبرغ (اردو) دیکھو تژ کے پہلے معنے۔

تژدک بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی با دال ابجد بروزن لنزک کرم گندم ضایع کن را گویند خان آرزو در سراج بذکر این می فرماید کہ بہ ہمین معنی تردک بہ رای مہملہ دوم ہم گذشت ویکی ازین ہر دو تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما صراحت ماخذ این بر تردک کردہ ایم وہمین اصل است وآن مبدل این (اردو) دیکھو تردک۔

تژدہ بقول برہان وجامع بفتح اول ودال ابجد کہ ثالث باشد (۱) مزد گندم آسیا کردن و (۲) اجرت آسیا ساختن وتیز نمودن آسیا و (۳) دندانہ ہای کلید و (۴) غنچہ گل و (۵) غنچہ زدن برگ باشد از درخت یعنی سر برآوردن از درخت۔ صاحب سرہ رای بر معنی اول و دوم قناعت فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ ہمین لغت بہ رای مہملہ دوم بمعنی دوم گذشت وبہ رای ہوز دوم ہم بخیال ما این اصل است وآنچہ بہ زای ہوز گذشت مبدل این چنانکہ ژند وزند وآنچہ بہ رای مہملہ گذشت مبدلش چنانکہ برغ وبرغ این است حقیقت معنی اول

و دوم و بدیگر معانی این اسم جامد فارسی زبان است و بس (اردو) (۱) چکھی مین گیہون پیسنے کی اجرت۔ مؤنث (۲) چکھی بنانے اور رہانے کی اجرت۔ مؤنث (۳) کنجی کے دندانے مذکر۔ (۴) گلاب کی کلی۔ مؤنث (۵) کوپل۔ مؤنث۔

ترزہ این همان است که تعریفش بر تجر گذشت و اشارهٔ این بقول رشیدی همدرانجا کردهایم بخیال **مؤلف** این اصل است و اسم جامد فارسی زبان یعنی خانهٔ زمستانی و آن مبدل این چنانکه ترک و کجک (اردو) دیکھو تجر کے پہلے معنے۔

ترشم بقول برهان و جامع بفتح اوّل بروزن عزم میغ را گویند و آن بخاری باشد ملاصق زمین و بکسر اوّل هم آمده۔ صاحب ناصری بذکر قول برهان می گوید که تصحیف و خطاست و اصل نرشم به نون اوّل باشد **مؤلف** عرض کند که صاحب جامع که محقق اهل زبان است اتفاق دارد با برهان و ما باعتبارش این لغت را صحیح دانیم جادارد که در مولد و مسکن صاحب ناصری استعمال این نباشد و آنچه به نون می آید مبدل این چنانکه بختو و بخنو و آنچه به زای هوز گذشت هم مبدل این چنانکه ژند و زند (اردو) دیکھو ترم۔

ترژوال بقول برهان و جامع بروزن احوال برگ گیاه را گویند۔ صاحب سروری می فرماید که به رای مهمله هم به همین معنی گذشت و تراول بروزن هلاهل هم **مؤلف** عرض کند که همین است اصل و آنچه به زای هوز گذشت مبدل این چنانکه ژند و زند و آنچه به رای مهمله مذکور شد مبدلش چنانکه برغ و برسغ و آنچه به تقدیم الف بر واو گذشت قلب بعض تروال ولیکن طرز تعریف محققین در تعریف تراول اختلافی پیدا کرده است که آن را گیاه خاص قرار داده و فی الحقیقت

آن هم بمعنی عام برگ گیاه معلوم می شود حیف است که این تسامح شان بعد از وقت بنظر آمد (اردو) دیکھو تروال اور ترروال .

تژوک بقول جامع و مؤید بروزن مکوک کرم گندم خوار مؤلف عرض کند که همین لغت به دال مهمله عوض واو به همین معنی گذشت و صاحب جامع هم ذکرش کرده ظاهرا تصحیف و تحریف کتابت معلوم می شود ولیکن از بنکه محقق صاحب زبان هر دو را آورده جادارد که این را مبدل آن دانیم که دال مهمله به واو بدل می شود چنانکه بید و بید (اردو) دیکھو تژدک اور تردک .

تژه بقول برهان و جامع و ناصری بفتح اول و ثانی (۱) غنچه درخت و (۲) غنچه گل باشد و (۳) دندانه کلید و (۴) چوب بزرگی هم که اطراف چوبهای سقف خانه را بران نهند و (۵) خسهای سرتیزی که بر سر دانه های گندم وجو در خوشه می باشد صاحب جهانگیری بر معنی دوم و سوم قانع بدین صراحت که معنی سوم را مطلق دندان گوید . صاحب رشیدی بر معنی دوم و چهارم قناعت کرده نسبت معنی چهارم صراحت کند که شهتیر است (کذا فی السامی) صاحب سروری فکر معانی دوم و سوم و چهارم و پنجم فرموده . خان آرزو در سراج گوید که در جهانگیری بمعنی غنچه و دندانه کلید آورده و تحقیق آنست که همان برگ نو و دندانه کلید را شبیه بغنچه گفته اند لیکن به زای تازی است که گذشت و بجوانه برهان ذکر معنی چهارم و پنجم هم فرموده مؤلف عرض کند که همین است اصل و اسم جامد فارسی زبان و آنچه به زای معجمه و دوم بچند معانی این آمده مبدل این است چنانکه ژنار و ژند و دیگر هیچ (اردو) (۱) کلی . مؤنث (۲) گلاب کی کلی . مؤنث (۳) کنجی کے دندانے مذکر (۴) شہتیر . مؤنث . (۵) وہ تیز روان جو گیہون یا جو کے خوشون مین دانون پر ہوتا ہے

فوقانی با سین مهمله

تس بقول برهان و جهانگیری و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) طپانچه و سیلی و بضم اول (۲) بادی که از راه پائین بی صدا رها شود و (۳) آب دهن بجانب کسی انداختن. صاحب برهان می فرماید که بعضی بمعنی سوم لغت عربی دانند (رودکی ۵۱) رخ اعدات از تس نکبت ها همچو قیر و شبه شباه آمد ها صاحب رشیدی بر معنی اول و دوم قانع صاحب سروری بذکر معنی اول و دوم می فرماید که بضم تا خیو بجانب کسی انداختن (کذا در نسخهٔ میرزا) (حکیم لامعی جرجانی ۵۲) دست بخیو ترکن و بر دست تس ده ها وانگه بسر و ریش برا ورت فرومال ها صاحب ناصری هم معنی سوم را ترک کرده وارسته بذکر معنی دوم گوید که (۴) بعضی بمعنی براز گویند (لطفا در هجو پوچی ۵۳) دانم زپی کنده تر از خویش رودها مانند تسی که از پس سنده بود ها و ذکر معنی سوم هم می فرماید بصراحت لغت عرب خان آرزو در سراج ذکر معنی اول و دوم و سوم کرده. بهار بر معنی دوم و چهارم قناعت فرموده

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است به همهٔ معانی. مامی دانیم که معنی چهارم اصل است که از پس براز گرفتند و معنی دوم مجاز آن و به دیگر معانی هم اسم مستقبل. صاحب انندتس را لغت نه گفت و معنی سوم هم نه نوشت و صاحب منتخب هم تس را نیاورد صاحب مؤید هم تس را بذیل لغات عرب نگاشت و بذیل لغات فرس بر ذکر معنی سوم قانع. گویا این را بمعنی سوم هم لغت فارسی داند صاحب منتهی الارب هم تس را نیاورد با این را بمعنی سوم هم لغت فارسی زبان دانیم (اردو (۱) طمانچہ۔ مذکر (۲) گوز۔ مذکر۔ پاد (۳) تھوک۔ مذکر (۴) براز۔ مذکر۔ گھہ۔ نجاست۔

تساچه بقول برهان در ملحقات بروزن خفاچه نهنگ را گویند و می فرماید که بشین معجمه هم

آمده صاحب مؤید هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که اگر لغت فرس است چنانچه صاحب مؤید بذیل لغات فرس آورده وجهی نبود که دیگر محققین زباندان و صاحب زبان این را ترک کنند مشتاق سند استعمال باشیم که لغات ترکی هم ازین ساکت صاحب محیط بر نهنگ گوید که اسم فارسی است و بعربی تمساح و بهندی مگر و مگرمچهه. حیوانی است دریائی. مزاج آن گرم در دوم و خشک در سوم. شدید الحرارت و گوشت آن غلیظ و ردی الکیموس و محرک باه و مضرت ها دارد (الخ) (**اردو**) نهنگ. بقول آصفیه. فارسی. اسم مذکر. مگرمچهه. ناکو. گھڑیال. شیر دریا. شیر آبی.

تسامح بقول ملحقات برهان (۱) بمعنی تغافل و اغماض و چشم پوشی و (۲) بمعنی ملایمت و نرمی بپاس خاطر کسی. **مؤلف** عرض کند که تسامح لغت عرب است بقول انند بمعنی آسان گرفتن. فارسیان بمعنی حاصل بالمصدرش استعمال این کرده اند و بمعنی دوم اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد که مفرس باشد (**اردو**) (۱) تسامح. مذکر. تغافل. اغماض. سہل انگاری (۲) ملائمت. نرمی. مؤنث.

تسبیح بقول بهار (۱) بپاکی یاد کردن خدا را و (۲) بمعنی سبحه. مجاز است می فرماید که بالفظ او یختن. پیچیدن و بالفظ فرمودن و کردن بمعنی اشتغال به تسبیح فرمودن و بالفظ گردانیدن گسستن و گسیختن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر موحده بمعنی اول عربی است چنانکه صاحب منتخب آورده فارسان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و بمعنی دوم مفرس باشد که فارسیان بدین معنی استعمالش کرده اند که در ملحقات این می آید (ظهوری

ے) غلطش اشک ہمد تسبیحی است ؎ پیچش آہ ہمد زنار است ؎ (اردو) تسبیح۔ بقول آصفیہ عربی مؤنث (۱) سبحان اللہ کہنا (۲) سو دانون کی مالا سبحہ۔

تسبیح آویختن استعمال۔ صاحب آصفی فکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سند استعمال پیش نکرد وظاہر ا بمعنی داشتن تسبیح آویزان در دست باشد (اردو) تسبیح لٹکائے رہنا۔

تسبیح پیچیدن یعنی تسبیح ہاتھہ مین رکھنا اس طرح کہ لٹکی ہوئی ہو مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ گرفتن تسبیح در دست است (سعدی شیرازی ے) روی طمع از خلق بہ پیچ ار مردی ؎ تسبیح ہزار دانہ بر دست مپیچ ؎ (اردو) تسبیح ہاتھہ مین رکھنا۔

تسبیح چشم بلبل اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و اند سبحہ کہ مہرہ ہای آن خالہای گرد غیر رنگ خود داشتہ باشد۔ نزدیک ہم مانند جاہای چشم بلبل کہ قسمی از پارچہ است (محسن تاثیر ے) گریہ ام در آستین تشبیہ چشم بلبل است ؎ تا کدامین شاخ گل را دست بر دامن زدم ؎ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی و این تسبیحی کہ اکثر از کربلای معلی می آورند کہ در دانہ ہای سیاہ عقیق البحار میخہای باریک نقرہ کنند۔ نشان سپیدش در دانہ سیاہ خوشنما می باشد (اردو) وہ تسبیح جس کے سیاہ دانون مین سفید نقطے ہون جو میخہاے نقرہ سے قائم کرتے ہین۔ مؤنث۔

تسبیح دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی عطا کردن تسبیح (جمال اصفہانی ے) بر چرخ سعد اکبر کش مشتری است نام ؎ داد از پی بشارت تسبیح و طیلسان ؎

(اردو) تسبیح دینا۔ تسبیح عطا کرنا۔

تسبیح ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که درست کردن تسبیح باشد بمعنی حقیقی۔ (سالی شیرازی ؎) میان زهد و رندی عالمی دارم نمیدانم چه کرخ از خاک من تسبیح یا پیمانه می سازد چه مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر تسبیح سازیدن است و تعریف ساختن و سازیدن بجای خودش می آید (اردو) تسبیح بنانا۔

تسبیح ساز استعمال۔ بقول بهار بمعنی آنکه سبحه را سازد (میرزا طاهر وحید ؎) چه گویم من از مهر تسبیح سازم که رویم بود سوی او در نماز مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) تسبیح ساز کہہ سکتے ہین۔ تسبیح بنانے والا۔ مذکر۔

تسبیح سال اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و وارسته۔ رشتهٔ سالگره مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و موافق قیاس و کنایه ایست که رشتهٔ سالگره هم از گره های سالانه صورت تسبیحی پیدا می کند (صائب ؎) چه حاجت است به تسبیح سال عمر مرا که می شود بیک انگشت این حساب تمام (اردو) رشتهٔ سالگره مذکر۔ وہ رشتہ جس مین سالگرہ کی گرہین ڈالی جاتی ہین۔

تسبیح ستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی گرفتن و حاصل کردن تسبیح باشد (ظهوری ؎) بر مهربت ای برهمن دگیر در دعوی مزن چه تسبیح را بستان زمن تسلیم کن زنار را (اردو) تسبیح لینا۔ حاصل کرنا۔

تسبیح شدن استعمال بمعنی تسبیح قرار یافتن است **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی و موافق قیاس باشد (ظهوری ؎) تسبیح

(۳۹۸۵)

تو شد ظهوری پزنار بریدنی ضرور است پ

(اردو) تسبیح بنجانا۔

تسبیح شکستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ خراب کردن و پارہ پارہ کردن سبحہ باشد (حبیب اصفہانی ؎) مسجد خراب کردم و میخانہ ساختم پ تسبیح را شکستم و پیمانہ ساختم پ (اردو) تسبیح توڑنا ضائع کرنا۔

تسبیح شمار اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آصفی یعنی زاہد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی شمار کنندہ دانہ ہائے تسبیح زاہد است (صائب ؎) غافل مشو از حلقہ تسبیح شماران پ زان دام بنہ پیش کہ از دانہ گذارند پ (اردو) زاہد۔

تسبیح فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی گوید کہ اشتغال بہ تسبیح فرمودن است (حافظ شیراز ؎) سزا سر بخشش جہانان طریق لطف و احسان

بود پ اگر تسبیح می فرمود گبر زنار می آورد پ۔

مؤلف عرض کند کہ معنی آن استعمال تسبیح کردن است (اردو) تسبیح پھیرنا۔

تسبیح کربلائی اصطلاح۔ بہار گوید کہ سبحہ کہ از خاک کربلا سازند (محمد قلی سلیم ؎) ندہ کوی بی وفایان دانی شریک من چیست پ چون پیش اہل کوفہ تسبیح کربلائی پ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی منسوب بہ کربلا است و موافق قیاس۔ (اردو) خاک کربلائے معلی سے بنی ہوئی تسبیح

تسبیح کردن استعمال۔ صاحب آصفی گوید کہ اشتغال بہ تسبیح کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (زلالی خوانساری ؎) بود رتبہ مؤذن در خرابات پ کند تسبیح گریہ در مناجات پ مخفی مباد کہ در سند بالا مصدر کردن است نہ کردن و ما تعریف ہر کہ را بجایش کنیم (اردو) دیکھو تسبیح فرمودن۔

تسبیح کسی گفتن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر باین کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که عبادت او کردن و بندگی نمودن است (خواجوی کرمانی ؎) توحید تو خواند بسحر مرغ سحرخوان ؎ تسبیح تو گوید بچمن بلبل شیدا ؎ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر گوئیدن است نه گفتن و تعریف هر یکی بجایش می آید (اردو) تسبیح پڑھنا یہہ دکن کا محاورہ ہے، صاحب آصفیہ نے تسبیح پھیرنا لکھا ہے۔ اس مصدر فارسی کا ترجمہ کسی کی عبادت کرنا۔

تسبیح گردانیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی استعمال تسبیح کردن و خواندن اسمای پاک بر تسبیح (صائب ؎) منه زنهار دل بر مهلت صد ساله دنیا ؎ که آخر می شود چندانکه یک تسبیح گردانی ؎ (اردو) تسبیح پھیرنا۔ بقول آصفیہ مالا جپنا۔

تسبیح گسستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تسبیح شکستن است که گذشت (سلمان ساوجی ؎) آقلب را شکسته و پیمانه ساخته ؎ تسبیح را گسسته و زنار کرده ایم ؎ مخفی مباد که لازم و متعدی هر دو آمده (اردو) دیکھو تسبیح شکستن۔

تسبیح گسیختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف مصدر گذشته (صائب ؎) صد عقده زهد خشک بکارم فکنده بود ؎ ذکرش بخیر باد که تسبیح من گسیخت ؎ (اردو) تسبیح ٹوٹ جانا۔ تسبیح توڑنا۔

تسبیح گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که همان تسبیح کسی گفتن است که بجایش گذشت و سند خواجوی کرمانی که همدر انجا مذکور شد

سند این است وبس (اردو) دیکھیو | تسبیح کسی گفتن ۔

تستی | بقول برہان وجامع واند بضم اول وسکون ثانی وفوقانی بہ تحتانی رسیدہ بمعنی تو بودی وتوئی یعنی دیگری بغیر از تو نہ بودہ ونیست صاحب جامع گوید کہ این مخفف تو استی یعنی تو بودی وتوئی مؤلف عرض کند کہ از قبیل دیدستی وشنیدستی موافق قیاس (اردو) تو ہی ہے ۔

تسخر | بقول برہان باخای نقطہ دار بروزن لشکر بمعنی مسخرگی وتمسخر گویند کہ عربی است صاحب مؤید این را بذیل لغات عرب نہ نوشتہ بذیل لغات فارسی گوید کہ فارسیان این را بدین معنی استعمال کردہ اند وصاحب انند این را ترک کردہ وصاحب منتخب کہ محقق لغات عرب است این را بہ تشدید خای معجمہ مصدر عربی گوید وبمعنی رام کردن وبی مزد کار فرمودن مؤلف عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین فارسی زبان این را ترک کردہ اند اگر سند استعمال پیش شود ما این را منقرس دانیم (اردو) مسخرگی ۔ مؤنث تمسخر ظرافت ۔

تسخیر | بقول بہار رام کردن وبی مزد کار گرفتن مؤلف عرض کند کہ بقول منتخب بالفتح وکسر خای معجمہ لغت عرب بہ ہمین معنی است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی استعمال این کردہ اند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ۵) خوبان عجب کہ خیل مدارا دہند شان ۔ پ تسخیر ملک دل بہ تطاول حوالہ است ۔ پ (اردو) تسخیر بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ تابع کرنا ۔ فرمان بردار بنانا ۔ محاصرہ کرنا ۔ گھیرنا ۔ قابو میں لانا ۔ کسی کے دل کو اپنے جانب مائل کرنا ۔

تسخیر ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مطیع کردن است (حزین ؎) کمند جذبه هر ذره ام تسخیری سازد ۔ جهان یکسر تجلی گاه دلدار است پنداری ۔ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر ساختن است که بجایش می آید و مرادف ساختن (اردو) مسخر کرنا۔ مطیع کرنا۔

تسخیر فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مطیع و فرمان بردار کردن باشد و بقبضه خود آوردن (وحشی بافقی ؎) بیک حمله که فرمود آن جهانگیر ۔ دو عالم را فرمود تسخیر (کلیم همدانی ؎) باین دماغ که از سایه احتساب کنم ۔ چه لائق است که تسخیر آفتاب کنم ۔ مخفی مباد که سند بالا متعلق بمصدر کردن است که بجایش می آید مرادف کردن (اردو) مسخر کرنا۔ فتح کرنا ۔ اپنے قبضہ مین لانا۔

تسسک بقول برهان و جامع و جهانگیری و ناصری بضم اول و فتح ثالث که سین دیگر است بروزن ادرک گیاهی است دوائی که آن را بعربی بنفسج الکلاب خوانند خان آرزو در سراج گوید که اتش سگ هم باین معنی صاحب رشیدی این را بکاف فارسی نوشته گوید که این را شاهبانت نیز گویند۔ صاحب محیط ذکر این نکرده و برهنفسج الکلاب گوید که همان شاهبانج است و برشاهبانک می فرماید که آن را شانک و فابانک و شابانک نیز گویند که معربش شاهبانج و سابانج و شاهفانج است و بعربی قسوة الکلاب و ریحان الشیطان و بفارسی جوان لسپرغم و بشیرازی آتش سگ و بفارسی بنفشه سگ و بفارسی قدیم جوزوسپرم نامند گرم و خشک در دوم و مشابه قیصوم در قوت۔ جهت صرع و منع سیلان از آب دهان خصوصاً اطفال را

وتحلیل ریاح شکم انسان وزخمها نافع وبدل آن در منفعت صرع وغیره مرزنجوش **مؤلف** عرض کند که ما اتفاق داریم بارشیدی که این بکاف فارسی است ومرکب است از تش وسگ. سگ بمعنی اوست وتش بمعنی آب دهن گذشت گویند که چون سگ این را خورد آب دهن او کم شود والله اعلم ما بر (آتش سگ) هم اشاره این کرده ایم (**اردو**) دیکھو آتش سگ.

تسعیر بقول بهار بعین مهمله نرخ نهادن وفارسیان بمعنی (۱) نرخ استعمال کنند (شفیع اثر ؎) گر زیاران می شود تسعیر نازل از چه رو پوشد زاشکم حسن گندم گون جانان قیمتی پروان آرزو در چراغ ذکر این بیت شعر بالا کرده (ظهوری ؎) هیچ در کشت وفا تو قیر نیست بهر ربع اگر باشد گهر تسعیر نیست **مؤلف** عرض کند که در عربی زبان بقول منتخب بالفتح بمعنی نرخ نهادن وآتش افروختن است بخیال ما (۲) فارسیان استعمال این بمعنی کم قیمتی وارزانی نرخ هم کرده اند وهمین معنی از کلام ظهوری هم پیدا می شود (**اردو**) (۱) نرخ. مذکر (۲) نرخ کی ارزانی کم قیمتی. مؤنث.

تسکت بقول صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بمعنی صحرای پر از درختان. **مؤلف** عرض کند که فارسی جدید ومتحقق نشد که ماخذ این از کدام زبان است. اسم جامد فارسی معاصرین عجم دانیم واین قدر متحقق که لغت تازی نیست یکی از معاصرین عجم این را بالکسر گوید (**اردو**) جھاڑی. بقول آصفیه. ہندی. اسم مؤنث. بن. جنگل. خاردار درختوں کی جگہ.

تسکین بقول بهار آرام دادن می فرماید که بالفظ دادن وکردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح وکسر کاف عربی وبقول منتخب بمعنی آرام دادن فارسیان بمعنی سکون

و آرام استعمال این با مصادر خود کنند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) و در عشق مزاج من دگرشد ؛ تسکین دلم به اضطراب است ؛ (اردو) تسکین بقول آصفیه - عربی - اسم مؤنث - تسلی - تشفی آرام - اطمینان -

تسکین بخشیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تسلی دادن و اطمینان بخشیدن - (شاپور طهرانی ؎) آرزوی وصل بهر اضطراب ؛ دل خوش است ؛ گرچه تسکینی نه بخشد جان غم فرسوده را ؛ (اردو) تسکین عطا کرنا - تسلی دینا - اطمینان بخشنا -

تسکین بودن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که سکون و آرام و راحت بودن است (خسرو ؎) یا سب چه بود امشب و مهمان من که بود ؛ تسکین جان بی سر و سامان من که بود ؛ مخفی مباد که سند بالا بکار آصفی نمی خورد - سخن فهمی محقق هنر آداخوب معلوم شد (اردو) تسکین ہونا -

تسکین چیدن مصدر اصطلاحی - یعنی تسکین حاصل کردن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) مدار ظهوری چرا اضطرابی ؛ که در خاطرش وصل تسکین نچیند ؛ (اردو) تسکین حاصل کرنا -

تسکین خواستن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که راحت و آرام طلب کردن است (محتشم کاشی ؎) خواستم تسکین بپیند آتشت کردی مرا ؛ ای قرار جان و دل با بیقراران این کنند ؛ (اردو) تسکین چاہنا -

تسکین دادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که اطمینان قلب و راحت و آرام عطا کردن است

(۳۸۸)

(شاپور طهرانی ؎) بجان آمد دلم زین نالهای بی اثر امشب ؛ اجل کو تا که تسکینم دهد بی درد بهتر امشب ؛ مخفی مباد که سند بالا متعلق به تسکین دهیدن است و دهیدن مرادف دادن که اضافتش بجای خودش می آید (اردو) تسکین دینا۔ راحت و آرام عطا کرنا۔

تسکین شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که راحت و آرام حاصل شدن است (حزین ؎) دروغی بست قاصد از زبان یار می آورد ؛ که تسکین دل پر اضطراب از وی شود ما را ؛ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر شودن است که بجای خودش می آید (اردو) تسکین ہونا۔

تسکین کرده اصطلاح۔ بقول بهار و اند از عالم تجلی کرده **مؤلف** عرض کند که مقامی که ازان تسکین حاصل شود (میرزا رضی دانش ؎) کعبه تسکین کرده و دیر تسلی گاه است ؛ نالهٔ سر کن همه جا خانهٔ فریاد رس است ؛ (اردو) مقام تسکین۔ مذکر۔

تسکین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تسلی دادن است (صائب ؎) خونریز بی تابی ما روی نهان کرد ؛ صائب بچه تسکین دل زار توان کرد ؛ (اردو) دلاسا دینا۔ بقول آصفیہ تسلی دینا تشفی کرنا راحت و طمانیت بخشنا۔

تسکین گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تسکین حاصل کردن است (حیدر کاشانی ؎) تا زانش غم بیدل نالان آخر ؛ تا زیر و زبر نیافت تسکین نگرفت ؛ (اردو) تسکین پانا۔

تسکین یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کند که مرادف مصدر گذشته (شهیدی قمی ؎) چه شد یارب که امشب در دمن تسکین نمی یابد ؎ زبی تابی سرم می گردد و بالین نمی یابد (اردو) تسکین پانا۔

؎ مخفی مباد که با بیدن مرادف یافتن است که بجای خودش می آید و سند بالا متعلق ازوست

(الف) تسلّاً
(ب) تسلّی

بهار بذکر (ب) گوید که دلخوشی یافتن و خوش عیش شدن و بذیل آن (الف) را آورده می فرماید که فارسیان استعمال الف هم کرده اند (سنجر کاشی ؎) گر زانکه در رین خجسته مطلب ؎ اقبال توام دهد تسلّاً ؎ بنشینم و بر مراد خاطر ؎ آسوده ز قیل و قال دنیا ؎ می فرماید که بمعنی دلخوش و خوش عیش مجاز است و بالفظ دادن و داشتن و شدن و کردن مستعمل مؤلف عرض کند که ب لغت عرب است بفتحتین و تشدید لام مکسور و بقول منتخب بمعنی خرسند شدن فارسیان بمعنی دلاسا و تسکین استعمالش کنند و الف مفرس است و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (ظهوری ؎) ز موجهای خبر گوش تشنه گردد ؎ اگر برای تسلّیش چشم تر نپرد ؎ (اردو) (الف و ب) تسلّی۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو تسکین۔

تسلّی آمدن

استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که حاصل شدن تسکین است (آرزوی اکبرآبادی ؎) ز خط تسلّی این جان بیقرار آید ؎ چو نامه که زیاری بسوی یار آید ؎ مخفی مباد که سند آرزو هندنژاد چیزی نیست معاصرین عجم البته بر زبان دارند (اردو) تسلّی ہونا۔

(۱) تسلّی بخش شدن
(۲) تسلّی بخشیدن

استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که

از سندش الف پیداست و هر دو در استعمال است بمعنی ولا ساوادن (شاپور طهرانی ص) دل و وقت مؤذن خوش که در شبهای بیداری پا تسلی بخش دل از نغمهٔ یاحی شود مارا پا **مؤلف** عرض کند که سند شاپور متعلق بمصدر شودن است که بجایش می آید (اردو) (۱) تسلی بخش ہونا (۲) تسلی بخشنا۔

تسلی بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تسکین بودن است (نقی کمره ص) دلم بوصل تسلی نبود زانکه تمام پا گل وصال ترا بوی از جدائی بود پا (قاسم گونابادی ع) ازان روضه دل را تسلی بود پا (اردو) تسلی ہونا۔

تسلیخ بقول برهان و جامع بالام بروزن زرنیخ سجاده و جانماز را گویند می فرماید که باین معنی با شین نقطه دار هم آمده صاحب سروری می فرماید که بعد از سین مهمله لام بوزن تلبیخ سجاده باشد (کذا فی المؤید) (شمس فخری ص) زبیم محتسب قهر او نهند زهره پا بجای چنگ و دف جام مصحف و تسلیخ پا صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید که این لغت چون غیر مشهور است در اشعار بمناسبت تشبیه تسبیح خوانده اند و مرکز لام را بالتصور کرده اند شمس فخری اسپهانی در لغت خود که معیار جمالی نام دارد با تو بیخ و زرنیخ قافیه کرده علی ای حال تسلیخ در اشعار خواجه نیز اصح و احسن است از تسبیح (ص) ترسم که روز حشر عنان بر عنان رود پا تسلیخ شیخ و خرقهٔ رند شراب خوار پا **مؤلف** عرض کند که صاحب اند بصراحت گوید که این لغت فارسی است و ما باعتبار جامع و ناصری این را اسم جامد تسلیم کنیم صراحت ماخذ تسلیخ می آید (اردو) جانماز۔ **مؤنث**۔

تسلی دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

یعنی تسکین دادن و دلاسا کردن است (حاجی اسمعیل یحیی ؎) بر غم من کند باهر کسی گرمی و من خود را بگرمی تسلی داده می گویم که استغنائی داند (اردو) تسلی دینا۔

تسلی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مطمئن بودن و تسکین داشتن است (اسیر شهرستانی ؎) هرگز آهوی نگاه تو نشد رام اسیر بگرد دل خود را بچه صیاد تسلی دارد ؛ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر داریدن است و متعریفش بجایش می آید که مرادف داشتن باشد (اردو) تسلی رکھنا۔ دکن مین مستعمل ہے جیسے "تم تسلی رکھو کوئی بات تمھاری رائے کے خلاف نہ ہوگی" اطمینان رکھنا مطمئن رہنا

تسلی ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تسلی کردن و تسکین دادن است (رشانی مشهدی ؎) بده ساقی زر دنبال هم امشب می که میدانم ؛ تسلی ساز خاطر جام پی در پی شود مارا ؛ مخفی مباد که از سند بالا مصدر تسلی ساز شدن پیدا است نه تسلی ساختن (اردو) تسلی دینا۔

تسلی سازشدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تسلی دادن است و سند این از رشانی مشهدی بر (تسلی ساختن) مذکور و این مرادف آنست۔ موافق قیاس مخفی مباد که در سند مذکور استعمال مصدر (تسلی ساز شودن) است عیبی ندارد و شودن اصل است و شدن مخفف آن (اردو) دیکھو تسلی ساختن و تسلی دادن۔

تسلی شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حاصل شدن تسکین لازم تسلی دادن

وکردن است (ندیم اصفهانی ؎) شود نرم کریۂ ظالم تسلی مظلوم ۔ برخمدار گوارا است آب آهن تاب ۔ (طالب آملی ؎) مگر نسیم چمن همره آورد و رنی ۔ مشام شوق تسلی بجذب بو نشود ۔ مؤلف عرض کند که در هر دو سند استعمال (تسلی شودن) است و شودن مصدر ریست که شدن مخفف آن باشد (بیجا) خودش می آید (اردو) تسکین ہونا۔

تسلی طلبیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تسکین خواستن است (اسیری ؎) عشق است تسلی طلب ارنه دل یعقوب ۔ از پیرهن یوسف کنعان نکشاید ۔ (اردو) تسلی چاہنا

تسلی فزودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (صائب ؎) بیغام و بوسه نیست تسلی فزای من ۔ زیرا که اشتیاق من از این و آن گذشت ۔ (اردو) تسلی زیادہ کرنا۔

تسلی کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تسلی دادن و ساختن است (محسن شیرازی ؎) در قفس دل را به نومیدی تسلی کرده ام ۔ بوی گل گر بر مشامم می خورد جان میدهم ۔ (اردو) تسلی دینا۔

تسلی گاه اصطلاح ۔ بقول بهار از عالم تجلی گاه چنانچه در تسکین کده گذشت مؤلف عرض کند که بمعنی مقام تسلی است و سند این بر تسکین گاه مذکور و موافق قیاس است۔ (اردو) مقام تسلی۔ دیکھو تسکین گاہ۔ مذکر

تسلی گردیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تسلی شدن است (صائب ؎) همیشه صبح امیدش ز خاک می روید ۔ ز مغز هر که

تسلی به استخوان گردیدن (اردو) دیکھو تسلی شدن۔

تسلیم بقول بہار گردن نہادن و سلام کردن و سپردن چنانچہ گویند فلانی جان بحق تسلیم کرد **مؤلف** عرض کند کہ صاحب منتخب این را آورده لغت عرب است بالفتح وکسر لام فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر خود می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تسلیم بقول آصفیہ۔ راضی برضا ہونا۔ ماننا۔ سلام کرنا۔ بندگی آداب **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ بمعنی حاصل بالمصدر۔ رضامندی۔ اطاعت۔ مؤنث۔

تسلیم شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی راضی برضا شدن (صائب ؎)

چون شدی تسلیم ہر کام نہنگی ساحلی است ؎ انتقید آویختن در دامن ساحل چرا کہ (اردو) راضی برضا ہونا۔

تسلیم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قبول کردن و اطاعت کردن و مسلم دانستن است (عرفی ؎) برہان و ہر سوز عتاب تو می گذشت ؎ تسلیم در ثبوت خلا کرد روزگار ؎ (صائب ؎) کرد تسلیم بمن مسند بی تابی را ؎ ہر سپندیکہ درین انجمن از جا برخاست ؎۔

(ظہوری ؎) زدور می نہد انگشت بر زمین خورشید ؎ چو پیش رای منیر تو می کند تسلیم ؎ (اردو) تسلیم کرنا۔ ماننا۔ قبول کرنا۔ اطاعت کرنا۔

تسلیم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تسلیم کردن است و سپرد کردن ہم بر سبیل مجاز (عالی شیرازی نثر) صد ہزار روپیہ نقد تسلیم خزینہ داران می نمایم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ در سند بالا استعمال مصدر (نمائیدن)

است که بجایش می آید و آن مرادف نمودن باشد (اردو) دیکھو تسلیم کرنا۔ سپرد کرنا۔

تسلّی نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تسلّی کردن است (عالی شیرازی۔ نثر) هر دو فریق را تسلّی نموده مراجعت فرمود (اردو) دیکھو تسلّی کردن۔

تسلّی یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تسکین یافتن است و سکون و دل جمعی حاصل کردن (عالی شیرازی۔ نثر) باین لعم البدل تسلّی یافتن "مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر بایدن است نه یافتن و تعریف هر دو بجایش می آید (اردو) تسلّی پانا۔ تسلّی حاصل کرنا۔

تسمه بقول برهان و جامع بفتح اوّل بروزن کسمه (۱) چرم و دوال چرمی باشد و (۲) موی شانه کرده بالای پیشانی نیز۔ صاحب سروری این را مرادف تاسمه گوید که بهمین معانی بجایش گذشت۔ صاحب فدائی که یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید که (۳) باریکه ایست از چرم که شاهان و اکابرین خانهٔ تیمور گناهگاران را بدان خفه می کرده اند۔ خان آرزو در سراج گوید که مخفف تاسمه زآله بردارش بهار می نگارد که چرم خام و رشته های دراز چرم و پوست و موی شانه کرده برافراز پیشانی **مؤلف** عرض کند که ما بر تاسمه اشارهٔ این کرده ایم که این اصل است و آن مزید علیه این (اردو) (۱) و (۲) دیکھو تاسمه (۳) چرمی تازیانه۔ تذکره۔

(الف) تسمه باز اصطلاح۔ بقول بهار عجم کنایه از دغاباز و فریب دهنده و هم او ب را بمعنی دغلی از قمار بازی گوید که مردم دران بسیار فریب خورند و می فرماید که ظاهراً دوال بازی همین است (ملا طغرا ۵) تسمه بازی نیست چون سراج

دربازار دهر بزرین اسپی چوان بساز دکم زیالان خراست ؛ صاحب بحر نسبت ب باتفاق بهار گوید که دغل و دغابازی . وارسته هم ذکر ب کرده وخان آرزو در چراغ هدایت هم ب را آورده **مؤلف** عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب بزیادت یای مصدری و ظاهر ا همین قدر معلوم می شود که کسی که از تسمه بازی می کند یعنی تازیانه تسمه بر جسم خود یا پای می زند چنانکه بعضی از فقرا می زنند و آواز تازیانه بر می آید گویا فریب و دغا می دهد یعنی تماشائیان از آوازش باور می کنند که تازیانه بر جسمش کار می کند و ضرب می رساند ولیکن در حقیقت چنان نیست ضربی بر جسم نمی رسد از همین عمل بر سبیل مجاز بمعنی فریب و دغل مستعمل شد (اردو) الف ـ دغابازـ فریبی (ب) دغابازی ـ مؤنث ـ فریب ـ مذکر ـ

تسمیه بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بمعنی تقرر **مؤلف** عرض کند که لغت عربی زبان است بالفتح وکسر میم و فتح تحتانی و بقول منتخب بمعنی نام کردن ـ فارسیان معاصر عجمی نیست که بمعنی تقرر بر سبیل تفریس استعمال این کرده باشند و ما از زبان معاصرین عجم استعمال این نشنیدیم و در تالیفات زمانهٔ حال استعمال این ندیدیم ـ صاحبان روزنامه و رسالها هم ذکر این نکرده اند (اردو) تقرر ـ بقول آصفیه ـ عربی ـ اسم مذکر ـ تعین ـ قیام ـ

تس نفسی اصطلاح ـ بقول بهار و وارسته (۱) هرزه گوئی (طغرا در هجو یوچی فقره) بدستیاری سنده کون گرامی بر پرس نفسی نشسته " صاحب بحر بذکر معنی اول گوید که (۲) بالضم گوزی صدا مقابل ضراط و (۳) بمعنی آب دهان **مؤلف** عرض کند که مجرد تس به همین معنی دوم و سوم بکار نیامد گذشت و سندش هم را نجا ذکور و ما آن را اسم جامد فارسی زبان گفته ایم در اینجا همین قدر

کافی است که مرکب است با نفسی پای مصدری بمعنی اوّل و معنی دوم و سوم بدون سند استعمال
تسلیم نکنیم (اردو) (۱) ہر زہ گوئی۔ مؤنث (۲) گوز۔ مذکر (۳) تھوک۔ مذکر۔

تسو بقول برہان و جہانگیری و سروری بفتح اوّل و ثانی بواو کشیدہ مقدار وزن چہار جو باشد
و یک حصہ از بست و چہار حصہ شبانہ روز کہ عبارت از یک ساعت بود و یک حصہ از بست و
چہار حصہ چوب گز استادان خیاط و ہمچنین یک حصہ از بست و چہار حصہ سیر است استادان
بقال را و معرب آن طسوج (کمال اسمعیل ؎) با کف دُر پاش تو ہر دم زنگ ؎ ابر زند
بر رخ دریا تفو ؎ گرچہ مراہست بہ خروار فضل ؎ نیست ز والنکانہ مرا یک تسو ؎ صاحب
جامع ہم ذکر این کردہ۔ صاحب ناصری بذکر معانی بالا گوید کہ صاحب رشیدی نوشتہ کہ باین معنی
در ہند مستعمل است و حق با اوست خان آرزو در سراج ہمزبان رشیدی **مؤلف** عرض
کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را
معتبر دانیم و در ہند استعمال این محض برای بست و چہارمی حصہ گز است صاحب منتخب طسوج
را بالفتح و تشدید سین ربع دانگ گفتہ کہ مقدار دو حبہ باشد (اردو) تسو۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مذکر۔ گز کا چوبیسوان حصہ۔ سوا انچ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ یہہ فارسی زبان
کا لغت ہے اور وقت اور گز اور وزن کے چوبیسوین حصہ کو کہتے ہین۔

فوقانی با شین معجمہ

تشو بقول بہار بالضم بمعنی (۱) تواور امخفف (تواش) مرکب از لفظ تو بہ صیغہ خطاب
و شین (میر خسرو ؎) اگر در عدم رفتہ باشد فقیری ؎ امید تش از نیمہ راہ خواند ؎ صاحب

برهان این را بفتح اوّل وسکون ثانی (۲) بمعنی آتش گوید که عربان نار خوانند و (۳) تیشهٔ نیزرگی که بدان درخت شکافند و (۴) تیشهٔ درودگران را نیز گفته اند و (۵) بضمّ اوّل حرارت و اضطراب که بسبب غم واندوه عظیم در دل کسی پدید آید و بکسر اوّل (۶) عطش و تشنگی و (۷) شپش و آن جانوری باشد خونخوار که بیشتر در سر تریاکی و کوکناری بهم رسد. صاحب جامع می فرماید که بمعنی دوم مخفف آتش است و ذکر معنی سوم هم کرده و معنی پنجم را هم آورده و بمعنی ششم و هفتم (مولوی معنوی ۵۲) موسی اندر درخت هم تش دید ؎ سبز تر می شد آن درخت از نار تش ؎ (حکیم سوزنی ۵۳) ای سوزنی بسوزن توحید چیب کن ؎ کان سوزنی که از تو تیر ها کنند تش ؎ (پوربهای جامی ۵۵) روزها شد که بنده می آید ؎ بر در و ره نمیدهد چاوش ؎ ایمن از عدل تو زمانه چنان ؎ که نیاید ضرر ز آتش تش ؎ صاحب جهانگیری معنی اوّل و چهارم را گذاشت صاحب سروری ذکر معنی دوم وسوم وپنجم وششم وهفتم کرده گوید که (۸) کلمه باشد که در وقتیکه ارادهٔ استادن ستور کنند می گویند (عمید لوبکی ۵۸) بر لیان بانگ تازیانهٔ تو ؎ در سوار انگنی همه تش پای ؎ صاحب ناصری معنی دوم تا هفتم را آورده صاحب رشیدی همزبانش خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم تا پنجم می فرماید که در کلام پوربهاتش را بمعنی حرارت گرفتن شعر را از فصاحت و بلاغت افگندن است چنانکه ذائقهٔ اهل سخن دلالت دارد و مناسبت بمعنی خس و خاشاک ضعیف است اگرچه در کتب معتبرهٔ لغت بدین معنی بنظر نیامده لیکن در هندوستان بضمّ اوّل و سین مهمله آمده و تبدیل سین مهمله بشین شائع است و بذکر معنی ششم و هفتم می فرماید که بدین معنی در هندی به سین مهمله است پس از عالم توافق باشد و دور نیست که تشنه مرکب باشد از تش

بمعنی مذکور و نون کہ افادۂ معنی صاحبی کند و ہای زائدہ از عالم خان و خانہ و بمعنی تپش مجاز است و طرفہ آنکہ صاحب برہان تپش را از روی تصحیف شپش خواندہ گوید کہ آن جانور کی است خونخوار **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل موافق قیاس و بمعنی دوم مخفف آتش و بمعنی سوم و چہارم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی پنجم مخفف تپش بحذف بای فارسی و بمعنی ششم ما این را منعکس دانیم از عطش کہ عین مہملہ را حذف کردہ طای حطی را بدل کردند یہ فوقانی و جا دارد کہ این را ہم مخفف تپش بحذف بای فارسی دانیم کہ فارسیان بمجاز بمعنی عطش استعمال کردہ اند و بمعنی ہفتم مخفف تپش کہ بمعنی شپش بجایش گذشت بحذف بای فارسی۔ صاحب برہان ہیچ تصحیف نکردہ شپش و تپش ہر دو بمعنی واحد آمدہ و معنی ہشتم را باعتبار صاحب سروری تسلیم کنیم (اردو) (۱) تو اسکو جیسے "، تو اسکو چھوڑ دے (۲) دیکھو آتش کے پہلے معنے۔ آگ۔ مؤنث (۳) دیکھو تبر۔ (۴) بسولا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک لکڑی چھیلنے کا اوزار جو بڑھئی کے پاس ہوتا ہے۔ تیشۂ نجار (۵) دیکھو تپش کے پہلے معنے (۶) پیاس تشنگی۔ مؤنث (۷) دیکھو تپش کے دوسرے معنے (۸) تش وہ آواز جو گھوڑے کو کھڑا کرنے کے لئے اہل عجم کرتے ہیں۔ مؤنث۔

(الف) **تشبث** بقول بہار چنگ در زدن و در آویختن در چیزی۔ صاحب آصفی ذکر۔

(ب) **تشبث زدن** کردہ از معنی ساکت (مخلص کاشی ۵) چو اشک بر مژہ چسپیدہ ام بصد تشویش کہ الغریق تشبث زند بکل حشیش **مؤلف** عرض کند کہ الف لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و موحدہ مشدد مضموم۔ صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان استعمال این با مصدر زدن کردہ اند بمعنی چسپیدن و در آویختن دیگر ہیچ۔ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق

بہ مصدر زنیدن است کہ بجایش می آید (اردو) (الف چمٹنا کا حاصل بالمصدر (ب) لپٹنا

تشبہ صاحب آصفی این را بحوالۂ بہار مرادف تشبیہ گوید **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضم موحدہ مشدد بمعنی مانند شدن کہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر بامصادر خود کنند کہ در ملحقات می آید این لازم است وتشبیہ متعدی (اردو) دیکھو تشبیہ۔

تشبہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مشابہ شدن است (بدر چاچی ے) رخ مریخ زان سرخ است کو خورشید انور را تشبہ کرد با چہر سفید آل بہرامش ہ (اردو) مشابہ ہونا۔

تشبیہ بقول بہار مانند کردن چیزی را بچیزی می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر مؤحدہ صاحب منتخب ذکر این کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر بامصادر خود می کنند

چنانکہ در ملحقات می آید (اردو) تشبیہ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث بمشابہت ایک چیز کو دوسری چیز سے مثال دینا تمثیل آپ فرماتے ہین کہ اس کی کئی قسمین ہین۔

تشبیہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تشبیہ دادن است۔ (اسیری لاہجی ے) تا کردہ ام بروی تو تشبیہ ماہ وخور ہ دارم زروے تو ہمہ دم انفعالہا ہ (اردو)۔ تشبیہ دینا۔

تشت بقول برہان در ملحقات بروزن دشت (۱) معروف است کہ لگن باشد و در عربی طشت باطای حطی خوانند و (۲) کرسی را نیز گویند کہ تشت وآفتابہ بران نہند

صاحب جامع بر معنی اوّل قانع صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل می فرماید که معرب این طست وطشت است صاحب سروری بصراحت معنی اوّل می گوید که طبق دیوار هندست که دست دران شویند (امیر خسرو ؒ) تشت طلب کردو یکی تیغ تیز ؎ تشت دگر گردبران گنج ریز ؎ وی فرماید که در فرهنگ بمعنی لگن نیز آورده. خان آرزو در سراج با رشیدی متفق در یک معنی **مؤلف** عرض کند که تسامح صاحب سروری است که لگن را ورای ظرف دست شوئی خیال کرد معنی دوم را مجاز معنی اول دانیم و بدون سند استعمال تسلیمش نه کنیم که محققین اہل زبان ازان ساکت اند (**اردو**) (۱) سیلاب چی. بقول آصفیہ. اردو. اسم مؤنث. لگن. طشت. منہ دھونے کا برتن (ناسخ ؒ) ماہ کامل تیرے منہ دھونے کی ہے سیلاب چی ؎ آفتاب اے ماہ تابان آفتابہ ہوگیا ؎ (۲) وہ چوکی جس پر سیلابچی رکھتے ہیں. مؤنث.

تشت آتش اصطلاح. بقول برہان وجامع وبحر و (ناصری در خاتمہ) وسراج و رشیدی کنایہ از خورشید **مؤلف** عرض کند که کنایہ ایست معروف و مرکب اضافی (**اردو**) دیکھو آفتاب کے پہلے معنے.

تشت آتش بسر دارد مقولہ بقول بحر ای عذر می خواہد چہ در زمان قدیم ہر کس که از و جرمی صادر می شد تشت پر از آتش بر سر گرفتہ می استاد و این علامت عجز و انکسار است **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم بر زبان ندارند ولیکن در زمانہ سلف این طرز عمل را برای مجرم صحیح پندارند پس معنی این مقولہ ہمین قدر که مجرم است فارسیان سلف چون نسبت کسی استعمال این مقولہ می کردند معنی آن ہمین قدر بود که فلان کس مجرم است. (**اردو**) مجرم ہے.

تشت از بام افتادن مصدر اصطلاحی بقول برہان وجامع ورشیدی وسراج (۱) کنایه از رسوا شدن۔ صاحب بحر بذکر معنی اول می فرماید که (۲) بر ملا شدن راز هم بهار بر معنی دوم قانع (سلیم طہرانی ؎) افتد زبسکه تشت کسی هر نفس ز بام بکروے زمین چو معرکه طاؤس باز شد صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر ماضی مطلق آن بمعنی اولش کرده **مؤلف** عرض کند که معنی دوم اصل است ومعنی اول مجاز آن که از بر ملا شدن راز رسوائی می شود مخفی مباد که صاحب سروری در ملحقات ذکر (تشت از بام او فتادن) کرده۔ که او فتادن مزید علیه افتادن است (**اردو**) (۱) رسوا ہونا (۲) راز کا افشا ہونا۔

تشت از بام افگندن مصدر اصطلاحی بہار گوید که متعدی مصدر گذشته یعنی فاش کردن راز (محمد قلی سلیم ؎) رسوای کوی عشق چو خورشید محشریم ما از بام آسمان فلک افگند تشت ما بکو صاحبان بحر و اند همزبانش۔ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است۔ (**اردو**) افشای راز کرنا۔

تشت از دامن چرخ افتادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که مرادف (تشت از بام افتادن) است بمعنی دومش **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (صائب ؎) تشت من چون آفتاب از دامن چرخ او فتاد ما ساده لوح آنکس که می خواهد کند رسوا مرا بکو مخفی مباد که او فتادن مزید علیه افتادن است (**اردو**) دیکھو تشت از بام افتادن کے دوسرے معنے۔

تشت بلند اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وجامع ورشیدی وسراج و (صاحبان جہانگیری وناصری در ملحقات) (۱) کنایه از آسمان است و (۲) از آفتاب هم **مؤلف** عرض کند که قیاس متقاضی معنی دوم است ومعنی اول را باعتبار

محققین اهل زبان بر سبیل مجاز تسلیم کنیم (اردو) (۱) دیکھو آسمان ۔ مذکر (۲) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔ مذکر ۔

تشت خان اصطلاح ۔ بقول ناصری بمعنی خانی که بران طعام و نان نهند **مؤلف** عرض کند که باعتبار ناصری که صاحب زبان است این را مخفف (تشت خوان) دانیم بحذف واو که می آید (اردو) دیکھو تشت خوان ۔

تشتخانه اصطلاح ۔ بقول برهان و جهانگیری و جامع و سراج با خای منقطه وار بروزن نرم خانه (۱) جامه خواب را گویند از توشک و لحاف و نهالی و مانند آن و بمعنی (۲) (توشک خانه هم گفته اند و آن خانه باشد که رخت خواب دران نهند و (۳) خانه را نیز گویند که تشت و آفتابه دران گذارند که (آفتابه چی خانه) هم نامندش و گاهی از روی تعظیم (۴) برادب خانه هم اطلاق کنند که عربان مبرز گویند (اثیرالدین اخسیکتی ؎) آنجا که تشت خانه قدرت کند باز پاتن در دهد وطای ملائک بمغز شی ؎ (شرف شفرده ؎) شاید که تشت وار سرایش شود خضر ؎ زیرا که تشت خانهٔ او چرخ اخضر است ؎ (امیر خسرو ؎) در جمع هرزه گویان ازگفت بدچه عیب ؎ شرمندگی نیرزد در تشت خانه تیز ؎ (وله ؎) دهان پر همه چون چاه مبرز ؎ زنانی چون سفالی تشت خانه ؎ صاحب سروری ذکر معنی سوم کرده گوید که در فرهنگ بمعنی لحاف و نهالی آورده و گفته که گاه این اسم را بر توشک نیز اطلاق کنند و باین معنی از کلام اخسیکتی متمسک شده لیکن بخاطر این ضعیف میرسد که این معنی خالی از تکلفی نیست و این بیت اخسیکتی شاهد معنی سوم می تواند بود و ذکر معنی چهارم بحوالهٔ فرهنگ هم فرموده صاحب رشیدی همزبانش ۔ صاحب ناصری ذکر هر چهار معانی بالا کرده ۔ بهار بذکر معنی چهارم نسبت معنی دوم می فرماید که این محل تامل است **مؤلف** عرض کند که اگرچه باعتبار

جامع هر چهار معنی را تسلیم میکنیم ولیکن معنی اول و دوم هر دو را خلاف قیاس دانیم و باعتبار جامع خیال می کنیم که مخفف و مبدل توشک خانه باشد که واو حذف شد و کاف بدل شد بغوقانی و این مثال اول این قسم تبدیل است و معنی سوم حقیقی است و معنی دوم برسبیل مجاز که گاهی در ادب خانه هم تشت می باشد (اردو) (۱) خوابگاه کے کپڑے۔ مذکر۔ جیسے توشک اور لحاف اور رنہالی وغیرہ (۲) دیکھو توشک خانہ (۳) وہ کمرہ یا مقام جہان سیلابچی رکھتے ہین مذکر (۴) پاخانہ۔ مذکر۔

تشت خایه اصطلاح۔ بقول ناصری۔ نوعی از بازی است که خایهٔ مرغ را خالی کرده به شبنم پر کنند و راهش به بندند و در هوای گرم در تشت نهند و اگر گرم نباشد در زیر تشت آتش کنند و شبنم مستحیل به هوا شود و بالطبع میل به بالا کند و چندان رود که از چشم غائب شود و بجای شبنم سیماب هم کنند همین اثر دارد (خاقانی گفته ع) گر علم تشت خایه ندانسته بدان یکی صاحب رشیدی و (خان آرزو در سراج) هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که باعتبار صاحب ناصری که محقق زبان خود است تسلیم کنیم (اردو) تشت خایہ۔ فارسی مین ایک کھیل کا نام ہے۔ مذکر۔

تشتخوان اصطلاح۔ بقول برهان و جامع و بحر و سروری و رشیدی و سراج با خای نخستین و واو معدوله بروزن کیفدان خوانی را گویند که بجهت نان و طعام گذارند **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و موافق قیاس یعنی تشتی که مثل خوان است یعنی لگن و در اینجا بفک اضافت است (اردو) لگن مثل خوان کے جس مین کھانے کا سامان رکھتے ہین۔ مذکر

تشت دار اصطلاح۔ بقول برهان و جامع و بحر و بهار و سراج با دال ابجد بروزن اشکبار

آفتابچی را گویند یعنی شخصی را که تشت و آفتابه نگاه دارد و پاکیزه سازد **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس۔

(اردو) وہ شخص جو آفتابہ پر مقرر ہے جو ہاتھ منہ دھلواتا ہے اور آفتابہ کو صاف و پاک رکھتا ہے۔

تشتر بقول برہان و جامع بروزن کفتر نام میکائیل است۔ صاحب سروری بذکر این گوید که این لغت به همین معنی در باب موحده هم آمده۔ خان آرزو در سراج می فرماید که این اسم میکائیل در فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند که این مبدل بشتر باشد چنانکه تبکوب و بتکوت (اردو) میکائیل علیہ السلام۔ دیکھو بشتر۔ مذکر۔

تشت زدن مصدر اصطلاحی بقول بهار و بحر کوفتن مس و جز آن بهنگام گرفتن ماه و آفتاب و این رسم ولایت است و در هندوستان هنگام آبله برآوردن کودک اگر رعد و برق درخروش آید همین عمل کنند (حکیم زلالی ؒ)

بر ماه گرفته تشت می زد ہ صاحب ناصری هم در ملحقات ذکر این کرده می فرماید که کنایه از گرفتن آفتاب و ماه است (شاعر ؒ) روی تو چو ماه است و مرا سینه چو تشت ہ من تشت همی زنم که مه بگرفته ہ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است مخفی مباد که در سند شاعر استعمال مصدر زدن است که بجایش می آید (اردو) چاند گہن یا سورج گہن ہونا۔

تشت زر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و بحر و سراج کنایه از آفتاب جهانتاب است صاحب ناصری بذیل تشت زرین سند این آورده (سراج الدین سکزئی ؒ) مگر روز قیفال او را ندخواهد ہ که تشت زر از شرق رخشان نماید ہ **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی و موافق قیاس (اردو) دیکھو آفتاب

کے دوسرے معنے ۔

تشت زرّین اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و سراج و (ناصری در ملحقات) ہمان آفتاب ۔ مرادف تشت زر **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

تشت سرنگون اصطلاح ۔ بقول ناصری در ملحقات کنایہ از افلاک و آسمان (حکیم خاقانی ؎) اگر نہ سرنگون سازستی این تشت ؎ لبالب بودی از خون دل من ؎ **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ موافق قیاس است و لیکن سند بالا لفظاً بکار این نمی خورد (اردو) دیکھو آسمان ۔ مذکر ۔

تشت سیمین اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و بحر و سراج و (ناصری در ملحقات) کنایہ از ماہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی و موافق قیاس (اردو) چاند ۔ مذکر

تشت شمع اصطلاح ۔ بقول بحر لگن کہ شمع دران نہند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و بمعنی حقیقی کہ لگن زیر شمع از ملحقات شمع است (اردو) وہ لگن ۔ مذکر جو شمع کے نیچے رکھا جاتا ہے ۔

تشت کوفتن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر مس کوفتن مرادف (تشت زدن) کہ بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (زلالی خوانساری ؎) می زنم بر سینہ می گویم کہ آہ ؎ تشت می کوبم کہ بگرفتست ماہ ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال کوبیدن پیدا ست عیبی ندارد کہ مرادف کوفتن است (اردو) دیکھو تشت زدن ۔

(الف) تشتکی (ب) تشتکی دار بقول بہار الف بمعنی رکابی و بر ب گوید کہ بمعنی تشت دار است (ظہوری ؎)

دست شستم زجملہ خواہد شد ۔ فلک از مہر تشتکی دارد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ (الف) باکاف تصغیر و یای نسبت بر تشت موافق قیاس است و معنی (ب) کہ اسم فاعل ترکیبی است کسی کہ سامان سفرہ را بقبضہ خود دارد و انتظامش کند یعنی پیالہ و رکابی ہا دارد ۔ بہار تعریف خوشی نکرد (**اردو**) الف ۔ رکابی ۔ مؤنث ۔ (ب) رکابدار ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔ رکابیون مین کھانا چننے اور خوبصورتی سے لگانے والا ۔ خانسامان ۔

تشت گر اصطلاح ۔ بقول بہار وانند آنکہ تشت ہا را بسازد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس و معنی حقیقی (**اردو**) تشت گر ۔ فارسی ۔ وہ شخص جو تشت بنایا کرتا ہے

(الف) **تشتکی** (ب) **تشتکی دار** اصطلاح ۔ الف بقول آنند بحوالہ بہار ہمان تشتکی کہ بہ کاف تازی گذشت ۔ صاحب بحر ذکر ب کردہ مرادف تشتکی دار نوشت **مؤلف** عرض کند کہ تسامح ہر دو یا تصحیف کتابت باشد کہ کاف عربی را فارسی کردند ہمان تشتکی و تشتکی دار است کہ بکاف عربی مذکور شد (**اردو**) الف و ب دیکھو تشتکی و تشتکی دار ۔

تشتن بقول ملحقات برہان بفتح اول بروزن کشتن ۔ تیشۂ بزرگ را گویند ۔ صاحب مؤید بحوالۂ قنیہ ذکر این کردہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زبان دان و معاصرین عجم ازین ساکت ۔ مشتاق سند استعمال می باشیم (**اردو**) تیشہ ۔ مذکر ۔ دیکھو تش کے دوسرے معنے ۔

تشت نگون اصطلاح ۔ بقول جامع کنایہ از آسمان **مؤلف** عرض کند کہ نظر باتحاد محقق صاحب زبان این مرکب توصیفی را برای این کنایہ صحیح دانیم (**اردو**) دیکھو آسمان مذکر

تشت و آب خواستن مصدر اصطلاحی بقول بهار و بحر و انند کنایه از سفر باز آمدن و پا از گرد راه شستن (انوری ؎) دنیا خراب و دین بخلل بود عدل تو باز آباد کرد هر دو کنون تشت و آب خواه ؎ **مؤلف** عرض کند که عادت است که چون اهل عجم از سیر باز آیند آب می خواهند و دست و پا از گرد بشویند از همین عادت این مصدر اصطلاحی قائم شد مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر خواهیدن پیدا می شود که بجایش می آید نه خواستن (اردو) سفر سے واپس آنا۔

تشت و خایه اصطلاح۔ بقول برهان و بحر (۱) مرادف همان تشت خایه که گذشت و (۲) کنایه از زمین و آسمان چه زمین در میان آسمان است و (۳) نام طلسمی هم و علم نجوم را نیز (علم تشت و خایه) گویند۔ خان آرزو در سراج بدیل (تشت خایه) بحواله برهان ذکر این بمعنی (۳) کرده اشاره علم نجوم هم کند و می فرماید که این صحیح نیست صاحب جامع در هر سه معنی متفق با برهان صاحب رشیدی بر معنی اول قانع صاحب سروری در ملحقات بذکر معنی دوم گوید که نام شعبده و مقصودش از شعبده غیر از معنی سوم نباشد۔ صاحب ناصری در ملحقات متفق با رشیدی بهار گوید که (۴) کنایه از علم نجوم و نام بازی و بسند نظامی گوید که (۵) بمعنی نوع و گونه مستفاد می شود (خاقانی ؎) تشتی است این سپهر و زمین خایه دران ؎ گر علم تشت و خایه ندانسته بدان ؎ (نظامی ؎) گر موبدی پیر دریاستان ؎ بدین تشت و خایه و این داستان ؎ **مؤلف** عرض کند که باعتماد صاحب جامع هر سه معانی اول الذکر را صحیح دانیم و برای معنی چهارم شعر خاقانی را کافی ندانیم که دران استعمال (علم تشت و خایه) بمعنی علم نجوم است و از مجرد (تشت و خایه) علم نجوم مراد نیست و معنی پنجم

ہم پیدا کردہ بہار است از نافہمی مضمون شعر نظامی مقصود نظامی از الفاظ (بدین تشت وخا) از زمین و آسمان است کہ آسمان بصورت تشت نگون است بالای ماہ و کرۂ زمین بشکل بیضۂ زیر آسمان۔ فتامل۔ البتہ وجہ تسمیۂ معنی سوم بر نگشود خیال ما این است کہ ہمان معنی اول را کہ طلسم مانند است بعض محققین معنی سوم قائم کردند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) دیکھو تشت خایہ (۲) زمین اور آسمان (۳) ایک طلسم کا نام فارسی مین تشت وخایہ ہے جس کی کامل حقیقت معلوم نہ ہوسکی۔ مذکر۔ (۴) علم نجوم۔ مذکر (۵) طریقہ۔ طرز۔ مذکر۔

تشتیوان بقول برہان باواو بروزن تزویکان لغت یونانی بسفائج را گویند وآن داروئی است مسہل سودا و بعربی کثیر الارجل و ثاقب الحجر خوانند و اخراس الکلب نیز صاحب انند نقل نگارش۔ صاحب محیط گوید کہ اسم یونانی یا بربری بسفائج است **مؤلف** عرض کند کہ ماحقیقت این بربسانج بیان کردہ ایم و ازینکہ فارسیان این لغت را ہم بر زبان دارند جا دادہ ایم (اردو) دیکھو بسانج۔

تشخیص بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم (۱) در تماشا گاہ تبدیل لباس کردن و بصورت شخص فرضی خود درآمدن **مؤلف** عرض کند کہ این لغت عرب است بالفتح وکسر خای معجمہ و بقول انند معین کردن چیزی و اجارہ کردن۔ فارسیان (۲) بمعنی دریافت استعمال این کنند و معنی اول خاصہ معاصرین عجم است کہ تفریس باشد (ظہوری ۵۲) گرچہ آئینہ بہ تشخیص نفس می آرم بکف زور طوفان نگہ آہ کشیدن دارد (اردو) (۱) تھیٹر مین ایکٹ کرنا۔ کسی اور کے لباس مین آکر اپنا پاٹ ادا کرنا کا حاصل بالمصدر۔ تبدیل لباس۔ ایکٹری۔ مؤنث۔ (سانگ بنوانگ

مذکر۔ بہروپ) (۲) دریافت۔ مؤنث۔

تشریح بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم حاصل بالمصدر بمعنی تنبیہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسی جدید است و متحقق نہ شد کہ از کدام زبان این لفظ را گرفتہ اند لغت عربی یا ترکی یا سنسکرت نیست معاصرین عجم استعمال این بالضم می کنند (**اردو**) تنبیہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث چشم نمائی

تشریح بقول بہار نیک بیان کردن سخن را و باصطلاح اطبا۔ بیان کردن حقیقت اعضائے بدن انسان را علم تشریح گویند (ابوطالب کلیم ؎) با فکر او چو سر بگریبان فرو کنم ۔ تشریح زلف خم بخمش مو بمو کنم ۔ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہملہ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی (۱) صراحت کنند و (۲) بمعنی بیان حقیقت اعضای انسانی ہم استعمال این در ملحقات می آید (ظہوری ؎) بحبن بہر مداوا رگ وپی خود را ۔ نمودہ عشق بہ تشریح جسم لاغر ما ۔ (**اردو**) تشریح۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث (۱) تفصیل۔ تفسیر۔ وضاحت (۲) اعضای جسم کی تحقیق۔

تشریح کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) صراحت کردن و (۲) حقیقت اعضائے انسانی را بیان کردن است سند این بمعنی اوّل از کلام کلیم ہمدانی بر تشریح گذشت (**اردو**) تشریح کرنا (۱) صراحت کرنا شرح کرنا (۲) حقیقت اعضای انسانی کو بیان کرنا۔

تشریف بقول بہار۔ بزرگوار گردانیدن۔ می فرماید کہ فارسیان (۱) بمعنی خلعت بالفظ پوشیدن و خواستن و داشتن و در بر افگندن استعمال کنند و (۲) بمعنی رفتن کہ استعمال

این با مصدر بر دن آمده و (۳) بمعنی آمدن. با مصادر آوردن و دادن و فرمودن. صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر معنی اوّل کرده (خواجهٔ شیراز ؎) هرچه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ؎ ورنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست ؎ صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم هم ذکر معنی اوّل فرموده **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر رای مهمله و بقول منتخب بمعنی بزرگ داشتن و بزرگ گردانیدن. و بلحاظ دیگر معانی بالا این را مفرّس دانیم. مخفی مباد که مجرّد این لفظ در فارسی بغیر ترکیب با مصادر بمعنی دوم و سوم مستعمل نیست و بمجاز معنی مستعمله زبان عرب و این معانی بترکیب مصادر پیدا می شود که در ملحقات می آید (**اردو**) خلعت. مذکر. لباس فاخره.

تشریف آوردن استعمال. بقول بحر و وارسته بمعنی آمدن **مؤلف** عرض کند که بلحاظ معنی حقیقی لفظ تشریف که در عربی زبان است معنی این مرکب عزّت بخشیدن و بزرگی آوردن است و فارسیان بر سبیل مجاز تفریساً بمعنی آمدن استعمال کنند یعنی از آمدن کسی صاحب خانه را اعزازی حاصل می شود (آرزوی اکبرآبادی ؎) تو تا ای ماه رو تشریف آوردی درین گلشن ؎ گل مهتاب در هر سوی خرمن خرمن است امشب ؎ مخفی مباد که ما این استعمال را از معاصرین عجم نه شنیدیم و در کلام استادان سلف هم نه دیدیم. معاصرین عجم این استعمال را غلط ندانند ولیکن خود استعمال نمی کنند مجرّد سند شاعر هند نژاد تسکین ما نمی کند (**اردو**) تشریف لانا. بقول آصفیه. قدم رنجه فرمانا. آنا.

تشریفات بقول صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدّین شاه قاجار (۱) بمعنی مصاحبین و هم او گوید که (۲) بمعنی آداب. صاحب رهنما

بحوالۂ سفرنامۂ مذکور می فرماید که (۳) بمعنی لباس است و آداب و (۴) مدارات هم. **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول و دوم و چهارم تمریس معاصرین است و معنی سوم درست بیان نکرد که جمع تشریف می باشد یعنی خلعت ها (اردو) (۱) مصاحبین. مذکر (۲) اداب. دیکھو آداب (۳) خلعتین. مؤنث (۴) مدارات بقول آصفیه عربی. اسم مؤنث. خاطر. تواضع آو بھگت. (جرأت ؎) گھر اسکو بلا نذر کیا دل تو وہ جرأت ؎ بولا کہ یہہ بس کیجے مدارات کہیں اور

تشریفات چی باشی اصطلاح. صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار می فرماید که بمعنی (۱) صدر اعظم است صاحب رہنما بحوالۂ همان سفرنامه گوید که (۲) مهتمم دوشکخانه و داروغه لباس خانه. صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بر معنی دوم قانع **مؤلف** عرض کند که اسم جامد معاصرین عجم باشد که مرکب شده است بالفظ تشریفات که جمع ملبوس فاخره است و چی که لغت ترکی است بمعنی صاحب چنانکه نقارچی و قاپوچی و باشی بقول غیاث در ترکی زبان بمعنی سردار است معنی لفظی این صاحبی که عهده متعلق به ملبوسات دارد پس معنی دوم حقیقی است و معنی اول بر سبیل مجاز (اردو) (۱) صدر اعظم. بقول آصفیه. عربی. اسم مذکر. وزیر اعظم دیوان اعلی (۲) مہتمم توشک خانہ. داروغہ لباس مذکر

تشریف افگندن بر سر استعمال. صاحب آصفی ذکر تشریف افگندن کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که چیزی نیست و با ترکیب لفظ بر سر بمعنی خلعت پوشانیدن است (ثنائی مشهدی ؎) گردد چو غنچه تنگ برش چتر سبز بخت ؎ تشریف جاہت ارفگند بر سر آفتاب ؎ مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر افگندن است عیبی ندارد که مخفف افگندن باشد. (اردو) خلعت پہنانا.

تشریف بردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که (۱) بمعنی بردن خلعت را و (۲) بمعنی رفتن (ظهوری ؎) ببوئی کز و کسب کرده بخور ؎ بنوری کز و برده تشریف نور ؎ (وحشی بافقی ؎) شام هجران تو تشریف بهر جا ببرد ؎ ده رپس و پیش هزاران شب یلدا ببرد ؎ (طالب ع) ازان زمان که ازین کلبه برده تشریف ؎ (اردو) (۱) خلعت لیجانا (۲) جانا۔ تشریف لیجانا۔

تشریف پوشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که لباس فاخره در بر کردن (کلیم همدانی ؎) چرا نپوشد تشریف امتیاز حق ؎ برهنه نیست بعهدش مگر که تیغ جهاد ؎ (اردو)۔ خلعت پہننا۔

تشریف خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی طلب خلعت کردن (صائب ؎) از سپهر غله تشریف تن آسانی مخواه ؎ پیرهن از چاه دارد یوسف کنعان در و ؎ مخفی مباد که از سند بالا تشریف خواهیدن پیدا است عیبی ندارد که این مراد آنست و خواهیدن بکایش می آید (اردو) خلعت چاہنا۔

تشریف دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که (۱) خلعت دادن است و پیرایه بخشیدن بمعنی حقیقی (کمال اصفهانی ؎) تشریف داد ذات ترا از صفات خویش ؎ گاهی کریم و گاه رؤوف و گهی رحیم ؎ (فغانی شیرازی ؎) هر کرا تشریف رسوائی دهد سلطان عشق ؎ هر دم آید صد بلا بهر مبارکباد او ؎ صاحب بحر و (خان آرزو در چراغ هدایت) دو راسته هر سه می فرمایند که (۲) بمعنی آمدن است (شاپور طهرانی ؎)

می دہد تشریف غم ہر گہ کہ می خواہد بدل ؛ ہیچ منع نیست در باز است و مہمان آشنا ست ؛ مخفی مباد کہ در اسناد آخر استعمال مصدر دہیدن است کہ بجایش می آید عیبی ندارد (اردو) (۱) خلعت دینا (۲) آنا۔ تشریف لانا۔

تشریف داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی صاحب خلعت بودن است (طالب آملی ؎) تشریف شہادت زدم و تیغ تو دارم ؛ فرض است بر ارواح طواف حرمش ؛ و (۲) موجود بودن (نصیر ہمدانی۔ نثر) اگر چہ درین وقت خدام العنیم الانام درین جانب اصفہان تشریف دارند (الخ) مخفی مباد کہ داریدن مرادف داشتن است کہ بجایش می آید و در اسناد بالا استعمال ہمان است۔ عیبی ندارد (اردو) (۱) خلعت رکھنا۔ صاحب خلعت ہونا (۲) تشریف رکھنا۔ بقول آصفیہ۔ موجود ہونا۔ رہنا جیسے "ہمارے ساتھہ وہ بھی یہاں تشریف رکھتے ہیں"۔

تشریف دوختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی یعنی دوختن خلعت و لباس فاخرہ باشد (اردو) خلعت اور لباس فاخرہ سینا

تشریف رسیدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بر سبیل مجاز بمعنی عزت حاصل شدن است (کمال اصفہانی ؎) نتوان بصد ہزار زبان گفت شکر آن ؛ تشریف ہا کہ ما را زین خاندان رسید ؛ (اردو) عزت حاصل ہونا۔

تشریف فرمودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی عطا فرمودن خلعت و لباس فاخرہ (جمال اصفہانی ؎) مرا تشریف فرمودی و لیکن دون قدرمن ؛

مراکس اینقدر بخشد ز تو کس اینقدر جوید ؛ و صاحب بحر و وارسته هر دو می فرمایند که (۲) بمعنی آمدن است (آزاد بلگرامی ۵) سر بزانوی علی نگذاشت سالار رسل ؛ در اسد تشریف فرمود آفتاب خاوری ؛ (اردو) (۱) خلعت عطا کرنا۔ (۲) تشریف لانا۔ دکن مین کہتے ہین تشریف فرما ہونا۔

تشریف یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی یعنی حاصل کردن خلعت فاخره باشد (کمال اصفهانی ۵) تشریف سایۂ تو زمین گر بیافتی ؛ در چشم آفتاب شدی خاک تو تیا ؛ (اردو) خلعت پانا۔

(الف) تشرین بقول اند بالکسر و یای معروف نام دو ماه در زبان رومی **مؤلف** عرض کند که یکی را ----------

(ب) تشرین اول گویند که ترجمۂ هندی آن تقریباً کاتک و دیگری را ----------

(ج) تشرین ثانی و آن را در هندی تقریباً اگهن گویند۔ صاحبان اند و غیاث (ب) را (تشرین اولی) و (ج) را (تشرین اخری) نوشته اند ولیکن صاحب بولچال بحوالۂ معاصرین عجم همچنین گفته که بر (ب) و (ج) قائم کرده ایم و حالا (ب) و (ج) بر زبان معاصرین عجم است و متقدمین و متاخرین هم استعمالش کرده اند ما این مرکبات را معتبر دانیم (اردو) الف تشرین رومی زبان مین دو مہینون کا نام ہے ب کاتک۔ مذکر (ج) اگہن۔ مذکر۔

تشلیخ بقول برہان و جامع و رشیدی و ناصری و سراج با لام بروزن زرنیخ بمعنی تجاوز

وجانماز صاحب جهانگیری سندی که از کلام شمس فخری برای این آورده همان است که بر (تسلیخ به سین مهمله) گذشت **مؤلف** عرض کند که بعض محققین این را به سین مهمله دوم آورده اند که گذشت و ما آن را اسم جامد فارسی زبان گفته ایم و همان اصل است و این مبدل آن چنانکه کستی و کشتی و تسلیخ را فارسیان از سلخ عربی که بمعنی پوست است بسبیل تفریس بصورت لغت عرب بدین معنی ساخته اند و این متصرف شان است (اردو) دیکھو تسلیخ۔

تشمیر بالضم برهان و جامع با میم بروزن کفگیر دوانیست که آن را بسفایج خوانند و با این معنی با فوقانی با بین شین و میم هم بنظر آمده یعنی تشتمیر۔ خان آرزو در سراج می فرماید که این مخفف تشتمیر است **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط همین را به زای هوز آخر آورده و اشاره بسفایج کرده و ما حقیقت بسفایج را بربسایخ بیان کرده ایم و بربسایخ اشاره تشمیر هم و باعتبار صاحب جامع ما این را لغت فارسی زبان به رای مهمله آخره میدانیم و آنچه صاحب محیط به زای نقطه دار نقل کرده آن را تصحیف کاتب خیال می کنیم۔ بالجمله این اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو بسایخ۔

تشمیز بالضم محیط همان تشمیر که به رای مهمله آخر گذشت **مؤلف** عرض کند که ما صراحت ناخد همه را انجا کرده ایم و این را تصحیف قرار داده ایم (اردو) دیکھو تشمیر۔

تشمیزج بالضم برهان و مؤید با زای نقطه دار و جیم بروزن و معنی چشمیزکست که شیرازیان چشم خوانند و آن تخمی است سیاه و املس که بانبات سایند و در چشم کشند صاحب جامع گوید که همین را تشش هم گویند۔ صاحب محیط مینویسد که معرب چشمیزج که در چشخانم باید **مؤلف** عرض

کند که او بر چشخام هرچه نوشته ما ذکرش بر پشمه کرده ایم و هم بر پشه و پشمه (اردو) دیکھو پشمه۔

تشن بقول برهان و جامع و رشیدی و سروری و سراج بفتح اول بروزن چمن یعنی چاکسو است و آن دانه باشد نرم و سیاه و لغزنده از عدس بزرگتر که در دواهای چشم بکار برند و بکسر اول هم آمده صاحب سروری اسم دیگر این چاکسو به سین مهمله گفته صاحب محیط بر چاکسو گوید که بفتح جیم فارسی و الف و سکون کاف و ضم سین مهمله و سکون واو اسم هندی چشخام است **مؤلف** عرض کند که مخفف و مبدل تشمیرج که گذشت میم بدل شد به نون چنانکه پام و پان و تحتانی و ژای هوز و جیم حذف (اردو) دیکھو تشمیرج۔

تشنک بقول برهان و جامع بروزن چشمک از پیش سرجائی را گویند که در کودکی نرم و جهنده می باشد و آن را بالعربی یافوخ خوانند صاحب رشیدی گوید که همین را جاندانه هم گویند و بجهد هم۔ خان آرزو در سراج همزبانش **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و ما بر تارک صراحت این کرده ایم (اردو) دیکھو تارک کے دوسرے معنے۔

تشنگی بقول بهار و انند ترجمه عطش است (ظهوری ۵) داد از تشنگی و سیرابی ها گشته ام غرق در محیط سراب ۱۲ **مؤلف** عرض کند که مرکب است از لغت تشنه و یای مصدری بقاعدهٔ فارسی های هوز آخرش مبدل شد به کاف فارسی (اردو) تشنگی بقول آصفیه۔ اسم مؤنث عطش۔ پیاس۔ تراس۔

تشنگی افتادن استعمال۔ بمعنی عطش عائد و واقع شدن **مؤلف** عرض کند که موافق

قیاس است (ظهوری ؏) از داغ تو هست
سینه سیراب ۔ افتاد چو تشنگی سراب است ۔

(اردو) پیاس لگنا۔ بقول آصفیہ۔ پانی کی
خواہش ہونا۔ تشنگی ہونا۔

تشنگی برداشتن استعمال۔ بمبتلای تشنگی
باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق
قیاس است (ظهوری ؏) تا بشتاقان شود
پر کعبہ گشت از خود تہی ۔ صد بیابان تشنگی
بردارد زمزم عاشقت ۔ مخفی مباد کہ در سند
بالا استعمال مصدر برداریدن است کہ بجایش
می آید ہیچ ندارد (اردو) پیاسا ہونا۔
مبتلای تشنگی ہونا۔

تشنگی کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت و از سندش مصدر
(تشنگی گیردن) پیداست (خسرو ؏) زگریہ
بیش می سوزیم با آنکہ ۔ نگیرد تشنگی در روز
ران ۔ **مؤلف** عرض کند کہ (تشنگی کردن)

(۳۹۹۱)

ہم محاورۂ زبان است بمعنی تشنہ شدن و (تشنگی
گیردن یا گرفتن) عاید شدن تشنگی مرادف (تشنگی
افتادن) کہ گذشت مخفی مباد کہ بتعریف مصدر گیردن
بجایش می آید (اردو) پیاسا ہونا۔

تشنگی کشیدن استعمال۔ بمعنی مبتلای
تشنگی شدن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است (ظهوری ؏) العطش گویان صحرای
غربت ۔ تشنگی در نیل و جیحون می کشند ۔ (اردو)
مبتلائے تشنگی ہونا۔ پیاسا ہونا۔ تشنہ ہونا۔

تشنہ بقول بہار (۱) ترجمۂ عطشان و (۲)
بمعنی مشتاق و آرزومند مجاز است (میرزا بیدل
؏) گر نباشد حرص عالم بحر لبریز فناست ۔ آرزوئے
تشنۂ ما در شراب انداختہ ۔ (صائب ؏)
چشم ما چون زاہدان بر میوۂ فردوس نیست ۔ تشنۂ
بوی ازان سیب زنخدانیم ما ۔ (ولہ ؏) گر
بدانی چقدر تشنۂ دیدار توایم ۔ خواہی آمد عرق
آلودہ بہ آغوش مرا ۔ صاحب فدائی کہ از علمای

(۳۹۹۲)

معاصر عجم بود بر معنی اول قانع۔ صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت (ترشنا) بمعنی تشنگی است وہم او گوید کہ بمعنی خواہش وہوس ہم خان آرزو در سراج بدیل تش گوید کہ دور نیست کہ تشنہ مرکب باشد از ترش ونون کہ افادۂ معنی صاحبی کند وہای زائدہ از عالم خان وخانہ **مؤلف** عرض کند کہ اتفاق داریم با او ومعنی دوم مجاز باشد (**اردو**) تشنہ۔ بقول آصفیہ (۱) پیاسا (۲) خواہشمند۔ متمنی۔

تشنۂ آب زا اصطلاح۔ بقول ناصری وانند بمعنی مستسقی است کہ ہرچہ آب خورد در رفع تشنگی او نشود وزرداب در تشنگیش افزاید۔ (ابوالقاسم عنصری بلخی ؎) چو تشنہ آب زا از بیم از رنج ہلاک خویش را گشتہ خریدار ومی فرمایند کہ این لغت در فرہنگہا نبود ازین شعر عنصری بدست آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ تعریف خوشی نکرد آب زا بمعنی پیدا کنندہ آب پس تشنۂ کہ خود در شکم خود آب پیدا کند کتا باشد از مستسقی (**اردو**) مستسقی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ پیاس کی طلب کرنے والا۔ استسقا کی بیماری والا۔

تشنۂ اشک اصطلاح۔ بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مشتاق اشک باشد متعلق بمعنی دوم تشنہ کہ مجاز است (صائب ؎) پیش ازین کاوش مکن بادل کہ چشم تشنۂ اشک ست از برای گریہ کردن آب از گوہر گرفت ؎ مخفی مباد کہ این مرکب اضافی است ولیکن در شعر بالا بفک اضافت مستعمل (**اردو**) اشک کا پیاسا۔ یعنے اشک کا مشتاق

تشنہ باشیدن استعمال۔ بمعنی (۱) در عالم تشنگی بودن و (۲) مشتاق بودن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) چہ تشنہ است بروی تو چشم من شاید ؎ بچشم آن رخ خی کردہ تشنہ باشد ؎ واز ہمین قبیل

(۱۵۵۵)

است (تشنه شودن) و (تشنه گردیدن) (ولہ ۵) تشنه ترمی شوم آنم بچکانید لب بکوای خوشا تشنه که در چشمهٔ حیوان افتد ۵ مخفی مباد که مصدر باشیدن بکالیش گذشت و مصدر شودن بجای خودش می آید (اردو) (۱) پیاسا ہونا۔ (۲) مشتاق ہونا۔

تشنه بچیزی بودن مصدر اصطلاحی بقول بحر بمعنی آرزومند چیزی بودن **مؤلف** عرض کند که (تشنه بخون که می آید متعلق بهمین مصدر عام است۔ واین هم متعلق بمعنی دوم تشنه (اردو) کسی چیز کا مشتاق اور آرزومند ہونا

(الف) تشنه بخون اصطلاح۔

(ب) تشنه بخون آمدن الف بقول بهار معروف **مؤلف** عرض کند که بمعنی در پی خون کسی یعنی در پی قتل بودن (طالب آملی ۵) تیر چمن وبال دل داغ داغ ماست ۵ بوی بهار تشنه بخون ایاغ ماست ۵ (رضائی کاشی ۵) دل بخونم تشنه ودلبر بخونم مائل است ۵ وای بر جانم که اینم دلبر وآنم دل است ۵ وب مرکب از الف است (ظهوری ۵) بگلستان بقا مژدهٔ سیرابی ده ۵ غمزه اش دشنه بکف تشنه بخون می آید ۵ (اردو) الف خون کا پیاسا ب خون کا پیاسا بنکر آنا۔

تشنه تو استعمال۔ بقول مؤید۔ ای مشتاق لقای تو **مؤلف** عرض کند که بهیچ خصوصیت لقا نباشد۔ بمعنی مشتاق تو باشد وبس متعلق بمعنی دوم تشنه۔ ضرورت نداشت که این را مانند اصطلاحی جا دهند (اردو) تیرا مشتاق۔

تشنه جگر اصطلاح۔ بقول برهان وبحر وجامع کنایه از اشتیاق۔ بهار بر معروف قانع (صائب ۵) ای که از آب عقیق تو فلک سبز است ۵ نیست انصاف برین تشنه جگر خندیدن ۵ (وله ۵) صبر کن بر نفس گرم خود ای تشنه جگر ۵ که چو دل آب شود چشمهٔ حیوان گردد ۵ صاحب

ناصری در ملحقات گوید که کنایه از مشتاق است **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با صاحب ناصری که هر دو سند بالا هم تائید قولش می کند و تسامح هر سه محققین اول الذکر است که مشتاق را اشتیاق گفتند و خیال نفرمودند که (تشنه جگر) اسم فاعل ترکیبی است البته تشنگی جگر بمعنی اشتیاق توان گرفت (اردو) مشتاق۔

(الف) **تشنه چشم** اصطلاح۔ بقول بهار و انند معروف۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که بمعنی گرسنه چشم است و از سندش ۔۔۔۔۔

(ب) **تشنه چشمی** پیداست **مؤلف** عرض کند که الف بمعنی مشتاق دیدار است و (ب) بمعنی اشتیاق دیدار (صائب الف ے) تشنه چشم افتاده است آئینه اسکندری ہے ورنه آب زندگانی دل سیاہی بیش نیست ہے (صائب ب ے) تشنه چشمی لازم افتاد است بزم وصل را از نظربازی نگردد سیر و دریا حباب

ہے (واله ے) ز آب بحر شود سیر تشنه چشمی من ہے دلم پر آبله زین ماجراست همچو حباب ہے (اردو) الف مشتاق دیدار ب اشتیاق دیدار۔ مذکر

تشنه چیزی بودن مصدر اصطلاحی۔ کنایه از اشتیاق هر چیز است و بقول بحر مرادف (تشنه بهر چیزی بودن) که گذشت صاحبان رشیدی و مصطلحات هم ذکر این کرده اند۔ خان آرزو در سراج گوید که مشتاق چیزی بودن **مؤلف** عرض کند که متعلق به معنی دوم تشنه (اردو) کسی چیز کا تشنه ہونا۔ مشتاق ہونا جیسے "ہمیں آپ کے دیدار کا تشنه ہون"

تشنه خون کسی شدن مصدر اصطلاحی بقول بحر ارادهٔ قتل کسی داشتن **مؤلف** عرض کند که بحر از نزاکت کار نه گرفته۔ در صدد قتل کسی و مشتاق قتل کسی بودن متعلق بمعنی دوم تشنه باشد (اردو) کسی کے خون کا پیاسا ہونا

تشنه در خواب آب می بیند مثل

صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ مشتاق چیزی باشد مقصد آنست کہ ہر کہ اشتیاق چیزی در دل دارد منہمک می شود در ان چنانچہ در خواب ہم ہمان چیز را می بیند (**اردو**) "بلی کو چھیچھڑون کے خواب" جو من مین بسے سپنے مین دسے" صاحب محبوب الامثال نے ان دونون کو اسی فارسی مثل کے مقابلہ مین لکھا ہے۔

تشنہ دل اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر مرادف تشنہ جگر کہ گذشت یعنی کنایہ از اشتیاق۔ بہار بر معروف قانع (میر خسرو ؒ) از تو نشاید کہ بدپسان روم ؎ تشنہ دل از چشمہ حیوان روم ؎ صاحب ناصری در ملحقات آنرا ہم بمعنی مشتاق گوید **مؤلف** عرض کند کہ اتفاق داریم با او و ہمہ را بحقیقت تسامح محققین بالا عرض کردہ ایم و در اینجا ہم سکندری خوردہ اند کہ مشتاق را اشتیاق نوشتہ۔ اسم فاعل ترکیبی است (**اردو**) دیکھو تشنہ جگر۔

تشنہ شودن استعمال۔ بمعنی حقیقی است **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو معنی تشنہ مستعمل بمعنی تشنہ شدن و حقیقت شودن بجایش می آید (ظہوری ؒ) تشنہ ترمی شوم آبم بچکانید بلب ہوای خوشا تشنہ کہ در چشمہ حیوان افتد (**اردو**) تشنہ ہونا مشتاق ہونا۔

تشنہ کام اصطلاح۔ بقول بہار و انند معروف **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تشنہ لب است (۱) بمعنی حقیقی و (۲) نہایت مشتاق چیزی (میرزا محمد زمان راسخ ؒ) ز فیض بادہ جوش گل بباغ است ؎ چراغان تشنہ کام یک چراغ است ؎ (**اردو**) تشنہ کام بقاعدہ فارسی کہہ سکتے ہین صاحب آصفیہ نے تشنہ لب پر فرمایا ہے (۱) نہایت پیاسا۔ ایسا پیاسا جس کے ہونٹون پر پپڑیان جم جائین (۲) نہایت

(۳۶۶)

مشتاق ـ نهایت خواهشمند ـ

تشنه لب استعمال ـ بقول بهار و انند معروف **مؤلف** عرض کند که مرادف تشنه کام بهر دو معنی (ظهوری ۱) با تغته درونی چه کند قطر چکانی ؛ در وادی ما تشنه لبان بحر سراب است ؛ (صائب ۲) بوسه های تشنه لب بر در پیرهن بافتست ؛ چون کبوترهای چاهی گرد چاه غبغبش ؛ (اردو) دیکھو تشنه کام ـ

(الف) **تشنیع** بقول منتخب بالفتح و کسر نون لغت عرب است بمعنی زشت گفتن و زشت شمردن چیزی را **مؤلف** عرض کند که فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر با مصدر زدن یعنی (ب) **تشنیع زدن** بمعنی زشت گفتن استعمال کنند ـ صاحبان بهار عجم و انند ذکر این کرده اند (مولوی معنوی ۳) ای تو قدیم می کده هم مستی و هم می زده ؛ تشنیع ها می دهد چون می زنی ای بدگهر ؛ (میر خسرو ۴) دشنام دهد دشمن و تشنیع زند دوست ؛ چندان شنوم از که و چندین به که گویم ؛ مخفی مباد که از اسناد بالا مصدر زدن پیداست که مرادف زدن است یعنی ندارد و تعریفش بجای خودش می آید (اردو) طعن و تشنیع کرنا ـ

تشویر بقول بهار شرمنده شدن و شرمنده کردن ـ فارسیان بمعنی خجالت و انفعال بالفظ خوردن و دادن و کشیدن استعمال این کنند **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر واو و صاحب منتخب ذکر این کرده استعمال فارسیان در ملحقات می آید (اردو) خجلت مؤنث ـ انفعال ـ مذکر ـ

تشویر خوردن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خجل شدن است (کمال اصفهانی ۵) زهی ز رفعت تو خورده آسمان تشویر ؛ زهی

مذیده ترا چشم روزگار نظیر ہ (اردو) خجل ہونا۔ شرمندہ ہونا۔

تشویر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خجل ساختن است وخجالت عائد حال کردن (انوری ؎) کند لطائف طبع تو بحر را حیران بادد شمائل حلم تو کوه را تشویر ہ مخفی

مباد که از سند بالا مصدر دیدن پیدا است که بجای خودش می آید (اردو) خجل کرنا۔

تشویر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خجل شدن و ندامت کشیدن است (ہروی ؎) در خلقتم اوستاد تقدیر ہ چون کرد نکشید هیچ تشویر ہ (اردو) خجل ہونا۔ شرمندہ ہونا

تشویش بقول بہار بمعنی تشویر یده کردن کار و می فرماید که این عربی الاصل نیست و فارسیان بمعنی رنج و محنت بالفظ خوردن و دادن و داشتن و کردن و کشیدن استعمال کرده اند و همچنین بمعنی سرزنش هم که در لطمات می آید۔ **مؤلف** عرض کند که بقول منتخب بالفتح و کسر واو بمعنی پریشانی و آشفته کردن آمده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر و با مصادر فارسی مرکب کرده اند (اردو) تشویش۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ پریشانی۔ گھبراہٹ۔ سوچ۔ تردد۔ فکر۔

تشویش آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که فکر و تردد و پریشانی لاحق شدن است (ناصر نسائی ؎) از محنت با تشویش بیش آمد ہ روز ملک پدر بهر تو تشویش آمد ہ (اردو) فکر و تردد اور تشویش لاحق ہونا۔

تشویش باشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر تشویش بودن کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سند ش (تشویش باشیدن) پیدا است که قائمش کرده ایم (سلمان ساوجی ؎) همه

بیم من ازان غمزهٔ بیمار بود ؛ همه تشویشیم ازان زلف پریشان باشد ؛ (اردو) تشویش ہونا

تشویش خوردن استعمال ۔ صاحب آصفی مؤلف عرض کند که مبتلای فکر و تردد و پریشانی بودن است (سعدی ؒ) تهیدست تشویش نانی خورد ؛ جهانبان بقدر جهانی خورد ؛ (اردو) تشویش ۔ فکر ۔ تردد ۔ پریشانی مین مبتلا ہونا ۔

تشویش دادن یا استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر (تشویش دادن) کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش (تشویش دادن) بمعنی تکلیف رسانیدن به پا بغرض تشریف آوردن یعنی زحمت تشریف آوری دادن پیداست (وحشی بافقی ؒ) جان را به هجرت می کنم بهر عزیزات گو میا ؛ کی بهر حفظ جان خود تشویش پایت می دهم ؛ مخفی مباد که از سند بالا مصدر دهیدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) آنے کی تکلیف دینا ۔

تشویش داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فکر و تردد داشتن است (شیخ سعدی) پیش ازین غم نانی داشتم و این ساعت تشویش جهانی ؒ (اردو) فکر و تردد رکھنا یعنے مبتلای فکر و تردد ہونا ۔

تشویش دیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی مبتلای فکر و تردد شدن (قاری گیلانی ؒ) مرگست دوری از الم تشویش هستی دیده را ؛ یارب ز خواب نیستی در رحشر بیدارم مکن ؛ (اردو) مبتلائے فکر و تردد ہونا ۔

تشویش کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سرزنش و توبیخ کردن است (سعدی شیرازی ؒ) بداندیش را زجر و تشویش کرد

پشیمانی از گفتهٔ خویش کردن (اردو) زجر و توبیخ کرنا جھڑکنا۔

تشویش کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مبتلای فکر و تردد شدن است۔ (ظهوری ؎) دل است اینکه نازنینان می کشد ؎ دل است اینکه تشویش جان می کشد ؎ (اردو) فکر و تردد مین مبتلا ہونا۔

تشه بقول برهان و جامع و سروری با ثانی مشدد بر وزن پشه (۱) پیمانهٔ روغن را گویند خانهٔ آرزو در سراج بذکر قول سروری می فرماید که در رسالهٔ قوسیه بکسر (۲) بمعنی تیشهٔ بزرگ است پس مخفف تیشه بود **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم مخفف تیشه که می آید (اردو) (۱) روغن کا ناپ۔ پیمانہ۔ مذکر۔ (۲) دیکھو تیشہ۔

تشی بقول برهان و جامع بفتح اوّل و کسر ثانی و سکون تحتانی (۱) خار پشت کلان را گویند که خارهای خود را مانند تیر اندازد و بقول بعض این لغت عرب است و (۲) بکسر اوّل مردم پرشیش را خوانند۔ صاحبان رشیدی و سروری و سراج بر معنی اوّل قانع (حکیم اسدی ؎) تو این رو سوی پارسی چون کشی ؎ یکی سنگه خوانند و دیگر تشی ؎ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل می فرماید که این لغت فارسی دری است نه عربی صاحب برهان خطا کرد که عربی دانست۔ صاحب محیط بر خار پشت قانع **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت این را بر اتشی بیان کرده ایم که به الف اوّل گذشت و این مخفف آن و به معنی دوم مرکب از تش با یای نسبت یعنی صاحب تش و تش دارنده و تش بمعنی شپش بجایش مذکور شد (اردو) (۱) دیکھو اتشی (۲) وہ شخص جس کے جسم مین جوئین پڑ گئی ہون۔

تشیرہ بقول برہان و جامع و ناصری و مؤید و سراج بروزن کبیرہ گلولہ را گویند کہ از سنگہای الوان و سخت سازند و بدان بازی کنند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است ولیس (اردو) پتھر کا گولہ جس سے کھیلتے ہین۔ مذکر۔

فوقانی با صاد مہملہ

تصاعد بقول بہار ربالا برآمدن وی فرماید کہ صحیح تصعد است (بدر چاچی ے) در تصاعد کندی گردد براقت سوی چرخ ؎ چشم عقرب شودی معدن نور از دبران ؎ **مؤلف** گوید کہ تصعد بالفتح بقول منتخب لغت عرب است بمعنی بالا رفتن ولیکن صاحب انند بجوالۂ منتہی الارب تصاعد را ہم بروزن تفاعل لغت عرب گوید پس استعمال فارسیان است ولیس وجہی نیست کہ بقول بہار متصرف فارسیان بر سبیل تفریس دانیم (اردو) بلند ہونے کا حاصل بالمصدر تصاعد کا استعمال اردو مین ہے۔

تصحیح بقول بہار درست کردن می فرماید کہ بالفظ دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح وکسر حای حطی اوّل بقول انند لغت عرب است پس خبر نیست کہ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این ترکیب مصادر فارسی کردہ اند کہ در ملحقات می آید (اردو) تصحیح۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ صحت۔

تصحیح دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی درست کردن و صحیح نمودن است (صائب ے) نہاد بر رخ گل نقطہای شک شبنم ؎ بباغ ردکن و تصحیح این رسالہ بدہ ؎ (ظہوری ے) کتاب صبر کہ تصحیح دادہ بودش عقل ؎ بکنج مدرسہ

عشق باطل افتاده است (مخفی مباد که از سند صاحب مصدر دیدن پیدا است نه دادن (اردو) تصحیح کرنا۔ صحیح کرنا۔ صحت کرنا۔

(الف) تصحیح کردن الف بر زبان معاصرین بمعنی

(ب) تصحیح یافتن

تصحیح دادن است که گذشت و ب لازم آن بمعنی صحت پذیر شدن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ۵) قبلهٔ اهل حرم تصحیح یافت یک نسخه از ابرویش محراب برد (اردو) (الف) دیکھو تصحیح دادن (ب) صحیح ہونا۔

(۳۹۹۵)

تصحیف بالفتح و کسر حاجی خطی۔ بقول منتخب خطا کردن در تحریر **مؤلف** عرض کند که فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر به ترکیب فارسی می کنند که در ملحقات می آید (اردو) تصحیف یعنی غلطی۔

تصحیف بوسه اصطلاح۔ بقول مؤید مطبوعه یعنی توشه و در دیگر نسخهٔ قلمی (تصحیف توشه) نوشته گوید که یعنی بوسه و در نسخهٔ قلمی دیگر دولغت قائم کرده یعنی (تصحیف بوسه) یعنی توشه و (تصحیف توشه) یعنی بوسه دیگری از محققین زبان دان و اهل زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند که (تصحیف بوسه) بوسه را نام است که معشوق۔ عاشق خود را غیر او دانسته بوسه گیرد و بعد ازان چون عاشق را می شناسد از غلطی بوسه خود نادم می شود۔ کاتبین چابکدست در کتابت فضولی ها کرده اند دیگر هیچ (اردو) بوسہ کی غلطی ہونا۔ جو کبھی معشوق عاشق کو یہ سمجھکر کہ دیتا ہے یا لیتا ہے کہ مخاطب غیر عاشق ہے اور پھر نادم ہوتا ہے

تصحیف فا اصطلاح۔ بقول مؤید مطبوعه ای فنا کذا فی الشرفنامه و القنیه۔ در دیگر نسخه مطبوعه می نویسد که یعنی بقاست و در نسخهٔ دیگر قلمی یعنی فنا **مؤلف** عرض کند که دیگر همه محققین زبان دان و اهل زبان ازین لغت

ساکت اند و بدون سند استعمال ما این را درست نداینم ظاہر امعنی لفظی این غلطی قباست یعنی قبا بہ غلط پوشیدن البتہ تبدیل قبا استعارہ توان کرد بہ فنا کہ چون قبای وجود بدل شود جام باقی تعلق می شود باتی حال این اصطلاح را ہیچ ندانیم (اردو) نا قابل ترجمہ۔

تصدیع بقول بہار بمعنی دردسر دادن۔ می فرماید کہ بالفظ دادن و کشیدن مستعمل مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر دال مہملہ و بقول منتخب بمعنی دردسر رسانیدن۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدرش یعنی تکلیف و زحمت بر سبیل مجاز استعمال این بامصادر فارسی می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) متصدیع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ مؤنث۔ دردسر تکلیف دکھ

تصدیع بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ زحمت و تکلیف برداشتن است (کمال خجندی ؎) مارا بروز واقعہ خاطر بہ آن خوشست ؎ کز خاک آستان تو تصدیع می بریم ؎ (اردو) تکلیف مین مبتلا ہونا۔

تصدیع دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تکلیف و زحمت رسانیدن است متعدی مصدر گذشتہ۔ (ناظم ہروی۔

؎) بعرضی میدہد تصدیع جاہت ۔ عزیزم مصر یعنی خاک راہت ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر دہیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تصدیع دینا۔ تکلیف دینا۔

تصدیع کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ تکلیف و زحمت برداشتن (مخلص کاشی ؎) تصدیع در تدارک ہر ماحضر مکش ؎ داری چو سرکہ و نمکی در دسر مکش ؎ (اردو) تکلیف اٹھانا۔ زحمت مین مبتلا ہونا۔

تصدیق بقول بهار راست گردانیدن و باور داشتن. می فرماید که بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح وکسر دال مهمله. بقول منتخب راست گوی دانستن کسی را. فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند (ظهوری ؎) بحث عشقت خرد بیهده دارد خامی ؛ می شود نکته تصدیق جنون می آید (اردو) کسی کو سچا سمجھنے کا حاصل بالمصدر۔

تصدیق فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تصدیق کردن است یعنی راست گو دانستن کسی را و صحیح دانستن (اثر نصیه همدانی) میدانم که هرچه در روادی اشتیاق می نویسم تصدیق می فرمایند ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال فرمائیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تصدیق فرمانا۔ تصدیق کرنا۔

تصدیق کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تصدیق فرمودن است و فرق در هر دو همین قدر که آن کلمهٔ غرت است منظور اعزاز مخاطب و این معمولی (کمال اصفهانی ؎) گر لاف آن زنم که بمن ختم شد سخن ؛ تصدیق من هر اینه دلوا ر می کند ؛ مخفی مباد که از سند بالا مصدر کردن پیداست که بجایش می آید (اردو) تصدیق کرنا۔ سچ قرار دینا۔

تصرف بقول بهار دست کاری زدن و می فرماید که بالفظ داشتن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و رای مشدد۔ صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قبض استعمال این می کنند (ظهوری ؎) دست تصرف ضبا بستم

از آه برقفا پ کرده اجاره چشم جان سرمهٔ خاکپای را پ (اردو) تصرّف بقول آصفیه عربی۔ اسم مذکر۔ دست اندازی۔ قبضہ۔ مداخلت۔

تصرّف داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قبضہ داشتن (ظهوری ے) این تصرّف نه معهد داشت نه ماه پ هر نگاهی که رفت داشت نگاه پ (اردو) تصرّف رکھنا۔ قابض ہونا۔ قبضہ رکھنا۔

تصرّف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قابض شدن و دخل یافتن است۔ (ظهوری ے) عشوهٔ ساقی تصرّف در مزاج توبه کرد پ گونگه تهٔ جرعهٔ تکلیف بر تقوی فشان (اردو) تصرّف کرنا۔ قابض ہونا۔ دخل پانا

تصرّف گذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی ترک کردن قبضہ و مداخلت (ظهوری ے) تصرّف دران سکه نگذاشتم پ کزان سیم در زر خبر داشتم پ (اردو) قبضہ نچھوڑنا مداخلت ترک کرنا۔

تصفیهٔ نفط اصطلاح۔ صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که بمعنی کارخانهٔ روغن نفط است که آن را پاک و صاف کنند و نفط بقول غیاث روغنی است سیاه و سفید رنگ بهتر از انست که در ملک شیروان از زمین می جوشد و معرّب است و بقول بعض دارویی است که حکما ساخته اند هر جا که اندازند آتش در گیرد **مؤلف** عرض کند که این مرکّب بمعنی مصدر یست که روغن نفط را صاف کردن و معاصرین عجم بسبیل مجاز کارخانه را بدین اسم موسوم کردند که کار تصفیهٔ این روغن کند (اردو)

روغن نفت کے صاف کرنے کا کارخانہ۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے نفت کا ذکر فرمایا ہے۔

تصنیف بقول بولچال بحوالۂ معاصرین عجم (۱) سرودن غزل ہا وامثال آن **مؤلف** عرض کند کہ این تصرف معاصرین عجم است در معنی بر سبیل مجاز و تفریس وحقیقۃً این لغت عرب است بالفتح وکسر نون وبقول منتخب جدا کردن بعضی از بعضی وگونہ گونہ کردن چیزی را و در اصطلاح مثل تالیف است وفرق در تالیف وتصنیف ہمین قدر کہ تالیف کتابی باشد کہ دران از چند کتب مطالب شتّی راجمع نمودہ باشند (چنانکہ گذشت) وتصنیف مضمون بطبع وافکار مصنّف است (اردو) تصنیف بقول آصفیہ دل سے کوئی کتاب بنانا طبیعت سے کوئی مضمون لکھنا۔ ایجاد۔

تصنیف را مصنف نیکو کند بیان مثل صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این در خواندن افکار واشعار شعرا کنند ونمی پسندند کہ شعر شاعری را دیگری بخواند وحق ہم ہمین است کہ مصنف تصنیف خود خوب می خواند برخلاف غیر (اردو) دکن

تصنیف نہادن مصدر اصطلاحی بقول بحر وانند وغیاث بمعنی بہتان کردن است **مؤلف** عرض کند کہ مجاز است وبس و بر زبان معاصرین عجم (تصنیف کردن) بہ ہمین معنی مستعمل است می گویند "آغا این الزام را بحق او تصنیف می کنی" یعنی بہتان می کنی (اردو) بہتان کرنا۔

تصوّر بقول بہار در دل خود صورت چیزی بستن ومی فرماید کہ بالفظ بستن وکردن مستعمل است **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین وضم واو مشدد لغت عرب است فارسیان

بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر خود هم بقاعدهٔ فارسی مرکب می نمایند که در ملحقات می آید (اردو) تصوّر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکّر۔ کسی شے کی صورت دل مین باندھنا۔ خیال۔ تصوّر۔ بمعنی حاصل بالمصدر۔

تصوّر بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قایم کردن تصوّر است (بیدل ؎) بهار بوسه بپای تو دارد و خون گردیده، نگه تصوّر رنگینی حنا بسته ۔ (اردو) تصوّر باندھنا۔ دکن مین مستعمل ہے بمعنی تصوّر قائم کرنا۔

متصوّر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تصوّر بستن است (بسمل نیشاپوری ؎) آئینه را تصوّر گرداب می کنم ، از بس دلم ز مردم دنیا گرفته است ۔ (اردو) تصوّر کرنا۔ دیکھو تصوّر بستن۔

تصویر بقول بهار صورت کردن و آفریدن صورتی که از چوب و گل و امثال آن سازند یا بر دیوار و غیر آن نگارند و این مجاز است و تصاویر جمع آن۔ می فرماید که بالفظ کردن و کشیدن مستعمل است **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است و در منتخب و منتهی الارب هم به همین معنی آمده۔ بالفتح و کسر واو مستعمل۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و بترکیب فارسی استعمالش نمایند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) می روند از صفحه صورتها برون ، صورتش گر زیور تصویر نیست ۔ (اردو) تصویر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث لغوی معنی صورت بنانا مگر یہہ مصدر اسم مفعول کے معنون مین مستعمل ہے۔ مورت شبیہہ روپ۔ فوٹو۔ نقش۔ نقشہ۔ بت۔

تصویر سایه دار اصطلاح۔ بقول بہار صورتی کہ سایہ اش افتد مثل تصویر سنگ و آہن و طلا وغیرہ و این بمذہب امامیہ شکستنی است بخلاف تصویر رنگ و نقش نشان (شفیع اثر ؎) ہر کس بسایۂ دگری از درش رود ؎ می باید ش شکست چو تصویر سایہ دار ؎ صاحب بحر و مصطلحات و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) سایہ دار تصویر۔ مؤنث۔ بت بند

تصویر قلمدان استعمال۔ بقول بہار و انند تصویری کہ بر قلمدان نقش کنند (محسن تاثیر ؎) لب خاموش تصویر قلمدان فاش می گوید ؎ کہ از ہمراہی اہل سخن نتوان سخنور شد ؎ **مؤلف** و عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی (اردو) وہ تصویر جو قلمدان پر کھینچیں۔ مؤنث۔

تصویر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ستعمل این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تصویر کشیدن است (صائب ؎) مصور بکلک شبیہہ تر اگر کند تصویر ؎ ز خامہ اش سر انگشت در دہان ماند ؎ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر کردن است کہ بجایش می آید (اردو) تصویر کھینچنا۔ تصویر بنانا۔ فوٹو لینا۔

(الف) تصویر کش اصطلاح۔ الف **(ب) تصویر کشیدن** بقول بحر و انند و بہار بمعنی مصور (ملا مفید بلخی ؎) شوخ تصویر کشم جلوۂ رنگین دارد ؎ نقش پایش چو قلم صورت نگین دارد ؎ صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است و ب مرادف تصویر کردن (قاسم مشہدی ؎) در چشم مور جلوہ ندارد نر لاغری ؎ تصویر من بہ موی میانی کشیدہ اند ؎ صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر (ب) کردہ (اردو) تصویر کھینچنا۔ دیکھو تصویر کردن۔

تصویر گر اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند

بمعنی مصوّر **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ گر بمعنی کنندہ وسازندہ ہم آمدہ چنانکہ کاسہ گر وکوزہ گر (اردو) مصوّر تصویر بنانے والا۔

تصویر مستقبل اصطلاح۔ بقول بحر تصویر دوچشمی **مؤلف** عرض کند کہ مستقبل بمعنی استقبال کردہ شدہ اسم مفعول است وازینکہ تصویر دو چشمی ہمچو شخصی است کہ روبرو آمدہ فارسیان بدین معنی این اصطلاح را قائم کردند (عرفی ؎) چہرہ پرداز جہان رخت کشد چون بہ حمل ۔ شب شود نیم رخ و روز شود مستقبل ۔ مخفی مباد کہ عرفی درین شعر تصویر نیم رخ وتصویر مستقبل را بالمعنی بستہ است اگرچہ لفظاً ظاہر نیست

(اردو) وہ تصویر جو سالم صورت کی ہو جس مین دونون آنکھین متقابل نظر آئین۔ مؤنث۔ دکن مین اس کو تصویر مقابل اور تصویر دوچشمی کہتے ہین۔

تصویر نیم رخ اصطلاح۔ بقول بحر وبہار وانند ہمانست کہ آن را در عرف تصویر یک چشمہ گویند۔ مقابل تصویر مستقبل کہ دوچشمی باشد وسند این از عرفی بر تصویر مستقبل گذشت **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) یک چشمی تصویر جس مین صاحب تصویر کا منہ مصوّر کے مقابل نہو۔

فوقانی باضاد معجمہ

(الف) **تضرّع** بقول بہار بمعنی زاری کردن (شیخ شیراز ؎) گر تضرّع کنی وگر فریاد ۔ ور دزد زر بازپس نخواہد داد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بفتح اوّل ودوم وضم رای مہملہ لغت عرب است وصاحب ملتخب ذکرش کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی گریہ بامصدر کردن کردہ اند وتضرّع ساختن وتمودن ہم گوش ماخوردہ پس ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) تضرّع کردن از همین لغت الف است بخیال ماسند بالا متعلق به مصدر کُندن است که بجایش می آید (اردو) الف گریه. مذکر ب رونا.

تضمین بقول انند بروزن تفعیل لغت عرب است بمعنی پذیرانیدن و ضامن گردانیدن کسی را و در پناه آوردن و باصطلاح شعرا در آوردن شعر مشهور دیگری را در شعر خود. اگر آن شعر یا مصرع مشهور است احتیاج بایما ندارد والّا اشاره بدان واجب است تا از آفت تهمت سرقه مصئون باشد و تضمین مصرع را تأیید و تضمین بیت را استعانه گویند **مؤلّف** عرض کند که لغت عربست بالفتح و کسر میم. صاحب منتخب این را آورده و معنی اصطلاحی شعرا را هم ذکر کرده فارسیان به همین معنی آخر استعمال این با مصدر ساختن و کردن و نمودن می کنند (اردو) تضمین بقول آصفیه. عربی. اسم مؤنث. شامل کرنا اصطلاح عروض میں کسی مشہور مضمون یا شعر کو اپنی نظم میں داخل کرنا

فوقانی با طای حطّی

تطاول بقول بهار گردن کشی کردن و فارسیان بمعنی ظلم و بیداد بالفظ کردن و کشیدن استعمال می نمایند **مؤلّف** عرض کند که بفتحتین و ضم واو لغت عرب است صاحب منتخب ذکر این کرده و بلحاظ تصرّف فارسیان در معنی ما این را مفترس دانیم (ظهوری ؎) خوبان عجب که خیل مدارا و هندشان ؎ تسخیر ملک دل به تطاول حواله است ؎ (ولہ ؎) گویند عاشقی مثال تطاول ترجمست ؎ مشکل مرا است کار مدارا بمردمست ؎ (اردو) ظلم. مذکر. بیداد مؤنث

تطاول کردن مصدر اصطلاحی بمعنی ظلم و بیداد کردن نوشته **مؤلّف** عرض کند که موافق قیاس است از تفریس فارسیان

تطاول کردن مصدر اصطلاحی بمعنی ظلم و بیداد کردن نوشته **مؤلّف** عرض کند که موافق قیاس است از تفریس فارسیان

آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و بر تطاول

که بر تطاول گذشت (حافظ شیرازی) خاکسار
بی بهره از جرعهٔ کاس الکرام ؛ این تطاول بین
که با عشاق مسکین می کنند ؛ (ظهوری) ع
کشور دل بخرابی چه بلا آباد است ؛ کند انکار
مدار را که تطاول نکند ؛ مخفی مباد که از اسناد بالا
مصدر بودن پیداست که بجایش می آید (اردو) ظلم سہنا

ظلم کرنا۔ بیداد کرنا۔

تطاول کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که تحمل ظلم و بیداد کردن است (حافظ شیرازی
ع) این تطاول که کشید از غم هجران بلبل ؛ تا قفس را
گل نعره زنان خواهد رفت ؛ (اردو) ظلم سہنا

(الف) تطبیق بقول بهار موافق گردانیدن چیزی با چیزی می فرماید که بالفظ دادن مستعمل
است **مؤلف** عرض کند که بالفتح و کسر موحده لغت عرب است و صاحب اند صراحت
آن کرده فارسیان استعمال مجرد این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی مطابقت و موافقت می کنند و

(ب) تطبیق دادن را بمعنی مطابقت کردن (والهٔ هروی ع) ای داده به اهل
قبر تطبیق نفس ؛ زائینه بسهو کرده تحقیق نفس ؛ (اردو) الف۔ تطبیق۔ بقول آصفیه عربی
اسم مؤنث۔ تطابق۔ مطابقت۔ مشابہت۔ تشابہ (ب) تطبیق دینا مطابقت کرنا۔

تطعیم الجدری اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم عمل جراحی کردن برای حفظ
ماتقدم مرض (برجوشیدگی) **مؤلف** عرض کند که آب آبله های این مرض را می گیرند و بر
بازوی انسان دو سه جا جراحتی خفیف کرده آن مادّه را در ان داخل کنند تا از انجا آبله ها
پیدا می شود و تب خفیف هم عارض گردد و در هشت یا ده روز التیام پذیرد و این عمل گویا
مرض مصنوعی است که پیدا کنند و بخیال اطبای فرنگ این عمل مرض (برجوشیدگی) است

کتب خانہ

تا یک سال و درین روزها اطبای یونانی هم این را مفید و حفظ ما تقدم مرض مذکور دانند معنی لفظی این پیوند داد آنرا شک نیست که این مرکب زبان عرب است ولیکن اصطلاح قدما عرب نیست ازینکه این طرز عمل هم برای حفظ ما تقدم این مرض در زمانهٔ پیشین نبود و حالا در بعض بلاد عرب هم همین اصطلاح برای این عمل مستعمل است معاصرین عجم بر زبان دارند بخیال ما مفرس باشد. (اردو) ٹیکا نکالنا ٹیکا ڈالنا۔

تطهیر بقول بهار پاک کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسرهای هوز فارسیان بمعنی حاصل بالمصدرش معنی طهارت و پاکیزگی استعمال این بامصادر فارسی کنند که در ملحقات می آید (اردو) طہارت۔ بقول آصفیہ عربی۔ مؤنث۔ پاکی۔ صفائی۔

تطهیر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که صاف و پاک کردن و شستن است (علی خراسانی ه) بسکه آلوده عصیان شده دل تا محشر دامنش را نتوان داد به زمزم تطهیر (اردو) طہارت دینا۔ صاف و پاک کرنا۔ دھونا۔

تطهیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی طهارت و پاکیزگی حاصل کردن است (علی خراسانی ه) صادق آن مهبط انوار الدنی که گرفت پا دامن شرع زپیر چشمهٔ علمش تطهیر (اردو) طہارت حاصل کرنا۔

تطهیر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تطهیر گرفتن است (علی خراسانی ه) پیش ازین بود پر از لوث خطا چون زمزم یافت از آب کفت شرع پیمبر تطهیر (اردو) طہارت پانا۔

فوقانی با ظای معجمه

تظلّم بقول بهار فریاد کردن و نالیدن از بیداد کسی می فرماید که بالفظ برآوردن وزدن وکردن استعمال مؤلف عرض کند که لغت عرب است بفتح اوّل و دوم ولام مضموم مشدّد صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فریاد می کنند و با مصادر فارسی زبان خود مرکّب سازند. (اردو) دادخواہی. مؤنث۔ فریاد۔

تظلّم آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که فریاد و دادخواہی بوقوع آمدن است (عبد الغنی تفرشی ؎) تظلّم نماید از من لیک ترسم ز که عدل حق تعالی بر نتابد پا نخفی مباد که از سند بالا مصدر آئیدن پیداست که بجایش گذشت (اردو) دادخواہی او رفریاد واقع ہونا۔

تظلّم برآوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که اظہار جور وجفا و دادخواہی کردن است (سعدی ؎) تظلّم برآورد و فریاد خواند ز که رحمت برافتاد و شفقت نماند (اردو) دادخواہی کرنا۔ ظلم کو ظاہر کرنا۔

تظلّم زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی فریاد کردن و اظہار ظلم و دادخواہی کردن است (نظامی ؎) تظلّم زمانند بر شاہ روم برد که بر مصریان تنگ شد مرز و بوم پا نخفی مباد که سند بالا متعلق بامصدر زدن است که بجایش می آید (اردو) دادچاہنا۔ فریاد کرنا۔ اظہار ظلم کرنا۔

تظلّم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که دادخواہی است (شاہی سبزواری ؎)

گفته شاهی برین در کیست با چندین فغان پ داد خواهم برد سلطان تظلم می کنم پ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر گفتن است که بجایش می آید (اردو) داد خواهی کرنا۔

تظلم نمودن استعمال صاحب آصفی از معنی ساکت

مؤلف گوید که مراد ف تظلم کردن است۔ (ز ثانی شهدی ؎) من تظلم می نمایم دست بر سر می زنم پ او تغافل می زند آزار دیگر می کند پ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر نمایندن است که بجایش می آید (اردو) فریاد کرنا

فوقانی با عین مهمله

تعارف بقول رهنما۔ بحوالهٔ سفر نامهٔ ناصر الدین شاه قاچار بمعنی ملاقات و هدیه صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که بمعنی تواضع و ملاقات و صاحب سلامت است۔

مؤلف عرض کند که نقص تعریف هر دو معانی متعارفه را در خفا دارد ما از معاصرین عجم شنیده ایم که استعمال تعارف بمعنی معرفت و شناسائی می کنند۔ لغت عرب است بفتح اول و دوم و ضم راء مهمله و بقول منتخب یکدیگر را شناختن پس فارسیان همین را به معنی حاصل مصدر استعمال کرده و با مصادر خود مرکب ساخته اند که در ملحقات می آید (اردو) تعارف بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ شناسائی۔ جان پہچان۔ واقفیت۔ واقف کاری۔

تعارف رسمی اصطلاح۔ بقول رهنما بحوالهٔ سفر نامهٔ ناصر الدین شاه قاچار بمعنی ملاقات باجلوس شاهانه۔ صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم می فرماید که مراد از ملاقات شاهانه **مؤلف** عرض کند که صراحت معنی تعارف بجایش گذشت و ما این را بمعنی بالا مفرس دانیم که به تخصیص معنی تفریس کرده اند (اردو) ملاقات شاهی یعنی شاهانه جلوس کے ساتھ ملاقات

کرنا کا حاصل بالمصدر۔

تعارف کردن مصدر اصطلاحی صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی سلام کردن گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت لفظ تعارف بجایش گذشت و در اینجا ہمین قدر کافی است این تفریس است بلحاظ تخصیص معنی (اردو) سلام کرنا

تعب بقول بہار بوزن طلب۔ رنج و ماندگی است می فرماید کہ با مصادر دادن و شدن و کشیدن مستعمل است **مؤلف** عرض کند کہ بفتح اول و دوم لغت عرب است و صاحب منتخب ذکر این بمعنی مصدری کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کردہ اند کہ در لحقات می آید (ظہوری ؎) بہر غم و درد سبب می طلب ؎ مایۂ راحت ز تعب می طلب (اردو) تعب بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ رنج۔ تکلیف۔ دکھ۔ تکلیف۔ محنت۔ مشقت۔

تعب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ لازم کردن تعب و تعب آوردن و باعث تعب شدن (ایمای اصفہانی ؎) مثال گر سنہ چشمان شکم پرست مباش ؎ کہ میدہد تعب آن پیرہن کہ دارد آش ؎ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر دہیدن است کہ بجایش می آید (اردو) تکلیف دینا۔ رنج دینا۔

تعب کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بر داشت تعب کردن و مبتلای مصیبت و رنج شدن است (اسیر شہرستانی ؎) سبز است حاصل کند خرمن گذشتہ است ؎ کی مور خواہشم تعب دانہ می کشد ؎ (اردو) مبتلائے تعب ہونا۔ رنج اٹھانا۔

تعبیر بقول بہار۔ بیان خواب کردن و خبر دادن از مراد آن و سخن از کسی یا از خود کردن است۔ می فرماید کہ با لفظ راندن و رفتن و زدن و کردن و نہادن مستعمل **مؤلف** عرض

کند که لغت عرب است بالفتح وبکسر مؤنثه فارسیان بمعنی (۱) مراد خواب و (۲) عبارت و مقصود. استعمال این می کنند یعنی استعمال مجرد این در فارسی بمعنی حاصل بالمصدر است (ظهوری ؎) رفت سودای تو خوابم ز سر ای پرده چشم پا نه پسندند زمین دم تعبیر مرا پ (ولہ ؎) شب سرای خواب روشن شد ز شمع دولتی پ فال داغ دل برآمد از لب تعبیر ما پ (اردو) (۱) تعبیر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ خواب کا نتیجہ (۲) عبارت۔ بین لانا۔ کا حاصل بالمصدر

تعبیر راندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی صراحت شدن است و تعبیر در اینجا بمعنی دوش (انوری ؎) هزار راز برفت است بر زبان قضا پ که بر زبان سنان تو راندش تعبیر پ (اردو) صراحت ہونا۔

تعبیر رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که کرده شدن تعبیر و قرار یافتن تعبیر باشد (حافظ ؎) دیدم بخواب خوش که بدستم پیاله بود پ تعبیر رفت کار بدولت حواله بود پ (اردو) تعبیر کی جانا تعبیر قرار پانا

تعبیر زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تعبیر کردن است (خسرو ؎) تعبیر خواب برکه زنم هر شبی ز تو پ خوابی دروغ راست کنم بهر حال خویش پ مخفی مباد که از سند خسرو مصدر زدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) تعبیر کرنا۔

تعبیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تعبیر خواب کردن یعنی نتیجه خواب قیاس کردن (معزی ؎) خیال دولت تو هر که بیند اندر خواب پ معبّر همه نیک اختری کند تعبیر پ مخفی مباد که از سند

بالا مصدر تعبیر کردن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) تعبیر کرنا۔

تعبیر گو اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ترجمۂ معبّر **مؤلف** عرض کند کہ آنکہ تعبیر خواب گوید موافق قیاس واسم فاعل ترکیبی است۔ (اردو) تعبیر گو بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے۔ وہ شخص جو تعبیر خواب کہتا ہے۔

تعبیر نہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حاصل کردن تعبیر باشد (عالی شیرازی ؎)

اہل غفلت را بدنیا نیک و بد معلوم نیست ۔
خواب شب تعبیر خواہد یافت چون فردا شود ۔

(اردو) تعبیر پانا۔ تعبیر حاصل کرنا۔

کند کہ مرادف تعبیر کردن است (سوزنی سمرقندی ؎)

بخت است بخواب دیدن خیر ترا ۔ ماہو بہ چنین نہاد تعبیرے

(اردو) تعبیر کرنا۔

تعبیر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ حاصل کردن تعبیر باشد (عالی شیرازی ؎)

اہل غفلت را بدنیا نیک و بد معلوم نیست ۔
خواب شب تعبیر خواہد یافت چون فردا شود ۔

(اردو) تعبیر پانا۔ تعبیر حاصل کرنا۔

تعبیہ بقول بہار آمادہ کردن و ترتیب دادن چیزی۔ می فرماید کہ بالفظ ساختن و شکستن و کردن و نہادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر موحدہ و فتح تحتانی لغت عرب است۔ بخصوصیت لشکر (ہکذا فی المنتخب) فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر بدون تخصیص بالا استعمال می کنند بمعنی آمادگی و ترتیب و اضافہ و با مصادر فارسی ہم مرکب سازند و این معنی قریب بہ تفریس است (ظہوری ؎) از بوی شراب تو چنین مست و خرابم ۔ کو تعبیہ در ہر بن موحوصلہ چند

(اردو) آمادگی۔ مؤنث۔ ترتیب۔ مؤنث۔ اضافہ۔ مذکر۔ انہیں معنون میں تعبیہ کا استعمال بھی اردو میں ہو سکتا ہے۔

تعبیہ آمیختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

اضافه کردن در چیزی (خسرو) داد جوابی
ادب آمیخته ؛ تعبیه های عجب آمیخته ؛ -
(اردو) اضافه کرنا -

تعبیه انگیختن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که اضافه کردن است مرادف مصدر
گذشته (حافظ شیراز) مباش غره به بازوی
خود که در خطر است ؛ هزار تعبیه در حکم پادشا
انگیز ؛ مخفی مباد که از سند بالا مصدر انگیزیدن
پیدا است که بجالیش می آید (اردو) تعبیه
کرنا - اضافه کرنا -

تعبیه داشتن استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که شریک داشتن و مرتب داشتن
است (حسن غزنوی) در هر نفسی تعبیه
دارم آهی ؛ ای آینه می گویمت از آه تبرس
؛ مخفی مباد که از سند بالا مصدر کندن پیدا است
که بجای خودش می آید (اردو) مرتب کرنا
شریک رکھنا -

تعبیه ساختن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که مرتب ساختن و اضافه کردن است (حسن
غزنوی) دیر است که بر چرخ همین تعبیه
سازند ؛ هفت اختر سیار درین شغل درین کار
مخفی مباد که از سند بالا مصدر ساختن پیدا است
که بجای خودش می آید (اردو) مرتب کرنا
اضافه کرنا -

تعبیه شکستن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که ترتیب را زائل کردن (خسرو) بر آنسو
تعبیه زانگونه بشکست ؛ که مهر رایگان شد
دست بر دست ؛ (اردو) ترتیب کو توڑنا
بے ترتیب کرنا - ترتیب کو مٹانا -

تعبیه کردن استعمال - صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی شریک کردن و اضافه کردن و مرتب کردن باشد (انوری ؎) در جسم خاک تعبیه کرده است باد در روح ؎ گوئی که باد چون دم عیسی مریم است ؎ (**اردو**) تعبیہ کرنا۔ شریک کرنا۔ اضافہ کرنا

تعبیه نمودن استعمال۔ آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تعبیه کردن باشد (طالب آملی ؎) بصانعی که بمنقار عندلیب بهار ؎ نمود تعبیه چندین نوای ناحق زن ؎ (**اردو**) دیکھو تعبیہ کردن۔

تعبیه نهادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تعبیه کردن است (بدر چاچی ؎) ومیض خنجر تو از خواص آب حیات ؎ هزار تعبیه در لمعهٔ سراب نهد ؎ (**اردو**) تعبیہ کرنا۔ دیکھو تعبیہ کردن۔

تعجب بقول منتخب لغت عرب است بضم اول و دوم وضم جیم بمعنی در شگفت افتادن **مؤلف** عرض کند که فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی عجب استعمال می کنند و با مصادر خویش مرکب سازند که در ملحقات می آید (**اردو**) تعجب۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ حیرت۔ اچرج۔

تعجب داشتن استعمال۔ بمعنی حیرت داشتن و متحیر و متعجب بودن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) دریا اگر شویم ندارد تعجبی ؎ در قطره کی کنار ندارد میان ما ؎ مخفی مباد که از سند بالا مصدر داریدن پیداست که بجای خودش می آید (**اردو**) متعجب ہونا۔ متحیر ہونا۔

تعجب کردن استعمال۔ صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که "تعجب کردم که هیچ مسبوق به سابق نبود" **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس

(۱۴۶ ب)

است (اردو) عجب کرنا۔ تعجب | حیرت کرنا۔

تعجیل | بقول بہار بمعنی برانگیختن وشتاب فرمودن۔ می فرماید کہ بالفظ دادن وکردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح وکسر جیم لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی عجلت استعمال این می کنند چنانکہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) رفتہ خواہد بود ایام ۔ درنگی از وصال ۔ ہجر را درکشتن من اینقدر تعجیل نیست ۔ (اردو) تعجیل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ جلدی۔ شتابی۔ عجلت۔ اضطراب۔ کسی کام مین اس کا وقت آنے سے پہلے جلدی کرنا۔ کا حاصل بالمصدر۔

تعجیل دادن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ تعجیل آوردن وآمادہ عجلت کردن (انوری ؎) خجلت حکم تو داد است زمین را تسکین ۔ غیرت حکم تو داد است زمین را تعجیل ۔ (اردو) عجلت پر آمادہ کرنا۔

تعجیل فرمودن | استعمال۔ بمعنی تعجیل کردن وعجلت نمودن باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) درکشتن من این ہمہ تعجیل مفرما ۔ برسنگ درنگی نخورد پای شتابت ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر فرمائیدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تعجیل فرمانا۔ عجلت فرمانا۔ تعجیل کرنا۔ جلدی کرنا۔

تعجیل کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی عجلت کردن درکاری (صائب ؎) کمن تعجیل تا از عشق رنگی برکند کارت ۔ کہ ساز وسنگ را لعل آفتاب آہستہ آہستہ ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا مصدر تعجیل کردن

(۳۹۹۷)

پیداست که بجایش می آید (اردو) تعجیل کرنا عجلت کرنا۔ جلدی کرنا۔

(الف) تعدّا (ب) بقول بہار بمعنی از حد در گذشتن می فرماید که سنجر کاشی الف را
(ب) تعدّی به الف آخر عوض تحتانی استعمال کرده باطغرا و زیبا قافیه ساخته (ے)
از غیر چه می کنم شکایت ؎ کز شعر شد این همه تعدا ؎ (ظهوری ے) کنند خوش به تعدی شهان
جهانگیری ؎ خوشا شهی که جهانگیریش بفر منگ است ؎ **مؤلف** عرض کند که (ب) لغت
عرب است بفتح اول و دوم و کسر دال مهمله۔ صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان استعمال
این بمعنی جور کنند و الف مقرس است به همین معنی (اردو) الف و ب۔ تعدی بقول
آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ حد سے تجاوز کرنا ظلم ستم جبر سختی۔

تعدیل ارکان اصطلاح۔ بقول بحر آہستگی راست و درست ادا کردن رکوع و سجود
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و معنی این درستی و آہستگی در رکوع و سجود۔ طرز
تعریف صاحب بحر حاصل بالمصدر را ظاہر می کند و آن بمعنی (تعدیل ارکان کردن) است۔
مقابل (اردو) رکوع اور سجود مین آہستگی اور درستی۔ مؤنث۔

تعریف بقول تحقیق الاصطلاحات بمعنی ستودن و در اصطلاح فقہا ذاکردن بر سر لقطه و
لقطه بالضم مالی را گویند که کسی در راه افتاده یابد و بردارد و حکم شرع اینست که بردارنده یک
سال ندا کند تا صاحبش پیدا شود (اشرف مازندرانی ے) این قوم که در سخن قوی بازو بیند ؎
هرگاه که شعر تازه می گویند ؎ تا یکسالش تمام تعریف کنند ؎ مانند زری که سر راهی جویند ؎
مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر رای مهمله۔ و بقول منتخب بمعنی شناسا کردن

و آگاه نمودن و گم شده جستن (الخ) فارسیان استعمال این بمعنی (۱) ستایش و (۲) بمعنی شناسائی و آگاهی کرده اند معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجاز آن (ظهوری ؎) کام را تعریف تمیز لعل در شکر نشاند ۔ مغز را سودای مشکین طرّه در عنبر گرفت ۔ (اردو) تعریف ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث (۱) مدح ۔ ثنا صفت ۔ (۲) شناسائی ۔ آگاہی ۔

(۹۹۹۳)

تعریف در دہان ماندن مصدر اصطلاحی ۔ ظاہر نشدن تعریف **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) در باغ دوش حرف زبان تو می گذشت ۔ تعریف غنچہ در دہن باغبان بماند ۔ (اردو) تعریف ظاہر نہ ہونا ۔

تعریف زیادہ بدتر از دشنام است مثل ۔ صاحبان خزینہ وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را در مذمت مبالغہ تعریف استعمال می کنند ۔ (اردو) دکن مین کہتے ہین "جھوٹی تعریف گالی بنجاے ۔

تعریف کردن استعمال بمعنی (۱) ستایش کردن و (۲) صراحت چیزی کردن **مؤلف** عرض کند کہ بلحاظ ہر دو معنی لفظ تعریف موافق قیاس است (ظہوری ؎) چو از زبان سخنی خوبان حکایت در میان آید ۔ مگر ہم خود کنی تعریف سنگ دامن خود را ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال کُندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تعریف کرنا (۱) ستایش کرنا (۲) صراحت کرنا ۔ بیان کرنا تشریح کرنا

تعریف و انوشتن مصدر اصطلاحی ۔ بیان کردن تعریف و ظاہر کردن کہ چہ چیز است و حقیقت بیان کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎)

قصا تعریف یوسف را بدورت ہ سر دکتر سر سانی مصدر نویسید راست کہ بجالیش می آید۔ وانویسید ہ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال (اردو) تعریف کرنا حقیقت بیان کرنا۔

تعزیت بقول بہار صبر فرمودن و پرسش کردن خویشان مردہ را (علی خراسانی ے) در خاکدان دہر کہ دار کدورت است ہ این تعزیت چو عمر خضر جاودان فتاد ہ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر زای ہوز و فتح تحتانی۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پرسش خویشان مردہ می کنند و با مصادر خود مرکب سازند بترکیب فارسی (اردو) تعزیت۔ مؤنث۔ دیکھو پرسش کے دوسرے معنے

تعزیت خانہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی ماتم خانہ **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت خانۂ تعزیت است (طالب آملی ے) تعزیت خانۂ ما منت نوری نہ کشد ہ فارغ از پرتو خورشید بود روزن ما ہ (اردو) ماتم خانہ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ماتم کدہ۔ ماتم سرا۔ غمی کا گھر۔ سوگ کا گھر وہ گھر جس مین غمی ہوگئی ہو۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ تعزیت خانہ بھی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین۔

تعزیت کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی پرسش کردن است (سعدی شیرازی ؒ) ای یار تعزیتم کن چہ جای تہنیت است ہ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیدا است کہ بجالیش می آید (اردو) پرسا دینا۔ بقول آصفیہ۔ ماتم پرسی کرنا۔ میت کے وارثون کو دلاسا دینا۔ دکن مین تعزیت ادا کرنا بھی کہتے ہین۔

(الف) تعزیہ بقول آصفی سیاست کردن بقدر مصلحت وقت و سخت زدن۔ بہار

گوید که کمتر از حد شرعی یا سخت زدن و بقول بعض گوید که سیاست کردن آنمقدار که مصلحت وقت اقتضا کند و می فرماید که ----------

(ب) تعزیر کردن هم آمده (خواجه شیراز ؎) دانی که چنگ و عود چه تقریر می کنند ؎ پنهان خورید باده که تعزیر می کنند ؎ **مؤلف** عرض کند که الف بالفتح و کسر زای معجمه لغت عرب است و صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان استعمال الف بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پاداش و سزا می کنند و برای معنی مصدر الف را با مصادر مرکب می سازند (**اردو**) الف تعزیر بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ سیاست، سزا گوشمالی۔ حد شرعی سے کم سزا دینا مصلحت وقت کے موافق تنبیہ کرنا (ب) دکن میں تعزیر کرنا مستعمل ہے۔ سزا دینا۔

تعطیل بقول بهار بحواله رشیدی خالی گذاشتن و بیکار نمودن و ضائع گذاشتن۔ می فرماید که مجازاً بمعنی بیکار مستعمل (شفیع اثر ؎) چو خط یار دهد درس عشق تعطیل است ؎ مگر کنند سبق های خوانده را تکرار ؎ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر طای مهمله و بقول منتخب بمعنی خالی گذاشتن۔ فارسیان استعمال این بمعنی بیکاری و رخصت می کنند (ظهوری ؎) بر سر کار اندستان لطف ساقی بر فزید ؎ هفته ما را خمار جمعه تعطیل نیست ؎ (واله ؎) ز نجیر شب و روز زهم ریخت ظهوری ؎ امید مرا ربط بتعطیل همان است ؎ (**اردو**) تعطیل بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو بطالت۔

تعظیم بقول بهار بزرگ داشتن و می فرماید که بالفظ داشتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر طای معجمه صاحب منتخب ذکر این بمعنی بزرگی کردن کرده فارسیان

این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی بزرگی و عظمت می کنند و با مصادر فارسی مرکب می سازند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) نیست در بیچ لبقعهٔ محرابی پاکه بتعظیم ابروی خم نیست پا (اردو) تعظیم بقول آصفیه۔ بزرگی عظمت۔ عزت۔ حرمت (مؤنث)

تعظیم خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی خواہش اعزاز و تکریم کردن است (ظہوری ؎) بکوہش کہین سنگ را آن شکوہ پاکہ تعظیم خواہد ز البرز کوہ پا مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تعظیم چاہنا۔

تعظیم دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عزت کردن و برخاستن برای تعظیم (بیدل ؎) نشست شعلہ ام از پا و سوختن برخاست پا نفس گداختہ را رنگ میدہد تعظیم پا مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر دہیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تعظیم دینا بقول آصفیہ۔ کسی کی تشریف آوری پر کھڑا ہو جانا۔ کھڑے ہو کر عزت کرنا۔ استقبال کر کے صدر میں بٹھانا۔

تعظیم داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تعظیم کردن و خیال تعظیم او داشتن است (ابوحنیفہ غزنوی ؎) دون تر از مرد دون کسی بمدار پا گرچہ دارند ہر کسش تعظیم پا مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر داریدن است کہ بجایش می آید (اردو) تعظیم کرنا۔ تعظیم کا خیال رکھنا۔

تعظیم صاحب خانہ کردن بنیہ مثل **از ریش حلاج برداشتن است** صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و

محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان
این مثل را بحق صاحب خانه زنند یعنی مقصود آنست
که از اهل خانه تعظیم صاحب خانه قریب به محال
است از سنکه صبح تا شام او پیش اهل خانه می باشد
و تمثیل تعظیم صاحب خانه (پنبه از ریش حلاج
بر داشتن) است یعنی این هم محال زیرا که او
صبح تا شام کار حلاجی می کند و دائما در ریش
او پنبه می نشیند پس پنبه از ریشش برآوردن آسان
نیست اگر وقتی برآورند باز می نشیند از سنکه
کار حلاج همیشه پنبه را بر ریش می نشاند (اردو)
دکن میں کہتے ہیں گھر کا مالک تعظیم سے معاف ہے
اس کا مطلب یہی ہے کہ اہل خانہ اسکی تعظیم
نہیں کر سکتے اسلئے کہ ہمیشہ اس سے سابقہ رہتا ہے

تعظیم کار پگیران معاف مثل صاحبان
نخزینه و امثال فارسی ذکر این کرده اند و از
معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** گوید که
چون کسی پیش مصروف بکاری رود اگرچه
نو وارد مستحق تعظیم باشد مگر کار پگیر جای
خود را نمی گذارد و به تعظیمش برنمی خیزد و این
مثل را بر زبان می آرد مقصود همین قدر است
که کار و شغل او اجازت نمی دهد که به ترک شغل
برخیزد اگر برای تعظیم برخیزد کار او به تکمیل نمی
پذیرد (اردو) یہی فارسی مثل اردو میں
مستعمل ہے۔ یعنے مصروف بکار لوگ آنے والے
کی تعظیم کے لئے اپنا کام چھوڑ کر نہیں اٹھہ سکتے

تعظیم کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که عزت و بزرگی کردن است (فوجی
نیشاپوری ؎) بی مزد کسی باده بجامت نکند
یا تعظیم تو فرزند و غلامت نکند ؛ مخفی مباد
که از سند بالا استعمال مصدر کردن پیدا است
نه کردن و تعریف هر دو بجایش می آید
(اردو) تعظیم کرنا۔ بقول آصفیہ عزت
کرنا۔ بزرگی کرنا۔ آداب بجالانا۔

تعلق بقول بهار - بچیزی درآویختن **مؤلف** عرض کند که بفتح اول و دوم وضم لام مشدد لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی علاقه می کنند و با مصادر فارسی هم مرکب سازند (ظهوری ؎) سبکرو خانه در بحر تعلق دل زخود برکن ۵ که کشتی بر نمی تابد غم لنگر بپستان را ۵ (ولہ ؎) تعلق تو ظهوری در آب داشت گلی ۵ سرای دل بخرابی مرمت آلود است ۵ (اردو) تعلق - بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - علاقہ - لگاؤ - رشتہ - واسطہ -

تعلق بار یدن مصدر اصطلاحی - بمعنی ظاہر شدن تعلق است و نمودار شدن علاقہ باکسی **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است بتنزیل مجاز (ظهوری ؎) ظهوری خرقه های خرقه می گریند بر حالت ۵ مخور بازی تعلق ها از این تجریدی بار ۵ (اردو) تعلق ظاہر ہونا -

تعلق بودن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی علاقه بودن است (نظام شیراز ؎) از بس مرا تعلق با خاک این چمن بود ۵ صد جا نهاده ام از شوق بنیاد آشیان را ۵ (اردو) تعلق ہونا - تعلق رہنا -

تعلق جستن استعمال - تلاش تعلق کردن و تعلق خواستن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس باشد (ظهوری ؎) چه جوئی درین کوچه بندی تعلق ۵ زبیگانگان شوکه همخانه گردد ۵ (اردو) تعلق چاہنا - علاقہ ڈھونڈھنا -

تعلق داشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که علاقه داشتن است و از سندش تعلق داریدن پیداست عیبی ندارد که داریدن هم مرادف داشتن است (حافظ ؎) زیر بارند درختان و تعلق دارند ۵ ای خوشا سرو

که از بار غم آزاد آمد ۔ (اردو) تعلق رکھنا

(الف) تعلق گسل اصطلاح۔ بقول بہار وانند آنکه بچیزی دل نهاد و نیز دل مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی که باکسی یا چیزی تعلق ندارد و تعلق گسیده و (میرزا رضی دانش ؎) نه تن زجان تعلق گسل توان پرداخت ۔ نه فرصتی که باین مشت گل توان پرداخت ۔ صاحب آصفی بسند همین شعر و مصدر (تعلق گسیختن) اقائم کرده و غور بر

(ب) تعلق گسلیدن است که بمعنی قطع تعلق کردن باشد (اردو) الف قطع تعلق کرنے والا۔ (ب) قطع تعلق کرنا۔

تعلق ماندن استعمال۔ صاحب آصفی فکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی ماندن علاقه باکسی یا چیزی (عرفی شیرازی ؎) ازان بان که بدان داده اند گوهر تو ۔ بگنج صنع نمانده تعلق گنجی ۔ (اردو) تعلق رہنا۔ علاقہ رہنا۔

تعلیقه بہار گوید که در ایران نوشته پادشاهان را رقم گویند و نوشته امرای عظام مثل وکیل و وزیر و بیگلربیگی وغیره را تعلیقه (زکی ندیم ؎) خط آمد و کیفیت رخسار تو کم شد ۔ تعلیقه معزولی ناز تو رقم شد ۔ صاحب انند این را لغت زبان عربی گوید بفتح اول و کسر ثالث و نقل قول بہار کند ولیکن صاحب منتخب که محقق لغات عرب است این را ترک کرده و دیگر لغات عرب هم ازین معنی ساکت معلوم می شود که فارسیان بطور تفرس این لغت را قائم کرده اند (اردو) وه حکم جو منجانب وزیر یا امرائے عظام لکھا جاوے جس کو فارسی مین تعلیقه کہتے ہین۔ صاحب آصفیه نے تعلیقه پر فرمایا ہے کہ۔ عربی۔ اسم مذکر مال و اسباب کی ضبطی۔ مکان کی قرقی۔ قرق شده اسباب کی فہرست جسے فرد تعلیقه بھی کہتے ہین

تعلیم بقول بهار کسی را چیزی آموختن. می فرماید که با لفظ دادن و داشتن و شدن و فرمودن و کردن و گرفتن و گفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر لام و صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کنند و با مصادر فارسی زبان هم مرکب سازند که در ملحقات می آید (اردو) تعلیم بقول آصفیه عربی اسم مؤنث تربیت علم سکھانا۔

تعلیم دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خفیقی آموزانیدن است و درس دادن (صائب ؎) نشست و خاست بتعلیم است ؎ گر نباشد در بزم آن نگار کرمید ہ تعلیم ؎ مخفی مبادکه در سند بالا استعمال مصدر دہیدن است که بجایش می آید و دادن مرادف آن (اردو) تعلیم دینا۔

تعلیم داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تعلیم یافته بودن (کلیم همدانی ؎) کوہکن تعلیم خارا کنفتن از استاد داشت ؎ ہر چہ کرد از کاوش مژگان شیرین یاد داشت ؎ (اردو) تعلیم یافته ہونا۔

تعلیم ستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که حاصل کردن تعلیم است (علی خراسانی ؎) ستانده اند ز دجال چون خرش تعلیم ؎ گرفته اند ز ابلیس جمله شان ارشاد ؎ (اردو) تعلیم حاصل کرنا۔

(الف) تعلیم فرما اصطلاح۔ الف **(ب) تعلیم فرمودن** بقول بهار مرادف تعلیم گر یعنی معلم و آموزگار۔ صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و ب مرادف تعلیم کردن و آموزانیدن (علی حزین ع) بشوخی پای او بوسیدن و قالب تهی کردن بگو کدامی بی ادب تعلیم فرماشد رکابش را (اردو) الف۔ استاد معلم۔ مذکر ب تعلیم دینا۔ تعلیم فرمانا۔

تعلیم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی آموزانیدن است (بهار آملی ع) وی مفتیان شهر را تعلیم کردم مسئله چو امروز اهل میکده رندی زمن آموختند (اردو) تعلیم دینا۔ تعلیم کرنا۔

تعلیم گر اصطلاح۔ بقول بهار و انند و بحر مرادف تعلیم فرما **مؤلف** عرض کند که از قبیل کاسه گر و دادگر (خواجه نظامی ع) مرا خضر تعلیم گر بود دوش چه رازی که آمد پدید اندر گوش چه مخفی مبادا که لفظ گر افاده معنی فاعلی کند (اردو) دیکھو تعلیم فرما۔

تعلیم گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حاصل کردن تعلیم است۔ مرادف تعلیم ستاندن (کلیم همدانی ع) خاکساری نقش پا تعلیم می گیرد زما چه در رفتن خود گرچه تعلیم شهرت کرده ایم چه مخفی مبادا که از سند بالا استعمال مصدر گیرد ن پیداست که بجایش می آید۔ (اردو) تعلیم حاصل کرنا۔

تعلیم گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تعلیم کردن (شاهی سبزواری ع) مگر استاد جوریشه ترا همه تعلیم نازمی گوید چه مخفی مبادا که از سند بالا استعمال مصدر گوئیدن پیدا ست که بجای خودش می آید (اردو) تعلیم دینا دیکھو تعلیم کردن۔

تعلیم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تعلیم کردن است (نظامی ع) بهر سالی که دوران می فرودش ؛ بخرد تعلیم دیگر می نمودش ؛ (اردو) تعلیم دینا۔ تعلیم کرنا دیکھو تعلیم کردن۔

تعلیمی بقول بہار و انند و وارسته تتمه که بر سر لجام باشد **مؤلف** عرض کند که برای نسبت بمعنی منسوب به تعلیم است و همین از تتمه اشاره به اسپ می شود در راه رفتن و استادن وغیره (طغرا در هجو اسپ ع) ز تعلیمی همیشه بیم دارد ؛ مدانم از که این تعلیم دارد

تعمیر بقول بہار بمعنی زندگانی دادن و عمر دراز خواستن و بعمر دراز متصف کردن و آباد ساختن می فرماید که بالفظ کردن مستعمل است **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر میم فارسیان بمعنی آبادی استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب هم می سازند که در ملحقات می آید (ظهوری ع) هوس کنج برآورده ز تعمیر مرا ؛ ترک تدبیر علم کرده به تدبیر مرا ؛ (اردو) آبادی۔ مؤنث۔ دیکھو آبادی۔

تعمیر داشتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

؛ (وله در تعریف اسپ ع ز تعلیم بیشتر) بخنیه چار جل ؛ بود نغز فارسی خط پانزل ؛ (اردو) وہ تسمہ جو لگام پر لگا ہوا ہوتا اور سوار کے ہاتھ میں رہتا ہے جس کے ذریعہ سے گھوڑا روکا اور چلایا اور موڑا جاتا ہے۔

تعلیم یافتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حاصل کردن تعلیم است (عنوی نیشاپوری ع) آن دین و شریعت زنبی یافته ؛ تعلیم یافته این جود و سخاوت ز ملک یافته ؛ تلقین ؛ (اردو) تعلیم پانا۔

که بنا کرده شدن وعمارت گرفتن وآباد بودن است واز سندش مصدر داریدن پیداست که بجای خودش می آید (صائب ؎) پیری نه شکستی است که اصلاح توان کرد ؎ برد رزان ازان خانه که تعمیر ندارد ؎ (اردو) تعمیر کیا ہوا ہونا۔ آباد ہونا۔

تعمیر طلبیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سندش مصدر (تعمیر طلب شدن) پیداست که بمعنی خواستن آبادی است (صالح شیرازی ؎) دریا طلب آدم سرابم کردند ؎ تعمیر طلب شدم خرابم کردند ؎ (اردو) طالب آبادی

تعمیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی آباد کردن است واز سندش استعمال مصدر کنندن پیداست که بجای خودش می آید (صائب ؎) ویرانه را چه فرش به از نور آفتاب ؎ تعمیر دل بساغر چون آفتاب کن ؎ (اردو) آباد کرنا۔

تعمیر یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی آباد شدن است (ناظم ہروی ؎) بود زان شوکت وشانش جہانگیر ؎ کز اقبال سکندر یافت تعمیر ؎ (اردو) آباد ہونا۔

(الف) تعنت بقول بہار خطا وسہو بر کسی جستن **مؤلف** عرض کند که بفتح اول ودوم ونون مشدد ومضموم لغت عرب است که بقول منتخب بمعنی خطا وگناہ کسی جستن است فارسیان استعمال این بمعنی عیب جوئی کرده اند که حاصل بالمصدر است وبا مصدر کنندن استعمالش کرده۔ صاحب آصفی ذکر

(ب) تعنت کردن کرده واز سندش استعمال کنندن پیداست که بجای خودش

می آید (شیخ شیراز ؒ) گرفتم که خود هستی از عیب پاک ۔ تغنت مکن بر من عیب ناک ۔ پس ب بمعنی عیب جوئی کردن است (اردو) الف عیب جوئی ۔ حرف گیری ۔ تغنت ب عیب جوئی کرنا ۔ حرف گیری کرنا ۔

تعویذ صاحب آصفی بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند که لغت عربست بالفتح وکسر واو وبقول منتخب بمعنی پناه دادن و در پناه آوردن ۔ عربان این را بمعنی حاصل بالمصدر ۔ وکنایه از منقشی وآیتی استعمال کرده اند که بر کاغذ یا چیز دیگر نوشته برای حفظ از بلاها در گلوی اندازند وبر بازو می بندند ۔ فارسیان استعمال این به همین معنی کرده و با مصادر فارسی مرکب نموده (ظهوری ؒ) جز این تعویذ در دفع سیه بختی نمی باشد ۔ که از زلف تو بر بازوی جان بندم (اردو) تعویذ ۔ بقول آصفیه ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ دعا یا کوئی آیت یا اسمای الهی کے اعداد لکھ کر گلے مین ڈالتے ہین یا بازو پر باندھتے ہین ۔ حرز ۔ جنتر ۔ نقش ۔

تعویذ آسمان اصطلاح ۔ بقول بحر و (جهانگیری در ملحقات) وملحقات برهان وجامع برج جوزا که برج سوم است از جمله دوازده بر روج فلک **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است وصراحت کامل بر برج سوم گذشت ۔ واز ینکه شکل جوزا هیکلی دارد در گلوبند این را تعویذ آسمان گفتند (اردو) جوزا ۔ دیکھو برج سوم

تعویذ بستن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است بر بازو و سر وغیره بستن تعویذ (وهمی قمی ؒ) الغرض پنجه های دلغ بیند غیر نیندارد ۔ که بر سر این همه تعویذ بهر درد سر بستم ۔ (ظهوری ؒ) شیخ بر خویش بند کو تعویذ ۔ رند را حرز اعتقاد بس است

مخفی مباد که در سند ظهوری استعمال مصدر بندیدن است که گذشت (اردو) تعویذ باندنا

تعویذ سیمین اصطلاح. بقول بحر ستاره باشد. صاحب مؤید ذکر این کرد گوید که فیه شک و اقول یعنی ماه و هیکل جوزا چونکه معلق بجره باشد مناسبتی دارد و در دیگر نسخ قلمی ذکر معنی دوم نیست بلکه یعنی مالا و هیکل جوزا نوشته **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است و مراد از جوزا دیگر هیچ معاصرین عجم تصدیق این می کنند و این استعمال باشد (اردو) جوزا دیکھو برج سوم۔

تعویذ قبر اصطلاح. تعویذ سنگ است که بران آیات قرآنی و نام و سال فوت متوفی کنده باشد **مؤلف** عرض کند که این رسم هند است یعنی هندیان بر قبور این قسم تعویذ قائم کنند و معاصرین عجم در هند این تعویذ سنگی را تعویذ قبر گویند مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو) تعویذ قبر۔ مذکر۔ وہ پتھر جس پر آیات قرآنی اور سنہ وفات اور نام متوفی کندہ ہوتا ہے جس کو قبر پر قائم کرتے ہیں

تعویذ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تعویذ قرار دادن است (حافظ شیراز ؎) حافظ تو این غزل ز که آموختی که یار ؎ تعویذ کرد شعر ترا و بزر گرفت ؎ (اردو) تعویذ قرار دینا۔

تعویذ نوشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است (جمال اصفهانی ؎) بر هفت هیکل فلکی بر به پوست شیر ؎ تعویذ می نوشت عطارد ز مشک و بان ؎ (اردو) تعویذ لکھنا۔

(الف) **تعهد** بقول آصفی بحوالهٔ بهار یعنی تیمار داشتن می فرماید که .....

(ب) تعهّد کردن مستعمل است و از معنی ساکت (سعدی ؒ) خبیث را چو تعهّد کنی و نوازی ؛ بدولت تو نگه میکند به ایازی ؛ بهار بر الف معنی تیمار داشتن و تازه کردن را بحوالهٔ منتخب نوشته و صاحب منتخب این را آورده **مؤلف** عرض کند که الف لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و ضمّ های هوز فارسیان مجازاً استعمال این بمعنی امداد و مدارا کرده اند و ب بمعنی امداد و مدارا کردن است مخفی مباد که از سند سعدی مصدر کُندن پیدا است که بجایش می آید (اردو) الف امداد ۔ مؤنّث ۔ مدارا ۔ مذکّر (ب) امداد کرنا ۔ مدارا کرنا ۔

تعیین بقول بهار بروزن امین مرادف تعیین بروزن تلقین بمعنی چیزی را از میان چیزها مخصوص گردانیدن ۔ می فرماید که بالفظ شدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که مخفّف تعیین است فارسیان بتخفیف یک یا آ استعمال این ها مصادر فارسی کرده اند که در ملحقات می آید (اردو) تعیّن ۔ بقول آصفیه ۔ عربی ۔ تقرّر ۔ تشخّص ۔ معین کرنا ۔

تعینات بقول خان آرزو در چراغ هدایت بمعنی متعیّنه اعم از اینکه یکی باشد یا زیاده استعمال کنند و این مجاز است **مؤلف** عرض کند که در زبان عرب جمع تعیّن برین وزن نیامده و این را تفرّس توان گفت که فارسیان استعمال این کرده باشند ولیکن مجرّد بیان محقّق هند نژاد بدون سند برای این کافی نیست که استعمال این در فارسی زبان بگوش ما نخورد و معاصرین عجم بر زبان ندارند و صاحبان لغات هند این را لغت فارسی نگفته اند ظاهراً معلوم می شود که محقّق با نام و نشان سکندری خورده و تعینات که بدو تحتانی می آید به یک تحتانی قائم کرده (اردو) تعینات ۔ بقول آصفیه ۔ اردو ۔ اسم مذکّر ۔ (غلط العوام) متعیّن ۔ مقرّر ۔

تعیین اوّل اصطلاح۔ بقول انند بجوالۂ مظہر العجائب کنایہ از ذات عالی صفات رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و بہ تشدید تحتانی و کنایہ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ **(اردو)** آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔

تعیین گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بفتح اوّل و کسر دوم معیّن شدن است (طغرائے مشہدی ؎) تعیین گشت ساعات بزم طرب ؎ خوشی یافت از حکم او روز و شب ؎ **(اردو)** معیّن ہونا۔ مقرر ہونا۔

تعیین بقول برہان مرادف تعین کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر تحتانی لغت عرب است و بقول منتخب مخصوص کردن چیزی را از میان چیزہا فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کنند و با مصادر فارسی ہم مرکب می سازند چنانکہ در ملحقات می آید **(اردو)** تعیّن۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تقرر۔ تشخص (معین کرنا کا حاصل بالمصدر)

تعیینات بقول بہار بر وزن تحقیقات جمع تعیین و فارسیان بمعنی متعینہ استعمال کنند و این مجاز است (ملا طغرا نشر) امید کہ نہال کردہ خود را بسرزمینی تعیینات کردہ فرمایند کہ برگ تازگی میسّر گردد (محسن تاثیر ؎) باج بیجائی ز بیجا پور گیرد آن دہن ؎ چون دہد فرمان ز تعیینات رخسارش گل است ؎ **مؤلف** عرض کند کہ مقرّس باشد **(اردو)** دیکھو تعینات

تعیین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مخصوص کردن است (والہ ہروی ؎) کردم از چند طلب نسخۂ گمنامان را ؎ گر شمردی یافتہ تعیین تو خواہم کردن ؎ **(اردو)** مخصوص کرنا۔

فوقانی باغین معجمه

تغار بقول برہان و جامع بروزن قطار (۱) طشت گلی را گویند و (۲) بمعنی خوردنی و آذوقه و راتب هم و (۳) بمعنی پیمانه و می فرمایند که تغاره بروزن شراره هم می گویند صاحبان جهانگیری و رشیدی و سروری و ناصری بر ذکر معنی اوّل و دوم قانع (نامه خسرو ۱) انا ید سر تگرد رکنارم ۲ زو دوغ دروغ در تغارم ۲ (سعید هروی ۲) از برای مطبخ انعام او کیوان چرخ ۲ زار تفاع سنبله هر ماه بفرستد تغار ۲ بهار و ارسته بر معنی دوم قانع. خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم گوید که اغلب که معنی دوم مجاز باشد. صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بر معنی اوّل قناعت کرده **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان دانیم و دیگر معانی مجاز آن (**اودو**) (۱) دیکھو طشت (۲) غذا۔ کھانے کی چیز۔ مؤنث (۳) دیکھو پیمانہ۔

تغازه بقول سروری و جامع و مؤید همان تغاز که گذشت. صاحب برهان به ذیل تغاز ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که بزیادت های هوز در آخر مزید علیه همان تغار است بهمهٔ معانیش. صراحت ماخذ همه را نجا کرده ایم (**اردو**) دیکھو تغار

تغافل بقول بهار بمعنی خود را غافل وانمودن می فرماید که بلند. پی در پی. رسوا. سرشار از صفات اوست و تیغ و شمشیر از تشبیهات او و بالفظ داشتن و زدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و ضم فا. صاحب منتخب هم همین معنی آورده. فارسیان استعمال این بمعنی غفلت می کنند و با مصادر فارسی مرکب می نمایند

(ظہوری ؎) بحث نگہ بزور تغافل رود زپیش ۔ شرحست بہر متنِ خموشی بیان ما ۔ (اردو) تغافل ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ دیکھو اہمال ۔

تغافل باریدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر شدن غفلت دانستہ (عرفی ؎) خوش آن ساعت کہ می رفتی و طاقت می رمید از من ۔ تغافل از تو می بارید و حسرت می چکید از من ۔ (اردو) تغافل برسنا کہہ سکتے ہین ۔ دانستہ غفلت ظاہر ہونا ۔

تغافل پسند اصطلاح ۔ بقول بہار (۱) معروف صاحب انند گوید کہ (۲) از اسمای معشوق ہم **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دانستہ غافل یعنی کسی کہ تغافل را پسند می کند (میرزا بیدل ؎) حیران بی نیازی خوبان کسی مباد ۔ خون شد دل از نگاہ تغافل پسند او ۔ (اردو) (۱) عمداً اور دانستہ غفلت کرنے والا ۔ تغافل پسند بھی بترکیب فارسی کہہ سکتے ہین (۲) معشوق ۔ مذکر ۔

تغافل پسندیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ پسند پیش کردہ اش ہمان کہ بر (تغافل پسند) گذشت و بمعنی دیدہ و دانستہ غفلت پسند کردن است (اردو) تغافل پسند کرنا

تغافل پیشہ اصطلاح ۔ بہار این را مرادف تغافل پسند گفتہ بر معروف قانع و صاحب انند بہر دو معنیش گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی کہ از تغافل کار گیرد (صائب ؎) ای تغافل پیشہ ناپروا زما دل بدر مکن ۔ خاک ما افتادگان در شہر بند دامن است ۔ (ظہوری ؎) تغافل پیشۂ صید افگن این سرزمین باشد ۔ کہ دائم بہر تقریبی نگاہی در کمین باشد ۔ (اردو) (۱) ہمیشہ تغافل پسند

کرنے والا۔ دیکھو تغافل پسند (۲) معشوق نیز کرتا

تغافل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تغافل کردن و در تغافل بودن است (صائب ؎) کدام مطلب عالی است در نظر دل را ہ کہ بر مراد دو عالم تغافلی دارد ہ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر دارین پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تغافل کی حالت مین ہونا۔ تغافل کرنا۔

تغافل دستگاہ استعمال۔ بقول اسند بحوالۂ غوامض سخن مرادف تغافل پسند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی و موافق قیاس (اردو) دیکھو تغافل پسند۔

تغافل دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تغافل یافتن است (فغانی ؎) بردی دلم زدست و نگفتی ترا چہ شد ہ ہرگز چنین فریب و تغافل ندیدہ ام ہ (اردو) تغافل پانا۔

تغافل زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دانستہ توجہ نکردن و اختیار کردن تغافل (ظہیری نیشاپوری ؎) در دل رامی کنم باصبر پیوندی دگر ہ بر طبیعت خود تغافل میزنم چندی دگر ہ صاحب اسند بحوالۂ غوامض سخن در مصرع دوم طبیعت را طبیب نوشتہ می فرماید کہ (تغافل زدن بر کسی) بمعنی غفلت و رزیدن و توجہ نکردن بر وست بخیال ما متصرف آصفی است کہ در نقل شعر تصحیف کرد مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر زدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تغافل کرنا۔

تغافل شدن استعمال۔ واقع شدن تغافل باشد و سزدن تغافل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) جانب من

گر نه بیند بغیر خوشدل می شود ۲ صد نگه چون جمع
گردد یک تغافل می شود ۲ فخری مبادکه از سمند
بالا استعمال مصدر شدن پیداست که بجایش
می آید (اردو) تغافل واقع ہونا۔

تغافل شعار اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ
تغافل شیوه غواص سخن این را مرادف
تغافل پسند بهر دو معنی گفته **مؤلف** عرض کند
که موافق قیاس است و هر دو اسم فاعل تکمیر
بهر دو معنی (اردو) دیکھو تغافل پسند۔

تغافل کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که دیده و دانسته غفلت کردن است (شوکتی
صفاهانی ؎) دیدی از دورم و دانسته تغافل
کردی ۲ خوب کردی که ترا خوب تماشا کردم
۲ (اردو) تغافل کرنا۔

تغافل کشیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که مبتلای تغافل شدن است
(وحشی بافقی ؎) خود بگو از تو کشم باز
و تغافل تا کے ۲ طاقتم نیست ازین
بیش تحمل تا کے ۲ (اردو) مبتلائے
تغافل ہونا۔

تغتغ بقول برهان بضم هر دو تای قرشت و سکون هر دو غین نقطه دار (۱) چیزی باشد
مانند دیگ که غله بدان پیمایند و بقول بعض پیمانه باشد که چهار خروار غله بگیرد و بفتح اول
و ثالث که تای قرشت است هم بمعنی پیمانه بزرگ چهار خروار دیگ باین معنی بجای عرف ثالث
ذکر هم بنظر آمده و بعضی گویند که پیمانه که یک خروار غله بگیرد و (۲) نان تنک را نیز گویند۔
و بدین معنی بجای غین آخر خای نقطه دار هم۔ صاحبان جهانگیری و سروری بر معنی اول قانع۔
(شمس فخری ؎) حاتم عهد شیخ ابو اسحق ۲ که دهد زر بدامن تغتغ ۲ صاحب جامع همزبان

برہان (ابوالعباس ۱۲) ای میر تراگندم دشکیت بصد دیہ ۔ در تغتغکی چند بتو ہستم انباز ۔ صاحب ناصری می فرماید کہ بہر دو نون است صاحب جہانگیری خطا کردہ و تغنغ بمعنی تغار کہ بدان غلہ پیمایند می فرماید کہ ہمین اشتباہ برای صاحب برہان ہم روی دادہ ۔ خان آرزو در سراج ذکر ہر دو معنی بالا فرمودہ **مولف** عرض کند کہ ما برای تسلیم قول برہان و جہانگیری اتفاق صاحب جامع را کافی دانیم کہ محقق اہل زبانست و آنچہ در بعض مقامات استعمال این بہر دو نون است آن مبدل این چنانکہ بکتو و بگنو یا بالعکس آن چنانچہ ناکاج و تاکاج وجود این بہر دو نون مقتضی آن نیست کہ این را بہر دو فوقانی غلط دانیم چنانکہ صاحب ناصری خیال کردہ و آنچہ بخای معجمہ آخر عرض غین معجمہ آمدہ آنہم مبدل این چنانکہ چرغ و چرخ و از کلام ابوالعباس پیداست کہ .....

(ب) تغتغک بہ کاف تصغیر آخرہ ہم آمدہ و بہر دو معنی اسم جامد فارسی قدیم دانیم ظاہر اللغت ترکی می نماید ولیکن لغات ترکی ازین ساکت (**اردو**) (۱) ایک پیمانہ جس سے غلہ ناپتے ہیں مذکر (۲) پتلی روٹی ۔ مؤنث ۔

تغیّر بقول بہار از حال خود گشتن **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم تحتانی مشدد فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکب می سازند و بدون تشدید تحتانی بکسر دوم ہم کہ در ملحقات می آید (**اردو**) تغیر ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ تبدل ۔ بدلی ۔ تبدیل ۔ انقلاب ۔

تغیّر آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ تشدید تحتانی بمعنی واقع شدن تبدیل و انقلاب (معترضی نیشاپوری ۱۳) دگرہوا متغیر شود ۔

نرگرد و غبار ها در آفتاب نیاید تغیر و نقصان ها
مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیدا
که بجایش گذشت (اردو) تغیر پیدا ہونا تغیر ہونا

تغیر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی
متغیر کردن است (دانش شهیدی ے) نشاط
جامهٔ نو صبح عید طفلان است ها کجاست می که
تغیر لباس سنگ دهیم ها مخفی مباد که در سند بالا استعمال
مصدر دهیدن است نه دادن و تعریف تبدیل
بجایش می آید (اردو) بدلنا متغیر کرنا۔

تغیر داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که به تشدید تحتانی بحالت تغیر بودن است (جمال
اصفهانی ے) رفیع رای تو برمن تغیر می دارد ها
به تهمتی که مرا نیست اندران تاوان ها مخفی مباد

که از مصدر بالا استعمال مصدر داریدن پیدا است
که بجایش می آید (اردو) متغیر ہونا تغیر پیدا
کرنا۔ حالت تغیر میں ہونا۔

تغیر رسیدن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تشدید تحتانی
بمعنی واقع شدن تغیر و تبدیل (ارزقی ے) شتری را
که همه سعد جهان است ازو ها هم تغیر رسد از جرم سپهر و
اشکال ها (اردو) تغیر واقع ہونا۔

تغیر گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این بدون تشدید تحتانی کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که واقع شدن تغیر و تبدیل
است (نجات اصفهانی ے) شحنهٔ تیر
آور نمی گردد زپی بردن تغیر ها پی بخود گرمی
برد همچو کمان تیر آور است ها (اردو) متغیر
ہونا۔ تغیر واقع ہونا۔ تغیر ہونا۔

تغیر بقول بهار از حال خود گردانیدن می فرماید که با مصادر دادن و کردن مستعمل
مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر تحتانی۔ صاحب منتخب هم ذکر این

کرده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند که مرادف تغییر است که گذشت و با مصادر فارسی هم مرکب سازند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) رود دیوی خشک و پیرو رنگ لعل ها ظهوری محال است تغییر ما ها (اردو) تغیر ہونا۔ دیکھو تغیر۔

(الف) تغییر بالش اصطلاح۔ بقول بحر گردانیدن بالین از طرفی بطرفی **مؤلف** عرض کند که مقصودش غیر از معنی حاصل بالمصدر نباشد یعنی تبدیل بالش از طرفی بطرفی۔ مرکب اضافی است بہار ذکر ۔۔۔۔

(ب) تغییر بالین بہمین معنی کرده (صائب ؎) جلوهٔ برقیست در میخانه هشیاری مرا ها از پی تغییر بالین است بیداری مرا ها عرض می کنیم که هر دو مرادف یکدیگر معاصرین عجم هر دو را بزبان دارند (اردو) الف وب کروٹ بدلنا کا حاصل بالمصدر۔

تغییر پذیرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی متغیر شدن است (ازرقی ؎) ذکر احوال تو تغییر پذیرفت شها ها اندرین عالم تغییر پذیرفت احوال ها (اردو) متغیر ہونا۔ بدلنا۔

تغییر دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که متغیر کردن است (اوحدی نظمری ؎) از دست طالع بد می رویم شهر بشهر ها چو بد قماش که تغییر می دهد جارا ها صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار هم ذکر این کرده و (تغییر لباس دادن) را آورده مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر دهیدن است نه دادن (اردو) متغیر کرنا۔ بدلنا۔

تغییر دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و از سندش استعمال مصدر بینیدن پیداست که بجایش گذشت۔ **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی مشاهدهٔ تغییر

کردن است (محتشم کاشی ؎) مردم بوقت پرستش حالم به محرمی ؛ پنهان اشاره کرد که تغییر حال بین ؛ (اردو) تغیر مشاهده کرنا۔ دیکھنا۔

تغییر شدن استعمال۔ بمعنی متغیر شدن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و مرادف تغیر پذیرفتن (ظهوری ؎) شده تغییر صیغهٔ سوگند ؛ نیست سوگند گر بجان تو نیست ؛ (اردو) تغیر ہونا۔ بدلنا تغیر پذیر ہونا

تغییر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تبدیل کردن است (حافظ ؎) در کوی نیکنامی مارا گذر ندادند ؛ گر تو نمی پسندی تغییر کن قضا را ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست که بجایش می آید (اردو) تغیر کرنا۔ بدلنا۔

فوقانی با فا

تف بقول برهان بفتح اول وسکون ثانی (۱) بخار و حرارت و گرمی را گویند و (۲) روشنی و پرتو هم و (۳) بمعنی عفونت و بضم اول (۴) آب دهن انداختن۔ صاحبان جهانگیری و سروری و ناصری و فدائی بر معنی اول و دوم قانع (مولوی معنوی ؒ) آرام بخش جان شد ازان می که از تفش ؛ صبر و قرار تو به آرام دل برد ؛ (حکیم خاقانی ؒ) آه من چند فروزان شد که کوران نیم شب ؛ از تف این آه سوزان رشته در سوزن کشند ؛ صاحب جامع ذکر معنی اول و دوم و سوم کرده صاحب رشیدی بر معنی اول و دوم و چهارم قناعت فرموده۔ خان آرزو در سراج بذکر هر چهار معنی بالا گوید که بمعنی چهارم مخفف تفو باشد صاحب تحقیق الاصطلاحات می فرماید که (۵) بالفتح عیبی است در گوهر (صائب ؎) تمام رس نشود

بادہ کہ کف دارد ؛ کہ عیب دار بود گوہری کہ تف دارد ؛ بہار بند کر معنی چہارم گوید کہ آب دہان است و بالفظ انگندن و زدن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول و دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان و بمعنی چہارم مخفف تفو و بمعنی پنجم ہم اسم جامد و عجبی نیست کہ تف در سند معنی پنجم بمعنی اول باشد کہ گوہر گرم را عیب آن دانند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔ صاحب برہان در معنی چہارم سکندری خورده کہ آب دہن انداختن نوشتہ۔ بمعنی مصدری اصلا درین نیست و ہمین است اسم مصدر تفتن و تافتن کہ می آید و جادارد کہ بمعنی اول ہم این را مخفف تفسیدن گیریم کہ بمعنی گرمی و حرارت می آید کہ اسم مصدر تفسیدن است و جادارد کہ بمعنی اول مبدل تپ باشد کہ بای فارسی بہ فا مبدل شود چنانکہ سپید و سفید **(اردو)** (۱) بخار۔ مذکر۔ حرارت۔ گرمی مؤنث۔ (۲) روشنی۔ مؤنث۔ پرتو۔ مذکر (۳) عفونت۔ مؤنث (۴) تھوک۔ مذکر (۵) تف فارسی مین موتی کے ایک عیب کا نام ہے جس کی تحقیق مزید نہ ہوسکی۔ مذکر۔

تفاخر بقول بہار باہم نازیدن می فرماید کہ بصلۂ از و با لفظ بودن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین و ضم خای معجمہ لغت عرب است۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر فارسی ہم کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) خرد در درسگاہ عشق خروی در بغل دارد ؛ تفاخر خاصۂ خاصان اگر گردید عام اینجا ؛ **(اردو)** تفاخر بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ فخر جتانا۔ ڈینگ مارنا۔ (کا حاصل بالمصدر) فخر۔ ڈینگ۔

تفاخر بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حاصل بودن تفاخر است (معزی نیشاپوری ؎) گر تفاخر بود ز خدمت تو ؛ آن تفاخر

علی الخصوص مراست ؛ (اردو) تفاخر ہونا
تفاخر کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
تفاخر نمودن ہر دو کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بعمل آوردن تفاخر و
فخر کردن است (جبلی غرستانی ؎) ہمی کنند
تفاخر زخدمت سلطان ؛ یکی سپہر دوم انجم و

سوم ارکان ؛ (منجیک ترمذی ؎) چو ابر
کف شہ تفاخر نماید ؛ کز راز اسد طبع سائل رہا
؛ مخفی مباد کہ از سند اول استعمال مصدر
کردن پیداست کہ متعریفش بجای خودش می آید
واز سند دوم مصدر نمائیدن پیداست (اردو)
تفاخر کرنا ۔ فخر کرنا ۔ ناز کرنا ۔

تفاغ بقول برہان وجامع وسروری بکسر اول بروزن چراغ پیمانہ وقدح شراب خواری
را گویند وبا ین معنی بجای حرف اول نون ہم گفتہ اند (کسائی ؎) دل شاد دارد پند کسائی
نگاہ دار ؛ یک چشم زد جدا مشو از رطل واز تفاغ ؛ صاحب اند صراحت کند کہ این لغت
فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند کہ محققین ترکی وعربی ازین لغت ساکت معاصرین عجم
گویند کہ فارسی قدیم است (اردو) پیمانہ ۔ قدح شراب ۔ نذکر ۔

تف افگندن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی تفوہ دن است (واعظ قزوینی ؎)

نیست دندان اینکہ پیران از دہان می افگنند
؛ تف بروے اعتبار این جہان می افگنند
(اردو) تھوکنا ۔

تفاوت بقول آصفی بہر سہ حرکت واو بمعنی دوری درمیان دو چیز و دور شدن و
عیب ۔ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عربیست ۔ صاحب منتخب ذکر این کردہ فارسیان استعمال
این بمعنی فرق میان دو چیز می کنند و با مصادر فارسی استعمال این در ملحقات می آید ۔ صاحب

تحقیق الاصطلاحات گوید که اراوت خان واضح این را باطراوت قافیه ساخته در تعریف صبح گوید

(ے) چونشه از طلوعش بی تفاوت ۔ دل پیر و جوان مست طراوت ۔ (اردو) تفاوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ فاصلہ۔ دوری۔ بعد۔ بل۔ فرق۔

تفاوت آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که واقع شدن فرق باشد (امید رازی ے) تفاوت نیاید جوی زیر و بالا ۔ بود طاق با نعل با نعل یکسر ۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست که بجایش گذشت۔ (اردو) تفاوت ہونا۔ فرق ہونا۔ تفاوت پیدا ہونا۔

تفاوت باشیدن استعمال۔ بمعنی یافتہ شدن تفاوت و فرق **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ے) بشرب دگران گر تفاوتی باشد ۔ میان صوفی و وردی بمشرب مانیست ۔ (اردو) تفاوت ہونا فرق ہونا۔

تفاوت داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی فرق داشتن و متفاوت بودن است و از سندش استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (فرقی) ازان حساب تو ہر دم تفاوتی دارد ۔ که قد سرو نہ بینی و سایہ ہمائی ۔ (اردو) تفاوت رکھنا فرق رکھنا۔

تفاوت دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مشاہدۂ فرق کردن و فرق یافتن و فرق کردن است (ابن یمین ے) نشاندہی ہنران را بجای اہل ہنر ۔ ندیدہ ہیچ تفاوت ز کوف تا بہمای ۔ (اردو) تفاوت دیکھنا

تفاوت کرنا۔ فرق کرنا۔ فرق پانا۔

تفاوت شناختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فرق داشتن و واقف شدن اند فرق و تفاوت است و از سندش استعمال مصدر شناسیدن پیداست کہ بجایش می آید (جمال اصفہانی ؎) ہمہ جہان شعر اینند لیک نشناسند ؎ بوقت شعر تفاوت میان شعر و شعیر ؎ (اردو) فرق معلوم کرنا۔

تفاوت کردن استعمال۔ بمعنی فرق کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد۔ سعدی استعمال مصدر کندن کرد عیبی ندارد کہ کردن و کندن مرادف یکدیگر است (؎) چو با قضا و اجل برنمی توان آمد ؎ تفاوتی نکند گر پری و دانائی ؎ (اردو) فرق کرنا تفاوت کرنا۔

تفاوت گذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی راہ دادن تفاوت و فرق کردن است (اثر شیرازی ؎) بکار خلق تفاوت زہیچ رو مگذار ؎ چو کرد موافق حق باش در میان داری ؎ مخفی مباد کہ از سندش استعمال مصدر گذاردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تفاوت کرنا فرق کرنا

تف پاشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تف کردن است (باقر کاشی ؎) دشمن کہ رخم بخنگ غم بخراشید ؎ تف کرد بر آسمان و بر خود پاشید ؎ (اردو) تھوکنا۔ دیکھو تف کردن۔

تفت بقول برہان بروزن ہفت بمعنی (۱) گرم و (۲) گرمی و حرارت می فرماید کہ (۳) مانی تفتن ہم یعنی گرم گردانیدن و (۴) بمعنی تعجیل و شتاب ہم و (۵) گرم رفتن و (۶) گرم آمدن و (۷) گرم گفتن و (۸) بمعنی خرام و (۹) بمعنی خرامان و (۱۰) بمعنی قہر و غضب و (۱۱) گرم شدن

از غضب و قهر و (۱۲) گیاهی است و دوائی که خوردن پنج آن مانند تا توله جنون آورد و (۱۳) نام موضعی از مضافات یزد که از صفای هوا جامع گرم سیر و سرد سیر است (حکیم نزاری ۱) چه جلاب آخر از یک قطره آبش ☆ بجان آمد دل پر تفت و تابش ☆ (مولوی معنوی ۲) بعد ازان برداشت همیزم زود رفت ☆ سوی شهر از پیش من او تیز تفت ☆ (وحشی ۳) تفت رشک ریاض رضوان است ☆ که در و جای میر میران است ☆ صاحب جهانگیری ذکر معنی اول و پنجم و ششم و هفتم و یازدهم و دوازدهم و سیزدهم کرده صاحب جامع ذکر همه معانی فرموده معنی سوم را گذاشت صاحب رشیدی گوید که گرم شده از غضب و گرم آمده و شتاب نموده و گیاهی و موضعی. صاحب سروری می فرماید که گرم شد و گرد و شتاب دوید و بمعنی گرم نیز و گیاهی و دوائی هم و نام موضعی. صاحب ناصری بر معنی اول و دوازدهم و سیزدهم قانع. و راسته می طراز که نام جائی که علامه تفتازانی فرزند انجاست و می فرماید که (۱۴) سبدی که برای گذاشتن گل و میوه سازند (محسن تاثیر ۴) ای باغبان که هستی گستاخ چیدن گل ☆ باری بسا رتفتی از آشیان بلبل ☆ خان آرزو در سراج می فرماید که گرم شده و بمجاز غضب ناک و خشمگین و همچنین شتابان و آنکه هر دو معنی اخیر را حقیقت گمان برده خطا نموده و نیز گیاهی است و موضعی از مضافات یزد و هم او در چراغ هدایت بر معنی نام جائی قانع نزله بر دارش بهار بذکر معنی سیزدهم و چهاردهم قناعت کرده **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و همین است اسم مصدر تفتیدن که می آید و معنی سوم ماضی مطلق آنست شامل بر همه معانی مصدر و معنی چهارم مجاز معنی اول که تعجیل در رفتن و آمدن و گفتن و امثال آن متعلق است با معنی گرم و گرمی و معانی هشتم و نهم را هم مشتاق سندی باشیم و معنی

دہم ہم مجاز معنی اول و معنی یازدہم چیزی است متعلق بمعنی دہم است و بمعنی دوازدہم و سیزدہم و چاردہم نیز اسم جامد فارسی زبان است۔ طرز بیان برہان پریشانی در معانی پیدا کردہ۔ صاحب محیط نسبت معنی دوازدہم ذکر تفت نکردہ و ببیخ تفتی گوید کہ بفارسی اسم شوکران است و ہر چہ بر شوکران نوشتہ ماذکرش بر بارقیون کردہ ایم (اردو) (۱) گرم (۲) گرمی۔ مؤنث (۳) دیکھو تفتن یہ اس کا ماضی مطلق اور تمام معنون پر شامل ہے (۴) تعجیل۔ جلدی۔ مؤنث (۵) گرم رفتاری۔ مؤنث (۶) آنے مین جلدی۔ مؤنث (۷) کہنے مین تیزی۔ مؤنث۔ (۸) خرام۔ دیکھو بدرام کے ساتوین معنے (۹) خزان۔ مصدر خرامیدن کا اسم حال (۱۰) قہر۔ غضب۔ مذکر (۱۱) غصے کی گرمی۔ مؤنث (۱۲) دیکھو بارقیون (۱۳) تفت ایک موضع کا نام ہے جو مضافات یزدسے ہے۔ مذکر (۱۴) ٹوکرہ جسمین پھول یا میوہ رکھتے ہین۔ مؤنث۔ بہار نے اس کا ترجمہ ڈالی لکھا ہے اور صاحب آصفیہ نے ڈالی پر فرمایا ہے۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ دوشاخون کی ٹوکری جسمین پھول یا میوہ وغیرہ سجاکر امیرون اور سردارون وغیرہ کی نذر کرتے ہین (ناسخ ؎) چمن دولت سرا کا صحن ہے رنگین خرامی سے ہمارے جاروب کش کی ٹوکری پھولون کی ڈالی ہے۔

تفتان بقول وارستہ (۱) قسمی از نان کہ آن را بہندی اپلا گویند (محسن تاثیر ؎) بی مثل زنعمت فراوان ہ یکتا و دوتا چو نان تفتان ہ صاحبان اند و غیاث بذکر معنی اول گوید کہ (۲) آنچہ از آفتاب و آتش گرم شدہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ اسم حال است از مصدر تفتن کہ می آید و ہمین است معنی حقیقی و معنی اول مجاز معنی دوم کہ نان مذکور ہم

برتابہ تفتہ می شود (ظہوری ۲) ترسم در آب خضر ظہوری شوی کباب ؛ تفتان دل تو ہای عمان آتش است ؛ (اردو) (۱) پر اٹھا بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کی روغنی بہت دار روٹی۔ نان وشتری (۲) وہ چیز جو آفتاب یا آگ سے گرم ہوئی ہو۔ مؤنث۔ گرم چیز۔

تفتن بقول برہان وجامع بروزن رفتن مخفف تافتن است کہ (۱) گرم شدن و (۲) یکدیگر را گرم گردانیدن باشد۔ صاحب سروری می فرماید کہ مختصر تافتن است امابد و معنی اخیر۔ صاحب بحر ذکر این کردہ گوید کہ سالم التصریف است یعنی بدون ماضی و مستقبل و اسم مفعول نمی آید۔ و بقول صاحب موارد مرادف تافتن بمعنی بالا۔ صاحب نوادر گوید کہ بمعنی جلد و شتاب مخفف شتافتن است

مؤلف عرض کند کہ فضولی صاحب نوادر باشد ما اتفاق داریم با محققین اول الذکر و تفتگی حاصل بالمصدر این باشد مرکب شد از اسم مصدر تف و علامت مصدر تن۔ یا صول ما مصدر اصلی است (ظہوری ۵) ذوقی چنان نمی کند از سینہ تفتگی ؛ لب تشنہ کہ سر بسر اتش می دہد

؛ (اردو) (۱) گرم ہونا (۲) گرم کرنا۔

تفتہ بقول برہان بروزن ہفتہ بمعنی (۱) ابیاگرم باشد و (۲) مخفف تافتہ ہم لہ آزردہ و کوفتہ و مکدر باشد و (۳) نام گیاہی کہ خوردن بنج آن جنون آرد۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع (سعدی ۱) بدست آہن تفتہ کردن خمیر ؛ بہ از دست بر سینہ پیش امیر ؛ صاحب ہذا ئی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید کہ بجم تافتہ است و آن ہر چیز است کہ از گرمی بتاب آمدہ و برشتہ شدہ باشد (منہ ۵) زتاب قبۂ زرین آینہ تمثال ؛ زمین تفتہ فرو پوشد آتشین سربال ؛ صاحب محیط گوید کہ (۴) بفتح اول نسیج عنکبوت باشد و بر نسیج عنکبوت می فرماید کہ بفارسی دام عنکبوت کہ در عنکبوت گذشت و بر عنکبوت

اشارہ این کردہ گوید کہ ہمہ انواع آن سرد و خشک وخصوصاً اطراف آن و دران جلا و تقویت ومنع قبول مواد است (الخ) مؤلف عرض کند کہ این اسم مفعول مصدر تفتن باشد کہ بجایش گذشت ومعنی اول حقیقی است ومعنی دوم متعلق از تافتہ کہ بجایش مذکور شد ومعنی سوم مزید علیہ تفت کہ بر معنی دوازدہمش گذشت یا آن مخفف این باقی حال صراحت کافی ہمدرانجا مذکور ومعنی چہارم ہم مجاز معنی اول کہ از اسم مفعول تفتن پیدا شد (اردو) (۱) بہت گرم (۲) دیکھو تافتہ (۳) دیکھو تفت کے بارہویں معنے (۴) مکڑی کا جالا۔ مذکر۔

الف) تفتہ جان اصطلاح۔ صاحبان برہان وبحر وجامع ذکر ب کردہ گویند کہ (۱) کنایہ از عاشق باشد و (۲) نیز کسی را گویند کہ علت دق داشتہ باشد صاحبان (ناصری در لغات) ومؤید بر معنی اول

ب) تفتہ جگر

قائع **مؤلف** عرض کند کہ در ب معنی اول کنایہ باشد ومعنی دوم ہم واستعمال الف ہم در فارسی زبان است کہ مرادف ب باشد بطہوری استعمال تفتہ جانی کردہ کہ بمعنی مصدری عاشقی و مدقوقی توان گرفت بزیادت یای مصدری (ے) تر زبان گردیدہ خضر از العطش گویان تفت پے زاد راہ تفتہ جانی آب حیوان برگرفت (ولہ ے) ز تفتہ جانی ما سوز و سازمی بالد پے کہ می گدازد و مغز گدازمی بالد پے (اردو) الف وب (۱) عاشق۔ مذکر (۲) مدقوق یعنے دق کا بیمار۔

تفتہ دل اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان وبحر ومؤید (۱) بمعنی تنگ دل و (۲) غمناک **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است وکنایہ باشد از غمناک ومعنی دوم را البتہ تعلقی از قیاس نیست واز ینکہ بجز ہر سہ محققین بالا دیگری از محققین اہل زبان ذکرش نکردہ مشتاق سند

استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو تنگدل۔ (۲) غمناک۔

تفته شدن اصطلاح۔ یعنی گرم تر شدن است

مؤلف عرض کند که اسم مفعول تفتن مرکب شده است بامصدر شدن (ظهوری ؎) ازغمت در دیده هرکس نم کشید ؛ شد جگرها تفته هرجا دم کشید ؛ (ولہ ؎) شرار آتش هجرم جگر سوخت ؛ سرشکم تفته شد اختر چه باشد ؛ (اردو) زیادہ گرم ہونا۔ تپنا۔

(الف) تفتیدن ب بقول انند و غیاث

(ب) تفتیده بالفتح وکسر ثالث۔ آنچه از آفتاب و آتش گرم شده باشد **مؤلف** عرض کند که اسم مفعول الف است و وجود الف از همین استعمال ب ثابت اگرچه محققین مصادر الف را ترک کرده اند مرکب است از تفت که یعنی گرم گذشت و یای مکسور و علامت مصدر دن۔ موافق قواعد وضع مصادر بمعنی گرم شدن ظهوری استعمال مرکبات ب کرده است ؎) ابر رحمت که هوادار گل سیراب است ؛ شاید از جانب تفتیده گیاهی گیرد ؛ (ولہ ؎) درون تفتیدۂ گرمای صحرای تمنایش ؛ نظر از رشک روز حشر کی بر کوثر اندازد ؛ ولہ ؎) ماهی تفتیده جانی می فتد در تابۂ ؛ آتش من در سمندر گر شراری می زند ؛ (ولہ ؎) شاباش بران قوم ظهوری که بکویش ؛ تفتیده دل و خشک لب و چشم پر آبند ؛ پس از اسناد بالا استعمال (تفتیده جان) و (تفتیده درون) و (تفتیده دل) و (تفتیدۂ گیاه) پیداست واین وجود ب را کفایت و ب برای وجود الف کفایت می کند۔ (اردو) الف گرم ہونا (ب) الف کا اسم مفعول وہ چیز جو گرم ہوئی ہو۔

تفتیش بقول بہار نیک جستجو کردن و کاویدن می فرماید که بانفظ کردن مستعمل **مؤلف**

عرض کند که بالفتح و کسر فوقانی لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تلاش و تجسس استعمال این کنند و با مصادر فارسی هم مرکب سازند که در ملحقات می آید (اردو) تفتیش۔

بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ چھان بین۔ تحقیق۔ تدقیق۔ کھوج۔ سراغ۔

تفتیش کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تجسس و تلاش و جستجو کردن است۔ رضای خوانساری ؎ آشفته شوکه کاکل و زلف پری رخان ؎ تفتیش حال زار ترا صبا کند ؎ ضعفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر کردن است که بجایش می آید (اردو) تفتیش کرنا۔ تلاش کرنا۔ جستجو کرنا۔ چھان بین کرنا۔

تفت تیغ اصطلاح۔ بهار گوید بالفتح بمعنی آواز برکشیدن تیغ از نیام نوشته اند و ظاهر آنست که لمعانی و درخشانی تیغ باشد زیرا که تف مبدل تب است و آن مخفف تاب و تاب بدین معنی آمده (نظامی ؎) درآمد بغریدن ابر سیاه ؎ ز ماهی تف تیغ برشد بماه ؎ **مؤلف** عرض کند که اتفاق دایم با بهار۔ شارحین سکندر نامه سکندری خورده اند (اردو) تاب تیغ۔ مؤنث تلوار کی چمک۔

تفتیک بقول برهان بروزن تزدیک پشمی باشد نرم که آن را از زیر موی بز برشانه برآرند و ازان شال و تکیه و نمد و امثال آن سازند۔ صاحب جهانگیری گوید که این را بزشم و کاغذ و کرک و کلک نیز گویند۔ صاحب جامع گوید که این لغت ترکیست بالکسر و فارسیان بالفتح استعمالش کرده اند صاحب سروری فرماید که عربی و بربر نام است۔ خان آرزو در سراج هم این را آورده **مؤلف** عرض کند که ما حقیقت این بز بزشم بیان کرده ایم

کہ مخفف بزرشم گذشت و در اینجا ہمین قدر کافی است کہ فارسیان لغت ترکی را بر سبیل تفریس بہ تصرف در اعراب استعمال کردہ اند ولیکن لغات ترکی از ین ساکت و نظر بہ سکوت شان اگر لغت فارسی دانیم اسم جامد باشد (اردو) دیکھو بزشم۔

تفرّج بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار۔ سیر۔ برای دل خوش کردن۔ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضم رای مہملہ بمعنی گشایش یافتن و از تنگی و دشواری برون شدن (کذا فی المنتخب) فارسیان تفریساً بمعنی بالا استعمال این کردہ اند و مجازاً بمعنی تماشا کردن ہم کہ در تفرّج کردن می آید (ظہوری ؎) مست ترا بطارم تاکست دیدہ باز ۔ مستغنی از تفرّج این سبز طارم است ۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ذکر (تفرّج خودشان) بمعنی سیر خاص کردہ (اردو) سیر۔ ہوا خوری۔

تفرجاق بقول سروری بحوالۂ تحفہ بمعنی ساختہ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہراً ترکی یافتہ می شود ولیکن لغات ترکی از ین ساکت مظہر باعتبار صاحب سروری کہ محقق صاحب زبان است این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم و ہمین لغت بہ جیم فارسی می آید (اردو) ساختہ۔ بقول آصفیہ فارسی۔ بنایا ہوا۔ گھڑا ہوا۔ مصنوعی۔ جھوٹا۔ نقلی۔ جعلی۔ اصلی کا نقیض۔ (صفت)

تفرّج زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول آنند بمعنی تفرّج کردن است چنانکہ در عوامض سخن آوردہ (حافظ ؎) دانا کہ زد تفرّج این چرخ حقہ باز ۔ ہنگامہ باز چیدہ و در جستجو بست

مؤلف عرض کند کہ بمعنی سیر و تماشا کردن (اردو) سیر و تماشا کرنا۔

تفرّج کردن استعمال۔ بمعنی سیر و تماشا کردن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق

قیاس است (حافظ شیراز ؎) در روی خود
تفرج صنع خدای کن بها کائنهٔ خدای نمای فرصتست
پ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن
پیداست که بجایش می آید (اردو) سیر کرنا
تماشا دیکھنا۔

(الف) تفرچاغ بقول برهان وجامع بر
وزن نمد داغ بمعنی (۱) ساخته و پرداخته و
(۲) مستعد و مهیّا۔ می فرمایند که باین معنی بجای
غین معجمه۔ قاف هم بنظر آمده یعنی .....

(ب) تفرچاق صاحب انندنسبت الف صراحت
کند که لغت فارسی است۔ خان آرزو در سراج
بذکر قول برهان نسبت الف گوید که در بعضی نسخ لغت
ترکی باشد یا تغیر لهجهٔ ایران **مؤلف** عرض کند که
لغات ترکی از الف وب هر دو ساکت ما باعتبار
صاحب جامع که محقق صاحب زبان است الف را
فارسی قدیم دانیم وب مبدلش چنانکه آروغ وآروق
(اردو) الف وب (۱) دیکھو تفرجاق
(۲) مستعد اور مہیّا۔

تفرق اتصال اصطلاح۔ بقول بحر وانند وغیاث باصطلاح اطبا بمعنی زخم وجراحت
مؤلف عرض کند که این کنایه باشد بقاعدهٔ فارسی۔ صاحب اکسیر اعظم هم استعمال همین
اصطلاح برای زخم کرده مرکب اضافی است (اردو) زخم۔ مذکر۔ جراحت۔ مؤنث۔

تفرقه بقول منتهی الارب بمعنی پراگنده وجدا کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب
است بالفتح وکسر رای مهمله وفتح قاف فارسیان انرا بمعنی حاصل بالمصدر یعنی پراگندگی وجدائی
کرده بامصادر فارسی ساخته اند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) دلم که داد بهم صلح طرّه
کاکل پ شدش چو تفرقه ها جمع در دخویش گرفت پ (اردو) تفرقه۔ بقول آصفیه۔ عربی
اسم مذکر۔ جدائی۔ مفارقت۔ علیحدگی۔ نفاق۔

تفرقه افتادن استعمال بمعنی علیحدگی و جدائی واقع شدن باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) زیک نگاه کمین گاه گوشه چشمی ۲ هزار تفرقه در کاروان هوش افتد ۲ (اردو) تفرقہ پڑنا۔ بقول آصفیہ دو چیزون مین فرق ہونا۔ جدائی۔ مفارقت ہونا۔

تف زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تف افگندن است که گذشت (سرخوش ؎) چراغی را که ایزد بر فروزد ۲ هر انکو تف زند ریشش بسوزد ۲ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر زدن پیدا است که بجای خودش می آید (اردو) تھوکنا۔ دیکھو تف افگندن۔

تفس بقول برهان وجامع وسروری بفتح اوّل وسکون ثانی وسین بی نقطه (۱) گرمی وحرارت را گویند (ابن یمین ؎) آبروخواهی چو خاک افتاده باش ۲ نی چو آتش در هوا از تاب وتفس ۲ صاحب سروری گوید که (۲) امر حاضر از تفسیدن هم که می آید۔ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید گوید که تفسیدن ازهمین اشتقاق یافته۔ خان آرزو در سراج می فرماید که برین قیاس تفسیدن و تفسیده **مؤلف** عرض کند که این اسم مصدر است وازهمین وضع شد مصدر تفسیدن بقاعدهٔ فارسی (اردو) (۱) گرمی۔ حرارت۔ مؤنث (۲) گرم ہو۔ امر حاضر۔

تفسان بقول بهار وانند بمعنی گرم (ظهوری ؎) اگر میرد چراغ درد و داغی ۲ پی احیا دم تفسان برآرم ۲ **مؤلف** عرض کند که اسم حال مصدر تفسیدن است که می آید شامل بر معنی آن تسامح بهار که اسم جامد خیال کرد (اردو) گرم۔ گرم ہونا کا اسم حال۔

تفسه بقول برهان بضم اوّل وسکون ثانی و فتح ثالث (۱) سیاهی وداغی را گویند که در شبره واندام آدمی می باشد وآن را عوام ماه گرفته گویند وبعربی کلف خوانند و (۲) بمعنی اندوه

وبیقراری دل هم و (۳) میل وخواهش بهرچیزی که دیده شود هرچند که سیر باشند و این صفت بیشتر عارض زنان آبستن و مردان تریاکی و افیونی می شود و فرماید که بفتح اول هم درست است صاحبان جهانگیری و رشیدی بر معنی اول قانع. صاحب جامع همزبان برهان. صاحب سروری گوید که همان تاسه که گذشت کذا فی الشرفنامه و در فرهنگ بمعنی سیاهی که بسبب سودا بر روی پیدا شود. خان آرزو در سراج گوید که دور نیست که مرکب باشد از تنفس بمعنی گرمی و های نسبت و چون حرارت موجب سوختن اخلاط و پیدا کردن سودا است بمجاز تکلف را گفته اند پس این نیز بفتح اول باید و نیز تنف بمعنی که مذکور شد باید که مخفف تنفس بود والله اعلم **مؤلف** عرض کند که در ماخذ اتفاق دارید با او و معانی دوم و سوم را باعتبار صاحب جامع که محقق اهل زبان است مجاز معنی اول دانیم **(اردو)** دیکھو تاسہ۔

تفیا بقول برهان بروزن اغنیا یونانی صمغ سداب کوهی است و بعضی گویند صمغ سداب صحرائیست صاحب محیط گوید که تافیسیاست **مؤلف** عرض کند که ما صراحت کامل بر تافیسیا کرده ایم فارسیان این لغت یونانی را هم بر زبان دارند از اینجاست که ما این را جادادیم **(اردو)** دیکھو تافیسیا۔

(الف) تفیدگی **(ب) تفیدن** ظهوری استعمال الف در کلام خود کرده که حاصل بالمصدر ب باشد **(ج)** بخت را هنگام بیداریست بی خوابیم هست پا در جگر تفیدگی در گریه شادابیم هست برهان بروزن فهمیدن بمعنی گرم شدن و.... **(ج) تفیده** بقوله بروزن فهمیده بغایت گرم شده. صاحب سروری بذکر ب متفق

بابر بهان وهی فرماید که تبسیدن هم بهمین معنی می آید
و بقول بحر ب کامل التصریف که مضارع این تفسد
است. صاحبان موارد و نوادر هم ذکر ب کرده اند
مؤلف عرض کند که مرکب شد از همان تفس
که گذشت زیادت یای معروف و علامت مصدر
دن و ج اسم مفعولش و بقاعدهٔ فارسیان ماضی
مطلق ب مرکب با های هوز که افاده معنی مفعولی
کند صاحب جهانگیری این را اسم جامد دانسته و
از مولانا ملک قمی سند آورده (ب) دوزخ
شود از دره من زنهار پاک مگذار بما که با هم افتد
سر و کار پاک تفسیده بود ریگ بیابان دلم پاک ترسم
قدم نا شود آبله دار پا صاحبان ناسروری و
جامع هم ذکر این کرده اند و اسم جامد دانسته اند
(اردو) الف حرارت. مؤنث. گرمی.
(ب) گرم ہونا (ج) گرم گرم شدہ۔

تفسیدہ جگر اصطلاح۔ بقول بحر (۱)
عاشق و (۲) مدقوق **مؤلف** عرض کند
که اگرچه موافق قیاس است و اسم فاعل
ترکیبی ولیکن دیگری از محققین اهل زبان
این را نوشت برای معنی دوم طالب سند
استعمال می باشیم معاصرین عجم بمعنی اوّل بر زبان دارند
(اردو) (۱) عاشق۔ نگر (۲) مدقوق۔ دق کا بیمار

تفسیر بقول بهار بمعنی پیدا کردن سخن و وا کردن چیز پوشیده می فرماید که بالفظ کردن مستعمل.
مؤلف عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر سین مهمله. صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان
(۱) بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این با مصادر خود ترکیب فارسی کنند که در ملحقات می آید و (۲)
بمعنی شرح کلام الله هم (اردو) تفسیر۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ (۱) مغز سخن کو ظاہر
کرنا۔ تشریح۔ تفصیل (۲) قران شریف کی شرح۔

(الف) **تفسیر کردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

(ب) تفسیر نمودن که (۱) بمعنی شرح چیزے نمودن و (۲) شرح قران پاک کردن است (نصیرای همدانی بشرح ۱) بعد از فراغ از اشعار متعلقه تفسیر لغات مشکلهٔ ابیات غیر مشروحه در هر مقام نمود" (صائب ے) می کند باد صبا هر روز پیش از آفتاب ۲ مصحف خلق تر از بوی گل تفسیر ها ۲ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیدا است که بجایش می آید (اردو) الف وب (۱) شرح کرنا۔ (۲) تفسیر لکھنا۔

تفسیله بقول برهان و جامع و رشیدی بروزن غربیله جنسی از پارچهٔ ابریشمی که از آن قبا و ازار و چیزهای دیگر نیز بدوزند۔ صاحب جهانگیری این را بحذف سین تفیله نوشته صاحب سروری بحوالهٔ شرفنامه صراحت سین مهمله هم نموده صاحب ناصری همزبانش خان آرزو در سراج هم ذکر این کرده و صاحب مؤید این را بذیل لغات فارسی آورده و صاحب انند هم این را فارسی گفته و لغات عرب و ترکی هم ازین ساکت اند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان گوئیم (اردو) ایک ریشمی کپڑا جسکو فارسیون نے تفیلہ کہا ہے۔ مذکر

تفش بقول برهان و سروری و جامع و ناصری (۱) بسکون ثانی بروزن کفش سرزنش و طعنه را گویند و بکسر ثانی (۲) حرارت و گرمی۔ خان آرزو در سراج تفش و تفشه را بیک جا نوشته مرادف یکدیگر بمعنی اول گوید و از معنی دوم ساکت۔ صاحب نوادر این را با تپش نوشته ذکر معنی دوم کرده **مؤلف** عرض کند که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است مرکب از تف و شین نسبت چنانکه بال و بالش و کنایه از سرزنش و طعنه و بمعنی دوم مبدل تپش که یای فارسی بدل شده بفا چنانکه سپید و سفید و تکمیل بحث این بر تفش می آید (اردو)

(۱) سرزنش۔ مؤنث۔ طعنہ۔ مذکر (۲) دیکھو تپش۔

تفشل بقول برہان و مؤید و انند بروزن مشعل بمعنی سرزنش و طعنہ **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان و جاد ارد که تفش را که بهمین معنی گذشت مخفف این دانیم و باشد که لام آخر این زائد باشد چنانکه نشب و نشبل که ذکرش بر نشبل گذشت اندرین صورت مزید علیه تفش گیریم و شک نیست که در هر حالت لفظ تف بالضم داخل ترکیب این لفظ است و تبدیل اعراب نتیجهٔ لب و لهجهٔ زبان باشد (اردو) دیکھو تفش کے پہلے معنے۔

تفشله بقول برہان و جهانگیری و جامع بکسر ثالث بروزن امثله (۱) قلیه باشد که از گوشت و تخم مرغ و زردک و عسل پزند و کشنیز و گندنا دران کنند و بعضی گویند (۲) عدس سبز نیم پخته باشد۔ صاحبان جهانگیری و جامع گویند که به همین معنی تفشیله به تحتانی چهارم هم آمده۔ صاحب سروری ذکر تفشیله به تحتانی چهارم کرده گوید که این مخفف آنست و می فرماید که تفشیله به طای حطی اول معرب این و بر معنی اول قانع۔ صاحبان ناصری و رشیدی همزبانش۔ خان آرزو در سراج بذکر اقوال برہان و رشیدی می فرماید که این مخفف تفشیله است **مؤلف** عرض کند که ما تفشیله را اسم جامد فارسی زبان دانیم و این الحق مخفف آن منفی مباد که صراحت کامل عدس که معنی دوم است برا ستر ار مذکور شد (اردو) (۱) قلیہ جو گوشت اور انڈے وغیرہ سے پکاتے ہین۔ مذکر جسکو فارسیون نے تفشلہ کہا ہے (۲) دیکھو استرار۔

تفشه بقول برہان بفتح اول و ثالث و سکون ثانی بمعنی (۱) طعنه و سرزنش باشد و طعنه زدن و سرزنش کردن را نیز گویند صاحب جهانگیری گوید که (۲) چوبی باشد میانه تهی بدرازی نیزه

کہ گلولہ از گل ساختہ دران نہند و لیف کنند تا بزور نفس آن گلولہ بیرون رود و جانور کوچک مانند کنجشک را کشد و بندوق را بہ مشابہت آن تفنگ خوانند صاحبان جامع و سروری بر معنی اوّل قانع۔ صاحب ناصری بدیل تفنگ اشارۂ معنی اوّل بحوالۂ برہان فرمودہ و خان آرزو ہم این را با تفنگ بمعنی اوّل آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما این را مزید علیہ تفنگ دانیم بمعنی اوّل و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و در ترکیب این بمعنی دوم ہم لفظ تفنگ مرکب می نماید با شین معجمہ زائدہ ہای نسبت واللہ اعلم۔ خطای برہان است کہ ذکر معنی مصدری باین کرد (اردو) (۱) دیکھو تفنگ کے پہلے معنے (۲) ایک نلی جس مین مٹی کی گولی رکھکر چڑیون کو حوالے تنفس سے مارتے ہین گویا یہہ بندوق کا نمونہ ہے یا بندوق کی ایجاد اسی سے ہوئی ہے۔ مؤنث۔

(الف) تفشہ زدن
(ب) تفشہ زن

صاحب بحر ذکر ب کردہ گوید کہ بمعنی طعنہ زن است بہار و انند نمز بانش (ابو العباس ۵) بجنگ دعوی داری و سخت تفشہ زنی بدرشت گوئی و پرخوار و خستوانہ تنی **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی مصدری ہر دو معنی تفشہ باشد و ب اسم فاعل ترکیبی (اردو) الف طعنہ مارنا۔ سرزنش کرنا (۲) تفشہ مارنا بمعنی خالی نلی مین مٹی کی گولی رکھہ کر تنفس کی ہوا سے چڑیان مارنا (ب) (۱) طعنہ مارنے والا (۲) تفشہ چلانے والا۔

تفشیلہ بقول برہان بر وزن غربیلہ بمعنی تفشلہ۔ صاحبان جہانگیری و جامع و سروری و ناصری ہم ذکر این کردہ اند (شمس فخری ۵) سالکان مسالک تحقیق بدارغند از شراب و تفشیلہ بدفع شیطان کفر را دارند بدرکمان مجاہدت بیلہ **مؤلف** عرض کند کہ ما صراحت

این بر تفشله کرده ایم (اردو) دیکھو تفشله۔

تفصیل (الف) بقول بهار جدا جدا کردن می فرماید که بالفظ دادن مستعمل صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده بمعنی شرح قانع **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح وکسر حاد مهمله بمعنی پیدا کردن وفصل فصل کردن کتاب را وعضو عضو کردن قصاب گویند راکذا فی المنتخب فارسیان این را بمعنی شرح استعمال کرده اند ولحاظ این معنی ما این را مقرر داشیم واستعمال ---------

تفصیل دادن (ب) بمعنی شرح کردن است (میر خسرو ؎) صاحب فصل آمد و تفصیل داد پ کرده تفصیل همه از فصل یاد پ (اردو) الف تفصیل بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث تشریح تصریح (ب) شرح کرنا۔ مفصل بیان کرنا۔

تفضل بهار ذکر این کرده از معنی ساکت واز نظامی بندی آورده (؎) سبک باش ای نسیم صبحگاهی پ تفضل کن بدان فرصت که خواهی پ صاحب آصفی گوید که بقول منتخب نیکوئی کردن وافزون جستن است **مؤلف** عرض کند که بفتحتین وضاد معجمه مضموم مشدد لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی مهربانی وکرم وعنایت استعمال کنند وبامصادر خود مرکب می سازند که در ملحقات می آید (اردو) مہربانی۔ مؤنث۔ کرم۔ مذکر۔

تفضل داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر هر دو کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی کرم کردن است (حافظ ؎) حافظ مدار امید فرج از مدار دهر پ دارد هزار عیب وندارد تفضلی پ (خواجوی کرمانی ؎) نرگسش گوید که فرض عین

باشد قتل تو ؛ جان به رشوت می دهم گر
این تفضل می کند ؛ مخفی مباد که در اسناد
بالا استعمال مصادر دارید ، و کُندن است

که بجایش می آید (اردو) کرم کرنا عنایت
کرنا ۔ مہربانی کرنا ۔ دکن مین تفضل کرنا
بھی کہتے ہین ۔

تفضیل بقول بہار برگزیدن کسی را بر کسی و حکم کردن بر فضل کسی می فرماید که بالنقط نهادن
مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر ضاد معجمه فارسیان استعمال این
بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فضیلت و سبقت می کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند
که در ملحقات می آید (اردو) فضیلت ۔ سبقت ۔ مؤنث ۔

تفضیل بردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی سبقت بردن است (نظامی ؒ)
به آب و رنگ تیغت برده تفضیل ؛ چو نیلوفر
هم از وجله هم از نیل ؛ (اردو) سبقت لیجانا
فائق قرار پانا ۔

تفضیل دادن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که فضیلت دادن است (جمال اصفهانی ؒ)
گفتم ای نور آلهی ای که فرسایات ؛ بر ملک

تفضیل نسل آدم و حوا دهد ؛ مخفی مباد که ارسند بالا استعمال
مصدر دهیدن پیداست که بجایش می آید (اردو)
فضیلت دینا ۔ مرجح قرار دینا ۔ ترجیح دینا ۔

تفضیل نمودن
تفضیل نهادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر هر دو
کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تفضیل دادن است که گذشت (مجد
شیرازی ؒ) ترجیح می نهاد یکی مهر بر قمر ؛ تفضیل می نمود
یکی حور بر پری ؛ (معزی نیشاپوری ؒ) یگانه بار خدائی
که از فضائل او ؛ همین نهند زمین را بر آسمان
تفضیل ؛ (اردو) دیکھو تفضیل دادن ۔

تفقد بقول بهار گم شده را واجستن و واپرسیدن و بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضم قاف مشدد۔ صاحب منتخب ذکر این کرده فارسیان بمعنی احوال پرسی و کرم استعمال این کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (**اردو**) کرم۔ مدارا۔ مذکر۔

(الف) تفقد فرمودن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از بالا استعمال مصدر کردن پیداست کہ بجایش می آید صاحب آصفی ذکر ب هم کرده از معنی ساکت (**اردو**) توجہ مہربانی کرنا عرض کند کہ بمعنی کرم و مداوا و احوال پرسی و توجہ کردن (حافظ ؎) عجب از وفای جانان کہ تفقدی نفرمود بہ نہ بنامہ نی پیامی نہ بجانمامہ نی سلامی ؛ و مرادف همین است ــــــ

(ب) تفقد کردن (و له ؎) شکر فروش کہ عمرش دراز باد چرا یکتفقدی نکند طوطی شکر خارا ؛ **مؤلف** عرض کند کہ از سند بالا استعمال

تفک بقول برہان وجامع وسروری بضم اول وفتح ثانی وسکون کاف (۱) چوب میان خالی کہ با گلولہ گل و زور نفس بدان گنجشک وامثال آن زنند و (۲) تفنگ آہنی را نیز گویند (ابن یمین ؎) همچو سیمرغ کہ طوفان نبرد از جایش ؛ نہ چو گنجشک کہ افتد بدم بادتفک ؛ صاحب ناصری گوید کہ همان پفک است کہ مذکور شد و مخفف تفنگ باشد۔ بہار ذکر این کرده گوید کہ تفق معرب آنست و بالفظ افگندن و انداختن و خوردن مستعمل۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ در کلام قدما بمعنی دوم تفک مستعمل است از اینکہ بندوق مستحدث است و در قدیم نبود لفظ آن کہ تفنگ است نیز مستحدث **مؤلف** عرض کند کہ اصل تفنگ است کہ صراحت ماخذش همدر انجا کنیم و این مخفف آن و مبدلش هم کہ نون حذف شد و کاف

فارسی بدل شد بکاف عربی چنانکه گند و کند و معنی اول حقیقی است که پیشینیان عوض تفنگ از همان کار می گرفتند و چون در زمانه مابعد ایجاد تفنگ شد استعمال اصل لفظ برای آن شد (اردو) (۱) دیکھو تپک (۲) دیکھو تفنگ ۔ مذکر ۔

(الف) **تفنگ افگندن** استعمال صاحب آصفی ذکر هر دو کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سرکردن و بکار آوردن تفنگ و تفنگ است (طالب آملی ؎) دم از وقوف تفنگ افگنیست می نزنم ؎ چرا که حجت او گشته بی دلیل تمام ؎ (باقر کاشی ؎) گوئی دستم سوخته داروی تفنگ ؎ گویا که به پایم تفنگ انداخته ؎ (اردو) الف و ب تفنگ مارنا ۔ بندوق چلانا ۔ بندوق سر کرنا ۔

(ب) **تفنگ انداختن**

تفنگده اصطلاح ۔ بقول بهار واندکنایه از پژاوه و آتشدان و مانند آن **مؤلف** عرض کند که بالفتح باشد (ظهوری ؎) داغت بمغز رفته فروحال جسم و جان ؎ از شعله های تفگده استخوان میرس ؎ (اردو) دیکھو آتشدان ۔

تفکر بقول بهار اندیشه کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و ضم کاف مشدد فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فکر می کنند و با مصادر فارسی مرکب می سازند که در لحقات می آید (اردو) فکر ۔ مونث ۔ دیکھو اسکال ۔

تف کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تف زدن است که گذشت (تاثیر اصفهانی ؎) آبرو ننگ است بهر مکر دنیا ریختن ؎ خصم مردان است تف بر کیش این قطامه کن ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر

کندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تحقیق کرنا

تفکر کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی فکر و اندیشه کردن است (اسیر لاهجی ؎) گفت هر گه من تفکر می کنم ؎ خلق عالم را تصور می کنم ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست که بجایش می آید (اردو) فکر و اندیشه کرنا - فکر و تامل کرنا - فکر کرنا -

(الف) **تفنگ ساختن** استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است .....

(ب) **تفنگ ساز** اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که تفنگ را درست کند یعنی تفنگ گر - (وحید قزوینی ؎) تفنگ ساز ما کرد دل را نشان ؎ نباشد دلم چون تفنگ بی فغان ؎ -

(اردو) الف تفنگ بنانا (ب) تفنگ بنانے والا - بندوق بنانے والا تفنگ ساز بھی کہہ سکتے ہیں

تفنگ کشادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سر کردن تفنگ و تفنگ مرادف تفنگ افگندن که گذشت (قاسمی گونابادی ؎) تفنگ ها کشاد ابر و شد در زمان ؎ پر از ژاله و رعد و برق آسمان ؎ (اردو) تفنگ چلانا - بندوق چلانا - سر کرنا -

تفنگ گرفتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی بدست یا بچنگ گرفتن تفنگ (قاسم گونابادی ؎) گرفتند گردان تفنگها بچنگ ؎ شد از هر طرف گرم بازار جنگ ؎ (اردو) تفنگ سنبھالنا - بندوق سنبھالنا - ہاتھ میں لینا -

تفلیس بقول ناصری و اند بکسر اول و دوم و سوم و سکون آخر نام شهری بود از اجزای ایران و پای تخت مملکت جارجیه یعنی گرجستان و در تصرف سلاطین صفویه و از شهرهای آن

کاخت و کارتیل وغیره و اکنون در تصرف دولت روسیه است و می فرماید که به بای پارسی (عوض فا) هم که تفلیس معرب آنست و گویند شهری آبادان و منظم **مؤلف** عرض کند که مبدل تپلیس است که بجایش مذکور شد چنانکه سپید و سفید (اردو) دیکھو تپلیس۔

(الف) **تفنگ** بقول اند همان که در تفک گذشت **مؤلف** عرض کند که یکی از

(ب) **تفنگ** معاصرین عجم گوید که در زمانهٔ سلف بندوق نبود و کار از تفک می گرفتند برای شکار گنجشک و امثال آن و آلهٔ مذکور را تفنگ نام بود که مرکب است از تف و انگ تف بالضم بمعنی حقیقیش و انگ مخفف انگیز اسم فاعل ترکیبی است فارسیان مخفف این یعنی تفک را در محاوره استعمال می کردند و چون بندوق ایجاد شد از برای آن لفظ اصل را استعمال کردند و این مبدل آن است که کاف فارسی بدل شد به کاف عربی چنانکه گند و کند و استعمال معاصرین به کاف فارسی است۔ صاحب رشیدی گوید که در کلام متقدمین تفک است و متاخرین استعمال تفنگ کرده اند۔ بهار گوید که مرکب از کلمهٔ نگ است که افادهٔ معنی نسبت هم کند چنانچه در هوشنگ و توشنگ و دیرنگ (ابوطالب کلیم ؒ) در مصر که این تفنگ فریادرس است ؛ خصم افگن و گرمخوی و آتش نفس است ؛ موقوف اشارهٔ است در کشتن خصم ؛ سوزش نگهی ز گوشهٔ چشم بس است ؛ خیال ما این است که ماخذ بیان کردهٔ بهار بهتر از ماخذ اول الذکر نیست بعضی از معاصرین عجم این را بالفتح اول هم خوانند اندرین صورت تف را بمعنی گرمی گیریم (اردو) الف و ب۔ تفنگ۔ بقول آصفیه فارسی۔ اسم مؤنث۔ بندوق۔

تفنگ از دست رہا شدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی سر شدن بندوق **مؤلف** عرض کند کہ این زبان معاصرین عجم است (اردو) بندوق سر ہونا۔

تفنگ تہ پر اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ بضم بای فارسی معاصرین عجم تفنگی را بدین اسم موسوم کردہ اند کہ آن را از پس پر کنند صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) وہ ٹوٹہ دار بندوق جسکو پیچھے سے بھرتے ہین۔ ولایتی بندوق مؤنث۔

تفنگچی بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بندوق بردار و صاحب انندہم بحوالۂ فرہنگ فرنگ ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل باورچی و نزانچی۔ مرکب است از تفنگ و چی۔ تفنگ بمعنی خود است و چی در ترکی زبان بمعنی صاحب آمدہ کہ افادۂ معنی فاعلی کند (اردو) بندوق بردار۔ مذکر۔

تفنگ خوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بر نشانہ تفنگ شدن و ضرب تفنگ کشیدن (بیدل ؎) طمع بہر جا فشرد دندان ز آفتش نیست باک چندان ؎ باشتہای غرض پسندان زیان ندارد تفنگ خوردن ؎۔ (اردو) نشانہ بندوق بننا۔

تفنگ دنبالہ پر اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہمان تفنگ تہ پر کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ بضم بای فارسی مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو تفنگ تہ پر مؤنث

تفنگ دنگی اصطلاح۔ بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بندوق چقماقی۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور منقول

که تفنگ کلاه دار را نام است صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم متفق بار روزنامه **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است که تفنگ را ترکیب داده اند با لفظ دنگ و یای نسبت و دنگ بقول برهان بالفتح صدائی که از برهم خوردن دو سنگ یا چوب یا امثال آن برآید پس معنی بیان کردهٔ روزنامه صحیح معلوم می شود (اردو) پتھری دار بندوق جس مین پتھری کے ذریعہ سے آگ جھڑے ۔ مؤنث اور بقول صاحب رہنما ٹوپی دار بندوق ۔ مؤنث

تفنگ ساچمه اصطلاح ۔ بقول بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بندوقی که دران عوض گلوله ساچمه ها کار گیرند که دانه های از زیبا ریک مثل عدس باشد **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است (اردو) چھرون کی بندوق ۔ مؤنث

تفنگ سربازی اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار بندوقی پیادگان فوج ۔ صاحب بول چال هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو) پلٹن کی بندوق ۔ پیدل سپاہیون کی بندوق ۔ مؤنث ۔

تفنگ سستم کرا اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار و بقول صاحب بول چال (به کاف فارسی) قسمی است از بندوق و صاحب روزنامه بر (تفنگ کرا) هم همین گوید و صراحت می کند که همین قسم بندوق را در زبان فرنساوی گرابکاف فارسی گویند **مؤلف** عرض کند که سستم مفرس (سسٹم به تای هندی) است بمعنی قسم و نوع و طریق که لغت انگلیسی باشد پس مرکب اضافی است یکی از معاصرین عجم گوید که گلولهٔ این دو رمی رود و در جسم شکار پاره پاره شود و شکار شیر از همین قسم تفنگ کنند (اردو) شیر مارنے کی بندوق ۔ وہ بندوق جسکی گولی شکار کے

جسم مین پھٹ جاتی ہے اور جس کا توڑ دور کا ہوتا ہے۔ ایک خاص قسم کی بندوق مؤنث

تفنگ سوزنی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار قسمی است از بندوق کہ آن در انگلیسی زبان بریچ لوڈر نام است صاحب بولچال بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ قسمی است از بندوق ولایتی کہ گلولہ یا ساچمہ و باروت را یکجا جمع کردہ گلولۂ طولانی سازند و آنرا ٹوٹہ بہ تاہندی گویند و بدون سنگ چقماق یا کلاہ آن را از پس بندوق داخل بندوق نمودہ سر کنند ہمین است (تفنگ تہہ پر) کہ مذکور شد (اردو) ٹوٹہ دار بندوق۔ مؤنث۔ برج لوٹ۔

تفنگ شاسپو اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار قسمی است از اقسام بندوق صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ بندوقی را نام است کہ آن را دہند (کوٹھی دار بندوق) نامند مؤلف عرض کند کہ کوٹھی بقول صاحب آصفیہ بر معنی ششمش خزانۂ بندوق کہ در زبان باروت جاگیر دو فارسیان آن را خزانۂ بندوق نامند تحقیق نشد کہ شاسپو از کدام زبان گرفتہ اند و بچہ معنی استعمالش کردہ اند لغت فارسی کہ نیست و در ترکی زبان ہم یافتہ نمی شود۔ یکی از معاصرین عجم گوید کہ لغت جرمنی است بمعنی خانۂ کوچک واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) کوٹھی دار بندوق۔ مؤنث۔

(الف) **تفنگ کمر** اصطلاح۔ صاحب رہنما ذکر (ب) **تفنگ گرا** (الف) و صاحب بول چال ذکر (ب) کردہ مؤلف عرض کند کہ ماحقیقت این ہر دو تفنگ سستم کرا) بیان کردیم (اردو) دیکھو تفنگ سستم کرا۔

تفنگ گلولہ زنی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار تفنگی کہ در آن استعمال گلولہ می شود برعکس تفنگ ساچمہ صاحب

بول چال ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) وہ بندوق جس مین گولی سے کام لین چھرے وار بندوق کے خلاف ۔ مؤنث ۔

تفنگ وطپانچہا خالی کردن استعمال صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی تفنگ سر کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) بندوق سر کرنا ۔ چلانا چھوڑنا ۔

تفنن بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی تفریح است **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وبضم نون مشدد وبقول منتخب بمعنی گونہ گونہ شدن تفریح معاصرین عجم است کہ این را بمعنی تفریح استعمال کردند (اردو) تفنن بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ چہل پہل ۔ دل لگی ہنسی خوش طبعی ۔

تفنود بقول برہان وجامع بروزن مقصود بمعنی نجدت باشد وآن استواری نفس است در مقام خوف بحیثیتی کہ جزع وفزع بر وغالب نشود ۔ صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ وصاحب انند این را لغت فارسی گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ محقق اہل زبان است این را اسم جامد فارسی زبان دانیم ۔ لغت عرب یا ترکی نیست (اردو) تحمل ۔ مذکر ۔

(الف) **تفنہ** بقول برہان وجامع ورشیدی وسروری وناصری ومؤید الف بروزن طعنہ وب بروزن بخنی

(ب) **تفنی** پردۂ عنکبوت راگویند (شہید ؎) عشق او عنکبوت را ماند کہ تنید است تفنہ گرد دلم ؎ (شمس فخری ؎) بجز کردگاری کو نگہداشت ؎ ز دشمن احمد

مرسل به تغنه یا خان آرزو در سراج بر ذکر الف قانع و صاحب غیاث گوید که بچم تفنی است که تنیده تند و باشد که در کنج دیوار ها پیدا میشود **مؤلف** عرض کند که ظاهرا اسم جامد فارسی زبان است و یکی از معاصرین عجم گوید که در وضع این تف داخل است که لعاب دهن را گویند و از نیکه عنکبوت پرده خود را از لعاب دهن درست کند بترکیب تف با کلمه ند که برای نسبت است این اسم را وضع کردند که در محاوره بالفتح مستعمل شد و این تصرف لب و لهجه مقامی است واللہ اعلم بحقیقة الحال (اردو) الف و ب۔ مکڑی کا جالا۔ مذکر۔

تفو بقول برهان و جهانگیری و جامع و ناصری آب دهن و آب دهن انداختن را نیز گویند کمال اسمعیل ؎ بالکف دُر بار تو هر دم برشک ابر زند بر رخ دریا تفو **مؤلف** عرض کند که همین اصل تف است که گذشت و آن مخفف این اسم جامد فارسی زبان باشد و این را به معنی مصدری یا حاصل بالمصدر گرفتن خطاست و معنی مصدری (از (تفو زدن) پیدا است چنانکه از سند بالائی هویدا است (اردو) تھوک۔ مذکر۔ دیکھو تف اور اردو میں تف بھی مستعمل ہے۔ مذکر۔

تفور بقول ناصری بروزن تنور (۱) بمعنی گل است که بعربی طین خوانند و بحوالهٔ برهان گوید که به زای هوز آخر هم آمده صاحب برهان ذکر هر دو بیک معنی فرموده و صاحب جهانگیری و جامع و رشیدی همزبانش۔ صاحب سروری بحوالهٔ تحفه ذکر این کرده گوید که در شرح سامی (۲) بمعنی ظروف گلین که پخته نباشد و غله در ان کنند و تغور نیز گویند۔ خان آرزو در سراج ذکر تغوز برای معجمه هم کند بهر دو معنی اول وی فرماید که به رای مهمله اصح است **مؤلف** عرض

کند کہ بعضی از معاصرین عجم ہم گویند کہ ہمین اصل است و تفوز مبدل آن کہ می آید چنانکہ برغ و نرغ۔ اسم جامد فارسی زبان است و بس و معنی دوم را بر اعتبار سروری کہ محقق اہل زبان است مجاز معنی اول دانیم (اردو) (۱) مٹی۔ مؤنث (۲) مٹی کا بڑا کھڑا جس مین اناج رکھتے ہین جسکو دکن مین گولی کہتے ہین۔ مذکر۔

تفوز بقول برہان و سروری و مؤید مرادف تفور بمعنی اولش **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرا نجا کردہ ایم کہ این مبدل آنست۔ (اردو) دیکھو تفور کے پہلے معنے۔

تفوق بقول بہار بمعنی افزونی داشتن بر چیزی **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضم واو مشدد بقول صاحب منتخب برتری نمودن۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی فوقیت استعمال این با مصادر خود کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) فوقیت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ ترجیح۔ برتری۔ شرف۔ فضیلت۔

تفوق داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ترجیح و فضیلت داشتن است و از سند پیش کردہ اش (تفوق داریدن) پیداست و داریدن مرادف داشتن است و از سند پیش کردہ اش (تفوق داریدن) پیداست و داریدن مرادف داشتن است کہ بجایش می آید (نجات اصفہانی ف) ز نقش پای تو معراج سر بلندیہا ست ؎ زمین ہزار تفوق بر آسمان دارد ؎ (اردو) فضیلت رکھنا۔ تفوق رکھنا۔ مرجح ہونا۔

(الف) **تفول** بقول بہار و انند۔ فال نیک گرفتن می فرماید کہ این مقابل تطیر است و با تفوہ کردن بصیغہ بر مستعمل است **مؤلف** عرض کند کہ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ و صاحبان

محیط و منتهی الارب تفوّل را هم بزبان عرب به همین معنی صحیح و انسته اند از باب تفعّل و تفاعل یعنی هر دو۔ فارسیان استعمال هر دو بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی زبان مرکب کرده می گویند

(ب) **تفوّل کردن** | که بمعنی فال گرفتن است۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت (سلمان ساوجی ؎) عشق بر گشتن عشاق تفوّل می کرد ها اوّلین قرعه که زد بر من بدنام افتاد ها (اردو) الف۔ تفاول۔ فال لینا کا حاصل بالمصدر ب تفاول کرنا۔ فال لینا

(الف) **تفهیم** | بقول بهار بمعنی دریابانیدن می فرماید که بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بالفتح و کسرهای هوز لغت عرب است و صاحب منتخب هم ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی فهمایش میکنند که حاصل بالمصدر است و ---

(ب) **تفهیم کردن** | بمعنی فهمایش کردن آمده۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت (عرفی ؎) که بصد قرن دگر امر بدیهی نکند ها عقل اوّل به برایین به پیشش تفهیم ها مخفی مباد که در سند عرفی مصدر کردن مستعمل است نه کردن و تعریف هر دو بجایش می آید (اردو) الف تفہیم۔ مؤنث۔ فہمایش ب تفہیم کرنا۔ فہمایش کرنا۔ سمجھانا۔

تپیدن | بقول موارد و نوادر مرادف تپیدن که گرم شدن است **مؤلف** عرض کند که مرکب است از اسم مصدر تف و یای معروف و علامت مصدر دن۔ صاحب | بحر که محقق مصادر است این را ترک کرده تسامح اوست۔ کامل التصریف باشد که تفد مضارع این است (اردو) گرم ہونا۔ دیکھو تپیدن۔

فوقانی باقاف

تقاضا بقول بهار (۱) خواهش و می فرماید که بالفظ آمدن و داشتن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بفتحتین و کسر ضاد معجمه و تحتانی ساکن لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی خواهش نمودن. فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این بمعنی اول کنند (ظهوری ؎) کسی بناز کی خوی اینچنین چه کند ؛ هزار وعده پذیرای یک تقاضا نیست ؛ (ولہ ؎) پیشتر هرگز نمی آید زبان وعده اش ؛ تا فتد هر روز و اپس بر تقاضا رخصت است ؛ خان آرزو در چراغ هدایت گوید که (۲) بمعنی احتیاج برازهم و سند این بر (تقاضا شدن) از والہ هروی می آید **مؤلف** عرض کند که مجاز معنی اول باشد بسبیل تفریس و در معنی اول اصرار کردن در طلب چیزی هم داخل (**اردو**) (۱) تقاضا. بقول آصفیہ عربی. اسم مذکر. خواہش. دیکھو افزول (۲) خواہش. احتیاج. ہونٹ۔

تقاضا آمدن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خواهش ظاهر شدن است (نظامی ؎) تقاضای آن شوی چون آیدش ؛ که از سنگ و آهن برون آیدش ؛ مخفی مبادکه از سند بالا مصدر آییدن پیداست که بجایش گذشت (**اردو**) خواہش ظاہر ہونا۔

تقاضا خواندن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی یافتن تقاضا و خواهش است. (جمال اصفهانی ؎) از منظم من تقاضا هرگز نخواندکس ؛ در شعر من نشان ندهد هیچکس هجا ؛ (**اردو**) تقاضا پانا۔

تقاضا داشتن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خواهش داشتن و خواهش

کردن است (بیدل ؎) مقصد نالۂ دل از من مدهوش مپرس ۔ شوق مست است مذانم چه تقاضا دارد ۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیدا است که بجای خودش می آید (اردو) خواہش کرنا ۔ تقاضا کرنا

تقاضا شدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تحریک آمدن و خواہش اجابت و این متعلق به معنی دوم تقاضاست که خان آرزو در چراغ ہدایت ذکرش کرده (والۂ ہروی ؎) داد جلابی نمیدانم چه بود اجزای او ۔ آسمان راشد تقاضائی که بر زبانها رسید ۔ (اردو) اجابت کی خواہش ۔

تقدم القول آصفی بمعنی در پیش شدن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب بفتحتین و ضم دال مہمله ۔ صاحب منتخب ذکر این کرده ۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند یعنی سبقت (ظہوری ؎) عشقت نخست مند داغ درون فگند ۔ بر سینه در گداز جگر را تقدمست ۔ (اردو) سبقت ۔ مؤنث ۔

ہونا ۔ دکن مین کہتے ہین (اجابت کا تقاضا ہونا)

تقاضا کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند که خواہش واجب کردن و طلب (حسن ؎) طرفه سرو کاریست که بر وعدۂ معشوق ۔ صابر نتوان بود تقاضا نتوان کرد ۔ (اردو) تقاضا کرنا

تقاضا نمودن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تقاضا کردن است (نثر نصیر ہمدانی) اصلاح بخت بیدار و بمشورت عقل خداداد و گواہی دل آگاه و پیغام سروش عالم بالا تقاضای آن نموده ۔ (اردو) دیکھو تقاضا کردن ۔

تقدمه بقول بهار و وارسته بمعنی در پیش کردن و شدن و باصطلاح زرگریکه پیش از کار بکارگر دهند و آن را بفارسی پیشداد گویند (ظهوری ۵) اجناس شنا را بسلام هست خریدار ۴ جود تو دهد تقدمه ارباب سخن را ۴ **مؤلف** عرض کند که بالفتح لغت عرب است و صاحب منتخب هم ذکرش کرده و معنی اصطلاحی مستعملهٔ فارسیان می نماید (اردو) پیشگی ۔ ستم جو کسی چیز کی تیاری سے پہلے کاریگر کو امداد آ منجملہ قیمت ادا کیجاتی ہے ۔ مؤنث ۔

تقده بقول برهان بفتح اول وسکون ثانی و دال بی نقطهٔ مفتوح لغت بربر کشنیز را گویند و آن رستنی است که بیشتر در آشهای بیمار کنند و بعربی کزبره خوانند صاحب ناصری هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط بر کشنیز صحرائی قانع و هرچه بر کشنیز نوشته اصر حتش بر تالکی کرده ایم (اردو) دیکھو تالکی ۔

(الف) **تقدیر** بقول بهار بمعنی اندازه کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح وکسر دال مهمله و فارسیان بمعنی نوشتهٔ قسمت استعمالش کنند و با مصادر فارسی مستعمل که در ملحقات می آید (ظهوری ۵) دست تقدیر بسته روزازل ۴ بر دم خنجر تو سبل ما ۴ ۔ (اردو) تقدیر ۔ بقول آصفیه ۔ مؤنث ۔ دیکھو اتفاق آسمانی ۔

تقدیر بودن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی نوشتهٔ قسمت بودن است (حافظ ۵) قتل این خسته بشمشیر تو تقدیر بود ۴ ورنه هیچ از دل بی رحم تو تقصیر نبود ۴ (اردو) تقدیر میں ہونا ۔

تقدیر رفتن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند کہ مرادف تقدیر بودن است (حافظ) پنداشت کہ تقدیر شد است ؛ (اردو) دیکھو تقدیر بودن ۔

ے) در خرابات مغان انیز ہمدستان شدیم ؛ کین چنین رفتست از روز ازل تقدیر ما ؛ (اردو) دیکھو تقدیر بودن ۔

تقدیر شدن استعمال ۔ مرادف تقدیر بودن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ے) گرم در گشتنم از شعلۂ تدبیر شدہ است ؛ خون بخون آمدہ

تقدیر کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قرار دادن مقدر و نوشتن و قسمت (مغربی نیشاپوری ے) ضمیر تو چو سگالد نخستہ تدبیری ؛ خدای جل جلالہ ہمان کند تقدیر ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست (اردو) قسمت میں لکھنا ۔

تقدیم بقول بہار بہر دو معنی مثل تقدمہ و ایضاً در پیش فرستادن ۔ می فرماید کہ بالفظ دادن و کردن و یافتن ۔ صدہ بر مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ بالفتح و کسر دال مہملہ لغت عرب است بمعنی پیش کردن و پیش فرستادن و پیش شدن ۔ فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی بمعنی استعمال این بامصادر فارسی کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تقدیم ۔ مؤنث سبقت ۔

تقدیم دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ترجیح دادن است (سنجر کاشی ے) شمع چو در جلوہ بہ بیند قدش ؛ خیزد و تقدیم دہد بر خودش ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال دہیدن پیداست نہ دادن کہ بجای خودش می آید (اردو) ترجیح دینا ۔ مرجح گردانا ۔

تقدیم فرمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مقدم قرار دادن و ترجیح دادن است

(ظهوری ـ نثر) بلکه هریکی بصد مبالغه دیگری را برخود تقدیم فرموده ۔" (اردو) ترجیح دینا ۔ مقدم قرار دینا ۔

تقدیم کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی سبقت کردن است (عرفی شیرازی ؎) که گر ادب نکشیدی عنان من قدمش ؎ ببوسه گاه همی کرد بر لبم تقدیم ؎ (اردو) سبقت کرنا ۔ تقدیم کرنا ۔

تقدیم نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تقدیم کردن است (عرفی شیرازی ؎) گرچه معنی کنم از سفله نهادان تاخیر ؎ وزچه برصدر نشینان نمیام تقدیم ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر نمائیدن پیدا است (اردو) سبقت کرنا دیکھو تقدیم کردن ۔

تقدیم یافتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مقدم و فائق شدن است و فوق حاصل کردن (انوری ؎) خدائگان وزیران که جز بکمال خدای ؎ نیافت هیچ صفت بر کمال او تقدیم ؎ (اردو) تفوق پانا ۔ ترجیح حاصل کرنا

تقرب بقول بهار بمعنی نزدیک شدن و نزدیکی **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و بضم رای مهمله مشدد فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قرب و نزدیکی می کنند و با مصادر فارسی مرکب می نمایند چنانکه در ملحقات می آید (اردو) تقرب بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ نزدیکی ۔ قربت ۔ قرب ۔

تقرب کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قرب حاصل کردن است و از سند مذکور استعمال مصدر کردن پیدا است نه کردن

(معزی نیشاپوری ؎) بیم سرش نباشد هرتن کند تولا ؛ (اردو) تقرب حاصل کرنا۔ قریب ہونا۔

کہ او بمهرت ؛ از دل کند تقرب و زجان

تقره بقول برہان بفتح اول وکسر ثانی وسکون رای بی نقطہ مفتوح بلغت بربر۔ زیرۂ رومی را گویند و او را بفارسی ناخواہ وکرویا خوانند۔ صاحب ناصری متفق با برہان صاحب محیط بر تقره می فرماید کہ کرویاست و برکرویا گوید کہ بضم کاف و را وسکون واو و فتح یاء تحتانی و الف ممدودہ و مقصورہ نیز و بفتح کاف وسکون واو ہم آمدہ معرب کراویا و لبریانی قرلفان و بیونانی زجیون و بعربی تقده و تقره و کمون و در انگریزی کیٹروی و بفارسی کرویہ و زیرۂ رومی و شاہ زیرہ نامند تخم نباتی است بستانی و بری و بر شاہ زیرہ گوید کہ زیرۂ کرمانی و کرویاست و بر زیرہ ہرچہ نوشتہ ما نقلش بر ترون کردہ ایم **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این لغت عرب را ہم بر زبان دارند و اکثر استعمال ہمین می کنند از ینجاست کہ ما این را جادادہ ایم (اردو) دیکھو ترون۔

تقریب بقول بہار بمعنی نزدیک گردانیدن۔ می فرماید کہ فارسیان بمعنی وجہ و علت بالفظ دیدن استعمال نمایند (ظہوری ؎) تقریب بزم رفتنی کو ؛ کردیم آخر بہانہ ہا را کہ (ولہ ؎) باچنان تاب و توان گلگون فرو ماندن نداشت ؛ خویش را شیرین باین تقریب بر فرہاد بست ؛ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر رای مہملہ و بمعنی مستعملہ زبان فارسی مفرس باشد بر سبیل مجاز (اردو) تقریب۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ ذریعہ۔ باعث۔ سبب۔ موقع۔

تقریباً صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بہ تنوین آخر گوید کہ بمعنی قریب است **مؤلف** عرض کند کہ مفرس باشد کہ در عربی زبان بدین معنی نیامدہ معاصرین عجم بمعنی اندازہ استعمال این کردہ اند چنانکہ گویند کہ مسافت آن مقام تقریباً دو کروہ است (اردو) تقریباً۔ بقول آصفیہ عربی۔ اندازاً۔ تخمیناً۔ قریب قریب۔

تقریب دانستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دانستن وجہ وسبب باشد وسندش متعلق است از مصدر دانستن کہ بجایش می آید (جلال سیستانی ؎) جلالا چون کنم با طفل بدخوئی کہ می رنجد ز من ہر لحظہ تقریب رنجیدن نمی داند ؎ (اردو) وجہ معلوم کرنا۔

تقریب دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دریافتن موقع و وجہ (کلیم ہمدانی ؎) دگر تقریب رفتن چون ببزم او نمی دیدم ؎ برای پرسش آن نرگس بیمار می رفتم ؎ (اردو) موقع پانا۔

(الف) **تقریب ساختن** استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بہانہ جستن و پیدا کردن وجہی و از سندش کردہ اش

(ب) **تقریب ساز** پیداست کہ اسم فاعل ترکیبی است و مصدرش ...

(ج) **تقریب سازیدن** نہ ساختن صراحت سازیدن بجایش می آید (ثنائی مشہدی ؎) امشب کہ اہل رشک بہ کاشانۂ تواند ؎ تقریب ساز کشتن دیوانۂ تواند ؎ (اردو) (الف) وجہ پیدا کرنا

بہانہ ڈھونڈنا (ب) وجہ پیدا کرنے والا۔ | بہانہ جو (ج) دیکھو الف۔

تقریر بقول بہار سخن گفتن و قرار دادن و بہ اقرار در آوردن می فرماید کہ فارسیان بمعنی سخنی استعمال کنند کہ از ان تغلب و تصرف دیوانی ظاہر شود و این مجاز است (ظہوری ؎) سالہا عامل دیوان خموشی بودم ہیچکس را بمن اندازۂ تقریر نبود ؛ می فرماید کہ بالفظ کردن نیز مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر رای مہملہ فارسیان بمعنی گفتگو و بحث استعمال کنند و بدین معنی تفرس باشد و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید کہ تخصیص بامصدر کردن ندارد۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر معنی خاص بیان کردۂ بہار کردہ (صائب ؎) رحم کن بر خود زبان شکوۂ ما را ببند ؛ می شود معزول ہر عامل کہ تقریرش کنند ؛ مخفی مباد کہ معنی بحث و گفتگو عام است و گفتگو در اعمال کسی خاص باشد بر سبیل مجاز و استعمال این ہر دو معنی می شود ہر دو اسناد بالا متعلق بمعنی خاص است و سنجر کاشی بمعنی عام ہم آوردہ (؎) زبان شکستہ تر است از قلم نمی دانم ؛ کہ شرح خود بکدام زبان کنم تقریر ؛ **(اردو)** تقریر۔ مؤنث۔ گفتگو کسی کے اعمال و افعال سے بحث۔

تقریر شنیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی شنیدن گفتگوی کسی است (وفای اصفہانی ؎) زبان خویش را تا کردہ ام گویا بخاموشی ؛ کسی نشنیدہ در بزمی زمن چون شمع تقریری ؛ **(اردو)** تقریر سننا

تقریر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کند که بمعنی عام گفتگو کردن و بحث کردن از اعمال کسی است و سند این از ظهوری و صاحب و سنجر کاشی بر لفظ تقریر گذشت. صاحب بحر ذکر این بمعنی مخصوص کرده معنی عام را ترک کرده که در موضوعش داخل نیست حافظ شیراز

بمعنی عام گفته (ے) دانی که چنگ و عود چه تقریر می کنند ؛ پنهان خورید باده که تکفیر می کنند ؛ مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر کردن است که بجایش می آید (اردو) تقریر کرنا گفتگو کرنا کسی کے اعمال سے بحث کرنا۔

تقریک بقول برهان در ملحقات بروزن تزدیک بمعنی ادب کردن و تنبیه نمودن

مؤلف عرض کند که لغت عرب یا ترکی نیست و دیگر محققین زباندان و اهل زبان هم ذکر این نکرده اند بخیال ما فارسی قدیم است که حالا در محاوره معاصرین عجم نیست و در کلام متقدمین و متاخرین هم یافته نمی شود و طرز تعریف برهان هم خوش نمی نماید باید که بمعنی تنبیه و ادب دانیم بمعنی اسمی و مصدری (اردو) ادب۔ مذکر۔ تنبیه۔ مؤنث۔

تقسیم بقول بهار بمعنی قسمت کردن **مؤلف** عرض کند که لغت عرب بالفتح و کسر سین مهمله فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یا مصادر خود هم کنند که در ملحقات می آید (ظهوری ے) دلی دارم که خوبان بر سراو ؛ گه تقسیم دل باهم در افتند ؛ (اردو) تقسیم۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ بانٹ۔ بٹوارہ۔ قسمت۔

تقسیم شدن استعمال۔ لازم تقسیم کردن است که می آید **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ے) یک دیدنست وخلقی تقسیم بایدش شد ؛ از غیر اگر نگاهی گاهی زیاد باشد ؛ (اردو) تقسیم ہونا تقسیم پانا

تقسیم کردن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی متعدی تقسیم شدن که گذشت. (ظهوری ؎) عشق تقسیم بست و بود م کرد ؛ دل زد لدار و جان زجانان است ؛ (**اردو**) تقسیم کرنا۔ بانٹنا۔

تقسیم نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تقسیم کردن است بمعنی حقیقی (والہ ہروی ؎) آنکه تقسیم ملال و شادی عالم نمود ؛ غنچه و اری خندهٔ سامان بهار بانکرد ؛ (**اردو**) تقسیم کرنا۔

تقسیم یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تقسیم شدن است (والہ ہروی ؎) جوهر آن خنجر و که فردش لقب ؛ یافته تقسیم بحر و این عجب ؛ (**اردو**) تقسیم پانا۔

تقصیر بقول بهار بمعنی کوتاهی کردن۔ می فرماید که بالفظ آمدن و افتادن و بستن و رفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بالفتح و کسر قاف لغت عرب است بقول منتخب۔ فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قصور و گناه استعمال کنند و با مصادر فارسی هم مرکب سازند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) بشیری خرامید نخچیر ما ؛ کم از سعی کس نیست تقصیر ما ؛ (**اردو**) تقصیر۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ کوتاهی۔ کمی۔ گناه۔

تقصیر آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ صاحب بحر گوید که مرادف تقصیر رفتن است یعنی گناه و کوتاهی بوقوع آمدن (وحشی ؎) بی لطفی بحال تو دیدم که سوختم ؛ وحشی مگو که از تو چه تقصیر آمده است ؛ خان آرزو در چراغ هدایت هم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) قصور لاحق ہونا۔

قصور ہونا۔ کوتاہی ہونا۔

تقصیر افتادن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن تقصیر و گناہ۔ مرادف تقصیر آمدن (سلمان ساوجی ؎) گر در اظہار عنایت ہیچ تقصیری فتد / بعد ازین دیار کی گردد دیگر دراین دیار / مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر رفتن است کہ مخفف افتادن و فتادن باشد۔ (اردو) دیکھو تقصیر آمدن۔

تقصیر بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی عفو کردن گناہ و قصور باشد (جمال اصفہانی ؎) یک بوسہ زلعل خویش کم گیر و بہ بخش / زنہار روا مدار تقصیر و بہ بخش / (اردو) گناہ معاف کرنا قصور معاف کرنا۔

تقصیر برآوردن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی قصور گرفتن و قصور قرار دادن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) در خاک نکردیم بہر گام تلاشی / یعنی ہمہ را عشق تو تقصیر برآورد / (اردو) خطا پکڑنا قصور قرار دینا۔

تقصیر بردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قصور کردن است (جمال اصفہانی ؎) مرا زچاکرت این ہرزہ گرد گردون نام / شکایت است کہ از حد ہمی برد تقصیر / (اردو) قصور کرنا۔

تقصیر بستن بر دیگری مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر تقصیر بستن کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قصوروار و گناہگار قرار دادن و منسوب بقصور و گناہ کردن کسی را (علی خراسانی ؎) طبع تو جاہل اگر باشد گناہ بادہ چیست / بر گلوی شیشہ نتوان

بست تقصیر تراش (اردو) کسی کو قصوروار ٹھہرانا۔ گناہ گار قرار دینا۔

تقصیر بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی بوقوع آمدن قصور و گناہ و کوتہی (حافظ ؎) قتل این خستہ بشمشیر تو تقدیر نبود ؛ ورنہ ہیچ از دل بیرحم تو تقصیر نبود ؛ (اردو) گناہ نہ ہونا۔ کمی نہ ہونا کوتاہی نہ ہونا۔

تقصیر داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مولف** عرض کند کہ کوتاہی داشتن است و کوتاہ بودن (صاحب ؎) تقصیر میانش زخم و پیچ ندارد ؛ حرفی است کہ گویند الف ہیچ ندارد ؛ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر دارین است کہ بجایش می آید (اردو) کوتاہ ہونا مختصر ہونا۔

تقصیر رفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تقصیر آمدن است کہ گذشت صاحب بحر ہم ذکر این کردہ (سلمان ساوجی ؎) داری ہوس کشتنم اینک سر و خنجر ؛ تقصیر اگر می رود از جانب مانیست ؛ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر رویدن است کہ بجایش می آید (اردو) کوتاہی ہونا۔

تقصیر شدن استعمال۔ کوتاہی و گناہ واقع شدن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) از فراق تو بمردیم بہ امید وصال ؛ با ہمہ سعی غم اینست کہ تقصیر شد است ؛ (اردو) کمی واقع ہونا قصور واقع ہونا۔

تقصیر فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این فرمودہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قصور کردن و گفتن است (حافظ شیراز ؎) گوش بکبشای کہ بلبل بفغان می گوید ؛ خواجہ تقصیر مفرما گل تقدیر ببوی ؛ مخفی مباد

(۱۰۱ ب)

که از سند بالا استعمال مصدر فرمائیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تصور کرنا دیکھنا

تقصیر کردن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که این بمعنی تصور کردن است

(صائب ؎) نباشد پردهٔ بیگانگی جز بال و پر صائب ؎ مکن در سوختن تقصیر اگر بال و پری داری ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست که بجایش می آید (اردو) دیکھو تقصیر فرمودن.

تقطیع القول بهار و سراج پاره پاره کردن و باصطلاح عروضیان (۱) تجزیه کردن الفاظ بر اوزان افاعیل بحور و فارسیان (۲) بمعنی تکلف کردن و آراستن خویش را بجامه و غیره استعمال نمایند **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر طای مهمله. فارسیان تقریباً بمعنی دوم هم استعمال می کنند بمعنی آراستگی ولیکن معاصرین عجم بمعنی دوم بر زبان ندارند (محمد قلی سلیم ؎) موزونی طبع مابود زینت ما ؎ تقطیع برای طبع ما موزونست ؎ (مخلص کاشی ؎) روز بار عام خاصانست تقطیعی ضرور ؎ کعبه هرگه موسم حج شد قبای نو کند ؎ مخفی مباد که فارسیان استعمال این با مصادر فارسی می کنند که در ملحقات می آید (اردو) (۱) تقطیع. بقول آصفیه. عربی. مؤنث. وزن شعر (۲) آراستگی. زینت. مؤنث.

تقطیع کردن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که (۱) تکلف کردن و آراستن خویش را بجامه **مؤلف** عرض کند که (۲) بمعنی وزن شعر کردن هم (تاثیر ؎) گرچه یک سرو

به رعنائی آن قامت نیست ؎ چونکه تقطیع کند مصرع موزون گردد ؎ (اردو) (۱) آراستہ کرنا (۲) تقطیع کرنا. وزن شعر کرنا.

تقطیع لباس اصطلاح. بقول بحر وانند

پیرایش و آرایش لباس **مؤلف** عرض کند که مرکب اضافی است متعلق به معنی دوم تقطیع | (اردو) لباس کی آرایش۔ مؤنث۔

تقلی بقول برهان بضم اول وسکون ثانی ولام به تحتانی کشیده گوسفند شش ماهه را گویند صاحب سروری گوید که بقول بعض بره مادام که در سال اول باشد صاحب ناصری میفرماید که این لغت ترکی است چه در فارسی قاف نیست واگر در لغتی قاف باشد اصل آن غین است مانند قباد و قارن **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبانست ومعاصرین عجم به غین معجمه عوض قاف بر زبان دارند۔ صاحب لغات ترکی این را به غین معجمه عوض قاف لغت ترکی گوید بمعنی بره سه ماهه پس شک نیست که این را مفرس گوئیم به تبدیل غین باقاف چنانکه آروغ و آروق۔ وچناغ وچناق (اردو) بکری کا بچہ جس کی عمر چھ مہینہ کی ہو۔ مذکر۔

تقلیب بقا اصطلاح۔ بقول مؤیدای قبا **مؤلف** عرض کند که در بعض نسخ قلمی (تقلب بقا) به همین معنی نوشته وبدیل لغات فارسی آورده وما هردو را اصطلاح فارسی ندانیم ازینکه همه محققین اهل زبان ازین ساکت یکی از معاصرین عجم گوید که شک نیست بقا را اگر قلب بعض کنیم قبا می شود ولیکن فارسیان این مرکب را اصطلاحی برای قبا نگفته اند۔ فضولی صاحب مؤید است که این را قائم کرده (اردو) قبا۔ مؤنث۔

تقلید بقول بهار پیروی کردن کذا فی الکنز وفارسیان این را بمعنی حرف وحرکت کسی را در خویشتن وانمودن از روی تمسخر۔ استعمال کنند بامصدر کردن واین فعل را خمانیدن بخای معجمه وواچانیدن بواو وجیم فارسی ونون بتحتانی رسیده هم گویند بزبان شیراز۔ صاحب

روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که تتبع و تمثل کردن است و صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ مذکور ترجمهٔ این در هندی بهروپ گوید و صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم همزبانش که نقل باشد **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر لام و استعمال فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر بر سبیل مجاز است و بس. صاحب آصفی ــــــــــ

تقلید کردن را بمعنی مصدری بیان کردهٔ بهار آورده (اردو) الف سوانگ بدکرب روپ بھرنا۔ بقول آصفیه سوانگ بھرنا۔ اپنی اصلی صورت کے خلاف دوسری شکل مین نمایان ہونا یا بھیس بدلنا۔

تقماق بقول بهار بهر دو قاف در فرهنگ ترکی میخ کوب و تبر تقماق نیز گویند و بخای معجمه هم (یحیی کاشی ؎) تا بندگرد دو بزمین اول میخ پا تقماق بفرقش نتوان محکم زد پا وارسته بذکر این گوید که بجای قاف خای معجمه دانستن سهو است چنانکه از فرهنگ ترکی معلوم شد صاحب لغات ترکی تو قماق را بزیادت واو بهمین معنی آورده **مؤلف** عرض کند که باحقیقت این لغت بر تخماق عرض کرده ایم حیف است که بعض محققین همین سند یحیی کاشی را در انجا هم نقل کرده اند۔ فضولی وارسته که تخماق را غلط گوید (اردو) دیکھو تخماق۔

تقمه دوز اصطلاح۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت (سیفی ؎) سیفی گدای شوخ تقمه دوز چون شدی پا بر خرقهٔ صلاح مند دوز زینهار پا **مؤلف** عرض کند که تو قوم بقول لغات ترکی خوی گیر و یالان است فارسیان بحذف واو دوم و چهارم تقریباً استعمال این کرده اند و این بمعنی حقیقی کسی که خوگیر را بدوزد۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو)۔

خوگیر دوزندہ سینے والا۔

(الف) **تقوی** بقول منتخب بالفتح و فتح واو و بالف مقصورہ لغت عرب است بمعنی پرہیزگاری فارسیان استعمال این بہمین معنی کردہ اند (ظہوری ؎) دوش ساقی جندۂ درکار بردہ پا رند برمحروحی تقوی گریست ؛ **مؤلف** عرض کند کہ ظہوری ۔۔۔

باشد (اردو) تقویم پھینکدینا۔

تقویم پارین اصطلاح۔ بقول بحر بی کار و بی اعتبار **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ ایست ازینکہ تقویم سالہای گذشتہ بمقاصد تواریخ آیندہ بی کار است اگرچہ منجمین ازان ہم برائے زمانۂ گذشتہ کارگیرند (اردو) تقویم پارینہ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ بی کار چیز۔ وہ چیز جو کار آمد نہ ہو۔

تقویم پارینہ بکار نیاید مثل۔ صاحبان خزینہ وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان مصرع (کہ تقویم پارینہ نامد بکار) برائے چیزی استعمال کنند کہ بی کار شدہ باشد (اردو) یہی فارسی مثل اردو مین بے کار چیز کے لئے مستعمل ہے جب کسی چیز کو بے کار خیال کرتے ہین اہل ہند کہتے ہین یہہ تو تقویم پارینہ ہے اور دکن مین عموماً اسی مصرع کا استعمال ہے

تقویم دیدن استعمال بمعنی معائنہ کردن طالع کسی کہ از ملحقات تقویم بدست آید از نیک و بد منجمین در آخر تقویم ہر سال از ستارہا و احکام نجوم ہم کارگیرند **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ ایست ورای معنی حقیقی کہ مشاہدۂ تقویم دین است (ظہوری ۵) رسد بند تمنا گو ببین تقویم بخت من مبا کہ در کارم مدد از گردش اختر نمی آید ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر بہ بیندن پیداست کہ بجایش می آید۔ عیبی ندارد کہ دیدن و بیندن مرادف یکدیگر است (اردو) کسی کے طالع کا دیکھنا۔ طالع کا معلوم کرنا۔

تقویم شمسی اصطلاح۔ بقول بحر تقویمی کہ کیفیات بشہور شمسی دران نویسند و تقویم قمری مقابل آنست **مؤلف** عرض کند کہ ترتیب این تقویم باعتبار سلسلۂ ماہ ہای شمسی است نہ قمری یعنی محرم تا ذیحجہ و از ماہ ہای شمسی

ماه‌های الٰہی مراد است که فارسیان استعمالش کنند که از رویت قمر تعلق ندارد و در دکن از آذر آغاز شده برآبان ختم می‌شود (اردو) تقویم شمسی وہ تقویم جس مین شمسی مہینون کا سلسلہ ہوتا ہے۔

تقویم افگندن از کف استعمال بمرادف تقویم افگندن است **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است بدین اظہوری بر تقویم افگندن گذشت (اردو) تقویم پھینکدینا۔ دیکھو تقویم افگندن۔

تقیه بقول سروری کلاہی کہ در ماوراءالنہر در زیر دستار پوشند (نزاری ۵) کلاہ و تقیہ و دستار زاہدی از سر بفروہنادم و زنار بر میان بستم می فرماید کہ ہمین را تاقیہ نیز گویند **مؤلف** عرض کند کہ تاقیہ مزید علیہ ہمین است و این بالفتح و فتح تحتانی اسم جامد فارسی زبان بعضی از معاصرین عجم برانند کہ تاقیہ اصل است و این مخفف آن بلکہ تاقیہ ترکی است و این مقرر شش ولیکن لغات ترک از تاقیہ ساکت و بعضی معاصرین ترک گویند کہ کلاہ بلند باشد کہ اکثر فقرا بر سر کشند ہمچون کلاہ تتری واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) اونچی ٹوپی جو فقرا اوڑھتے ہین۔ مؤنث۔

فوقانی با کاف عربی

تک بقول برہان و جامع و ناصری بفتح اول و سکون ثانی (۱) بمعنی اندک و قلیل و کم باشد و (۲) از دن عموماً و زدن دست بر کنار تختہ نرد کہ کعبتین درست بنشیند خصوصاً و (۳) نام گیاہی است کہ در میان گندم زار بروید و آن سخت تر از گیاہ گندم باشد و نام گیاہی ہم کہ در میان آب می روید و در مصر ازان کاغذ سازند و بعربی حلفاء گویندش و (۴) بمعنی بسیار تند براہ رفتن و دویدن ہم و (۵) قعر چاہ و تہ حوض و امثال آن و بضم اول (۶) منقار جانوران

و (۷) نوک خنجر و نیزه و امثال آن و (۸) چراغی که اندک نور داشته باشد و (۹) بکسر اول لقمهٔ طعام که بعربی لقمه خوانند و (۱۰) بمعنی پیش و نزدیک (حکیم نزاری ۵۱) صفت تره زار ماهیات ؎ چون کنم مشتبهه بگوشه زنخ ؎ همچو پشت کسان بنان تتار ؎ مانده هر جائی تنگ تنگ و نخ نخ ؎ صاحب جهانگیری معنی چهارم و پنجم را ترک کرده و ذکر دیگر همه معانی می کند صاحب رشیدی بر ذکر معنی اول تا چهارم و هشتم تا دهم قانع و سند معنی دوم بخیال ما معنی چهارم دارد که گذشت (فردوسی ۵۲) زر ستم بپرسید پرمایه توس ؎ که چون یافت پیل از تنگ گرز کوس ؎ صاحب سروری ذکر معنی اول و سوم و چهارم تا هفتم کرده و از دیگر معانی ساکت (سعدی ۵۴) به تنگ زاله می ریخت بر کوه و دشت ؎ تو گوئی گذر بر بیابان گذشت ؎ (سوزنی ۵۵) هر که در چاه عریض او نگه کرد از حسد ؎ زان حسد خود را فگند اندر تگ چاه قعیر ؎ خان آرزو در سراج ذکر همه معانی کرده نسبت معنی پنجم گوید که غلط است و صحیح به کاف فارسی است و نسبت معنی ششم می فرماید که این هم بکاف فارسی مخفف تنگ که به همین معنی گذشت و بمعنی هفتم مخفف نوک به نون باشد نه تای فوقانی صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر معنی دوم کرده گوید که ترجمهٔ این در هندی چپت است مؤلف عرض کند که ما باعتبار صاحبان جامع و ناصری که هر دو محققین اهل زبانند این لغت را اسم جامد فارسی زبان دانیم و هر چه بکاف فارسی می آید بجایش عرض کنیم صاحب محیط نسبت معنی سوم ذکری بر تنگ نکرد (اردو) (۱) قلیل۔ کم۔ ندکر (۲) زد۔ مار خواہ ہاتھہ پر ہو یا تختہ پر۔ مؤنث (۳) ایک قسم کی کھانس جو گیہون کے کھیت مین خود رو ہوتی ہے

یا پانی مین پیدا ہوتی ہے جس سے مصرین کاغذ بناتے ہین ۔ مؤنث (۴) تیز روی ۔ مؤنث (۵) باولی یا حوض کا عمق ۔ مذکر (۶) چونچ ۔ دیکھو بت پوز (۷) خنجر یا نیزے وغیرہ کی نوک ۔ مؤنث (۸) دہندلا چراغ ۔ مذکر (۹) نوالا ۔ مذکر (۱۰) قریب ۔ نزدیک ۔ مذکر ۔

بکاب بقول برہان بروزن صواب (۱) زمین آب کندرا گویند و (۲) وسط حقیقی دو کوہ و (۳) زمینی را نام است کہ بعضی جا آب فرو رود و از جای دیگر برآید و بعضی جا خشک باشد و بعضی جا آب استادہ و بعضی جا روان باشد و بعضی جاہای آن سبز و مرغزار بود و (۴) نام الکہ و ولایتی ہم صاحب جامع معنی اول از زمین آب گذر گوید و ذکر معنی دوم و سوم و چہارم ہم کردہ می فرماید کہ بجای موحدہ آخر واو ہم آمدہ صاحب سروری معنی اول و سوم را یکی داند و بہ ترک معنی دوم و چہارم بحوالۂ ابو الفرج می فرماید کہ (۵) بمعنی جنگ و خصومت نیز (انوری اوس) چو آب چتر تو سیل ظفر برانگیزد ۔ از ان کہ سنہ تکابی فرات و جیحون باد ۔ (ابو الفرج س) نہ مرا با تکاب او پایاب ۔ نہ مرا با کشاد او جوشن ۔ می فرماید کہ معنی سابق نیز ازین بیت باندک تکلفی ظاہر می شود ۔ صاحب ناصری ذکر ہمہ معانی بالا بحوالۂ برہان و رشیدی و غیرہ کردہ بر معنی اول و دوم وثوق دارد ۔ غالب دہلوی در قاطع برہان این را بہ کاف عربی صحیح نداند و بو برہان عرف نہد و بہ کاف فارسی درست می انگارد ۔ صاحب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی دادہ **مؤلف** عرض کند کہ حق آنست کہ صاحب برہان درست نوشت و صاحب ناصری ہم کہ محقق زبان خود است بمعنی اول و دوم صحیح داند و این مرکب است از لفظ تک و آب و آنچہ بکاف فارسی می آید صراحتش ہمدرانجا کنیم و معنی اول و سوم را یکی دانیم

ومعنی پنجم را اگر باعتبار ابوالفرج تسلیم ہم کنیم برسبیل مجاز باشد ومعنی دوم ہم مجاز است ومعنی چہارم ہم مجاز وغالبا دران ولایت زمین متذکرہ معنی سوم بیشتر باشد ازینجاست کہ بنامش آن ولایت را موسوم کردند (اردو) (۱ و ۳) کھوکلی زمین جسمین پانی نہ ٹہرے ایک جگہ جذب ہوجاے اور دوسری جگہ نکل آے۔ مؤنث (۲) وہ زمین جو دو پہاڑ کے درمیان ہو۔ مؤنث (۴) ایک ولایت کا نام۔ مؤنث (۵) لڑائی خصوصت۔ مؤنث

تکاپوی بقول برہان وجامع وبحر بابای فارسی بروزن جفاجوی (۱) بمعنی آمد شد از روی تعجیل وشتاب و (۲) جستجوی بسیار وبقول بعض (۳) تردد بیفائدہ صاحب سروری برمعنی اول قانع (سعدی ؒ) تکاپوی ترکان وغوغای عام ؛ تماشا کنان بر در وکوی وبام ؛ صاحب ناصری بذکر معنی اول ودوم گوید کہ اصل این تک وپو است وتک وتاز مرادف این صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید کہ آمیختہ است از تک کہ بجیم یک سرد ویدن است کہ جائی ایستادہ نشود وپوی کہ بجیم رفتار است از نیروی وتکاپوی وتکادو وتک یعنی دوندگی بسیار را گویند۔ غالب دہلوی در قاطع برہان بکاف فارسی صحیح داند وبر برہان اعتراض می کند وصاحب قاطع القاطع جواب ترکی بہ ترکی می دہد مؤلف عرض کند کہ محققین صاحب زبان اعنی جامع وناصری وسروری بہ تحقیق لغات زبان خود معتبر تر از محقق ہندنژاد اند ما الف درمیانی این لغت را الف عطف دانیم چنانکہ روا رو وامثال آن معنی اول حقیقی است ودیگر معانی مجاز آن۔ استعمال این بمعنی سوم از نظر ما نگذشت (اردو) (۱) دواد وش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث دوڑ دھوپ

پیروی۔ کوشش (۲) جستجو۔ تلاش۔ مؤنث (۳) بیفایدہ و تردد۔ مذکر۔	
(الف) تکان (ب) تکان خوردن	الف را ہیچ یکی از محققین فارسی زبان ذکر نکرد و لغات ترکی و عرب ہم ازین ساکت البتہ صاحب سابع این لغت ہندی را بمعنی حرکت و اضطراب آورده و صاحب فرہنگ آصفیہ ہم این را بمعنی کسلمندی و اعضا شکنی لغت ہندی) نوشته و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ب را بمعنی بی حس و حرکت شدن از ہیبت و خوف و ماندگی و کوفت گفته **مؤلف** عرض کند که الف اسم جامد فارسی زبان و مرکب باشد از تک که بمعنی دوش گذشت و الف و نون زائدتان فارسیان معاصر استعمالش بمعنی تعب کرده اند که از دو اد وش عائد حال می شود و ب را ازہمین اسم مرکب کرده و مصدر تکاندن و تکانیدن که می آید ہم مرکب از الف معلوم می شود بر سبیل مجاز که صراحتش ہمدر انجا کنیم و این از عالم توافق لسانین است که تہکان و تہکن بمعنی ماندگی و کوفت در ہندی ہم آمده چنانکه صاحب آصفیہ ذکرش کرده بالجمله۔ الف را بمعنی کوفت و ماندگی اسم جامد فارسی زبان دانیم و ب را مرکب از الف (اردو) الف تکان۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ تہکاوٹ۔ ماندگی (ب) اسم جانا۔ بقولہ ڈر جانا۔ خوف یا رعب مین آجانا۔ ہیبت چھا جانا۔ (نصیر ؎) رکھے ہے منہ مین یہہ انگشت حیرت اے کمان ابرو ہوگیا ہے سہم کچھہ کھا کر یہ تیرا تیر دل میرا ہے
(الف) تکاندن (ب) تکانیدن	صاحب موارد ذکر الف کرده و صاحب بحرب را بمعنی افشاندن گرد از دامن و قالی و امثال آن کامل التصریف گفته که مضارع

این تکاندست (ملا المعزا ے) چو ابر بهاری تکاند لباس ہ صد اپچید از رعد در هفت طاس ہ مؤلف عرض کند که اسم مصدر بر دو همان تکان است که بمعنی ماندگی و گذشت و معنی لفظی آن کوفت زده و مانده کردن و گرد از گرد و صاف کردن چیزی که ازین عمل آن چیز گویا دارنده و کوفته می شود که حرکت این عمل متقاضی آنست (اردو) جھٹکنا۔ گرد سے صاف کرنا۔

تکاو بقول برہان باواو بر وزن و معنی تکاب است که گذشت صاحبان سروری و ناصری هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که چنین نیست که این بدل آنست چنانکه آب و آو (اردو) دیکھو تکاب۔

تکاور بقول برہان وجامع وبحر بر وزن سراسر بمعنی تک آورنده یعنی حیوانات رونده و دونده عموماً و اسپ و شتر خصوصاً۔ صاحب ناصری گوید که باشواهد در ضمن لغت تک گذشت و در انجامی فرماید که اسپ خوش رفتار و دونده را تکاور گویند چنانکه ملک الشعرا کاشی گفته (ے) تکاورانی که در زیر زین بدولت شاه ہ چو رعد گاه صهیل و چو برق گاه صیال ہ (از ناصری ے) بیار آن دشت پیمای تکاور ہ فلک کوب و زمین تر و هوا در ہ صاحب فدائی هم گوید که اسپ تیز رفتار را گویند مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و کنایه از اسپ و شتر۔ غالب دهلوی در قاطع برہان اعتراض بر برہان کرده و صاحب قاطع القاطع جواب ترکی داده و حق همین است که ما این را به کاف عربی باعتبار محققین اہل زبان صحیح دانیم (اردو) گھوڑا اور اونٹ۔ مذکر۔

تکاور ابلق اصطلاح۔ بقول برہان و جامع وبحر کنایه از دنیا و روزگار است

باعتبار شب و روز **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توضیحی است و موافق قیاس (اردو) دنیا یونث

تکبّر بقول آصفی بزرگی نمودن و گردن کشی کردن **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین و ضم موحدۂ مشدد لغت عرب است صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان بمعنی غرور استعمال کردہ اند کہ حاصل بالمصدر است و با مصادر و ترکیب فارسی ہم استعمال این کنند کہ در لمحقات می آید (ظہوری ؎) این ہمہ ناز و تکبّر نرسد رضوان را ۔ ۔ ۔ داشتی کاش در خلد بہ کاشانۂ ما ۔ (اردو) تکبّر بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث غرور گھمنڈ۔ انانیت ہماہمی۔ رعونت۔

تکبّر بخاک اندر انداز دت مثل صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این در مذمت تکبّر کنند (اردو) بڑے بول کا سر نیچا "جو چڑھیگا سو گریگا" آپ ہی نے ان ہندی کہاوتون کو فارسی کہاوت کے مقابلہ مین لکھا ہے۔

تکبّر رسیدن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی زیبا بودن تکبّر است **مؤلف** عرض کند کہ محاورۂ فارسیان است (ظہوری ؎) اینہمہ ناز و تکبّر نرسد رضوان را ۔ ۔ ۔ داشتی کاش در خلد بکاشانۂ ما ۔ (اردو) تکبّر زیبا ہونا۔

تکبّر عزازیل را خوار کرد مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان در مذمت تکبّر استعمال این می کنند مقولہ ایست نہ مثل (اردو) اسی فارسی مثل کو اہل دکن کہاوت کی طرح تکبّر کی مذمت مین استعمال کرتے ہین۔

تکبّر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

(۱۹۰۲)

این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی غرور کردن (سعدی ؎ تکبر مکن زینهار ای پسر ؛ که روزی زدستش درآئی بسر ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کُندن پیدا است که بجایش می آید (اردو) تکبر کرنا غرور کرنا۔

تک بند اصطلاح۔ بقول برهان وجهانگیری وجامع وبحر و رشیدی وسروری وبهار وسراج بروزن فرزند کمرے راگویند که از ابریشم و یا پشم شتر وامثال آن بافند و بر کمر آن تکمه یا مهره و بر سر دیگر آن انگله نصب سازند و آن مهره یا تکمه را دران انگله اندازند تا بر میان بند شود (جامی ؎) سنگ تک بند قلندر کشتی تجرید را ؛ از پی تسکین سحری بی نوای لنگر است ؛ (بابای فغانی ؎) همه چیز تو محبوبانه وعاشق کش است اما ؛ قیامت در قبای چست وتک بند دل آویز است ؛ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است وتک در اینجا بمعنی پیش است که گذشت یعنی چیزی که از پیش بند شود (اردو) کمر بند۔ پرتلہ۔ ندکر۔

تکبیر بقول بهار بمعنی بزرگ شمردن و به بزرگی صفت کردن و به بزرگی خدا را یاد کردن و الله اکبر گفتن می فرماید که فارسیان بالفظ زدن وکشیدن وکوفتن وگفتن استعمال این کنند **مؤلف** عرض کند که بالفتح وکسر موحده لغت عرب است فارسیان بمعنی اسمی استعمال این میکنند یعنی یاد خدا و با مصادر خود مرکب سازند که در ملحقات می آید (اردو) تکبیر بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ اللہ اکبر کہنا۔ خدا کا نام لینا کا حاصل بالمصدر۔

تکبیر خواندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی گفتن تکبیر است (ادہم کاشانی ؎) زبس نان کور وکم سفره ست دنیای دنی ادہم

بجای حمد تکبیر فنا خواندند بر نعشش ۔ (اردو) تکبیر کہنا۔ تکبیر پڑہنا۔

تکبیر زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تکبیر خواندن (حافظ شیراز ؎) من ہمان کہ وضو ساختم از چشمۂ عشق ۔ چار تکبیر زدم یکسرہ بر ہر چہ کہ ہست ۔ (اردو) تکبیر کہنا۔ تکبیر پڑہنا۔ دیکھو تکبیر خواندن۔

تکبیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تکبیر خواندن است (احمد یزدی ؎) زیر کان در شش جہت تاثیر حکمش دیدہ اند ۔ چار تکبیر فنا بر ملک ہستی کردہ اند ۔ (اردو) دیکھو تکبیر خواندن۔

تکبیر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تکبیر خواندن است (نظیری نیشاپوری ؎) خورشید انکمال تو تکبیر می کشد ۔ ماہ از تو کس ندیدہ تمام آفریدہ تر ۔ (اردو) دیکھو تکبیر خواندن۔

(تکبیر کوفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بلند کردن صدای تکبیر۔ (انوری ؎) کوشش بحرب گاہ چو تکبیر فتح کوفت ۔ خصم از نماز خیر و سلامت سلام داد ۔ (اردو) تکبیر کی آواز بلند کرنا۔

تکبیر گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی آموختن تکبیر است بمعنی لازم (نظیری ؎) زبس بوی کمال شرک می آید ز توحیدم ۔ در ارشاد مغان تکبیر از من ہمین گیرد ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گیردن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تکبیر سیکھنا۔

تکبیر گفتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی تکبیر خواندن است (کمال خجندی ؎) اگر پیرد کمال از عشق آن روی پ بروح پاک او تکبیر گوئید پ مخفی نماند که از سند بالا استعمال مصدر گو مدن پیدا است نه گفتن و تعریف هر دو بجایش مذکور شود (اردو) دیکھو تکبیر خواندن۔

تکتاز اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی تاختن و دویدن و جستجو کردن **مؤلف** عرض کند که مخفف تک و تاز است بمعنی حاصل بالمصدر مرادف تک و دو و تکاپوی (اردو) دیکھو تکاپوی۔

تکتک بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار اینجا و آنجا۔ صاحب بولیچال بحوالۂ معاصرین عجم می فرماید کہ بمعنی بعض بعض است و صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور متفق با روزنامہ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ہم متصدیق رہنما می کنند و با صاحب بولیچال اتفاق ندارند فارسی جدید است و اسم جامد و در استعمال مرکب بمعانی دیگر ہم می آید۔ (اردو) یہاں اور وہاں۔

تکتک پا اصطلاح۔ بقول بحر بفتح ہر دو فوقانی و ہر دو کاف تازی آواز پا بوقت دویدن۔ بہار ہمزبانش۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم بہمین معنی آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است و درین اصطلاح مرکب تکتک بمعنی صدا است۔ (اردو) آہٹ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی اسم مؤنث۔ آواز پا۔ کھڑاکا۔ پہرچال۔

(الف) **تکتک پا رفتن** مصدر

(ب) **تکتک پا می رسانند** اصطلاحی

الف بقول بہار دوانند ترسانیدن از آواز پا و ب از شجاعت و قدرت خود

چیزہا می گوید ولاف می زند (محسن تاثیر ۵)
سروی علم نہ گشتہ کہ از شوخی خرام
تو تکتک پائی نرفتہ است (محمد سعید اشرف
۵) حرف وصوت تو بہ اغیار نوائیست بمن
بہ بر یاران شدنت تکتک پائیست بمن
صاحب بحر نسبت الف متفق با بہار خان
آرزو نسبت الف بر مطلق ترسانیدن قانع
وسند ہر دو ہمان شعر محسن تاثیر است مؤلف
عرض کند کہ الف موافق قیاس است از نیکہ
چون کسی از پس کسی می آید آواز پایش پیش رو
را می ترساند و ب لغو است کہ سند اشرف
بکارش نمی خورد و تکتک پا در مصرع دوش

بمعنی آواز پاست وبس (اردو) آہٹ
سے ڈرانا۔

تکتک شدن مصدر اصطلاحی صاحب
روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ
قاچار گوید کہ بمعنی از ہم جدا شدن است می فرماید
کہ (اما تکتک شدہ) بمعنی (لیکن ہر یک دیگر
جدا) صاحب رہنما بر (تکتک شدہ) می
فرماید کہ بمعنی تہ و بالا و پریشان شدہ مؤلف
عرض کند کہ معاصرین عجم تصدیق معنی بیان
کردۂ روزنامہ کنند و طرز تعریف رہنما صحت
دیگر پیدا کردہ و معنی اول موافق قیاس
ہم (اردو) ایک دوسرے سے جدا ہونا۔

تکسر صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ چرخ و پای کالسکہ
را مانند معاصرین عجم این را بفتحتین گویند مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی جدید
است و در استعمال متاخرین و متقدمین نیامدہ (اردو) گاڑی کا پہیا۔ مذکر۔

تکرار بقول بہار بمعنی بارہا گردانیدن۔ می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل مؤلف
عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و فتح رای مہملہ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ

فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب هم سازند که در لغات می آید و تخصیص مصدر کردن نیست (ظهوری ؎) چند تکرار افترای غیر را تهمت است ای بمیرد تهمت است ؛ (اردو) تکرار بقول آصفیه عربی اسم مؤنث مکرر سکرر کہنا۔ بار بار کہنا کا حاصل بالمصدر۔

تکرار داشتن استعمال۔ بمعنی پی در پی کردن کاری **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) احتیاج دیدن دگر نشد بر هر که دید ؛ دلربایان را نباید در نگه تکرار داشت ؛ (اردو) مکرر سکرر کرنا پے در پے کرنا۔

تکرار کردن استعمال۔ مکرر و سکرر کردن کاری **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) سبق مهری کند تکرار ؛ که ورق باز برنگرداند ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کُندن پیداست که بجایش می آید (اردو) کسی کام کو مکرر سکرر کرنا۔ دہرانا۔ تہرانا۔

تکرار نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تکرار کردن است (عطار نیشاپوری ؎) گفت برمن چشم شد اسرار عشق ؛ می نمایم هر زمان تکرار عشق ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر نمائیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) دیکھو تکرار کردن۔

تکرعّاده اصطلاح۔ بقول بولچال بحوالۂ معاصرین عجم چیزی که آن را در ہندی دُہرا گویند یعنی تیر چوبین یا آہنین کالسکه که بران تکر کالسکه دوزند **مؤلف** عرض کند که تکر بمعنی اوست وعرّاده بالفتح و به تشدید را لغت عربست نوعی از آلات جنگ و آن

آلتی است کوچکتر از منجنیق (کذا فی المنتخب) پس بمجاز آن سیخ آہنی را گفتند که بران پایهٔ مدوّر کالسکه دور زند و این را مفرس گوئیم که مستعمل و محاورهٔ معاصرین عجم است و متاخرین و متقدمین فرس استعمال این نکرده اند قلب اضافت (عزادۂ تکسر است) ولبس (اردو) دُہرا دکن مین اُس سیخ آہنی کا نام ہے جس پر گاڑی کا پہیا پھرتا ہے جس کو آرس بھی کہتے ہین. صاحب آصفیہ نے اس کو نہین لکھا

تکرونتن بقول برہان باراوتای قرشت بروزن پہلوشکن بلغت زند و پازند بمعنی پیچیدن صاحبان انند و موارد هم این را آورده اند **مؤلف** عرض کند که تکرون بلغت زند و پازند بقول معاصرین زردشت و دستوران پارسی عشق پیچ را گویند ولیکن این لغت در کتب لغات یافته نمی شود فارسیان قدیم با این اسم مصدر علامت مصدر تن مرکب کرده مصدری ساخته و حالا استعمال این مصدر هم متروک است (اردو) لپیٹنا۔

تکنز صاحب رشیدی گوید که مرادف تکس و تکسک تخم انگور را گویند که میان غرب یعنی دانه انگور باشد و اکثری این لغت را به زای فارسی گفته اند و صحیح به زای تازی است چه از سین مهمله او را بدل کنند نه فارسی را (لبیبی ـ) گر بیارند و بگویند و دهندت بر بادپای تو بسنگ تکزی نان مذهبی باب ترا پاخان آرزو در سراج گوید که بفتحتین است و شمس فخری بضم کاف آورده و گفته که قافیه ندارد و در سامی بفتح اول و کسر ثانی است و اول صحیح باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید و حالا بزبان معاصرین عجم است و تکمیل بحث این بر تکنز کنیم که به زای فارسی می آید (اردو) دیکھو تکنز۔

تکنز بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون زای فارسی استخوان و تخم انگور و بضم اول و کسر ثانی

هم درست است ـ صاحب رشیدی بذیل تکز که به نزای تازی گذشت ذکر این کرده آن را صحیح داند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم این را اصل دانند و تکز را مبدل این چنانکه ترند و ترند ـ اسم جامد فارسی قدیم و لغت ترند و یا ترند است (اردو) انگور کا تخم مذکر

(الف) تکژدان اصطلاح ـ الف ـ بقول **ب) تکژدانه** لغات برہان مرادف

ب و بهر دو پرده را گویند که دانهٔ انگور در میان آنست و پوست انگور را هم خوانند ـ صاحب مؤید ذکر ب قانع **مؤلف** عرض کند که الف از قبیل قلم دان است موافق قیاس و ب را بمعنی الف گرفتن موافق قیاس نیست که از ان معنی تکژ پیدا است الا اینکه ما های هوز دانه را زائد قرار دهیم و دانه را بمعنی دان گیریم (اردو) الف و ب انگور کا پوست یا وہ مقام جس کے اندر تخم انگور ہوتا ہے ـ مذکر ـ

تکس بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و سراج و رشیدی همان تکژ که گذشت و بعربی عجم گویند ـ باعین مهمله ـ (بہرامی ه) آن خوشه بین چنانکه یکی خیک پر نبید بر سر بسته و نبرده بدو دست نیچکیس ژ برگونهٔ سیاهی چشمست غرب او ژ هم بر شال مردمک چشم از و تکس ژ **مؤلف** عرض کند که مبدل تکژ است و همین است مثال این مبدل و بقول بعض این مبدل تکز باشد که به نزای هوز گذشت چنانکه ایاز و ایاس (اردو) دیکھو تکز و تکژ ـ

(الف) تکسر مزاج استعمال ـ الف ـ

(ب) تکسر مزاجی بقول رہنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار اعضا شکنی و صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ مذکور نسبت ب گوید که بیماری است **مؤلف** عرض کند که الف

مرکب اضافی است و ب بزیادت یای مصدری بر دو موافق قیاس و استعمال معاصرین عجم است (اردو) الف و ب ـ اعضا شکنی بیماری بوشش

تکسک بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سروری و سراج مرادف همان تکس گذشت (حکیم سوزنی ۵) به تکسکی نیرزد و خواهد بپوسه رازمین بهای دو زر ۲ **مولف** عرض

تکسین بقول برهان و جامع و سروری بروزن تحسین (۱) نام بزرگی است از بزرگان ترک (امیر مختاری ۵) در پچه تکسین نه سزیدی به غلامیت ۲ اکسیر امارت نشدی گوهر تکسین ۲ صاحب سروری گوید که از کلام سوزنی معلوم می شود که (۲) نام شهریست حسن خیز و از کلام حکیم لامعی نام ملک ترکستان (سوزنی ۵) تا که از یغما و تکسین از برای رزم و بزم ۲ بندگان آرند شیطان بند و حور العین صور ۲ از برای رزم دشمن و ز برای بزم دوست ۲ حزبت یغما مخواه جز لعبت تکسین مخر ۲ (لامعی ۵) زگونا گون تماثیل و ظرائف باغ پندارے عبادت گاه قیصر گشت و یارا مشکه تکسین ۲ صاحب ناصری معنی اول را ذکر نکرده و فرماید که نام ملکی است از ترکستان و شهری منسوب به خوبان و (۳) بمعنی حکمران و امیر نیز آمده ـ (سنائی ۵) ای بسا باد و بوش تکسینان ۲ ترت و مرد از دعای مسکینان ۲ می فرماید که منسوب بدانجا را از ترکان خوبروی پرورده تکسین خوانند ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که کاف تصغیر و تحقیر بر تکس زیاده کرده اند دیگر هیچ (اردو) دیکھو تکس ـ

تکسل بقول برهان بفتح اول و ثانی و سکون ثالث و لام بمعنی تکسک است ـ صاحبان سروری و وحید و انند هم این را آورده **مولف** عرض کند که لام بر تکس زیاده کرده اند چنانکه نشب و نشبل (اردو) دیکھو تکس

دوم گوید که در فارسی بودن این نظر است **مؤلف** عرض کند که صاحب لغات ترکی این را نام پدر ترکان بحوالهٔ لسان الشعرا گفته و ازین ظاهر است که لغت ترکی است و همین باشد حقیقت معنی اول، و معنی دوم هم از معنی اول تعلقی داشته باشد بسبیل مجاز که آبادی شهر و ملک تکسین متعلق به پدر ترکان باشد و معنی سوم را هم مجاز دانیم (اردو) (۱) ترکون کے ایک بزرگ کا نام تکسین ہے جس کے متعلق ترکون کا یہہ خیال ہے کہ قوم تتک کا جد اعلی ہے (۲) ایک شہر اور ملک کا نام بھی تکسین ہے۔ مذکر (۳) حکمران آنجا

تکش المقول برہان و جامع و سروری بفتح اول و ثانی بروزن جعبش (۱) نام یکی از ملوک و سلاطین است (کمال اسمعیل ؎) ای ز رایت ملک و دین در نازش و در پرورش ۔ خسرو گیتی علاء الدین والدنیا تکش ۔ و (۲) تخم دانهٔ انگور را هم گویند (سعدی ؎) تکش با غلامان یکی راز گفت ۔ که این را نباید یکس باز گفت ۔ و صاحب ناصری نسبت معنی اول می فرماید که نام سلطان تکش خان خوارزمی پسر ایل ارسلان خوارزم شاه بوده۔ خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که بمعنی دوم تصحیف است و صحیح بسین مهمله **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیهٔ معنی اول معلوم نشد و بمعنی دوم مبدل تکثر چنانکه با ثگونه و باشگونه و باعتبار محققین اهل زبان ما این را تصحیف نه گوئیم (اردو) (۱) تکش ایک بادشاہ کا نام (۲) دیکھو تکثر۔

تکشم المقول بهار بفتحتین خوشتن را کشمیری و انمودن۔ صاحب مصطلحات هم ذکر این بذیل (پادکانی) کرده می فرماید که فارسیان بعض لغات ایلغار عربی استعمال کرده اند و این ازهمان قبیل است (نعمت خان عالی ؎) ای سفله تمام کاروبار تو دغاست ۔ اینجا به ادب باش

تکشمر بجاست ؛ مهمانی ما که وعده کردی نرسید ؛ آخر تکشمر چه شد و بهتر کجاست ؛ وارسته همدرد ما نجا

ذکر معنی همین قسم الفاظ مفترس کرده که بجایش می آید **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با او

(اردو) اپنے آپ کو کشمیری ظاہر کرنا۔

تکفیر بقول بہار کافر خواندن می فرماید که بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت

عرب است بالفتح وکسر فا۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی

مرکب هم (ظهوری ے) تا زبان مدعی می شد مسلمان کاشکی ؛ غسل می دادش به آب قصه ؛

تکفیر با (اردو) تکفیر بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث۔ کافر کہنا۔ کفر کا فتوی دینا۔ کفر۔

تکفیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که کافر گفتن کسی را بسندی که از حافظ شیراز آورده ازان استعمال مصدر کُندن پیداست که تعریفش بجای خودش می آید (ے) دانی که چنگ وعود چه تقریر می کنند ؛ پنهان خورید باده که تکفیر می کنند ؛ (اردو) تکفیر کرنا کافر کہنا۔ کافر قرار دینا۔

تکل بقول برہان وجامع بفتح اول وکسر ثانی وسکون لام (۱) گوسفند شاخ دار جنگی را گویند و (۲) پسر ساده نوخط و (۳) مردم ابله و بی اندام را هم۔ می فرمایند که بکسر اول هم درست است صاحب سروری بذکر معنی اول و دوم می فرماید که بکسر تا و فتح کاف (۴) پنبه که بر جامه پاره زنند کذا فی الفرهنگ ومعنی اول را بالفتح کاف نوشته (شمس فخری ے) بدر دانی چرا ست جفت خسوف ؛ زانکه تمام بود دکور و تکل ؛ (مولوی معنوی ے) چو ریسمان شد ام زانکه سوزن هجرت ؛ همی زند بقبای دلم هزار تکل ؛ (ولہ ے) فرعون زفرعونی آمنت

بجان گفته ؎ برعرقهٔ جان دیده ایمان تجلی دیگر ؎ صاحب ناصری بذکر معنی اول و دوم می فرماید که دگل تبدیل اینست **مؤلف** عرض کند که ماسند شمس فخری راکه صاحب سروری برای معنی دوم آورده برای معنی سوم مناسب تر دانیم فتامل واین لغت بهرچار معنی اسم جامد فارسی زبان است

(اردو) (۱) لڑنے والا بکرا۔ مذکر (۲) بے ریش و بروت لڑکا (۳) احمق (۴) وہ روئی جس کو پہٹے ہوے کپڑے پر سیوین (تھگلی۔ مونث) دیکھو بازنگکن۔

تکلتو المقول ملحقات برهان (۱) چیزی که ازمند وغیره دوزند وزیر زین بگذارند تا آسیب به پشت اسپ نرسد و (۲) بروت هم۔ صاحب بحر بذکر معنی اول نسبت معنی دوم می فرماید که به مجاز ریش راگویند که داخل سبل کرده درازسازند۔ وارسته بذکر معنی اول از ظهوری سند آرد (ے) در تکلتو خوری وجل سائی ؎ تیغهٔ پشت و دشتهٔ دندان ؎ ونسبت معنی دوم می فرماید که ریشی که باختلاط سبل درازشده باشد (یحیی کاشی در هجو منظوری ے) رنگ بدل کرده بر و موی او ؎ موی سر و ش تکلتوی او ؎ خان آرزو در چراغ هدایت ذکر هر دو معنی کرده در تعریف معنی دوم بابحر متفق (اشرف ے) چو زین زان رونی خواهد به پهلو ؎ که دارد پشت او ریش از تکلتو ؎ می فرماید که لطف ایهامی درین شعر موقوف بران است که ریش بیای مجهول جراحت است وبیای معروف معروف وچون در روزمرهٔ حال ایران واو ویای مجهول نمانده همه معروف گشته ولطف دیگر آنکه اکثر متعلمان که آشنائی کتب قدیمه ندارند واز زبان فارسی اماکن دیگر اطلاع ندارند انکار حروف مجهول زبان فارسی دارند وشیر بمعنی لبن وشیر بمعنی اسد وهمچنین ریش وریش بهر دو معنی مذکور را یکی دانند واین خطاست **مؤلف** عرض کند که صائب و دیگر شعرای متقدمین ومتاخرین

در قافیه شعر (شیر بمعنی اسد) را هم با (شیر بمعنی لبن) قافیه کرده اند پس قول خان آرزو پیش شان اعتبار ندارد و استعمال شعرای مستند تردیدش می کند قواعد فارسی و حلیه لغات تابع استعمال و محاوره باشند نه محاوره تابع آن بالجمله این اسم جامد فارسی زبان است بهر دو معنی و لفظ تکل بمعنی چارمش داخل هر دو معنی باشد مرکب با تو که بمعنی درون می آید (اردو) (۱) خوگیر۔ بندہ۔ نذکر (۲) وہ مونچھ جس مین ڈاڑھی کا ایک حصہ شریک کرکے درازکرین۔ مذکر۔

تکلتو دوز استعمال۔ بهار بذکر این گوید که معروف (ملاطغرا) گر تکلتو دوز گیرد قیمتی صد گز بند بود در تکلتوئیش خسی همچون جهاز

اشتراست **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) خوگیر سینے والا۔ مذکر۔

تکلف بقول بهار بر خود گرفتن کاری بی فرمودن و رنج بر خود نهادن و از خود چیزی نمودن که آن نباشد۔ می فرماید که فارسیان بمعنی چیزی که بشخصی دهند استعمال نمایند (سالک قزوینی ؎) یک موبتم بی نمک جلوه نمانده است پاس پیش یکس بار تکلف نتوان کرد (ظهوری ؎) خوان وصل افگنده داد تکلف داده پاس پیر چشمی از حیا بر میهمان خوش غالب است **مؤلف** عرض کند که لغت عربست است بفتحتین وضم لام مشدد۔ فارسیان بمعنی تصنع و نمایش و ظاهرداری هم استعمال کنند و با مصادر خود مرکب سازند (اردو) تکلف۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ تصنع۔ بناوٹ۔ نمود۔ ایسی بات دکھانی جو اپنے مین نہو۔ نمایش۔ ظاهرداری (ذوق ؎) اے ذوق تکلف مین ہے تکلیف سراسر آرام سے وہ ہے جو تکلف نہین کرتا

تکلف برافتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند که دور شدن و باقی نماندن تکلف است (شفای اصفهانی ؎) بملک بی نوائی ہرچه خواہی می توان کردن ؛ تکلف گر برافتد پادشاہی می توان کردن ؛ (اردو) تکلف باقی نرہنا ۔ بے تکلف ہونا ۔

تکلف رفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سندش استعمال (تکلف از میان رفتن) بمعنی باقی نماندن تکلف پیداست (شاہی سبزواری ؎) ساقی بغم تو عقل و جان رفت ؛ می ده که تکلف از میان رفت ؛ (اردو) باہمی تکلف باقی نرہنا ۔ تکلف نہونا ۔

تکلف ستاندن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تکلف کردن است (واله ہروی ؎) مستانش تکلف که تکلف قدری ؛ چون برہم خورد محض کلفت باشد ؛ (اردو) تکلف کرنا ۔

تکلف کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است ۔ صاحب بحر گوید که معروف و نیز دادن چیزی بشخصی ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ہمزبانش ۔ سند این از سالک قزوینی بر تکلف گذشت (اردو) تکلف کرنا ۔ کوئی چیز کسی شخص کو دینا ۔

تکلم بقول بہار بمعنی سخن گفتن می فرماید که بالفظ شکستن بمعنی برہم زدن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و بضم لام مشدد ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کرده فارسیان بمعنی اسمی یعنی کلام استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب ہم (ظہوری ؎) در وام دیده گوش گرو کرده عقل و ہوش ؛ طاقت بباد داده حسن تکلم است ؛ (اردو) تکلم ۔ بقول آصفیه ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ گفتگو ۔ کلام ۔ بول چال ۔

تکلم شکستن مصدر اصطلاحی آصفی گوید کہ معنی برہم زدن است **مؤلف** عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش استعمال مصدر شکستن پیداست کہ بجایش می آید

(عرفی ؎) تازی بلب فسانہ پردازد ۔ زانگونہ کہ شکستنی تکلم ۔ (اردو) پریشان کرنا ۔ برہم کرنا

تکلم کردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی گفتگو کردن است (شفائی اصفہانی ؎)

آخر چہ شد کہ ہیچ تکلم نمی کنی ۔ خامش بیا و لعل شکر خای کیستی ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) گفتگو کرنا ۔ بات کرنا ۔

تکلم نمودن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تکلم کردن است (ہلالی استرآبادی ؎)

شنیدہ ام کہ تکلم نمود ہیچ مسیح ۔ بایں حدیث لب لعل روح پرور او ۔ (اردو) بات کرنا ۔

تکلہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری بضم اول بر وزن عقلہ (۱) نام یکی از اتابکان است کہ در شیراز پادشاہی کردند و (۲) دیوانہ را نیز گویند (شیخ سعدی ؎)

مظفر الدین سلجوق شاہ کز عدلش ۔ روان تکلہ و بولنصر سعدی نازند ۔ خان آرزو در سراج نسبت معنی اول گوید کہ لقب است نہ علم **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان است و وجہ تسمیہ معنی اول واضح نشد کہ چرا بایں لقب موسوم کردند (اردو) (۱) بادشاہان شیراز سے ایک بادشاہ کا لقب تکلہ تھا (۲) دیوانہ ۔

تکلیف بقول بہار بہ اندازۂ طاقت کار فرمودن کسی را و فارسیان بمعنی مطلق کار فرمودن بالفظ کردن استعمال نمایند پس تکلیفات شرعیہ بنا بر مشہور از قسم چیزیں باشد **مؤلف** عرض کند

کہ لغت عرب است بالفتح وکسر لام۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی زحمت و دشواری بامصادر فارسی کنند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) بامنع صرف تو تکلیف بر ظہوری نیست ۔ جز این دگر چہ توان گفت ہرزہ باران نیست ۔ (اردو) تکلیف بقول آصف غیر منصرف اسم مؤنث۔ طاقت سے زیادہ کام لینا۔ زحمت۔ دشواری۔

تکلیف بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ زحمت بودن است (حمید بخاری ؎) بہ تکلیف فطرت دلیری نمود ۔ بہ سنتی کہ تکلیف راوی نبود ۔ (اردو) تکلیف ہونا۔ زحمت ہونا۔

تکلیف دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی زحمت دادن و ابتدای زحمت کردن است و کنایہ از طلب کردن (شفائی اصفہانی ؎) تکلیف میدہم بجز لفظان یگان یگان ۔ باشد باین بہانہ باو ساغری دہم ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر دہیدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تکلیف دینا۔ زحمت دینا طلب کرنا۔

تکلیف شدن بسر میز مصدر اصطلاحی صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی گفتن کہ میز تیار است صاحب رہنما صراحت مزید کند کہ زحمت دادن برائے آمدن بر سر میز و طلب کردن بر سر میز **مؤلف** عرض کند کہ این محاورہ معاصرین عجم است کہ بمعنی طلب کردہ شدن بر سر میز استعمال کردہ اند (اردو) میز پر طلب کیا جانا (کھانے کے لئے)

تکلیف کردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سند والہ ہروی (۱) بمعنی طلب کردن پیدا است و ہمین است محاورہ معاصرین

عجم ہم چنانکہ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (تکلیف بہ بال کردند) رابمعنی (دعوت دادند وطلب کردند در محفل رقص) نوشتہ وصاحب روزنامہ ہم این رابمعنی (متدعی شدند کہ بضیافت خانہ بیایم) آوردہ (والۂ ہروی ؎) ہشدار کہ مقتضای پیری ؛ تکلیف کند بہ گوشہ گیری ؛ درین شعرہم معنی طلب کردن ومتدعی شدن است و (۲) بمعنی زحمت رسانیدن ہم (ظہوری ؎) باہمہ طفلی ونادانی خودمیدانی ؛ کہ مرابیہودہ تکلیف تحمل نکند ؛ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ معنی این باعث شدن کسی رابرامری باشد وہمین است مقصود معنی اول بیان کردۂ صاحبان روزنامہ ورہنما ہم مخفی مباد کہ از ہردو اسناد بالا استعمال مصدر کندن پیدا ست کہ بجایش می آید (اردو) (۱) طلب کرنا کسی امر کا باعث ہونا۔ (۲) ایذا پہنچانا تکلیف دینا

(الف) تکلیف کسی برخاک افگندن اصطلاحی۔ الف۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت از عالم حرف کسی برخاک افگندن باشد یعنی قبول نکردن (سنجر کاشی ب ؎) می خورد و مستانہ خرامید بصحرا ؛ برخاک بینداخت تکلیف ہوارا ؛ **مؤلف** عرض کند کہ پروای رخصت وتکلیف نکردن است۔ تعریف خان آرزو درست نیست فتامل (اردو) الف وب تکلیف کی پروانکرنا۔

(ب) تکلیف کسی برخاک انداختن اصطلاحی۔ الف۔ بقول خان آرزو در چراغ ہدایت از عالم حرف کسی برخاک افگندن باشد یعنی قبول نکردن (سنجر کاشی ب ؎) می خورد و مستانہ خرامید بصحرا ؛ برخاک بینداختہ تکلیف ہوارا ؛ **مؤلف** عرض کند کہ پروای رخصت وتکلیف نکردن است۔ تعریف خان آرزو درست نیست فتامل (اردو) الف وب تکلیف کی پروانکرنا۔

تکلیف نمودن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) مرادف معنی دوم تکلیف کردن است و (۲) بمشاہدہ آوردن تکلیف ہم (نشر عالی شیرازی) عطار قضا کیفدان بلا بکردش در آوردہ ہمکنان را تکلیف نشۂ سرشار سربازی می نمود ؛ (اردو) (۱) دیکھو تکلیف کردن کے دوسرے معنے (۲) تکلیف دکھلانا تکلیف سے آگاہ کرنا

تکمار (الف) بقول سروری بدیل نکمر بضم تا و سکون کاف و فتح میم تیر معروف باشد که پیکان ندارد و آن را تخمار نیز خوانند. (امیر خسرو ؒ) هم از ولیت خوارج نشانهٔ لعنت پ که سنگ زن است بر ایشان سزاند تکمار است پ **مؤلف** عرض کند که باعتبار سروری که محقق زبان خود و از اهل زبانست تکمار را اصل دانیم و صاحب برهان هم این را به همین معنی آورده و تخمار را مبدلش دانیم که کاف به خای معجمه بدل شده چنانکه شاماکچه و شاماخچه و .....

(ب) **تکمار** را مخفف الف دانیم که صاحب برهان ذکرش به همین معنی فرموده صاحبان جامع و ناصری هم ذکر این کرده اند و صاحبان جامع و مؤید ب را به همین معنی آورده اند و ما بر تخمار که گذشت سراحت ماخذ دیگر هم کرده ایم و ملحاظ آن تخمار اصل باشد و ب مبدلش (**اردو**) الف و ب دیکھو تخمار۔

تکمہ بقول برهان و جامع و ناصری بضم اول و سکون ثانی و فتح میم گوی گریبان و امثال آن۔ بهار گوید که بالفظ بستن و کردن و کشادن و نهادن مستعمل **مؤلف** عرض کند که هیچ خصوصیت با این مصادر ندارد و تصریحش در ملحقات می آید۔ اسم جامد فارسی زبان است۔ (**اردو**) تکمہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دیکھو انگل۔

تکمہ بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی قائم کردن تکمه باشد در حلقه و از سندش مصدر تکمه بندیدن پیدا است که مرادف این است و تعریف بندیدن بجایش می آید (واصف بخاری ؒ) تا به برکرده ای سرو قبای آبی پ تکمه بند دیده گریبان تو گل از شبنم پ (**اردو**) گھنڈی لگانا گھنڈی کو اُس کے حلقہ میں قائم کرنا

تکمہ بند استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حلقہ کہ تکمہ دران بند شود و جا گیرد (ظہوری ؎) گریبان شاخ است چون ہرزہ خندہ ؛ شد سعی نشو و نما تکمہ بند ؛ (اردو) گھنڈی قائم کرنے والا ۔ وہ مقام جہان گھنڈی لگا دینے ہین جسکو دکن مین بلڈا کہتے ہین گھنڈی کا حلقہ ۔ مذکر ۔

تکمہ کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تکمہ بستن است کہ گذشت (خالص اصفہانی ؎) ازان دمی نکشاید کہ کردہ اند ای گل ؛ ز غنچہ دل تکمہ قبای ترا ؛ (اردو) گھنڈی لگانا گھنڈی کو اُس کے مقام پر قائم کرنا ۔

تکمہ کشادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بیرون کردن تکمہ از حلقۂ او (ظہوری ؎) غنچہ تا نکہت کند در جیب ؛ بسر انگشت برگ تکمہ کشاست ؛ (اردو) گھنڈی کو اُس کے حلقہ سے نکالنا ۔ گھنڈی نکالنا ۔ کھولنا ۔

تکمہ نہادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قائم کردن و قرار دادن تکمہ باشد (لسانی شیرازی ؎) زسیم اشک نہم چاک سینہ را تکمہ ؛ کہ سر برون نکند آہ عاشقانہ دل ؛ (اردو) گھنڈی قائم کرنا ۔ گھنڈی قرار دینا ۔

تکمیل بقول بہار تمام گردانیدن ۔ می فرماید کہ بالفظ دادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر میم فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی تمام و کامل می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تکمیل ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ تمام ۔ پورا ۔ انجام ۔ کمال ۔

تکمیل دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که باتمام رسانیدن و کامل کردن (انوری ؎ سایهٔ کز مدد مدد سوادش داد است ؎ دست کحال قضا دیدهٔ دین را تکمیل) (اردو) کامل کرنا۔

تکند بقول برہان و جامع و ناصری بفتح اول بروزن کمند آشیانهٔ مرغان را گویند صاحب برہان می فرماید که بکسر اول هم گفته اند و جائی مرغ خانگی را نیز گویند۔ صاحبان جهانگیری و رشیدی و سروری برمعنی آشیانهٔ مرغان قانع۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که بای تازی نیز گذشت و اغلب که بای تازی تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند که ما این را هم اسم جامد فارسی زبان دانیم و آنچه به موحدهٔ اول گذشت صراحتش همدرانجا کرده ایم (اردو) دیکھو بکند۔

تکو بقول برہان و جهانگیری و جامع و سروری و ناصری بروزن عدو (۱) نان تنک روغنی را گویند و (۲) موی درهم پیچیده و مجعد را هم (اثیرالدین اخسیکتی ؎ در تکوی تست جان من اسیر ؎ چون غریبی کو بغربت خو گرفت ؎) خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که بهر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) روغنی روٹی۔ مؤنث (۲) پیچیدہ بال۔ مذکر۔

(الف) تک وتاز اصطلاح۔ بقول بحر هر دو **(ب) تک وتاز** مرادف تک تاز که گذشت صاحب ناصری باتکاپوی ذکر این کرده مرادفش گوید **مؤلف** عرض کند که الف مخفف ب باشد و هر دو مرادف تکاپوی و تک تاز که بجایش گذشت مخفف ب (اردو) دیکھو تکاپوے۔

تکوک بقول برہان و جامع بفتح اول و واو مجهول بروزن ملوک (۱) صراحی باشد که آن را از طلا و نقره یا از گل بصورت جانوران خصوصاً بصورت شیر سازند و بدان شراب خورند صاحب برہان

گوید که بدین معنی بجای حرف ثانی لام هم بنظر آمده و بضمهٔ اول (۲) غرفهٔ بزرگ را گویند و (۳) نشانهٔ تیر و هدف را هم گفته اند (استاد رودکی سه) می گسار اندر تکوک شاهوار ۔ خود بشادی روزگار نوبهار ۔ صاحب جهانگیری معنی سوم را ترک کرده صاحب رشیدی ذکر معنی اول کرده گوید که ولیکن بدین معنی بلوک بضم با و لام آمده و بجای تازی و کاف هم و بجای فارسی بمعنی غرفه (الخ) و از معانی دوم و سوم کناره کشیده ۔ صاحب ناصری بحوالهٔ قول رشیدی و برهان ذکر معنی اول می فرماید که اصح آنست که در جای فارسی نگاشته شد می فرماید که سروری و دیگران درین لغت اختلاف بسیار و خبط بی شمار کرده اند و الله اعلم خان آرزو در سراج بذکر معنی اول می فرماید که آنچه بعضی بجای تازی و کاف آورده اند هر دو تصحیف است می فرماید که بمعنی غرفه نیز نوشته اند لیکن بدین معنی به با و لام گذشت **مؤلف** عرض کند که ما باعتبار جامع که محقق زبان خود است این را بهر سه معنی صحیح دانیم که اسم جامد فارسی زبان است تا با تا بدل شود و بای عربی بفارسی چنانکه تکبوب و تیکبوت و تب و تپ و کاف با لام هم بدل شود چنانکه الحاک و الماک جادارد که لغات گذشته مبدل این باشد یا این مبدل آن مارا در صحت این لغت کلامی نیست **(اردو)** (۱) صراحی جسکو مٹی یا سونے یا چاندی سے بشکل جانور بناتے ہین خصوصاً شیر کی شکل مین جس سے جام شراب کا کام لیتے ہین ۔ مؤنث (۲) بڑی کھڑکی مؤنث (۳) نشانہ ۔ مذکر ۔

تکول بقول ملحقات برهان بمعنی اول تکوک که گذشت **مؤلف** عرض کند که مبدلش که کاف بدل شده به لام که ذکرش همدر انجا کرده ایم

(اردو) دیکھو تکوک کے پہلے معنے ۔

تکوی بقول برهان و جهانگیری و جامع مرادف تکوک که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که

سند این همه را بخاذ کورشد و این مزید علیه	آنست (اردو) دیکھو تکو ۔

تکمه بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و سروری بفتح اوّل و تشدید کاف بروزن عکه (۱) بزی را گویند که سرکرده و پیشرو گله گوسفندان باشد و بزنر را نیز گفته اند (چنانکه بر باژن گذشت) و (۲) یک جلد دفتر را هم می گویند و (۳) سرگین گاو میش که آن را بدست پهن کرده بجهته سوختن خشک نموده باشند و بضمّ اوّل (۴) نوعی از تیر است که بجای پیکان گرهی دارد (همان تکمار که گذشت) و (۵) پخته و بلندی و بکسر اوّل (۶) لقمه و (۷) پارهٔ هر چیز چنانکه گویند فلان چیز را تکه تکه کرد یعنی پاره پاره ساخت (همین معنی ششم بر تک هم گذشت) صاحب ناصری بذکر معنی اوّل و ششم و هفتم گوید که (۷) طائفهٔ بزرگی از ترا که صاحب فدائی بر معنی پنجم و ششم قانع ۔ صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچاری می فرماید که بمعنی (۸) نر آهو و (۹) نر گوسفند هم ۔ صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ مذکور ذکر معنی اوّل کرده گوید که بزکوهی است و صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم همزبانش و هم او گوید که معاصرین عجم (۱۰) بمعنی ازار بند بالکسر استعمال کنند و صاحب سواء السّبیل بدین معنی معرّب گوید ۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل بحوالهٔ قوسی می فرماید که بفتح و تشدید کاف است و بذکر دیگر معانی تا معنی هفتم صراحت مزید کند که قوسی تکاتک در لغات عرب بمعنی تکه فروش آورده و این دلالت دارد که تکهٔ عربی باشد **مؤلّف** عرض کند که لغات عرب ازین ساکت و صاحب لغات ترکی این را بمعنی اوّل لغت ترکی گفته پس بخیال ما فارسیان همین لغت ترکی را بمعنی اوّل استعمال کرده اند و معاصرین عجم مجازاً بمعنی هشتم و نهم هم و بمعنی هفتم اسم جامد فارسی زبان است و معانی دوم و ششم مجازاً آن و بدیگر معانی هم چارهٔ نیست مجازاً

که باعتبار محققین اہل زبان اسم جامد فارسی دانیم (اردو) (۱) بنڈہ بکرا۔ چھیلا۔ مذکر (۲) دفتر کا ایک حصہ۔ مذکر (۳) اُپلا۔ دیکھو پاچک کے پہلے معنے (۴) دیکھو تکار (۵) پشتۂ بلند۔ ٹیلا۔ مذکر (۶) لقمہ۔ مذکر۔ دیکھو تک (۷) ہر چیز کا ٹکڑا۔ مذکر (۸) نر ہرن دیکھو آہو (۹) خرگوش کا نر۔ مذکر (۱۰) ازار بند۔ مذکر۔

تکہ وجنازہ مثل۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت ودیگر محققین امثال ہم این را ترک کردہ اند ومعاصرین عجم ہم بزبان ندارند **مؤلف** عرض کند کہ ما از حقیقت معنی ومحل استعمال این بخبریم واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تکیز بقول برہان وجامع بروزن تمیز تخم واستخوان انگور را گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ در کتب معتبرہ دیدہ نشد وتکز بدون تحتانی وتکس گذشت پس تکیز وتکین کہ می آید ہر دو مصحف باشد **مؤلف** عرض کند کہ ہرگاہ صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست ذکر ہر دو کردہ پس چرا نگوئیم کہ این اصل است واسم جامد فارسی زبان وتکز کہ گذشت مخفف این وجاداں کہ این را مزید علیہ آن ہم دانیم تصحیف قرار دادن درست نباشد کہ محقق صاحب زبان تصدیق آن می کند (اردو) دیکھو تکز۔

تکین بقول برہان وجامع بروزن زمین (۱) نام پادشاہی و (۲) بمعنی زیرین و (۳) تخم واستخوان انگور ہم۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع (انوری) ؎ (۱) آنکہ قدر در ادای خدمتش افگند ہ موی کشان دودۂ بیال وتکین را، **مؤلف** عرض کند کہ تک بمعنی تہ آمدہ واز ہمین است بمعنی دوم از قبیل زیر وزیرین یعنی منسوب بہ تہ وبمعنی سوم مبدل تکیز چنانکہ پائیز وپائین (اردو) (۱) تکین

ایک پادشاہ کا نام جس کی صراحت نہیں ہوئی ہے (۲) نیچے کا (۳) دیکھو تکیز اور تکزا اور تکش۔

تکیہ بقول بہار (۱) بالش وچیزی کہ بران تکیہ زنند و در ہند تکیہ بالش را گویند و در فارسی بالش و مازبالش و بالین و مازبالین و (۲) بمعنی پشتی می فرماید کہ این فارسی است ماخود از تکاة بوزن کلاة کہ در عربی بدین معنی آمدہ و بمجاز است پشت و پناہ و (۳) مکان بودن فقرا چنانکہ تکیۂ صائب کہ جای پاکیزہ ایست در صفاہان و مزار صائب دران واقع شدہ و (۴) بمعنی اعتماد نیز (محسن تاثیر ۳) در تکیۂ فراغت ماقیل وقال نیست ؎ آنجا کہ ہست بالش ماخون نمی پرد ؎ (ولہ ۳) یاد حق منزل آرام وفاکیشان است ؎ تکیہ بر لطف خدا تکیۂ درویشان است ؎ می فرماید کہ بالفظ آوردن و دادن و داشتن و زدن و کردن مستعمل۔ صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ عاشور خانہ را گویند۔ صاحب سواء السبیل تکیہ را بہ تشدید تحتانی معرب گوید از تکیۂ ترکی بمعنی سوم۔ صاحب لغات ترکی ازین ساکت و صاحب کنز کہ محقق زبان ترکی است لغت فارسی گفتہ **مؤلف** عرض کند کہ لغت فارسی دانیم و استعمال این با مصادر فارسی ترکیب فارسی در ملحقات می آید **(اردو)** (۱) تکیہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دیکھو بالش کے پہلے معنے (۲) پشتی گاہ۔ پناہ کی جگہ۔ مؤنث (۳) تکیہ۔ بقول آصفیہ۔ فقرا کے رہنے کی جگہ (۴) تکیہ بقول آصفیہ۔ بہروسا۔

تکیہ آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالۂ بہار کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی بالش آوردن است و معنی دیگر ندارد **(اردو)** تکیہ لانا۔

تکیہ باشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر تکیہ بودن کردہ کہ از معنی ساکت و سندی

برای آن آورده ازان ہمین مصدر مرکب پیدا است که بمعنی اعتماد بودن است (علی سرہندی ے) اہل ہمت را نباشد تکیه بر بازوی کس ۔ خیمهٔ افلاک بی چوب و طناب استاده است ۔ **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است (اردو) بہروسہ ہونا تکیہ ہونا بھی کہہ سکتے ہین اسلئے کہ تکیہ بمعنی بہروسہ اردو مین مستعمل ہے ۔ دیکھو تکیہ کے چوتھے معنے ۔

تکیه بر جای بزرگان نتوان زد بگزاف مثل ۔ صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان بحرمت نشست گاه بزرگان این مثل زنند بطریق موعظت در ادب مقصود آنست که بر جای بزرگان نباید نشست (اردو) دکن مین کہتے ہین "بزرگون کے تکیہ سے ٹیکا نکرو"

تکیه بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تکیه باشیدن است که گذشت سند آصفی بکارش می خورد و ہمدرا نجا نقل کرده ایم ۔ معاصرین عجم این را ہم بر زبان دارند چنانکه گویند "ما را بر قول او تکیه بود که این را کردیم" یعنی بر قولش اعتماد بود (اردو) دیکھو تکیہ باشیدن

تکیه جای اصطلاح ۔ بقول بہار (۱) مسند و (۲) بمجاز پشت و پناه (عرفی ے) خستگان را بمژده صحت ۔ تکیه و تکیه جافرستادی ۔ صاحب بحر ہم ذکر ہر دو معنی کرده **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت جای تکیه باشد یعنی مسند که تکیه بر مسندی نہند و معنی دوم مجاز آنست (اردو) (۱) مسند ۔ مؤنث (۲) پشت و پناہ ۔ مؤنث

تکیه خوردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول آصفی بالش خوردن صاحبان بحر و بہار و مصطلحات ہم ذکر این کرده اند (ظہوری ے) در طبع از گرانی سبکی ۔ تکیهٔ کاه خورده کوه وقار ۔ طالب

کلیم ؎) زبسکه شیشه رطوبت پذیر شد زهوا ؎ اگر زیاده خورد تکیه افتد از اندام ؎ **مؤلف** عرض کند که مقصود از استعمال باش کردن است **(اردو)** تکیہ لینا۔ تکیہ کو کام میں لانا۔

تکیه دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پناه دادن است (علی سبزواری ؎) نموده می شفقی چهره فرنگ ترا ؎ به ناز بالش گل تکیه داد رنگ ترا ؎ (ظهوری ؎) چه شد تو عذر خدنگ جفای خویش مخواه ؎ دل ضعیف اگر تکیه به پیکان داد ؎۔ **(اردو)** پناہ دینا۔ مدد دینا۔

تکیه داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی اتکا داشتن بر کسی۔ از اسناد پیش کرده استعمال مصدر دارید پیداست که بجای خود می آید (جناب اصفهانی ؎) تکیه بر خورشید دارد طاق ابرویت مگر ؎ هست طاق بارگاه خسرو گردون جناب ؎ (سعدی ؎) که خلقی بر و تکیه دارند و پشت ؎ نبایست خلقی به یکبار کشت ؎ **(اردو)** بھروسا رکھنا۔ اتکا کرنا۔ ٹیکا کرنا۔

تکیه زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی اتکا کردن است (جبلی غرجستانی ؎) گه جعد سوسن پوش او تکیه زده بر دوش او ؎ گه سر نهد بر گوش او زلفین عنبر سای او ؎ (نظامی ؎) مزن تکیه بر مسند و تخت خویش ؎ که هر تخت را تخته هست پیش ؎ مخفی مباد که از سند نظامی استعمال مصدر زدن پیداست که بجا لیش می آید **(اردو)** اتکا کرنا۔ بھروسہ کرنا۔

تکیه ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تکیه زدن و تکیه کردن است (نظامی ؎) طرح بغرقاب در انداختم ؎ تکیه بر آمرزش حق ساختم ؎ **(اردو)** تکیہ کرنا۔ بھروسہ کرنا۔

تکیه فرستادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مدد کردن و پناه دادن است (عرفی شیرازی ؎) خستگان را بشرده صحت ؛ تکیه و تکیه جا فرستادی ؛ (اردو) مدد دینا - پناه دینا -

تکیه کردن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی اتکا کردن (باقر کاشی ؎) در آید چون خیال خیل مژگان تو در خاطر ؛ کنم گه تکیه بر شمشیر و گه بر خنجر آسایم ؛ (سلمان ساوجی ؎) دم خوش میدهد هر دم بجای صبا مارا ؛ ولیکن تکیه بر باد صبا کردن توان نتوان ؛ (سعدی ؎) مکن تکیه بر دستگاهی که هست ؛ که باشد که نعمت نماند بدست ؛ مخفی مباد که از سند اول و سوم استعمال مصدر کُندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تکیه کرنا - بهروسا کرنا -

تکیه گاه اصطلاح - بقول بهار مرادف همان تکیه جای صاحب بحر هم آورده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (عرفی ؎) صبا تا عید که در تکیه گاه ناز و نعیم ؛ گدا کلاه بسر کج نهد وشه دهیم ؛ (ملا مفید بلخی ؎) تکیه گاهم ملالت است چو چشم ؛ بالش مخمل شکر خواب است ؛ (ملا طغرا ؎) بموی کمر ابروان همنشین ؛ سر ناز را تکیه گاه از سرین ؛ (حیاتی گیلانی ؎) ای کوته از صفات تو فکر بلند ما ؛ داغ تو تکیه گاه دل دردمند ما ؛ (اردو) دیکهو تکیه جاے -

تکیه گاه داشتن استعمال - بمعنی پناه گاه داشتن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است - ظهوری استعمال (تکیه گاه داریدن) کرده عیبی ندارد که داریدن و داشتن هر دو یکی است (؎) کاهش ازین بیشتر کسی نه شنید است ؛ پیکرم از سایه تکیه گاه ندارد ؛ (اردو) پناه گاه رکهنا - سهارا رکهنا -

تکیه گاه ساختن استعمال - صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پناه گاه کردن است (کمال اصفهانی ؎) سرنیزه ساز در دل تکیه گاه ۔ لب تیغ کرده زبان بوسه گاه ۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر سازیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) پناه گاه بنانا ۔ بھروسہ کا مقام قرار دینا ۔

تکیه گاه کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تکیه گاه ساختن است از سندش استعمال مصدر کردن پیداست یعنی نماند که بجایش می آید (صائب ؎) نقش مراد طرح به اقبال می دهند ۔ جمعی که تکیه گاه خود از بوریا کنند ۔ (اردو) پناه گاه بنانا ۔ (دیکھو تکیه گاه ساختن)

تکیه گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پناه گرفتن است (شفائی اصفهانی ؎) چون روز هجر روزی من شد سحر نشد ۔ شام غمش که تکیه بروز جزا گرفت ۔ (اردو) پناه حاصل کرنا ۔ پناه لینا ۔

تکیه گه شدن استعمال ۔ بمعنی پناه گاه قرار یافتن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) انتظاری که شود تکیه گه وعده کجاست ۔ اینچنین خون دلم از وعده بی مدت شد ۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر شدن پیداست که بجایش می آید (اردو) پناه گاه قرار پانا ۔

(لغت ۴۸۰)

فوقانی با کاف فارسی

تک بقول برهان وجهانگیری وجامع ورشیدی بفتح اول وسکون ثانی بمعنی (۱) تته و پائین همچو تک حوض وبن چاه وامثال آن و (۲) بمعنی تک و دو هم و (۳) بوم و زمین و (۴) فریاد و بانگ بلند وجار و (۵) بلغت زند و پازند خرمه های رسیده (امیر خسرو

(۱) در رنگ آبش زصفاریش خود ۲ کو رتواند بدل شب شمرد ۳ (مولانا جامی ۴) نگاه جام اگرچه تیز تگ بود ۵ بوقت کامرانی سست رگ بود ۶ (بدر جاجرمی ۷) مرد زنیسج تگ سیه بزاز سیمابی کله ۸ تگ زر دفوطه تبته هنگام سود ارنخیته ۹ خان آرزو در سراج بذکر معانی با ۱۰ گوید که آنچه برهان و سروری معنی دوم را بکاف تازی نوشته اند خطاست و (۶) بعضی قماش هم بهر برمعنی اول قانع وگوید که در اصل بمعنی پایانست ولهذا بمعنی قدم قعر دریا و مانند آن نیز آمده **مؤلف** عرض کند که بهمه معانی بالا اسم جامد فارسی زبان است و آنچه در بعض معانی بکاف عربی گذشت مبدل این همچون گند وکند و برای معنی ششم بیان کرده خان آرزو شتاق سند استعمال می باشیم

(اردو) (۱) تہ ۔ مؤنث (۲) دوڑ دھوپ ۔ مؤنث (۳) زمین ۔ مؤنث (۴) فریاد ۔ مؤنث (۵) پکا ہوا خرما ۔ مذکر (۶) کپڑا ۔ مذکر ۔

تگاب بقول برهان وجهانگیری وجامع بروزن شراب (۱) پیاله باشد از نقره وغیره که در ته آن لولئ منصب کرده باشند و با آن شراب وکلاب وامثال آن در شیشه کنند و آن را در عربی قیف گویند و (۲) زمین نشیب پرسبزه وعلف که آب باران بران بدود وجا بجا بماند و (۳) نام روستائیست از ولایت کنجه و (۴) جنگ وخصومت را نیز گفته اند و (۵) نام پرده ایست از موسیقی (امیر خسرو ۱۱) تگابی بدبر آب سبزه در دی ۱۲ بلند بهاش پیراهن پپاپی ۱۳ (ابوالفرج رونی ۱۴) نه مرا با تگاب او پایاب ۱۵ نه مرا با کشاد او جوشن ۱۶ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که ظاهرا بدین معنی مرکب است از تگ بمعنی بن و آب و ذکر دیگر معانی هم کرده گوید که تگاو مبدل این است که می آید **مؤلف** عرض کند که همین صراحت ماخذ درست می نماید و بدیگر معانی

اسم جامد فارسی زبان دانیم و برای آن مرکب مذانیم (اردو) (۱) قیف۔ اسم مذکر۔ دیکھو بتو (۲) نشیبی زمین۔ مؤنث (۳) ایک دیہ کا نام ولایت گنجہ سے تگاب ہے۔ مذکر (۴) جنگ لڑائی خصومت۔ مؤنث۔ (۵) موسیقی کے ایک راگ کو فارسیون نے تگاب کہا ہے۔ مذکر۔

تگاپو اصطلاح۔ بقول آصفی و بہار و انند بمعنی دویدن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دوادوش است نہ دویدن و الف اتصال درمیان تگ و پو است مرکبات این در ملحقات می آید و آنچہ بکاف عربی گذشت اصل است و این مبدلش ہمچون کند و کَند (ظہوری ؎) در آخر رہ ظہوری افتاد ؛ ہمین طرفہ کہ اول تگاپوست ؛ (اردو) دیکھو تگاپوے۔

تگاپو زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی دوادوش کردن است (نظامی ؎) شنیدم کہ رستم سوار دلیر ؛ بہ تنہا تگاپو زدی ہمچو شیر ؛ (اردو) دوڑ دھوپ کرنا تک ودو کرنا۔

تگاپو کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تگاپو زدن است (فیضی ؎) بہ برہ عشق تگاپو کردن ؛ پیوستہ بخورشید ازل رو کردن ؛ (اردو) دیکھو تگاپو زدن۔

تگاپوی بقول رشیدی تاختن و دویدن مرادف تگ و تاز **مؤلف** عرض کند کہ خان آرزو در سراج ہرچہ گفتہ ما بر تگاپوی نقاش کردہ ایم کہ بکاف تازی گذشت و صراحت ماخذ ہم ہمدرانجا و تحتانی آخرہ زائد است (اردو) دیکھو تگاپوے و تگاپو۔

تگامشی اصطلاح۔ بقول انند و غیاث بفتح اول و کاف فارسی و فتح میم و کسر شین معجمہ کلمۂ مرکب است از تگ و مشی و الف

برای اتصال است چنانکه در تگاپو و دوادو پس معنی تگا مشی تگاپو بسیار دویدن باشد و چون لفظ تگ بمعنی عقب و پس نیز می آید درین صورت الف برای اشباع شود و معنی آن تعاقب باشد یعنی در پی کسی دویدن **مؤلف** عرض کند که تگ بمعنی پس و عقب اصلا نیامده البته تک بکاف تازی بمعنی قریب و پیش گذشت پس این را به کاف تازی بمعنی تعاقب گرفتن سن وجهی توان نه به کاف فارسی و دیگر از محققین زبانداران و اهل زبان غیر ازین دو محقق هندنژاد ذکر این نکرده است (اردو) دیکھو تگاپو۔

تگاندن بقول بهار و انند بمعنی افشاندن (ملا طغرا) جواهر بهاری تگاند لباس را صدا پیچد از رعد و رعشه طاس را صاحب نوادر که همان بهار است صراحت مزبور کرده که افشاندن جامه و امثال آن تا از گرد و غبار پاک شود **مؤلف** عرض کند که تگاندن بکاف عربی بجایش گذشت و صراحت ماخذش هم همدرانجا مذکور کم غوری این هر دو محققین است که این را بکاف فارسی قائم کرده اند و تگ که بکاف فارسی گذشت هیچ تعلق از ماخذ ندارد (اردو) دیکھو تکاندن۔

تگاو بقول برهان و جهانگیری و جامع مرادف تگاب که گذشت **مؤلف** عرض کند که مرادف و مبدل اوست چنانکه آب و آو (حکیم سنائی) داشت زالی به روستای تگاو بهستی نام دختری مه کاو (منوچهری) وقت سحرگه چکاو خوش بزند در تگاو ساعتکی کنج کن کاو ساعتکی کنج باو (حکیم سوزنی) چو آید آید باوی سبو و دوره خم چو شد کاسه سبو بادوی تگاو کدو (اردو) دیکھو تگاب۔

تگاور بقول بهار و انند معنی ترکیبی آن منسوب

به تک است از عالم دلاوری و تناوری و لهذا اطلاق آن بر مرکب آمده و بعضی گویند اسپ راهوار خصوصاً چه گویا صاحب تک است که قدم باشد و قدم عبارت از رهوار یست به یای مصدری و غیر راهوار عموماً **مؤلف** عرض کند که ماحقیقت این بر تکاور بیان کرده ایم که به کاف تازی گذشت (اردو) دیکھو تکاور (کاف عربی کے ساتھہ)

تکاور ابلق اصطلاح - بقول مؤید همان تکاور ابلق که بکاف تازی بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که ماحقیقت ماخذ این همدرانجا بیان کرده ایم (اردو) دیکھو تکاور ابلق -

تک بن اصطلاح - بقول لمحات بمعنی حوض کوچک باشد **مؤلف** عرض کند که دیگر همه محققین ازین اصطلاح ساکت و معاصرین هم بر زبان ندارند اگر سند استعمال این گیر آید توانیم بالفتح و ضم موحده خوانیم که تگ بمعنی زمین و بن بمعنی بنیاد و سوراخ گذشت اندرین صورت این کنایه باشد از حوض کوچک (اردو) چھوٹا حوض - مذکر -

تک بند اصطلاح - بقول واسته همان تک بند که بکاف تازی بجایش مذکور شد **مؤلف** عرض کند که ماحقیقتش همدرانجا عرض کرده ایم (اردو) دیکھو تک بند -

تکتاز بقول برهان و جامع و جهانگیری بفتح اول و تای قرشت بروزن پرواز تاختن و دویدن و جستجو کردن **مؤلف** عرض کند که مبدل همان که بکاف عربی گذشت چنانکه کند و گند - صراحت ماخذ این همدرانجا کرده ایم - (اردو) دیکھو تکتاز -

تک دادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی دواندن است (نظامی ۵) ز دنبز مین تخت عماریم را بتک به صبا داد سواریم را

بخیال ما این به کاف عربی است (اردو) دودھ رانا۔

تگدی بقول بہار و انند گدیہ کردن (حکیم شفائی ؒ) بچار سو تہ ہی چو مشتہ ہی کردن پنہارہ است شب و روز پای دکانش پ **مؤلف** عرض کند کہ وارستہ بدیل (پائے دکانی) نگہ این ہم کردہ گوید کہ اکثر الفاظ فارسی است کہ فارسی زبانان عربی دان تصرفی دران کردہ بطور عربی ساختہ اند و بعض الفاظ عربی را بطور فارسی تراشیدہ و این ہم یکی ازان است (الخ) ما می گوئیم کہ این مقرس است (اردو) فقیری۔ مؤنث۔

تگرگ بقول برہان و جامع بفتح اول و ثانی و سکون رای قرشت و کاف فارسی (ا) معروف است کہ ژالہ و یخچہ باشد و بفتح رای قرشت بر وزن لعزک (۲) پایہ و پی دیوار را گویند۔ صاحبان سروری و ناصری بر معنی اول قانع (شاعر ؒ) ژالہ از نرگس فرو بارید و گل را آب داد پ و زتگرگ روح پرور مالش عناب داد پ صاحب فدائی گوید کہ دانہ ہائی کہ یخ بستہ از آسمان می بارد صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار ہم ذکر معنی اول کردہ و صاحب محیط می فرماید کہ بعربی جلید و بہ ترکی دولی و بہندی اولا و گارنامندو مزاج و جملہ اضال مانند برف است و ازان کثیف تر و بقول گیلانی طبع جلید سرد تر و گاہی ازان گرمی و خشکی ظاہر می شود بالعرض و برای پیران بد است و آب آن نافع درد دندان حادث از حرارت و نیز آب آن نافع زلو چسپیدہ در حلق و گفتہ اند کہ چون تگرگ را بر پارچہ کرباس پہن نمایند و بر گردن صاحب سلعہ گلوکہ در بنگالہ می شود بندند باعث تحلیل است **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد بہر دو معنی (اردو) (۱) اولا بقول

آصفیہ ۔ ہندی ۔ اسم مذکر ۔ ژالہ ۔ تگرگ ۔ تیہر ۔ بجری (۲) نیبو ۔ مذکر ۔ دکن مین پایہ کہتے ہین ۔

تگ زدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تگاپو کردن است (اثر شبستری ۵) ہزار سال بہ گرد حریم او نرسد پای آہو اگر تگ زند چو نافہ عبیر و مخفی مبادکہ از سند بالا مصدر زدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) دوڑنا ۔ تگ و دو کرنا ۔ بھاگنا ۔

تگژ بقول سروری بفتح تا و کاف فارسی ۔ دانہ انگور ۔ می فرماید کہ شمس فخری بضم کاف آوردہ و گفتہ کہ قافیہ ندارد و ناظم شرح سامی بفتح تا و کسر کاف تصحیح کردہ (ابو العباس ۵) انگژ نیست گوئی در انگور او ہمہ شیرہ دیدیم کہ بسر زرش ۔ صراحت مزید کند کہ تکس ہم گویند ۔ صاحب مؤید ہم این را آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ بہ کاف تازی گذشت اصل است بہ قول معاصرین عجم و این مبدل آن چنانکہ کند و گند (اردو) دیکھو تگژ ۔

تگژدانہ اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتحتین ۔ غلاف دانہ **مؤلف** عرض کند کہ بلحاظ معنی تگژ خلاف قیاس است و بدون سند استعمال معتبر ندانیم (اردو) تخم کا غلاف ۔ یعنے میوے وغیرہ کا وہ مقام جہان تخم رہتا ہی ۔ مذکر ۔

تگش بقول مؤید بفتحتین و کاف فارسی دانہ انگور و کسر تین اسمی از اسامی ترکان ۔ صاحب انند بحوالہ کشف اللغات بذیل تگژ ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مبدل تگژ است و بس چنانکہ باژگونہ و باشگونہ و معنی آخرہ ہیچ کہ لغات ترکی ازین ساکت (اردو) دیکھو تگژ ۔

تگل بقول برہان بفتح اول بروزن جمل (۱) قوچ جنگی باشد و (۲) بکسر اول پارچہ و رقعہ کہ بر جامہ پینہ کنند (خاقانی ۵) با من پلنگ ساکن

رو باه طبیکست ؎ این خوک کرد تنگ تنگل و منه
گوهرک ؎ صاحبان جهانگیری و جامع بذکر معنی اول
و دوم می فرماید که (معنی) اول بفتوح و ثانی بکسور
نوخاسته که خطش تمام دو بیدنمود و صاحب جهانگیری
بمعنی دوم بکسر اول و فتح ثانی آورده (معنوی
معنوی ۵) چو ریسمان شده ام زانکه سوزن
هجرت ؎ همی زند یقبای دلم هزار تنگل ؎ (شمس
فخری ۳) بدوای چو است جفت خسوف ؎ زانکه
تمام بود کور و تنگل ؎ خان آرزو در سراج گوید
هر سه معنی بالا کرده مؤلف عرض کند که همه بافت
بکاف تازی هم به همین معانی گذشت حیف از محقق
که همین سند دوم و سوم همدرا نجا بکاف تازی
نقل کردند و در اینجا به کاف فارسی بخیال ما و تصدیق
معاصرین عجم این اصل است و آن مبدل این چنانکه
گند و کند. اسم جامد فارسی زبان باشد (اردو)
دیکھو تنگل کے پہلے اور تیسرے اور چوتھے معنے۔

تنگمار بقول رشیدی همان تنگمار که به کاف تازی
گذشت۔ خان آرزو در سراج گوید که بضم اول
وسکون دوم و رای مهمله همان تنگمه و تنگمر بحذف
الف مخفف آن و تنگمار به خا بدین معنی آمده و آن
مبدل است و ظاهرا مرکب است از تنگ و کلمه
ار که برای نسبت آید پس بکاف تازی بود۔
مؤلف عرض کند که صراحت کافی همدرا نجا
کرده ایم (اردو) دیکھو تنگمار۔

تنگمر بقول برهان و جهانگیری و جامع همان
تنگمار که بکاف تازی گذشت مؤلف عرض کند
که این مبدل آنست چنانکه کند و گند (اردو)
دیکھو تنگمر۔

تنگ و پو اصطلاح۔ مرادف همان تکاپوی
که گذشت مؤلف عرض کند که ما این را بکاف
تازی صحیح دانیم و در سند ظهوری تصحیف کتابت
می شماریم (ظهوری ۵) هم خود میان بستن
خود چست کرده ؎ سالک بمقصد از تنگ و پوی
تو میرسد ؎ (اردو) دیکھو تکاپوے۔

(لغت نامہ)

تگ و تاب اصطلاح - بقول بهار کنایه از آرام و قرار (نظامی ع) خرک ریخته برگذر خواب را پاک فراموش کرده تگ و تاب را پی فرماید که اگرچه مشهور (تب و تاب) بهر دو موحده است بمعنی بی طاقتی و اضطراب لیکن در اینجا صحیح نمی شود گو که در نسخهٔ ما خود مانوس نباشد چرا که شعر خواجه خود سند است - صاحب انند نقل نگارش چنانکه عادت اوست **مؤلف** عرض کند که کتابت این بکاف فارسی تصحیف است و صحیح به کاف تازی و معنی این آرام هرگز نباشد که هیچ یک لفظ ازین مرکب تائیدش نمی کند بلکه برعکس آن بمعنی تگ و تاز است و نظامی گوید که از برای خواب بره گر خرک ریخته شد یعنی بالش صحرائی برای خواب خسک است که دائما مسافرین می ریزند تا بالای زمین نرمی پیدا شود مقصود شعر همین است که خواب کرد و تگ و تاز را فراموش کرد - فتامل (اردو) دیکھو تگ و تاز -

تگ و تاز اصطلاح - بقول ملحقات برہان دویدن و تاختن و جستجو کردن - صاحب بحر این را به کاف تازی آورده و بهار متفق با ملحقات برہان (محمد رفیع قزوینی ع) نفست از طول عمل چند بود در تگ و تاز پای رسن این سگ دیوانه کنی چند دراز - پای خان آرزو در سراج گوید فرماید که تگ بمعنی دویدن بکاف فارسی و تاز بمعنی دوانیدن اسپ است و تحقیق آنست که بمعنی رفتن به تعجیل و شتاب روی خواهد بود و مجازاً بمعنی جستجوی **مؤلف** عرض کند که بجای تا به کاف عربی صحیح است که بجالیش گذشت و این مبدل آن چنانکه کند و گند و بخش این بر لفظ تگ گذشت و تگ و تاز هر دو بمعنی اسمی دوادوش است و بس (اردو) دیکھو تگ و تاز

تگین بقول ملحقات برہان (۱) آتش را گویند و (۲) نام پہلوانی - صاحب مؤید بحوالهٔ فرہنگ

فخر قواس ذکر این کرده گوید که نام پادشاهی و پهلوانی هم گذاشته مؤلف عرض کند که معاصرین عجم این را اسم جامد زند و پازند گویند و نسبت علم گویند که فارسیان تیمناً بدین نام موسوم کردند (اردو) (۱) دیکھو آتش (۲) ایک پہلوان اور بادشاہ کا نام۔ مذکر۔

فوقانی بالام

ف بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) کوہ پست و پشتۂ بلند را گویند و (۲) هر چیز که بر روی هم ریخته خرمن کرده باشند و (۳) کنایه از پیر امرد و منضم گویند عربی است صاحب ناصری بذکر معنی اول می فرماید که مقابل هامون کهزمین صاف است (انوری ؎) پیش پیکان گل و خنجر بید از پی انگ پاتانسازند کمین و نسگالند جدال پ بر محیط فلک از هاله پیرسازد و ماه پ بر بسیط کره از خوید رزه پوشد تل پ (از ناصری ؎) آمد شب ای جمال هان اندرز مام آور جل پ تا بر نشینم یکزمان بنوردم این هامون و تل پ و می فرماید که طلال و اطلال به طای حطی جمع آن و معرب صاحب فرهنگ فدائی می فرماید که پشته و بلندی که از خاک و سخت باشد اگر هنوز سنگ نشده بهار این را بمعنی اول به تشدید لام گفته (میرزا طاهر وحید ؎) جای بلند بهر تماشائیان خوش است پ بر تل سبز چرخ برانی فرس چرا پ خان آرزو در سراج بحوالهٔ برهان ذکر معنی اول و دوم کرده و بحوالهٔ قوسی بفتحتین زمین بلند گفته می فرماید که اغلبکه معنی دوم مجاز باشد و هم در چراغ هدایت می نویسد که بفتح و تخفیف لام شهرت دارد و به تشدید نیز مؤلف عرض کند که صاحب منتخب این را بالفتح و تشدید لام بمعنی پشتۂ ریگ و تودهٔ خاک لغت عرب گفته می فرماید که تلال بالکسر جمع آن است پس بخیال ما فارسیان استعمال این هم به تشدید و هم به تخفیف کرده اند و بمعنی دوم و سوم مجاز است

و آن را تفریس دانیم که پیرامرد بلند سرین هم تلی را ماند (اردو) (۱) پشتہ بلند۔ ٹیلہ۔ مذکر۔ (۲) ہر چیز جو تہ بہ تہ رکھی جاوے اور زمین سے بلند ہو۔ مؤنث (۳) وہ لڑکا جس کو داڑھی مونچھ نہ نکلے ہوں۔ مذکر۔

تلا بقول انند بکسر اول بمعنی ذہب کہ فارسیان عربی دان بطای حطی نوشتہ اند از عالم تپیدن۔ صاحب غیاث ذکر این بحوالہ سراج کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما این را در سراج اللغات خان آرزو نیافتیم و از ینکہ دیگر ہمہ محققین زبان دان و اہل زبان این را ترک کردہ اند و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم از ینکہ بادی این لغت بحوالہ غلط محض غیاث است و صاحب انند نقل بردارش صاحب سواء السبیل کہ محقق معربات است ذکر طلا نکرد و صاحب منتخب ہم تلا یا طلا را باین معنی نہ نوشت بعض محققین اردو مثلاً صاحب فرہنگ آصفیہ طلا را معرب تلا گویند و مطلاً را در سندش گیرند و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال صاحب محیط طلا را بکسر اول فارسی گوید کہ بفارسی زر گویند و بہ ترکی التون و بعربی ذہب و بہ ہندی سونا و کنچن نیز نامند و آن جسد معدنی است کہ آب در بجار و انہار می آورد پس متفرق آن با سیماب جمع کردہ می گذارند و گاہ در زمین بسبیل سائر معادن یافتہ می شود و افضل آن معتدل لطیف و گویند حار رطب است و نزد بقراط حار فقط و گویند مائل بہ گرمی و نزد اطبای ہند بارد و گویند مزاج آن معتدل مائل بگرمی و بارطوبت غریزی و گویند کہ گرم است و جالی و لطیف و از مخالطت قوی می گردد و بہترین آن آنست کہ آتش بدان نرسد و از مخالطت غش خالی بود و احکام آن در تفریح قلب کمتر از یاقوت و منافع بی شمار دارد (الخ) (اردو)

طلا ـ بقول آصفیه بعرب ـ نذکر ـ زر سرخ ـ سونا ـ

تلاتوف بقول برهان وجهانگیری وجامع وسروری ورشیدی بفتح اوّل وثانی بالف کشیده وفوقانی به واو رسیده وبه فای زده (۱) شور وغوغا را گویند و (۲) کسی را نیز گفته اند که خود را چرکین وپلید نگهدارد واز کثافت وبجاست پرهیز نکند ومردم از و نفرت کنند (حکیم اسدی ۵) به چرخ اختر انبیم دیوانه دیو ۲ زمین با تلاتوف که باغریو ۲ (شمس فخری ۵۲) نباشد فیلسوف آنکس که باشد ۲ بهر زشتی وناپاکی تلاتوف ۲ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید که (۳) بهم خوردگی وآشفتگی هم ـ خان آرزو بذکر هر دو معنی اوّل آنکه نسبت معنی اوّل گوید که در کلام اسدی تلاتوف بمعنی زاله ولرزه است نه شور وغوغا وی تواند که زمینها تلاتوف که باغریو ـ باشد درین صورت بمعنی چرکین ونجس خواهد بود نسبت سرگین اسپان وغیره مؤلف عرض کند که معنی اوّل را باعتبار محققین صاحب زبان معتبر دانیم واز معنی سوم بیان کرده صاحب ناصری جا دارد که شعر حکیم اسدی را متعلق کنیم باقی حال این اسم جامد فارسی زبان می نماید ومعنی اوّل اصل است که تلاج وتوف هر دو بمعنی اوّل می آید پس بترکیب هر دو بحذف جیم استعمال این کرده اند ودیگر معانی مجازش (اردو) (۱) شور وغوغا ـ نذکر ـ (۲) کثیف اور غلیظ شخص (۳) پریشانی ـ آشفتگی ـ مؤنث ـ

تلاج بقول برهان وجهانگیری وسروری وناصری ورشیدی بفتح اوّل بروزن کلاج بانگ وشغله وشور وغوغا وغلغله باشد صاحب برهان می فرماید که باین معنی بکسر اوّل بروزن خراج هم آمده (منصور شیرازی ۵) زآه زخمی وآوای کوس ونالهٔ نای ۲ بگوش چرخ رسد

غلغل وغریو وتلاج ؎ (شمس فخری ؎) نیست ممکن در زمان عدل او ؎ گر کسی در ملک برخیزد تلاج ؎ صاحب جامع گوید که تلاج هم به همین معنی می آید۔ خان آرزو در سراج هم این را آورده **مؤلف** عرض کند که مخفف تلانج می نماید که به همین معنی می آید واسم جامد فارسی قدیم وبقول بعض معاصرین عجم لغت ژندو پاژند۔ (اردو) دیکھو تلاتوف کے پہلے معنے۔

تلاس بقول برہان وجامع وسروری بفتح اول بروزن مماس نام شہریست در ترکستان **مؤلف** عرض کند که برین تعریف مجمل ترکش تفوق داشت (اردو) تلاس۔ ترکستان کے ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

تلاش بقول بہار (۱) مست کردن ودر فرہنگ قوسی (۲) باکسی معارضہ در ریست بازی و (۳) مبالغہ کردن و (۴) در آویختن (انتہی) و (۵) بمعنی خیال واندیشہ چون تلاش چیزی آمدن از کسی۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ سروری می فرماید که (۶) بروزن ہراس نام شہری است در ترکستان واز دیگر معانی بالا ساکت صاحب انند این را لغت فارسی گفته با بہار متفق وذکر معنی ششم نکرد **مؤلف** عرض کند که تلاش بدین معنی در عربی نیامده فارسیان استعمال این بمعنی جستجو وسعی وکوشش می کنند وبس که استعمالش در ملحقات می آید وبا مصادر فارسی هم مرکب می کنند وآنچه بعض تلاشی را بمعنی فاعلی گیرند متصرف شان است که بعض فارسیان عربی دان این قسم تصرف در لغات فارسی کرده اند اگرچه بعض محققین تلاشی را غلط دانند (ظہوری ؎) بارامید وصل چه سنگین به بسته اند ؎ تسمم که در تلاش نمیرد تلاش ما ؎ (ولہ ؎) پی آبرو عالمے در تلاشند ؎ مگر آبرو خاک کوی وصالست ؎ آنچه خان آرزو

معنی ششم آورده متعلق به تلاس است که به سین مهمله گذشت و صاحب سروری هم که ماخذ اوست ذکرش به سین مهمله کرده عجبی نیست که تصحیف کتابت خان آرزو باشد و معنی اول تا پنجم هم که بیان کرده بهار قابل نظر و ناقابل تسلیم و محتاج لبند استعمال و حق آنست که این لغت ترکی است بقول صاحب لغات ترکی بمعنی سعی و در فارسی زبان مستعمل (اردو) تلاش۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مؤنث جستجو۔ سعی۔ کوشش۔ ڈھونڈ۔ ڈھانڈ۔ کھوج تحقیقات سراغ

تلاش آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بعل آمدن جستجو است (صائب ؎) تلاش قرب فقر از هر جگرداری نمی آید پ که نقش پنجهٔ شیر است نقش بوریای او پ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست که بجایش گذشت (اردو) تلاش ہونا۔

تلاش افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که واقع شدن جست وجو است (جلالی ؎) جلالی لشکر خط گرد خال عارضش سرزد پ تلاش افتاد با هم بر سر یک دانه موران را پ (اردو) تلاش واقع ہونا۔ تلاش ہونا۔

تلاشان بقول برهان و جامع و رشیدی و ناصری بالفتح با شین منقطه دار بر وزن هراسان نام مرغزاریست بزرگ در صفاهان۔ خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیه این بوضوح نه پیوست (اردو) اصفہان مین ایک بڑے سبزہ زار کا نام تلاشان ہے۔ مذکر۔

تلاش داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند که متلاشی بودن است (سعید اشرف ؎) تلاش معنی باریک دارد هر که استاد است ؛ که اینجا صید لاغر بیشتر مطلوب صیاد است ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیدا است نه داشتن و داریدن بجای خودش می آید (اردو) تلاش مین ہونا۔ متلاشی ہونا۔ تلاش مین رہنا۔

تلاش کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی جستجو کردن است (طالب آملی ؎) سحر که جوهر شمشیر ناله فاش کنم ؛ چو مهر یک تنه با عالمی تلاش کنم ؛ مخفی مباد که از سند بالا استعمال تلاش کردن پیدا است که بجایش می آید (اردو) تلاش کرنا ڈہونڈنا۔

تلاشی بقول بہار (۱) تلاش کننده می فرماید که بعضی مردم ہندوستان متلاشی بمعنی تلاش کنند و گویند غلط محض است و صحیح بجایش معنی تلاشی است (نور العین واقف ؎) دل تلاشی است آن شکر لب را ؛ شکر لله سعید ابد آ ؛ صاحب رہنما بحوالهٔ سفرنامه ناصر الدین شاه قاجار گوید که (۲) پاش پاش شدن است صاحب بولچال بحوالهٔ معاصرین عجم سفیر ماید که پریشان شدن **مؤلف** عرض کند که معنی دوم پیدا کردهٔ معاصرین عجم است یای نسبت بر لفظ تلاش زیاده کرده اند برای معنی اول و معنی دوم پاره پاره گی و پاش پاشی و پریشانی بیای مصدری۔ (اردو) (۱) تلاش کرنے والا۔ (۲) پریشانی مؤنث

تلاطم بقول بہار باہم زدن موج دریا۔ می فرماید که بالفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بفتحتین و ضم طای حطی۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کرده فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی کنند که در ملحقات می آید (ظهوری ؎) کی مردمک بکشتی چشم از خطر رہد ؛ گر قلزم سرشک مرا این تلاطم است ؛ (اردو) تلاطم بقول آصفیہ

عربی۔ اسم مذکر۔ موج۔ لہر۔ پانی کی تھپیڑیں۔ ہلیا۔

تلاطم افگندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی شور افگندن است (ناظم ہروی ؎) چو بر خاک افگند جودش تلاطم ؎ بر د بر گنج قارون حسرت انجم ؎ (**اردو**) شور پیدا کرنا۔ تلاطم پیدا کرنا۔

تلاطم بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تلاطم برپا کردن است (ظہوری ؎) از ان قطرہ آن تلاطم برد ؎ کہ رشحش گریبان قلزم درد ؎ (**اردو**) تلاطم برپا کرنا۔

تلاطم زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تلاطم بردن است (ظہوری ؎) چہ لازم از پدر چندین تو ہم ؎ چو دریا گو بزن قہرش تلاطم ؎ مخفی نماند کہ از بالا استعمال مصدر زدن پیدا است کہ بجایش می آید (**اردو**) دیکھو تلاطم کردن و بردن۔

تلاطم کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی برپا کردن تلاطم است (تنہاء شہرستانی ؎) محیط تشنہ لبی ہا چنین تلاطم کرد ؎ کہ کشتی دل ما را بہ آن طرف انداخت ؎ (**اردو**) تلاطم کرنا۔ تلاطم برپا کرنا۔

تلافی بقول بہار دریافتن و بدست آوردن می فرماید کہ فارسیان بہ معنی عوض و بدل و بالفظ کردن و نمودن استعمال این کنند **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و کسر فاء بقول منتخب یک دیگر را دریافتن و بمعنی مستعملۂ فارسی زبان این را مفترس دانیم کہ بیانش در ملحقات می آید (**اردو**) تلافی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر و مؤنث عوضہ۔ پاداش [illegible]

تلافی شدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی معاوضه شدن است (صیقلی یزدی) ؎ رنجیده ام برتبه از جفای تو پذیرد هزار لطف تلافی نمی شود ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر شدن پیدا است که بجایش می آید (اردو) تلافی ہونا ۔ معاوضہ ہونا ۔

تلافی کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی معاوضه کردن است و از سند پیش کرده اش استعمال مصدر کردن پیدا است (صائب ؎) چشم و دهان یار تلافی کند مگر ؎ عمر عزیز را که بخواب و خیال رفت ؎ (اردو) تلافی کرنا ۔ بدل کرنا ۔

تلافی نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تلافی کردن است ۔ (صائب ؎) در پرده نمود از عرق شرم تلافی ؎ در ظاهر اگر روی تو آتش بجهان زد ؎ (اردو) دیکھو تلافی کردن ۔

تلاق بقول برهان و سروری بالکسر و بقول جامع بالفتح بروزن عراق (۱) آن گوشت زیادتی را گویند که درمیان فرج زنان است و (۲) بمعنی پاچه تنبان و شلوار هم آمده خان آرزو در سراج بذکر هر دو معانی بالا گوید که چون در فارسی قاف نیست غالباً ترکی باشد **مؤلف** عرض کند که در ترکی زبان تالاق بمعنی سپر زاست و آن عضوی است اندر شکم پس عجبی نیست که فارسیان بحذف الف همین تالاق را مقرس کرده برای هر دو معنی استعمال کرده اند معنی اول اصل باشد و معنی دوم مجاز آن بسبیل شباهت ۔ صاحب فرهنگ آصفیه که محقق زبان اردو ست برتنا ذکر تلاق هم کرده گوید که ترکی است مجرد بیانش را بحالت سکوت محققین ترکی کافی ندانیم صاحب

روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار این را بمعنی (۳) ورطہ یا وحل گوید پس بخیال ما این ہم مجاز معنی اول باشد نظر بشباہت و ورطہ بالفتح محل ہلاکی و زمینی را گویند کہ در ان راہ نباشد (کذا فی الغیاث) و این اسم جامد فارسی جدید و استعمال معاصرین عجم است (اردو) (۱) فرج زنان کادہ گوشت جو حصۂ بالائی مین ہوتا ہے متصل بہ مبول۔ مذکر۔ دیکھو بلوچ کے جو تھے معنے (۲) پائنچہ۔ دیکھو۔ بداق (۳) ورطہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ہلاکت کا مقام وہ زمین جہان رستہ نہو۔

تلاقی بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی ملاقات **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بہم رسیدن و ہمدیگر را دیدن لغت عرب است بفتحتین و کسر قاف (کذا فی المنتخب) معاصرین عجم ہم استعمال این کردہ اند (اردو) ملاقات۔ مؤنث۔

(الف) تلالا بقول برہان و جامع بروزن جلالا لفظ و صوت خواننده گی و گویندگی۔ صاحب ناصری گوید کہ این را تللا و تلاتلا نیز گویند و تللی و یالی نیز۔ بہار بحوالۂ برہان ذکر این کردہ (میر خسرو ؎) از بخیگی در برگ رزبی پای و دل سرمایہ خویش ہ پس کافتاب میوہ پز بروی تلالا داشتہ ہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم صوت است و از سند پیش کردہ بہار استعمال

(ب) تلالا داشتن بمعنی تلالا گفتن پیدا است (اردو) الف الالا۔ دکن مین اس حرف صوت کا نام ہے جو کسی چیز کو عمدہ حالت مین دیکھہ کر کہتے ہین۔ (ب) الالا کہنا۔

تل اللہ اکبر اصطلاح۔ بقول بہار نام تنگنائی (میر زا صائب ؎) از زیر پای عشق فتادست آسمان ہ عشق این سواد را تل اللہ اکبر است ہ **مؤلف** عرض کند کہ دیگران ازین

اصطلاح ساکت و بخیال ما فضولی بهار است که این را بصورت اصطلاحی قائم کرد و (اللہ اکبر) بجایش گذشت که موضعیست بر کوهی در شیراز بصفت خاص که ذکرش همدرانجا کرده ایم و تل بمعنی خودش بجایش گذشت هیچ ضرورت نداشت که این را بطور اصطلاحی قائم کنند و تعریفش هم درست نیست و هیچ تعلق با تنگنا ندارد بلکه معنی حقیقی این در سند تلی است که بمقام (اللہ اکبر) قائم شده است (اردو) مقام اللہ اکبر کا ٹیلہ۔ مذکر۔

تلاج بقول جامع و مؤید و سراج و برہان بروزن ایاج مرادف همان تلاج که گذشت خان آرزو این را تصحیف تلاج داند مؤلف عرض کند که ما این را اصل دانیم و آن را محتف این اسم جامد فارسی قدیم (اردو) دیکھو تلاج

تلاوت بقول بہار بالکسر خواندن قرآن و جز آن می فرماید که بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که بفتح واو لغت عرب است فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر یعنی قرآن خوانی یا کتب خوانی می کنند که در ملحقات می آید (اردو) تلاوت بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث۔ پڑھنا قرآن شریف کا پڑھنا (حاصل بالمصدر) یعنے خواندگی۔

تلبا بقول برہان و ملحقات جہانگیری بروزن حلوا بلغت ژند و پاژند بمعنی گوسفند و گاو و امثال آن صاحب ناصری بحوالہ برہان این را بمعنی گاو و گوسفند آورده صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که تصحیف کتابت ناصری و نقل نگارش دانیم که بیه را ترک کرده (اردو) بکرے یا گائے کی چربی۔ مؤنث۔

تل باشہ اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و قلعه ایست مستحکم و وسیع بطرف شمال حلب مابین آن و حلب دو روزه راه است مؤلف عرض کند که باشه هم بهمین معنی گذشت و قل

بمعنی حقیقیش مضاف است بسوی باشر دیگر ہیچ ۔ فارسیان استعمال این لفظ اضافت کنند (اردو) دیکھو باشر

تلبیہ المقول بہار و مصطلحات بمعنی لبیک گفتن حاج (خالص استرابادی ۵) شہا ہمنم کہ زشوق طواف مرقد تو ہ بجای تلبیہ بر لب درود نا محصور ہ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتح اوّل و کسر با و فتح تحتانی ۔ صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کردہ اند یعنی لبیک گوئی حجاج (اردو) حاجیوں کی لبیک گوئی ۔ لبیک کہنا کا حاصل بالمصدر

تلخ المقول بہار (۱) طعم معروف (ظہوری ۱) چاشنی ہا در شکر از کام تلخم راست کرد ہ چنگیہا ہے اثر از نالۂ خام من است ہ و (۲) تند و تیز و (۳) ناگوار و ناملائم و بیجا (۴) دشنام (میر نجات ۲) شعلہ کردار نگاری ہمہ طرز و انداز ہ تلخ و پر زور و بلا ہیچو شراب شیراز ہ (محسن تاثیر ۳) قامت سرو قدان بخت بلند است مرا ہ تلخ شیرین دہنان شربت قند است مرا ہ (ولہ ۴) پیشت لب نوشین لبان تلخ تو نقل عاشقان ہ قند مکرر می شود شہد شرنگ آمیز تو ہ و می فرماید کہ در اصطلاحات بمعنی (۵) سیاہ (صائب ۵) گر ندارد ماتم ایمان این دل مردگان ہ از چہ دارد جامۂ خود کعبہ اسلام تلخ ہ صراحت مزید کند کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ کہ (۶) نام محلہ ایست کہ در انجا سرما بشدت می شود (سالک یزدی ۶) دم مزن واعظ عذاب ما مکن ہ بدتر از دوزخ بود سرمای تلخ ہ مرگ باشد پیش چشم عاشقان ہ خواب شیرین در شب یلدا تلخ ہ شور بختان نظر کوتہ کنند ہ جان شیرین در سر دنیای تلخ ہ ہم او گوید کہ در کلام بعضی از استادان واقعست کہ سبز تلخ بمعنی سبز مائل بسیاہی باشد کہ کمال سبز ایست و گریہ تلخ و اشک تلخ بسیار شور و نمکین کہ در حالت اندوہ و ملال می باشد و استہ ذکر بمعنی (۱ و ۳ و ۴ و ۵ و ۶)

کرده نسبت معنی ششم گوید که جائیست که هوایش شدید البرودت ست ـ خان آرزو در چراغ هدایت
بذکر معنی اوّل و دوم و چهارم گوید که (۷) بمعنی رنگ سبز بسیار هم چنانکه سبز تلخ گویند و بصراحت
معنی دوم گوید که سخت و شدید ـ صاحب فدائی نسبت معنی اوّل میفرماید که یکی از مزه های چارگانه
است که دوشمان شیرین باشد و آن بسان آنست که در کاسنی و مانند آن نهاده شده ـ صاحب
تحقیق الاصطلاحات بخصوصیت بر معنی پنجم قانع **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است
بمعنی اوّل عجب است از برهان و جهانگیری و سراج و سروری و ناصری و جامع و امثالهم که این
لغت معروف را ترک کردند محققین ترک هم این را ترک کرده اند از اینکه ترکی نیست و عربی نباشد
پس ترک محققین فارسی تلخ ما باشد بالجمله معنی اوّل حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن و معنی ششم
قائم کرده بهار و وارسته فضول است که از سند سالک یزدی تلخ بمعنی دوم پیدا ست و خان
آرزو در چراغ هدایت همین سند را بمعنی دوم گرفته و معنی هفتم قائم کرده خان آرزو هم لغو است
از اینکه رنگ سبز سیاهی مائل را تلخ گویند پس متعلق شد بمعنی پنجم ـ استعمال این به ترکیب در
ملحقات می آید (اردو) (۱) تلخ ـ بقول آصفیه ـ کڑوا (۲) تند ـ تیز (۳) تلخ ـ بقول ناگوار ـ
ناپسند (۴) گالی ـ مؤنث (۵) کالا ـ

تلخ آمدن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که متعلق بمعنی اوّل است و آمدن در اینجا بمعنی ظاهر شدن و واقع شدن و بودن (روحانی سمرقندی ۵)

زهر هجرت گرچه تلخ آمد بکام عیش تنگ ۔ شربت وصل تو کار مومیائی می کند ۔ (اردو) کڑوا معلوم ہونا ـ کڑوا ہونا ـ

تلخ ابرو اصطلاح ـ بقول بحر بمعنی ترش رو

و بی دماغ بہار ببید ماغ قانع (حکیم زلالی ع) ایاز آن نوشخند تلخ ابرو و بت پرکش کمان ناوک او ہ مؤلف عرض کند متعلق بمعنی سوم تلخ است یعنی ابروئی دارندہ کہ ناگواری از و ظاہر شود۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تلخ ابرو بقاعدۂ فارسی اردو میں اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جس کے بشرے سے ناگواری ظاہر ہوتی ہو۔

تلخ از تیج اصطلاح بقول ملحقات برہان زغال و اخگر آتش افروختہ آتش دان را گویند مؤلف عرض کند کہ از تیج در ترکی زبان بمعنی تیزہ آمدہ (کذا فی لغات ترکی) جاوادہ کہ فارسیان بہ تبدیل واو با تحتانی (چنانکہ انگور و انگیر) ارتیج را مرکب ساختند با تلخ۔ قلب اضافت ارتیج تلخ بمعنی حقیقی تیزۂ ناگوار و تیز و کنایہ از اخگر آتش افروختہ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔ دیگری از محققین زبان دان و اہل زبان ذکر این نکردہ و بتحقیق سند استعمال می باشیم (اردو) سلگے ہوے کوئلے اور دیکھو اخگر۔

تل خالد اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان قلعہ ایست از نواحی حلب مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و فارسیان بغلط اضافت استعمال این می کنند و عجمی نیست خالد نام پادشاہی یا دیگری بنای این نہادہ و تل در اینجا بمعنی اوست و مرکب کنایہ باشد از قلعہ مذکور (اردو) تل خالد ایک قلعہ کا نام ہے جو نواحی حلب میں واقع ہے مذکر۔

تلخ بہر بقول بہار و انند کنایہ از مدبر و بدبخت (حکیم زلالی ع) شہنشاہ شکر ریزان دہری ہ اگرچہ شور بخت تلخ بہری ہ مؤلف عرض کند کہ تلخ در اینجا بمعنی اوست و این اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) بدبخت۔

تلخ پاسخ بقول بہار و انند بمعنی تلخ گفتار مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ ہر سوالی را جواب تلخ و تند دہد متعلق بمعنی دوم و سوم تلخ (حکیم زلالی ع) گل کشمیر ہاں شمشاد خلخ ہ بت شیرین سواد تلخ پاسخ ہ (اردو) تلخ گفتار بقاعدۂ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جسکی گفتگو ناگوار ہو اور ہر ایک سوال کا جواب تلخ دیتا ہو۔

تلخ جبین اصطلاح بقول بہار کنایہ از اخمہ و رو (صائب ع) موجی است کہ تاج از سر فغفور ربایدہ ہ چین

که در ابروی تو ای تلخ جبین است ۔ صاحب بحر این را مرادف تلخ ابرو گوید که بمعنی ترش رو و بید ماغ گذشت ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات این را بمعنی بدخو نوشته مؤلف عرض کند که همه درست است و مراد از یکدیگر (صائب) چون می اگرچه تلخ جبین افتاده ایم خوشو وقت شد کسی که بسر وقت ما رسید ۔ (اردو) دیکھو تلخ ابرو ۔

تلخ جکوک اصطلاح ۔ بقول برهان با خای نقطه دار و جیم و کاف و واو و کاف دیگر و حرکت مجهول ۔ کاسنی صحرائیست که بعربی یعضید گویند ۔ صاحب جامع بذکر معنی بالا این را مرادف (تلخ جوک) گوید صاحب ناصری همزبانش صاحب محیط برکاسنی دشتی) گوید که (هندباییست و (بقله یهودیه) و بیونانی طرخشقوق و بهندی کاسنی بستانی ۔ طعم آن بسیار تلخ ۔ سرد و خشک در آخر اول و بقول شیخ سردی آن بیشتر از رطوبت آن مضر گرده ۔ شیرهٔ آن جالی بیاض چشم و منافع دارد مؤلف عرض کند که تلخ بمعنی اول اوست و نمی دانیم جکوک چه معنی دارد و لغت کدام زبانست ۔ ما باعتبار جامع و ناصری که اهل زبانند جکوک را لغت فارسی دانیم که داخل این اصطلاح است و صاحب برهان بدلیل (تلخ جوگ) هم ذکر جکوک به همین معنی کرده و مجموعهٔ این قلب اضافت (جکوک تلخ) مخفی نباد که همین لغت به جیم فارسی هم می آید بقول بعض ۔ (اردو) جنگلی کاسنی ۔ مؤنث ۔

تلخ جوان اصطلاح ۔ بقول ملحقات برهان با واو و معدوله بروزن کیف دان (۱) زهر قاتل و (۲) فوت و موت ۔ صاحب بحر هم این را به جیم آورده صاحب مؤید می فرماید که با خاء موقوف و جیم مضموم (۳) بمعنی زهره یعنی تلخه چنانچه در شرح مخزن است اما در رقعه این را (تلخ خوان) بمعنی زهر گفته مؤلف عرض کند که ما این را به خای معجمه صحیح دانیم و مقصود

ملحقات برہان ہم ہمین معلوم می شود و وزن کیف دان ہم تقاضای ہمین می کند کتابتش نقطۂ زیر و نقطۂ بالا نہاد و صاحب مؤید آن را بجیم نگاشت و صاحب بحر نقاش کرد۔ مقصود ملحقات برہان ہمین می نماید کہ (تلخ خوان) را بواو معاوله بر وزن کیف دان خوانیم و معنی سوم بیان کردۂ مؤید و شرح مخزن ہم برای ہمان (تلخ خوان) است کہ بہ خای معجمہ می آید و آنچہ قنیہ نوشتہ است صحیح است (اردو) (۱) زہر۔ مذکر (۲) موت۔ مؤنث (۳) پتا۔ مذکر۔

تلخ چوک اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بر وزن کرم سود بمعنی چکوک است کہ کاسنی صحرائی باشد **مؤلف** عرض کند کہ بیان صریحی این بر (تلخ چکوک) گذشت و این مخفف آنست بحذف یک کاف دیگر ہیچ (اردو) دیکھو تلخ چکوک۔

(الف) تلخ چیکوک اصطلاح۔ بقول مؤید و رشیدی و جہانگیری مرادف ہمان (تلخ چکوک) کہ بجیم عربی گذشت۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بجای معجمہ و جیم فارسی و کاف فارسی و واو مجہول است

(ب) تلخ چوک ہم بہمین معنی بحذف کاف اول مخفف این است صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ چکوک تره ایست کہ بجایش می آید و آنچہ از ان تلخ است آن را بدین نام خوانند **مؤلف** عرض کند کہ ہمین وجہ تسمیہ درست معلوم می شود و کسانی کہ این را بکاف عربی نوشتہ اند چنانکہ گذشت تحریف باشد یا مبدل این چنانکہ کاچ و کاج۔ (اردو) دیکھو تلخ چوک۔

(الف) تلخ حرف اصطلاح۔ صاحبان

(ب) تلخ حرفان بحر و اندو غیاث ب را بمعنی کاف فرنگستان نوشتہ اند و الف را ترک کردہ۔ ہر کہ اول نوشت صاحب غیاث است و دیگر ہر دو نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ ترک الف ایما کند کہ فارسیان استعمال ب

کرده اند و از الف مخترز ورنه ضرورت نداشت
که واحد را ترک کرده جمعش را در خرسنگ ها جا
دهند در حالی که استعمال الف اصل است
وجب جمیع آن وظاهر امعنی (الف) کسی که حرف
کفر تلخ باشد و تخصیص معنی کافر نعمت قابل نظر
است (ظهوری ؎) تلخ حرفان را مروت داد
است آن چاشنی ؎ که زبرای تلخکامان شکر انداز ان
کنند ؎ استعمال ظهوری هم بمعنی بیان کرده ماست
و برای معنی اول الذکر سند واضح می خواهیم ازینکه
هیچ یکی از محققین صاحب زبان ذکر این نکرده
(اردو) (الف) سخت گو۔ بدزبان (ب)
کافر نعمت وہ لوگ جو کفران نعمت کریں یعنی
ناشکر نعمت نہوں۔

تلخ خاطر اصطلاح۔ بهار ذکر این کرده
از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی معنی کسی که خاطر او
تلخ باشد یعنی کبیده خاطر و ناخوش (ظهوری
؎) برهمن از حلاوت مهرت ؎ تلخ خاطر از آرزوی
صنم ؎ (اردو) تلخ خاطر اس شخص کو بقاعدۂ
فارسی کہہ سکتے ہیں جو کبیدہ خاطر ہو اور ناخوش

تلخ خوان اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
و بحر زهره را گویند و آن متصل است به جگر **مؤلف**
عرض کند که ما صراحت کافی بر (تلخ خوان) کرده ایم
که بجیم عربی عوض خای معجمه گذشت (اردو) دیکھو
تلخ جوان کے کل معنے۔

تلخ داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
بمعنی کدر داشتن۔ صاحب آصفی ذکر این کرده
از معنی ساکت (صائب ؎) طفل بازی کوش
آرام از معلم می برد ؎ تلخ دارد زندگی بر مادلی
خودکام ما ؎ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر
داریدن است نه داشتن و داریدن بجای ایش
می آید که مرادف داشتن باشد (اردو) کدر کرنا

تلخ رو (الف) اصطلاح۔ بقول بهار و

بحر وانند (۱) کنایه از ترش رو و بید ماغ (وحید ے) بدریامی شود از بازگشت آبها ظاهر ہ که هرکس مرجع خلق است باید تلخ رو باشد ہ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس و (۲) قلب اضافت روی تلخ که مرکب توصیفی است (صائب ے) بتلخ رو مکن اظهار تنگدستی خویش ہ که از طپانچه بحر است رنگ مرجان سرخ ہ و هم ---

(ب) **تلخ روئی کردن** بمعنی تلخ کردن رو و ترش رو شدن (راقم ے) دیده باشور سر شکم تلخ روئی می کند ہ عاقبت از شورش اشکم دل دریا گرفت ہ مخفی مباد که از سند راقم استعمال مصدر کردن پیداست که بجایش می آید صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر الف کرده مراد تلخ جبین گوید (**اردو**) **الف** (۱) ترش رو بید ماغ۔ بقاعدهٔ فارسی کهه سکتے هین (۲) روے تلخ وه صورت جس سے تلخی اور ناگواری ظاهر هو (ب) بدمزاجی کرنا۔ بداخلاقی کرنا۔

(الف) **تلخ زبان** اصطلاح۔ بهارو (ب) **تلخ زبانی** انند بذکر این از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که زبانش در سخن تلخی کند معنی بشیرینی کار نگیرد و که بدخلق باشد (صائب ے) باده کو تا من آن تلخ زبان رام شود ہ تلخی می نمک تلخی بادام شود ہ صاحب فرهنگ فدائی گوید که مرد بدگو را گویند که دشنام دهد و ب ترجمه بدزبانی و بدگوئی می فرماید که کسی که زبانش خوش نباشد **مؤلف** عرض کند که حاشا که این معنی از ب ظاهر شود بلکه معنی آخره متعلق به الف است و بدزبانی معنی مصدری دارد نه فاعلی (**اردو**) **الف** تلخ زبان بقاعدهٔ فارسی کهه سکتے هین یعنے بدزبان (ب) بدزبانی یونیث

تلخ ساختن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) معروف و (۲) بمعنی بی مزه کردن۔ صاحب

آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است که تلخ کردن است از روی ذائقه و معنی دوم مجاز باشد که تعمیم معنی خلاف تخصیص لفظ است مخفی مباد که از اسنادش استعمال مصدر سازیدن پیداست که تعریفش بجای خودش می آید (نظامی ۵۲) اگر نه من عشرت او تلخ سازید ؎ در زمزمه خوش نمکان شور نگنجد ؎ (صائب ۲ ع) به تخیل دستگاهان خواب شیرین تلخی می سازد ؎ (ولہ ع) بر خضر زندگانی جاوید تلخ ساخت ؎ مخفی مباد که ناگوار کردن داخل معنی دوم است (اردو) (۱) کڑوا کرنا۔ (۲) بے مزہ کرنا۔ ناگوار بنانا۔

تلخ شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که (۱) بمعنی حقیقی است یعنی ذائقہ تلخ پیدا کردن و (۲) ناگوار شدن (سلمان ساوجی ۵۱) تنگ شد بی بیتات بر ما جهان ؎ تلخ شد بی شکرت بر ما شراب ؎ (ظهوری ۵۲) از زهر چشم کیست ظهوری حکایتت ؎ خوانم شد است تلخ چه شیرین فسانه است ؎ مخفی مباد که این لازم تلخ کردن است که می آید و شامل باشد بر همه معانی تلخ (اردو) (۱) تلخ ہونا۔ کڑوا ہونا (۲) ناگوار ہونا۔

(الف)	**تلخ شدن خواب**	مصادر
(ب)	**تلخ شدن زندگانی**	اصطلاحی
(ج)	**تلخ شدن زندگی**	بقول بهار
(د)	**تلخ شدن شراب**	و بحر و امثالهم
(ه)	**تلخ شدن عیش**	هیچ معنی

ناخوش و بی مزه شدن اینهاست **مؤلف** عرض کند که این مصدر مرکب چون مضاف شود بسوی ماکولات و مشروبات و ما یتعلق بهما معنی اولش ذائقه تلخ پیدا کردن است و اگر اضافت آن بسوی غیر آن شود کنایه از ناگوار شدن باشد و صراحت کافی بر تلخ شدن گذشت

(صائب الف ے) پستہ ہا را لعل می گونت
گریبان چاک کردہ تلخ شد از چشم شوخت خواب
بر بادام ہا پیکسند د بر تلخ شدن گذشت
(ولہ ۷ ے) عیش جہان زگریۂ من تلخ می شود
این شمع را بہیچ شبستان روا مدار
پوشیدہ مباد کہ در بعض جا بحالت اضافت بسوی ماکولات و مشروبات
و ما یتعلق بہا ہم بر د و معنی تلخ شدن توان گرفت
واضح باد کہ از سند آخر استعمال مصدر شودن
پیدا است (اردو) الف ناپسند کا ناگوار
ہونا۔ ب و ج زندگی تلخ ہونا۔ ناگوار ہونا۔
د شراب کڑوی ہونا۔ ناگوار ہونا۔ ہ عیش تلخ
ہونا۔ ناگوار ہونا۔

تلخ شنفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ
شنیدن سخن ناگوار (عرفی شیرازی ے) زین
بزم نہ این بار بر آشفتم و رفتم
کی بود کہ تلخی نر
تو نشنفتم و رفتم (اردو) ناگوار بات
سننا یا سماعت کرنا۔

تلخ عتاب استعمال۔ بقول انند بحوالۂ
مظہر العجائب از اسمای معشوق است **مؤلف**
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق
قیاس (اردو) معشوق۔ مذکر۔

تلخ عیش اصطلاح۔ بقول برہان و
ملحقات جہانگیری و بحر و انند کنایہ از کسی کہ آزار
و مکروہی و مصیبتی از حوادث روزگار بدو
رسیدہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) وہ شخص
جس کی زندگی تلخ اور ناگوار ہو۔ تلخ عیش بھی
ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔

تلخک بقول برہان و جامع بر وزن زردک
(۱) تصغیر تلخ باشد و (۲) نام گیاہی است
بغایت تلخ و بعضی گویند (۳) خربزۂ تلخ کہ بعربی
حنظل و قثاء النعام خوانند و بقول بعض (۴)
کاسنی را گفتہ اند و (۵) نام یکی از ظرفاے

سلطان محمود غزنوی ۔ صاحب جہانگیری بر معنی دوم وسوم قانع ۔ صاحب سروری ذکر معنی اول و دوم وسوم وچہارم کردہ ۔ صاحب ناصری معنی اول وسوم وچہارم را آوردہ (نظامی ع) بساحاجی کہ خود را زاشتر انداخت ۔ کہ تلخک را زترشک باز نشناخت ۔ یا خان آرزو در سراج معنی اول را ترک کرد **مؤلف** عرض کند کہ معنی اول موافق قیاس و در دیگر معانی ہم خلاف تصغیر وتحقیر باشد ۔ صاحب محیط ذکر تلخک نکردہ واز ہمین جہت صراحت مزید بر معنی دوم متعذر کہ کدام گیاہ را فارسیان بدین اسم موسوم کردہ اند ۔ بخیال ما معنی چہارم ودوم یکی است وہر چہ صاحب محیط برحنظل نوشتہ ما ذکرش بر بزندو بشبش کردہ ایم وہم او ہر چہ بر کاسنی گوید ما نقاش بر انطونیا کردہ ایم (اردو) (۱) تھوڑا سا تلخ (۲) ایک گھانس کا نام فارسی مین تلخک ہے جس کی تعریف مزید معلوم نہو سکی (۳) دیکھو بزندا و بشبش (۴) کاسنی ۔ دیکھو انطونیا ۔ (۵) تلخک ۔ سلطان محمود غزنوی کے ایک ظریف اور مسخرے کا نام تھا ۔ مذکر ۔

تلخ کام اصطلاح ۔ بقول بہار وبحر وانند مقابل شیرین کام **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی وکنایہ از کسی کہ نامراد و ناکام باشد (ظہوری ع) تلخ حرفان را مروت داده است آن چاشنی پاکزبرای تلخ کامان شکر اندازان کنند ۔ یا صاحب فرہنگ فدائی صراحت خوشی کردہ یعنی آنکہ بروزگار بہ بدی ونومیدی بگذرد (اردو) وہ شخص جو نامراد اور جس کی زندگی ناامیدی اور ناکامی کے ساتھہ گزری ہو ۔ بقاعدۂ فارسی ناکام کہہ سکتے ہین ۔

تلخ کامی اصطلاح ۔ بمعنی تلخی کام **مؤلف** عرض کند کہ ہمان تلخ کام کہ یای مصدری در آخرش مرکب کردہ بمعنی ناخوشی وناکامی استعمال کنند ۔ (ظہوری ع) تلخ کامی چہ بلائیست زشیرین دہنان

(۹۴۸۰)

ز زهر را کام دهد شکر لوزینهٔ ما ﴿ (اردو) تلخ کامی۔ مؤنث۔ بقاعدهٔ فارسی۔ یعنی ناکامی و نامرادی استعمال کرسکتے ہیں۔

تلخ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ یعنی ناگوار کردن است صاحب روزنامہ بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار این را بمعنی تکدر کردن آورده طرز تعریفش خوش نباشد سند این از صائب بر تلخ کردن زندگانی می آید (ظهوری ؎) نیست شیرین شکر عیش ظهوری بخشی ﴿ خوشی را تلخ نکند زهر غمی می باشد ﴿ مخفی مبادکه در سند ظهوری استعمال مصدر کندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تلخ کرنا۔ ناگوار کرنا۔

(الف) تلخ کردن خواب استعمال

(ب) تلخ کردن روی (الف)

(ج) تلخ کردن زندگانی بقول بہار

(د) تلخ کردن شراب ناخوش و

تلخ کردن عیش بے مزہ کردن خواب است وہم او برای ج و د و ہ ہم ہمین معنی بیان کرده یعنی ناخوش و بی مزه کردن زندگانی و شراب و عیش۔ صاحب بحر ذکر ب کرده گوید کہ یعنی بید ماغ شدن و ترش کردن روی وہم او ذکر چہار مصادر دیگر کند **مؤلف** عرض کند کہ ما بر تلخ شدن و ملحقاتش صراحت کافی کرده ایم و این متعدی آنست و اضافت تلخ کردن بسوی دیگر الفاظ و رای این پنج ہم میتوان (صائب ا الف ؎) بجمل دستگاهان خواب شیرین تلخی می سازد ﴿ شکر خوابی کہ من بر روی فرش بوریا دارم ﴾ (واج ؎) بر خضر زندگانی جاوید تلخ ساخت ﴿ عمر دوباره کہ یمن زان دولب رسید ﴾۔ (وله ؎) زندگانی تلخ خواهد کرد بر صید حرم ﴿ تیغ عالم گیر او دامی کہ از جوهر کشید ﴾ (ابوطالب کلیم ؎) صورت زیبا ز خواب عافیت بیدار شد ﴿ عیش را از نالهٔ تا کی تلخ بر دنیا کنم ﴿ مخفی

مبادا که در بعض اسناد بالا استعمال مصدر ساختن و سازیدن و کندن بجای کردن است عیبی ندارد که هر سه مرادف یکدیگر است (اردو) (۱) نیند کو ناگوار کرنا (۲) صورت ترش کرنا (۳) زندگانی تلخ کرنا (۴) شراب کو ناگوار بنانا۔ (۵) عیش کو تلخ کرنا۔

تلخ کمیت اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ غیاث بمعنی کمیتی که رنگش مائل بسیاهی باشد **مؤلف** عرض کند که کمیت بضم اول و فتح میم و سکون تحتانی بمعنی شراب انگوری و اسپ سرخ رنگ مائل بسیاهی است و ما این لغت را طبع آزمائی غیاث و بی غوری نقل نگارش دانیم۔ از نیکه تلخ بمعنی سیاه هم بجایش گذشت هر رنگی را که با لفظ تلخ مرکب کنند مقصود از ان رنگ مائل بسیاهی باشد چنانکه سرخ تلخ و سبز و زرد تلخ و امثال آن۔ هیچ خصوصیت بالفظ کمیت ندارد که برنگ اصطلاحی قائم کنیم (اردو) وہ چیز یا شراب یا گھوڑا جو سرخی کے ساتھ سیاہی مائل ہو۔ جیسے کمیت

تلخ گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تلخ شدن است (شاہی بنرواری ؎)

نه چندان کام جان شیرین شده از ذوق دشنامش
که گردد تلخ اگر زهر اجل ریزند در کامش ؎

(اردو) تلخ ہونا۔

تلخ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که معنی حقیقی است یعنی حاصل کردن چیزی که تلخ است واز سندش استعمال مصدر گیردن پیداست که بجایش می آید (طالب آملی ؎) دشنام خلق را بدهم جز دعا جواب ؎ چون ابر تلخ گیرم و شیرین عوض دهم ؎ (اردو) تلخ چیز لینا۔

تلخ گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تلخ شدن است (شفائی اصفهانی ؎) جرعهٔ

کز حسرت آن تلخ کامش گشته بود ۔ گر پشیمان گشته بر تربت فرہاد ریزد ۔ (اردو) دیکھو تلخ شدن

تلخ گفتار اصطلاح ۔ بقول بہار بمعنی تلخ زبان

مؤلف عرض کند کہ گفتار تند و تیز کننده اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ سخن بہ تلخی کند مقابل شیرین گفتار (شیخ شیراز ؒ) امرد انگہ کہ خوب و شیرین است ۔ تلخ گفتار و تندخوی بود ۔ چون برسیش آمد و بلوغت شد ۔ مردم آمیز و مہرجوی بود ۔ (اردو) تلخ گفتار ۔ بقاعدۂ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو سخت زبانی کرے ۔

تلخ گفتن استعمال ۔ صاحب بحر گوید کہ بمعنی دشنام دادن و سرزنش کردن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است ۔ صاحب آصفی از برای این سند سعدی پیش کرده کہ بر تلخ گفتار گذشت و ما آن را برای این درست ندانیم معاصرین عجم استعمال این می کنند (اردو) گالی دینا ۔

تلخ گو استعمال ۔ بمعنی کسی کہ عادت تلخ گفتن دارد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (ظہوری ؒ) تا نباشند تلخ گوی بتان ۔ می ز کنج لب انگبین روید ۔ (اردو) تلخ گو بقاعدۂ فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہین جو گالیان دے یا سخت گفتگو کرے ۔

تلخ مہر استعمال ۔ بقول بحر بمعنی (۱) بدبخت **مؤلف** عرض کند کہ بکسر میم باشد ۔ اسم فاعل ترکیبی و معاصرین عجم (۲) بمعنی بدخلق و تندمزاج و بی رحم استعمال کنند برای معنی بیان کرده اثر مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) بدبخت ۔ بدقسمت (۲) بے رحم ۔ بدخلق ۔

تلخ نگاه استعمال ۔ بقول بہار و انند بمعنی تندنگاه **مؤلف** عرض کند کہ (۱) اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی کہ بہ تندی و زشتی نگاه کند و (۲) قلب اضافت نگاه تلخ (صائب ؒ) پشت لب پیمانۂ ما سبز شد از زہر ۔ آن ساقی بیرحم ہمان تلخ نگاہست ۔ (ظہوری ؒ) گو عیش

پیش مرو غیر که آن تلخ نگاه ۔ شکری نیست که پرواز مگس برتابد ۔ (اردو) (۱) تلخ نگاه ۔ بقاعدهٔ فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے ہین جو سختی اور تلخی سے کسی کو دیکھے ۔ بیرحم ۔ (۲) نگاه تلخ ۔ مؤنث

تلخ نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی تلخ بنظر آمدن (فغانی شیرازی ؎) آنکس که ذوق باده برو تلخ می نماید ۔ بگذاشت جام شربت و میل شراب کرد ۔ (اردو) تلخ دکھائی دینا ۔ تلخ نظر آنا ۔

تلخ نوازدن استعمال ۔ آواز به تندی و تیزی برآوردن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (عرفی ؎) نوا را تلخ تر میزن چو ذوق نغمه کم یابی ۔ حدی را تیز تر می خوان چو محمل را گران بینی ۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر زدن پیداست که بجایش می آید و این مصدر (تلخ زدن نوا) بود که بجایش ترک شد و تلافی مافات کرده ایم (اردو) تند آواز کرنا ۔

تلخ وترش اصطلاح ۔ بقول بحر و برهان و جامع و ناصری و انند بمعنی محنت و مشقت دنیا **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دنیا کی محنت اور مشقت ۔

تلخ وش اصطلاح بمعنی تلخ رو باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است که وش بمعنی شبیه و نظیر و مانند آمده (حافظ شیرازی ؎) آن تلخ وش که صوفی ام الخبائثش خواند ۔ اشهی لنا و احلی من قبلة العذارا ۔ (اردو) دیکھو تلخ رو ۔

تلخه بقول انند و غیاث بالفتح (۱) خلط صفرا و (۲) بمعنی ظرف آن خلط که بهندی پتا گویند می فرماید که لغت فارسی است **مؤلف** عرض کند که های نسبت بر لفظ تلخ زیاده کرده اند و موافق قیاس است معنی اول اصل است و معنی دوم مجازش (اردو) (۱) خلط صفرا ۔ بقاعدهٔ فارسی ۔ اردو مین مستعمل ہے ۔ بمعنی صفرا ۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے خلط پر فرمایا ہی ۔ مذکر

آمیزش ۔ اخلاط اربعہ یعنے صفرا ۔ سودا ۔ خون ۔ بلغم مین سے ایک چیز (۲) بیتا ۔ بقولہ ۔ اسم مذکر ۔ ایک اندرونی عضو کا نام ہے جس مین صفرا پیدا ہوتا ہے ۔ زہرہ ۔ مرارہ ۔ صفرے کی تھیلی ۔

تلخہ پیاز اصطلاح ۔ بقول محیط اسم بلبوس است و بربلبوس گوید کہ بروزن ملبوس اسم یونانی است و فیلطون نیز گویند و فالیوس و بسریانی بلاس و بلغت دیلمی بلبسا و بعربی بصل الذیب و بصل النزیر و بفارسی زیر و تلخہ پیاز و بترکی داغ سوغانی و در طبرستان طرم نامند و آن پیاز صحرائیست و مانند پیاز کوچک ۔ الا ۔ تو برتو نیست بلکہ مانند سیر یک دانہ و اندک تلخ و مائل بشیرینی و قبض و دو نوع باشد و ہر دو نوع خشک است و منافع (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است (**اردو**) جنگلی پیاز ۔ مؤنث ۔

تلخ ہندوانہ اصطلاح ۔ بقول محیط اسم حنظل است **مؤلف** عرض کند کہ صراحت کافی بر تلخ ہندوانہ و بشبش گذشت (**اردو**) دیکھو ترہندوبشیش ۔

تلخی بقول برہان و جامع بروزن بلخی (۱) کاسنی را گویند و آن گیاہی است معروف و بقول بہار (۲) مرارت چون تلخی بادام و تلخی گلاب و می فرماید کہ بالفظ بودن و بزیدن و دیدن و شکستن و کشیدن مستعمل ۔ خان آرزو در سراج بحوالہ برہان بر ذکر معنی اول قانع **مؤلف** عرض کند کہ در معنی اول و دوم ہر دو یای نسبت است و ما صراحت معنی اول بر انطونیا کردہ ایم و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ استعمال این با مصادر در ملحقات می آید (ظہوری ۵۳) ہیچ کس عمری با ین تلخی ندارد غالبا پادائہ غم کردہ زہر حسرتی در شیر ما ۔ (**اردو**) (۱) کاسنی ۔ مؤنث ۔ دیکھو انطونیا (۲) تلخی بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث کڑواہٹ ۔

تلخی آمدن استعمال ۔ یعنی ظاہر شدن ذائقہ تلخ بر زبان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است

(۱۰۴۰)

ظهوری ؎) ریزد ظهوری در بان این زهرها
در کام جان پاتلخی گراید بر زبان موج شکر گفتار
را پا مخفی مبادا که ازین سند استعمال مصدر آمیدن
پیداست که گذشت (اردو) تلخی ظاہر ہونا۔

تلخی بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که زائل
کردن تلخی باشد (باقر کاشی ؎) وقت مردن
بزبان نام لبت آوردم پا لذتش تلخی جان
کندنم از کام ببرد پا (اردو) تلخی زائل کرنا

تلخی برگندن استعمال۔ بمعنی دور کردن
و دفع کردن تلخی باشد۔ **مؤلف** عرض کند که
موافق قیاس است (ظهوری ؎) زهر فراق
خوردم امشب وصال بایدم پا گزرگ و ریشه
برکنم تلخی جان گزای را پا پس ضم کاف عربی
و فتح نون آ گرگندن مرادف کردن هم آمده که
بجای خودش می آید و برگردن بمعنی برآوردن

(اردو)

تلخی دور کرنا۔

تلخی بریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که دور
کردن تلخی است (صائب ؎) نبرد تلخی بادام
را آب پا نشد کم زهر چشمش از شکر خواب پا (اردو)
تلخی کو دور کرنا۔ مٹانا۔ دفع کرنا۔

تلخی پاشیدن استعمال بمعنی یافته شدن
تلخی است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس و
پاشیدن در اینجا بمعنی پاشیده شدن مستعمل (ظهوری
؎) زهر شد آنجا که پاشید است تلخی بر شکر پا کاه
کوه آنجا که ببحرانش گرانی کرده است پا (اردو)
تلخی پائی جانا۔

تلخی جان کندن استعمال۔ صاحب آصفی بحوالہ بہار
ذکر این کرده گوید که بمعنی سختی مرگ است و از
باقر کاشی سندی آرد که بر (تلخی بردن) گذشت
مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (اردو)
سکرات کی سختی۔ مؤنث۔

تلخی چشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که ذوق تلخی برداشتن بمعنی حقیقی است (شرف ظهوری) تلخی مشقت کسب کمال که چشیده که بچاشنی رفتش مصر مصر شکر بکام و زبان در نکشیده ؛ (اردو) تلخی چکھنا ۔ تلخ مزہ حاصل کرنا ۔

تلخی چشیده اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی محنت دیده **مؤلف** عرض کند که مقصود غیر از محنت کشیده نباشد موافق قیاس است ۔ یعنی کسی که محنت می کشد ذوق ناگواری می چشد ۔ (اردو) محنت کشیدہ وہ شخص جو مبتلائے محنت ہو چکا ہو ۔

تلخی داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بحالت ناگواری تلخی بودن از سند پیش کرده اش استعمال مصدر دیدن پیداست که می آید (بدیع نصیر ابادی ؎) کشته زهر تغافل تا ابد بی تشنه نیست ؛ چون گل تریاک تلخی در کفن داریم ما ؛ (اردو) ناگواری کی حالت میں ہونا ۔ مبتلائے تلخی ہونا ۔

تلخی دیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی مبتلای تلخی و ناگواری شدن است و از سند پیش کرده اش استعمال مصدر چشیدن پیداست که می آید (کمال خجندی ؎) نه بیند تلخی جان کندن آنکس ؛ که لعل جان فزایت را مکیدست ؛ البته از کلام ظهوری استعمال این پیداست (؎) هیچ تلخی ندید طالع شور ؛ که ذخیره برای کام نکرد ؛ (اردو) تلخی اور ناگواری میں مبتلا ہونا ۔

تلخی شکستن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالہ بہار کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی دفع کردن و شدن تلخی و ناگواری باشد اگرچه سند استعمال پیش نشد ولیکن معاصرین

عجم استعمال این کنند (اردو) تلخی و ناگواری کو دفع کرنا۔ تلخی و ناگواری دفع ہونا۔

تلخی شنیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فضولی اوست کہ بتوثیقہ سند فغانی کہ استعمال تلخ شنیدن بمعنی دشنام شنیدن بایای وحدت کردہ این مصدر را بلغاظ قائم کردہ غور بر معنی شعر نکرد (ے) تلخی نشنیدیم ہم از ساقی مجلس ؎ ہر چند کہ پیشش شکر و قند شکستیم ؎ (اردو) گالیاں سننا۔

تلخی فروختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی فروختن اغذیۂ تلخ۔ از سند پیش کردہ اش (تلخی فروش) پیداست کہ اسم فاعل ترکیبی است و آن تعلق دارد بامصدر فروشیدن کہ بجایش می آید (عرفی ے) تا خواندہ ام کہ ہیچ گرہ بی گشادنیست ؎ تلخی فروش ہجر تو قنادی منست ؎ (اردو) تلخ غذاؤں کو فروخت کرنا۔

تلخی فزودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ زیاد کردن تلخی باشد (طالب آملی ے) ترش روئی ہای صبرم تلخی حسرت فزود ؎ غالباً امداد صفرا می کند لیموی من ؎ (اردو) تلخی بڑہانا۔

تلخی کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تندی و ترشروئی کردن است (خسرو ے) دل را روا کن حاجتی ای راحت جان ہمہ ؎ با ما چنین تلخی مکن ای شکرستان ہمہ ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست کہ بجای خودش می آید (اردو) تلخی کرنا۔

تلخی کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مبتلای تلخی شدن است (صائب ے) از جہان تلخی بسیار کشیدم صائب ؎ کہ زشیرین سخنان

شد سخنم شیرین تر ۵ (اردو) مبتلای تلخی ہونا۔

تلخی گذشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که عائد حال شدن تلخی است (سعدی ۵) از انجمله تلخی که بر من گذشت ۵ دهانم چرا امروز شیرین نگشت ۵ (اردو) تلخی گذرنا۔ تلخی عائد حال ہونا۔

تلخی یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است (فغانی شیرازی ۵) می توان گفتن که نتوان یافت ۵ صد جام زهر آنقدر تلخی که فرهاد از کف حلوا کشید ۵ (اردو) تلخی پانا۔

تل زرنیخ اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی آتش و انگشت دان۔ **مؤلف** عرض کند که (تل زرنیخ) بجایش گذشت و صراحت معنی زرنیخ همدرانجا کرده ایم که جوهریست کانی و تل بمعنی اوست پس این مرکب را معنی مرادف آن دانیم یعنی انگشت و زغال افروخته۔ صاحب بحر در معنی این تصرفی کرده دیگری از محققین با او نیست۔ بدون سند استعمال این را تسلیم نکنیم۔ مخفی مباد که تل بمعنی پشته ریگ مذکور شد و معنی لغطی این پشته جوهریست و کنایه باشد از انگشت افروخته۔ فارسی قدیم باشد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو تل و زرنیخ۔

تلسک بقول برهان و جامع و رشیدی بکسر اول و ثانی و سکون سین بی نقطه و کاف مخوشه کوچک انگور که جزو خوشه بزرگ است یعنی هر خوشه بزرگ چسپیده است خان آرزو در سراج بکسر اول و فتح ثانی نوشته گوید که این تصحیف است و صحیح بنون تلسک چنانکه می آید۔ **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان و مبدل تلسک دانیم یا آن را مبدل این که نون به تا بدل شود چنانکه ناکاج و تاکاج و تا بنون چنانکه بختو و بنجنو۔ قول صاحب جامع را که محقق

صاحب زبان است معتبر تر از خان آرزو دانیم (اردو) انگور کے خوشہ کا ایک چھوٹا حصہ۔ مذکر

تل سلطان اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان موضعی است کہ مابین آن و حلب یک منزل راہ است **مؤلف** عرض کند کہ باشد کہ بر بلندی واقع باشد و از بنیان آن کسی باشد کہ سلطان نام دارد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال کہ وجہ تسمیہ این بوضوح نہ پیوست (اردو) تل سلطان ایک موضع کا نام ہے مذکر جو حلب سے ایک منزل پر واقع ہے

تل شدن استعمال۔ بمعنی پشتہ شدن و بصورت پشتہ واقع شدن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (ظہوری ؎) جستہ تا برق غمش تل شدہ خاکستر دل ؛ بیم آنست کہ دود جگری برخیزد ؛ (اردو) ٹیلہ ہونا۔

(ل، ۱۳۰)

تلطّف بقول بہار عنایت نمودن و مہربانی کردن **مؤلف** عرض کند کہ بفتحتین و فتح طای مشدد لغت عرب است۔ فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند کہ در ملحقات می آید (حافظ شیراز ؎) آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است ؛ با دوستان تلطّف با دشمنان مدارا ؛ (اردو) تلطّف بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر مہربانی عنایت کرم

تلطّف دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی یافتن مہربانی و کرم است (ناظم ہروی ؎) ولی در پردہ توفیق یوسف ؛ از و ہر چند می دید این تلطّف ؛ (اردو) مہربانی پانا۔

تلطّف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کرم و مہربانی کردن است (حافظ ؎) از شرم در حجاب مساقی تلطّفی کن ؛ باشد کہ بوسۂ چند بر آن دہان توان زد ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیدا است کہ بجای خودش می آید (اردو) تلطّف کرنا۔ کرم کرنا۔ مہربانی کرنا

تلگراف بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار تار برقی را گویند صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ صاحب سواء السبیل این را ستر تلیگراف فرنساوی داند **مؤلف** عرض کند کہ تلیگراف بہ تای ہندی و کاف فارسی لغت انگلیسی است فارسیان این را بہ تبدیل تای ہندی بہ تای عربی و تبدیل کاف فارسی بہ غین معجمہ و حذف یا مفرس کردہ باشند و جا دارد کہ معرب گوییم کہ معاصرین عجم ہم استعمالش کردند (اردو) ٹیلیگراف انگریزی اسم مذکر۔ تار برقی

تلف بقول بہار بالتحریک (۱) نیست شدن و بمجاز بمعنی ضائع شدن و خراب شدن۔ صاحب لغات برہان گوید کہ (۲) بضم اول کسی کہ بعد از خوردن انگور و امثال آن بجائی بماند **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین بمعنی ہلاک شدن کذا فی المنتخب۔ فارسیان بمعنی مجازی استعمال کردہ اند کہ مفرس باشد و استعمال این ہا مصادر فارسی در ملحقات می آید و بمعنی دوم ہم مفرس دانیم کہ در عربی و ترکی بدین معنی نیامدہ (اردو) (۱) تلف۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ ضائع برباد خراب۔ رائگان (۲) وہ فضلہ جو انگور کھانے کے بعد ظرف مین باقی رہ جائے۔ مذکر۔

تلف شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ضائع شدن است (الٰہی ہمدانی ؒ)

خون جگر تلف شد و ذوق گریستن کشتہ ام ز ثمرہ ام بجای اشک آبلہ ہای پای را (اردو) تلف ہونا۔ ضائع ہونا۔

تلف کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی ضائع کردن است (صائب ؒ) از سرد مہری آتش شوقم فسردہ است ؎ روغن تلف مکن بچراغیکہ مردہ است ؎ معنی ہمان کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیدا است کہ بجایش می آید

(اردو) تلف کرنا۔ ضائع کرنا۔

تلف گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تلف شدن است (ملا جامی ؎)

باغ ز آسیب تو گردد تلف ہا ثمرات در آید بہ وسیبی بکف ہا (اردو) دیکھو تلف شدن۔

تلف گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تلف گردیدن (شفائی اصفہانی ؎) گر نمی بودم تلف می گشت غمہای جہان ہا بمصرفی چون بخت من جستند حسرت ساختند ہا (اردو) دیکھو تلف شدن۔

تلقین بقول بہار فہمانیدن و سخن فرا زبان کسی دادن می فرماید کہ بالفظ دادن و کردن و گرفتن و یافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر قاف کذا فی المنتخب فارسیان بمعنی حاصل بالمصدر استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب ہم کہ در ملحقات می آید (اردو) تلقین۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ تعلیم دینا۔ سمجھانا۔

تلقین دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فہمانیدن کردن و آگاہانیدن (حافظ شیرازی ؎) حدیث آرزومندی کہ در این نامہ ثبت افتاد بہ ہمانا کی غلط باشد کہ حافظ داد تلقینم ہا (اردو) تلقین کرنا۔ سکھانا۔ اطلاع دینا۔

تلقین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف ہمان تلقین دادن است کہ گذشت (سلمان ساوجی ؎) زبان سوسن آزاد در سخن آید ہا اگر کنم بہ ثنای تو شرح سخن تلقین ہا مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کردن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تلقین کرنا۔ دیکھو تلقین دادن۔

تلقین گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حاصل کردن اطلاع و آگهی است (کمال ؎) خط سبزت نه رخ دل بردن آموخت ؛ که طوطی گیرد از آئینه تلقین ؛ مخفی مباد که سند بالا متعلق بمصدر گیردن است که بجایش می آید (اردو) تلقین پانا۔ آگاہی حاصل کرنا۔ اطلاع پانا۔

تلقین نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تلقین کردن است (نثر۔ عالی شیرازی) ساکنان شیراز را جمع نموده او امر و نواهی دینی و مواعظ و مسائل یقینی تلقین نموده ؛ (اردو) دیکھو تلقین کردن۔

تلقین یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تلقین گرفتن است (مغربی نیشاپوری ؎) آن دین و شریعت زنبی یافته تعلیم ؛ وین حج و شجاعت زملک یافته تلقین ؛ (اردو) تلقین پانا۔ دیکھو تلقین گرفتن۔

ملک بقول برہان بفتح اول و ثانی و سکون کاف (۱) کسی را گویند که سبلتش بسیار گنده و پر باشد و (۲) در جای دیگر سبلت بر کنده نوشته بودند بفتح بای ابجد و کاف و اللہ اعلم و بفتح اول و سکون ثانی (۳) بمعنی تلخ که ضد شیرین است و (۴) زر ورق را نیز گویند و طلق معرب آنست و (۵) نوعی از قماش هم هست و بضم اول و سکون ثانی (۶) غله باشد که آن را لوبیا خوانند و بکسر اول و فتح ثانی (۷) جامهٔ پشمینه و آستین کوتاه و (۸) درخت سیب صحرائی که بیونانی زعرور و بالعربی دوشلاث حبات نام دارد و بکسر اول و سکون ثانی (۹) زنجبیل تر و تازه۔ صاحب جهانگیری نسبت معنی اول صراحت کند که کسی که سبلتش پراگنده باشد و بذکر معنی سوم و ششم نسبت معنی هفتم

فرماید کہ تشیوازاست و بذکر معنی ہشتم وہم ہم کردہ (اسدی ۵۵) ہم از محل وہم ظرائف زہند
ہم از شارہ و تلک دوخود و پرند (شرف شفردہ ۵۷) قبالستہ سروازعطای خزلیت
تلک دوختہ بید زانعام عامت صاحب جامع باتفاق برہان ذکر ہمہ معانی کردہ معنی دوم
راگذاشت صاحب رشیدی معنی اول وہم راترک کردہ ذکر معانی دوم تاہم کرد صاحب سروری معنی اول ودوم
وہم راترک کردہ ذکر دیگر ہمہ معانی فرمود صاحب ناصری بمعنی چہارم قانع وازستہ بہ ترک صراحت ہمہ معانی مغیرات
کہ باوصف معانی کثیرہ در شیراز (۱) کیل راگویند فقرہ زبانہ انی الفتیہ شدہ تلک بنک وسہ من بوزہ وچہار سیر یا
تناول می فرمایند گہ سگ می خورند در پیش گندیدہ خود می خندند" بہار ہمزبانش۔ خان آرزو در
سراج بذکر معنی اول ودوم می فرماید کہ یکی ازین دو تصحیف است وبذکر معانی سوم تاششم نسبت
معنی ہفتم گوید کہ مخفف ترلک است ودیگر معانی راگذاشت۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بر معنی
ہفتم قناعت فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ بہمہ معانی اسم جامد فارسی زبان است وصاحب
محیط نسبت ابرک ہرچہ نوشتہ ما برابرک نقلش کردہ ایم وآنچہ نسبت لوبیا گفتہ۔ ذکر آن برازاوکم
مذکور شد وصراحت سیب صحرائی بقولش برازرد وحقیقت زنجبیل بقولش ہمین کہ اسم عربی است
وقفیز ہم وسویانی ہوطیون ولبریانی زنگبیل وبفارسی شنگویز ودرانگریزی جنجر وبہندی خشک
آن راسونٹہ وتر آن راادرک گویند۔ یعنی است معروف۔ گرم درآخر سوم وخشک در دوم و
گویند تازہ وتر آن یعنی ادرک گرم در سوم وخشک دراول وخشک آن خشک تاسوم بنافع
بی شمار دارد (الخ) (اردو) (۱) گل مونچہہ۔ دکن مین اس شخص کو کہتے ہین جس کے مونچہہ بڑے
اور گنجان ہون۔ صاحب آصفیہ نے گل مجھے پر فرمایا ہے وہ ڈاڑہی کے بال جو ٹھوڑی کے بال متدا

کے بعد رخسارون پر رکھ لیتے ہین (الخ) (۲) وہ شخص جس نے اپنی مونچھہ کو اکھیڑا ہو (۳) تلخ کیا ہوا (۴) دیکھو ابرک (۵) ایک خاص قسم کا کیڑا جس کی تعریف کامل معلوم نہ ہوسکی۔ مذکر۔ (۶) لوبیا۔ دیکھو ازارومہ (۷) پیشواز۔ دیکھو پیشواز (۸) جنگلی سیب۔ دیکھو ازوف (۹) ادرک۔ بقول آصفیہ فارسی اسم مؤنث۔ ایک قسم کی جڑ ہے جسے سکھا کر سونٹھہ بناتے ہین اور آپ ہی نے سونٹھہ پر فرمایا ہے۔ ہندی اسم مؤنث۔ سوکھی ادرک۔ زنجبیل۔ (۱۰) ایک پیمانہ۔ مذکر۔

تلکان بقول ناصری نام جائی است در خراسان کہ معدن تلک در انجا ظاہر شدہ ہمچنین جائی است در قزوین کہ اول تلک در انجا یافتہ شدہ ہر دو را معرب کردہ طالقان خوانند و ہر دو شہر اکنون بہ تقریب اشتہار یافتہ۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ بزیادت الف و نون نسبت بر تلک این ہر دو مقامات را موسوم کردند کہ کان ابرک دارد (اردو) طالقان خراسان اور قزوین مین دو ایسے مقامات کا نام ہے جس مین ابرک کی کان ہے۔ مذکر۔

تلگراف بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار مرادف تلغراف کہ گذشت۔ صاحب

بو الحال ہم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کردہ۔ صاحب سخندان پارس ذکر این فرمودہ می فرماید کہ گلگ ہے فارسیان استعمال مخفف این ہم می کنند چنانکہ گویند ہشت روز است خط نوشتہ بودم جواب نیامد ناچار امروز تیل زدہ ام یعنی تلگراف فرستادہ ام **مؤلف** عرض کند کہ تلیگراف لغت انگلیسی است و در محاورۂ معاصرین عرب معرب آن تلغراف بحذف و تبدیل است۔ فارسیان آن را مقرر کردہ اند یعنی بہ تبدیل تای ہندی بہ فوقانی و حذف تحتانی کاف فارسی را بجای خود قائم و اشتند آنچہ صاحب سخندان گوید صراحت آن بر (تیل زدن) می آید (اردو) دیکھو تلغراف۔

تلگرافچی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار مہتمم تار برقی را گویند کہ کار و بار این می کند **مؤلف** عرض کند کہ از قبیل بندوقچی و باورچی است بہ ترکیب چی کہ لغت ترکی زبان است (اردو) تار برقی کا مہتمم۔

تلگراف خانہ استعمال۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ مکانی را نام است کہ دران کار و بار تار برقی می شود۔ صاحب بول چال ہم ذکر این بحوالۂ معاصرین عجم کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است مرکب اضافی بلقب اضافت (اردو) تار گھر مذکر

(الف) تلمبہ الف بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آلۂ کہ بوسیلۂ آن آتش را آب زنند و فرو نشانند و ب کسی کہ اہتمام آن آلہ کند۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ و صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ مذکور ج را بمعنی فوارہ آوردہ کہ از ان آب زنند **مؤلف** عرض کند کہ الف را اسم جامد فارسی جدید دانیم و ب و ج مرکب آن معاصرین عجم این را بفتحتین و فتح موحدہ می خوانند۔ (اردو) الف فیر انجن۔ مذکر۔ وہ آلہ جس سے آگ بجھاتے ہین (ب) فیر انجن کا مہتمم (ج) فیر انجن کا پمپ۔ مذکر۔

(ب) تلمبہ چی

(ج) تلمبہ فوارہ

تلمن بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و میم مکسور نون زدہ۔ یعنی آدمی و حیوانات دیگر۔ می فرماید کہ لغت زند و پازند است و ترجمۂ عربی این الف۔ صاحبان ناصری و انند بحوالۂ برہان ذکر این کردہ اند و صاحب جہانگیری ہم در ملحقات آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ تل بمعنی اوست یعنی پشتارہ و من ہم در فارسی زبان بمعنی تودہ ہر چیز

می آید و بمعنی سوراخ وسط شاہین ترازو ہم۔ پس این اسم مرکب معلوم می شود از تل و من (اردو) تاک۔ مؤنث۔

تلمیح بقول انند بروزن تفعیل۔ لغت عرب است بمعنی نگاہ سبک کردن بسوی چیزی و باصطلاح اہل معانی اشارت کردن در کلام بقصہ یا آوردن اصطلاحات نجوم و موسیقی وغیرہ یا آیات قرآن مجید یا احادیث وغیرہ **مؤلف** عرض کند کہ در فارسی زبان برای این معنی اصطلاحی لغتی دیگر نیست ازینجاست کہ ما این را جا دادہ ایم (اردو) تلمیح۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ علم بیان کی اصطلاح مین کسی قصہ وغیرہ کا کلام مین اشارہ کرنا۔

تلمیذ بقول بہار بروزن تعویذ شاگرد می فرماید کہ بالکسر معرب و تلاندہ و تلامیذ جمع آن صاحب انند گوید کہ ظاہرا فارسی است و عربی فصیح نیست و لہذا صاحب قاموس ذکر این نکرد صاحب سوار السبیل کہ محقق معربات است ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و صاحب منتخب ہم این را فارسی گوید عجب است از محققین فارسی زبان کہ این را ترک کردہ اند از بیمکہ زحمت تحقیق را برنداشتند (اردو) تلمیذ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ شاگرد۔ طالب العلم۔

تلمیس و جلمیس بقول ناصری بپارسی قدیم سریانی نام دو پسر گلشاہ یعنی آدم بودہ بعربی قابیل و ہابیل خواندہ اند و دو دختر را کہ یکی ہکیسار دیگرے اکیمار نام داشتہ بدین دو برادر داد۔ اکیمار کہ بہ تلمیس رسید خوب تر ازان بود کہ بہ جلمیس دادہ شد بنابرین جلمیس از راہ غرض نفس در وقتی کہ تلمیس بخواب رفتہ بود سنگی بر سر برادر زدہ او را بکشت و آدم بزبان سریانی

برائی ہابیل شعروار مرثیتی فرمود و مضمون او را العرب ابن قحطان بعربی ترجمہ کردہ مشہور است
ومی شاید کہ این چہار نام سریانی باشد از لغت وساتیر نقل کردہ شد **مؤلف** عرض کند کہ قول
ناصری کہ محقق زبان خود است اعتبار را شاید (اردو) تکلیس وعلیس فارسی قدیم مین آدم
کے دو لڑکون کا نام ہے جن کو عربی مین قابیل و ہابیل کہتے ہین ۔ منہ ۔

تلندہ بقول برہان وجہانگیری وجامع وانند ومؤید بفتح اول ودوم بانون بروزن پرندہ کج زبان
گویند یعنی شخصی کہ درست تکلم نتواند نمود واو را بعربی فافاۃ خوانند خان آرزو در سراج منہ
این بحوالہ برہان کردہ **مؤلف** عرض کند کہ مقصود محققین بالا لغزش در زبان است یعنی
لغزش کنندہ در زبان کہ سخن صاف ادا نتواند کرد واین ظاہرا اسم فاعل معلوم می شود از
مصدر تلیدن کہ بقول صاحب رہنما بمعنی لغزیدن بجایش می آید محققین بالا از تحقیق کار نگرفتند
واسم جامد خیال کردند (اردو) کج زبان ۔ صاف گفتگو نہ کرنے والا ۔

تلنک بقول ناصری وبرہان بفتح اول وثانی وسکون ثانی وکاف میوہ شبیہ بہ شفتالو
مؤلف عرض کند کہ باعتبار ناصری این را اسم جامد خوانیم ۔ صاحب محیط وکرا این نکرد وبنا علیہ
از تعریف مزید فاصریم مخفی مباد کہ ہمین لغت بکاف فارسی ہم آمدہ وصاحب جامع آن را بہ تحتانی
بہ کاف عربی نوشتہ ما ہمہ را بجا ہر دو را تسلیم کردہ ایم (اردو) ایک میوے کو فارسیون نے
تلنک کہا ہے جو شفتالو سے مشابہ ہوتا ہے ۔ منہ ۔ دیکھو تلنگ ۔

تلنک بقول جامع بروزن بزرگ بکاف عربی (۱) بمعنی حاجت وخواہش ونیازچہ تلنگی بمعنی خواہش کنندہ باشد و (۲) ہم بروزن تلنگ کنایہ از پسر امرد و (۳) بکسر اول وثانی

زدن انگشت باشد بر دف وامثال آن و (۴)
خوشهٔ کوچک انگور که بر خوشهٔ کلان چسپیده بود
که باین معنی تلسک هم آمده بکسر اول و فتح دوم
(۵) نام ولایتی است از ملک دکن و (۶) بیوهٔ
شبیهه بشغتالو صاحب ناصری ذکر معنی اول و
سوم و چهارم و پنجم به کاف فارسی کند صاحب
مؤید قلمی بکاف فارسی بر معنی اول قانع صاحب
برهان به کاف فارسی بذکر معنی اول و سوم و چهارم
و پنجم معنی دوم را ترک کرده صاحب جهانگیری
هم بکاف فارسی برای معنی اول از سوزنی سمند
آرد (۷) خرگرائیست گدیه خوکه زده بوازه
تلنگ ملوک تا بخراب ها و برای معنی سوم از شیخ
محی عراقی (۸) آنجا که بچرخ است من از
ضرب تلنگ ها آتش زند از شوق و ران راه
شلنگ ها رفتیم و رسیدیم و گرفتیم بچنگ ها
آن حلقه که صور از وست یکیصوت چلنگ ها
هم او ذکر معنی چهارم و پنجم هم کرده صاحب

سروری هم بکاف فارسی جائی بر ذکر معنی اول
و پنجم قانع و گوید که مردم یعنی پنجم تلنگانه نیز گویند
(امیر خسرو ۹) اسپ همه تندرشم از تلنگ
و پیل همه مست شتانم ز نهنگ ها و بجای دیگر
ذکر معنی سوم و چهارم بحوالهٔ فرهنگ کند صاحب
رشیدی هم بکاف فارسی ذکر معنی اول و سوم
و چهارم و پنجم فرموده و آرسته به کاف فارسی
نسبت معنی سوم می آرد که بسر انگشت نواختن
دف است و دائره و مرادف کوک نیز یعنی
هم آهنگ کردن سازی را با یکدیگر و موافق
ساختن آوازهای تارها و اصوات (سیر نجات
۱۰) نوبت تخته شلنگ است حریفان دستی ها
تنبک ما به تلنگ است حریفان دستی ها و نفیر ما
که (۷) وردسندی و صاحب مذاقی (ولد ۱۱)
تو کز اهل تلنگی برار باب نیاز ها تا تلنگی مکن و
بهر حریفان بنواز ها و در آخر همه ذکر معنی اول
هم فرموده خان آرزو در سراج ذکر معنی اول

وسوم بہ کاف فارسی کند و بہ ذکر معنی چہارم گوید
کہ ظاہر اہمان تلسک بہر دو کاف کہ بمعنی تخم دانۂ
انگور گذشت کہ آن را تلسک و تلنگ خوانند
و بذکر معنی پنجم گوید کہ تحقیق آنست کہ تلنگ در
اصل ہندی تی لنگ است بمعنی ملک مذکور و اہل
ملک خصوصاً بر ہمن آن ملک و تلنگانہ مخصوص نام
ملک مذکور است و کلمہ آنہ در ہندوستان برای
نسبت چنانکہ راجپوتانہ و این نیز قریب بہ فارسی
است از عالم توافق لسانین **مؤلف** عرض
کند کہ بیچارہ در چراغ ہدایت بذیل (تلنگ
دائرہ) ہم ذکر معانی این کردہ و معنی ہفتم بیان
کردہ و راست راہم ہمدرانجا آوردہ بخیال
ما این اسم جامد فارسی زبان بکاف فارسی و عربی
ہر دو است و بہ اعتبار صاحبان تحقیق کہ بعض آن
اہل زبانند ہمہ معانی را تسلیم کنیم و مقصود معنی
سوم خوش باشد کہ امتحان صدای دف و دائرہ
است بہ انگلستان (اردو) (۱) حاجت
خواہش۔ مؤنث (۲) وہ لڑکا جس کے ڈاڑھی
مونچھ نہ ہوں۔ امرد۔ مذکر (۳) ڈھول یا دائرہ
کا امتحان انگلیوں کے ذریعہ سے۔ مذکر۔ (۴)
انگور کا چھوٹا خوشہ جو بڑے خوشہ پر ہو۔ مذکر۔
(۵) تلنگانہ۔ مذکر۔ دکن کے ملک کا وہ حصہ جس
میں تلنگی بولی جاتی ہو۔ (۶) دیکھو تلنگ (۷)۔
دردمندی۔ مؤنث۔

تلنگانہ بقول بہار بمعنی (۱) گدایانہ صاحبان
سروری و رشیدی بذیل تلنگ ذکر این بمعنی (۲)
ولایتی از ملک دکن کردہ اند یعنی مرادف معنی
پنجم تلنگ۔ خان آرزو در سراج بذیل تلنگ میفرماید
کہ تلنگ در اصل ہندی۔ تی لنگ است بمعنی
ملک مذکور و اہل ملک خصوصاً بر ہمن آن ملک و
تلنگانہ مخصوص نام ملک مذکور و کلمۂ آنہ در
ہندوستان برای نسبت است در ملک۔
چنانکہ راجپوتانہ و کوندوانہ و این نیز قریب بہ
فارسی راست از عالم توافق لسان و تلنگیانہ نسبت

به تلنگ بمعنی گدایانه **مؤلف** عرض کند که معنی اول را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم و اگر پیش شود این را مخفف تلنگیانه دانیم که بجایش می آید و آنچه خان آرزو نسبت معنی دوم در بیان ماخذ طبع آزمائی کرده که آنه را لفظ هندی برای نسبت دانسته فضولی اوست آنه کلمهٔ فارسی زبان است که افادهٔ معنی لیاقت کند چنانکه شاهانه و جرمانه پس فارسیان تلنگ را بترکیب آنه تلنگانه کردند و اهل هند باتباع فارسی بعض الفاظ هندی را هم با آنهٔ فارسی مرکب می کنند که این قسم عمل در بسیاری از الفاظ هندی است (سعدی ل) قبای تلنگانه برتن کنند ؛ بدخل حبش جامهٔ زن کنند ؛ (اردو) (۱) دیکھو تلنگیانه کے پہلے معنے (۲) دیکھو تلنگ کے پانچوین معنے ۔

تلنگبین القول برهان وجامع بروزن و معنی ترنجبین است و آن داروئی است شیرین و مانند شبنم برخار شتر می نشیند صاحب جهانگیری این را مرادف ترنگبین گوید که گذشت ۔ صاحب سروری از نزاری سند آورده (ص) درسوزی مجاز نیست عجب ؛ زهر اگر با تلنگبین باشد ؛ **مؤلف** عرض کند که خان آرزو در سراج درست گوید که ترانگبین که گذشت اصل است و این مسدّلش چنانکه آروند و آلوند (اردو) دیکھو ترانگبین ۔

تلنگ دائره اصطلاح ۔ خان آرزو در چراغ هدایت گوید که (۱) دائره وغیر آنست که دائرهٔ دف را به انگشتان زنند تا صدا برآید و (۲) بازئی است که طفلان خطی کشیده مهره بازی کنند و مهره هرکه ازان برآید بردارد و ازوست (اشرف ل) برخاست چو ساز در میان آوردم ؛ کردم به تلنگ دائره بیرونش ؛ زآله بردارش بهار نسبت معنی اول می فرماید و تعریفش بهتر از استاد او یعنی آوازیکه از دائره به نواختن برآید و ذکر معنی دوم هم کند و (۳) بالکسر بمعنی زدن دائره و دف بانگشتان تا صدا ازوی برآید ۔

وہر دو محققین بالا گویند کہ از اہل زبان بہ تحقیق
رسیدہ کہ (بہ تلنگ دائرہ کار کردن) کنایہ از کار
بہ آسانی کردن است چنانچہ از کلام اشرف ہم
مستفاد می شود **مؤلف** عرض کند کہ محقق نادار
وبہار زلہ بردار ہر دو این مصدر مرکب را
از کلام اشرف پیدا کردہ اند و ما این را فضول
دانیم سند اشرف متعلق بہ معنی اول وسوم می تواں
مخفی مباد کہ مقصود بہار از معنی سوم حاصل بالمصدر
باشد نہ مصدر و این مرکب اضافی است و تلنگ
در اینجا بمعنی مطلق صدا است۔ و برای معنی دوم
سند استعمال می خواہیم کہ محققین اہل زبان و دیگر
اہل تحقیق زبان دان ازین ساکت اند مخفی مباد
کہ معاصرین عجم در معنی اول وسوم حرکت و آواز
را مخصوص کنند یعنی امتحان آواز دف و ہمچنین
آواز امتحان دف و امثال آن (اردو)
(۱) ڈہول کا امتحان جو بجانے سے پہلے انگیون
اسہ اپ لگا کر کیا جاتا ہے۔ مذکر (۲) ایک خاص

قسم کا کھیل۔ مذکر (۳) ڈہول وغیرہ کی وہ آواز
جو بجانے سے پہلے بطور امتحان کی جاے۔ مؤنث

تلنگی بقول برہان بضم اول وفتح ثانی (۱)
نیازمند و خواہش کنندہ و گدا را گویند و بکسر ثالث
(۲) مخفف تولنگی است کہ میان پاچہ باشد و
(۳) کنایہ از پسر امرد و خیم و مترش و بی باک و
خونی و تونی ہم صاحب رشیدی بر معنی اول قانع
و صاحب سروری سند دہد از شمس الدین کوتوالی
(لہ) از تلنگی مجوی صدق و صواب ۔ کہ نجوید
کسی ز آتش آب ۔ ہم او می فرماید کہ درین ایام
(۴) بمعنی جلف و جری۔ صاحب مؤید ہم بر معنی
اول قناعت کردہ **مؤلف** عرض کند کہ یاے
نسبت بر لفظ تلنگ زیادہ کردہ اند و معنی اول
موافق قیاس است و در معنی دوم از تولنگی بہ تلنگی
می نماید و میان پاچہ پارچہ ایست کہ بر میان ساتر
شود ہمچون پاچۂ ازار و ہمین است تہ لنگی و تلنگ
و تولنگ مبدلش و این معنی را شاق سندی یابیم

که غیر از برہان دیگری ذکرش نکند و معنی سوم مجاز معنی دوم یافتہ می شود کہ ہمین باشد لباس امیران در عجم عموماً و در معنی چہارم کہ حلف است مرادش از ظالم باشد و این مجاز معنی سوم می نماید کہ امیران را ظالم گفتند چنانکہ فارسیان یار خود را ظالم می گویند بالجملہ ورای معنی اول و چہارم دیگر معانی را قابل نظر دانیم و بدون سند استعمال تصفیہ آن نمی توانیم کرد و معنی چہارم را باعتبار صاحب سروری کہ محقق اہل زبانست تسلیم کنیم (اردو) (۱) نیازمند خواہشمند عرضمند فقیر (۲) ایک قسم کا تہبند۔ نذر (۳) وہ لڑکا جس کی ڈاڑھی اور مونچھ نہ ہون۔ (۴) ظالم۔

تلنگیانہ بقول سروری بضم تا و فتح لام و نون دوم با کاف فارسی (۱) حاجت مندانہ و گدایانہ منسوب بہ تلنگی کہ گذشت۔ می فرماید کہ درین زمانہ بر حلف و جمری اطلاق کنند مقصودش از (۲) ظالمانہ باشد (سراج الدین راجی)

شاہ بشنید چون ترانۂ او دید وضع تلنگیانۂ او

می فرماید کہ بحذف یا ہم مستعمل۔ صاحب رشیدی بر معنی اول قانع و خان آرزو و سراج ہم بر معنی اول قناعت کردہ **مؤلف** عرض کند کہ ما باعتبار سروری کہ محقق زبان خود است معنی دوم را ہم معتبر دانیم و مجرد معنی حلف بقبولش بر تلنگی گذشت طرز تعریفش حقیقت را ظاہر نکرد مخفی مباد کہ بحسب قواعد فارسی زبان کلمہ آنہ کہ افادۂ معنی قابلیت و لیاقت کند مرکب است بالفظ تلنگی یعنی بقابلیت تلنگی و مراد از حاجت مندانہ و گدایانہ و لفظ گدایانہ ہم خوش تمثیل این است (اردو) (۱) حاجت مندانہ فقیرانہ۔ (۲) ظالمانہ۔

تلنہ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی بضم اول و سکون ثانی و فتح نون بمعنی حاجت و خواہش و نیاز و ضرورت (کمال اسمعیل)

اکنون کہ ہیچ سودا ندہد بازار ہنر وران روائی

تلنہ بتو آورم کہ ہستی معشوق روز بی نوائی

صاحب ضروری فرماید که همان تلنگ که گذشت خان آرزو در سراج گوید که این لغت عرب است به تشدید نون و فارسیان استعمال این به تخفیف کنند **مؤلف** عرض کند که صاحب منتخب که محقق لغات عرب است ذکر این نکرد و صاحب منتهی الارب این را بمعنی حاجت آورده پس قول خان آرزو قرین صواب است و جادارد که تلنگ را هم که به همین معنی گذشت برسبیل تبدیل تعلقی ازین باشد به تصرف در اعراب (اردو) حاجت خواہش مؤنث - نیاز - مذکر - ضرورت - مؤنث (دیکھو تلنگ)

تلو بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و رشیدی بفتح اول بروزن زلو (۱) مطلق خار را گویند و بضم اول (۲) پائین تیر باشد جائیکه پی دران پیچند و رنگ کنند و پیکان مضبوط سازند (ابو رافع ۲۰) تیر اندر قلب دشمن تا تلو کی می خلد چو نانکه در چشمش تلو؛ خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده **مؤلف** عرض کند که بهر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) کانٹا - مذکر (۲) تیر کا وہ مقام جہان پیکان مضبوط کرین - مذکر -

تلوازہ بقول ملحقات برہان خانہ که از چوب سازند - در ہندی مچان گویند **مؤلف** عرض کند که مچان در ہندی خانہ نیست بلکه آن مقام را نام است که در دیوار خانہ برای داشتن و گذاشتن سامان قائم کنند که بعربی رف گویند دیگری از محققین ذکر این نکرد و ما این را اسم جامد دانیم که معاصرین عجم ذکر این کنند (اردو) مچان - بقول آصفیہ - ہندی - اسم مذکر - ٹانڈ - ٹانڑ - وہ تختے یا لکڑیان جو دیوار مین اسباب وغیرہ رکھنے کے واسطے زمین سے اونچی لگا دیتے ہین - **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ دکن مین اُس مقام کو بھی مچان کہتے ہین جو کھیتون مین چار لکڑیون پر قائم کرتے ہین تاکہ شب مین کاشتکار باغراض حفاظت وہین رہے -

تلواسه بقول برہان بروزن چلپاسہ (۱) اضطراب و بی آرامی و بی قراری و اندوہ (۲) میل بچیزی داشتن صاحبان جامع و جہانگیری و ناصری ذکر معنی اول کردہ اند (جمال الدین اشہری ؎) زبس تلواسہ کاندر جان من بود ۔ تو گفتی مردنم درمان من بود ۔ صاحب رشیدی این را مرادف تالواسہ گوید کہ بجایش گذشت بہار ذکر این کردہ میفرماید کہ با نقطہ کردن و گرفتن مستعمل ۔ خان آرزو در سراج این را صحیح بفتح اول داند کہ مخفف تالواسہ است و بحوالہ رشیدی گوید کہ در کلام قدما نیامدہ و غیر از کلام خسرو یافتہ نشد **مؤلف** عرض کند کہ قول ناصری و جامع کہ محققین اہل زبانند برائے معنی اول سندی را ماند ہیچ ضرورت ندارد کہ کلام شعرا را برای این ضرور دانیم ۔ و این درست است کہ این را مخفف تالواسہ گوئیم کہ بجایش گذشت و معنی دوم مجاز باشد (**اردو**) (۱) دیکھو تالواسہ (۲) خواہش ۔ رغبت ۔ مؤنث ۔

تلواسہ بودن استعمال ۔ یعنی [illegible] بی قراری **مؤلف** عرض کند کہ سند این از شہری بر تلواسہ گذشت موافق قیاس است (**اردو**) بی قراری رہنا ۔ اضطراب رہنا ۔

تلواسہ کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این بحوالۂ بہار کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اضطراب و بیقراری کردن سند این پیش نشد عیبی ندارد کہ موافق قیاس است ۔ (**اردو**) مضطرب اور بیقرار ہونا ۔

تلواسہ گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مبتلای اضطراب شدن و عارض شدن بیقراری و اضطراب (ملا جامی ؎) آن یکی را گرفتہ تلواسہ کہ خورد بیشتر زہم کاسہ ۔ (**اردو**) اضطراب لاحق ہونا ۔ بیقراری ہونا ۔

تلوسہ بقول برہان بفتح اول بروزن وسوسہ مخفف تلواسہ کہ (۱) اضطراب و بیقراری و

اندوه باشد (خسرو ۱) کاخر روز آخرم آید
چو روز پ تلوسه جان شود م سینه سوز پ او (۲)
بضم اول و ثانی غلاف کارد و شمشیر و امثال
آن می فرماید که باین معنی بفتح اول بر وزن سبوچه
هم نظر آمده و بفتح اول و ثانی (۳) غلاف خوشه
خرما و غلاف دانه خرما و (۴) تیشه درودگری
را هم گفته اند (امیر خسرو ۱) کام م از تلوسه
و مرگ لبالب تلخ است پ شربت آب زهر پ دید
بیاید مرا پ (شجاعی ۲) خیال غمزه ات از پس
که در دلم بخلید پ دلم تلوسه شمشیر آبدار تو گشت
پ صاحبان جهانگیری و رشیدی بر معنی اول و
دوم قانع صاحب جامع همزبان برهان صاحب

سروری بجائی ذکر معنی اول و چهارم کرده و
بجای دیگر معنی دوم را آورده خان آرزو در
سراج بدیل تلوا سه بذکر معنی اول این قانع و
بدیل تلوسه بضم تین و واو معروف ذکر معنی دوم و سوم
و چهارم فرموده گوید که در نسخه میرزا بفتح اول
آورده. اول صحیح است بهار بر معنی اول
قانع. مؤلف عرض کند که بمعنی اول این
را مخفف تالواسه دانیم و بدیگر معانی اسم
جامد فارسی زبان (اردو) (۱) بھیو
تالواسہ (۲) میان. مؤنث. تلوار
یا چھری وغیرہ کا غلاف (۳) خوشۂ خرما یا دانۂ
خرما کا غلاف. مذکر (۴) تیشہ. مذکر.

تلوک اقول برهان و جامع بفتح اول و ضم ثانی و سکون واو و کاف (۱) نشانه تیر که بعربی هدف خوانند و (۲) ظرف
و صراحی که آنرا بصورت شیر و گاو و حیوانات دیگر ساخته باشند و بدان شراب خورند. صاحبان جهانگیری و سروری
و رشیدی بر معنی اول قانع. صاحب ناصری گوید که همان تلوک که گذشت. باختلاف گفته اند و در تلوک اصح آن
نگاشته شد خان آرزو در سراج بذکر هر دو معانی گوید که بتحقیق این بکاف گذشت یعنی بر تلوک مؤلف عرض کند که تلوک
بمعنی اول و دوم گذشت و پلوک که بپای فارسی و لام بجایش مذکور شد بهر دو معنی بالا نیست و پکوک را هم ازین هیچ تعلق نیست

وخود ناصری هم بر تکوک ذکر این معانی نکرده نمی دانم که اینجا اشارهٔ آن چرا کرده باری حال ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم وصراحت کافی بر تکوک کرده ایم (اردو) دیکھو تکوک کے تیسرے اور پہلے معنے۔

تلوته بقول ملحقات برهان بمعنی شگوفه و بهار درخت را گویند **مؤلف** عرض کند که صراحت اغراب نکرده معاصرین عجم گویند بفتح اوّل وضم دوم وفتح چهارم لغت قدیم است که حالا بر زبان نیست که اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) شگوفه۔ مذکر۔ بہار۔ مؤنث۔

تله بقول برهان وجامع بفتح اوّل وثانی غیر مشدد (۱) مطلق آنچه جانوران بدان بتله در آید و (۲) جائی که در آن چاروا بندند و (۳) آلوئی که بر جامه واشتال آن کشند و (۴) با ثانی مشدد پایهٔ نردبان را گویند و (۵) بکسر اوّل بروزن جلّه بمعنی طلا باشد که بعربی ذهب خوانند وبمعنی چهارم هم۔ صاحبان جهانگیری و رشیدی بر معنی اوّل وپنجم قانع صاحب سروری بجائی ذکر معنی چهارم کرده گوید که حالا پله گویند و بجای دیگر ذکر معنی اوّل ودوم وسوم کرده نمی فهمیم که دام داخل معنی اوّل است (این یمین ۱۵) نفس نفیس او نشود خاضع فلک تا سیمرغ را کسی نفگند است در تله بر صاحب صدری

بر معنی اوّل ودوم وچهارم وپنجم قانع۔ وارسته نسبت معنی اوّل صراحت مزید کند که چیزی است که بدان جانوران را شکار کنند ورای دام (ملا عبد الرزاق فیاض اخوند سعید اشرف ۱۵) روح در کسوت آدم زپی معرفت است پکرده اندر این تله در خاک که عنقا گیرند۔ ودگوید که بهمین معنی به تشدید لام هم آمده۔ خان آرزو در سراج نسبت معنی اوّل فرماید که مطلق دام است وبحوالهٔ قوسی گوید که چوبی است که آن را کج کنند وبران تره حلاجی بندند و دانه بران گذارند وتله را در خاک پنهان کنند و مرغان را بدان صید کنند وبحوالهٔ نسخهٔ حلیمی گوید که بمعنی طویله که چاروا در آن

بندند و بذکر معنی چهارم می طراز د که قوسی بیاے فارسی گفته و بحوالهٔ سروری ذکر معنی سوم و پنجم هم کرده و هم او در چراغ هدایت صراحت مزید نسبت معنی اوّل کند که اقسام دارد یک قسم آنست که جانوری در قفس انداخته بهمان قفس جانور دیگر شکار کنند. بهار بر ذکر معنی اوّل قانع بصراحتی که خان آرزو کرد. صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر معنی اوّل بدین صراحت کند که دام است **مؤلف** عرض کند که بهمهٔ معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم و تله که بیاے فارسی بمعنی چهارم گذشت مبدل این چنانکه تخم و پخم و جادارد که آن را هم اسم جامد دانیم و اشارهٔ این هم همدرانجا کرده ایم نسبت معنی اوّل عرض می شود که مطلق دام است بهر صورت که سازند (اردو) دام خواه کسی شکل کا ہو جس سے جانور کو گرفتار کریں۔ مذکر (۲) طویلہ یا وہ مقام جہاں چلیہ پانیوں کو۔ کہتے ہیں۔ مذکر (۳) دیکھو اتو (۴) دیکھو پلہ (۵) سونا۔ مذکر۔ دیکھو تلا۔

تلی بقول برہان بضم اوّل و کسر ثانی و سکون تحتانی مجہول بمعنی (۱) دست افزار و (۲) دست افزار دان سرتراشان و حجامان باشد و (۳) کیسهٔ خیاطان که سوزن و ابریشم و انگشتوانه دران نهند و (۴) بکسر اوّل طلا را گویند. صاحب جهانگیری بر ذکر معنی اوّل و چهارم قانع و در معنی اوّل خصوصیت سرتراشان کند. صاحب رشیدی ذکر معنی دوم و سوم و چهارم کرده (سراج الدین راجی ۵۲) تلی تیر تو از خون خصم رنگینست ☆ بپای مردی شنجرف احتیاجش نیست ☆ (حکیم سوزنی ۵۳) ندیده تلهٔ سوزنم که سوزنیم ☆ نیم چو سوزن درزی نهان میان تلی ☆ (سعدی ۵۴) وجود مردم دانا مثال زر تلی است ☆ که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند ☆ می فرماید که (۵) بمعنی تلو هم آمده که گذشت. صاحب سروری ذکر معنی اوّل و سوم و پنجم

کرده می فرماید که تولی با اضافهٔ واو هم می آید بمعنی اوّل۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل گوید که معنی دوم بمجاز باشد و ذکر معنی سوم کرده بسبب معنی چهارم می فرماید که تحقیق آنست طلا در اصل بتای قرشت تلا بوده فارسیان عربی دان بطای مطبقه نوشتند و تلی امالهٔ آنست و بذکر معنی پنجم گوید که می توان گفت واو به یا بدل شود **مؤلف** عرض کند که بمعنی اوّل اسم جامد دانیم و معنی دوم مجاز معنی اوّل و معنی سوم مجاز معنی دوم و معنی چهارم بقول خان آرزو امالهٔ تلی یا اینکه عربی دانان بالف مقصوره خواندند و الف آخر را بصورت تحتانی نوشتند و بمعنی پنجم مبدل تلو چنانکه انگور و انگیر (**اردو**) (۱) استرو۔ مذکر (۲) حجام کی دھوپنی۔ مؤنث۔ یہہ دکن کا محاورہ ہے۔ وہ صندوق یا کیسہ جس مین حجام اپنا سامان رکھتا ہے۔ مذکر (۳) درزی کا صندوق یا کیسہ جسمین سامان دوخت ہوتا ہے۔ مذکر۔ دکن مین درزی کا اڑیم کہتے ہین۔ مذکر (۴) دیکھو طلا (۵) دیکھو تلو۔

تلیبار بقول برہان و جامع و رشیدی بفتح اوّل و ثالث مجہول و بای ابجد بہ الف کشیده بروزن خریدار۔ خانہ را گویند کہ بجہت گرم پیلہ چوب بندی کنند تا پیلہ حاصل شود۔ صاحب جہانگیری بذکر این گوید کہ تلیوار ہم بہمین معنی آمده (جمال گیلانی ؎) بدر و بام خانہ بگذشتند و بہ تلیبار آشنا گشتند۔ صاحب ناصری بذکر ہر دو می فرماید کہ تلیبار ہم بہمین معنی آمده۔ خان آرزو در سراج می طراز د کہ تلیوار مبدل این است **مؤلف** عرض کند کہ بلحاظ معانی دوم و سوم تلی این مرکب باو آو قیاس کنیم کہ معنی لفظی این مثل صندوق حجامان و خیاطان است کہ خانہ خانہ باشد و تلیبار مبدلش کہ واو بہ موحده بدل شود چنانکہ آو و آب و تلیبار ہم مبدلش چنانکہ موجود

وتمیز (اردو) وہ لکڑی کا خانہ دار گہر جو ریشم کے کیڑون کے لئے بنایا جاتا ہے۔ مذکر۔

تلیدن بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی لرزیدن **مؤلف** عرض می کند کہ ہمہ محققین مصادر وغیر مصادر را زین ساکت وبخیال ما مرکب است از اسم جامد تول کہ بمعنی وحشت آید بحذف واو ویای معروف وعلامت مصدر دن۔ بہ اصول ما مصدر اصلی است کہ اسم جامد این لغت فارسی است وتلندہ کہ گذشت اسم فاعل این وما اشارۂ این ہمہ را بنجا کردہ ایم معنی لفظی این بلحاظ ماخذ وحشت کردن ولیکن استعمال فارسیان معاصر بمعنی لرزیدن است کامل التصریف باشد ومضارع این تلد (اردو) کانپنا۔

تلیمان بقول برہان بروزن نریمان نام پہلوانیست ایرانی وبقول بعض تورانی صاحب جہانگیری بر پہلوان ایران قانع وصاحب جامع بر مجرد پہلوان۔ صاحب رشیدی متفق با جہانگیری وصاحب سروری پہلوان تورانی گوید۔ خان آرزو در سراج ہمزبان برہان **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این متحقق نشد ایرانی باشد یا تورانی علم است وبس واز نیکہ بقول معاصرین عجم پہلوانیست بسیار معروف ما این را جادادہ ایم ومعاصرین عجم این را منسوب بہ ایران کنند (اردو) تلیمان ایک پہلوان کا نام ہے جو ایران یا توران مین گزرا ہے۔ مذکر۔

تلیوار بقول برہان وجہانگیری وجامع وناصری ورشیدی بروزن ومعنی تلیبار است **مؤلف** عرض کند کہ بحقیقت این ہمہ را نجا عرض کردہ ایم کہ این اصل است وآن مبدل این (اردو) تلوار

فوقانی با میم

تم بقول برہان وجامع ورشیدی وسروری وناصری بفتح اول وسکون ثانی آمتی است

که در چشم پیدا می شود مانند پرده و آن را بالعربی غشاوه گویند (ابن یمین ۵) هر کس نشان سروری اندر جبین تو بیند اگرچه در بصرش آفت تمام است پوخان آرند و در سراج گوید که ظاهرا مخفف تمراست که به همین معنی می آید **مؤلف** عرض کند که اتفاق داریم با او پرده عنکبوت هم بهمین معنی گذشت (**اردو**) موتیا بند۔ مذکر۔ دیکھو پردۂ عنکبوت۔

تماج بقول برهان وجامع وانند وسراج بضم اول بروزن اماج کیسۂ درازی را گویند که از پارچه دوزند و یا ابریشم بافند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است۔ (**اردو**) ہمیانی۔ مؤنث۔ دیکھو ہمیانہ۔

تماخ صاحب مؤید مطبوعہ بذیل لغات فارسی گوید که گیاه تنک را گویند کذا فی بعض الکتب **مؤلف** عرض کند که در نسخ قلمی همین معنی بر تمارخ نوشته که می آید و تصحیف کاتبین مطبع نولکشور بیش نیست (**اردو**) دیکھو تمارخ۔

(الف) **تماخره** بقول برهان بفتح اول وخای نقطه دار وراى بی نقطه (۱) بمعنی هزل ومزاح وسخرگی وظرافت می فرماید که (۲) بسکون خای نقطه دار هم گفته اند بمعنی مطلق سخن اعم از مطایبه وخوش طبعی وغیر آن۔ صاحب سروری در هر دو معنی بسکون خای نقطه دار آورده۔ صاحب جهانگیری وجامع ورشیدی وناصری وسراج بر معنی اول قانع (حکیم ناصر خسرو ۵) گر تو تماخره کنی اندر چنین سفر پی بر خویشتن کنی تو ز بر من تماخره پی بهار بذکر معنی اول گوید که بالغط فراگرفتن وکردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید و ----------

(ب) **تماخره فراگرفتن** بمعنی سخرگی اختیار کردن است (پور بهای جامی ۵)

ای احمقی که ہر که ترا دید از خریت ہ حالی فراگرفت مزاح وتماخره ہ و . . . . . .

(ج) تماخره کردن وکندن | بمعنی مسخرگی کردن است وسندا این از ناصرخسرو برالف گذشت (اردو) (الف) (۱) مسخرگی ظرافت۔ مؤنث (۲) بات مؤنث (ب) مسخرگی اختیار کرنا (ج) مسخرگی کرنا۔

تمارخ | بقول ملحقات برہان بفتح اول وراء قرشت گیاہ تنک را گویند **مؤلف** عرض کند که در نسخ قلمی مؤید هم این لغت بهمین معنی یافته می شود۔ اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) ہریالی۔ مؤنث۔

تماشا | بقول برہان باشین نقطه دار بالف کشیده نظر کردن بچیزی از روی حظ یا عبرت۔ وارسته گوید که تفاعل مشی است دراصل تماشی بود مثل تمشی وتولی وتقاضی اینجا هم یا را بالف بدل کرده اند معنی لغوی آن بایکدیگر پیاده رفتن۔ فارسیان بمعنی دیدن آرند (نعمت خان عالی ؎) جان برسر دل رفت ودل از دیده برون شد ہ این ہا همه از بهر تماشای تو باشد۔ خان آرزو در سراج می فرماید که بعضی از فضلا در شرح گلستان نوشته اند که لفظ تماشا تفاعل مشی است واصلش تماشیٰ است وفارسیان دراین قسم مصادر یا را بالف بدل کنند از عالم تمنا پس معنی تماشا نظر به اصل لغت بایکدیگر پیاده رفتن چون یاران برای تفرج اکثر باهم پیاده سیر می کنند در عرف بمعنی تفرج مستعمل شده ولهذا بطرف دیده منسوب می شود چنانکه سعدی گوید (ع) دیده شکیبد ز تماشای باغ ہ نقل است روزی سعدالله خان وزیر می گفت که تماشای باغ دیدم آخوند ملا عوض وجیه گفت که تماشا خود دیدن است

پس تماشا دیدن درست نمی شود صحیح کردیم است سعد الله خان این را بتن برداشت واز آنچه در مصدر تحریر یافت ظاهر شد که هر دو غرز خطا کرده اند خطا معترض نمایان است وخطای معترف بجهته آنکه بایستی قبول کرد هرچند تماشا دیدم غلط باشد اما ازان وجه که معترض گفته است غلط نیست بلکه از وجه دیگر است مگر آنکه مسامحة بکار برده مصدر را بمعنی مفعول گیرند بحذف و ایصال یعنی متفرج به از قبیل اعتماد و اعتبار در مقام حمل مواطات چنانچه در خطابات پادشاهی و وجه تسمیهٔ غلامان واقع شود یا از تماشا ما به التماشا اراده نمایند چنانکه مهلک را مرگ گویند و نجات دهنده را حیات واین نوع مسامحات در جمیع محاورات شائع وکسی انکار آن نمی تواند کرد (انتهی کلامه) می فرماید که هرچند لفظ عربی است بمعنی اول استعمال کنند ونظیر این لفظ سیر است که در عربی هم بمعنی رفتن است وفارسیان بمعنی مذکور استعمال نمایند چنانکه سیر و تماشا گویند وبالفظ کردن مستعمل شود و با دیدن هرگز در اشعار اساتذه دیده نشد هرچند شارح مذکور بزور طبع روا داشته اما استعمال زبان دانان مخالف اوست ومراد از تفرج هم همان دیدن است از روی حظ ومراد اخوند استعمال اهل زبان فارسی است درین صورت هیچ اعتراض بر او وارد نیست بلکه غلط شارح است فتامل (انتهی) هم او در چراغ هدایت می فرماید که سالک یزدی استعمال تماشا دیدن کرده واین خالی از غرابت نیست (ه) تعجب وارد این صورت تماشا دارد این معنی بر جهان محو تماشا و تماشائی نمی بینم پس می فرماید که بعد تامل معلوم می شود که دیدن اینجا بمعنی دریافتن است یعنی من تماشا نمی دانم که چیست وحال آنکه عالم محو تماشا است. صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر این کرده با وارسته متفق. بهار گوید که فارسیان بمعنی دیدن وهنگامه استعمال این کنند مؤلف

عرض کند که استعمال فارسیان (۱) بمعنی نظاره و دید است که حاصل بالمصدر دیدن باشد و (۲) بمعنی هنگامه بصورت ترکیب و صراحت استعمال در ملحقات می آید و بحث کامل تماشا دیدن بجایش کنیم (اردو) (۱) تماشا۔ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دید۔ نظّارہ (ظفر ؎) دکھائی دی ہمیں کیفیت کونین ہستی مین ۔ نظر آیا خدائی کا تماشا بت پرستی مین ۔ (۲) ہنگامہ۔ مذکر۔

تماشا افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن نظارہ باشد و مراد از جم غفیر جمع شدن از برای مشاہدہ و دید و تہلکہ افتادن و ہنگامہ برپا شدن از کثرت تماشائیان (حزین ؎) قیامت شد بپا از جلوۂ نوخیز شمشادش ۔ تماشا در بہشت افتاد از حسن خداداد ش ۔ (اردو) ہنگامہ برپا ہونا۔

تماشاچی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار ہر کہ تماشا می بیند یعنی مشاہدہ و نظارہ چیزی می کند **مؤلف** عرض کند کہ لفظ تماشا مرکب شد با کلمۂ چی کہ لغت ترکی است از قبیل نقارچی و باورچی کہ افادۂ معنی فاعلی کند یعنی تماشا بینندہ (اردو) تماشہ بین بقول آصفیہ۔ ہر قسم کی سیر دیکھنے والا (یہہ فارسی مین اسم فاعل ترکیبی کے معنے ہین اور انھین معنون مین اردو مین بھی اس کا استعمال ہوسکتا ہے)۔

تماشہ خانہ استعمال۔ بقول بہار و بحر مرادف تماشا گاہ و تماشا کدہ (صائب ؎) حسن چون تنہا شود از چشم خود دارد خطر ۔ در تماشا خانۂ آئینہ ہم تنہا مباش ۔ (خواجۂ شیراز ؎) حلقۂ زلفش تماشا خانۂ باد صباست ۔ جان صد صاحب دل اینجا بستۂ آن موبین ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مکانی و مقامی کہ در ان تماشا واقع شود یعنی محل تماشا (اردو) تماشے کا مقام دیکھو تماشا گاہ۔

تماشاخانۂ اوپرا اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار یعنی تماشاگاہی کہ دران رقص وسرود باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است ما صراحت اوپرا بجایش کردہ ایم کہ یعنی رقص وسرود است (اردو) وہ تماشاگاہ جہان ناچ رنگ ہو۔

تماشاخانۂ رسمی اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار تماشاگاہی کہ دران نقل ترک شاہی شود صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم تصدیق این می کند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و معنی لغوی این خلاف کنایۂ محاورۂ معاصرین عجم است کہ زبان خود را بتاریکی می برند (اردو) وہ ناٹک جس مین پادشاہی ترک وحشم کی نقل ہو۔ مذکر

تماشاخانۂ سربازی اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار میدانی کہ دران سپاہ فوجی بازی کند ہمچون جنگ مصنوعی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔ (اردو) وہ میدان جہان فوجی کرتب دکھلائے جاتے ہین۔ مذکر۔

تماشاخانۂ کالا اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ تماشاگاہی کہ بسیار تجمل وشان دارد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) وہ ناٹک جس مین شان وتجمل زیادہ ہو۔ مذکر۔

تماشا دادن مصدر اصطلاحی بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار یعنی تماشا نمودن وبمشاہدہ آوردن تماشا **مؤلف** عرض کند کہ متعدی تماشا دیدن است محاورۂ معاصرین عجم باشد (اردو) تماشا دکھلانا۔

تماشا دارد اصطلاح۔ بقول بحر ای لائق دیدن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است گویند "سربازی فلان تماشا دارد"

(اشرف مازندرانی ؎) وجد صوفی شب معراج
تماشا دارد ۔ جلوهٔ تیر در آماج تماشا دارد
(اردو) دیکھنے کے قابل ہے ۔ قابل دید ہے

تماشا داشتن مصدر اصطلاحی ۔ جناب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که محو تماشا بودن است (مسیح کاشی ؎) پیوسته بروی تو تماشا دارم ۔ دل در خم آن زلف چلیپا دارم ۔ مخفی مباد که سند بالا متعلق به مصدر داریدن است که بجائیش می آید
(اردو) محو تماشا ہونا ۔

تماشا دیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی نظاره کردن است (سالک یزدی ؎) تعجب دارد این صورت تماشا دارد این معنی ۔ جهان محو تماشا و تماشائی نمی بینم ۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر بمعنی دیدن پیدا است که بجائیش می آید خان آرزو در سراج بذیل تماشا گوید که تماشا دیدن هرگز در اشعار اساتذه دیده نشد ۔ مابحث کاملش بذیل تماشا نقل کرده ایم وهم او در چراغ هدایت بذیل تماشا می نویسد که در کلام سالک یزدی (تماشا دیدن) را دیده ام و این خالی از غرابت نیست لیکن بعد تامل معلوم می شود که دیدن اینجا بمعنی دریافتن است یعنی من تماشا نمی دانم که چیست حالانکه عالم محو تماشاست (انتهی) ما میگوئیم که فضولی اوست و دیدن در اینجا بمعنی دریافتن نیست بلکه یافتن و مشاهده کردن و نظاره کردن ذوق زبان ندارد که استعمال سالک را از غرابت بندارد ۔ فتامل ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بذیل تماشا کردن ذکر این کرده گوید که ترجمهٔ محاورهٔ هندی است بخیال ما او هم ذوق سخن ندارد (شیخ حسین شهرت ؎) ببزم اهل دنیا چون تماشا بین تبخانه ۔ ندارم مطلبی ناز برهمن می کشم بیجا ۔ (امیر خسرو ؎) خرم آن روز که من آن رخ زیبا بینم ۔ او کند ناز و من

از دو تماشا بینم ؛ (اردو) تماشا دیکھنا بقول آصفیہ۔ سیر دیکھنا کیفیت اٹھانا۔

تماشا رسیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ بنظر آمدن تماشا ست۔ (نظیری ؎) مجلس چو بر شکست تماشا بما رسید ؛ در بزم چون نماند کسی جا بما رسید ؛ (اردو) تماشا نصیب ہونا۔ تماشا نظر آنا۔

تماشا شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سیاقش استعمال مصدر شدن پیدا ست کہ بجایش می آید و معنی این قرار یافتن تماشا ست (عالی ؎) غنچۂ دلہا ز شوقت ہر طرف وا می شود ؛ گر نقاب از رخ بیندازی تماشا می شود ؛ (بدیع اصفہانی ؎) شیشہ ہا چید است بر طاق دلم دست امید ؛ گر فتد سنگی ز نومیدی تماشا می شود ؛ (اردو) تماشا ہونا تماشا قرار پانا۔

تماشا کدہ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر مرادف تماشا خانہ و تماشا گاہ (شوکت ؎) گلشن از بسکہ ز روی تو تماشا کدہ ا ست ؛ تکمۂ گل نگہ دیدہ حیرت زدہ ا ست ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس ا ست (اردو) دیکھو تماشا خانہ۔

تماشا کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تماشا دیدن باشد (نظیری نیشاپوری ؎) چنانم می گزد بی او تماشای چمن کردن ؛ کہ شکل غنچہ در گلشن سر مار است پنداری ؛ (اردو) دیکھنا۔ دیکھو تماشا دیدن۔

تماشا گاہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مرادف تماشا خانہ کہ جای و محل تماشا باشد (صائب ؎) ز فیض سرمۂ حیرت درین تماشا گاہ ؛ یکی شد است چو آئینہ خوب و زشت مرا ؛ **مؤلف**

عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تماشا گاہ۔ دیکھو تماشاخانہ۔

تماشاگر اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مرادف تماشائی یعنی بیننده (ملا شانی تکلو ؎) نزدیک به آتش نتوان رفت همان به که گذر دور تماشاگر گلزار تو باشیم ؎ (ملا طغرا ؎) ز رنگین بتان دیدهٔ دوستان ؎ بمجلس تماشاگر بوستان ؎ **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است از قبیل دادگر و صیقل گر (اردو) تماشا دیکھنے والا۔

تماشا گاشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که از سندش استعمال مصدر نگاریدن پیداست و معنی این قائم کردن تماشا (عرفی ؎) بر شفق گریه عطارد شمار ؎ بر ورق دیده تماشا نگار ؎ (اردو) تماشا قائم کرنا۔

تماشا نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که جلوه دادن و مشاهده کنانیدن تماشا متعدی تماشا دیدن است (شانی مشهدی ؎) بران سر دارم سودا که دست افشان و پاکوبان ؎ درایم و زجنون در شهر و بنمایم تماشائی ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر نمائیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تماشا دکھانا۔

تماشائی بقول بہار و دارسته بمعنی تماشا گر که گذشت (ملا نوعی ؎) حسن مسطور نظرهاست که چون صورت خویش ؎ بهرهٔ نیست از آئینه تماشائی را ؎ (ظهوری ؎) گر تماشائی شود پیدا تماشا رخصت است ؎ حسرتی سازی اگر خود را تماشا رخصت است ؎ (ولہ ؎) غوطه در دام نگه خورده تماشائی او ؎ یک جهان دیده اگر دربن هر مو دارد ؎ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تماشائی

بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ سیر دیکھنے والا | تفارہ کن۔ ناظر۔

(الف) **تماغہ** | بقول بہار بالضم وغین معجمہ کلاہ شاہین وباز وامثال آن (خواجہ عبید اللہ سامی ؎) ای کردہ بصید آہوی دل آہنگ ۔ بربستہ کمر بچین دامن بس تنگ ۔ این پردۂ سینہ بند برپستان نیست ۔ مانند تماغہ ایست بر چشم پلنگ ۔ (علی رضای تجلی ؎) شہباز قدرتش چو زند بال و پر بہم ۔ نہ چرخ را بیفگند از سر تماغہ وار ۔ (ابو طالب کلیم ؎) کبوتر کوہ زنہارش در آید ۔ تماغہ از سر شاہین رباید ۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ ترکی وعربی نیست فارسی قدیم است وبعض معاصرین عجم ہم بر زبان دارند (**اردو**) ٹوپی بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ وہ تھیلی جو شکاری جانور کے منہ پر چڑھا دیتے ہیں (طماغہ)۔ (وزیر ؎) وہ بدگمان ہوں کہ خط دیکھے بند کیں آنکھیں ۔ چڑھائی باز کی ٹوپی سر کبوتر پر ۔

تمام | بقول بہار کافی وبسندہ وکامل وبی نقصان ومنعنی آخر ومنقضی بالفظ شدن وکردن ومعنی نظام یافتن بالفظ گرفتن مستعمل۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ مصدر عربی است وفارسیان آن را بمعنی تام اسم فاعل استعمال کنند وازین جہت یای مصدری فارسی بآن الحاق سازند **مؤلف** عرض کند کہ صاحب منتخب بفتحتین بمعنی درست ودرست شدن آوردہ فارسیان استعمال این بترکیب با مصادر خود بمعنی (۱) آخر وختم و (۲) بمعنی کامل وکل ہمہ کردہ اند کہ در ملحقات می آید معنی دوم این مجاز معنی اول می نماید بخیال ما منفرس است (ظہوری ؎) خونہا تمام جوش زد از شور بلبلان ۔ گلہای آتشین شرر گلخن من است ۔ (ولہ ؎) ہر کہ خرمن دارد امیدی براو ۔ در تمام شہر کونگمین نگشت ۔ (**اردو**) تمام۔ بقول آصفیہ۔ عربی (۱)

آخر۔ ختم۔ (۲) کامل۔ بالکل۔ سالم۔

تمام آن را چمن گرفته است مقولہ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی اطراف آن مقام سبزہ و زار است **مؤلف** عرض کند کہ مقولہ موافق قیاس است (اردو) اس مقام کے اطراف سبزی ہے۔

تمام اجزا استعمال۔ بقول بہار و بحر بمعنی کامل و بی نقصان (عبدالرزاق فیاض ؎ غرت بی طالعان ہرگز تمام اجزا نبود ہ دانستی کہ داشت این خلعت گریبانی نداشت ہ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) کامل۔ تمام بے نقصان۔

تمام برآمدن و برآیدن استعمال کامل برآمدن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس باشد (ظہوری ؎) ز خود تمام برایم مگر تمام برایم ہ ہزار بار بسوزم مگر کہ خام برآیم ہ حیف است کہ مصدر برائید بجایش ترک شد (اردو) کامل نکلنا۔

تمام بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کامل بودن است (کمال اصفہانی ؎) خلق گویند مغز خر خوردہ ہ ہر کہ در آخر تمام بود ہ (اردو) کامل ہونا۔

تمام دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تمام تر معائنہ کردن و کامل فہمیدن و دانستن و یافتن (نظامی گنجوی ؎) پدر در خسروی دیدہ تمامش ہ نہادہ خسرو پرویز نامش ہ (اردو) کامل ملاحظہ کرنا۔ دیکھنا کامل پانا۔ کامل خیال کرنا۔

تمام رس اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مقابل نارس۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات

صراحت فرمید کند کہ آنچہ خوب رسیدہ باشد از شراب وغیرآن مقابل نیمرس (صائب ؒ) تمام رس نبودہ بادہ کہ کف دارد ہ کہ عیب دار بود گوہری کہ تف دارد ہ مؤلف عرض کند کہ مرادف پختہ کہ خامی ندارد چنانکہ میوۂ تمام رس و شراب تمام رس۔ اسم مفعول ترکیبی است (اردو) پختہ۔ پکا ہوا۔

تمام رسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ سند پیش کردۂ او از صائب ہمان است کہ بر (تمام رس) گذشت و دران استعمال (تمام رس) است کہ اسم مفعول ترکیبی است و لازم نمی آید کہ بوثیقۂ آن این مصدر تمام کنیم از نکہ استعمال دیگر مشتقات این بدین معنی در کلام فارسیان دیدہ نشد۔ صاحب آصفی غور نکردہ (اردو) ناقابل ترجمہ۔

(الف) تمام ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (ا) لازم تمام کردن و ختم کردن و بانجام رسانیدن است (صائب ؒ) خورشید در دو ہفتہ کند ماہ را تمام ہ چہ ہا تو کار من بہ نیمہ شبے تمام ساخت ہ و از ہمین قبیل است ۔۔۔

(ب) تمام ساز بودن (ظہوری ؒ) بیان عیدی کن و در عیدگاہ عشق قربان شود کہ می سازد شہادت ناتمامان را تمام ایجاباً۔ (اردو) الف و ب تمام کرنا۔

تمام شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (ا) لازم تمام کردن است یعنی کامل شدن و از دو اسناد پیش کردہ اش استعمال مصدر شدن پیداست کہ بجایش می آید (ظہوری ؒ) چو در ترکتازی کنند اہتمام ہ شود ترکی ترک گردون تمام ہ (کمال اصفہانی ؒ) چل روز از ان سبب گل آدم سرشتہ بود ہ

تا قصر دین بخشت وجودت شود تمام ۴ ارسند صائب استعمال تمام شدن پیداست (ص) در خاکساری آنکه چو صائب تمام شد ۴ بر صدر اگر قرار کند آسمان است ۴ صاحب رشیدی گوید که (۲) بمعنی مردن هم صاحبان بحر و برهان ذکر میرود و معنی کرده اند و ازسند صائب من وجه معنی دوم هم توان گرفت. خان آرزو در سراج گوید که بدان سبب که موت متمم کمالات انسانی است ازینجاست که بعضی در تعریف انسان گفته اند حیوان ناطق ثابت چنانکه شاعر گوید (ع) نشنیده که هرکه بمیرد تمام شد ۴ و این از عجیب تحقیقات علامه دوانی است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تمام ہونا (۲) مرنا۔

تمام شهر در زیر پا افتاده است مقولهٔ جنابعالی رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که یعنی تمام شهر به نشیب واقع است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تمام شہر نشیب میں ہے۔

تمام عیار اصطلاح بقول بهار بمعنی تمام اجزا گذشت صاحب بحر گوید که بمعنی کامل و بی قصور (صائب ۵) شود بساط جهان چون ز تمام عیار پاکنند کوشش اگر خلق در روانی هم ۴ **مؤلف** عرض کند که بمعنی کامل العیار۔ (اردو) کامل العیار۔ وہ سونا یا چاندی جو کھرا ہو

تمام کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی ختم کردن است (شفائی اصفهانی ۵) چون لب از قصهٔ اظهار محبت وا مانده ۴ بزبان نگه گرم تمامش کردم ۴ (اردو) تمام کرنا۔ ختم کرنا۔

تمام کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بالکلیه کشیدن و مقی باقی نداشتن و کشیدن

بکمال رسد (ظهوری ص) هزار جرعهٔ فیض است
در قدح معشوق و خوش آن حریف که این کاسه را
تمام کشید و (البوجای غزنوی ص) کمال دولت
و بخشش همو نیم کشش است و همان چو تیر شود راست
گر تمام کشید و (ظهوری ص) نفس گسیخت دلم
آه تمام کشید و نبود بخیه جگر دیده گریه خام کشید
و (اردو) کامل کھینچنا پینا یکان ہونا آہ و نالہ یا
جام شراب وغیرہ۔

تمام گذشتن استعمال۔ بمعنی منقضی شدن
بتمامه **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است
(ظهوری ص) کاری از عمر نیکار دو هنوز پنجاه
و تمام می گذرد و محفی نماند که از سند بالا استعمال
مصدر گذردن پیداست که بجای خودش می آید
(اردو) کامل گذر جانا۔

تمام گردانیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که بمعنی تمام کردن است (سنائی

غزنوی ص) از او خدمت ناکاری نیاید ایکان
را هم تو بنا نهادی هم تو تمام گردان و (اردو)
تمام کرنا۔ ختم کرنا۔

تمام گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی تمام شدن است (صائب ص) امید
بلبش داشتم ندانستم که این قدح بچشیدن تمام
می گردد و (اردو) تمام ہونا ختم ہونا۔
دیکھو تمام شدن۔

تمام گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
بمعنی تمام و کامل شدن (مغربی ملیشاپوری ص)
گیرد بدولت تو همه شغلهای نسق و گیرد به همت
تو همه کارها تمام و محفی نماند که از سند بالا استعمال
مصدر گیردن پیداست که بجایش می آید (اردو)
کامل ہونا۔ تمام ہونا۔

تمام گشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف تمام شدن است (کلیم همدانی ؎) واصل زحرف چون وچرا بسته است لب ؛ چون ره تمام گشت جرس بی زبان شود ؛ (اردو) تمام ہونا۔ دیکھو تمام شدن۔

تمامی صاحب تحقیق الاصطلاحات بدیل تمام گوید که فارسیان یای مصدری فارسی به آن الحاق سازند **مؤلف** عرض کند که (۱) بمعنی موت و (۲) بمعنی اختتام و انجام معنی دوم حقیقی است و معنی اول مجازش۔ و بخیال ما یای آخره زائد است (صائب ؎۱) کار جهان تمامی هرگز نمی پذیرد ؛ پیش از تمامی خود خود را تمام گردان ؛ (ولہ ؎۲) خندهٔ شادی چه می خواهی در زین ماتم سرا ؛ گل تمامی عمر خود را صرف یک خمیازه کرد ؛ (فطرت قمی ؎) خال لب او وقت تقریر زما برد ؛ این دزد سخن عرض تمامی شعرا برد ؛ (ظهوری ؎) تمامی عمر خاشاک سر کوی هوس چیدم ؛ که نادان می کند بر شعلهٔ خس خام جوشی را ؛ (اردو) (۱) موت۔ مؤنث۔ (۲) تمامی۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ آخر۔ انجام۔ انت۔

تماهیچه بقول ملحقات برهان گوشت نرم و نزار و پخته صاحب انند بحوالهٔ مؤید گوید که بروزن و معنی تباهیچه باشد یعنی گوشت نرم و پخته **مؤلف** عرض کند که این مبدل تباهیچه است چنانکه غرب و غرم و صراحت ماخذ مبدل را نجا کرده ایم (اردو) دیکھو تباهیچه۔

تمتع بقول بهار بمعنی بهره و برداری یافتن می فرماید که بالفظ برداشتن و بردن و داشتن و دیدن و گرفتن و یافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که بقول منتخب بفتحتین و ضم فوقانی مشدد سوم لغت عرب است به همین معنی فارسیان استعمال این بمعنی اسمی یعنی فائده کنند که در ملحقات

می آید (اردو) تمتع۔ یعنے فائدہ۔ مذکر

تمتع برداشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی فائدہ حاصل کردن است و متمتع شدن (صائب ؎) نشد زگردیتیمی نصیب ہیچ گہر ۔ تمتعی کہ دل از خط دستان برداشت ۔ (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔

تمتع بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تمتع برداشتن است (مخلص کاشی ؎) جدا زہم چہ تمتع برند چون دندان ۔ جماعتی کہ زطفلی بہم برآمدہ اند ۔ (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔ فائدہ پانا۔

تمتع بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن تمتع باشد مرادف تمتع برداشتن (صائب ؎) خموش باش نظر کن بہ طوطیان کہ زیر پا نہ بنید یار و من بالائی بنیم ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر بستیدن پیدا است کہ بجالیش گذشت (اردو) دیکھو تمتع داشتن۔

تمتع گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی صائب ۔ کہ جز قفس چہ تمتع زگفتگو بستند ۔ (اردو) فائدہ حاصل کرنا۔

تمتع داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی متمتع بودن است (حافظ شیرازی ؎) از لذت حیات ندارد تمتعی ۔ امروز ہر کہ وعدۂ فردایش می دہند ۔ مخفی مباد کہ در سند بالا استعمال مصدر داریدن پیدا است کہ بجالیش می آید۔ (اردو) متمتع ہونا۔ فائدہ یاب ہونا۔

تمتع دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی متمتع شدن مرادف تمتع داشتن است۔ (صائب ؎) تمتع باکمال قرب زان رعنا نمی بینم ۔ کہ زیر پا نہ بنید یار و من بالائی بنیم ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر بینیدن پیدا است کہ بجالیش گذشت (اردو) دیکھو تمتع داشتن۔

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی متمتع شدن است مرادف تمتع بردن (صاحب ؎) نشد ز دولت بیدار رزق اہل سعادت ؎ تمتعی که ازان چشم نیمخواب گرفتم ؎ (**اردو**) متمتع ہونا۔ فائدہ حاصل کرنا۔

تمتع یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی فائدہ حاصل کردن است (سعدی ؎) تمتع ز ہر گوشہ یافتم ؎ ز ہر خرمنی خوشہ یافتم ؎ (**اردو**) فائدہ حاصل کرنا۔ فائدہ پانا۔

تمتم بقول برہان و سروری و ناصری و رشیدی و جامع بضم ہر دو فوقانی و سکون ہر دو میم (۱) قطاس باشد و آن دم گاو کوہی است کہ سپاہیان آن را از نیزہ و علم آویزند و بر گردن اسپ بندند۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ (۲) بکسر ہر دو تا بمعنی سمّاق است **مؤلف** عرض کند کہ بعض محققین نسبت معنی اول این لغت را بفتح ہر دو فوقانی نوشتہ اند و بمعنی دوم صاحب محیط ہم این را سمّاق گفتہ و بر سمّاق ہر چہ نوشتہ ما نقلش برتتری کردہ ایم ولیکن تمتم بمعنی دوم خود لغت عربی است و صاحب منتہی الارب آوردہ البتہ بقول خان آرزو این را منقرس توانیم گفت اگر سند استعمال این بکسر ہر دو تا بدست آید (**اردو**) (۱) جنگلی گاے کی دم جو گھوڑوں کی گردن اور علم پر زینت کے لئے لٹکاتے ہیں۔ مؤنث (۲) سمّاق دیکھو تتری۔

تمثال بقول بہار بالکسر بمعنی پیکر و تماثیل جمع آن۔ می فرماید کہ بالفظ کشیدن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ این بالکسر لغت عرب است فارسیان استعمال این با مصادر فارسی می کنند کہ در ملحقات می آید و ہیچ تخصیص مصدر کشیدن نیست (**اردو**) دیکھو پیکر کے پہلے معنے۔

تمثال بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض

کند که بمعنی نقش بستن و تصویر کشیدن (عالی شیرازی
ے) کجا بر آب برهم خورده کس بسته است
تمثالی ؛ میسر نیست نقش مدعا طبع شوخش را ؛ ۔
(اردو) تصویر کھینچنا ۔ نقش کرنا ۔

تمثال ساختن استعمال ۔ صاحب آصفی

تمثال کشیدن ذکر این کرده از معنی ساکت

مؤلف عرض کند که بمعنی تصویر کشیدن و نقش کردن مرادف تمثال بستن است (رودکی سمرقندی ے) بهشت آئین سرائی را بپرداخت ؛ زهر گونه در آن تمثال ها ساخت ؛ (ثنائی مشهدی ے) هست از پیشانی عاشق هویدا حال عشق ؛ می کشد مجنون تصویر چون کشد تمثال عشق ؛ (اردو) تصویر کھینچنا ۔ نقش کرنا ۔

تمثال گر اصطلاح ۔ بقول برهان در ملحقات و بهار و بحر و مؤید صورت گر و نقاش (شیخ شیراز ے) چنان صورتش بسته تمثال گر ؛ که صورت نه بندد از ان خوبتر ؛ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) مصور ۔

(الف) **تمثیل** بقول بهار بمعنی نگاشتن پیکر ۔ می فرماید که بمعنی تشبیه دادن از کلام محسن تاثیر مستفاد می شود (ے) دین و دل را می دهی بر باد تا دم می زنی ؛ باز تمثیل کرم بر نام حاتم می زنی ؛ **مؤلف** عرض کند که بالفتح و کسر ثانی مثلثه بقول منتخب لغت عرب است فارسیان بمعنی مثال استعمال کرده اند و به همین معنی در عربی هم استعمال است بمعنی مصدری و از سند بالا

(ب) **تمثیل زدن** بمعنی مثال دادن ظاهر (اردو) الف ۔ تمثیل ۔ بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ مثال ۔ تشبیہ ۔ نظیر (ب) تمثیل دینا ۔ بقولہ ۔ مثال دینا ۔

تنبیہ بقول ملحقات برهان بمعنی توشه دان ۔ مرادف تنبچه **مؤلف** عرض کند که ظاهر اللغت

ترکی معلوم می شود و سکوت دیگر محققین فارسی ہم تائید خیال ما می کند ولیکن لغات ترکی ازین ساکت چارۂ نیست که فارسی قدیم دانیم معاصرین عجم ازین بخبر اند (اردو) توشدان۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ توشہ دان۔ وہ ظرف جس مین سفر کی خوراک رکھین۔

تمخیشا بقول برہان وجامع باخاوتای مثنّی بر وزن مہ سیما۔ (۱) نام یکی از اصحاب کہف است و (۲) نام دعائی ہم کہ بوقت حاجت می خوانند صاحب انند بذکر این صراحت کند کہ لغت فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند کہ بقول معاصرین عجم لغت ژند و پاژند باشد یعنی دوم بخیال ما بمعنی اوّل فارسی نباشد و در عربی ہم یافتہ نمی شود باشد کہ سریانی باشد (اردو) (۱) ایک صحابی کا نام اصحاب کہف سے تمخیشا (۲) ایک دعا کو فارسیون نے بھی تمخیشا کہا ہے جس کی صراحت مزید نہین ہوئی۔ مؤنث۔

تمدّن بقول آنول چال بحوالۂ معاصرین عجم بمعنی تہذیب **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضم دال مہملہ مشدد بمعنی بود و باش کردن در شہر انتظام شہر نمودن و از نیکہ باشندگان شہر بہ نسبت دیہاتیان صاحب تمیز می باشند فارسیان استعمال این بمعنی تہذیب کردہ اند و معاصرین عرب ہم بدین معنی استعمال می کنند پس ما این را مفرّس تدانیم (اردو) تمدن۔ مذکر تہذیب۔ صاحب آصفیہ نے اس کو ترک فرمایا ہے مگر اردو مین انھین معنون مین مستعمل ہے۔

تمده بقول برہان وجامع بفتح اوّل وسکون ثانی بر وزن بنده کج زبان را گویند یعنی شخصی کہ در حرف زدن زبانش خوب نگردد کہ بہ عربی فافاة خوانند۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بدین معنی تمنده بر وزن دونده آمده و تلمنده ہم بدین معنی گذشت و ہیچ یکی ازین سہ لغت

در کتب معتبره نیست مؤلف عرض کند که ما برتلمذه حقیقت ماخذ این عرض کرده ایم و تلمذه مبدل باشد پس این را مخفف تلمذه دانیم و باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است معتبر دانیم (اردو) دیکھو تلمذہ۔

تمر بقول برہان و جامع بفتح اول وسکون ثانی ورای بی نقطه (۱) آب مروارید که علتی است در چشم و بکسر اول نیز بنظر آمده۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی اول گوید که در بعضی از فرہنگها (۲) آب مروارید را تمر خوانند با اول مکسور و ثانی زده۔ خان آرزو در سراج بذیل تم که بمعنی اول گذشت این را اصل داند و تم را مخفف این مؤلف عرض کند که طرز بیان همه محققین بالا و رای صاحب جہانگیری ظاہر می کند که تمر را بمعنی قسمی از بیماری چشم دانند که بعمر چہل سالگی در چشم پدید آید و بدان سبب نیروی بینائی کمی گیرد و چون از پنجاه تجاوز کند آن علت خود بخود زائل شود و بعضی از فرہنگها مرض آب مروارید چشم گویند ولیکن صاحب جہانگیری این را بمعنی آب مروارید مطلقاً آورده که آن را معنی دوم قائم کرده ایم و همین معنی اصل این اسم جامد است و معنی اول مجاز آن از بنکه نام مرض چشم هم آب مروارید چشم است فتامل منحنی میاد که صاحب رشیدی و سروری هم این را بالکسر دانند و معنی متفق با برہان (اردو) (۱) دیکھو تم (۲) دیکھو آب گوہر

تمرستان استعمال۔ بقول اند و غیاث بفتحتین باغ خرما را گویند مؤلف عرض کند که موافق قیاس است از قبیل گلستان و نسترن (اردو) کھجور کا باغ۔ نخلستان۔

تمرقرک بقول برہان بفتح اول و کسر ثانی وسکون رای بی نقطه و قاف و زای نقطه دار مفتوح بکاف زده (۱) کلام خدا و قرآن مجید را گویند و بضم ثانی هم گفته اند و گویند که ترکی است صاحب

سروری می فرماید کہ این لغت را از فرہنگ قواس نقل کردہ ایم (عمید لوبکی ۵) برفلک رسالتش راہ روان شرع را ۲ ہریک ازین چہار رکن آیتی از تمر قرنگ ۲ صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی (۲) ستارۂ قطب و مصحف مجید۔ صاحب مؤید بحوالۂ فرہنگ علی بیگی و فخر قواس برمعنی اول قناعت کردہ **مؤلف** عرض کند کہ شان لغت تقاضای ہمین می کند کہ لغت ترکی دانیم ولیکن عجب است از لغات ترکی وکنز کہ این لغت را ترک کردہ اند باوجود این ما این را فارسی ندانیم (**اردو**) (۱) کلام اللہ۔ مذکر (۲) ستارۂ قطب۔ مذکر۔

تمرہندی اصطلاح۔ بقول محیط بعربی صبار او برومی قسار فورنیقین و بفارسی خرمائے ہندی و بہ انگریزی ٹمراٹڈ و بہندی املی و انبلی گویند درخت آن عظیم و ثمر آن در غلاف ہای باریک و پوست آن بعد رسیدن اندک صلب صدفی و سرخ می گردد و در ہند کثیر الوجود ثمر آن سرد در اول و خشک در دوم و بقول شیخ سرد و خشک در دوم۔ ترشی قوی آن مائل باندک قبض و گویند سردی آن تا بدرجۂ سوم می رسد و بعضی سرد و خشک در سوم گفتہ اند و خشکی سرخ آن زیادہ و گویند کہ شیرین آن قریب باعتدال مائل بحرارت و آن مسہل لطیف تر از آلو بخارا یعنی ثقل آن بر معدہ و احشا کمتر از ثقل آلو بخارا است و رطوبت آن کمتر ازان و معتدل مزاج قلب حار لبردی خود و مزیل خفقان حار و قی صفراوی و مقوی معدہ مسترخی از کثرت قی و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی (**اردو**) تمرہندی۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث املی کا درخت اور اس کا پھل

(الف) **تمرین** بقول لبل چال بمعنی قواعد است و معاصرین عجم ----------

(ب) **تمرنبات جسدیہ** ورزش جسمانی راگویند و . . . . . .

(ج) **تمرنبات عسکریہ** قواعد فوج را **مؤلف** عرض کند کہ الف لغت عرب است و بقول منتخب بالفتح و کسر رای مہملہ بمعنی نرم کردن و خوگر ساختن۔ فارسیان معاصر استعمالش کہ بمعنی قواعد کردہ اند از ہمین معانی است و ب و ج مرکب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) الف۔ قواعد۔ مؤنث ب جسمانی ورزش۔ مؤنث ج فوجی ورزش۔ مؤنث۔

تمسار بقول بہار آنکہ ادویۂ مفردہ بفروشد و در عرف ہند پنساری گویند (کمال اسمٰعیل ؒ) تمسار کلک او را شیر اجل مجاہر ؒ عطار خلق او را باد صبا مقابل ؒ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بالکسر خوانند و فارسی قدیم و حالا ہم بر زبان شان است (اردو) عطار۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ دوا فروش۔ پنساری۔

تمسک بقول بہار چنگ در زدن۔ گوید کہ فارسیان بمعنی ما بہ التمسک استعمال کنند یعنی نوشتہ کہ بکسی دہند ہنگام گرفتن زر قرض یا چیزی دیگر از کسی تا وی عند الطلب اگر انکار کند آن دیگر را ہمان نوشتہ سند باشد برای اثبات دعوی خود (نواب امیر الامرا شایستہ خان آصفجاہی ؒ) زپرسش گنہم روز حشر آخر شد ؒ تمسکات گناہان خلق پارہ کنید ؒ (می فرماید کہ بہ تخفیف ہم آمدہ (علی خراسانی ؒ) از تفاوت دیدہ اش برآید زود ؒ ہر کہ جوید بہ نقص تو تمسک ؒ (ولہ ؒ) دستگیری زبس نمی یابم ؒ بعصا جستہ ام ازان تمسک ؒ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ این بفتحتین و ضم سین مہملہ مشدد لغت عرب است ولیکن بمعنی متعلقہ فارسی این را مفرس دانیم (اردو) تمسک۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ لغوی معنے گرفت

پکڑ۔ وہ اقرار نامہ یا نوشتہ جو قرضہ کی سند مین قرضدار قرضخواہ کو لکھدیتا ہے تاکہ قانونی گرفت سے نہ بچے۔

تمغا بقول بہار (۱) داغی کہ بر ران اسپ و دیگر مواشی کنند گویا آنہم مہراست و (۲) باجی کہ بر دربہای بلاد و معابر بتجار از تجار گیرند و (۳) مہری از چوب کہ بعد ضبط باج براجناس تجار زنند و در ملحقات مہریکہ بر روی انبار غلہ و امثال آن زنند و (۴) بمعنی فرمان سلطانی (سعید اشرف ۱۲) برگ لالہ است کہ افتاد در آغوش نسیم ؎ بر سر یکفلش داغ نشان تمغا کو (طالب کلیم ۱۲) دران از باج واز تمغا خبر نہ ؎ ز تکلیفات دیوانی اثر نہ ؎ (ظہوری رباعی ۱۳) ریحان جنان چو خط زیبای تو نیست ؎ آرند چو مہتای تو مہتای تو نیست ؎ خبس سرچار سوی شہرت نشود ؎ خطی کہ بران نقطہ ز تمغای تو نیست ؎ (والہ ہروی ۱۴) دارد ز تفضل سعادات ؎ تمغای قبول حق بطاعات ؎ (صائب ۱۴) داغ رسوائی خداداد است منصور مرا ؎ ہست تمغای تجلی لائہ طور مرا ؎ واستہ بذکر ہمہ معانی گوید کہ (۵) مکرر بستن شاعر مضمون خود را ازان جہت است کہ گویا مہر خود می کند (۵) ہیچ فرقی درمیان خرش و گلگون تو نیست ؎ این ہمان معنی بود گویا کہ تمغا کردہ اند ؎ صاحب ملحقات برہان بر ذکر معنی اول و دوم وسوم قانع مؤلف عرض کند کہ بہمین سہ معنی بیان کردہ ملحقات برہان لغت ترکی زبان است کہ صاحب لغات ترکی ذکرش کردہ فارسیان استعمال این کردہ اند و اکثر استعمال فارسی بمعنی مہر است و مجازاً بمعنی سند و فرمان شاہی ہم و صراحت کامل معنی پنجم بر مصدر (تمغا کردن) می آید کہ ما ازان اتفاق نداریم و غلط پنداریم (اردو) (۱) وہ داغ جو گھوڑے کے پٹھے پر دیتے ہین۔ مذکر

(۲) دیکھو بلج کے دوسرے معنے (۳) وہ چوبی مہر جس سے ذخیرۂ اجناس پر مٹی بچھا کر لگاتے ہیں مؤنث (۴) بادشاہی فرمان۔ مذکر (۵) شاعر کا اپنے ہی مضمون کو مکرر باندھنا کا حاصل بالمصدر اپنے مضمون کی تکرار۔ مؤنث۔

تمغاچی اصطلاح۔ بقول بہار و بحر آنکہ محصول راہداری ستاند (سیفی ۵) ز تمغاچی سپرد داغ غلامی بر جبین دارم ؎ تلف شد نقد جان و حاصل باقی ہمین دارم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ این مرکب ترکی زبان است بہ ہمین معنی کہ فارسیان استعمال این کردہ اند (**اردو**) محصول راہداری وصول کرنے والا اہل کار۔ مذکر۔

تمغازدن استعمال۔ بقول بہار و بحر باصطلاح ارباب دفاتر ایران دریدن گوشۂ فرد را (میرزا محسن تاثیر ۵) تاثیر مگو از نظر افتادۂ یارم ؎ تمغا نزند ناظرشہ باطلہ بسیار ؎ می فرماید کہ ناظر متصدی کل کارخانہ جات پادشاہی را نام است کہ آن را در ہندوستان خان سامان گویند و باطلہ یعنی فرد باطل است **مؤلف** عرض کند کہ ہر دو محققین بالا سکندری خوردہ اند تمغا زدن در اینجا بمعنی مہر کردن است۔ شاعر گوید کہ ناظر شہ بر باطلہ یعنی فردی کہ گوشۂ او دریدہ باشد و باطل شود مہر شاہی نمی کند پس یار ما کہ بر من نظر نمی کند گویا من مشابہ باطلہ ہستم و نظر یار را تمغا قرار می دہد مقصود شاعر ہمین قدر کہ ما را از نظر افتادہ مدان بلکہ فرد باطلہ دان و چشم نکردن او عادت مستمرہ است کہ بر فرد باطلہ مہر نمی کنند چیز دیگر نیست مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر زدن پیدا است کہ بجایش می آید (**اردو**) مہر کرنا۔

تمغا کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار مکرر بستن مضمون خود و اگر از غیر بود دزدی یا ابتذال است سند این کہ پیش کرد بر معنی

پنجم تمغا گذشت **مؤلف** عرض کند که از سند سعید اشرف معنی بیان کرده هر دو محققین اصلا پیدا نیست و نه این معنی را معاصرین عجم بر زبان دارند۔ خان آرزو در چراغ هدایت با هر دو محققین بالاتفاق است ما می گوئیم که او هم غور بر معنی شعر اشرف نکرد اشرف گوید که ای یار در میان رخش (که اسپ رستم بود) و گلگون تو هیچ فرق نیست بجز آنکه بر اسپ رستم داغ زده اند و اسپ تو بی داغ است و از آنکه اسپ رستم ابلق و داغدار بود چنانکه از بیان محققین پیداست یعنی با سرخی و سپیدی مخلوط بود شاعر این نقص را در و پیدا کرده و از آنکه گلگون تمام اسپ شیرین بود و همه تن سرخ رنگ او را به از اسپ داغدار قرار داد این است حقیقت معنی شعر و پایه تحقیق هر سه محققین با نام و نشان که لطف معنی شعر را نفهمیده و برای خود معنی پیدا کرده اند که هیچ یک محقق زبان دان نمی گوید و اگر معنی مضمون مکرر پیدا کرده شان را تسلیم هم کنیم معنی شعر چه باشد غیر از اینکه خبط است فتامل۔ حاصل اینکه تمغا کردن مرادف تمغا زدن است بمعنی تحقیق چنانکه ظهوری هم گوید (ے) تخیل بر داز حد کاوکاوی پا بست را عاقبت تمغای ما کرد پا (اردو) مہر کرنا۔

تمغائی بمعنی کسی که تمغا وصول کند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ے) متاع زهد و تقوی را ظهوری پا ز داغ من به تمغائی رسا مدست پا مخفی مباد که جا دارد که درین شعر در تمغائی یای وحدت گیریم که بر لفظ تمغائی آمده و تمغای مزید علیه تمغا است و لیکن تمغائی بمعنی تمغاچی هم درست است (اردو) وہ اہل کار جو محصول راہداری وصول کرتا ہے۔ نذکر

تمغور بقول برهان و جامع و آنند بازای هوز بر وزن محفوظ پیرامون دهان و منقار مرغان خان آرزو در سراج گوید که این تصحیف است و صحیح بتغوز بیای موحده که گذشت **مؤلف**

(۱۰۰۵)

عرض کند که موحده بدل شد به فوقانی چنانکه تبکوب و تبکوت و فوقانی بدل شد به میم و همین مثال اول این قسم تبدیل است پس باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را مبدلش نگوئیم و جا دارد که این را قلب بعض بتفوز قرار دهیم که تبفوز باشد و پس ازان موحده را به میم بدل کنیم چنانکه غرب و غرم (اردو) دیکھو تبفوز۔

تمکّن صاحب آصفی ذکر این بحوالهٔ منتخب کرده که بمعنی جا گرفتن است۔ فارسیان استعمال این با مصدر داریدن کرده اند و با مصدر داشتن هم درست باشد که بمعنی جا داشتن است (ناظم ہروی ؎) زگل در گلستان دارد تمکّن ۔۔ وگرنه بوتهه خاریست گلبن ۔۔ (اردو) رہنا مقام کرنا۔

تمکین بقول بهار جا دادن و دست دادن در کاری می فرماید که گران سنگ از صفات اوست و کوه تمکین و لنگر تمکین هم آمده و بمعنی قدر و وقع مستعمل و بالفظ دادن و کردن و نهادن و یافتن مستعمل (ظهوری ؎) برسند تمکین و وقار است ظهوری ۔۔ در شادی و غم خال زتعبیر برآورد ۔۔ **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است بالفتح و کسر کاف صاحب منتخب این را بمعنی پای برجا کردن کسی را نوشته۔ فارسیان بمعنی قدر و عزت و توقیر استعمال این کرده اند و با مصادر فارسی مرکب کرده لحقات این می آید (اردو) تمکین۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ عزت۔ توقیر۔

تمکین دادن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که عزت دادن و قدر کردن است صاحب بحر هم به همین معنی ذکر این کرده (اثر شیرازی ؎) مهابتت چو برافروزد از عتاب جبین ۔۔ بکار خویش فلک را نمیدهد تمکین ۔۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر دهیدن پیداست که بجایش می آید۔ (اردو) عزت دینا۔ قدر کرنا۔

تمکین کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ صاحب بحر گوید کہ مرادف تمکین دادن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و از پیش کردہ شما استعمال مصدر کردن پیداست کہ بجایش می آید (فخری اردستانی ؎) بختی ایام باشد بر سبک عقلان گران ؎ کی کند دیوانہ سر شاہ تمکین سنگ را (اردو) دیکھو تمکین دادن۔

تمکین گاہ اصطلاح یعنی مقام رعب و داب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) بہ تمکین گاہ عرض حال کوہ آہنی دارم ؎ چہ دانستم حیا در ریشہ سیماب اندازد

(اردو) تمکین گاہ۔ بقاعدۂ فارسی مقام رعب و داب کو کہہ سکتے ہیں۔ مذکر۔

تمکین نہادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بزرگی کردن است (سعدی شیرازی ؎) جوانمرد شاطر زمین بوسہ داد ہا ملک را شاگفت و تمکین نہاد ؎ (اردو) قدر و منزلت کرنا بزرگی کرنا

تمکین یافتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قدر و منزلت و بزرگی و عزت حاصل کردن (انوری ابیوردی ؎) خواستم گفت در سخن من و تو ؎ از مکانت نیافتم تمکین ؎ (اردو) بزرگی اور عزت پانا حاصل کرنا

تملول بقول برہان بروزن مقبول رستنی است کہ خودرو و شبیہ بہ اسفاناخ است و آن را در خراسان برغست و بعربی قنابری خوانند۔ صاحب انند نقل بہ دارش۔ صاحب محیط اخی فرہاد کہ ہمان قنابری است **مؤلف** عرض کند کہ آنچہ صاحب محیط ہم قنابری نوشتہ ما نقلش بر برغست کردہ ایم و این را اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) دیکھو برغست۔

تملیت بقول برہان و سروری بروزن تملیک بارکوچکی باشد کہ بر بار بزرگ بندند۔

وگاه برپشت چاروا اندازند و بر بالای آن سوار شوند و یک لنگ بار نیز گویند. صاحبان جامع ورشیدی و ناصری می‌فرمایند که تنبلیت هم خوانند. خان آرزو در سراج گوید که اصل این همان تنبلیت است که می آید **مؤلف** عرض کند که این مخفف و مبدل آنست که نون به میم بدل شد چنانکه کجین و کجیم و موحده حذف شد مرادف بکیاسا (اردو) دیکھو بکیاسا۔

تمن بقول برهان و جامع بروزن چمن میغ را گویند و آن بخاری است تاریک ملاصق بر روی زمین و بغربی ضباب گویند خان آرزو در سراج گوید که این بخار تاریک است که در زمستان بر زمین پیدا شود **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و مرادف تزم باشد که بجایش گذشت (اردو) کہر۔ مذکر۔ دیکھو تزم۔

تمنا بقول بهار بمعنی خواهش و آرزو می فرماید که تباه از صفات اوست و بالفظ آوردن در دماغ و بستن و پختن و داشتن و در دل شکستن و سوختن و کردن و یافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است و بقول منتخب تمنّی بمعنی آرزو کردن۔ فارسیان به تبدیل تحتانی بالف استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر با مصادر فارسی کرده اند که در ملحقات می آید (ظهوری ے) گشت آن روز که تا بنده طناب رگ و پی پاخیمه و داغ تمنای تو در سینهٔ ما (اردو) تمنا۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ خواہش۔ درخواست آرزو۔ آمید۔

تمنا آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مقصود آصفی از (تمنا آوردن در دماغ) است (نظامی ے) تمنای گل ور دماغ

آورند ؛ منظر سوی روشن چراغ آورند ؛ واو خیال کرد که ازین شعر مصدر تمنا آوردن می برآید حالانکه نظامی لفظ تمنا را استعمال کرده است و (ورد و ماغ آوردن) مصدر ریست دیگر. آصفی بمعنی شعر غور نکرد و سکندری خورد. تمنا آوردن در محاورهٔ فارسی مستعمل نیست (اردو) ناقابل ترجمه.

تمنا بردن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی پیش کردن وظاهر کردن تمناست (تقی کاذر ونی ؎) باهمه بوالهوسی هانگذارد همت ؛ که تمنا به رقاضی حاجات بریم ؛ (اردو) تمنا پیش کرنا. تمنا ظاهر کرنا.

تمنا بستن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی آرزو کردن است (فغانی شیرازی ؎) هر دل که ز دار الشمرحین وفاجست ؛ سودای خطا کرد و تمنای تبه بست ؛ (اردو) تمنا کرنا. آرزو کرنا.

تمنا بودن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی حالت تمنا (ظهوری ترشیزی ؎) سجدهٔ دائمی بود تمنای جبین ؛ کرد پیری دو اینک بخمیدن رفتم ؛ (اردو) تمنا ہونا تمنا رہنا.

تمنا پختن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که تمنا کردن است (ظهوری ؎) تا چند تمنا پزم وخام برآید ؛ تا چند سحر پرورم وشام برآید مخفی مباد که از سند بالا مصدر پنیدن پیدا است که گذشت. از کلام دیگر ظهوری البته سند استعمال این بدست آید (ولہ ؎) یک تمنا نه پخت سینهٔ گرم ؛ که دل از آه سرد خام نکرد ؛ (اردو) تمنا کرنا.

تمنا پوش کردن حسرت مصدر اصطلاحی

(الف مع و)

حسرت را در تمنا پوشیدن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ع) دل حریف زخم بیزبان نبود ؛ حسرت خود را تمنا پوش کرد ؛ (اردو) حسرت کو تمنا مین چھپانا مخفی کرنا۔

تمنا داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بحالت تمنا بودن است (صائب ع) تمنای ترحم دارم از خونریز مژگانی ؛ که تیغ خود بدامان قیامت پاک می سازد ؛ مخفی مباد که ازسند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجای خودش می آید واز کلام ظهوری استعمال این هم بدست آمده (ع) زور شیرین تخت شاخ گل تمنا داشت سرو ؛ در سجود قامت رعنایش قدم نداشت ؛ (اردو) تمنا رکھنا

تمنا در دل شکستن مصدر اصطلاحی بقول بحر قطع هوا وهوس کردن صاحب آصفی بر تمنا شکستن قانع واز معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که قطع آرزو کردن است (صائب ع) بال پروازش در العالم بود صائب فزون ؛ هر که اینجا بیشتر در دل تمنا بشکند ؛ مخفی مباد که ازسند بالا استعمال مصدر شکنیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) آرزو مٹانا۔

تمنا دزدیدن مصدر اصطلاحی۔ مخفی کردن و دور کردن تمنا **مؤلف** عرض کند که از سند ظهوری استعمال این بدست آمده (ع) نفس بحرف شهادت توان دلیر کند ؛ اگر ز سینه تمنای خون بها دزدند ؛ (اردو) آرزو کو چھپانا۔ آرزو مٹانا۔

تمنا سوختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که دفع شدن وکردن آرزو (صائب ع) رونده سازد پاک صائب سینه ها را از هوس ؛ زآتش امساک می سوزد تمنا های خام

مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر سوزیدن پیداست که می آید (اردو) آرزو تمنا مرنا۔

تمنا شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که پیدا شدن تمنا و آرزو ست در دل (حزین ؎) لب جان بخش و گلرز جمالی در نظر دارم ؎ تمنای بهشت و آب کوثر کی شود مارا ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر شودن پیداست که بجایش می آید (اردو) دل مین تمنا پیدا ہونا آرزو ہونا۔

تمنا شکستن صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سندش از صائب همان که بر (تمنا در دل شکستن) مذکور شد و این مرادف آن است **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دیکھو تمنا در دل شکستن۔

تمنا کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این هر دو از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی آرزو کردن است (فغانی شیرازی ؎) نظر دارند سوی عاشقان چشمان خونریزش ؎ دلا در هاے رحمت باز شد چیزی تمنا کن ؎ مخفی مباد که این سند مصدر کُندن است که بجایش می آید البته از سند ظهوری استعمال این پیداست (؎) دل تمنای طپیدن کرد است ؎ صبر ارام رسیدن کرد است ؎ (اردو) تمنا کرنا۔ آرزو کرنا۔

تمنا یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که برآمدن تمنا باشد (خاقانی ؎) عافیت آرزو کنم سپهات ؎ این تمناست یافتن دگر است ؎ (اردو) آرزو نکلنا۔ تمنا پوری ہونا۔ آرزو بر آنا۔ مراد پانا۔

تمنای خام اصطلاح۔ بمعنی آرزوئی که توقع برآمدن آن نباشد همچون هوس خام است که معقول نباشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) کو عقل خام از

(ورق ۴۸)

تف تدبیر پر مجوش ۴ صد پختگی فدای تمنای خام ماست ۴ (اردو) ہوس خام مؤنث بقاعدہ	فارسی مرکب توصیفی۔ وہ ہوس یا تمنا جو معقول نہ ہو اور جس کے بر آنے کی امید نہ ہو۔

تمندہ بقول برہان بروزن رندہ کج زبان را گویند و او شخصی است کہ خوب تکلم نتواند کرد و بغیر از مخرج فا ہیچیک از مخارج او درست نباشد و معضی بر عکس این گفتہ اند یعنی در گفتن حرف فا عاجز باشد و او را بعربی فافاۃ خوانند و معضی الکن را گویند کہ در اثنای حرف زدن زبانش می گیرد صاحب جامع گوید کہ ہمان تمدہ کہ گذشت صاحب سروری ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این مبدل تلندہ است کہ گذشت و تمدہ مخفف این لام بہ میم بدل می شود و ہمین است مثال اولش از آنکہ متحقق است کہ تلندہ اصل است چنانکہ در صراحت ماخذش مذکور (اردو) دیکھو تلندہ۔

(الف) تمنک خان آرزو در سراج ذکر الف کردہ گوید کہ صاحب برہان این را

(ب) تمنک بکاف فارسی بفتح اول و کسر دوم آوردہ رستنی است سرخ رنگ و ترش طعم و بکسر اول ہم گفتہ اند و بجای نون تحتانی نیز دیدہ شد و معضی گویند کہ صحیح بہ نون است و ازین معلوم می شود کہ نون در اول کلمہ است و قوسی بہ فوقانی اول آوردہ و بعد از میم یا گفتہ و نوشتہ کہ میوہ ایست کہ بتازی زعرور گویند صاحبان برہان و مؤید و انند ذکر ب کردہ اند۔ صاحب محیط ذکر الف کردہ گوید کہ گیاہ سرخ و ترش است کہ آن را چوکا گویند **مؤلف** عرض کند کہ ما ذکر چوکا بقولش بر اشلیک چشم کردہ ایم و آنچہ خان آرزو بحوالہ قوسی سلسلۂ این بہ زعرور رسانیدہ بکتابت تحتانی را بعد میم آوردہ ما این را اسم جامد فارسی زبان

دانیم و به کاف فارسی صحیح پنداریم (اردو) چوکا۔ مذکر۔ دیکھو اشلیک چشم۔

تتمہ بقول رشیدی بفتحتین سوزن کلان که بدان چیزهای گنده وستبر دوزند **مؤلف** عرض کند که سکوت دیگر محققین زبانداں وصاحب زبان ازین لغت تعجب خیز است معاصرین عجم متصدیق این کنند و بندرز هم به همین معنی گذشت که این مرادف آنست واسم جامد فارسی زبان ولیکن معاصرین عجم اکثر استعمال بندرز کنند و این را بر زبان ندارند (اردو) سُوا دیکھو بندرز۔

(الف) تودان بقول برهان وجامع بروزن سبودان جمع ترکست که ترکان باشند۔ گویند ترکان از نسل یافث بن نوح اند۔ صاحب ناصری گوید که توران وتورانیان را نیز گویند

(ب) تودی بقول آنچه منسوب به توران باشد چنانکه در ترجمهٔ دساتیر ساسان پنجم به بهرام چوبینه پیام داده که "تا به تودان نروی و به تودی دشمنه کشته نشوی هوای پادشاهی ایران از سر بدر نخواهی کرد" صاحب سفرنگ بشرح پنجاه وسوی فقرهٔ (نامهٔ شت ساسان نخست) گوید که الف نام کشور توران است و ب بمعنی تورانی **مؤلف** عرض کند که تمو نام کشور توران است و الف ونون زائدتان در آخرش آورده تموان هم گفتند وبیای نسبت تورانی را تمودی گویند معاصرین عجم تصدیق این می کنند وصراحت معنی برهان وجامع معتبرتر از فرهنگ سفرنگ نیست وجا دارد که الف مخفف تمودیان هم باشد که از تعریف صاف ظاهر است (اردو) الف توران اور توران کے رہنے والے۔ مذکر ب تورانی۔ یعنے توران کا باشندہ۔

تموز بقول برہان بفتح اوّل و ثانی مضموم بہ واو و زای منقطہ دار زدہ (۱) گرمای سخت و (۲) نام ماہ اوّل تابستان و (۳) ماہ دہم از سال رومیان کہ زمان بودن آفتاب در برج سرطان است صاحب سروری بر معنی سوم قانع و صاحب جامع بر معنی اوّل و دوم (خسرو ۵۱) بر سر ہر میوہ ز تاب تموز ؎ مرغ شدہ پختہ خورد خام سوز ؎ (ظہوری ۵۱) بر و بموعظہ واعظ تموز می آید ؎ حدیث توبہ و فصل چمن مروت نیست ؎ (سعدی شیراز ۵۳) عمر بر فست و آفتاب تموز ؎ باند کی ماند و خواجہ غرہ ہنوز ؎ خان آرزو در سراج ذکر ہر سہ معنی کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد دانیم بمعنی اوّل و معنی دوم و سوم مجاز آن۔ خان آرزو معنی سوم را اصل داند و معنی اوّل و دوم را مجاز آن ولیکن ما با او اتفاق نداریم نام ماہ ہا بنظر حرارت آن زمان است پس باشد کہ بزبان رومی تموز بمعنی حرارت سخت باشد (اردو) (۱) سخت گرمی۔ مؤنث (۲) گرما کے پہلے مہینے اور (۳) سال رومیوں کے دسویں مہینہ کا نام تموز ہے۔ مذکر

(الف) تموک بقول برہان بفتح اوّل و ضم ثانی و سکون ثالث و کاف (۱) نشانۂ تیر باشد کہ عرب ہدف گویند و (۲) تیری را گفتہ اند کہ پیکان پہنی دارد و چون بگوشت یا استخوان فرو رود بہ آسانی بر نیاید و (۳) ہر چیزی را گویند کہ در چیزی رود کہ بر آوردن آن دشوار باشد۔ صاحب جہانگیری و سروری ذکر معنی اوّل و دوم کردہ اند (شمس فخری ۵۱) سپر مدح شاہ بس کہ مرا پاکند پیش تیر خانہ تموک ؎ (لطفی ۵۲) ہر دمی کو مرا تموک زند ؎ پیش او دل بہ لابہ کوک زند ؎ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم نسبت معنی اوّل گوید کہ آن تلوک بہ لام دوم است نہ میم اگرچہ بعضی گفتہ اند۔ صاحب ناصری نقل نگارش۔ خان آرزو در سراج ہم نقش بر داشتہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی

اوّل این را مبدّل تلوک توان گرفت چنانکه تلنده و تمنده و معنی دوم وسوم مجاز معنی اوّل باشد
منحنی مباد که از سناد بالا مصادر

(ب) **تموک زدن و** پیداست (اردو) الف (۱) دیکھو تلوک کے پہلے معنے (۲)
(ج) **تموک کندن** وہ تیر جو نشانہ پر دھنس جاے جس کا نکالنا مشکل ہو۔ مذکر۔ (۳)
ہر وہ چیز جو دوسری چیز میں داخل ہونے کے بعد اس کا نکالنا مشکل ہو۔ مؤنث (ب) تیر مارنا۔
(ج) نشانہ قرار دینا۔

(الف) **تمہید** بقول بہار ہموار و نیکو کردن کار۔ می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل **مؤلف**
عرض کند کہ لغت عرب بالفتح و کسر ہای ہوز (کذا فی المنتخب) فارسیان استعمال این بمعنی آغاز
بیان کردہ اند و

(ب) **تمہید کردن** بمعنی آغاز بیان کردن است (تہانی شہرستانی ے) تمہید صد
مقدمہ کردیم حیف حیف ؎ یکرہ نشد کہ گوش کند داستان ما ؎ (اردو) الف تمہید بقول
آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ کسی مضمون کی اٹھان (ب) تمہید کرنا۔ کسی بات کا مقدمہ پیش کرنا
آغاز کرنا۔ تقریب کرنا۔

تمیز بقول بہار مرادف تمییز (۱) بمعنی جدا کردن۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار این را (۲) بمعنی خوبصورتی نوشتہ۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ مذکور
بمعنی صناف و آراستہ گوید و صاحب بول چال ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ تمیز کہ بدو
تحتانی می آید لغت عرب است بفتح اوّل و کسر تحتانی۔ فارسیان بحذف یک یا بمعنی فرق

استعمال این کنند و همین است معنی اول و معنی دوم مجاز که معاصرین بمعنی صاف و پاکیزه استعمال کنند و تکمیل بحث با ملحقات این در تمییز می آید (ظهوری ۱۲) از نظر پیشگان حسن شناس ۱۲ همه جا نازش تمیز مرا ۱۲ مخفی مباد که لفظ تمییز با مصادری که مستعمل می شود استعمال این هم می توان و بالعکس این هم (اردو) (۱) تمیز بقول آصفیه عربی اسم مؤنث شناخت پہچان اندازہ فرق (۲) صاف پاکیزہ آراستہ

تمیز داشتن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که فرق کردن است (تاثیر ۱۲) کرشمه ناز و ادا دلبری چه چیز ندارد ۱۲ همین میانهٔ عشق هوس تمیز ندارد ۱۲ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تمیز کرنا فرق کرنا تمیز رکھنا

تمیز کردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی فرق کردن است (صائب ۱۲) بفکر خلق چه نسبت خیال صائب را ۱۲ چرا تمیز خطا از صواب نتوان کرد ۱۲ (اردو) تمیز کرنا فرق کرنا

تمیز یدن مصدریست که مرکب است از تمیز و یای معروف و علامت مصدر دن همه محققین مصادر این را ترک کرده اند و دیگر محققین لغات هم ولیکن در استعمال فارسیان بنظر آمده و سالک یزدی استعمال کرده (۱۲) سالک بفروشند بباده صافی ۱۲ کو ذائقه محتسبی تا به تمیزد ۱۲ و ارسته بذیل (پای دکانی) همین کلام سالک را نقل کرده گوید که اکثر الفاظ است که فارسی زبانان عربی خوان تصرفی در آن کرده و بعض الفاظ عربی را بطور فارسی تراشیده اند (الخ) **مؤلف** عرض کند که این مصدر

(الف ۱۰)

موافق قیاس است و بسیار مصادر همچو این از اسم جامد دیگر السنه وضع شده که ما آنرا به اصول خود مصادر جعلی نام نهاده ایم و صراحت آن	بر (اسم مصدر) کرده ایم و بحث این در تمییز بدو یا هم آمده (اردو) تمیز کرنا فرق معلوم کرنا۔

تمیشہ بقول برہان و جامع بفتح اول و کسر ثانی مشدد و سکون تحتانی مجہول و شین منقطہ دار مفتوح بآمل شہری و مدینہ و نام بیشہ ایست در نواحی شہر آمل کہ درمیان آملیان بشیہای بیشہ شہرت دارد۔ صاحب جہانگیری بر نام بیشہ قانع (حکیم فردوسی ؒ) ز آمل گذر سوی تمیشہ کرد و پا نشست اندران نامور بیشہ کرد و صاحب سروری می فرماید کہ شہریست در ایران کہ نشستگاہ فریدون بود وقتیکہ از آمل بیرون رفت بابخارا رفت۔ صاحب ناصری گوید کہ آنچہ از تواریخ مازندران معلوم می شود آنست کہ تمیشہ بود ہ است یکی را تمیشہ اہلم گویند و دیگری تمیشہ بالنصران۔ وقتیکہ افراسیاب از ترکستان عزیمت قلع و قمع منوچہر کرد منوچہر در حصار تبرہ رے محصور شد و از انجا براہ لارجان بہ بیشہ تمیشہ اہلم آمد و خزائن و زنان خود را بقلعۂ مہر فرستاد کہ در ان عہد ما نہیری نامیدند و می فرماید کہ تمش درخت توت سہ گل را گویند کہ بس خاردار است و لونش سیاہ و بمزاج سرد ہما طمبس معرب آنست کہ بعربی علیق گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مصرع دوم فردوسی دلالت صریح دارد بریں مطلب کہ تمیشہ نام بیشہ ایست نہ شہری مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با او و با وجہ تسمیۂ بیان کردۂ ناصری کہ تحتانی زائد بعد میم و ہای نسبت بر تمش داخل کردہ اند (اردو) تمیشہ ایک جنگل کا نام ہے جو نواحی شہر آمل مین واقع ہے جہان توت کے کثرت سے ہین مذکر

تمنک بقول برهان و جامع بفتح اوّل بروزن شریک رستنی باشد سرخ رنگ و ترش مزه و بکسر اوّل هم آمده. صاحب جهانگیری گوید که در بعضی فرهنگها بجای تحتانی نون مرقوم است صاحب رشیدی فرماید که صحیح تمتک چنانکه در باب نون می آید و هم او در باب نون تمتک را بنون اوّل و میم و فوقانی سوم چیزی دیگر نوشته که و را می این است تسامح او معلوم می شود که درین لغت نون سوم را نون اول نوشت. صاحب ناصری نقل نگارنده. صاحب محیط ذکر این نکرد و بر تمنک به نون عوض تحتانی گوید که گیاه سرخ و ترش است که آن را چوکا گویند **مؤلف** عرض کند که حقیقت این بر اشلیک چشم گذشت و تمنک به نون سوم بجایش مذکور. ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و آن را مبدل این چنانکه اونچ و اونج (اردو) دیکھو تمنک.

تمیز بقول بهار مرادف تمیز که بیک یا گذشت خان آرزو در چراغ هدایت می فرماید که لفظ عربی است بمعنی شناختن و دریافتن بدو تحتانی بر وزن تفعیل و در کتب دیگر نوشته ام که چند مصدر عربی است که تصرف آن بطریق فارسی می آید چنانکه فهمیدن و رقصیدن و طلبیدن و طلبیدن و غارتیدن و در شعر یحیی کاشی طلوعیدن نیز دیده شد در ینولا بشعر سالک یزدی تمیز دا خوذ از تمیز دیده شد و این متصرف از قسم تصرفات طرزی و فوقل و امثال ایشان است که اینها عمداً بنای شعر بر مضحکه گذاشته اند می فرماید که حالا فقیر آرزو را اشتباه واقع شده معلوم نیست این مصادر اصل عربی است که فارسیان را در ان تصرف است یا آنکه مشترک است در هر دو زبان. غایتش در بعضی از حروف که در فارسی نیامده فارسیان بسبب اتباع عربی همان انچه عربی را مراعات میکنند و این از عالم توافق هندی و فارسی است که اتفاق درین دو زبان بحد یکه

تعداد آن مشکل است و برعیتج این هردو زبان
که بکمال رسانیده باشد ظاهری گردد صاحب
تحقیق الاصطلاحات می فرماید که این مصدر عربی
است از باب تفعیل فارسیان یک یا را حذف
کنند همچنین در تغییر هم که آن را تغییر کرده اند.
مؤلف عرض کند که بقول منتخب تمییز لغت
عرب است بدو یا بمعنی جدا کردن فارسیان
تمیز و تمییز هردو را بمعنی امتیاز و فرق استعمال
کنند و با مصادر فارسی مرکب سازند که در
ملحقات می آید و تمییز دین مصدر فارسی زبان
هم بجایش گذشت آنچه خان آرزو بحث این
مصدر را در اینجا نوشته و نسبت دیگر مصادر
هم اشاره کرده که از الفاظ عربی وضع شده اند
و خیال کرده که متصرف فارسیان بطور مضحکه است
قلت مذاق اوست در زبان فارسی ورنه هرگز
اینچنین خیال نمی کرد بیچاره نمی دانست که زبان
فارسی مملو از ترکی و عربی و سنسکرت است
بسیاری از مصادر فارسی مرکب از اسم جامد عربی و
ترکی و سنسکرت یافته شده که آن را مصدر جعلی نام است
و تعریف مصادر اصلی و جعلی برائت (اسم مصدر) کرده ایم
مضحکه را درین دخلی نیست آنانکه عبور بر زبان فارسی ندارند
و از حقیقت وضع مصادر بیخبرند خیال شان همین باشد ولیکن
عجب است از خان آرزوی اکبرآبادی که مؤلف کتب لغات است
و اینچنین خیال میکند وای بر او که خیال مضحکه بر صدها الفاظ
مرکبه فارسی زبان می کند و چرا البوی کلیه فارسیان
نمی رود که در وضع مصادر تخصیص اسم مصدر
فارسی زبان نمی دارند و همه مصادر را بر بنای
قیاس وضع کرده اند و هیچیک مصدر سماعی نیست
آنانکه عبور ندارند بعض مصادر را سماعی نام
نهاده اند و ما بر هر یک مصدر ثبوت قیاس
پیش کرده ایم فتامل. مخفی مباد که ملحقات این را
با تمییز هم متعلق توان کرد که بیک تحتانی گذشت

(اردو) دیکھو تمیز۔

تمییز یافتن استعمال، صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت مولف عرض کند که | وکین تو تمیز یافتند از پی دو شاخ بود ذدار
بمعنی فرق یافتن است (کمال اصفهانی ؎) زهر | یک درخت منبر و دارد (اردو) فرق پانا۔

فوقانی بانون

تن القول برہان بفتح اوّل وسکون ثانی بمعنی (۱) بدن است و (۲) جسم ہم کہ مقابل جوہر باشد و (۳) بمعنی خاموش۔ چہ تن زدن خاموش شدن را گویند۔ صاحب جامع بذکر معنی اوّل و دوم وسوم گوید کہ تن زدن بمعنی صبر و تحمّل کردن و آسودن ہم مقصودش جز این نباشد کہ تن بمعنی (۴) صبر و تحمّل و (۵) بمعنی آسایش ہم آمدہ۔ صاحب رشیدی بر معروف قانع۔ صاحب سروری بذکر معنی اوّل می فرماید کہ (۶) بمعنی تنندہ اسم فاعل مصدر تنیدن و (۷) بمعنی بہ تن امر حاضر از تنیدن۔ صاحب ناصری بر ذکر معنی اوّل و دوم وسوم قناعت فرمودہ۔ صاحب فدائی بر معنی اوّل اکتفا کردہ بہار بذکر معنی اوّل گوید کہ بمجاز (۸) دماغ را ہم تن گویند و باصطلاح ارباب دفاتر ہندوستان (۹) بمعنی تنخواہ چون دفتر تن و دیوان تن۔ می فرماید کہ بمعنی اوّل۔ آزادہ۔ افسردہ۔ خاکی۔ خوابناک۔ زار۔ سیمین۔ فرسودہ۔ لاغر۔ لطیف۔ نازپرور از صفات و حریر۔ حصار۔ خار۔ رشتہ از تشبیہات اوست۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بمعنی اوّل غلط است بدو وجہ یکی آنکہ ہمان معنی بدن است و نیز جسم مقابل جوہر نیست بلکہ نوع جوہر است۔ و جوہر مقول است بر آن و دوم نیز چرا کہ تنہا تن بمعنی خاموشی نیامدہ بلکہ تمام تن زدن بمعنی خاموشی است چنانکہ بر مستمع پوشیدہ نیست پس بدین معنی مجاز باشد و معنی دیگر در الفاظ متاخرین نوشتہ خواہد شد انشاء اللہ تعالی و در ہندی نیز بمعنی جسم است پس از توافق لسانین باشد۔ صاحب

سخندان گویند که در سنسکرت بدن انسان را تنو گویند مؤلف عرض کند که در معنی اول خیال ما
این است که فارسیان از لغت سنسکرت تنو بحذف واو اسم جامد قرار داده باشند و نسبت معنی
دوم عرض می شود که از اقسام جوهر است و این معنی را باعتبار صاحب جامع تسلیم کنیم که محقق زبان
خود است اگر در تعریف تسامحی راه یافت نمی توان از معنی و استعمال انکار کرد و معنی سوم البته
خاموشی است نه خاموش و شک نیست که بدون وجود این معنی (تن زدن) بمعنی خاموش شدن نباشد
صاحب برهان از نزاکت کار گرفته که همین است اسم مصدر تن زدن و معنی چهارم پنجم هم درست
است و مجاز معنی سوم که صبر و تحمل و آسایش هم با خاموشی تعلق دارد. البته استعمال معنی سوم و چهارم
و پنجم بدون ترکیب دیده نشد و معنی ششم فضول است که بدون ترکیب با اسمی حاصل نمی شود و بقاعده
اسم فاعل ترکیبی است و معنی هفتم هم ناقابل بیان بود که از مشتقات تنیدن است و معنی هشتم مجازی
اول و بمعنی نهم مخفف تنخواه و به تحقیق ما (۱۰) علامت مصدر فارسی است که مخصوص است برای
مصادر لازم چنانکه دن برای مصادر متعدی است و در بعض مصادر خلاف این کلیه هم یافته
شده چنانکه سفتن و امثال آن ولیکن خیال ما این است که واضع این بر کلیه خود قائم بود محاوره
زبان تمیز نکرد و مثالی چند برخلاف این پیدا کرد و ما بر بعض مصادر اشاره ازین هم کرده ایم.

(اردو) (۱) تن. مذکر. بدن جسم. قالب (۲) جسم جوہر کی ایک قسم ہے یعنے وہ جوہر جو طویل
عرلیض عمیق ہو. مذکر (۳) خاموشی. مؤنث (۴) صبر و تحمل. مذکر (۵) آسایش. مؤنث (۶)
ناقابل ترجمہ (۷) مصدر تنیدن کا امر حاضر (۸) دماغ. مذکر (۹) تنخواہ. مؤنث (۱۰) تن فارسی
مین علامت مصدر ہے. مذکر.

تن آخشیجانی اصطلاح یقول سفرنگ بشرح هشتاد و هفتمی فقرهٔ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) بمعنی جسم عنصری **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (**اردو**) جسم عنصری۔ مذکر۔ وہ جسم جسکو عناصر اربعہ سے تعلق ہو

تن آسا اصطلاح۔ یقول سفرنگ به شرح ششمی فقرهٔ (دساتیر آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور) بالف ممدوده وسین مهمله بالف کشیده (۱) چیزی مثال جسم۔ صاحب آصفی بحوالهٔ بهار گوید که (۲) مرادف تن پرست وتن پرور یعنی آنکه تن وی معبود او باشد بهار ذکر (تن آسای) بزیادت یای زائد در آخر همین معنی بیان کردهٔ آصفی کند (صائب ؎) نیست با دیدهٔ بیدار تن آسایان را باشکر خواب فراغت شکر آبی که مراست ؛ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که آسا و آسای امر حاضر آسائیدن است و آسائیدن مرادف آسودن پس این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی آسایش دهنده به تن خود یعنی آرام پسند و تن پرور پس آصفی در تعریف این سکندری خورد یعنی اول لفظی است ومعنی دوم ترکیبی (**اردو**) (۱) مثل تن کے۔ (۲) آرام پسند۔ وہ شخص جو اپنے آپ کو آرام و راحت مین رکھتا ہے۔

تن آسان اصطلاح۔ بقول رشیدی بمعنی (۱) آسوده۔ صاحب جامع فرماید که (۲) تندرست و آسوده هم صاحب سروری با خهیدی متفق (حکیم فرخی ؎) از کف او چنان ترسد بخل ؛ که تن آسان و تندرست زتب یا خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که بمعنی اول صحیح است وتحقیق آنست که این مجاز باشد مرکب از تن بمعنی خودش و آسان بمعنی مشهور یعنی کسی که تن را به آسانی و بی تصدیع نگاهدارد **مؤلف** عرض کند که آسائیدن بمعنی آسان کردن و راحت یافتن گذشت پس آسان

امر حاضر اوست و بترکیب تن با آسان اسم فاعل ترکیبی است یعنی تن را به راحت دارنده مرادف معنی دوم تن آسا دیگر هیچ (اردو) دیکھو تن آسا۔

تن آسانی اصطلاح۔ بقول بہار و آرزو معروف و بقول بحر بمعنی راحت و آرام (شیخ شیراز ؒ) تن آسانی گزیند خویشتن را پاک زن و فرزند گذارد به سختی ہا صاحب سروری گوید که بمعنی آسودگی (حکیم سنائی ؒ) مدح ہر کس نگوید شواری ہا چون نیابی زکس تن آسانی ہا مؤلف عرض کند که یای مصدری با تن آسان مرکب کرده اند و بس (اردو) آسودگی۔ راحت۔ مؤنث بقاعدۂ فارسی تن آسانی کا استعمال بھی کر سکتے ہین۔

تن آسای اصطلاح۔ بہار و انند ذکر این کرده اند و ما اشارۂ این بو تن آسا کرده ایم که این مزید علیه آنست بمعنی دوم و سند این ہم ہمدر انجا مذکور (اردو) دیکھو تن آسا۔

تن آسائی اصطلاح۔ بقول بہار معروف (شانی تکلو ؒ) در بہشت نو نیازان آرزوے دل غم است ہا دوزخ است آنجا که می باشد تن آسائی در و ہا صاحب بحر گوید که مرادف تن آسانی۔ می فرماید که در قافیه غزل شکیبائی و رہائی است وارسته ہم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که یای مصدری با (تن آسای مزید علیه تن آسا) مرکب کرده اند موافق قیاس است (اردو) دیکھو تن آسانی۔

تن آسودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سندی که پیش کرده از ان استعمال (تن آسانی) پیداست پس نمی توان از تن آسانی که حقیقتش بجایش گذشت مصدر (تن آسودن) قائم کنیم خربنیکه (آسودن تن) بمعنی حقیقی اوست

واین قلب اضافت باشد و آسودن تن در محاورهٔ فارسی بنظر نیامده مگر بمعنی حقیقی غلط نیست یعنی آرام	یافتن تن (اردو) تن کا آرام پانا۔ تن کو آرام دینا۔

تناب بقول رشیدی رسن خیمه می فرماید که متاخرین رعایت اصل فرس ننموده بجهت دفع اشتباه بکلمهٔ دیگر به طا نویسند چنانکه در کلمات دیگر و واو درین افصح است از با و طنب بضمتین عربی است و الطناب جمع آن۔ دیگری از محققین اهل زبان و زباندان ذکر این نکرده مؤلف عرض کند که ما این را اگر بمعنی طناب مستعمله گیریم باید که اسم جامد فارسی زبان نیم و از یکه محققین اهل زبان ذکر این نکرده اند۔ مجرد قول قیاسی و بی سند رشیدی را کافی ندانیم حقیقت طناب همین قدر که مقرر طنب عربی است بزیادت الف یعنی مزید علیه طنب و اگر سند استعمال تناب پیش شود ما آن را مبدل طناب گیریم نه اصل طناب و معنی لغوی این آب تن البته درست باشد که خارج از بحث است (اردو) طناب۔ بقول آصفیه عربی۔ اسم مؤنث خیمه کی رسی۔ دیکھو بارکش۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ آپ نے اس کو عربی سمجھا ہے حالانکہ مقرر ہے اور عربی طنب۔

تنادیل بقول ناصری مانند بفتح اول و کسر دال بروزن قنادیل گروهی از پارسیان قدیم که خلاف احکام و قرار داد شریعت آزرهوشنگ یعنی مه آباد پیغمبر عجم کردندی و آنان را از رهآ شریعت آزرهوشنگ آهرمن و دیو و گمراه خواندندی و ملامت کردندی و گروهی که متابعت احکام کتاب پیمان آزرهوشنگ می کردند بضد این طائفه آن را فرشته و سروش سیاهی و بدین و سهی گیش و زنادیل می نامیدند و این دو لغت را از دبستان نقل شد و در فرهنگها نیست مؤلف عرض کند که ظاهر اللغت سریانی یافته می شود نه فارسی و از یکه فارسیان قدیم

استعمال این کرده اند ما این را باعتبار ناصری جا داده ایم (اردو) تناویل پارسیون کے اُس گروہ کا نام ہے جو خلاف شریعت پیغمبر بہ آباد عمل کرتے تھے۔ مذکر۔

تناسا صاحب ناصری ذکر این کرده گوید که بمعنی آسوده تن است **مؤلف** عرض کند که همان تن آساکه گذشت در اینجا الف ممدوده را مقصوره نوشته اند (اردو) دیکھو تن آسا۔

تناسان بقول برهان و ناصری بمعنی آسودگی و تندرست **مؤلف** عرض کند که همان تن آسان که به الف ممدوده گذشت و ما بمعنی آسوده تسلیم کرده ایم (اردو) دیکھو تن آسان۔

تناسیدن بقول مؤید بحوالهٔ زفانگویا (۱) بمعنی خوش شدن **مؤلف** عرض کند که در دیگر نسخ قلمی همین مصدر را تناسائیدن بحوالهٔ زفانگویا نوشته که مرکب است از تناسا زای و علامت مصدر دن معنی لفظی این (۲) تن آسائی کردن است و راحت حاصل کردن و معنی اول مجاز باشد و بس (اردو) (۱) خوش ہونا (۲) راحت حاصل کرنا۔

تناور بقول برهان با فا بر وزن بلاد و مقداری از گناهان باشد بشریعت زردشت صاحب (جهانگیری در ملحقات) و صاحبان ناصری و انند هم ذکر این کرده اند۔ صاحب ناصری صراحت مزید کند که گناه اندک است چنانکه ما صغیره گوئیم خان آرزو در سراج ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که طرز بیان خوش نباشد مراد از گناه صغیره است نه مقداری از گناهان و نه گناه اندک ترجمه گناه صغیره باشد بلکه گناهی را نام است که درجهٔ آن کم باشد مقابل گناه کبیره و این هم لغت سریانی یافته می شود همچون تناویل که گذشت بعضی از مصنفین برانند که لفظ تن در اوّل و لغت داخل است و اسم جامد فارسی قدیم و لیکن از صراحت مزبور

ترکیب این قاصراند (اردو) شریعت زردشت مین گناہ صغیرہ۔ بقول آصفیہ۔ انہم مذکر ادنی گناہ خفیف جرم۔ وہ گناہ جسکو خدائے تعالی توبہ سے معاف کردیگا۔

(الف) **تنامبد** صاحب سفرنگ بشرح
(ب) **تنانبد** دوازدہمی فقرۂ (دساتیر
آسمانی بفرزاباد وخشوران وخشور گوید کہ ب
بفتح تای فوقانی ونون با الف ونون وضم
بای ابجد ودال مہملہ ساکن جسم کل ومیخین (تن
بند) و (تنامبد) وچونکہ ہمہ اجسام وہمہ روح
بہ احاطۂ فلک الافلاک اند تن فلک الافلاک
راجسم کل۔ ونفس اورا نفس کل خوانند مؤلف
عرض کند کہ ہر دو اسم جامد فارسی قدیم است
و دیگر ہمہ محققین ازان ساکت اند واز فلک
الافلاک باعتبار آنکہ از شمار ازیرا آسمان نہم
موہوم است و باعتبار شمار از بالا آسمان اول
باشد کہ ذکرش بر اورۂ افلاک گذشت پس معنی
این جسم کل وجرم فلک الافلاک باشد وشک
نیست کہ در ترکیب این لفظ تن داخل وصراحت

کامل ترکیب بر (تنبد) کہ می آید صراحت ناظم ازین
من وجہ شدہ است (اردو) پہلے یا نوین
آسمان کا جرم۔ مذکر۔

تنان تن اصطلاح۔ بقول ناصری واحمد
بحوالۂ فرہنگ دساتیر جرم فلک نہم باشد۔
می فرمایند کہ ہمین را تنانبد و تن بد و تنتن و تن
سالار نیز گویند **مؤلف** گوید کہ ترجمۂ جسم الاجسام
باشد کہ فلک الافلاک را گویند وتعریف آن
بر تنانبد گذشت (اردو) نوین آسمان
کا جرم۔ مذکر۔

تنان گرد اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح
بست وسوی فقرۂ (نامۂ سوم شت شای کلیو)
بکسر کاف فارسی وسکون را و دال مہملتین مجمع
اجسام **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی
قدیم است وبس (اردو) عالم سفلی وعالم دنیا

تنانی بقول برہان بروزن امانی بمعنی جسمانی باشد چہ تن بمعنی جسم ہم آمدہ۔ صاحب ناصری گوید کہ بالکسر آنچہ منسوب بہ جسم باشد چنانکہ حواس عشرہ و قوای دیگر۔ صاحب غیاثی گوید کہ ہر چہ وابستہ تن است بمعنی جسمانی۔ خان آرزو در سراج نقل منکر برہان۔ صاحب سفرنگ بشرح چہل و چہار می فقرۂ (نامۂ شت حی افرام) ہم متفق با برہان **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) منسوب بہ تن بمعنی جسمانی۔

تنانی دریابندہ اصطلاح۔ بقول صاحب ناصری بمعنی حواس خمسۂ ظاہری و باطنی **مؤلف** عرض کند کہ فارسی قدیم است (اردو) حواس خمسۂ ظاہری و باطنی۔ ندکر۔

تنانی کیہان اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح صد و سی و چہاری فقرۂ (ساتیر آسمانی بفرزاباد و خشوران و خشور) گروہ مجسمہ کہ از خداوند تعالی جسم پندارند **مؤلف** عرض کند کہ فارسی قدیم و موافق قیاس (اردو) وہ گروہ جو خداوند تعالی کے جسم کا قائل ہو۔ ندکر

تنا و بقول رشیدی ہمان تناب کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ اشارۂ این ہم ہمدرانجا و این مبدل آنست چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو تناب۔

تناور بقول برہان و جامع باو او بروزن سرسر شخصی قوی جثہ تنومند و فربہ را گویند صاحب جہانگیری گوید کہ خداوند تن فربہ و قوی (شیخ سعدی ؒ) چو بندبن کہ تناور شود بہ پنجہ سال بہ پنج روز بہ بالاش بریشود و تظمین او صاحب رشیدی بر قوی تن قانع۔ صاحب سروری۔ صاحب تنہ و فربہ و قوی نوشتہ۔ صاحب ناصری درست گوید کہ ہر چیز بزرگ قوی جثہ باشد خان آرزو در سراج گوید کہ این مرکب است از تن و آور کہ کلمۂ نسبت است **مؤلف** عرض کند کہ در ماخذ سکندری خور و آور کلمۂ نسبت نیست بلکہ امر حاضر است از آوردن معنی لفظی این

آورندهٔ تن کہ اسم فاعل ترکیبی و کنایہ از قوی ہیکل حقیقتہ این برای انسان مخصوص است و مجازاً برای غیر از انسان ہم مستعمل شد چنانکہ مرد تناور و درخت تناور بعضی گویند کہ برای درختان	اصل این (تنہ آور) بود ہا بے ہوز حذف شد تناور باقی ماند (اردو) تناور بقول آصفیہ۔ فارسی۔ قوی جثہ۔ فربہ جسیم موٹا مسٹنڈا۔
تناول بقول آصفی بمعنی فراگرفتن مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است فارسیان استعمال این معنی خورش کردہ اند و بامصادر فارسی ہم استعمال این است کہ در لغات می آید و استعمال تجرد این یافتہ نشد حاصل بالمصدر خوردن است یعنی خورش (اردو) صاحب آصفیہ نے تناول کو ترک فرمایا ہے اسلئے کہ اردو میں اس کا استعمال مفرد نہیں ہے لیکن مرکبات میں مستعمل ہے۔ کھانا کا حاصل بالمصدر۔	
(۱) **تناول ساختن**	استعمال صاحب آصفیہ سود ہا (نثر عالی شیرازی) دیگری تخم خشخاش
(۲) **تناول کردن**	ذکر این کردہ ساچمہ تناول کرد (نثر صادق شیر
(۳) **تناول نمودن**	از معنی ساکت نان سنگلک پرویز و نواس استاد تنیر با پیر۔
مؤلف عرض کند کہ ہر سہ بمعنی نوالہ کردن و خوردن است (خسرو ۱۲) تناول گرنساری لقمہ را زود بلا پشیمانی خوری کی داردت	نخجانی و ماست جوانی تناول نمایند (نخجی ہبا کہ از زند بالا مصادر سازیدن و نمائیدن کہ بجایش می آید (اردو) تناول کرنا بقول آصفیہ کھانا
تنباکو بقول بہار برگ معروف می فرماید کہ در ماثر رحیمی آوردہ کہ از طرف فرنگ بہ دکن آمد و از انجا در ہند و از عہد اکبر پادشاہ رواج یافت بہر تقدیر بالفظ بسر قلیان کردن و کشیدن	

مستعمل است که در ملحقات می آید ۔ صاحب محیط می فرماید که بفتح تا و سکون نون و فتح بای موحده
و الف و ضم کاف و سکون واو و بترکی تتن و در انگریزی توبی کو و بهندی بجر بهنگ گویند و
مشهور تماکوست سفوف برگ آن جهت زهر کژدم و زنبور دافع ۔ مزاج آن گرم و خشک در
آخر سوم ۔ معطش و مجفف دافع سم اقسام ماهی و زلو و کژدم و مار است و دود کردن آن مصلح فساد
هوای و مائی و تعفن آن و منقی رطوبات دماغ و محرک آن و جهت درد دندان رطوبی و ریو بلغمی
و سرفه رطوبی کشیدن و خوردن آن نافع و دخان آن بجهت ناریت مقوی قوتها و جمله اعضا ۔
خصوص عضوی که رطب ناک باشد و نافع مرطوب مزاج و درد قولنج ۔ ملین شکم ۔ محلل ریاح و
بواسیر که از کثرت رطوبت بود نافع و محلل رطوبات کثیر معده و معین بر هضم و جهت درد بارد
ریحی معده و تحلیل ریاح و رطوبات آن کشیدن و خوردن آن مفید و کذا ضعف بصر را که از
غلبه رطوبت باشد سود مند و هم چنین برای ضیق النفس که بسبب کثرت بلغم و خلط آن باشد یا بسبب
اجتماع رطوبت مائی در سینه و شش بود نافع و منافع بی شمار دارد که در محیط اعظم دیدنی دارد
کسی گوید که (ع) برگ او به بود بمرد و زن ۔ گر بود رقت منی در تن ۔ نازگر بهر نزله زو
گیرند ۔ مرطوبات سر شفا بینند ۔ باردان را زو شفاست مدام ۔ ناقهان را العکس دان تو
تمام ۔ آورد گرچه ضعف قلب و دماغ ۔ لیک بهر سپرزدان تو چراغ ۔ کاروی حبس حیض
دان ای دوست ۔ می کند احتراق او تا پوست ۔ ورم انثیین را ببرد ۔ گر کسی برگ او بران
بندد ۔ می کند ضعف معده بهر جوان ۔ مصلح او گلاب و صندل دان ۔ مؤلف عرض کند
صاحب ساطع این را لغت هندی گوید و معاصرین عجم لغت فارسی دانند و الله اعلم

ما این را منفرس و مبدل تمباکوی هندی دانیم چنانکه یام و پان و کجیم و کجین (اردو) صاحب آصفیه نے تمباکو پر فرمایا ہے کہ اردو اسم مذکر۔ امریکہ کی زبان مین ٹیکو تھا جسے پرتگالی ہند مین لائے۔ اصل مین ایک قسم کا پودا ہے جس کے پتے حقہ مین پینے اور پان کے ساتھہ کھانے مین آتے ہین۔ ہندوستان مین اس کے ساتھہ گڑ ملا کر قلیان مین پیتے ہین۔ عوام اسے تمباکو کہتے ہین اس کا رواج جلال الدین اکبر کے وقت سنہ ۹۱۴ ہجری مین اول اول دکن مین پھر تمام ہند مین ہوا جس کی مفصل اور دلچسپ کیفیت وقائع اسد بیگ شیرو معتمد شہنشاہ اکبر مین ہے (الخ) آپ ہی نے فرمایا ہے تمباکو اصل لفظ سے جو اردو مین مستعمل ہے۔ تنبا کو بھی کہتے ہین۔

تنبا کو سر قلیان کردن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی می فرماید کہ کنایہ از مہیا کردن حقہ باشد برای کشیدن (فوقی یزدی ؎)

وان یکی پہلو زند کا نیک سر قلیان ناز
کردہ ام تنبا کوِ لطفی کہ از من نگذری

مؤلف عرض کند کہ قلیان کشیدن است (از بہار ؎) آن جوانیکہ تنبا کو کشد
او اولش اللہ و آخر ہو کشند

(اردو) حقہ پینا۔ بقول آصفیہ۔ قلیان نوش کرنا۔

تنبا کو کشیدن بقول آصفیہ چلم پر آگ رکھکر حقہ تیار کرنا حقہ پر آگ رکھنا استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ قلیان

تنبان بقول برہان و جامع بضم اول بروزن جنبان زیر جامہ و ازار و شلوار را گویند عموماً و تنبان چرمی کشتی گیران خصوصاً۔ صاحب ناصری بہ نقل قول برہان گوید کہ این لغت بین الناس مشہور است ولی در منتخب اللغۃ کہ ترجمۂ قاموس است تنبان آمدہ کہ بالضم شلوار

کوچک باشد که ستر عورت مغلظه کند و آن عربی است می فرماید که در اشعار فصحای فرس تنبان خایده نشد استعمال شلوار بیشتر است. بهار گوید که تنبان و توبان بالضم ازار کشتی گیران است که عرف حال تنکه گویند. صاحب آنندراج این را بالفتح و فوقانی فارسی گوید. صاحب مؤید هم این را بدیل لغات فارسی آورده گوید که ازاره کوتاه کشتی گیران است مؤلف عرض کند که تنبان به صراحت معتبر تنبان فارسی در محیط المحیط آمده و در قاموس هم تنبان یافته می شود پس شک نیست که تنبان اسم جامد فارسی است و مخصوص برای شلوار کوچک که تا ران باشد و کشتی گیران می پوشند و باعتبار ستر جامع که محقق زبان خود است این را بمعنی مطلق شلوار هم صحیح دانیم و تنبان را معرب این پنداریم

(اردو) تنبان. بقول آصفیه. فارسی. اسم مذکر. ایک قسم کا ڈھیلا ڈھالا پاجامہ. غرارہ کی جگہ میں چڈی اُس کوتاہ پاجامہ کا نام ہے جو صرف ران تک ستر عورت کے لئے ہوتا ہے جس کو پہلوان استعمال کرتے ہیں۔ مؤنث۔

تنبد بقول برهان (۱) بفتح اول بروزن ابجد مستقبل خاموش بودن و لرزیدن یعنی می لرزد و خاموش می گردد و بضم ثالث (۲) جسم کل همچنانکه (روانبد) نفس کل است چه تن بمعنی جسم و روان بمعنی نفس و بدن بمعنی همه و کل باشد. صاحب جامع بمعنی دوم قانع و صاحبان رشیدی بمعنی اول و صاحب معروف این را بمعنی خاموش بودن بجا

ادات الفضلا گفته و بمعنی لرزد هم (امیر خسرو ۱۵) پای به تنبد چو لبر می رود ۔ مستی و ثابت قدمی کی بود ۔ (مولوی معنوی ۱۵) خیال خوش دلم زان دل بنازد ۔ خیال زشت آرد دل به تنبد ۔ و صاحب ناصری در تعریف هر دو معنی با برهان متفق و می فرماید که مصدر تنبد تنبیدن است که می آید خان آرزو در سراج گوید که بمعنی لرزد و بقول مصنف

بمعنی خاموش گردد ولیکن اوّل صحیح است (و بذکر معنی دوم بحوالۂ برہان) گوید کہ این وقتی درست باشد کہ بمعنی صاحب بضم باشد **مؤلف** عرض کند کہ ضرورت نداشت کہ معنی اوّل را بطور اسم جامد ذکر کنند کہ این مضارع تنبیدن است کہ می آید و شامل باشد بر ہمۂ معانیش عجب است

از برہان کہ این را مستقبل گفت معلوم می شود کہ در مضارع وحال و مستقبل فرق نمیکند نسبت بمعنی دوم عرض می شود کہ ہمین اصل است و آنچہ تنانبد و تنامید گذشت مزید علیہ و مبدّل این (اردو) (۱) دیکھو تنبیدن یہہ اس کا مضارع اور اس کے تمام مغنون پر شامل ہے (۲) دیکھو تنانبد۔

تنبسہ بقول برہان و سروری و رشیدی و ناصری بروزن مدرسہ قالی را گویند خواہ کرمانی و خواہ جوشقانی و معرب آن طنفسہ صاحب جامع گوید کہ قلافرش **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است (اردو) قالین یا قالی۔ ترکی۔ اسم مذکر۔ غالیچہ ایک قسم کا بچھونا۔ فرش پشمین۔ فرہنگ آصفیہ نے اس کو مؤنث لکھا ہے۔ کتابت کی غلطی ہے یا دہلی کا استعمال۔

تنبک بقول برہان بضم اوّل بروزن اردک (۱) با انگشت ابہام و سبابہ دو سطر گرفتن چیزی خوردنی یعنی بسر انگشت چیزی برداشتن و خوردن و (۲) دہلی باشد دم دراز کہ از چوب و سفال سازند و بازیگران در زیر بغل گرفتہ بنوازند و (۳) جناغ زین اسپ و دامنۂ زین را نیز گویند و باین دو معنی بفتح اوّل ہم آمدہ و بجای حرف اوّل طای حطّی ہم درست است صاحب جہانگیری معنی اوّل را ترک کردہ ذکر معنی دوم کند (ملّا مقصود در ہجا ۵۲) می نشاند فجکی و بلبانی ہر شب بکا آنکہ ہرگز نشنیدی ز سر کوتنبک ۔ و ذکر معنی سوم می فرماید کہ

با اولی مفتوح وثانی زده (۴) کاہل وبیکار که آن را تنبل نیز گویند و با اول مضموم وثانی زده و با مضموم (۵) مکر وحیله و (۶) جادو. صاحب جامع این را مرادف تنبک گوید وذکر هر سه معنی اول الذکر می کند صاحب سروری بجائی این را مرادف تنبوک گفته وذکر معنی سوم کرده وبجای دیگر بصراحت معنی دوم گوید که چنبر عمیق است که یک جانب آن را پوست خام گرفته باشند تا بوقت کار را جلاف می زنند (حکیم انوری ۵۲) وانجا که فتد مال تو در معرض قسمت ۔ تنبک زند حق طمعها بگذارد ۔ وی فرماید که دنبک وطنبک نیز گویند صاحب ناصری بر معنی دوم و سوم قناعت فرموده وارسته بر معنی دوم قانع. خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم وسوم نسبت معنی سوم بحوالهٔ سروری صراحت مزید کند که جناغ زین دوال پهن است که در رکاب زین کشند وی فرماید که (۷) بمعنی دریچهٔ زرگری است که بدان طلا و نقره گداخته ریزند وبقول قوسی گوید که دریچهٔ زرین است وی فرماید که این تصحیف باشد و صحیح بدین معنی تنبک به تقدیم با بر نون چنانکه گذشت. بهار بر ذکر معنی دوم قناعت کرده **مؤلف** عرض کند که به همه معانی اسم جامد فارسی زبان دانیم ومعلوم می شود که تنبیک بزیادت تحتانی می آید اصل است وتنبوک که بواو عوض یا می آید مبدل آن چنانکه تارین و تارون وتنبک مخفف آن وآنچه خان آرزو نسبت معنی هفتم خیال خود ظاهر فرموده اتفاق. داریم با او که آن تنبک به فوقانی وموحده ونون وکاف است واگر سند استعمال این بمعنی هفتم پیش شود البته تقدیم بعض دانیم **(اردو)** (۱) کسی کھانے کی چیز کو دو انگلیون سے پکڑ کر اٹھانے کی حرکت. مؤنث. دکن مین چٹکی کہتے ہین جیسے "یا چٹکی بھر شکر عنایت کرو"

(۲) ایک قسم کا دف جسکو بغل مین تھام کر بجاتے ہین۔ مذکر (۳) زین کا عریض تشمہ جو رکاب مین باندھتے ہین۔ مذکر (۴) کاہل۔ بیکار۔ دیکھو تنبل (۵) مکر حیلہ۔ مذکر (۶) ماجادو۔ مذکر (۷) دیکھو تنبک کے پہلے معنے۔

(الف) تن بکار دادن استعمال۔ صاحب

(ب) تن بکار دہی فدائی بذکر ب

گوید کہ بمعنی پشت کار داشتن و شانہ در کار تہی کردن است **مؤلف** عرض کند کہ ہرچہ بقیاس می آید الف است یعنی مصدری کہ بمعنی سعی کردن در کاری۔ محقق اہل زبان آن را بصورت مقولہ قائم کردہ و این تسامح اوست۔ ب مشتق الف است وبس (اردو) کسی کام مین کوشش کرنا۔

تنبک تعلیم اصطلاح۔ بقول بحر و بہار تنبکی کہ در وقت تعلیم و ورزش کشتی بشاگردان نوازند و این رسم ولایت است (میر نجات ؎) در چمن تنبک تعلیم غمت غنچہ گل ہ زند باغبانی طنبور نوازت بلبل ہ (سید برہنہ امیر علی شیر ؎

انکر اگر اینست کہ من می بینم ہ خوبان دگر تنبک تعلیم کہ اند ہ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ مرکب اضافی است موافق قیاس (اردو) وہ دف جو کشتی گیر شاگردون کی تعلیم کے وقت بجاتے ہین مذکر

تنبک زدن مصدر اصطلاحی بقول بہار بمعنی انگشت زدن است می فرماید کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ **مؤلف** عرض کند کہ سند این بر تنبک گذشت و تعریف بہار خوب نیست مقصودش خبرین نباشد کہ انگشت ہا بر تنبک زدن و نواختن تنبک است مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر زدن است صیبی ندارد کہ مرادف زدن و بجای خودش می آید (اردو) تنبک بجانا۔ انگلیون سے تنبک پر تھاپ مارنا

تنبک مابه تلنگ است مقوله بهار گوید که بمعنی ساز است و کوک است. صاحب انند نقل نگارش مصداق (نقل نویس را عقل نباشد) **مؤلف** عرض کند که لغو است. (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تنبک نواز استعمال۔ بقول بهار معروف **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که تنبک بنوازد (لا اد ری ؎) شبی عیسی درین فیروزه ایوان پاشد تنبک نواز مهر تابان ؎ (اردو) تنبک نواز اُس شخص کو کہہ سکتے ہین جو تنبک بجاتا ہو۔

تنبل بقول برہان وجامع بروزن صندل (۱) کاہل و بیکار و هیچ کاره و (۲) مسخره و (۳) بضم اول بروزن بلبل حیله و نیرنگ و مکر و فریب و (۴) جادو میفرماید که باین معنی بر وزن قرمل هم آمده که بضم ثالث باشد صاحب جهانگیری بدیل تنبک گوید که آن را تنبل نیز خوانند بمعنی اول وسوم وچهارم (کمال اسمعیل ؎) در کنج خانه پشت به دیوار داد نشش ؎ از خشک و زاهد یست نه از زرق و تنبل است ؎ و صاحبان رشیدی و ناصری بر معنی اول وسوم قناعت فرموده۔ صاحب سروری بر معنی سوم وچهارم قانع۔ خان آرزو در سراج ذکر هر سه معانی اول کرده۔ صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار معنی اول را آورده و صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم همزبانش و صاحب فدائی هم۔ **مؤلف** عرض کند که این لغت ترکی زبان است و صاحب لغات ترکی این را بمعنی آدم فربه و جاهل آورده و صاحب سواء السبیل این را بمعنی اول معرب هم گفته ما بهر سه معنی اول این را مقرس دانیم و آنچه تنبک بمعنی اول وسوم وچهارم گذشت صراحت ماخذش همه را نجا کرده ایم که ازین

هیچ تعلق ندارد (اردو) (۱) کاہل بست (۲) سخرہ (۳) مکر۔ فریب۔ مذکر (۴) جادو۔ مذکر

تنبلیت بقول برہان بروزن عندلیب بار کوچکی را گویند کہ بر بار بزرگ بندند و گاہ بر بالای چارواہنہند و بر بالای آن سوار شوند و یک لنگ بار۔ صاحبان جہانگیری و جامع و سروری و سراج ذکر این کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تملیت کہ بجایش گذشت و اشارۂ این ہمہ را نجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تملیت۔

تنبو بقول بہار و انند نوعی از خیمہ (سنجر کاشی ؎) باد در وی چو آب در غربال و خاک بر فرق این کہن تنبو پاک **مؤلف** عرض کند کہ خیمہ خرد را نام است (اردو) تنبو بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ ڈیرہ۔ پال۔ شامیانہ۔ نمگیرہ۔ بے چوبہ۔ خرگاہ۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ آپ کا تسامح ہے کہ اسکو ہندی کہا اور معنے مین تعمیم بھی غیر صحیح ہے۔ ایک چھوٹے ڈیرے کو تنبو اور پال کہتے ہین جو شامیانے اور بے چوبے سے سوا ہوتا ہے۔

تنبور بقول برہان و جامع و ناصری بروزن زنبور سازیست مشہور و معرب آن طنبور بطا **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) تنبور۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ ایک قسم کا چھوٹا ڈھول۔ ایک قسم کا باجہ۔ طنبور طاے حطی سے بھی مستعمل ہے

تنبوک بقول برہان و جامع و سروری و ناصری بروزن مفلوک (۱) کبادہ و آن کمانیست بسیار کم زور و (۲) بمعنی جناغ زین کہ دامنۂ زین و تسمۂ رکاب باشد و طاق زرین (خواجہ عمید لوکری ؎) در کمان چرخ پیش پیلیکت مریخ را پاہم کمان تنبوک و ہم شمشیر ساطور آمدہ بوخان آرزو در سراج دکھر ہر دو معنی کردہ گوید کہ آنچہ تنبک بمعنی دوم

گذشت مخفف این باشد **مؤلف** عرض کند دوم بر تنبک اشاره کرده ایم (اردو) (۱) کمزور کمان
که بمعنی اول اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی مؤنث (۲) دیکھو تنبک کے تیسرے معنے۔

تنبول القبول برهان وجامع وجهانگیری وسروری بروزن مقبول (۱) برگی باشد که در هندوستان
پان خوانند و با آهک و فوفل خورند و (۲) کباده را نیز گویند و آن کمانی باشد کمزور و (۳)
نام قلعه ایست در هندوستان (شیخ آذری ؎) برگ تنبول خاص هندستان ؎ بوزه
آمد نصیب ترکستان ؎ (امیر خسرو ؎) کسی کز تو خورد تنبول امید ؎ کند بخشش ذخیره برگ
جاوید ؎ (ابوالفرج ؎) کمان رستم دستان بسختی ؎ کم از تنبول نرم شهریاراست ؎ صاحب
ناصری بذکر معنی اول می فرماید که تانبول هم گویند و آن بیخ بان معنی خونجان است و بذکر
معنی دوم از معنی سوم ساکت۔ خان آرزو در سراج گوید که این لغت هندی است و مخفف
تانبول که آن را تامول بمیم هم گویند به همان قاعده بدل با و نون به میم که در هندی نیز
جاریست و چون مخصوص هندوستان است همین نام در فارسی و عربی شائع و بذکر معنی
دوم و سوم نسبت معنی سوم گوید که الحال نام و نشان از قلعه مذکور نیست۔ صاحب رشیدی
بر معنی اول و دوم قانع۔ بهار بذکر معنی اول قناعت کرده۔ صاحب سوار السبیل این را
معرب داند و تامبول را که بمیم سوم گذشت لغت سنسکرت خواند بمعنی برگ پان۔ صاحب
ساطع که محقق سنسکرت است تامبول و تامول هر دو را نه نوشته۔ پان را سنسکرت گوید۔
صاحب محیط ذکر این کمعه می فرماید که تانبول هم گویند که بهندی پان نامند برگ نبات تخمی
است بیاره دار مانند لوبیا و انگور برگ آن پهن و نصف بالای آن صنوبری و سر آن

نوک دار که اهل بلاد عرب بنواحی عمان زراعت آن می کنند و در هند انواع آن بسیار است ـ
می فرماید که طبیعت آن بلحاظ اقسام فرقی دارد و بهترین آن مطلقاً برگ متوسط سفید نازک اکثر
اطبای یونان مزاج مطلق آن گرم در اول و خشک در دوم نوشته اند و بعضی گرم و خشک
در دوم شک نیست که در تنبول حدت و لطافت و دران قبض است فلهذا واجب که حار در
درجهٔ اول باشد و اکثر اهل هند را از کثرت تناول آن ضعف حاسهٔ ذوق بسیار عارض شود الحاصل
برگ خوش طعم است و دران حدت و قبض و تخفیف باشد و مقوی بن دندان و نافع ورم لهات
و مفرح و منشط نفس و مقوی بدن و مولد خون جید و نافع بخر و قاطع بوی سیر و پیاز و شراب و
منافع بی شمار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که تامول بجایش گذشت که مخفف تامبول
است بحذف موحده و تامبول مبدل تانبول چنانکه کجین و کجیم و تنبول مخفف تانبول و
تانبول اصل است یکی از معاصرین عجم گوید که نه خیر تنبول بدون الف اصل است فارسیان
در تلفظ بزیادت الف تانبول هم استعمال می کنند و بقول شان تنبول لغت فارسی زبان است
و بجدی که در هند به تحقیق می رسد (تمبولمو) لغت سنسکرت می نماید که در تلنگانهٔ دکن بعض
برهمنان عالم زبان سنسکرت بر زبان دارند و لیکن صاحب ساطع که محقق سنسکرت است
ازین ساکت اگر (تمبولمو) را لغت سنسکرت دانیم تنبول مخفف آن است که فارسیان استعمال
کردند و تامبول مزید علیه آن و تنبول مبدلش و تانبول مزید علیهش والله اعلم بحقیقة الحال ـ
فارسیان استعمال برگ پان و پان و تانبول و تنبول و تامبول و تمبول و تمول کرده اند و ما
این همه را مفرس دانیم و لغت سنسکرت تمبولمو را اگرچه صاحب ساطع ننوشته باشد باعتبار

زبان علمای سنسکرت صحیح دانیم (اردو) تنبول. بقول آصفیه. ہندی. اسم مذکر. ایک قسم کا پتا جو ہندوستان مین عورتین کثرت سے کھاتی ہین. پان.

تنبه بقول برہان وجہانگیری وجامع ورشیدی بروزن انبه چوبی گندہ وبزرگ که در پس در نہند تا در کشودہ نگردد (امیر خسرو) زنفس شوم آن روہای منکر کو تنبه گردیده ہریک تنبه در دہان آزده در سراج گوید که آن را کلندره نیز گویند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم این را بر زبان ندارند وفارسی قدیم گویند واین چوبی باشد ناتراشیده دنا ہموار ولک وپک که آن راگاہی در پس در اندازند تا در کشوده نگردد (اردو) دنا ہموار اور موٹی لکڑی جو دروازہ بند کرنے کے بعد اُس کا ٹیکا دیتے ہین تاکہ دروازہ کھلنے نہ پاے.

تنبیدن بقول برہان وجامع بروزن خندیدن بمعنی (۱) لرزیدن و (۲) طپیدن و (۳) حرکت کردن و (۴) کمین کردن. صاحبان رشیدی وسروری ولواد بر معنی اول قانع. صاحب بحر بذکر معنی اول ودوم وسوم گوید که (۵) بمعنی خاموش بودن ہم. می فرماید که سالم التصریف که غیر از ماضی ومستقبل واسم مفعول نیاید صاحب موارد بذکر ہر پنج معانی گوید که این کامل التصریف است ازینکه مضارع این تنبد باشد که بجایش مذکور شد. خان آرزو در سراج بر معنی اول وسوم وچہارم قناعت فرموده وبر مضارع این معنی پنجم را ہم نوشته صاحب ناصری بدیل تنبد اشاره واین ہم کرده **مؤلف** عرض کند که بقول معاصرین عجم اصل این تنبیدن تنبیدن بوده تای دوم حذف شد وبای فارسی بعربی بدل شده تنبیدن باقی ماند ومعنی اول ودوم اصلی است ودیگر معانی مجاز آن (اردو) (۱) لرزنا (۲) تڑپنا (۳) حرکت کرنا (۴) گھات مین

بیٹھنا۔ دیکھو پس نشستن کے چوتھے معنے (۵) خاموش رہنا۔

تنبنک بقول برہان وجامع ورشیدی وسراج آرزو در سراج ہم کہ این اصل می نماید وتنبنک کہ گذشت مخفف این وما اشارۂ این ہمہ را اینجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تنبنک کے دوسرے اور تیسرے معنے۔

بضم اوّل وسکون ثانی مرادف ہمان تنبنک کہ گذشت بمعنی دوم وسوم۔ صاحب برہان گوید کہ بہ ہای فارسی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند وخان

تنبیہ بقول بہار بیدار نمودن وآگاہانیدن می فرماید کہ بالفظ افتادن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح وکسر موحدہ فارسیان بمعنی اسمی وحاصل بالمصدر استعمال این بامصادر خود کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) تنبیہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ عبرت۔ نصیحت جھڑکی۔ تہدید۔ چشم نمائی۔

تنبیہ افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی واقع شدن تنبیہ است (معزّی۔ نیشاپوری ۵) سی سال گذشت آخر از غفلت تنبیہ فتاد چرخ گردان را مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر افتادن پیداست کہ مخفف افتادن است عیبی ندارد (اردو) تنبیہ واقع ہونا چشم نمائی واقع ہونا۔

تنبیہ شدن استعمال۔ بمعنی بعمل آمدن تنبیہ وچشم نمائی ونصیحت وعبرت شدن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ۵) ہیچ تنبیہی ظہوری را نشد این ہمہ کز دست این مردم کشید (اردو) چشم نمائی ہونا۔ تنبیہ ہونا۔ سزا ہونا۔ عبرت ہونا۔

تنبیہ کردن استعمال۔ بمعنی چشم نمائی کردن وآگاہانیدن است **مؤلف** عرض کند کہ

موافق قیاس است (ظهوری ؎) سادگیهای جنونش نکند تنبیهی ۔ خرد این خبرگی خود زسر ما ببرد ۔ مخفی مباد که ازسند بالا مصدر کندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تنبیہ کرنا سرزنش کرنا سزا دینا۔

تنبیہ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حاصل کردن تنبیهه باشد (ظهوری ؎) دلم یافت تنبیهه دیگر بس است ۔ بلبم سوخت در هجر ساغر بس است ۔ (اردو) تنبیہ پانا سزا پانا۔ نصیحت پانا۔ عبرت پانا۔

تن پرست اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و سروری در ملحقات مرادف تن آسای و تن پرور (صائب ؎) آنچه میدانند ماتم تن پرستان سور ماست ۔ دار نخل دیگران و رایت منصور ماست ۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو تن آسان

تن پرستیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و بسند این همان شعر صائب را پیش کرده که برتن پرست گذشت مؤلف عرض کند که بمعنی تن آسائی کردن و خود را از زحمت و مشقت نگاه داشتن است (اردو) تن پرستی کرنا کہہ سکتے ہیں یعنے مشقت اور زحمت سے اپنے آپ کو بچانا آرام میں رکھنا

تن پرش اصطلاح۔ بقول انند بروزن ورزش در فارسی زبان بمعنی جستن اندام و بپارسی آن را پیکر چه هم خوانند و بعربی اختلاج و این پرش اگر در روی بود مقدمهٔ لقوه باشد و در شکم مقدمهٔ صرع و در پهلو آماس سپرز و در تمام اندام مقدمهٔ سکته مؤلف عرض کند که اگرچه صاحب انند حوالهٔ ناصری داده است ولیکن در ناصری نیافتیم و معاصرین عجم این را غلط دانند که پرش حاصل بالمصدر پریدن است و پرش تن و جسم پریدن اعضای تن است که انسان

را بحالت مرضی بوقوع آید (اردو) اعضا کا پھڑکنا۔ پھڑکنا۔

(الف) تن پرور اصطلاح۔ بقول بحر و بہار مرادف تن پرست و تن آسا **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس۔ صاحب آصفی گوید کہ بمعنی آنکہ تن وی معبود او باشد ما می گوئیم کہ این ترجمۂ لفظی تن پرست است کہ پرستش کنندۂ تن باشد و تن پرور بمعنی حقیقی پرورش کنندۂ تن یعنی آرام طلب و بہ آرام زندگی بسر کنندہ و از زحمت و مشقت گریزندہ و ہم او مصدر

(ب) تن پروردن قائم کردہ عیبی ندارد کہ بمعنی تن آسا بودن است (سعدی شیرازی ؒ) اگر تن پرورست اندر فراخی ۔ چو تنگی بیند از سختی بمیرد ۔ (اردو) الف تن پرور۔ وہ شخص جو آرام طلب ہو۔ دیکھو تن آسا (ب) تن پروری کرنا۔

تنبک بقول برہان و جامع بدیل تنبک مراد قشمی بمعنی چہارم **مؤلف** عرض کند کہ سید اش چنانکہ تب و تپ و اسب و اسپ (اردو) دیکھو تنبک کے چوتھے معنے۔

تن پوش اصطلاح۔ بقول فدائی ہر جامۂ کہ پوشش تن کسی باشد **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) ہر وہ کپڑا جس سے تن ڈھانکا جاے۔ مذکر۔

تتناک بقول برہان و جامع و سروری و جہانگیری و انندراج پیوید بروزن غمناک نام پادشاہی بود و نام مروی ہم **مؤلف** عرض کند کہ ازین اجمال بیان ترکش تفوق داشت (اردو) تتناک ایک بادشاہ اور ایک مرد کا نام تھا جس کی تعریف مزید کسی محقق نے نہیں کی۔ مذکر۔

تن تن بقول بہار کنایہ از نغمہ و سرود۔ (انوری ؒ) در خانہ تن مزن کہ زدستان عندلیب ۔ در ہر دست باغچہ صد جاے

تن تن است ۔ صاحب بحر ہنر بانش **مؤلف** عرض کند کہ غیر از اسم صوت نباشد (اردو) نغمہ و صدا کی آواز کو فارسیون نے تن تن کہا ہے ۔ مؤنث ۔

تنتنہ بقول برہان در ملحقات بروزن ارتنہ بمعنی بانگ و صدا و شور و غوغا و جنگ **مؤلف** عرض کند کہ دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زباندان ازین لغت ساکت و بہ حیہ بخیال ما میرسد ہمین کہ فارسیان لغت عرب طنطنہ را کہ بقول منتخب بالفتح و بفتح طای دوم و نون بمعنی حکایت آواز طنبور و مانند آن بود مقرس کردہ اند یا عربان تنتنۂ فارسی را معرب فرمودہ و از نکتہ اشارۂ متعرب در لغات عرب نیست خیال اول را قرین بقیاس دانیم (اردو) صاحب آصفیہ نے طنطنہ کو اردو مین بمعنی شان و شوکت ۔ رعب و داب و دبدبہ و تحکم و تمکنت لکھا ہے اسم مذکر ۔ لیکن اس کا ترجمہ شور و غل ۔ مذکر ۔ جنگ ۔ مؤنث ۔

تن تنہا اصطلاح ۔ بقول بہار و انند بمعنی واحد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی مجرد و بذات خود بلا شرکت غیری بعضی برانند کہ محاورۂ ہند است ولیکن استعمال صائب دلیل محاورۂ فارسی است (ص) فلک بہ یک تن تنہا چہ می تواند کرد ۔ اگر دو یار موافق زبان یکی سازند ۔ (اردو) تن تنہا کا استعمال انہین معنون دکن مین ہے اور بہ لحاظ محاورۂ فارسی اردو مین مستعمل ہو سکتا ہے ۔ تنہا ۔ مجرد ۔ صرف اپنی ذات سے جیسے "مین نے یہ کام تن تنہا کیا ہے"

تنتہ بقول برہان و جامع و سراج بفتح اول و فوقانی و سکون ثانی (۱) تنیدہ و پردۂ عنکبوت را گویند و بضم اول و فتح ثالث (۲) زنبور سرخ ۔ صاحب رشیدی گوید کہ این

مخفف تنسته است که بمعنی تنیده عنکبوت می آید صاحب سروری بر معنی اول قانع (شاعر ص)
عشق او عنکبوت را ماند پاکه تنیدست تنسته گرد دلم پاکه صاحب نوادر بدیل تنستن و تنودن و
تنیدن گوید که تنسته و تنیده و تنسته و تنده و تنده همه مرادف یکدیگر است بمعنی اول مؤلف عرض
کند که این بحذف سین مهمله مخفف تنسته باشد که اسم مفعول است و بمعنی دوم بنفسه اسم جامد
(ا ر ۹۹) (۱) مکڑی کا جالا۔ مذکر (۲) زنبور سرخ۔ مؤنث۔

تنج بقول برهان بفتح اول بروزن رنج بمعنی (۱) درهم پیچیدن و (۲) فراهم فشردن و (۳) از
پی در آمدن و (۴) فراهم نشاندن می فرماید که هر فاعل را نیز گویند یعنی پیچنده و فشارنده و از پی
در آینده و امر بر این معنی هم یعنی درپیچ و بفشر و از پی درای و بعضی گویند که تنج بمعنی از پی درآمده
و ترنج فشارنده و بکسر اول نیز گفته اند صاحب جامع گوید که بمعنی اول و دوم است و مصدر
آن تنجیدن باشد و بذکر معنی سوم و چهارم نمیفرماید که اسم فاعل و امر نیز صاحب سروری می طرازد
که بمعنی پیچنده و فراهم فشارنده و بمعنی امر نیز آمده (شمس فخری ص) گهی می زند به پای کین و
می کشد گهی میکشد بپای قهر و مر تنج پاخان آرزو در سراج گوید که بمعنی درهم پیچیدن و فراهم
فشردن میفرماید که برهان بمعنی از پی درآمدن هم نوشته و صحیح اول است چه مشتق است از تنجیدن
و امر هم و تنجیدن که می آید مخفف تنرنجیدن نیست چه درین صورت بضم تا می بود و حالانکه با گنج و رنج
قافیه کرده اند و برین قیاس جمیع این باب۔ صاحب نوادر این را بدیل تنجیدن آورده گوید
که مشتقه و امر بدین معنی و درهم افشرده مؤلف عرض کند که از جمیع محققین بالا یکی هم بحقیقت
پی نبرد سیما۔ خان آرزو۔ وای بر وکه او هم سکندری خورد تنجیدن مصدر ریست مرکب

که بمعنی (۱) پیچیدن و (۲) درہم افشردن و (۳) درہم کشیدن و (۴) از پی آمدن و (۵) فراہم نشاندن می آید و تنج زیر بحث اسم ہمان مصدر است که مصدر بترکیب آن با علامت مصدر و یای معروف وضع شد پس این مشتق از مصدر نیست چنانکه خان آرزو گفته بلکه مصدر مرکب است ازین چنانکه ما گفته ایم و معنی این غیر از پیچ نیست و دیگر ہمه معانی مصدر بر سبیل مجاز است و معاصرین عجم گویند که الحق ہمین است و لغت فارسی قدیم محض بمعنی پیچ. الذرین صورت معانی مصدری بیان کرده برہان و خان آرزو ہیچ است و ہیچ بمعنی فاعلی و مفعولی بیان کرده بعض محققین و این ترکیب است که مخصوص اسم فاعل و اسم مفعول ترکیبی است و بمعنی امر. امر حاضر ہمان تنجیدن شامل بر ہمه معانیش. این است حقیقت این اسم جامد فارسی که در تعریفش ہمه محققین بترکستان رفته اند. فتامل (اردو) پیچ بقول آصفیه. فارسی. اسم مذکر. لپیٹ. بل. تاب. دیکھو پیچ.

(الف) تنجیدن
(ب) تنجیده

الف بقول برہان بروزن رنجیدن (۱) بمعنی پیچیدن و (۲) بمعنی درہم فشردن و ہم او نسبت ب گوید که بروزن سنجیده بمعنی ترنجیده که درہم کشیده و فشرده گردیده و پیچیده باشد. صاحب جامع الف را ترک کرده و نسبت ب ہمزبان برہان صاحب سروری نسبت الف با برہان متفق و نسبت ب گوید که پیچیده و فراہم فشرده صاحب ناصری ہم الف را ترک کرده و بر ب می فرماید که درہم کشیده بود که آن را ترنجیده ہم خوانند و تنجیدن مصدر آنست صاحب رشیدی بترک الف نسبت ب می طراز د که مرادف ترنجیده صاحب جہانگیری ہم الف را گذاشت و ب را بمعنی درہم کشیده گذاشت خان آرزو در سراج بترک ب نسبت الف می نگارد که مرادف ترنجیدن است بوزن رنجیدن بمعنی درہم کشیدن صاحب نوادر ہم بر درہم افشردن

فارغ۔ وصاحب موارد بهر دو معنی متفق با برهان صاحب بحر که محقق مصادر فارسی است بذکر معنی اول و دوم گوید که (۳) درهم کشیدن و (۴) از پی آمدن و (۵) فراهم نشاندن (کامل التصریف) و مضارع این تنجد۔ **مؤلف** عرض کند که ب اسم مفعول این است و در معانی لازم اگر مفعول نگوئیم توانیم گفت که فارسیان بر ماضی مطلق این های هوز زیاده کرده اند که افاده معنی مفعولی کند و این مرکب است از همان اسم مصدر تنج که تنجیدن

گذشت و یای معروف و علامت دن و به اصول ما مصدر اصلی است که اسم این مصدر هم لغت فارسی زبان است بعضی از محققین این را تخفف ترنجیدن دانند شامل بر همه معانی او و اسم جامد این تنج را هم مخفف ترنج می گویند ما برخلاف شارنیم و تنج را اسم جامد و غیر متعلق از ترنج دانیم معنی اول حقیقی است و دیگر همه معانی مجاز آن (اردو) الف (۱) دیکھو پیچیدن (۲) نچوڑنا (۳) کشیدہ ہونا خفا ہونا (۴) تعاقب کرنا (۵) جمع کرنا ایک جگہ بٹھانا (ب) الف کا اسم مفعول۔

تنجیر بقول ناصری بالکسر بمعنی پاتیله است و پاتیله دیگی است که در آن حلوا و طعام پزند و معرب این طنجیر بطا حطی بفتح طاست بصاحب انند نقل نگارش بصراحت مزید که این لغت فارسی است **مؤلف** عرض کند که اگرچه دیگر همه محققین ازین لغت ساکت اند ولیکن باعتبار صاحب ناصری که محقق زبان خود است ما این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) پتیلا۔ مذکر۔ دیکھو پاتله۔

تنجه بقول ملحقات برهان مرادف تنجه که بمعنی توشه دان گذشت **مؤلف** عرض کند که همین اصل است و آنچه به میم گذشت مبدل این چنانکه کنجین و کنجیم۔ وظاهر امرکب معلوم می شود از تن که که بمعنی آسایش گذشت و جه که افاده معنی تصغیر کند چنانچه طاقچه معنی لفظی این آسایش قلیلی و کنایه از توشه دان که در غذا از ان آسایش قلیلی بهرسد و در اسم جامد فارسی بودن این شکی نیست

لغات ترکی ازین ساکت بعضی از معاصرین عجم گویند که اصل این تانچه بود و معنی حقیقی این کوچک دهان است که تان بمعنی فم و دهان بجایش گذشت و کنایه باشد از تنگ دهانی این مختلف آنست و الله اعلم بحقیقة الحال (اردو) دیکھو تنچہ۔

تن خریدن و چیزی مصدر اصطلاحی بقول بهار و اند لازم تن گرفتن و چیزی (خواجه نظامی ؎) کلاه کیان هم کیان را سزد پدرین خز تن رومیان کی خرد؟ **مؤلف** عرض کند که خریدن تن بمعنی گنجیدن تن است (اردو) جسم سمانا۔ یعنے کسی لباس کا جسم پر تنگ نہونا۔

تنخواه بقول بهار (۱) معروف می فرماید که بالفظ دادن و کردن و گرفتن مستعمل۔ خان آرزو در چراغ هدایت هم برهمین معروف قانع و صاحب فرهنگ فدائی می فرماید که بچم پولی است که سالار یا ماهانه بپاداش چاکری می دهند یعنی مواجب و مشاهره و مستمری **مؤلف** عرض کند که (۲) بمعنی تن پرور و تن پسند ازین صورت این را اسم فاعل ترکیبی دانیم یعنی خواهنده تن و سند این از میرزا داراب جویا بر (نیز بگی تنخواه کردن) مذکور شد۔ مخفی مباد که بمعنی اول اسم مفعول ترکیبی دانیم بمعنی خواسته شده یعنی چیزی که تن او را خواسته برای پرورش خود (اردو) (۱) تنخواہ۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث مشاہرہ۔ درماهه۔ مواجب تا نه۔ ماہیانه (۲) دیکھو تن پرور۔

تنخواه داون استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مشاهره ادا کردن است (سلیم طهرانی ؎) غیر داغ از حاصل دنیا نصیب ما نشد بجز ماهی خوش زری ما را جهان تنخواه داد (اردو) تنخواہ دینا۔

تنخواه کردن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی مقرر کردن مشاهره باشد (جویای کشمیری
ص) کند بر رهروان این کوه تنخواه ؛ بهر گامے
بزرگیهای این راه ؛ یعنی مباد که از سند بالا
استعمال مصدر کُندن پیداست که بجایش می آید
و ما ازین سند مصدر تنخواه کردن را هم متعلق ندانیم
از بنکه تنخواه بصفت کوه واقع شده چنانکه صراحتش
بر مصدر (بزرگی تنخواه کردن) کرده ایم. باقی
حال تنخواه کردن بمعنی بالا درست است اگرچه
چه این سند متعلق باو نباشد (اردو) تنخواه
کرنا مشاہرہ مقرر کرنا۔

تنخواه گرفتن استعمال. صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت. صاحب بحر گوید که
(۱) بمعنی حقیقی است و باصطلاح لوطیان (۲)
اعلام کردن وارسته هم ذکر این کرده **مؤلف**
عرض کند که معنی اول موافق قیاس است و معنی
دوم را طالب سند باشیم (مخلص کاشی ل)

بهای بوسه سیم قلب کی آن ماه می گیرد یکه گر
تن خواهد از کس نقد جان تنخواه می گیرد ؛ یعنی مباد
که از سند بالا استعمال مصدر گیردن پیداست
نه گرفتن و هر دو مرادف یکدیگر است که بجایش
می آید (اردو) (۱) تنخواه لینا۔ حاصل کرنا۔
(۲) اغلام کرنا۔

تنخواه گشتن استعمال. یعنی تنخواه قرار
یافتن و مشاهره شدن است. **مؤلف** عرض
کند که موافق قیاس است (ظهوری ص) آوزه
است بر دل صاف نظر روان ؛ عکسش بر آب
و آینه تنخواه گشته است ؛ (اردو) تنخواه
ہونا۔ تنخواه قرار پانا۔

تن خود اصطلاح. بقول بهار باضافت
(۱) آنچه از آن خود باشد و از دیگری نبود و (۲)
گاهی بمعنی خود تن هم می آید (سعید اشرف ل)
غیر از بت هندوی فرنگی نگهم ؛ پیداست
کسی کافر خبث تن خود ؛ (وله ل) ای ترک

شکار افکن شاهین تن خود ۔ تنها نه کنونم از تو نگین
تن خود ۔ در عشق رشت یکدگی ها بودم ۔ چون
طفل سرشک اشک خونین تن خود ۔ صاحب
بحر بمعنی اول فاتح خان آرزو در چراغ هدایت

ذکر معنی دوم هم کرده واز رباعی بالا سند گرفته صوفی
عرض کند که بخیال ما تن خود بمعنی خود است نه بجز و تن
چنانکه از سند بالا پیداست و همین است معنی
دوم قتیل (اردو) (۱) اپنا مال اپنی ملکیت (۲) خود

تند القبول برهان وجامع بضم اول وسکون ثانی ودال ابجد (۱) معروف است که مراد از آن تیز باشد و (۲) هر چیز که از جائی برجهد وجهنده و (۳) خشم و (۴) خشمگین وخشمناک وغضبناک و (۵) درشت و (۶) توانا و فربه و (۷) غول بیابانی و (۸) دیو و (۹) سرکوه و (۱۰) بلند و (۱۱) بلندی (سراج الدین راجی ۵۱) دم تیغ او آنچنان تیز و تند ۔ که با تیزیش تیغ برق است کند ۔ (ظفرنامه ۵۲) روان از پیش لشکر بی شمار ۔ همه صفدر و تند وخنجر گذار ۔ (مولوی معنوی ۵۳) و ان دگر گفتی که پریانند و تند ۔ اندر و همان کشان با تیغ کند ۔ (فردوسی ۵۴) تو باشاه برشو ببالای تند ۔ زپیران ولشکر مشو هیچ کند ۔ (فرخی ۵۵) گهی با شکار فرود آرد و برون آرد ۔ زکوه تند پلنگ وزآب ژرف نهنگ ۔ (پور بهای جامی ۵۶) چشم او سخت تنگ چون کس تر ۔ تند پیشانیش چو خانه خر ۔ صاحب جهانگیری ذکر معنی اول وسوم وچهارم وهشتم تا یازدهم کرده صاحب رشیدی بر معنی اول وچهارم وهشتم تا یازدهم قناعت فرموده صاحب سروری ذکر معنی اول وچهارم ونهم ودهم کرده صاحب ناصری معنی اول وسوم وچهارم وهشتم ونهم ودهم را آورده ۔ بهار عجم ذکر معنی اول گوید که معنی جلد هم داخل معنی اول است و بمجاز بمعنی شوخ و استناد استعمال این با مصادر فارسی که پیش کرده همه در ملحقات می آید

خان آرزو در سراج ذکر معنی اول فرموده گوید که تحقیق آنست اگرچه ظاهرا اسم جامد می نماید لیکن در واقع مشتق است و تندیدن مصدر این باشد بمعنی تیز شدن و معنی چهارم خشم گرفتن مجاز است و می فرماید که (۲) بمعنی شگوفه آوردن درختان نیز چنانکه در تحفه مسطور است از بنجاست که صاحب جهانگیری بمعنی خشمگین آورده و ذکر معنی هشتم کرده گوید که غایتش بمعنی دیو که مزاجش آتشین است مجاز خواهد بود و معنی نهم و یازدهم را هم آورده **مؤلف** عرض کند که فضولی اوست که تندرا مشتق از تندیدن خیال کرده نمی داند که تند اسم مصدر و اصل است و تندیدن که می آید وضع شد از همین تند و بتحقیق ما معنی اول و یازدهم اصل است و دیگر معانی مجاز آن و معنی دوازدهم را بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (**اردو**) (۱) دیکھو تیز (۲) کوندنے والا (۳) غصہ۔ مذکر (۴) غضبناک (۵) سخت (۶) توانا (۷) دیکھو خول بیابانی۔ مذکر (۸) دیو۔ مذکر (۹) پہاڑ کی چوٹی مؤنث (۱۰) بلند (۱۱) بلندی۔ مؤنث (۱۲) درختوں کا پھولنا بمعنی حاصل بالمصدر۔

تنداب اصطلاح۔ بقول ناصری دوائی است روان و سیال که هرچه در ان اندازند گداخته گردد و آن را تیزاب نیز گویند و معروف است۔ صاحب انند نقل نگارش۔ صاحب سفرنگ بشرح صد و پنجاه و چارمی فقره (دستور آسمانی بفرزانه و خشوران و خشور) گوید که آبی که از دواهای تند و تیز سازند هرچه در ان افتد بگداز د **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت آب تنداست (**اردو**) تیزاب۔ بقول آصفیہ مذکر۔ فارسی۔ نہایت تند عرق۔ ایک قسم کا کیمیائی مرکب۔ ایسڈ۔ نہایت ترش۔

(الف) **تن داد**	اصطلاح۔
(ب) **تن دادن**	صاحب مؤید
(ج) **تن دادن بچیزی**	مطبوعہ مذکر

(د) تن دادن چیزی را الف گوید
(ه) تن دادن در چیزی
که (۱) بمعنی راضی و فرمان بردار شدن و (۲) پوشیدن
و در نسخ قلمی همین معنی بر (تن در داد) نوشته
و در نسخه بمعنی دوم را بصورت مصدر
نه نوشت یعنی (پوشید) صاحب آصفی بذکر
ب گوید که با (بچیزی و در چیزی و چیزی را) بمعنی
رضا دادن و قبول کردن (سنجر کاشی ب ه)
سنجر بسرم بانر بتیغ و تبر آمد ؛ تن میدهم امروز
که کارم بسر آمد ؛ (ظهوری ج ه) میدهی
گر تنی گهی به کتان ؛ از کتان ماهتاب می ریزد
؛ (ولهٔ ج ه) ندهد تن بمرهم رسمی ؛ سینه
کز داغ برگزیده شود ؛ بهار ذکر ب وج و
د کرده (واله هروی ج ه) میرآمد و زور
شوق را دید ؛ تن نداده تنی بکار برگشت ؛ (سلمان
ساوجی ه ه) بر قامت بزرگی او اطلس
خلک ؛ می زیبد ار بزرگی او تن دران دهد

صاحب بحر ذکر (ج) کرده معنی با آصفی متفق
و می فرماید که تن در دادن بچیزی هم بهمین معنی می آید
که مرادف این است **مؤلف** عرض کند که
از بعضی امثله استعمال مصدر دهیدن پیداست
که بجایش می آید مخفی مباد که الف ماضی مطلق ب
باشد و پس ضرورت نداشت که ذکر مشتقات کنند
و معنی دوم الف غلط است (اردو) الف
ب کا ماضی مطلق راضی ہوا۔ (ب تا ہ) راضی ہونا

تندافتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
که بمعنی تند واقع شدن و تند و تیز شدن است
(کلیم همدانی ه) مباد آتش سودای کس
زین گونه تند افتد ؛ ز جوش گریه ام چشمی است
چون دیگی بسر رفته ؛ (اردو) تند و تیز ہونا
تند واقع ہونا۔

تندباد اصطلاح۔ بقول انند بحوالهٔ فرهنگ
فرنگ باد تند و تیز صاحب فدائی گوید که بتازی

صرصر نامند **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت
همان باد تند است که بجایش گذشت (ظهوری)
نشد از تند باد آه و ناله طولانی پر شکر
تو که گرد ابی کنم امروز فردا باد (اردو)
دیکھو باد تند۔

تند بار اصطلاح۔ بقول برہان و جامع (۱)
موذیات را گویند مانند شیر و پلنگ و مار و عقرب
و زنبور و مورچه و امثال آن و (۲) هر جانوری
که جانور دیگر را بخورد۔ صاحب ناصری بذکر
معنی اول گوید که برخلاف زند بار است
که حیوانات بی آزار را نامند۔ صاحب فدائی بر
معنی دوم قانع۔ صاحب سفرنگ به شرح هفتاد و هفتم
فقرهٔ (دساتیر آسمانی بفرزاباد و خشور او خشور)
ذکر این معنی اول کرده گوید که بالضم باشد۔
خان آرزو در سراج بحوالهٔ برهان ذکر این هر دو
معنی کرده **مؤلف** عرض کند که معنی لفظی
این تند بنیاد یا تند ثمره یا سخت گناه یا تند حاصل
و سخت نتیجه باشد و کنایه از هر دو معانی بالا و
معنی اول مجاز معنی دوم (اردو) (۱)
وہ موذی جانور جو انسان کو نقصان پہنچائیں
یا کاٹ کھائیں۔ مذکر (۲) وہ جانور جن کی
غذا دوسرے ضعیف جانوروں سے ہے۔

تند باری اصطلاح۔ بقول فدائی معنی
خونخواری و درندگی وسعیت است **مؤلف**
عرض کند که از همان تند بار بترکیب یای
مصدریست برسبیل مجاز۔ اگرچه دیگر همه
محققین ازین ساکت اند ولیکن قول فدائی
پایهٔ اعتبار دارد که از علمای معاصر عجم بود۔
(اردو) خونخواری۔ درندگی۔ مؤنث۔

تند بور اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و رشیدی و مؤید بضم بای ابجد و سکون واو
مجهول و رای قرشت جستن و برجستن و بازین
معنی بجای بای ابجد یای حطی هم آمده که می آید
خان آرزو در سراج می گوید که یکی ازین هر دو

تصحیف ابنت **مؤلف** عرض کند که اصل
این تندی و ربود بمعنی صاحب تندی و در
کثرت استعمال یای ساکن مفتوح شد و واو
متحرک ساکن از قبیل گنج ور و گنجور و رنج
ور و رنجور و این مبدل آنست چنانکه یاکند و
باکند محققین بالا در عرض معنی از غور کار نگرفته اند
و بمعنی مصدری بیان کردند معنی این برجستگی
و برجهنده باشد نه برجستن. معاصرین عجم با ما
اتفاق دارند که مرادف جهنده باشد و بر زبان
شان نیست (اردو) کودنے والا. کودنے
جیسے بجلی کی کودنے۔

تندخو استعمال. کسی که خوی او تند باشد
بدخو. **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است موافق قیاس (ظهوری ه) کسی را
گر کسی نامهربان و تندخو گوید ۔ ستمگار مرا بشناسد
اینها را باو گوید ۔ صاحب بحر بر تندخوی گوید
که آنکه بسهل چیزی ناخوش و بی دماغ شود و

کوته اندیش بهار هم ذکر این کرده و صاحب فدائی
این را بمعنی مرد تنگ را غر و خشمناک گفته یعنی کسی
که زود بخشم آید و دشمنان آن خوش خوی. ما
گوئیم این مزید علیه تندخوست بزیادت تحتانی
در آخر (اردو) تندخو۔ بدمزاج۔ بداخلاق

تندخیال استعمال. بهار ذکر این کرده
از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که مرادف
همان تندخواست که گذشت و مرادف تند
رای که می آید (ملا طغرا در زیب لوائح) گردون
رکابی که ناطقهٔ تندخیالان از بلند پایگی مناقبش
در مقام نفس شماریست (اردو) دیکھو
تندخو۔ تندخیال اور سخت رائے بھی اردو
مین بقاعدهٔ فارسی کہہ سکتے ہین۔

تندر بقول برهان بضم اول و فتح ثالث و
سکون ثانی و رای قرشت (۱) بمعنی غرنده.
عموماً و رعد را گویند خصوصاً و بضم ثالث هم
آمده و (۲) بلبل را نیز گویند که عربان عندلیب

خوانند صاحب جهانگیری این را مرادف تندو
گفته که می آید و بر معنی اول قناعت فرموده ۔
(فرخی در صفت اسپ ؎) نه چرخ است
واجزای او چون ستاره ۔ نه ابر است آوای
او همچو تندر ۔ (شرف شفرده هم بصفت اسپ
آورده (؎) از بانگ او چو بازان زهره
همی چکد ۔ زیرا که خود چو برق و صهیلش چو تندر
است ۔ صاحب رشیدی هم بر معنی اول قناعت
کرده مرادف تندو رگوید صاحب سروری
همزبانش ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم گوید که اگرچه برهان ذکرش
کرده ولیکن ما در هیچ فرهنگی نیافتیم ۔ صاحب
فدائی گوید که آسمان غرینش است و آن آوازیست
بیمناک که هنگام بارش از شگافتن ابرها برمی آید
خان آرزو در سراج گوید که این مخفف تندور
باشد می فرماید که معنی مطلق رعد است و
غرنده هم نام رعد است مؤلف گوید که

برای معنی دوم بیان کرده برهان اشتباق سند
استعمال می باشیم که معاصرین عجم هم ازین پرهیز ندارند
و همه محققین دیگر ساکت و نسبت معنی اول
اتفاق داریم باخان آرزو و صراحت ماخذ
بر تندور بیاید (اردو) (۱) دیکهو تندور
(۲) دیکهو بلبل ۔

تندرای اصطلاح ۔ بقول بحر و بهار
ناعاقبت بین و کوته اندیش (شیخ شیراز ؎)
مکن مردم آزاری ای تندرای ۔ که ناگه رسد
بر تو قهر خدای ۔ **مؤلف** عرض کند که معنی
تندخیال و تندخو و مرد سخت طبیعت است
و بمجاز معانی بالا توان گرفت ولیکن ضرورت
ندارد (اردو) دیکهو تندخو اور تندخیال ۔

تن در دادن مصدر اصطلاحی بقول
بهار و رشیدی و (ناصری و جهانگیری در ملحقات
(۱) کنایه از راضی شدن و قبول کردن ۔
خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا گوید که

(۲) بمعنی سعی کردن هم چنانکه "فلان درین کار تن نمیدهد" می فرماید که این هم گویا از معنی اول ماخوذ است. صاحب فدائی هنر بان برهان **مؤلف** گوید بابا خان آرزو در معنی دوم هم اتفاق داریم بعض محققین بالا (چیزے) را با این مرکب کرده اند معنی ..... **تن در دادن بچیزی** وهمین مصدر بدون کلمهٔ در هم گذشت واین مراد ف آن است. صاحب سروری ذکر مضارع این کرده (انوری ؎) پایه قدر ترا از سه نشان می خواستم ✤ گفت او کی در دهد تن را باین خلقان خام ✤ (سعدی ؎) چوگاو ارترا بایدت فربهی ✤ چو خر تن بجو رکسان در دهی ✤ مخفی مباد که از اسناد با لا مصدر دهیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) (۱) راضی ہونا قبول کرنا (۲) سعی کرنا. دیکھو تن دادن. سعه ملحقات.

تندرست اصطلاح. بقول بهار واثنه (۱) مقابل بیمار واطلاق آن بر دولت نیز آمده (مظاهری ؎) بشکرانه دولت تندرست ✤ بران پشته بنیاد افگند چست ✤ **مؤلف** گوید که معنی اول حقیقی ومجاز (۲) چیزی که نقصان ندارد وسند بالا متعلق بهمین معنی مجازیست اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) تندرست بقول آصفیه. فارسی سکھی. بهلا چنگا صحیح سالم (۲) بے نقص. کامل.

تندرستان را نباشد درد دیش مثل صاحبان خزینة الامثال وامثال فارسی ذکر این کرده از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان این مثل را بحق کسی زنند که هیچ فکری ندارد از درد ورنج دیگران (اردو) دکن مین کہتے ہین "دولت مندون کو کیا غم" بهلے چنگے درد کیا جانین"

تندرستی استعمال. بقول فدائی بچم

بدرود است کہ صحت و استقامت مزاج باشد
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) تندرستی ۔ مؤنث صحت ۔

تن درگمان دادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و (لمحات برہان) احاطۂ گمان کردن
و محیط ظن شدن و صاحب ظن و گمان گردیدن
صاحب مؤید قلمی ذکر مضارع این کردہ بحوالۂ صاحب
شرف نامہ گوید کہ محاط احاطت ظن شود و در
نسخۂ مطبوعہ تسامح است **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) گمان اور
شک مین مبتلا ہونا ۔

تندرو بقول برہان و جامع و رشیدی
و بحر و سروری بر وزن تندخو یعنی (۱) بخیل
و ممسک و (۲) ترش رو ۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی اول گوید کہ این مجاز است چہ تند اینجا
بمعنی تیز باشد کہ عبارت از سرکہ بود (سعدی
شیرازی) بنالید درویشی از ضعف حال
بہ بر تندرو ئی خداوند مال ؛ **مؤلف**
عرض کند کہ معنی دوم حقیقی است و معنی اول
مجاز آن کہ ممسک و بخیل ہم دائم تندرو
می باشد نمیدانیم کہ خان آرزو سرکہ را بچہ
ضرورت آوردہ شک نیست کہ تندرو بمعنی
ترشرو است (اردو) (۱) بخیل ممسک
(۲) ترشرو وہ شخص جو بدمزاج ہو اور بد
اخلاق ۔ صاحب آصفیہ نے ترش رو پر فرمایا
ہے ۔ ناخوش ۔ مکدر ۔ بدمزاج ۔ بیدماغ ۔
چڑچڑا ۔

تندزبانی استعمال ۔ یعنی بدزبانی و تیز
زبانی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است (ظہوری ۵) دروغ ہای ظہوری
چہ راست مانند است ؛ لبش بہ تندزبانی در
افتاد ارد ؛ (اردو) بدزبانی ۔ تندزبانی
مؤنث ۔ دونوں کا استعمال ۔ بقاعدۂ فارسی اردو
مین ہوسکتا ہے ۔

(الف لام)

تندس بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و ناصری بفتح ثالث بروزن ہرکس بمعنی تن مانند چہ وس بمعنی شبیہہ و نظیر و مانند باشد تفسیر تمثال و بکسر ثالث مخفف تندیس کہ آنہم تن مانند باشد چہ دیس ہم بمعنی شبیہہ و نظیر و مانند است (حکیم فرخی ؎) فرود کاخ یکی بوستان چو باغ بہشت ۔ ہزار گونہ درو شکل تندس دلبر ۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ تندیسہ کہ بہمین معنی می آید اصل است و تندیس و تندسہ و تندس ہمہ مخففش (اردو) دیکھو تمثال۔

تندساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی تیز کردن و بلند کردن صدا (نجات اصفہانی ؎) تا بگوئیم بجانان غم تنہائی را ۔ تندساز یدوف و تنبک غوغائی را ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر ساختن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) تیز کرنا بلند کرنا (آواز کا)

تندسر بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و ناصری و سراج ہمان تندس کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این ہمہ را بجا کردہ ایم کہ مخفف تندیسہ باشد (اردو) دیکھو تندس۔

تندفہم اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و اسند آنکہ سخن را زود دریابد (حکیم زلالی ؎) ایا ز تندفہم تیز بینش ۔ نگار کارگاہ آفرینش **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیز فہم۔ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) تیز فہم۔ چالاک۔ بات جلد سمجھنے والا۔

(الف) تندکردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیز کردن (رشیدا ؎) ہر لحظہ خیرہ می کنم اندر خطش نگاہ ۔ چون کودکے

نکرده سواد کتاب تند ؛ صاحب بحر ....

(ب) تند کردن سواد کتاب را بمعنی مطالعه خوب کردن وملکه خواندن بهم رسانیدن قائم کرده واستنادش غالباً از سند بالا باشد بخیال ما خیال او درست است **(اردو)** الف تیز کرنا ب مطالعہ کرنا۔ پڑھنے کا ملکہ حاصل کرنا۔

تندو بقول برہان وجامع ورشیدی وجہانگیری بفتح اول وضم ثالث بروزن بدرو عنکبوت را گویند۔ صاحب جہانگیری گوید کہ آن را تندہ ہم گویند (شمس فخری ؎) شہا غنقای قاف فتح ونصرت ؛ بود بر طاق ایوان تو تندو ؛ صاحب سروری گوید کہ تندو ہم بہمین معنی می آید۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند کہ تندہ اصل است وتندو مبدلش چنانکہ اوسہ واوسو واین مخفف آن بحذف یک نون **(اردو)** مکھڑی۔ مؤنث۔

(الف) تندو تیز استعمال۔ نہار ذکر این کرده از معنی ساکت صاحب انند نقلش بر داشت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است تکرار تند است بامرادفش برای قوت بیان (ادہم ؎) چہ تند و تیز بدل بر دن من آمدہ ؛ شتاب چیست بہ آتش گرفتن آمدہ ؛ واز مصدر

(ب) تندو تیز آمدن پیداست کہ بمعنی آمدن بہ تیزی تمام وبعجلت تمام شد **(اردو)** الف تند اور تیز۔ جلد جلد۔ بہت تیزی کے ساتھہ (ب) بہت تیزی کے ساتھہ آنا۔

تندوخند اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وسروری وبہار بضم اول وخای نقطہ دار این لغت از اتباع است وبمعنی نار ومار کہ زیر وزبر شدہ واز ہم پاشیدہ و بہ این معنی بہ فتح اول وخای نقطہ دار ہم آمدہ۔ صاحب جہانگیری (خند) را بہ واو (خوند) نوشتہ (شمس فخری ؎) از سر

فناهمه کشتند تا روما ؛ وزتند باد قهر واجل
جمله تند وخند ؛ **مؤلف** عرض کند که همهٔ
محققین بالا واو را در خند داخل نکرده اند
مصحف کتابت جهانگیری پیش نباشد وتصفیهٔ
آخر این بجایش کنیم (**اردو**) دیکھو تا روما
تند وخوند اصطلاح بقول جهانگیری و
رشیدی وخان آرزو در سراج همان (تند
وخند) که بدون واو بعد خای معجمه گذشت .
مؤلف عرض کند که تصحیف کتابت می نماید
که با اظهار ضمهٔ خای معجمه واو را در کتابت
داخل کردند وظاهرا بدون واو صحیح می نماید
(**اردو**) دیکھو تند وخند .
تندور بقول برهان وسروری بضم اول
وثالث بروزن پرزور (۱) بمعنی رعد
باشد وبفتح ثالث هم به این معنی آمده و
(۲) بلبل را هم گویند که عرب عندلیب
خوانند . صاحب جهانگیری بر معنی اول
قانع . صاحب جامع نسبت معنی اول گوید که
مطلق غرنده وخصوصا رعد وذکر معنی دوم هم
فرموده . صاحب رشیدی بر معنی اول قناعت
کرده از منوچهری سند دهد (ه) خروشی
برکشیدی تند وتندور ؛ که موی مردمان کردی
چوسوزن ؛ خان آرزو در سراج گوید که تندو
که به تخفیف رای مهمله گذشت مخفف همین است
وهر دو بفتح دال اند وتنها بمعنی رعد وغرنده
هم رعد را نام است **مؤلف** عرض
کند که اصل این بفتح واو بود مرکب از لفظ
تند وکلمهٔ ور همچون تاجور وزور افادهٔ
معنی فاعلی کند پس معنی لفظی این تندی دارنده
وکنایه از رعد وبه کثرت استعمال دال ساکن
متحرک شد وواو متحرک ساکن چنانکه گنجور ورنجور
وامثال آن وبرای معنی دوم طالب سند
می باشیم که استعمالش از نظر ما نگذشت ومعاصرین
عجم هم بر زبان ندارند وبه تحقیق ما واتفاق

معاصرین بعجم ضم دال صحیح است نه فتح آن (اردو) دیکھو تندہ۔

تندہ بقول برہان وجامع بضم اول بر وزن عمدہ (۱) چیزی باشد که مانند غنچه مرتبه اول از درخت سر زند و بعد ازان برگ از میان او بر آید و (۲) زنبور سرخ را نیز گویند۔ می فرماید که بمعنی اول بجای دال ابجد زای هوز هم آمده۔ صاحب جهانگیری به قناعت معنی اول می فرماید که سر بر زدن تنده را تندیدن هم گویند۔ صاحب سروری گوید که بمعنی غنچه وصاحب رشیدی همزبانش۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول معنی دوم را بحوالهٔ برهان آورده خان آرزو در سراج بذکر معنی اول بیان کرده بر برهان می فرماید که آنچه به زای هوز آید البته تصحیف باشد و هم او در چراغ هدایت گوید که (۳) همان تند بلکه مزید علیه اوست۔ (اشرف ۵۳) سمندی که بر فتن تنده بود و بپای مردم کم آزنده بشود۔ زلهٔ بردارش بهار بر معنی سوم قناعت فرموده **مؤلف** عرض کند که این معنی اول شگوفه باشد که در مبدی آن را کوپل گویند و همین کوپل چون سخت و دراز شود صورت برگ گیرد و همین است اسم مصدر تندیدن که می آید و معنی دوم مجاز آن که زنبور سرخ هم مشابه شگوفه باشد و بمعنی سوم مزید علیه تند (اردو) (۱) کوپل۔ اسم مذکر۔ دیکھو انگورم (۲) زنبور۔ مذکر (۳) دیکھو تند

تندی بقول ملحقات برهان درشتی و تیزی و جلدی و بلندی صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که تیز روی باشد۔ صاحب مؤید بر درشتی و بلندی قانع **مؤلف** عرض کند که یای مصدری بر تند زیاده کرده اند و شامل باشد بر همهٔ معانی مصدری آن (اردو) تندی۔ مؤنث۔ سختی۔ تیزی۔ جلدی۔ (بلندی۔ مؤنث)

(الف) تندید (ب) تندیدن

الف ۔ بقول برہان بروزن جنبید ماضی تندو درخشم رفتن یعنی تندگردید و درخشم شد و غنچہ برگ و شگوفہ برآوردن درخت چہ ہرگاہ درخت شروع در برگ و شگوفہ برآوردن کند گویند تندید یعنی برگ و شگوفہ برآورد ہم او نسبت ب گوید کہ بروزن جنبیدن (۱) غنچہ و برگ و شگوفہ سرزدن از درخت و (۲) درخشم شدن و (۳) اعراض کردن می فرماید کہ بمعنی اول بفتح اول ہم بنظر آمدہ ۔ صاحب سروری بر الف ذکر معنی اول و دوم کردہ و ہم او ب را بمعنی اول مصدری آوردہ صاحب رشیدی الف و ب ہر دو را بمعنی اول و دوم آوردہ صاحب بحر نسبت ب متفق با برہان بہر سہ معنی می فرماید کہ سالم التصریف است کہ غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید صاحب موارد ہمزبانش ولیکن این کامل التصریف گوید و تندد را مضارع این داند ۔ صاحب نوادر ہم ذکر این بمعنی اول و دوم کردہ معنی سوم را ترک کرد (حکیم عنصری ۵) بصد جای تخم اندر آورد بخت ۔ بہ تندید شاخ و برآورد رخت ۔ (ولہ ۵۲) بہ تندید عذرا چو شیر نژند ۔ بیرد دست و چشم او انوش کند ۔ **مؤلف** عرض کند کہ الف ماضی ب باشد بہر سہ معنیش و ب را اسم مصدر بمعنی اولش تندہ است کہ بمعنی اولش گذشت ہای ہوز را حذف کردند و بزیادت تحتانی معروف و علامت مصدر رن مصدری وضع کردند و اسم مصدر بمعنی دوم ہمان تندی کہ گذشت پس معنی اول و دوم ہر دو اصل است و معنی سوم مجاز معنی دوم باشد حیف است کہ سند استعمالش بدست نیاید و با صاحب موارد اتفاق داریم در کامل التصریف بودن این از نیکہ تندد مضارع این موجود است (**اردو**) (۱) کلا پھوٹنا

کونپل نکلنا ۔ صاحب آصفیہ نے کلا بمعنی کونپل لکھا ہے لیکن کلا پھوٹنا کو نہیں بیان فرمایا اور صاحب موارد نے لکھا ہے (۲) غصے ہونا (۳) دیکھو اعراض کرون ۔

(الف) تندیس الف و ب بقول برہان وجہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سروری ہمان تندس و تندسہ کہ گذشت (دقیقی الف ۵) نگارند تندیس او گر بکوہ بر زسنگ و قارش شود گہ ستوہ بر (معروف ب ۵) بیارا ست آن را بہ پیکران بر باشکال تندیسۂ بپیکران ز **مؤلف** عرض کند کہ الف اصل است و ب فرید علیہ آن و تندسہ مخفف ب و تندس مخفف الف ما در انجا ہم اشارۂ این کردہ ایم و صراحت ماخذہم ہمدر انجا مذکور **(اردو)** دیکھو تندس اور تندسہ ۔

(ب) تندیسہ

تندیور بقول برہان بضم اول و یای حطی و سکون واو و رای قرشت بمعنی جستن و برجستن صاحب سروری بذکر معنی بالا گوید کہ بعد از دال بای موحدہ نیز بنظر رسیدہ کذا فی المؤید **مؤلف** عرض کند کہ طرز تعریف ناخوشنما است این ہمان تندور است بمعنی رعد و مرکب است از تندی بمعنی خودش و کلمۂ ور کہ افادۂ معنی فاعلی کند بمعنی صاحب تندی و کنایہ از رعد دیگر ہیچ **(اردو)** دیکھو تندور کے پہلے معنے ۔

تندیہہ بقول ملحقات برہان بر وزن تنقیہ بہ معنی تندیسہ کہ صورت و تمثال باشد **مؤلف** عرض کند کہ مبدلش باشد کہ سین مہملہ بدل شد بہ ہائے ہوز چنانکہ خروس و خروہ **(اردو)** دیکھو تندیسہ ۔

تن ربودہ اصطلاح ۔ بقول مؤید بحوالۂ دستور سخن ولاف **مؤلف** عرض کند کہ شتاق

سند استعمال می باشیم که از نظر ما نگذشت (اردو) لاف سنجرگی مختلف فیه۔

تنزه بقول سروری بضم تا و سکون نون و فتح زای مهمله بمعنی غنچه که برگ از آن بیرون آمده باشد **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم باعتبار صاحب سروری که محقق زبان خود است و سکوت دیگران تعجب خیز و تکمیل بحث این بر تنزه شود که به زای هوز عوض زای مهمله می آید (اردو) کونپل جس سے پتیاں ظاہر ہوں۔ مؤنث۔

تن زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان وجامع وبحر بازای هوز بروزن کرگدن (۱) بمعنی خاموش بودن و خاموش شدن و (۲) صبر و تحمل کردن و (۳) آسودن۔ صاحب رشیدی بمعنی اول آورده و بهار هم بر معنی اول قانع (قاضی نوری ؎) می خواستم که آبگشم باز تن زدم یا خنجر برکشیدم و بر خویشتن زدم **مؤلف** عرض کند که معنی اول حقیقی است و معانی دوم و سوم مجاز آن (اردو) (۱) خاموش ہونا۔ خاموش رہنا (۲) صبر و تحمل کرنا (۳) آرام پانا۔

تن زده اصطلاح۔ بقول سروری بمعنی خاموش شده (شاعر ؎) از بد و نیک خلائق تن زده یا نفس بدفرمای را گردن زده صاحب رشیدی بر تن زدن گوید که همچنین تن زن و تن زده **مؤلف** عرض کند که های هوز که افاده معنی مفعولی کند بر معانی مطلق تن زدن زیاده کرده اند و این قائم مقام مفعول است و معنی این خاموش۔ اسم جامد نیست بلکه مشتق است از مصدر مذکور و شامل همه معانی مفعولی مصدر (اردو) خاموش۔ ساکت۔

تنزغه بقول صاحب فرہنگ فدائی مرادف تنزغه که به زای فارسی می آید بجیم تن پرش

و پادراست که افلیج ولغوه باشد **مؤلف** عرض کند که تترغه اسم جامد فارسی زبان است و این مبدل آن چنانکه ژند و زند و در وضع این و آن لفظ تن داخل می نماید و ژغه بمعنی پرش باشد قیاس همین می خواهد دیگی از دستوران معاصر تصدیق لغت ژغه بمعنی پرش کند که لغت زند و پازند است (**اردو**) دیکھو تن پرش۔

تنزل لغت عرب است بقول منتخب بفتح اول و دوم و زای مشدد مضموم بمعنی فرود آمدن به درنگ فارسیان بمعنی زوال استعمال این کنند **مؤلف** عرض کند که درست می نماید و استعمال فارسیان بمعنی کمی باشد مقابل ترقی و با مصادر فارسی هم که در ملحقات می آید و بدین معنی مفرس باشد (ظهوری ؎) خیره ترمی شوند ناز و غرور ها عجز را صرفه در تنزل شد (**اردو**) تنزل۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ زوال۔ گھٹاو۔ کمی تخفیف۔

(۱۵ ۱۲ ۳۰)

تنزل کردن استعمال بمعنی کم شدن بمقابل ترقی کردن **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) در ترقی ست ظهوری بقناعت نازم حکم فقر است که از خرج تنزل نکند (ولہ ؎) خرد و عشق هم سبق بودند این ترقی و آن تنزل کرد مخفی مباد که سند اول متعلق به مصدر کندن است که بجایش می آید (**اردو**) تنزل کرنا۔ ترقی کرنا کا مقابل۔

(۱۲ ۱۲ ۳۰)

تن زن استعمال۔ بقول سروری بمعنی۔ خاموش شو (فرخی ؎) ای ابر بهمنی نه بچشم من اندر ای تن زن زمانکی و برآسا و کم گری می فرماید که بمعنی خاموش شونده هم آمده که بمعنی فاعلی باشد (حکیم سنائی ؎) تن مزن پاس دار مرتن را زانکه بر سر زنند تن زن را صاحب رشیدی بر تن زدن گوید که همچنین تن زن **مؤلف** عرض کند که تسامح رشیدی

است که بمصدر رامرادف امر حاضر گفت مقصودش
بجز این نباشد که تن زن از مشتقات تن زدن است
و در اینجا همین قدر قابل بیان است که تن زن
(۱) بمعنی خاموش آمده و ما این را بدین معنی
اسم فاعل ترکیبی دانیم که تن بمعنی خاموشی
هم آمده (۲) امر حاضر مصدر تن زدن است
(اردو) (۱) خاموش (۲) خاموش رہ۔

تن زند استعمال۔ صاحب سروری گوید
که بمعنی خاموش شود (شیخ عطار ؒ) عشق
آتش در همه خرمن زند ۔ یا اژدره بر فرقش نهند
و تن زند ۔ **مؤلف** عرض کند که مضارع
تن زدن است بمعنی حال که زند بمعنی می زند
آمده و ضرورت بیان این نداشت که از مشتقات
تن زدن است شامل بر همه معانیش (اردو)
خاموش رہتا ہے۔

تنزوی خطائی اصطلاح۔ بقول محیط بفتح
اول وسکون ثانی وضم زای معجمه وسکون واو
عصاره حنای صینی وگویند که آن دو نوع باشد
یکی مصنوعی بشکل شیاف طولانی کلان که بقدر دو سه
تولہ کم و زیاد می سازند۔ مائل به زردی و دوم
شیافی است کوچک اغبر رنگ مائل بسبزی
و شاه چینی غیر آنست و صاحب مخزن گوید که
آن را شاه صینی نیز گویند و آن قرصی است مصنوع
مرکب القوی مائل بحرارت و رادع و محلل
و قابض و جهت اورام حاره و باردہ و گزیدن
هوام و تسکین درد سر و اوجاع سائر اعضا
نافع (الخ) **مؤلف** عرض کند که این مرکب
فارسی زبان است و تنزد در فارسی قدیم بمعنی
عصاره مستعمل بود و حالا عوض آن عصاره بر
زبان دارند (اردو) تنزوی خطائی۔ فارسی
مین ایک دوا کا نام ہے جسکو عربی مین عصارۂ
حنائے صینی کہتے ہین۔ مؤنث۔

تنزه بقول برہان وجامع بضم اول وفتح
ثالث بروزن خنجه چیزی باشد که نخست

از درخت سرزند و بعد ازان برگ از میان آن برآید. صاحب ناصری گوید که تبدیل همان تنده است که در برهان مکرر کرده است صاحب سروری این را به رای مهمله حوض زای معجمه آورده **مؤلف** عرض کند که یکی معاصرین عجم گوید که اصل این تنه زا بود یعنی زائیدهٔ تنه فارسیان بحذف های هوز و تبدیل الف آخر با ها چنانکه (یاسا و یاسه) تنزه کردند و تبدیل اعراب هم متصرف محاوره باشد **(اردو)** کونپل. مؤنث. دیکهو تنزه و تنده.

تنزیب اصطلاح. بقول برهان مکسر تای بر وزن ترتیب جامهٔ کوچکی باشد که در زیر قبا پوشند و ترکان (ارخالق) گویند صاحب جامع بر نوعی از کرپاس نازک قانع. صاحب بحر با برهان متفق صاحب ناصری می فرماید که بافته ایست ریسمانی و ذکر قول برهان هم کرده خان آرزو در سراج بذکر قول برهان می فرماید که در هندوستان نوعی از قماش نفیس که از ملک بنگاله آرند. صاحب فدائی می طراز که پارچهٔ نازکی را گویند که گاه پوشیدنش تن از زیرش نمایان باشد و ازینروی بر تن زیبی می فزاید **مؤلف** عرض کند که ازینهمه محققین بالاجماع و فدائی اهل زبانند و تعریف هر دو قریب یکدیگر است و ما اتفاق داریم با هر دو که همین است. اسم فاعل ترکیبی. **(اردو)** تن زیب دکن مین ایک باریک اور نازک کپڑے کو کہتے ہین جس کے پہننے سے جسم نمایان ہوتا ہے. موسم گرما مین اس کا استعمال کرتے ہین. تعجب ہے کہ صاحب آصفیہ نے اس کو ترک کیا ہے. مذکر. اور بلحاظ قول برہان ایک لباس کوچک جو قبا کے اندر پہنتے ہین. مذکر.

تن زیبیدن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که تن زیب جامهٔ کوچکی است

که در زیر قبا پوشند مؤلف عرض کند که سبحان الله چه خوش تعریف مصدر مرکب است معنی این زیب و زینت دادن تن را (اردو) جسم کو زیب دینا۔

تنزغه بقول فدائی همان تنزغه که بجای خودش گذشت و ما آن را مبدل این و این را اسم جامد فارسی زبان قرار داده ایم (اردو) دیکھو تنزغه۔

تن سالار اصطلاح۔ بقول سفرنگ بشرح پنجمی فقره (نامه شت حی افرام) یعنی فلک الافلاک که سالار همه اجسام است۔ است مؤلف عرض کند که موافق قیاس و قلب اضافت سالار تن (اردو) دیکھو اورهٔ افلاک۔

تنستان بقول سفرنگ بشرح بست وسوم فقره (نامه سوم شت شای کلیو) بمعنی عالم اجسام است مؤلف عرض کند که از قبیل گلستان و شبستان باشد (اردو) عالم اجسام۔ یعنے عالم سفلی۔ مذکر۔

تنستن بقول موارد مرادف تنیدن و تنودن بمعنی تار و پود را قائم کردن است (خواجه عمید لوبکی ؎) همان سراچه و خرگه که اوج مهی سود ؛ کنون حضیض نشین شد چو سایه در بن چاه ؛ فراش بوقلمون شد یکی پلاس درشت ؛ تنق تنسته آن عنکبوت جولاه ؛ صاحب نوادر هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که از طرز بیان صاحب موارد سالم التصریف ظاهر است که غیر از ماضی و مستقبل و اسم مفعولش نیاید از نجاست که او مضارع این ترک کرد و صاحب بحر که محقق مصادر است این را نیاورده تنسته بمعنی پرده عنکبوت می آید و این هر دو محققین غالباً از همین تنسته این مصدر را قائم کرده اند که بزیادت های هوز بر ماضی مطلق

افادهٔ معنی مفعولی کرده است یعنی یافته شده
ظاهر این مبدل تنیدن معلوم می شود بخیال ما
اسم مصدر تنیدن تن است و آن مخفف تان
و تان در سنسکرت بمعنی پردهٔ سرود و تاب آمده
و تانا مصدر هندی از همین تان است و فارسیان
همین تان را به حذف الف تن کردند و
بقاعدهٔ خود بترکیب یای معروف و علامت
مصدر دن مصدر تنیدن ساختند که می آید
و جا دارد که اسم مصدر لغت فارسی تان است
که بمعنی تار گذشت و این بهتر است ازان
که لغت سنسکرت را گیریم فارسیان بحذف
الف از همین اسم مصدر تنیدن وضع کردند
و سین در آخر تن زیاده کرده اسم مصدر تنستن
قرار دادند چنانکه بینا را بیناس کردند بزیادت
سین و یکی از معاصرین عجم گوید که تنستن را
مرکب گیریم از تنسته که اسم مصدر باشد بمعنی
تنیدهٔ عنکبوت فارسیان های موز این را
حذف کرده علامت مصدر تن بر وزن زیاده
کردند و یک فوقانی را از دو فوقانی مجتمعه حذف
کرده تنستن مصدری ساختند ما می گوئیم
که اندرین صورت ضرورت وضع این مصدر
باقی نمی ماند که سند استعمال این مصدر غیر ازین
تنسته یافته نمی شود ازینجاست که صاحب بحر
این را ترک کرده و به تحقیق ما تنسته را اسم مصدر
گفتن خوش نمی نماید که وضع لغت تقاضای
آن می کند که این را از مصدر تنستن مشتق
گیریم و ماخذ این مصدر همین که بالا مذکور
شد (اردو) دیکھو تنیدن ۔

تنسته بقول برهان و جهانگیری و جامع
و رشیدی و سروری و ناصری با سین بی نقطه
و تای قرشت بر وزن طبقچه بافتهٔ عنکبوت
را گویند خان آرزو در سراج گوید که تنسته که
بهمین معنی گذشت مخفف این است مؤلف
عرض کند که ماحقیقت این را بر مصدر تنستن

بیان کرده ایم (اردو) مکڑی کا جالا۔ مذکر

تنسوخ بقول برهان و سروری و ناصری بضم سین بروزن مه رخ (۱) هر چیز را گویند که بسیار نادر و کمیاب و بیمثل و مانند و در نهایت نفاست باشد و معرب آن تنسوق است صاحب جهانگیری همزبان شان (ابن یمین ؎) دل سوال یک نظر می کرد زان فرخ رخش چو از لب شیرین نیامد جز به تلخی پاسخش چو گاه مهرم کین نماید وقت صلح آید بجنگ چو دور باد اچشم بد زان شیوه های تنسخش چو صاحب جامع معرب این تنسوخ به خای معجمه گوید صاحب رشیدی میفرماید (۲) در هند پارچه ایست لطیف و معنی ترکیبی این خوش آینده تن چه سنخ بالضم بمعنی خوش است۔ خان آرزو در سراج گوید که تنسکهه در هندوستان نوعی از قماش نفیس و لطیف است چون نوع مذکور از تحفه های نفیس هندوستان است و تلفظ کافی که در او اخر لفظ مذکور است بر غیر هندی مشوار بمجاز هر نفیس را می گفته باشند و فارسیان آن را تنسخ نجا گویند و تازیان تنسوخ۔ هذا هو التحقیق

مؤلف عرض کند که۔ لا و الله۔ سنخ بالضم در فارسی زبان هم بمعنی خوش و خوشی می آید پس معنی اول را اصل و معنی دوم را مجازش گفتن البته بجاست جادارد که فارسیان همین پارچه هند را بزبان خود تنسخ گفته باشند یا هر پارچه لطیف را بدین اسم موسوم کرده باشند و در هندوستان تنسکهه پارچه نیست البته نین سکهه پارچه لطیف را نام است که معنی لفظی آن آرام بخشنده چشم است یعنی در چشم خوشنما و تکمیل این بحث بر تنسوقات می آید (اردو) (۱) هر لطیف چیز۔ مؤنث (۲) نین سکهه بقول آصفیه۔ هندی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا کپڑا جو عمده اور باریک هوتا ہے غفص ململ یا

باریک لٹھا۔ خاصہ۔

تن سوختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش تن سوزیدن پیدا است و این ہمان عمل ہندو زنان است کہ با شوہر مردہ خود را در آتش انداختہ ہلاک کنند (اسدی طوسی ؎) بہ آتش اندر سوزد زن فخر ہند و تن پاک بہ پیش آتش بندند موبدان زنار پ مادرین شعر عوض (ہندو تن)۔ ہندو زن شنیدہ ایم (اردو) ستی ہونا۔ بقول آصفیہ اپنے مرے ہوے خاوند کی چتا میں زندہ جل کر مرنا۔ (بحر ؎) ستی شمع پروانہ کے ساتھ ہوگی پ جلائیگا اس کو جلانا ہمارا پ

تنسوقات بقول انند بالفتح۔ عجائبات و اشیای کمیاب از برہان و در لغات ترکی بمعنی نادرات نوشتہ کہ این جمع تنسوق است کہ لفظ ترکی است بمعنی نادر **مؤلف** عرض کند کہ صاحب لغات ترکی تانسوق را بمعنی نادر لغت ترکی گوید ہمین را عربان معرب کردہ تنسوق کردہ باشند چنانکہ بر تنسخ اشارۂ این گذشت و فارسیان بہ تبدیل قاف بہ خا۔ چنانچہ برق و برخ و حذف واو استعمال آن بمعنی چیز نادر کردہ اند۔ اندرین صورت ضرورت ندارد کہ تنسخ را بمعنی پارچۂ خاص اصل گیریم (اردو) عجائبات۔ مذکر۔

تن شناس اصطلاح۔ بقول ناصری و انند (۱) طبیب عموماً و (۲) نام یکی از اطبا کہ در خدمت جمشید جم تقرب و ملازمت داشتہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس واسم فاعل ترکیبی است (اردو) (۱) طبیب (۲) ایک خاص طبیب کا لقب جو جمشید جم کا طبیب تھا۔ مذکر۔

(الف) **تن شوی** اصطلاح۔ بقول۔

برہان وجامع وبحر وبہار وسراج بضم شین بروزن بدخوی (۱) حوض وجوی آب وچشمہ وامثال آن راگویند عموماً (۲) تختہ کہ میت را بر بالای آن شویند خصوصاً صاحب سروری بہ معنی اول قانع (امیر خسرو دہلوی) بہ تن شوی جامہ زتن دور کرد ۔ شب تیرہ در چشمۂ نور کرد ۔ صاحب ناصری بذکر ہر دو گوید کہ (۳) امر نیز چنانکہ تن بشوی **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول ودوم اسم فاعل ترکیبی وبمعنی سوم امر مصدر تن شوئیدن صاحب آصفی

از ہمین مرکب مصدر

(ب) **تن شوئیدن** را قائم کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی غسل کردن وغسل دادن است یعنی تن شستن مخفی مباد کہ معنی اول الف چشمہ وحوض مخصوص است برای غسل نہ بمعنی عام (اردو) الف (۱) حوض یا چشمہ جس کو نہانے سے مخصوص کریں ۔ مذکر ۔ (۲) وہ تختہ جس پر مردے کو غسل دیں ۔ مذکر ۔ (۳) ب کا امر حاضر ب نہانا غسل دینا ۔

تنظیم مردم اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار انتظام استادن مردمان بجائی صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم تہذیب مردم گفتہ **مؤلف** گوید کہ تسامح تعریف اوست صاحب رہنما درست گوید ومعاصرین تصدیق آن می کنند (اردو) آدمیوں کے کھڑے ہونے کا انتظام ۔ مذکر ۔

تنعّم بقول بہار بناز ونعمت زیستن وسخن نرم گفتن می فرماید کہ بالفظ راندن وکردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضم عین میبائد [illegible] **منتخب** گوید کہ پرورده شدن بناز ونعمت ۔ فارسیان استعمال

۴۹۱/۵۲ آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا۔